805.90
P99

SEXTIL PUȘCARIU

LIMBA ROMÂNĂ

EDITURA MINERVA

SEXTIL PUȘCARIU

LIMBA ROMÂNĂ

VOL. I

PRIVIRE GENERALĂ

Coperta: *Petre Vulcănescu*

TOATE DREPTURILE REZERVATE EDITURII MINERVA

80V.90
P99

SEXTIL PUŞCARIU

LIMBA ROMÂNĂ

I

PRIVIRE GENERALĂ

PREFAŢĂ DE
G. ISTRATE

NOTE, BIBLIOGRAFIE DE
ILIE DAN

57.758

LICEUL „GHEORGHE LAZĂR"
BIBLIOTECA
BUCUREŞTI

0

EDITURA MINERVA
BUCUREŞTI — 1976

PREFAȚĂ

Lingvistica românească, constituită ca știință în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a fost reprezentată, de la început, de o serie de figuri de întîia mărime cu care s-ar fi putut mîndri oricare popor.

După Timotei Cipariu (1805—1887), care avea să pună bazele studiului limbii române vechi și să conducă cea dîntîi revistă filologică *(Arhivu pentru istorie și filologie)*, după cercetările meticuloase și extrem de valoroase ale lui Alexandru Lambrior, primul lingvist român care s-a bucurat de o pregătire metodică, cu adevărat științifică, și după lucrările cu scînteieri de geniu ale lui B. Petriceicu Hasdeu, se creează, s-ar putea spune, o tradiție în acest domeniu de cercetare, și numărul specialiștilor continuă să crească. Să mai amintim pe Lazăr Șăineanu, autorul celei dintîi lucrări de semantică în limba noastră, a unei monografii asupra *Influenței orientale*, pe care o mai consultăm cu folos încă, deși a apărut la 1900, și al unui *Dicționar universal al limbii române*, care a cunoscut, de la 1896 pînă în preajma celui de al doilea război mondial, vreo nouă ediții. Contemporan cu Lazăr Șăineanu a fost H. Tiktin, profesor secundar la Iași, autorul unei foarte apreciate gramatici și a unui excelent dicționar român-german, deosebit de util specialiștilor, atît pentru citatele bine alese din tot felul de scriitori, cît și prin urmărirea etimologiei cuvintelor. Valoarea acestui dicționar avea să fie subliniată, printre mulți alții, de Pușcariu însuși, în termenii următori: „Numai cel ce a lucrat la o operă lexicografică e în măsură să prețuiască munca uriașă ce el a depus-o fără colaboratori, spre a ne da acest dicționar care întrece în dimensiuni, în bogăția materialului și în discernămînt critic, toate lucrările similare ale înaintașilor săi." [1]

Spre sfîrșitul secolului trecut, încep să se manifeste în scris Alexandru Philippide, Ovid Densusianu și Sextil Pușcariu. Sînt lingviștii care vor domina știința noastră pînă în deceniul al IV-lea al secolului în care trăim, primii doi, și pînă spre sfîrșitul celui de-al V-lea, ultimul. Philippide, care era cel mai în vîrstă dintre toți, a murit în 1933, Densusianu în 1938, iar Pușcariu în 1948.

În special după primul război mondial, cînd Pușcariu trece de la Universitatea din Cernăuți la cea din Cluj, acești trei lingviști dezvoltă o activitate paralelă, în ciuda faptului că nu se prea înțelegeau între ei. Norocul limbii naționale a fost că, în același timp, trei specialiști de mîna întîi și-au desfășurat activitatea în principalele centre universitare din țară: Alexandru Philippide la Iași, Ovid Densusianu la București și Sextil Pușcariu la Cluj. Toți trei au fost

[1] *Dacoromania*, IV, partea a II-a, p. 1332.

urmăriți de ideea rezolvării problemelor de bază: originea poporului și a limbii noastre, caracterul specific al limbii române în raport cu celelalte limbi romanice continuitatea elementului roman în Dacia etc. Toți trei au urmărit realizarea unei istorii a limbii române pe care primii doi au dus-o la capăt, cel puțin parțial, în *Originea românilor*, I (1923), II (1928) Alexandru Philippide și în *Histoire de la langue roumaine*, I (1914), II (1938) Ovid Densusianu. Sextil Pușcariu nu ne-a lăsat o carte asemănătoare, dar activitatea sa, privită în ansamblu, nu e cu nimic inferioară nici în acest sector. Numeroasele idei de istorie a limbii, risipite prin sutele de lucrări pe care le-a publicat, pot fi grupate într-un tot care duce la aceleași concluzii.

Pentru lămurirea problemelor de istorie a limbii, toți trei lingviștii pomeniți au acordat o atenție deosebită dialectelor limbii române. Doi dintre ei au făcut și cercetări pe teren: Sextil Pușcariu și-a legat numele de studierea dialectului istroromân, iar Ovid Densusianu ne-a dat, în *Graiul din Țara Hațegului* (1915), una dintre cele mai apreciate monografii dialectale. Alexandru Philippide n-a făcut cercetări dialectale propriu-zise, dar concluziile la care a ajuns asupra dialectelor limbii române, pe baza materialelor publicate de alții, sînt de natură să impresioneze pe orice specialist.

*

Sextil Pușcariu și-a început activitatea foarte tînăr. Născut în anul 1877, anul războiului pentru independența României, el urmează liceul la Brașov și universitatea la Leipzig. În continuare studiază la Paris și la Viena. La vîrsta de 22 de ani își trece doctoratul. Preocupările sale sînt, de la început, foarte variate și statornice. Încă pe la 1895, cînd nu avea decît 18 ani, începe să-l atragă folclorul, critica literară, cronica teatrală, muzicologia și, bineînțeles, problemele de limbă. Se lasă ispitit de muze și scrie epigrame, schițe din viața de școală, versuri etc. Face traduceri și, prin intermediul unor *Scrisori din Italia* (1898), ca și prin articolul *Curier parizian* (1900), împărtășește cititorilor *Gazetei Transilvaniei* impresii de departe. În anul 1897, publică, la Craiova, în „Biblioteca nouă", un volum de *Schițe*, iar în 1898, la Brașov, în Editura N. I. Ciurcu, volumul intitulat *Juvenilia. Proză și versuri.*

Dacă foarte curînd, după această dată, marele lingvist de mai tîrziu nu mai înțelege să plătească tribut muzelor, el nu-și limitează, totuși, activitatea numai la domeniul lingvisticii, ci continuă să se lase atras de critica și istoria literară, de istoria patriei, de politica culturală etc. În stilul său îngrijit și, adesea, avîntat, care îl cucerește pe cititor de la primele pagini, îmi place să văd urmele preocupărilor pentru frumos, de care a dat dovadă la începutul carierei sale publicistice, după cum simpatia cu care se apropie de operele literare, în genere, trebuie să-și aibă originea în aceeași epocă. Iată pentru ce cred că nu e lipsit de interes să notez aici unele nume, eventual unele titluri care denotă preocupările statornice ale lui Pușcariu pentru ceea ce am putea numi disciplinele auxiliare ale lingvisticii. Mi se pare vrednic de subliniat faptul că aceste preocupări, care au servit cu siguranță la lărgirea orizontului de cunoștințe ale autorului, încep înainte de 1900 și nu se încheie decît odată cu moartea lui. Prin ele, Pușcariu s-a găsit, în permanență, în miezul lucrurilor, cum se spune, a participat continuu la nașterea și desfășurarea diferitelor fenomene lingvistice contemporane care i-au servit drept călăuză

la elaborarea tuturor lucrărilor sale. Să ne oprim, mai întîi, la temele de istorie literară, din bibliografia lui: *H. Ibsen, Maria Cunțan, Poeții noi, Vlahuță, Coșbuc, Nuveliștii în viață din regat, Despre mișcarea literară românească în anii 1902 și 1903, Octavian Goga, Privire generală asupra beletristicii românești, Titu Maiorescu, Mihai Eminescu, Iorga ca istoric literar, Recitind pe Bălcescu, Cînd s-a născut Alecsandri?, Grupări literare și idei politice, Petre Liciu, Grigore Alexandrescu, St. O. Iosif, Iubirea la Alecsandri, Un poet: Lucian Blaga, N. Iorga, Goethe* și *Ienăchiță Văcărescu, George Coșbuc, Opera d-lui Rotică, Ion Scurtu, Gheorghe Lazăr, Din corespondența lui Ion Grămadă, Pe marginea cărților* (o rubrică specială în *Dacoromania* în care, alături de lucrări de specialitate, sînt apreciate și numeroase opere cu caracter beletristic), *Literatură română, Premiul de critică și istorie literară, Ce e românesc în literatura noastră?, Dinicu Golescu și epoca sa, Gh. Bogdan-Duică, Opera dramatică și poetică a lui Lucian Blaga, Scrisori de la Octavian Tăslăuanu* etc., etc.

În 1909 tipărea lucrarea *Cinci ani de mișcare literară* (1902—1906), în 1921 *Istoria literaturii române. Epoca veche*, pe care o va publica, în ediție nouă, în 1930. Ultima dintre aceste cărți poate fi considerată ca o lucrare cu caracter de sinteză a unor preocupări îndelungate și, așa cum observa academicianul Iorgu Iordan[1], împotriva faptului că ea vine după apariția celei a lui Nicolae Iorga, autorul are meritul de a fi adus o serie de puncte de vedere noi, unele interpretări pe care istoria literară le-a reținut însușindu-și-le în mod definitiv. În plus, Pușcariu insistă în măsură mult mai mare decît Iorga asupra importanței pe care o au textele vechi la formarea limbii române literare. Nu vom uita prezentarea excelentă, cu adevărat academică, deși la baza acestei cărți nu stau decît o serie de prelegeri „populare", cum le numește Pușcariu însuși. Căldura expunerii, caracterizările foarte juste pe care le face marilor cronicari, ca și celorlalți cărturari din trecut, așază această carte la loc de cinste în bibliografia specialiștilor în limba și literatura română veche.

Pe linia acelorași preocupări literare, mai semnează în anul 1938, împreună cu elevul său Ion Breazu, o *Antologie română*, destinată studenților de la universitățile străine în vederea inițierilor în filologia romanică.

Dar unul dintre meritele cele mai mari ale lui Pușcariu în domeniul literaturii rămîne, fără îndoială, „descoperirea" și lansarea poetului Lucian Blaga. În articolul intitulat *Un poet: Lucian Blaga*, publicat în *Glasul Bucovinei*, II, 1919, nr. 49 (16 ianuarie), cînd autorul volumului *Poemele luminii* era total necunoscut, Sextil Pușcariu spunea, printre altele: „Lucian Blaga m-a autorizat să public versurile sale. Sînt fericit că pot da, începînd cu Anul nou, pentru întîia oară în foaia noastră, rînd pe rînd, *Poemele luminii*, despre care sunt sigur că, mai tîrziu, odată se va vorbi în istoria literaturii noastre. Deși nici una din ele nu atinge problemele de actualitate care ne preocupă, sunt sigur că toate vor fi binevenite pentru cei ce sunt dornici de artă adevărată și *Glasul Bucovinei* se felicită că poate număra între colaboratorii săi literari chiar de la început un talent atît de venerabil" (p. 1, col. 2).

Nu-i lipsit de interes faptul că, mai tîrziu, Pușcariu își va spune cuvîntul și asupra teatrului lui Lucian Blaga, în articolul intitulat *Opera dramatică și*

---

[1] Iorgu Iordan, *Sextil Pușcariu* (în *Cercetări de lingvistică*, XI, 1966, p. 153).

poetică a lui Lucian Blaga [1], care va servi și ca raport la Academia Română pentru marele premiu Hamangiu [2], din care să extragem doar cîteva rînduri:

„Dacă cu drept cuvînt s-a relevat ca o deosebită calitate a dramaturgului Blaga, ingeniozitatea și originalitatea lui în închipuirea subiectelor, va trebui să acceptăm altă calitate, ce mi se pare tot atît de remarcabilă, măiestria cu care el știe să-și încadreze aceste subiecte în realitatea românească.

În privința aceasta Blaga e, alături de Caragiale, cel mai național între scriitorii de drame românești" (p. 348).

Iată, acuma, și cîteva subiecte din domeniul istoriei: *Istoria românilor la Universitatea din Cernăuți, Aliații noștri, Răspunsul Germaniei, Constituanta Bucovinei, Wilson, Învățături pentru viitor din greșelile trecute, Românii în războiul mondial, Perspective pentru viitor, Întoarcerea pribegilor, Mesagiu, Florile dalbe, Universitatea românească a Daciei superioare, Istoricul Universității din Cluj, La deschiderea Universității din Cluj, Douăzeci de scrisori ale lui Moise Grozea din războiul de la 1877, Răsunetul războiului pentru independență în Ardeal, Zestrea Ardealului, Problema ardeleană în politica românească, O întîlnire la Iași în 1918.*

Nu-i greu de văzut, chiar numai în această necompletă succesiune de titluri, preocupările statornice ale lui Pușcariu și, în același timp, subiectele cele mai apropiate de inima lui.

Alături de aceste preocupări „secundare", Sextil Pușcariu se îndreaptă, încă de la început, tot mai statornic, spre domeniul lingvisticii, care avea să-l impună printre cei mai mari specialiști din Europa vremii sale.

Este vrednic de subliniat faptul că, pe lîngă lucrările de strictă specialitate, Pușcariu înțelege să-și pună și aici condeiul în slujba celor mulți, să popularizeze acest domeniu atît de puțin cunoscut la începutul secolului nostru în rîndul maselor largi de cititori. Ni se pare că aici găsim unul dintre marile merite ale fostului conducător al școlii lingvistice clujene. Conștient că limba este produsul colectivității, el înțelege să se sprijine pe această colectivitate, în toate formele posibile, făcîndu-și-o colaboratoare. Într-o vreme în care popularizarea științei era departe de noțiunea pe care i-o dăm noi astăzi, Sextil Pușcariu desfășoară o activitate de-a dreptul impresionantă. Numele lui se întîlnește, statornic, în numeroase reviste și ziare ale vremii și problemele pe care le pune în discuție sînt dintre cele mai importante. Se dovedește dornic de a fi prezent pretutindeni, gata să dea o mînă de ajutor tuturor celor care ar avea nevoie de dînsa, satisfăcut că munca lui găsește ecou în conștiința maselor de vorbitori.

Încă în primul număr al revistei *Dacoromania* (1920—1921), Pușcariu spunea: „Universitatea românească... mai are și o altă datorie de împlinit, cea de *popularizare a științei*. Spiritul democratic care stăpînește epoca în care trăim și nevoia de a răspîndi cît mai multă lumină în cercurile largi ale populațiunii, uitate de înaintașii noștri în întuneric, pretind ca școala studiilor superioare să țină viu contactul cu intelectualii țării și să dezvolte dragostea de știință în toate păturile sociale" (p. 2).

Iată, acum, titlurile unora dintre articolele cu caracter lingvistic, care se adresează tuturor cititorilor, nu numai specialiștilor: *G. Weigand, Gaston Paris,*

[1] *Revista Fundațiilor regale*, II, 1935, nr. 8 (august), p. 338—352.
[2] *Analele Academiei Române*, LV, 1936, p. 169—181.

Mussafia, T. Cipariu, M. Friedwagner, Muzeul limbii române, Constantin Găluşcă, Părerile lui Petru Maior despre limba română, Theodor Capidan, Vasile Bogrea, Eugen Herzog, Hugo Schuchardt, Dr. Iosif Belulovici, B. P. Hasdeu ca lingvist, Ion Bianu, H. Tiktin, Gîndirea lingvistică şi gîndirea filozofică, Gustav Kisch, N. Drăganu, Rostiri şi forme şovăitoare.

Pe aceeaşi linie a popularizării cunoştinţelor ştiinţifice, dar şi mînat de dorinţa cultivării limbii naţionale, pe plan cît mai larg, Sextil Puşcariu a dat o atenţie cu totul deosebită problemelor de ortografie.

În anul 1904, sub forma unei scrisori către Ioan Bogdan, el publica, în *Convorbiri literare*, articolul intitulat *Ortografia revizuită a Academiei Române.*

Douăzeci de ani mai tîrziu ia în dezbatere problemele controversate ale ortografiei şi, în şase articole consecutive, intitulate *Cum să scriem?*, publicate în revista clujeană *Societatea de mîine*, se ocupă de unele probleme generale, de folosirea majusculelor, de genitivul şi dativul substantivelor feminine *(ei, ii)*, de accent, de modul de întrebuinţare, în scris, a lui *s* şi *z* etc.

În sfîrşit în anul 1929 pregăteşte un *Proiect de reformă a ortografiei române* pe care îl susţine într-o şedinţă a Academiei.

Toate observaţiile lui Puşcariu, referitoare la ortografie, erau pornite din dorinţa de a sprijini, în rîndul maselor de cititori, cultivarea limbii naţionale. Ele îi vor servi ca argumente în momentul în care avea să se pună în discuţie ideea revizuirii regulelor ortografice (1932). Reforma ortografică la care ne referim a fost iniţiată şi tradusă în fapt de Puşcariu însuşi care avea, pe atunci, cuvîntul cel mai greu în probleme de lingvistică şi filologie, din întreaga Academie. Tot lui i-a revenit sarcina de a alcătui, împreună cu clasicistul Teodor A. Naum, noul *Îndreptar şi vocabular ortografic*, apărut, iniţial, în 1932 şi, apoi, retipărit cu îmbunătăţiri în mai multe ediţii succesive. Ultima dintre ele, a V-a, s-a publicat în anul 1946.

Acţiunea de popularizare a cunoştinţelor din domeniul istoriei, al istoriei iterare şi al criticii literare, al lingvisticii şi al filologiei româneşti îl pune în contact pe Sextil Puşcariu cu aproape toate redacţiile revistelor şi ziarelor româneşti ale vremii. El îşi publică pînă în preajma anului 1920 aceste contribuţii pentru publicul larg în *Convorbiri literare, Familia, Gazeta Transilvaniei, Glasul Bucovinei, Junimea literară, Luceafărul, Noua revistă română, Ramuri, Românismul, Sămănătorul, Şcoala, Telegraful român, Tribuna, Vatra, Voinţa poporului.*[1]

La începutul secolului nostru, una dintre problemele importante care îşi cerea rezolvarea era elaborarea *Dicţionarului limbii române.* Figurînd în planul Societăţii academice, încă de la înfiinţarea acesteia, alături de elaborarea unei *Gramatici*, dicţionarul se găsea tot în faza incipientă, după ce fusese abandonat în două rînduri. Cele două volume (plus un glosar) publicate sub semnătura lui A. T. Laurian şi a lui I. C. Massim, atacate vehement chiar în cadrul Academiei, au trebuit abandonate din cauza numărului mare de cuvinte inexistente în limba noastră, luate de autorii citaţi de-a dreptul din limba latină, precum şi din cauza unei concepţii învechite şi a unei metode de lucru necorespunzătoare. Nici încercarea lui B. Petriceicu-Hasdeu n-a fost mai norocoasă. În intenţia

[1] Am lăsat la o parte publicaţiile de specialitate, româneşti ori străine, în care Puşcariu şi-a publicat lucrările de mare întindere în domeniul lingvisticii, în primul rînd.

acestui mare lingvist, *Etymologicum Magnum Romaniae* trebuia să fie o adevărată enciclopedie capabilă să prezinte și să lămurească istoria fiecărui cuvînt. Cu toată puterea de muncă neobișnuită, de care era în stare Hasdeu, cu tot geniul său incontestabil, o asemenea lucrare avea nevoie de mai multe vieți pentru realizarea ei. Planul pe care și-l făcuse Hasdeu depășea, cu mult, limitele unui dicționar obișnuit. *Etymologicul* său, așa cum fusese inițiat, nu era numai o lucrare lexicografică, ci una de istorie, de folclor și etnografie, de geografie și literatură etc.

După Hasdeu, dicționarul Academiei a fost încredințat lui Alexandru Philippide care, și el, l-a conceput pe un plan prea larg. Academia dorea să vadă lucrarea realizată cît mai degrabă; Philippide nu voia să renunțe la planul inițial. El nu mai urmărea problemele de istorie, de geografie, de etnografie, de literatură etc., ca Hasdeu mai înainte, dar intenționa să adune tot materialul existent în limba română și să traducă fiecare cuvînt în mai multe limbi europene. Neînțelegerea dintre el și comisia dicționarului neputînd fi evitată, Philippide se simte obligat să renunțe la conducerea acestei lucrări și, astfel, ea este trecută lui Sextil Pușcariu după ce Philippide, împreună cu patru colaboratori ai săi, printre care și G. Ibrăileanu, reușise să adune, între anii 1898—1906, un material imens și să înceapă redactarea propriu-zisă a dicționarului (literele A, B, C și începutul lui D). Manuscrisul său, care se păstrează, cuprinde 11.744 de pagini. Acest material i-a adus servicii deosebite lui Pușcariu, care nu se sfiește a sublinia valoarea lui: „Prin faptul că Academia mi-a pus la dispoziție cele vreo cîteva sute de mii de extrase culese de d-l A. Philippide și de colaboratorii săi, am fost scutit de cea mai anevoioasă dintre lucrările pregătitoare, de munca grea și obositoare a adunării materialului." [1]

În 1906, cînd preia conducerea lucrărilor dicționarului, Sextil Pușcariu nu avea decît 29 de ani. Abia fusese numit profesor la Universitatea din Cernăuți după ce, între 1904—1906, deținuse funcția de docent la Universitatea din Viena. Era membru corespondent al Academiei (din anul 1905) și nu peste multă vreme (1914) avea să devină membru activ al acestui înalt for științific.

Deși tînăr, Pușcariu era, totuși, în vremea aceea un lingvist cunoscut. Încă în 1898 el publicase lucrarea *Der Dialekt des oberen Oltthales*, căreia i-au urmat, apoi, *Din fonologia românească*, *Diminuția în limba românească*, *În chestiunea diminutivelor* (toate în anul 1900). *Studii și notițe filologice* (1901, 1903, 1904, 1905), *Die rumänischen Diminutivsuffixe* (1902), *Rumänische Etymologien* (1903, 1904), *Ortografia revizuită a Academiei Române* (1904), *Lateinisches* **ti** *und* **ki** *im rumänischen, italienischen und sardischen* (1904) etc. În anul 1905 a publicat și primul *Dicționar etimologic al elementelor latinești din limba română (Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I, 235 p).

Dacă din lucrările înșirate mai sus, realizate, toate, înainte de anul 1906, nu ne putem face decît o idee vagă asupra pregătirii lui Pușcariu și a orientării sale în probleme de lexicologie și de lexicografie, bibliografia ulterioară impresionează nu numai prin bogăție, ci și prin organizare. Acceptînd conducerea lucrărilor pentru elaborarea dicționarului, el își ia toate măsurile și, lămurindu-se pe sine asupra metodelor de lucru, se adresează, în repetate rînduri, specialiștilor și publi-

[1] *Dicționarul limbii române*, I, partea I-a, 1913, p. X. Cf. și p. 11.

culul mare, cu intenția nu numai de a-și justifica prezența în fruntea colectivului de colaboratori, ci și mînat de dorința de popularizare a unei opere de interes național, cum avea să fie dicționarul. Încă în anul 1908, publică, în *Convorbiri literare*, două articole intitulate *În jurul dicționarului limbii române*, primul cu subtitlul *Articol introductiv*, iar celălalt *Cîrtitorii*.

Imediat după primul război mondial, cînd întregul șantier al dicționarului este mutat la Cluj, Pușcariu continuă să-și țină cititorii la curent cu mersul lucrărilor. Pe măsură ce se încheagă fascicule noi din dicționar conducătorul lui vine cu alte articole lămuritoare ori trage concluzii de ordin general din materialul parcurs. În 1921, el publică articolul *Din perspectiva dicționarului*, în 1922, *Din perspectiva dicționarului. Despre legile fonologice*, pentru ca în 1926 și în 1931 să semneze alte două articole intitulate *Dicționarul Academiei*.

Nu este greu de văzut că problema a pus stăpînire pe toată ființa lui Pușcariu. Ai impresia că te găsești pe un mare șantier, în fața unui arhitect care, singur, poate să-și imagineze cum va arăta viitoarea clădire, în vreme ce urmărește cu ochii specialistului punerea la punct a lucrărilor de amănunt, coordonarea tuturor acțiunilor în vederea realizării întregului.

Articolele lămuritoare asupra rostului dicționarului ori cele referitoare la structura latină a limbii noastre, ca și notele etimologice, din ce în ce mai numeroase, pe care le întîlnim deopotrivă în revistele românești de cultură generală ori în cele de specialitate *(Almanahul graficei române, Balcania, Convorbiri literare, Cugetul românesc, Dacoromania, Drumul nou, Junimea literară, Langue et littérature, Revista filologică, Revista Fundațiilor regale, Revue de Transylvanie, Țara Bîrsei)*, cît și în marile publicații europene de lingvistică *(Archiv für das Studium der neueren Sprachen, Archiv für vergleichende Phonetik, Die Tatwelt, Volkstum und Kultur der Romanen, Wörter und Schen, Zeitschrift für romanische Philologie)* au rolul cărămizilor, al barelor de metal și al cimentului. Din ele va lua ființă viitorul *Dicționar al limbii române*, operă care va răspunde celor mai înalte exigențe științifice.

Cu toate că acest dicționar se deosebește fundamental de cele anterioare atît prin concepție, cît și prin metodele de lucru ori prin izvoarele pe care le folosesc autorii, el nu este, în fond, decît continuarea, într-o formă superioară, a muncii înaintașilor. Lucrul acesta nu i-a scăpat lui Pușcariu, care, în *Raport către comisiunea dicționarului*, spunea: „Cel ce scrie azi un dicționar trebuie să ia de bază dicționarele existente." [1] Fără strădaniile îndelungate ale acestora, aș spune fără greșelile comise de ei, opera ne-ar fi parvenit mai puțin închegată. În toată activitatea depusă de Pușcariu și de colaboratorii săi, în elaborarea acestei lucrări se vede bine efortul de a continua o tradiție care începe cu primii latiniști *(Lexiconul de la Buda*, 1825), continuă cu Laurian și Massim și este preluată apoi de B. P. Hasdeu, mai întîi, și de Alexandru Philippide, după aceea.

Din motive pe care nu este locul să le discutăm acuma, dicționarul început în 1906 n-a putut fi dus la capăt în timpul vieții lui Pușcariu. Va fi intervenit, aici, în primul rînd, războiul mondial din 1914—1918, și sarcinile care îl așteptau pe conducătorul lucrării, odată cu organizarea Universității din Cluj, după cum

[1] Vezi *Dicționarul limbii române*, I, partea I, București, 1913, p. XII.

nu trebuie să uităm că redactorii erau, în același timp, și cei care își adunau materialul, nu numai cei care îl pregăteau pentru tipar, și lucrul acesta a cerut timp.

Pușcariu însuși și-a dat seama, încă din anul 1920, că realizarea unei asemenea lucrări nu stă în puterea unei singure generații și în constatarea lui se strecoară și o umbră de regret, cînd afirmă: „Cît ar fi de frumos dacă, după terminarea unei lucrări mari lexicografice, ai mai avea vreme și energia tinerească ca să prelucrezi în mod sistematic tot materialul de observațiuni pe care l-ai acumulat pe fișe în cursul anilor! Dar, din nenorocire, viața omului e prea scurtă și puterea lui de muncă prea limitată ca să mai poată face și această operă de sinteză." [1]

Din volumele apărute (literele A—C; F—L, aproximativ 3250 de pagini) ne putem da seama, însă, că ne găsim în fața unei opere lexicografice la cel mai înalt nivel. Puține limbi se pot mîndri cu una mai bună. Din prefața volumului întîi, partea I (1913), unde Pușcariu discută nu numai metoda de lucru, ci și concepția pe care trebuie s-o avem asupra dicționarelor, se vede clar măsura în care el era nu numai inițiat în problemă, ci și pregătit să răspundă tuturor cerințelor legate de rezolvarea ei. Fără să putem face afirmația că această lucrare cuprinde toate cuvintele existente în limba română (o asemenea afirmație nu-și găsește justificare în cazul nici unei alte lucrări similare), sîntem îndreptățiți să susținem că autorilor ei nu le-a scăpat nimic din ceea ce caracterizează limba noastră în epoca respectivă: cuvintele vechi, cele populare, neologismele de circulație obișnuită și chiar unele elemente din limbajul familial sau din jargoane sînt reprezentate în ceea ce au mai caracteristic în dicționar. Puține dintre cuvintele cu oarecare circulație, în epocă, vor fi rămas neînregistrate în coloanele lui. Considerațiile pe care Pușcariu le făcea, acum 55 de ani, asupra elementelor populare din limbă, asupra arhaismelor, asupra neologismelor cu terminologia de specialitate nu și-au pierdut valabilitatea nici în momentul de față.

Că punctul de vedere al lui Pușcariu asupra dicționarului a fost just rezultă și din faptul că, în momentul în care s-a pus problema reluării elaborării lui, nu s-a simțit nevoia modificării planului lucrării, a metodelor de lucru ori a concepției care îi stau la bază. Colectivele de specialiști din București, Cluj și Iași, care au sarcina continuării muncii la dicționar, urmează, fără modificări importante, principiile stabilite de Pușcariu. Mai mult decît atît, actualul conducător al lucrării, academicianul Iorgu Iordan, a făcut o apreciere cu totul laudativă asupra muncii pe care a desfășurat-o Pușcariu la dicționar, pe care ne permitem s-o reproducem în rîndurile de mai jos: „Munca lui Pușcariu la *Dicționarul limbii române* prezintă, din punct de vedere teoretic, o importanță mai mare decît aceea de conducător și de «revizor» final al lucrării. Parcurgînd, studiind și revizuind o cantitate enormă de cuvinte, el a putut să pătrundă adînc în ceea ce putem numi viața limbii, activitatea sau mișcarea ei necontenită și, în consecință, să observe și să înțeleagă fenomene care altfel i-ar fi scăpat. Rodul constatărilor și al meditării lui asupra faptelor constatate l-a publicat, în diverse rînduri, de obicei sub titlul *Din perspectiva dicționarului* (v. *Dacoromania*, în al cărei prim volum, 1920, a apărut prima serie, consacrată onomatopeelor din limba română).

[1] *Dacoromania*, I, 1920—1921, p. 74.

Nu-i posibil şi nici necesar să dau amănunte, fie şi foarte reduse, asupra conţinutului acestor studii. Trebuie să spun totuşi că multiplele calităţi de lingvist autentic ale lui Puşcariu, de care, într-o formă ori în alta, am amintit în paginile precedente şi în fruntea cărora aş pune adîncul şi totodată subtilul său spirit de observaţie cu privire la faptele de limbă şi mai ales la semnificaţia lor teoretică, se vădesc din belşug tocmai în aceste studii, cu caracter adesea de «causerie» la fel ca în tot atît de preţioasele lui *Note pe marginea cărţilor*, extrem de bogate şi acestea în puncte de vedere personale, mai totdeauna convingătoare, fiindcă se întemeiază şi pe calităţile menţionate mai înainte, dar şi pe o experienţă vastă, aproape unică în lingvistica românească, produs al contactului neîntrerupt cu limba, prin intermediul textelor şi, în primul rînd, al vorbitorilor înşişi, netransformaţi în subiecte ca pentru o anchetă, ci aşa cum se manifestă ei în viaţa de toate zilele." [1]

Spiritul organizatoric al lui Sextil Puşcariu nu s-a manifestat numai cu ocazia elaborării dicţionarului. El s-a dovedit extrem de util în munca pregătitoare pentru *Atlasul lingvistic român*, precum şi la realizarea acestei lucrări mai importante, poate, decît însuşi dicţionarul. A fost, fără îndoială, un noroc deosebit pentru lingvistica românească faptul că în perosana lui Puşcariu s-a întîlnit un mare om de ştiinţă cu un organizator neîntrecut.

Datorită acestor calităţi, Universitatea din Cluj a găsit în primul ei rector personalitatea de care avea nevoie, într-o vreme în care orice măsură negîndită în întregime, orice întîrziere a unei acţiuni puteau să afecteze buna desfăşurare a lucrurilor. Lui i se datoreşte faptul că, încă de la început, Universitatea Daciei Superioare, cum îi plăcea să o numească după tradiţia străveche de după domnia lui Traian, a preluat primatul într-o serie de discipline. El are meritul de a fi încadrat Facultatea de litere cu specialişti de talia lui Nicolae Drăganu, Theodor Capidan, Vasile Bogrea, G. Giuglea ş.a., şi tot lui i se datoreşte faptul că, dintre numeroşii absolvenţi ai acestei facultăţi, a selectat şi a sprijinit să se formeze, în lingvistică, pe Emil Petrovici, Sever Pop, Ştefan Paşca, D. Macrea etc. Dar rectorul Puşcariu n-a avut grijă numai de facultatea din care el însuşi făcea parte. Toate facultăţile au fost „întărite" cu muntenii, cu moldovenii şi cu ardelenii cei mai valoroşi dintre cei care nu-şi găsiseră încă rosturile în învăţămîntul superior, eventual cu cei din rîndul personalului ajutător de la Universităţile din Bucureşti şi Iaşi.

Atlasul lingvistic a fost realizat, în cea mai mare măsură, de colaboratorii lui Puşcariu, Sever Pop şi Emil Petrovici. S-ar putea spune că munca lui efectivă este mai redusă, ca volum, decît în cadrul dicţionarului. El are însă meritul de a fi iniţiat această lucrare, de a fi stîrnit interesul asupra ei, precum şi de a fi pregătit, în ţară şi în străinătate, pe cei doi anchetatori pomeniţi.

Dacă nu uităm că unii dintre lingviştii români de autoritate, ca Ovid Densusianu, au luat atitudine, în scris, împotriva intenţiei lui Puşcariu de a începe lucrările în vederea elaborării atlasului, şi au susţinut că în România nu există oameni pregătiţi pentru asemenea operă, meritul conducătorului şcolii lingvistice din Cluj se conturează şi mai precis. Şi aici, ca şi în cadrul dicţionarului, Puşcariu a scris o serie de articole valoroase, cum sînt: *Atlasul lingvistic al României* (1929), *Hărţile graiului* (1933), *Atlasul lingvistic român. Prospect* (1936), *Les*

[1] *Locul citat*, p. 156.

enseignements de l'Atlas linguistique de Roumanie (1936), *Despre i final* (pe marginea atlasului lingvistic) (1941). Deosebit de importantă este, ca și în cazul dicționarului, prefața pe care Pușcariu o semnează în cadrul primului volum din atlas.

Prin această lucrare, limba noastră intră și mai mult în atenția specialiștilor de peste hotare, care încep să o compare, tot mai insistent, cu franceza și cu italiana, primele limbi romanice care au dispus de atlase lingvistice. Pe lîngă faptul că putea folosi experiența înaintașilor, Pușcariu a înțeles să vină și cu unele inovații. Așa, spre exemplu, el introduce doi anchetatori, în loc de unul, cu două chestionare deosebite. La atlasul mare, adaugă unul mic, cu hărți colorate, care prezintă avantajul unei lecturi mult mai rapide, a unei informări imediate asupra răspîndirii diferitelor fenomene. Tot datorită lui Pușcariu, unul dintre cei doi anchetatori a folosit, printre informatorii lui, și cîte un scriitor reprezentativ din fiecare provincie istorică (M. Sadoveanu, I. Agârbiceanu, I. Al. Brătescu-Voinești). În sfîrșit, ALR avea să fie completat cu volume de texte dialectale, altă inovație față de atlasele anterioare, ale Franței și Italiei cu Elveția meridională, știut fiind că atlasele nu pot înlocui monografiile, că la răspunsul unic, pentru o problemă dată, pe care ni-l pune la dispoziție o hartă oarecare, monografia ne aduce o sumă de răspunsuri, cîteodată toate răspunsurile posibile la întrebarea pusă.[1]

S-a susținut că *Atlasul lingvistic* consemnează limba română vorbită în perioada dintre cele două războaie mondiale. Părerea aceasta este numai parțial valabilă. Oare nu Pușcariu a făcut afirmația că limba pe care o vorbim constituie cel mai vechi izvor al istoriei noastre? În acest caz e ușor de înțeles că opera pe care a inițiat-o nu se referă numai la realitățile din cele două decenii din secolul nostru, ci la o epocă istorică foarte îndelungată care se confundă cu viața însăși a poporului român. Așa stînd lucrurile, importanța atlasului crește în mod considerabil; valoarea lui intrinsecă este dublată de importanța pe care o are pe plan național.

În aceiași ani de organizare a învățămîntului românesc în Transilvania, Pușcariu pune bazele Muzeului limbii române (1919), laboratorul în care și-au desfășurat activitatea atît colaboratorii la dicționar, cît și cei de la ALR, cea mai bună școală de lingvistică românească între cele două războaie mondiale, cunoscută pretutindeni în Europa. Statutul muzeului fixa, printre altele, următoarele obiective științifice:

— Strîngerea și prelucrarea științifică a materialului lexicografic al limbii române din toate timpurile și din toate regiunile locuite de români;

— Pregătirea de studii și lucrări speciale în vederea unificării limbii literare și a terminologiei tehnice și speciale în toate ținuturile românești;

— Deșteptarea interesului obștesc pentru studiul și cultivarea limbii române;

— Pregătirea de filologi români.[2]

Dar oricît ar fi fost de bine încadrate cele două institute (Universitatea și Muzeul limbii române), mai era nevoie de ceva pentru impunerea pe plan științific. Era nevoie de un organ de publicitate. Acesta avea să fie impunătoarea revistă *Dacoromania* care însumează, în cele 11 volume ale ei (dintre care două în cîte două părți) nu mai puțin de 9528 de pagini. Se poate afirma că n-a existat lucrare

---

[1] Cf. Emil Petrovici, *Texte dialectale*, Sibiu — Leipzig, 1943, p. VII.

[2] Vezi *Dacoromania* I (1920—1921), p. 3.

importantă din domeniul limbii și literaturii naționale, cîteodată și din cel al istoriei ori al geografiei, folclorului și etnografiei, care să nu fie consemnată în paginile acestui buletin. N-a ajuns la cunoștința colaboratorilor lui Sextil Pușcariu vreo informație referitoare la trecutul poporului român ori la originea limbii sale care să nu-și găsească aprecierea necesară și răspunsul cuvenit. *Dacoromania* nu era un titlu ales la întîmplare. El însemna pentru lingviștii clujeni, și avea să însemneze, nu peste mult, și pentru alții, studiul limbii strămoșilor noștri pe toate meridianele și la toate nivelele în întreaga Dacie, în Dacia Traiană și în cea Aureliană, deopotrivă.

Latinitatea limbii noastre își cerea drepturile, atîta vreme neglijate. O nouă școală ardeleană își răspîndea cuvîntul spre toate zările.

Proporțiile neobișnuite ale acestei reviste au făcut posibilă publicarea, în paginile ei, a unor lucrări foarte întinse, teze de doctorat, monografii etc., mărturii, ele însești, ale unei activități creatoare deosebite. Nu-i greu de înțeles că, datorită calităților de organizator ale lui Pușcariu, care dirija atît munca de la universitate și de la muzeu, cît și tipărirea *Dacoromaniei*, exista o legătură strînsă între aceste sectoare, asigurîndu-se bunul mers al fiecăruia prin concursul entuziast al celorlalte două.

Pe lîngă studiile de proporții neobișnuite, *Dacoromania* și-a făcut un titlu de mîndrie din publicarea unui număr extrem de mare de articole mărunte, note, recenzii, etimologii etc., care dau caracter enciclopedic fiecărui volum al revistei. Cînd numărul cadrelor didactice și al colaboratorilor de la muzeu a crescut, cînd volumul de muncă făcea să fie îndrumate noi lucrări spre tipografie, spațiul de care dispunea *Dacoromania* devenise insuficient. Atunci a luat ființă *Biblioteca Dacoromaniei*, o colecție în care au fost publicate lucrări de lingvistică, de istorie literară, de folclor etc., cum ar fi: Augustin Bena, *Limba română la sașii din Ardeal* (1925), G. D. Dera, *Contributo toponomastico alla teoria della continuità nel medioevo delle comunità rurali romane e preromane dell' Italia superiore* (1932), Ștefan Binder, *Kind, Knabe, Madchen im dacorumänischen* (1932), Emil Petrovici, *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională* (1935); Gh. Bogdan-Duică, *Istoria literaturii române moderne* (1932), Ion Breazu, *Michelet și românii* (1935) etc.

Urmaș al latiniștilor, în sensul că îi continuă pe aceștia prin lupta de idei și prin apărarea îndîrjită și statornică a limbii, Pușcariu se interesează de vatra lingvistică a neamului nostru, de structura latină a limbii române, urmărește cu pasiune și cu ingeniozitate ideea latinității, prin ajutorul circulației cuvintelor, într-o serie de lucrări literare, printre care și unele ale lui Eminescu, ori în terminologia referitoare la părțile corpului omenesc, întărind concluziile la care ajunsese, mai înainte, B. P. Hasdeu sau pe care le întrevăzuse, într-una din lucrările sale, I. Eliade Rădulescu [1] la începutul deceniului al patrulea din secolul trecut. Subliniază importanța fundamentală a limbii noastre în viața poporului, precum și specificul ei în cadrul celorlalte limbi romanice, și își orientează aproape toate cercetările în direcția sprijinirii continuității în nordul Dunării.

În același timp, considerîndu-se și urmașul lui Dimitrie Cantemir și al lui B. P. Hasdeu, nu numai al latiniștilor, el nu neglijează nici contribuția pe care

[1] Este vorba de articolul intitulat *Repede aruncătură de ochi asupra limbii și începutului rumânilor.*

au putut-o aduce traco-dacii la formarea poporului și a limbii noastre și urmărește, în permanență, să pună în lumină rolul substratului, să arate fundamentul pe care au construit romanii noua civilizație de la gurile Dunării și din Carpați, după cucerirea Daciei.

Format la școala neogramaticilor, se îndreaptă mai ales spre cercetarea istorică, deși nu o neglijează nici pe cea descriptivă. După cum mărturisește singur, pe măsură ce ia cunoștință de alte orientări în lingvistică, nu mai crede fără rezervă în afirmațiile magiștrilor săi, după cum nu mai crede în valabilitatea legilor fonetice fără excepție: „Aproape toți am început ca adepți convinși ai școlii neogramatice germane și continuăm metoda strict științifică a maeștrilor noștri. Totuși am pierdut credința în multe din principiile lor lingvistice".[1]

Mult mai receptiv la inovații decît Philippide și decît Densusianu, își dă seama de importanța geografiei lingvistice în cercetarea graiurilor și, preluînd metoda lui Gilliéron, va căuta s-o aplice la limba noastră, în cadrul lucrărilor în vederea elaborării *Atlasului lingvistic român*. Se arată, de asemenea, receptiv față de „idealismul" lui Vossler, deși unii dintre profesorii și colegii săi îl atacă fără rezervă. Dă atenția cuvenită, în limbă, elementului psihologic și celui social. Curentele numeroase, din care se inspiră, nu contribuie numai la o lărgire a orizontului lingvistic al lui Pușcariu, ci și la o anumită atitudine, favorabilă, la care se referă autorul în *Prezentarea* din fruntea volumului I al *Limbii române:* „În locul intransigenței în convingeri s-a accentuat la mine din ce în ce mai mult îngăduința față de părerile altora" (p. 2). Mai mult decît de toate curentele noi s-a apropiat Pușcariu de școala fonologică de la Praga, ale cărei principii le-a folosit la elaborarea unora dintre lucrările sale. Lucrul acesta a fost subliniat atît de academicianul Iorgu Iordan [2], cît și de Emil Petrovici [3]. Se înțelege că și aici, ca în toate împrejurările, Pușcariu supune unui riguros examen critic părerile reprezentanților din Praga și formulează numeroase rezerve în legătură cu tezele lor. Dacă n-a putut accepta, în întregime, ideile celor care l-au inițiat în lingvistică, la o vîrstă fragedă, cu atît mai mult nu putea să primească, fără discernămînt critic, teoriile emise mai tîrziu, cînd el însuși devenise o personalitate și întemeiase o școală de lingvistică.

Dintre lucrările elaborate din contactul cu ideile puse în circulație de cercul lingvistic din Praga vom pomeni *Morfonemul și economia limbii* (1931) și *Considerațiuni asupra sistemului fonetic și filologic al limbii române* (1934).

Curiozitatea lui nestăpînită, dorința de a fi mereu la curent cu tot ce era nou în lingvistică, i-a ușurat înțelegerea pentru unele probleme care n-au intrat în preocupările inițiatorilor săi neogramatici. El a adus contribuții importante atît la lămurirea rolului neologismului, în genere, de care s-a ocupat în mai multe rînduri, cît și la influența franceză asupra limbii noastre.

Un loc aparte ocupă, în activitatea lui Pușcariu, studiile asupra dialectelor din sudul Dunării, mai bine spus asupra unuia dintre aceste dialecte, și anume cel istroromân. Cercetarea monografică, în trei volume, asupra celei mai îndepărtate ramuri a limbii noastre, și, în același timp, a celei mai expuse dispariției din cauza numărului mic de oameni care mai vorbesc acest dialect,

---

[1] *Dacoromania*, II, 1921—1922, p. 19.
[2] *Loc. cit.*, p. 152, 154—155.
[3] Prefață la Sextil Pușcariu, *Limba română*, II, 1959, P. VII.

are, pe lîngă valoarea ei ştiinţifică, şi o adîncă semnificaţie de politică naţională. Puşcariu n-a urmărit, aici, numai realizarea unei monografii dialectale. Pentru el, dialectul istroromân este o subdiviziune a limbii române dintr-o lungă perioadă istorică. Dezvoltîndu-se în alte împrejurări decît dialectul dacoromân, a păstrat o serie de trăsături care ne ajută la reconstituirea, prin comparare, a românei comune, a aspectului limbii noastre de dinainte de despărţirea în dialecte. Păcat că această comparare este mult îngreuiată de faptul că dialectul istroromân a suferit o puternică influenţă străină din partea limbii croate şi alta, nu mai puţin accentuată, din partea limbii italiene care i-au perturbat atît sistemul fonetic, cît şi structura gramaticală.

Spre deosebire de Ovid Densusianu, care vedea în istroromâni o ramură desprinsă din nordul Dunării, iar în dialectul lor un subdialect dacoromân, Puşcariu consideră, împreună cu Philippide, că istroromânii sînt urmaşii aşa-numiţilor români apuseni care populau, în evul mediu, aproape toată Jugoslavia de azi, în timp ce aromânii şi meglenoromânii sînt descendenţii românilor sudici, iar dacoromânii ai celor nordici. De aici rezultă că Puşcariu susţinea, iarăşi ca Philippide, dar, de data aceasta, şi ca Densusianu, că poporul român s-a format nu numai în nordul Dunării, în fosta provincie Dacia, ci şi în sudul acestui fluviu.

În sfîrşit, se cuvine să pomenim, în această prezentare, şi de preocupările filologice ale lui Puşcariu, între care cea mai importantă este ediţia, publicată în 1914, în colaborare cu Al. Procopovici, a *Cazaniei* a doua a lui Coresi, ultima tipăritură a diaconului de la Braşov (1581) şi, din multe puncte de vedere, cea mai importantă traducere din secolul al XVI-lea. Întîmplarea face să fiu posesorul a patru scrisori ale lui Puşcariu, adresate lui Ion Bogdan, în care ni se dau amănunte în legătură cu această ediţie critică. Scrisorile datează din anii 1911—1913 ceea ce însemnează că pregătirea ediţiei i-a luat aproximativ patru ani. Din ele rezultă nu numai grija lui Puşcariu pentru folosirea unei metode de transcriere cît mai aproape de realitatea vremii, ci şi importanţa pe care o acordă pînă şi amănuntelor celor mai puţin semnificative care l-ar putea duce către realizarea unei ediţii adevărat ştiinţifice. Cartea este, într-adevăr, un succes în domeniul editării de texte vechi, în ţara noastră, o adevărată ediţie ştiinţifică.

Dar atenţia acordată limbii române vechi nu se limitează numai la reeditarea acestei *Cazanii*. Cu toate că limba literară n-a constituit o preocupare pentru lingviştii din generaţia lui Puşcariu şi puţinele aprecieri făcute asupra ei sînt cu totul întîmplătoare şi tangenţiale, numele lui nu lipseşte din sumara bibliografie a vremii, cu privire la acest subiect.

Este vrednic de amintit faptul că, datorită lui Puşcariu, şcoala lingvistică din Cluj şi-a însuşit punctul de vedere exprimat, iniţial, de Nicolae Iorga, asupra originii limbii române literare. Atît el, cît şi Nicolae Drăganu, cît şi Al. Procopovici, cel mai vechi elev al său, au susţinut că românii au început să scrie în limba naţională sub influenţa reformatoare a husiţilor. Problema a fost în dezbatere aproape cincizeci de ani şi ea nu-i lămurită definitiv nici în momentul de faţă; vreau să spun că nici azi specialiştii noştri nu sînt cu toţii de acord asupra originii limbii literare. Vom aminti, însă, în acelaşi timp, că ideea husită a pierdut mult din autoritatea pe care a avut-o într-o vreme. Dar nu va putea nimeni nega prestigiul de care se bucura, la un moment dat, tocmai datorită faptului că era susţinută de un istoric ca Nicolae Iorga şi de un lingvist de talia lui Sextil

Pușcariu.[1] În cadrul acelorași preocupări, de limbă veche și de limbă literară, vom mai aminti articolele *Despre pre la acuzativ* (1921), *Părerile lui Petru Maior despre linba română* (1921), *Limba cărților sfinte* (1938), precum și seriile de *Note pe marginea cărților*, pomenite deja. Nu vom uita unele afirmații întîmplătoare, dar cu nimic mai puțin importante pe care le întîlnim în unele lucrări care, aparent, n-ar avea legătură cu limba literară, cum ar fi *Dicționarul* însuși.

Ca și în cazul altor probleme, care l-au preocupat vreme îndelungată, Pușcariu își revizuiește părerile și în cazul limbii literare, în funcție de bibliografia nouă pe care o are la îndemînă, la un moment dat: „La noi, lipsa de claritate a unor texte sfinte nu e atît urmarea îmbătrînirii limbii — căci limba noastră s-a schimbat prea puțin de patru sute de ani încoace — ci se explică prin redarea prea servilă a originalului în traducerea întîilor tălmăcitori...

Spre deosebire de alte popoare, întîia traducere în românește a celor mai importante părți din cărțile sfinte — evangheliile, apostolul și psalmii înainte de toate — *nu reflectează limba unui ținut, deosebită de graiurile vorbite în alte regiuni.* Copiștii care ajutau ca manuscrisele să pătrundă pretutindeni nivelau deosebirile dialectale, ce nu erau prea mari, dealtminteri.

Astfel s-a creat, prin contribuția tuturor regiunilor românești, limba noastră literară fixată prin cărțile sfinte. Și tot această limbă, pătrunsă din biserică în graiul comun, a fost una din cauzele esențiale care au păstrat unitatea limbii românești în provincii despărțite politicește veacuri de-a rîndul."[2]

Stăpînit de fiorul cu care numeroșii săi înaintași din Transilvania au vorbit despre limba maternă și trăind bucuria unui moment unic în istoria țării noastre, momentul unirii provinciilor istorice de peste munți cu patria mamă, Pușcariu înțelegea să întîrzie adesea asupra importanței pe care a avut-o și o are Transilvania în dezvoltarea limbii române. Contribuțiile referitoare la acest domeniu nu sînt cu nimic inferioare celor mai importante realizări ale sale atît sub raportul valorii științifice propriu-zise, al obiectivității depline de care dă dovadă Pușcariu în toată activitatea sa, cît și prin concluziile de ordin național la care ajunge. Scrise, în general, în perioada maturității, într-un stil ireproșabil, ele continuă să aducă servicii tuturor cititorilor pînă în momentul de față și nu vedem ce ar putea contribui la scăderea valorii lor, în viitor. Aceste contribuții, din activitatea lingvistică a lui Pușcariu, nu sînt decît o completare firească a preocupărilor sale pentru problemele Transilvaniei, o întregire a bibliografiei, citată deja, din domeniul istoriei, a istoriei și criticii literare etc., prin care autorul a înțeles să-și arate atașamentul pentru provincia în care s-a născut, să-și exprime o dată cu o sumă de adevăruri științifice, în forma cea mai aleasă cu putință, patriotismul său luminat. Iată cîteva titluri: *Limba română și graiul din Ardeal* (1928), *Ardelenisme în limba noastră* (1931), *Numiri de localități în Ardeal* (1931), *„Germanismele" în limba română din Ardeal* (1931), *Numele satelor noastre* (1934), *Le parler de Transylvanie* (1935), *Contribuția Transilvaniei la formarea și evoluția limbii române* (1937). Ultimul articol a fost republicat, în anul 1938, în limba franceză: *Le rôle de la Transylvanie dans la formation et l'evolution de la langue roumaine.*

---

[1] Asupra modului cum vedea Sextil Pușcariu această problemă, cfr. *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, 1930, p. 64—66.

[2] *Biserica ortodoxă română*, LVI, 1938, p. 719.

Trebuie să adăugăm, pentru eventualii cititori nepreveniți, că nu este vorba în această preferință a lui Pușcariu de nici un fel de patriotism local rău înțeles. Așa cum, pînă în preajma anului 1919, cînd lucra la Universitatea din Cernăuți, s-a simțit atras de problemele Bucovinei, tot așa, după stabilirea la Cluj, a înțeles să pună în lumină valorile Transilvaniei. Vom nota însă că atît în vremea cînd era la Cernăuți, cît și după aceea, locul cel mai însemnat în activitatea sa l-au ocupat temele general românești, mult mai numeroase decît cele limitate la Bucovina ori la Transilvania. Și dacă, în conformitate cu cerințele epocii în care a trăit Pușcariu, datorită metodelor de lucru și curentelor care se manifestau atunci pretutindeni în Europa, s-a orientat cu deosebire către limba veche, nu-i mai puțin adevărat că, în toată această cercetare a fenomenului istoric în limbă, este nelipsită intenția autorului de a cunoaște mai bine prezentul.

Conducînd lucrările pentru elaborarea *Dicționarului* și cele ale *Atlasului lingvistic român*, Sextil Pușcariu s-a găsit tot timpul în situația unui mare comandant mobilizat. Luînd cunoștință de diversele afirmații, favorabile sau nu, asupra poporului și limbii noastre, urmărind zi de zi adunarea unui material inedit, are sentimentul că fiecare cuvînt nou semnalat este comparabil cu o verigă, izolată, menită să unească două bucăți dintr-un lanț rupt în decursul vremii. Istoria zbuciumată a poporului nostru, vitregia care s-a abătut de atîtea ori asupra pămîntului țării, interpretările tendențioase ale unor învățați străini l-au orientat pe Sextil Pușcariu spre anume probleme ale limbii noastre care aveau nevoie de o rezolvare imediată.

La rezolvarea acestor probleme nu se cerea numai o mare capacitate intelectuală și o execelentă pregătire în lingvistică. Mai era nevoie de suflet, de dragoste pentru subiectul tratat, de o credință în baza căreia cuvîntul scris să capete puterea necesară pentru a muta muntele neștiinței și a doborî minciuna și reaua credință, pentru a instaura, în locul lor, coloana de granit a adevărului istoric.

Pușcariu a întrunit toate aceste calități în propria sa personalitate. Și a mai avut în plus darul de a cunoaște oamenii, de a-i ști selecta și iniția în problemele pe care el însuși le urmărea cu pasiune. Ucenicii de astăzi aveau să devină, mîine, colaboratorii apropiați ai maestrului, tot așa de pasionați ca și dînsul în urmărirea punctelor încă întunecate din istoria poporului și, mai ales, a limbii noastre. Prin contribuția tuturora, Muzeul limbii române a devenit o școală a muncii creatoare, un post înaintat pentru studiul limbii naționale, în care succesele obținute îndîrjeau, parcă, și mai mult pe toți colaboratorii, creînd o adevărată emulație între ei. Poate că în căldura cu care știa să îmbrățișeze problemele, în înțelegerea pe care a arătat-o în toate împrejurările pentru activitatea altora, în dragostea cu care și-a îndrumat ucenicii și i-a deprins cu munca colectivă, precum și marele interes pe care l-a dovedit, de-a lungul întregii sale activități, în urmărirea fenomenelor lingvistice, trebuie căutat nu numai succesul de care s-au bucurat lucrările sale și ale celor mai mulți dintre colaboratori, ci și marele interes cu care publicul mare a primit aceste lucrări. Încrederea reciprocă dintre Pușcariu și colaboratorii săi, conștiința că activitatea lor nu-i legată de preocupări mărunte, că săvîrșesc o operă de interes național, se transmite și publicului care, la rîndu-i, își încurajează specialiștii în continuarea acțiunilor pe care le-au inițiat.

În această atmosferă de continuă efervescență științifică, de elan tineresc și de patriotism înalt a lucrat tot timpul cît a stat la Cluj Sextil Pușcariu. În aceas-

tă atmosferă au fost create cele mai multe dintre lucrările sale. În această atmosferă a fost elaborată și *Limba română*, carte fundamentală în lingvistica românească.

Limba română are un caracter de sinteză, în sensul că însumează aproape toate ideile exprimate de Pușcariu, în lucrările sale de lingvistică, de-a lungul unei vieți întregi. Nu vom uita faptul că, apărînd „cu treizeci și cinci de ani mai tîrziu decît a fost plănuită" (p. 1), „în această lungă epocă de incubație orizonturile în cercetările lingvistice s-au lărgit" (p. 2). Scrisă în jurul vîrstei de șaizeci de ani, cînd autorul trecuse prin toate experiențele și dispunea de o mare cantitate de cunoștințe, se resimte de faptul că beneficiase pe urma ideilor puse în circulație de toate curentele cunoscute pînă atunci. Ciocnirea de idei nu mai era animată, în preajma anului 1940, cînd a apărut prima ediție a cărții, de pasiunea începutului. Din fluxul inițial al fiecărui curent, zgomotos adesea, nu se mai păstrau decît ecouri mai mult sau mai puțin îndepărtate. Manifestările lor erau mai vizibile în reflux și Pușcariu, cu spiritul lui obiectiv, a putut prelua cîte puțin din toate, îndreptățind pe academicianul Iorgu Iordan să vorbească de un anumit eclectism.[1]

Dar cartea n-a fost sprijinită numai de împrejurări exterioare. Ea este oglinda personalității lui Pușcariu însuși, caracterizat, în genere, prin evitarea tonului polemic, prin acceptarea cu simț critic a ideilor altora, prin modul academic de a-și expune punctele de vedere proprii. La reținerea și izolarea lui Philippide, la subiectivismul adesea pronunțat al lui Densusianu, care era înclinat să descopere greșeli ale adversarilor pînă și acolo unde ele nu existau [2], Pușcariu s-a menținut pe o poziție de perfectă obiectivitate. Este semnificativ faptul că multe dintre atacurile îndreptate împotriva lui au rămas fără răspuns și că, spre deosebire de Philippide și de Ovid Densusianu, polemica lui Pușcariu nu se caracterizează niciodată prin atac, ci prin apărare, că în majoritatea zdrobitoare a cazurilor el a fost cel provocat.

Deși nu se găsea în raporturi de prietenie nici cu Philippide, nici cu Densusianu, Pușcariu n-a căzut în greșeala, săvîrșită de alții, de a neglija sau de a judeca în mod subiectiv lucrările unor elevi sau ale unor colaboratori de ai acestora. Dimpotrivă, nu o dată a salutat cu mare satisfacție apariția cutărei lucrări a lui I. Iordan, a lui Al. Rosetti etc.

Poate nimeni mai mult decît el însuși nu i-a caracterizat atitudinea față de munca altora, precum și ținuta științifică desăvîrșită. Încă în anul 1908, în al doilea articol din seria celor consacrate dicționarului[3], el spunea: „În filologie era odată Hasdeu cel mai de sus, autoritatea pe ale cărei cuvinte juram încă și noi, cei din generația tînără, în liceu. Era sus, pentru că inteligența sa scînteietoare cu spiritul său larg și cu cultura sa vastă, merita să fie acolo, cu toate greșelile sale. A venit însă din străinătate d-l Philippide, aducînd ceea ce lui Hasdeu îi lipsea, o cultură metodică, un mod de a munci cu statornicie și de a nu-și risipi

---

[1] *Locul citat*, p. 151—152, 154, 157, 158.

[2] Cfr. Perpessicius care, în *Opere* II, p. 182, amintește de „judecățile critice... de o severitate excesivă...".

[3] *În jurul Dicționarului limbii române*, II. *Cîrtitorii* (în *Convorbiri literare*, XLII, p. 596—597; v. și vol. *Cercetări și studii*, apărut la ed. Minerva, 1975.

munca. Cea dintîi grijă i-a fost să sfărîme un idol în atacuri vehemente. Viitorul a arătat că lupta ce a dat-o n-a fost încununată de izbîndă. D-l Philippide a avut un elev, pe d-l Densusianu, care s-a întors din străinătate şi mai bine pregătit de cît dascălul său; întîia sa grijă a fost să-l atace, căutînd să surpe o celebritate, care n-avea nevoie să fie dărîmată.

Cei ce au venit în urmă au adus din străinătate, unde şi-au făcut şcoala, pe lîngă prepararea ştiinţifică, o altă pregătire, mai trainică aceasta, o educaţie morală: respectul faţă de cei ce-l merită. Ei n-au venit cu bombe distrugătoare în mînă, ştiind că o muncă conştientă îi va duce mai încet, dar mai sigur înainte. N-au împroşcat cu pietre, dar pietre li s-au aruncat în cap, îndată ce începură să se ridice, să devină neprielnici celor care, îndulciţi de activitatea cîştigată atît de ieftin, se temeau de concurenţă."

Deşi neogramatic, autorul evită excesul de istorism şi urmăreşte fenomenele atît sub raport static, cît şi dinamic. Preferinţa lui se îndreaptă spre structura limbii şi toate concluziile şi le susţine cu ajutorul unui vast material documentar.

În acest adevărat tratat, redactat într-o formă care satisface exigenţele celui mai pretenţios specialist dar, în acelaşi timp accesibil şi publicului mare, ni se prezintă în mod organizat materialul lingvistic românesc. Comparaţia care se face, în permanenţă, cu limbile romanice surori, eventual şi cu alte limbi (albaneză, neogreacă, germană, engleză etc.), scoate în evidenţă caracterul ei specific. Cîteodată autorul întîrzie asupra paralelismului dintre limba noastră şi limba sardă [1], două arii laterale ale teritoriului de limbă latină, cum spun specialiştii în geografia lingvistică cu intenţia de a pune în lumină notele arhaice comune.

Bibliografia care stă la baza cărţii este vastă. Autorul foloseşte printre cei dîntîi, în mod creator, materialul pus la dispoziţie de *Atlasul lingvistic român*, după cum recurge, la tot pasul, la fişele *Dicţionarului limbii române*. Aplică la studiul limbii naţionale cercetările de lingvistică generală ale unor lingvişti străini ca A. Meillet, Ferdinand de Saussure, M. Bartoli, J. Vendryes, N. I. Trubetzkog, J. Gilliéron.

Sinteză a punctelor de vedere exprimate de Puşcariu în întreaga sa activitate, *Limba română* este, în acelaşi timp, şi o introducere la viitoarele trei volume [2] din care însă nu s-a mai tipărit decît unul singur, la 11 ani de la moartea autorului (1959), cu o prefaţă semnată de Emil Petrovici. Nu putem spune nimic despre celelalte două volume; nu ştim dacă ele au fost redactate sau nu. Volumul al doilea al cărţii a fost publicat prin grija fiicei lui Puşcariu, decedată între timp şi ea.

Cunoscutul critic literar Pompiliu Constantinescu, într-o recenzie intitulată *O carte de ştiinţă românească* şi publicată în *Revista Fundaţiilor regale*, nr. 9, 1940, vedea în această operă a lui Puşcariu „o mărturie pe cît de erudită, pe atît de vie de concludentă, despre înzestrarea poporului român cu darul expresiei originale o nouă dovadă a romanităţii noastre şi o demonstraţie a supleţei şi bogăţiei lingvistice de care limba naţională s-a învrednicit, de la primele ei cristalizări pînă astăzi" (p. 664).

---

[1] Ca în discursul de recepţie la Academie, *Locul limbii române între limbile romanice* (1920), ori în articolul *Rumänisch und Romanisch* (1933).

[2] Cum ne informează Puşcariu însuşi, în prezentarea citată, p. 7.

Prefața noastră nu are rostul să rezume cartea pe care o punem din nou în mîna cititorului. *Limba română* face parte din categoria acelor lucrări care se recomandă singure. Nu vom uita să menționăm, în același timp, că ideile de bază ale cărții, planul ei etc., sînt subliniate de Pușcariu în prezentarea la care ne-am referit. N-am crezut necesară repetarea lor într-o formă care, foarte probabil, n-ar fi reușit s-o depășească pe cea a autorului. Tratînd probleme dintre cele mai importante, pentru toți vorbitorii limbii noastre, scrisă într-o frumoasă limbă literară, elaborată pe baza unei temeinice documentări, ea este scutită de interpretări subiective sau pripite. Căldura de care a fost stăpînit autorul, în timpul elaborării ei, se va transmite și cititorilor de astăzi ai lui Pușcariu. Tineretului studios i se deschid perspective deosebite prin republicarea acestei cărți primită, la vremea ei, atît de favorabil nu numai de specialiști, ci și de marele public.

G. ISTRATE

1968

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Ediția de față reproduce textul lucrării LIMBA ROMÂNĂ, I, *Privire generală*, apărută la Fundația pentru literatură și artă, 1940.

În transcrierea textului am păstrat formele de limbă specifice epocii respectînd principiile stabilite de Sextil Pușcariu; astfel, s-au păstrat forme de tipul: *cîne, coloare, cetitor, fantezie, fășie, gerundiu, întunerec, nemeri, politeță, subt, vițios* etc.

S-au păstrat de asemenea unele alternanțe, întîlnite și în alte lucrări de specialitate ale lui S. Pușcariu: *fărșeroți-fîrșeroți, provansal-provensal* etc.

Au fost transcrise potrivit normelor în vigoare forme ca: *birou, lingvistică* (și nu *biurou, linguistică*).

Greșelile de tipar și de punctuație au fost corectate în mod tacit.

Aparatul critic al ediției este format din note, bibliografie și indici; lista abrevierilor reproduce pe cea a autorului, din textul de bază.

Notele însumează traducerile unor citate din limbi străine, unele informați cu privire la problemele dezbătute de Sextil Pușcariu, menționînd — acolo unde a fost cazul — opiniile actuale.

Bibliografia a fost întocmită avînd ca punct de plecare *Repertoriul bibliografic al scrierilor lui Sextil Pușcariu* de N. Georgescu-Tistu (1927) și bibliografia volumului *Études de linguistique roumaine*, îmbogățită în mod substanțial. Bibliografia a fost grupată în două mari secțiuni: I) Opera lui Sextil Pușcariu, în volume și în periodice cu două subîmpărțiri a) Limbă și literatură, b) Pe marginea cărților, și II) Scrieri și referințe despre Sextil Pușcariu.

ILIE DAN

NOTA EDITURII

Prin deosebita bunăvoinţă a familiei, Editura Minerva a obţinut un exemplar al lucrării *Limba română* revăzut de autor, completat şi corectat în vederea unei reeditări. S-a efectuat deci în redacţie o colaţionare integrală a textului după acest exemplar. Acolo unde completările marginale ale autorului se integrau perfect textului ele au fost intercalate la locul indicat. Celelalte au fost plasate în subsol, cu trimitere (*) la pasajul în discuţie.

Tot în acest exemplar autorul a introdus o parte din subsolurile la ediţia tradusă în limba germană de H. Kuen, în 1943, la Leipzig. Le transcriem şi pe acestea, cu indicaţia între paranteze drepte [H. Kuen]. Traducerea din germană a acestor pasaje aparţine nepoatei autorului, Magdalena Vulpe, căreia îi mulţumim şi pe această cale pentru amabilitatea cu care ne-a acordat sprijinul solicitat. Tot domniei-sale îi aparţine elaborarea indicelui de materii, de cuvinte şi de nume.

ABREVIAȚIUNI

AIS = *Sprach und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, von Karl Jaberg und Jacob Jud; die Mundartenaufnahmen wurden durchgeführt von P. Scheuermeier, G. Rohlfs und M. L. Wagner, Zofingen, 1928 ff.

alb. = albanez.

ALF = *Atlas linguistique de la France*, publié par J. Gilliéron et E. Edmont, Paris, 1903—1910.

ALR = *Atlasul lingvistic român*, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I, I, de Sever Pop, Cluj, 1938.

ALRM = *Micul Atlas lingvistic român*, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I, I, de Sever Pop, Cluj, 1938.

AR = Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București, 1932.

arom. = aromân(ește).

BA = *Balkan-Archiv*, I-IV, hgg. von G. Weigand, Leipzig, 1925—1928.

ban. = în Banat.

bas. = în Basarabia.

BL = *Bulletin linguistique*, I-IV, publié par A. Rosetti, București-Paris, 1933—1938.

bucov. = în Bucovina.

bulg. = bulgărește.

cat. = catalan.

ceh. = cehește.

CGL = *Corpus glossariorum latinorum*, 7 vol., Leipzig, 1888 ș. u.

CIL = *Corpus inscriptionum latinarum*, Berlin, 1862 ș. u.

conj. = conjugare.

cons. = consoană.

Conv. lit. = *Convorbiri literare*.

cr. = croat.

DA = *Dicționarul limbii române*, publ. de Academia Română, I, partea I (A—B), 1913; I, partea II (C), 1939; II, partea I (F—I), 1934; II, partea II, Fasc. I (J—Lacustru), 1936, București.

dacor. = dacoromân.

d.e. = de exemplu.

DE = *Dicționarul etimologic al limbii române*. Elementele latine (A—Putea), de I. A. Candrea și Ov. Densusianu, București, 1907—1910.

decl. = declinare.

DECR = *Dicționar enciclopedic ilustrat „Cartea românească"* de I. A. Candrea și Gh. Adamescu, București, 1931.

DEL = *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, par E. Ernout et A. Meillet, Paris, 1932.

d. Hr. = după Hristos.

dial. = dialect(al).

DMR = *Dicționar macedoromân*, de I. Dalametra, București, 1906.

DR = *Dacoromania*, I—IX, buletinul Muzeului limbii române, condus de Sextil Pușcariu, Cluj, 1921—1939.

DRF = *Nouveau dictionnaire roumain-français*, I—IV, par Frédéric Damé, Bucarest, 1893—1895.

DRG = *Dicționar român-german*, de H. Tiktin, București, 1903—1925.

DU = *Dicționarul universal al limbii române*, ed. a IV-a, de Lazăr Șăineanu, București, 1922.

ed. = ediția.

ELR = Sextil Pușcariu, *Etudes de linguistique roumaine*, Cluj-București, 1937.

emil. = emilian.

EMR = *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbii istorice și populare a românilor*, I—IV, de B. P. Hasdeu, 1886—1898.

engad. = engadin.

EW = *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache, I. Lateinisches Element*, von Sextil Pușcariu, Heidelberg, 1905.

EWSL = *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, von F. Miklosich, Wien, 1886.

fem. = feminin.

fr.; franc. = francez.

friul. = friulan

germ. = german.

got. = gotic

gr. = grec(esc)

GS = *Grai și suflet*, I—VII, *Revista Institutului de filologie și folclor*, condusă de O. Densusianu, București, 1924—1937.

h. = harta.

HLR = O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901; II, Paris, 1914—1938.

ILR = A. Rosetti, *Istoria limbii române*, I, Limba latină; II, Limbile balcanice. București, 1938.

istr. = istroromân.

it,; ital. = italian.

î.d.Hr. = înainte de Hristos.

Jb. = *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, I—XXIX, hgg. v. dr. Gustav Weigand, Leipzig, 1894—1921.

jud. = județul.

lat. = latin.

lat. med. = latin medieval.

lat. pop. = latin popular.

lat. vulg. = latin vulgar.

LB. = *Lesicon românesc-latinesc-unguresc-nemțesc*, Buda, 1825.

LBalk. = Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, Paris, 1930.

LEW = *Lateinisches etymologisches Wörterbuch, v. Alois Walde. Dritte neubearbeitete Auflage* v.J.B. Hofmann, Heidelberg, 1930 ș.u.

LG = Stolz-Schmalz, *Lateinische Grammatik*... Neubearbeitet v. Manu Leumann u. J.B. Hofmann, München, 1928.

lomb. = lombard.

masc. = masculin.

m.bulg. = medio-bulgar.

megl. = meglenit (meglenoromân).

mgs. = medio-german superior.

Mitt. = *Mitteilungen des Rumänischen Instituts an der Universität Wien*, Bd. I, hgg, v.W.Meyer-Lübke, Heidelberg, 1914.

mold. = în Moldova.

MR = Th. Capidan, *Meglenoromânii*, I—III, București, 1925—1936.

munt. = în Muntenia.
neap. = neapolitan.
n.grec. = neogrec.
paleosl. = paleoslav.
part. = participiu.
pers. = persoana.
piem. = piemontez.
pl.; plur. = plural.
pol. = polonez.
port.; portg. = portughez.
prov. = provansal.
retor. = retoroman.
REW. = W.Meyer Lübke, *Romanisches Etymologhisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1935.
RF = *Revista filologică*, I—II, organ al Cercului de studii filologice din Cernăuți, director A. Procopovici, Cernăuți, 1927—1929.
Rječnik = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti), Zagreb, 1880 ș.u.
rom. = român(esc).
rus. = rusesc.
rut. = rutenesc.
sard. = din Sardinia.
săs. = săsesc.
SEW = *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, v. dr. Erich Berneker, Wien, 1908, ș.u.
SI = Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, *I—III*, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan, București, 1906—1929.
sic. = sicilian.
sing. = singular.
sîrb. = sîrbesc.
slav. bis. = slav bisericesc.
slov. = sloven.
sp.; span. = spaniol.
suf. = sufix.
TCLP = *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, Praga, 1929 ș.u.
TLR = *Thesaurus linguae latinae*, 1900 ș.u.
tosc. = toscan.
turc. = turcesc.
ung. = unguresc.
v. = vechi (de ex., v.-fr. = vechi francez).
vegl. = vegliot.
ven. = venețian.
vgs. = vechi-german superior.
ZRPh. = *Zeitschrift für romanische Philologie*, Halle, 1877 ș.u.

COPIILOR MEI DRAGI

RADU și LIA

PREZENTARE

Omul de știință nu trădează bucuros dorințele care l-au ispitit și îndoielile care l-au neliniștit la zămislirea unei opere. De aceea, prezentîndu-și cartea cetitorului, ține să-l lămurească, de obicei, numai asupra țelurilor urmate și a metodei întrebuințate. Totuși, oricît ar căuta un autor să păstreze o obiectivitate absolută, ceva din sufletul lui străbate totdeauna opera de la un capăt la altul. Așa fiind, cred că nu trebuie să se ascundă după scrierea sa, n-are de ce să se sfiască să-și arate atitudinea personală față de problemele tratate și face bine să introducă pe cetitor în atelierul său de cercetător, vorbindu-i și de luptele sufletești prin care a trecut. O asemenea prezentare justifică mai bine metoda aleasă.

Cartea de față apare cu treizeci și cinci de ani mai tîrziu decît fusese plănuită. Pe cînd aveam toată vigoarea tinereții — atît de necesară unei opere de sinteză — voiam să prefac cursurile mele universitare într-un manual de gramatică istorică a limbii române. Mă gîndeam la studenți, cărora aș fi vrut să le prezint, într-o expunere sistematică, un bogat material documentar și cărora le-aș fi împărtășit, poate, o concepție științifică contagioasă prin intransigența convingerilor de care eram stăpînit atunci.

Scrupule de tot felul au întîrziat apariția lucrării. Cu cît trecea vremea, cu atît creșteau aceste scrupule. De la un timp, ochelarii prin care mă obișnuisem să privesc lucrurile nu mai aveau transparența inițială, ci, pe măsură ce experiența creștea, sticla lor se aburea mai des. Încetul cu încetul, mă convingeam că pentru fenomenul lingvistic nu există de obicei o singură, ci mai multe posibilități de explicare. Deși țelul nostru final rămîne descoperirea adevărului, nu trebuie să uităm că acesta iese adesea la iveală printr-o simplă întîmplare fericită, independentă de voința noastră. Farmecul cercetării științifice nu-l dă aflarea, ci căutarea luminei, iar străduința noastră de fiecare clipă trebuie să fie perfecționarea armelor cu care combatem întu-

nerecul. În locul intransigenței în convingeri, s-a accentuat la mine din ce în ce mai mult îngăduința față de părerile altora. Aceasta explică lipsa tonului polemic în lucrarea de față.

În cursul celor treizeci și cinci de ani de amînări necontenite, în această lungă epocă de incubație, orizonturile în cercetările lingvistice s-au lărgit. C u r i o z i t a t e a ș t i i n ț i f i c ă a început să se manifeste și la mine în direcții nouă. Paralel cu aceste preocupări mergea, precum era firesc, emanciparea parțială de subt unele din ideile dominante ale școalei în care îmi făcusem ucenicia. Emanciparea aceasta a urmat mai ales în trei direcții: de subt tirania termenului tehnic, de subt metodele împrumutate de lingviști de la alte discipline, și de subt istorismul exagerat.

Dacă în unele regiuni se rostește *mńie*, în loc de *mie*, apariția unui *ń* între *m* și *i* era explicată de cei vechi ca „epenteză". Dar „epenteză", ca și „afereză", „proteză", „svarabhacti" — acesta, cu tot prestigiul miraculos pe care i-l dă exotismul — nu e x p l i c ă nimic, ci c o n s t a t ă numai. Singurul merit al unor asemenea termeni tehnici este că numesc cu un singur nume o serie de fapte care au o notă — nu și o origine — comună.[1] Numai dacă știu cum se articulează *m* și *i*, îmi dau seama că un *ń* s-a putut produce ușor între aceste două sunete, atunci cînd partea anterioară a limbii, în loc să se apropie numai de cerul gurii tare, ca la *i*, se și lipește de el, în vreme ce se menține și rezonanța nazală, necesară pentru articularea lui *m* precedent.

Pe vremea cînd fonetica, știință nouă, preocupa în măsură mare pe lingviști, curiozitatea științifică era satisfăcută în momentul cînd procesul fiziologic care a dat naștere unei rostiri nouă era înțeles. De ce această rostire nouă, cu *ń*, nu rămînea un fapt individual, ci se răspîndea asupra unei colectivități, și nu se restrîngea asupra cuvîntului *mie*, ci cuprindea și alte cuvinte cu grupul *m* + *i*, de exemplu *mic*, *pomi* etc., erau chestiuni pe care lingviștii credeau că le pot elucida printr-o comparație: așa cum bolile contagioase se răspîndesc, în afară de voința noastră, într-un anumit timp și pe un anumit spațiu, asupra unei colectivități, tot astfel o rostire nouă, condiționată de anumiți factori fiziologici, molipsește pe cei ce vorbesc o limbă sau un dialect. Dacă ici și colo un cuvînt nu se supune „legii fonetice", după cum anumiți indivizi scapă de molimele care cuprind pe cei din jurul lor, cauza este „analogia". Dar „analogia" — care și astăzi este pentru mulți un

[1] Termenul tehnic nu poate înlocui explicarea; rolul lui începe numai cînd devine o numire pentru o noțiune dobîndită, lămurită.

plastru bun de pus pe orice rană — e de asemenea numai un termen tehnic, care numește în același fel un număr de fenomene diferite și lasă fără răspuns întrebarea: „de ce?". Însăși ierarhizarea ce se făcea între „legea fonetică", cu un rol lingvistic precumpănitor — aflarea și formularea unei legi fonetice trecea drept un eveniment de mare importanță — și între „excepția", care nu merita decît o atenție secundară, era caracteristică pentru școala neogramatică. Ea își împrumuta metodele de la naturaliști și era preocupată mai ales de mecanismul limbii.

Ceva analog s-a petrecut cu termenii tehnici ca „subiect", „predicat", „obiect", „pasiv" etc., pe care filozofia i-a impus gramaticii tradiționale cu o atît de puternică autoritate, încît o emancipare desăvîrșită de subt sclavia lor nu s-a putut încă produce. Totuși — precum se va vedea pe larg în acest volum —, acești termeni tehnici împrumutați de la o disciplină străină, filozofia, pot fi păstrați mai departe, cu condiția ca să fie adaptați cugetării lingvistice.

Atunci cînd lingviștii și-au dat seama că aparatul nostru fonator e numai servitorul creierului, că gîndirea lingvistică nu e identică cu cea filozofică, și mai ales atunci cînd sociologii ne-au atras atenția că omul e supus unor legi de natură socială, a început să fie recunoscut și rolul important al s t i l i s t i c i i. Alături de colectivitatea receptivă, nevoită să primească o normă convențională de expresie, valabilă pentru toți, e individul creator, care aduce aportul lui de originalitate la limba tradițională. Nu există subiect vorbitor, oricît de umil ar fi, care să nu adauge la expresia uzuală o notă individuală. Gramatica ne învață mijloacele de expresie care sînt întrebuințate în mod normal și admise de toți ca bune; stilistica ne arată partea de îmbogățire pe care o aduc limbii comune graiurile individuale.

Toate aceste preocupări nouă ale deceniilor din urmă au pus în umbră studiile de gramatică istorică. Cei ce intrasem în templul științei în epoca în care i s t o r i s m u l era stăpînitor, și ne dăm seama de soliditatea pe care a dat-o acesta cercetărilor lingvistice, ne dezbărăm cu greu de metoda istorică. Noi știm că urmărirea unui fenomen pînă la originile lui ne dă de cele mai multe ori și explicarea lui, că dacă am izbutit să arătăm c u m s - a petrecut un lucru, am dat mai adeseori și răspunsul la întrebarea d e c e e așa cum îl constatăm. Pentru M. Bartoli, care a izbutit să se emancipeze de școala neogramatică în care-și făcuse ucenicia și care a adus atîtea contribuții nouă prin cercetările sale de geografie lingvistică, noua disciplină a l i n g v i s t i c i i s p a ț i a l e e în cea mai mare parte un mijloc de a stabili, cu metode nouă, raporturi cronologice între faptele lingvistice. (Noi

vom vedea în acest volum că hărțile atlaselor ne permit să intrăm și în alt domeniu al lingvisticei, surprinzînd limba în stadiul ei de organizare.)

LESSING dădea ca model pe HOMER, care, voind să descrie scutul lui Ahile, ne conducea în oficina zeului fierar în momentul cînd confecționa arma; un film științific de cinematograf e mai instructiv decît o fotografie sau un desen. Suntem atît de deprinși să constatăm că totul în jurul nostru e devenire, încît, într-o operă literară, gustăm mai mult acțiunea decît descrierea, și înțelegem mai ușor un fenomen cînd îi urmărim evoluția. Cercetările de natură istorică corespund unei porniri firești și nu exclud înțelegerea preocupărilor noua ale lingvisticei moderne, pe care le pot întregi adesea.

Nu-i mai puțin adevărat însă că obișnuința de a privi istoric lucrurile ne-a deformat uneori judecata justă. Astfel, vorbind de „număr", ne-am obișnuit, bunăoară, să zicem că pluralul de la *codru* îl formăm „transformînd" pe *u* de la sfîrșit în *i*, ca și cînd am avea a face cu o evoluție a singularului, devenit plural. De fapt, *codru* și *codri* sunt două forme ale aceluiași cuvînt care coexistă și se întrebuințează în mod alternativ, la singular și la plural. Urmărirea unui fenomen în mod diacronic nu trebuie să ne împiedice să vedem lucrurile sincronic.

DE SAUSSURE, care are marele merit de a fi insistat asupra acestui lucru, ne-a învățat să recunoaștem astfel contrastele și alternanțele, cu un rol atît de important în limbă. Latinescul *vivus* a devenit în franțuzește *vif*, iar *viva* a devenit *vive* (rostit de obicei *viv*, fără urmă de *e* final), *altus* a dat în românește *înalt*, *alti* a dat *înalți* (rostit în multe regiuni *înalț*, fără urmă de *i* final). Așa ne învață gramatica istorică. Dar curiozitatea științifică a lingvistului n-are voie să înceteze în momentul în care cunoaște evoluția acestor forme. Căci jocul între *f* și *v* în franțuzește și între *t* și *ț* în românește are, precum a arătat școala fonologică a lui N. TRUBETZKOY și a Cercului lingvitic de la Praga, și un rol funcțional în limbă, adică cel de a marca genul (în exemplul *vif-vive*) sau numărul (în exemplul *înalt-înalți*).

Vulturul, rotindu-se în aer, își zărește prada în momentul cînd aceasta face o mișcare; privind lanul galben de grîu, ne atrage atenția floarea roșie de mac. Observarea atentă a limbii, care e la temelia oricărei descoperiri, nu trebuie să se mărginească la urmărirea dinamică a fenomenelor în prefacerea lor, ci trebuie să le vadă și static, prin contrastele ce le prezintă. Acest postulat am încercat să-l aplic mai des în volumul de față, care de multe ori face în mod voit abstracție de

latura istorică, pentru ca să poată scoate mai bine în evidență lucrurile așa cum se prezintă ele, în afară de orice legătură cu trecutul.

Deprinderea de a limita cercetările noastre asupra precizării diferitelor stadii de dezvoltare ne-a redus curiozitatea științifică și în altă direcție. De ce limba română nu mai face nici o distincție formală între ideea de „stare" și cea de „mișcare" sau între „nominativ" și „acuzativ", ca latinii? Gramatica istorică răspunde: pentru că toate consonantele finale latine au amuțit în românește și, deci, *aqua* și *aquam*, sau *filius* și *filium* au devenit în românește *apă* și *fiu*. Cei ce se mulțumesc cu această explicare — justă, fără îndoială — nu bagă însă de seamă că uzarea formală a unui cuvînt în cursul vremii, constatată de fonologia istorică, poate aduce cu sine o criză structurală. În asemenea cazuri, lingvistul se găsește în fața unor întrebări nouă.

Într-adevăr, examinînd mai de aproape cele două exemple citate, vedem că limba a învins criza structurală provocată de amuțirea consonantelor finale în două chipuri deosebite.

În primul caz, deodată cu pierderea deosebirii formale exprimate prin desinența *-am* (acuzativ), față de *-a* (ablativ), am pierdut și sensibilitatea pentru deosebirea între „stare" și „mișcare". Deși avem două întrebări, *încotro?* și *unde?*, nu mai răspundem la cea dintîi cu acuzativul, ca latinii *(in aquam)*, sau germanii *(ins Wasser)* și la a doua cu ablativul, ca latinii *(in aqua)*, sau cu dativul, ca germanii *(im Wasser)*, ci zicem deopotrivă *cad în apă* sau *sunt în apă*.

În cazul celălalt, nevoia de a distinge acuzativul de nominativ a fost — cel puțin la numele de ființe — atît de mare, încît și după ce *filius vidit* și *filium vidit* dăduseră același rezultat, ea trebuia marcată printr-un semn formal. Limba română și-a creat singură mijloacele de a distinge subiectul de complementul drept și zice *fiul vede*, dar *vede pe fiul*.

Între structură și evoluție nu există o antinomie, ci, precum arată exemplul citat, fenomenul lingvistic se explică și prin una și prin alta.

Dacă „structuraliștii" cer tot mai insistent aplicarea metodei totalitare, este fiindcă în timpul din urmă filozofia face o nouă incursie în lingvistică (ca, dealtminteri, în toate ramurile științei). De astă dată filozofii nu stabilesc legile construcției gramaticale a propoziției, ci vor să ne convingă că *totul e mai mult decît suma elementelor componente:* ca să se nască un acord, nu ajunge suma a trei tonuri, ci și o anumită configurație.

Deși nu ne putem alătura acelora dintre „gestalt"-iști, care susțin că numai întregul există, nu și elementele componente (care ar fi o pură abstracțiune), suntem totuși convinși că fără cunoașterea întregului nu se poate înțelege de ajuns nici amănuntul. De aceea, în volumul de față am încercat să arătăm liniile mari care țin de structura limbii române și am insistat asupra formei ei organizate.

Din cele precedente, rezultă că planul inițial de a scrie un manual de gramatică istorică a limbii române trebuia părăsit. Pe măsură ce interesul pentru structura limbii creștea, istoria ei nu mai putea să formeze obiectul exclusiv al cărții mele; preocupările de natură fonologică îmi îndreptau atenția spre ceea ce e funcțional în limbă, iar cele stilistice făcură să părăsesc gîndul de a scrie numai o gramatică — schelet fără carne. Nu mă mai puteam mulțumi nici numai cu împărțirea tradițională, dată de gramaticii istorici, în fonologie, morfologie și sintaxă.

Adevărata împărțire rezultă din înțelegerea că *limba este mijlocul nostru obișnuit de comunicare organizată a gîndurilor, preocupărilor și simțirilor noastre, prin grai viu.*

Definiția aceasta nu e completă, dar are avantajul scurtimei și meritul să scoată în evidență cele patru elemente esențiale, fără de care o limbă nu se poate realiza: elementul material, adică s u n e t u l rostit, o r g a n i z a ț i a, care face pe om stăpîn pe limba sa, actul psihic al g î n d i r i i și s i m ț i r i i, și actul s o c i a l, al împărtășirii gîndurilor.

ROSTIREA, ORGANIZAȚIA LIMBII și CUGETAREA LINGVISTICĂ vor forma, deci, obiectul volumelor II, III și IV.[1]

Aceste trei mari capitole, care privesc „Limba și expresia", se pot asemăna cu cartierele unui oraș. Deși despărțite din punct de vedere administrativ, aceste cartiere sunt totuși strîns unite într-un întreg. Legătura între ele n-o fac numai podurile care leagă țărmurii rîului ce trece prin oraș, nici arterele principale de comunicație ce se prelungesc dintr-un cartier într-altul, ci mai ales instalațiile și instituțiile lor comune și urmele lăsate de trecutul lor comun. Rezervorul de apă sau uzina electrică din cutare mahala alimentează toate străzile, centrala telefonică deservește toate sectoarele; ca să-l urmărești pe Michelangelo, ca sculptor, pictor și arhitect, trebuie să-l cauți prin biserici și muzee răspîndite în diferite orașe și cartiere; urmele lui Napoleon se recunosc în tot Parisul.

Nenumărate legături duc, la fel, de la un volum la altul al operei de față; același fenomen apare adesea subt diferite aspecte în fiecare

volum. Punctul de contact al lingvisticii cu psihologia nu trebuie căutat numai în volumul intitulat *Cugetarea lingvistică*, căci acte psihice sunt și clasificările și abstracțiunile ce stau la baza „organizării limbii"; chiar și diriguirea mișcărilor executate de organul nostru fonator se face de la creieri. Legi de natură sociologică stau la baza fonologiei și a organizării limbii. Pe noi însă, care nu facem nici psihologie, nici sociologie, ci lingvistică, problemele de natură psihologică sau sociologică ne preocupă numai în măsura în care ne ajută să înțelegem geneza expresiei și prefacerea ei în comunicare.

Deoarece împărțirea scrierii mele nu este cea obișnuită, am crezut că este bine să dau cetitorului unele lămuriri înainte de a intra în materie. Ceea ce era să fie numai un capitol introductiv a crescut atît de mult, încît s-a prefăcut în acest prim volum, care se poate compara cu acele călătorii circulare prin orașele mari, pe care călătorul le face ca să cîștige din ziua întîi o orientare repede.

Desigur că, după o asemenea trecere superficială din cartier în cartier, nu poți avea pretenția să cunoști orașul. Autocarul trebuie să înainteze repede, iar explicările ghidului nu pot fi decît sumare. Totuși, traversînd bulevardele pline de lume, oprindu-se în cîte o piață cu perspective largi sau în fața unui monument evocator de amintiri istorice poposind într-o grădină publică sau intrînd într-o catedrală cu bolte mărețe, vizitatorul dobîndește acea dispoziție sufletească, care e necesară ca să poată gusta farmecul particular al orașului.

Volumul I, cuprinzînd o PRIVIRE GENERALĂ, nu mai seamănă cu un m a n u a l. E mai degrabă o încercare de evadare din lanțul manualelor tradiționale. El nu vrea să învețe pe student, ci să îndemne pe cetitor să-și revizuiască concepțiile în lumina preocupărilor lingvistice moderne și să-și pună singur o serie de întrebări nouă.

Prin pasiunea ce o punea în cercetările de amănunt, prin a t o m i s m u l și prin felul aproape matematic și statistic de a trata problemele, filologia veacului trecut izbutise să îndepărteze publicul mare de preocupările lingvistice. Cărțile erau scrise pentru specialiști; autorii aveau un dispreț suveran pentru cei ce nu cunoșteau valoarea semnelor fonetice și sensul termenilor tehnici sau a semnelor convenționale întrebuințate din belșug. Dar interesul pentru limbă — acest mijloc unic și admirabil al omului de a se împărtăși altora — există, în mod firesc, în cercurile largi ale oamenilor de cultură, încît datoria lingvistului este să apropie din nou, printr-o prezentare plăcută și limpede, pe cetitor de problemele lingvistice. Legătura firească, pe care am căutat-o cu lingvis-

tul înnăscut din fiecare cetitor, explică partea mare pe care am dat-o — mai ales în note — observațiilor făcute de literați asupra limbii. Cine simte mai bine decît poetul minunea care se întîmplă atunci cînd gîndul sau sentimentul nostru se preface în cuvinte rostite?

Măsura în care autorul poate presupune la cetitor cunoștințe prealabile pentru expunerile sale, e o chestiune de instinct pedagogic. Experiența de la catedră, de unde ai posibilitatea să observi imediat dacă cei ce te ascultă te urmăresc cu înțelegere sau nu, nu ți-e de mare folos, căci atunci cînd publici o carte pentru publicul mare, nu poți ști cine o va lua în mînă. Necunoscîndu-ți cetitorii, nu știi cît de elementar trebuie să fii în expunerile tale și cît trebuie să te restrîngi mai ales în întrebuințarea termenului tehnic, care se impune totuși din cauza scurtimii și preciziunii sale. Sforțarea intelectuală pe care o cere înțelegerea lui poate fi înlesnită prin imagini, analogii și figuri evocative. Dar, observă cu dreptate K. BÜHLER — el însuși un maestru al stilului științific colorat —, chiar cele mai potrivite imagini, adesea indispensabile pentru o mai bună înțelegere, după ce au adus servicii, trebuie înlocuite prin noțiuni. Inițiații — filologi și lingviști — vor trebui să fie deci îngăduitori, dacă m-am oprit uneori la lucruri elementare; cetitorii fără cunoștințe de specialitate vor trece peste paginile cu documentări care depășesc pregătirea lor. Am convingerea că astfel și unii și alții vor găsi în cartea de față pagini instructive.

Am crezut, în sfîrșit, că orice afirmație trebuie lămurită printr-o bogată și sugestivă exemplificare. Chiar cu riscul de a îneca uneori expunerea în exemple, le-am dat, voind să atrag astfel atenția cetitorului asupra nenumăratelor cazuri interesante pe lîngă care trece zilnic fără să le observe, și să-i trezesc în acest fel interesul de observator al limbii sale.

Mai greu mi-a fost, o mărturisesc, să renunț la bogatul material documentar pe care-l aveam la îndemînă. Fiind înfipt cu rădăcinile în epoca pozitivistă, care era stăpînitoare pe cînd îmi începeam studiile universitare, am păstrat toată viața pasiunea culegerii de material. Acum, către sfîrșitul vieții, mi se pare că am datoria să dau și altora putința să profite de ceea ce am strîns cu nepotolit devotament. Cu atît mai mult, cu cît documentarea pare a fi mai puțin prețuită în timpul din urmă decît intuiția. Pe nedrept, cred. Mult hulitul pozitivism în cercetările lingvistice e mai mult o chestiune de conștiință decît de metodă. Firește însă că nu trebuie nici să confunzi strîngerea de material cu știința însăși, căci „cercetînd cu minuțiozitate amănuntul", scria

H. SCHUCHARDT *(Über die Lautgesetze*, p. 35), „să nu pierdem niciodată din vedere generalul; să ne adîncim în cercetarea științifică, spre a ne putea ridica deasupra ei; s-o servim, pentru ca s-o putem stăpîni".

Am crezut că din dilema în care mă aflam pot scăpa evitînd în acest volum introductiv tot ce ar putea îngreuia citirea ușoară și lăsînd documentarea amplă pentru volumele viitoare, care și ele vor da amănuntele mai ales în note.

Exemplele pe care le-am dat, le-am scos din diferite limbi, dar mai ales din limba română, căci scopul nu mi-a fost să scriu o operă de lingvistică generală, ci un tratat despre limba română. Ținînd seama de ceea ce e general lingvistic, am căutat să scot totdeauna în relief specificul românesc, să arăt mai ales ceea ce e caracteristic în sistemul fonetic, morfologic și sintactic al limbii noastre. Lingvistul italian V. PISANI aseamănă cu drept cuvînt structura internă a unei limbi cu stilurile arhitecturii. Dintr-o limbă se poate traduce în alta, înlocuind uneori numai cuvintele, precum de la o clădire a Renașterii se poate trece, prin modificarea ornamentației, la baroc sau rococo. Precum însă nu se poate trece de la stilul clasic la cel gotic printr-o simplă modificare de ornamentație exterioară, fiindcă întreaga clădire e „gîndită" altfel, tot astfel redarea unei expresii într-o limbă străină cere de multe ori o schimbare a structurii însăși. Felul cum se exprimă diferitele popoare corespunde unor mentalități diferite.

Limba nu e — și acest lucru se recunoaște din ce în ce mai mult — numai un servitor al gîndirii, ci și un stăpîn al ei. Dacă e adevărat că omul vorbește așa cum cugetă, nu e mai puțin adevărat că omul cugetă după cum s-au deprins să vorbească înaintașii lui. În limba tradițională căutăm expresiile cele mai potrivite spre a ne îmbrăca gîndurile, dar această limbă moștenită, cu anumite clișee și asociații constante, îndreaptă gîndurile noastre pe căile pe care s-au mișcat și cugetele înaintașilor noștri, stabilind o legătură trainică între fiii aceluiași neam, o forma mentis națională.

De aceea, într-o expunere sintetică despre limba unui popor nu poate lipsi un capitol asupra legăturii între limbă și neamul care o vorbește. Noi dăm această expunere chiar în volumul de față subt titlul „Limbă și națiune". Elementul social, de care se vorbește în definiția limbii dată mai sus, apare mai ales în această parte a lucrării, care e și un capitol de istorie culturală.

În călătoria circulară pe care am făcut-o, ne oprim, la sfîrșit, pe o colină de unde putem vedea, la picioarele noastre, tot orașul prin care

am trecut cutreierîndu-i cartierele. După orientarea sumară pe care am cîştigat-o, traversînd oraşul, căutăm să descifrăm specificul lui. Spre acest scop, vom întrebuinţa adesea, în loc de plan, hărţile *Atlasului lingvistic român*. Ele ne vor face să ne dezbărăm de unele idei preconcepute şi ne vor atrage luarea aminte asupra unor aspecte ale limbii, cărora le dădusem mai înainte prea puţină importanţă.

Ghidul cu care cetitorii acestui volum au făcut călătoria circulară n-a ţinut să le dea numai explicaţiile învăţate de la alţii, ci a încercat să prezinte lucrurile aşa cum ele i s-au lămurit lui, printr-o lungă şi necurmată meditare asupra lor. El ar fi bucuros dacă drumul făcut împreună ar deştepta în cetitor dorinţa să se întoarcă în muzeele văzute în treacăt, să se documenteze mai bine din colecţiile cuprinse în volumele viitoare. În ele cetitorul va găsi şi o bibliografie bogată.

Încheind, ţin să mulţumesc amicului meu A. Procopovici pentru numeroasele sugestii pe care mi le-a dat în urma citirii manuscrisului acestui volum.

SEXTIL PUŞCARIU

Bran, septembrie 1939

PARTEA ÎNTÎI
LIMBĂ ȘI EXPRESIE

A) ORGANIZAȚIA LIMBII

1. O grămadă de cărți nu însemnează o bibliotecă; o mulțime de cuvinte, forme și construcții nu însemnează o limbă. Întocmai precum în cărțile pe care le-ai adunat în cursul anilor trebuie să introduci o rînduială, pentru ca să poți găsi, cînd vrei, cartea căutată, tot astfel trebuie să-ți organizezi și materialul de limbă pe care îl acumulezi o viață întreagă, sporindu-l și împrospătîndu-l din fragedă copilărie și pînă la bătrînețe.

Rînduiala aceasta se poate face după diferite criterii. Cînd eram tînăr și mîndru că mi-am înjghebat un început de bibliotecă, așezam cărțile după cum erau legate sau nelegate, iar pe cele legate, după colori: Eminescu era în pînză roșie, Delavrancea în pînză galbenă, Alecsandri în piele neagră... Mai tîrziu, cînd am învățat limbi străine, aranjamentul bibliotecii l-am făcut după opere românești, nemțești, franțuzești, latinești... Cînd preocupările mele deveniră mai variate, așezam cărțile după materii, deosebind literatura de filologie, istorie, folclor... Deodată cu creșterea bibliotecii, a trebuit să fac economie de loc, ținînd seama de formatul cărților, iar mai tîrziu am făcut un dulap anume pentru manuscripte și cărți rare sau ediții de lux.

Lucrul esențial la toate aceste aranjamente este să ai un sistem care să-ți ajute memoria de a nimeri, fără pierdere de vreme, locul unde se găsește cartea de care ai nevoie. La baza acestui sistem stă de obicei un c o n t r a s t sau o c o r e l a ț i e: legat-nelegat, roșu-galben-negru; românește-nemțește-franțuzește-latinește; filologie-folclor-literatură-istorie; in folio — in 4° — in 8° — in 16°; manuscript-tipăritură, ediție princeps—ediție de lux—ediție populară ...

Același lucru se întîmplă și cu materialul lingvistic, pentru care creierul nostru creează un sistem mnemotehnic din cele mai ingenioase, cu nenumărate compartimente unite prin fel de fel de legături subtile. Ideile se asociază fără nici o sforțare, puterea de abstracție a minții omenești le grupează și le clasifică, categoriile se ivesc în mod firesc

Compartimentele în care-şi rînduieşte omul materialul lingvistic sunt cu mult mai suple decît rafturile unei biblioteci. Formatele cele mai deosebite încap unul lîngă altul. Cel deprins să vorbească mai multe limbi suprapune, fără să le amestece, expresiile străine peste limba maternă, putînd să evoce în orice moment pe oricare din ele.

Limba nu e o bibliotecă creată din nou, cu mijloace proprii, ci ea e, în cea mai mare parte, moştenită; ea nici nu e o bibliotecă particulară, ci publică. De aceea sistemul de organizare al limbii nu poate fi individual şi arbitrar, ci e *tradiţional* şi *convenţional*.

Organizaţia limbii e un lucru atît de minunat, încît numai familiarizarea noastră cu ea şi faptul că rînduirea se face în mod subconştient şi a devenit mecanică ne face să nu ne minunăm îndeajuns de calităţile noastre extraordinare de organizatori ai graiului. Numai cel ce observă pe copil cînd începe să vorbească poate să-şi dea seama de minunea ce se întîmplă în căpşorul lui. Aşa cum mînuţele-i ajung, după cîteva încercări, să facă mişcările cele mai potrivite pentru ca să apuce ceva, să deschidă capacul unei cutii sau să întoarcă cheia în broască, tot astfel mintea lui izbuteşte să analizeze cuvintele din frazele auzite, să le grupeze ca să le ţină minte şi să le întrebuinţeze aşa cum trebuie, cu formele şi sensurile lor variate, după norma comună.

Lingvistul nu poate să se dezintereseze de felul în care omul îşi organizează limba. De aceea noi am introdus „organizaţia" în însăşi definiţia ce am dat-o limbii, iar în expunerile ce vor urma am dedicat acestei organizaţii un volum întreg. Cele trei capitole principale în care ne ocupăm de ea vor trata — potrivit cu cele arătate — despre:

CLASIFICAREA MATERIALULUI LINGVISTIC,
GRAIUL INDIVIDUAL ŞI LIMBA COMUNĂ,
ECONOMIA LIMBII.

La sfîrşit, vom încerca să stabilim ce e specific românesc în organizaţia limbii noastre.

2. Comparaţia noastră cu bibliotecile poate fi dusă mai departe. Dicţionarul şi gramatica, operele indispensabile pentru învăţarea unei limbi, se pot asemăna cu cataloagele, pe autori şi pe materii, ale unei mari biblioteci publice. Ordinea alfabetică urmată în catalogul pe autori şi în dicţionar e o rînduială născocită de bibliotecar şi de lexicograf, pentru ca să înlesnească găsirea repede şi comodă a operei sau a vorbei căutate. Ea nu este ceva inerent nici cărţii, nici cuvîntului.

Catalogul pe materii şi g r a m a t i c a ţin seama şi de cuprins, dar scopul lor rămîne tot cel practic, de a da o orientare celui ce caută

o carte sau o expresie potrivită. Gramaticianul a fost dublat de la început mai mult de pedagog, decît de lingvist. El n-a căutat să pătrundă în laboratorul în care limba ia ființă — în creierul omenesc — ci a voit să înlesnească pe cît se poate învățarea limbii. Sistemul ales s-a adaptat, deci, scopului practic, stabilind reguli și paradigme pentru memorizat și trecînd la rubrica „excepții" tot ce nu încăpea în ele. Astfel se întîmplă adesea că gramatica unește în aceleași grupuri fenomene pe care mintea noastră le rînduiește în compartimente diferite și că desparte altele, care în g r a m a t i c a n e s c r i s ă, pe care și-o alcătuiește fiecare individ grăitor, sînt asociate și strîns unite.

M. Bréal citează (*Sémantique*, 253) următoarea comparație din Anatole France: „Les systèmes sont comme ces minces fils de platine qu'on met dans les lunettes astronomiques pour en diviser le champ en parties égales. Ces fils sont utiles à l'observation exacte des astres, mais *ils sont de l'homme et non du ciel.* Il est bon qu'il y ait des fils de platine dans les lunettes. Mais il ne faut pas oublier que c'est l'opticien qui les a mis." Același lucru se poate spune despre multe din așa numitele categorii gramaticale: ele țin de sistemul gramaticianului, nu de al limbii.

Datoria lingvistului este să se transpună în mentalitatea subiectului vorbitor. Cînd lingvistul își studiază limba maternă, fiind și subiect vorbitor în aceeași persoană, are marele avantaj de a fi stăpîn pe structura internă a graiului supus cercetării sale. Introspecțiunea nu e totdeauna ușoară, căci, în momentul cînd ne observăm, pierdem siguranța ce caracterizează vorbirea spontană. La aceasta se mai adaugă și altă greutate: tradiția gramaticală. Gramatica învățată în școli ne-a familiarizat cu noțiuni care nu se potrivesc cu concepțiile moderne lingvistice și ne-a învățat să aplicăm limbii noastre reguli valabile pentru structura altor limbi, mai ales a celor clasice.

Lingvistul care vrea să cunoască organizația adevărată a limbii sale materne trebuie să se dezbere de concepțiile aprioristice ale gramaticii clasice și să caute să proiecteze pe ecranul conștientului procesul care se desfășoară atunci cînd, în mod inconștient, în calitate de subiect vorbitor își rînduiește materialul lingvistic.

Despre sensibilitatea lingvistică, ca cea mai bună călăuză a lingvistului, zice H. Paul: „das Sprachgefühl ist wertvoller als das Bewusstsein von den grammatischen Kategorien; jenes ist in der ersten Kindheit erworben, fast angeboren, dieses aber viel später angelernt, vielfach unsicher, manchmal irrig, wenn es überhaupt vorhanden ist" [2].

3. Atît procesul de **asociație a ideilor,** cît și **puterea de abstracțiune,** care stau la baza organizării limbii, formează obiectul p s i h o l o g i e i. Totuși, lingvistul nu se poate dezinteresa de ele, ci trebuie să-și dea seama cum se face, în mintea subiectelor vorbitoare, legătura între diferitele expresii și cum urmează gruparea materialului lingvistic în momentul inventarierii lui, precum și cu ocazia întrebuințării lui în vorbire.

Rămînînd în domeniul lingvisticii, noi nu vom intra în amănunte de ordin psihologic, ci ne vom mulțumi cu cîteva considerații generale și ne vom opri mai mult la efectele lingvistice produse de anumite procese psihice.

În acest scop, vom pleca de la un cuvînt, luat ca exemplu, și-l vom urmări în cîteva din grupările din care face parte.

4. Cînd aud (citesc sau rostesc) cuvîntul *cald*, apăs pe un buton, care poate face ca imediat să se deschidă ușile unui mare număr de compartimente, în care acest cuvînt ne apare în tovărășia altora. Îl vedem mai întîi în mijlocul **familiei** sale mai apropiate: *călduț, căldicel, căldișor, căldură; încălzi...* uneori și al familiei mai depărtate: *căldare, scălda.* Omul posedă un **simț etimologic** înnăscut, care face ca toate cuvintele înrudite (și păstrînd în structura lor formală semnele acestei înrudiri) să se grupeze într-o unitate, al cărei miez este t u l p i n a.

Repetarea aceluiași grup de sunete, reprezentînd o idee fundamentală într-o serie întreagă de cuvinte, face ca familia respectivă de cuvinte să se întipărească mai ușor în memoria noastră. Cînd cuvinte nouă, fără o familie, intră în limbă, ele se uită mai ușor și sunt expuse la fel de fel de modificări. Aceasta se observă mai ales la neologismele care pătrund în popor. Pentru *óftică* ALR. I, 1637 înregistrează forme ca *oftică, oftigă, héftică, heftică, hoptică, héptică, iftică, iăftică, iăftică, hertică, hértică, hîrtică, hétică, hátică* etc.

Trebuința pe care o simte omul de a uni într-o singură serie cuvintele înrudite — „das etymologische Bedürfnis", cum o numește G. von der GABELENTZ — face adesea să se creeze false legături de înrudire și produce fenomenul numit în lingvistică **etimologie populară.** Prin apropiere de verbul *a lăcrăma,* „plîngerea" cu care își reclamă cineva dreptul de la o autoritate devine în gura țăranului *lăcrămație* (în loc de *reclamație*). *Țigara* e prin Ardeal *sugară,* fiindcă omul „suge" din ea. Tifosul fiind o boală „lungă" — căci, după credința poporului,

ține o lună de zile (ALR. I 1629/808) — *lîngoare* (din lat. *languor*) devine *lungoare*. Din bulgărescul *lunica* — un derivat din *luna* „lună" — apropiat de „alună", cu care se aseamănă la coloare, avem pe *aluniță* (pe pielea corpului). Din *caroussel*, poporul a făcut *călușei*. Latinescul *sanatoria* „vindecătoare" a dat în românește numele plantei *sunătoare*, prin apropiere etimologică de „a suna".

Chiar și oamenii culți se lasă influențați de simțul lor etimologic în trebuința de a „explica" cuvintele; nici filologii nu scapă de false interpretări etimologice. Astfel, pe *perucă* mulți îl pun în legătură cu *păr;* pe *patrulă* cu *patru;* iar pe *arzuliu* (turc. *arzulü* „doritor") cu „a arde", această apropiere etimologică făcînd chiar ca sensul lui să devină „focos". Același lucru s-a întîmplat, bunăoară, cu *mirodenii*, din neogrecescul *μυρωδιά* „parfum, dresuri" (prin mijlocire slavă), pe care unii lexicografi îl pun în legătură cu *a se mira* și-l traduc prin „lucruri minunate" („wunderbare Sachen", în loc de „Gewürz"). Foarte multe credințe populare și jocuri de cuvinte se bazează pe etimologiile populare. Descriind obiceiurile din Șcheii Brașovului, PITIȘ ne informează că „copiii nu e bine să se nască *lunea*, că zice că sînt *lunatici*" (*Conv lit.*, 36, p. 548). Pentru cel ce n-o prea nimerește, nici după ce s-a gîndit mult, există o vorbă glumeață: „Cu *gîndul* — *gîndac* rămîi".

57.7.58

Pe cînd pentru unii lingviști, ca SAUSSURE, etimologia populară e un fenomen patologic, care „nu lucrează decît în condițiuni particulare și nu atinge decît cuvintele rare, tehnice sau străine, pe care limba și le asimilează în mod imperfect" (*Cours de linguistique générale*, p. 247), pentru alții, de exemplu pentru GILLIÉRON, ea e un principiu creator în limbă.[3] Instinctul etimologic atinge toate cuvintele, chiar cele mai uzuale, grupîndu-le, asociindu-le, disociindu-le, corectîndu-le, fie în conținutul lor psihic, fie în forma lor materială. Mai ales interesează etimologia populară latentă, care se trădează numai în mod indirect (de ex., păstrarea lui *s* în franc. *espérer* și *respirer* se datorește rudei lor adoptive, *esprit*) și rămîne ascunsă celui ce nu pătrunde ca GILLIÉRON, în sufletul cuvîntului. Partea conștientă și pe jumătate conștientă pe care o are poporul la elaborarea limbii este mare. Poporul nu rămîne cu brațele încrucișate înaintea pastei lingvistice, ci o mișcă și o frămîntă necontenit. Omul nu întrebuințează fără critică instrumentele de care se servește zilnic; el face reflexii asupra lor, le analizează, le judecă (K. JABERG, *Romania*, 46, p. 125—128).

Simțul etimologic oprește uneori dezvoltarea cuvintelor în consonanță cu legile fonologice. Astfel, din *aurarius* trebuia să avem **arar*, din *coctura* să avem **cutură*... dar legătura etimologică a acelor cuvinte cu *aur* și cu *copt* a făcut să avem *aurar* și *coptură*. (În **coctorium* > *coptor*, legătura cu *copt* a menținut numai grupul *pt* înainte de accent, dar n-a putut opri prefacerea regulată a lui *o* neaccentuat în *u*.) În latina vulgară verbele compuse cu prepoziții și-au mutat accentul pe tulpină

LICEUL „GHEORGHE LAZĂR" BIBLIOTECA BUCUREȘTI

și a fost reconstruită vocala din verbul primitiv: *infringo* a devenit **infrango*, căci se simțea compus din *in* + *frango*; *attĕneo* a devenit **attĕneo*, căci se simțea compus din *ad* + *teneo*; românește, *înfrîng* și *aținu*.

Legătura strînsă care există între membrii aceleiași familii de cuvinte se cunoaște și din faptul că, dacă unul din ele suferă o prefacere, atrage mai totdeauna după sine și pe celelalte. Astfel, dacă în limba hoților *urs* însemnează „doctor", „doctoriței" i se zice *ursoaică*.

5. Fiecare din derivatele de la *cald* are la rîndul său cîte o ușă deschisă spre alte compartimente: *călduț* se găsește în tovărășia lui *grăsuț, negruț, amăruț...; căldicel*, alături de *molicel, înălticel, tăricel...; încălzi* formează aceeași **serie derivativă** cu *înălbi, întări, înveseli...*

Cald mai stă în corelație cu femininul *caldă*, care, la rîndul său, formează o **serie morfologică** cu *bună, lină, tristă...*, sau cu plurarul *calzi*, din seria *buni, lini, triști...*

Omul are și un **simț gramatical**. Efectele lui pot fi multiple.

Astfel, constatăm înainte de toate iarăși abateri de la dezvoltarea normală fonologică, datorite fenomenului **normalizării** morfologice. Din formele mai numeroase sau mai des întrebuințate se extrage o tulpină sau un morfem (sufix, desinență) tipic, care se generalizează și în cazurile în care legile fonologice produceau alte forme. Astfel, *e* din *mergi, merge, mergem, mergeți, mergeam, mergeați* etc. produce și o formă *merg*, în loc de *mărg*, cum am aștepta din punct de vedere fonologic și cum se și zice prin Ardeal și Moldova. Serii ca *gătesc, gonesc, întineresc..., găteală, încetineală...* păstrează în limba literară pe *e* și *ea* și după labiale, în forme ca *vorbesc, mulțumesc, tocmeală...*, deși am aștepta *vorbăsc, mulțumăsc, tocmală* (cum se și zice în regiunile în care întîlnim pe *mărg*). Simțul că la conjugarea în *-are* desinența participiului este *-at, -ată, -ați, -ate (lăudat, lăudată, lăudați, lăudate...)* a făcut ca masculinul plural de la participiul verbelor *băia* și *muia* să fie *băiați* și *muiați*, și nu *băieți* și *muieți*, cum am aștepta după legea fonologică care preface pe *a* în *e* după palatală în poziție moale (cf. *buruiene*, pluralul lui *buruiană*, *Stoiene*, vocativul de la *Stoian*). Astfel vorbim de doi *băieți băiați* sau de *muieți înmuiați*.Dacă în locul vechiului *uit, uiți, uită, uetăm, uetați, uită*, conjugăm azi *uit, uiți, uită, uităm, uitați, uită*, avem și aici un caz de normalizare.

După același principiu se explică fenomenul **proporționalității** și al **simetriei morfologice**. Alături de pluralul vechi *cîmpi* (lat. *campi*),

s-a format pluralul analogic *cîmpuri*. Aceasta a avut ca urmare că alături de pluralul vechi *piepturi* (lat. *pectora*) s-a născut un plural nou *piepți* (cu un sens deosebit: *piepții cămășii*). Deoarece de la *învăța* prezentul e *învăț*, s-a creat și de la *răsfăța* un prezent *răsfăț* (în loc de *răsfaț*, cum se zicea în vechime); deoarece de la *fată* pluralul e *fete*, s-a creat și de la *față* un plural *fețe* (în loc de *fațe*, din lat. *facies*); deoarece infinitivului *însura* îi corespunde prezentul *însor*, s-a creat și de la *jura* un prezent *jor* (prin Ardeal), în loc de *jur* (din lat. *juro*).

Trebuința de a grupa materialul nou în seriile morfologice existente face ca împrumuturile din alte limbi să se orienteze după cuvintele vechi. Astfel, cuvintele nouă (mai ales de origine turcească) terminate în *-á* formează pluralul în *-ále* și cele în *-ea* fac pluralul în *-ele*, luîndu-se după elemente latine ca *stea— stele: basmá — basmále, cafeá — caféle*. E de ajuns chiar ca un cuvînt nou să se termine cu o vocală accentuată, pentru ca să formeze pluralul în *-ale: caró — carale, atu — atale* (și *atule*) [4].

6. Alături de *cald* există și alt adjectiv făcînd parte din același **grup semantic**: *fierbinte*, care exprimă o i n t e n s i t a t e. Asemenea deosebiri se fac între *umed* și *ud, răcoare — frig — ger, teamă — frică — spaimă — groază, lovi* și *izbi* etc.

Dar deosebirile ce există între cuvintele unor anumite grupuri semantice pot fi de multe alte feluri. Astfel, *a frînge — a rupe — a sparge — a zdrobi — a fărîma* se întrebuințează cînd acțiunea prefacerii în bucăți se aplică la o b i e c t e diferite: se frînge pînea, se rupe hîrtia, se sparge sticla, se zdrobește sarea, se fărîmă oasele... *A fierbe, a coace, a frige, a prăji* arată diferitele f e l u r i de a pregăti bucatele la foc. Deosebirea între *a muri* și *a crăpa, a naște* și *a făta* se face după cum vorbim despre o a m e n i sau a n i m a l e; deosebirea între s e x e nu se face numai la verbe ca *a se însura — a se mărita* (în franțuzește *se marier*, în nemțește *heiraten* pentru amîndouă sexele), ci și în cazuri ca *chică*, care se zice în unele părți numai la părul lung al bărbaților, pe cînd femeile au *păr* etc.

Cînd alături de cuvîntul vechi pătrunde în limbă un cuvînt nou, de ex. *jilav* (slav), alături de *umed* (latin); sau cînd, alături de cuvîntul învățat în copilărie, omul primește un cuvînt cu același sens venit din altă parte, precum ar fi *cocoșat* (Muntenia), alături de *ghebos* (Ardeal, Moldova) sau *pleșuv* (Ardeal), alături de *chel* (Muntenia), *chelbos* (Moldova); sau cînd un cuvînt ajunge în dezvoltarea sa semantică să însem-

neze același lucru cu alt cuvînt, cum ar fi *în față* = *înainte* (în tramvai: *treceți, vă rog, în față!*) — se nasc în limbă grupurile de **sinonime**.

De obicei însă sinonime perfecte nu există, căci fiecare din noi avem tendința de a stabili nuanțe deosebitoare de înțeles sau cel puțin nuanțe stilistice și anumite îngrădiri în întrebuințarea lor. Astfel, există o deosebire nu numai între *frunză* (de stejar) și între *foaie* (de varză), ci și între *foaie* și *filă* (din neogrecește) și *listă* (la origine, slavul *listi* „foaie, frunză"). Între *musafir* (cuvînt de origine turcească) și *oaspe* (cuvînt vechi, de origine latină) se face pe alocuri deosebirea pe care moldoveanul o caracterizează astfel: „*musafirului* îi dai o dulceață și pleacă; asupra *oaspetelui* trebuie să asmuți uneori cîinii" (căci nu se mai duce). Între *biruință, învingere* și *victorie* e mai mult o deosebire stilistică decît semantică.[5] Deosebirea între *cuvînt* și *vorbă* se observă mai ales în frazeologie *(mă țin de cuvînt,* dar *vorbe goale);* după conjuncția *ca* nu întrebuințăm pe *cuvînt,* ca să evităm cacofonia.

Semiotica, cum numește R. MAYER *(Romanisch-germanische Monatsschrift,* V, 641) știința care se ocupă cu sinonimele, formează unul dintre cele mai interesante capitole ale semanticei. Ea ar trebui să ocupe un rol important în învățămîntul limbii materne, fiind unul din cele mai potrivite mijloace de a face pe elevi să pătrundă în spiritul limbii și de a-și însuși un tezaur lexical nuanțat și precis. „Cred că în mințile ferme și atente există un dicționar al sinonimelor, dar că el se deschide numai în caz de nevoie și la porunca stăpînului. Uneori cuvîntul potrivit răsare dintr-odată; alteori el se lasă așteptat; atunci dicționarul latent intră în funcție și trimite succesiv sinonimele pe care le ține în rezervă, pînă ce termenul dorit e recunoscut". BRÉAL, *Sémantique,* p. 38).

„Dintre cele două servitoare ale mele, una, cea mai bătrînă și mai cu prestigiu, dar și mai refractară față de inovațiile de limbă, e din apropierea Clujului și vorbește o limbă împestrițată cu ungurisme. Pentru francezul «brosse» ea întrebuințează cuvîntul *chefe* (din ung. *kefe,* cu același sens). Cealaltă, mai tînără și cu vădită tendință de a vorbi frumos, e din părțile Brașovului, și fusese servitoare în București, vorbește deci limba literară. Ea întrebuințează cuvîntul literar *perie* (din slav. *perije*). Amestecul limbilor n-a întîrziat să se producă. Pe cînd servitoarea mai bătrînă, conservativă, a rămas la termenul *chefe,* cea mai tînără a primit noul termen, însă numai pentru peria de podini, făcută din «rădăcini»; pe cea de haine, ea continuă să o numească *perie,* «fiindcă e făcută din *păr*». Etimologia populară a fost decisivă la diferențierea de sens a celor două cuvinte". (DR., II, 61—62.)

Un material de o rară bogăție și varietate pentru studiul sinonimelor se găsește în *Dicționarul Academiei,* care arată cuvintele întrebuințate cu același sens în diferite regiuni, și în *Atlasul lingvistic român,* unde subiectele anchetate arată adesea diferențele ce le fac în întrebuințarea sinonimelor.

7. Faptul că în același grup semantic se găsesc, în strînsă tovărășie, două sau mai multe cuvinte cu același sens sau cu un sens apropiat,

neze același lucru cu alt cuvînt, cum ar fi *în față* = *înainte* (în tramvai: *treceți, vă rog, în față!*) — se nasc în limbă grupurile de **sinonime**.

De obicei însă sinonime perfecte nu există, căci fiecare din noi avem tendința de a stabili nuanțe deosebitoare de înțeles sau cel puțin nuanțe stilistice și anumite îngrădiri în întrebuințarea lor. Astfel, există o deosebire nu numai între *frunză* (de stejar) și între *foaie* (de varză), ci și între *foaie* și *filă* (din neogrecește) și *listă* (la origine, slavul *listi* „foaie, frunză"). Între *musafir* (cuvînt de origine turcească) și *oaspe* (cuvînt vechi, de origine latină) se face pe alocuri deosebirea pe care moldoveanul o caracterizează astfel: „*musafirului* îi dai o dulceață și pleacă; asupra *oaspetelui* trebuie să asmuți uneori cîinii" (căci nu se mai duce). Între *biruință, învingere* și *victorie* e mai mult o deosebire stilistică decît semantică.[5] Deosebirea între *cuvînt* și *vorbă* se observă mai ales în frazeologie *(mă țin de cuvînt,* dar *vorbe goale);* după conjuncția *ca* nu întrebuințăm pe *cuvînt,* ca să evităm cacofonia.

Semiotica, cum numește R. MAYER *(Romanisch-germanische Monatsschrift,* V, 641) știința care se ocupă cu sinonimele, formează unul dintre cele mai interesante capitole ale semanticei. Ea ar trebui să ocupe un rol important în învățămîntul limbii materne, fiind unul din cele mai potrivite mijloace de a face pe elevi să pătrundă în spiritul limbii și de a-și însuși un tezaur lexical nuanțat și precis. „Cred că în mințile ferme și atente există un dicționar al sinonimelor, dar că el se deschide numai în caz de nevoie și la porunca stăpînului. Uneori cuvîntul potrivit răsare dintr-odată; alteori el se lasă așteptat; atunci dicționarul latent intră în funcție și trimite succesiv sinonimele pe care le ține în rezervă, pînă ce termenul dorit e recunoscut". BRÉAL, *Sémantique,* p. 38).

„Dintre cele două servitoare ale mele, una, cea mai bătrînă și mai cu prestigiu, dar și mai refractară față de inovațiile de limbă, e din apropierea Clujului și vorbește o limbă împestrițată cu ungurisme. Pentru francezul «brosse» ea întrebuințează cuvîntul *chefe* (din ung. *kefe,* cu același sens). Cealaltă, mai tînără și cu vădită tendință de a vorbi frumos, e din părțile Brașovului, și fusese servitoare în București, vorbește deci limba literară. Ea întrebuințează cuvîntul literar *perie* (din slav. *perije*). Amestecul limbilor n-a întîrziat să se producă. Pe cînd servitoarea mai bătrînă, conservativă, a rămas la termenul *chefe,* cea mai tînără a primit noul termen, însă numai pentru peria de podini, făcută din «rădăcini»; pe cea de haine, ea continuă să o numească *perie,* «fiindcă e făcută din *păr*». Etimologia populară a fost decisivă la diferențierea de sens a celor două cuvinte". (DR., II, 61—62.)

Un material de o rară bogăție și varietate pentru studiul sinonimelor se găsește în *Dicționarul Academiei,* care arată cuvintele întrebuințate cu același sens în diferite regiuni, și în *Atlasul lingvistic român,* unde subiectele anchetate arată adesea diferențele ce le fac în întrebuințarea sinonimelor.

7. Faptul că în același grup semantic se găsesc, în strînsă tovărășie, două sau mai multe cuvinte cu același sens sau cu un sens apropiat,

are ca urmare o confundare a lor, care poate apărea subt aspecte diferite, precum **contaminarea, formele supletive** și **orientarea formală.**

Cînd zic *cocor*, în mintea mea se pot ivi și cuvintele *barză* și *stîrc*. Urmarea e forma născută prin fuziunea celor doi termeni: *cocobarză* (care are un caracter mai mult sau mai puțin glumeț) sau *cocostîrc* (care e numele curent al unui soi de păsări). Tot astfel s-a născut din *zurba* și *gîlceavă* forma *zurbavă;* din *ceas* și *ornic: ceasornic;* din *coajă* și slavul *kora* (care înseamnă tot „coajă"): *coarjă* (prin Moldova) etc. Dar nu numai cuvintele, ci și sintagmele sunt supuse contaminării. Construcția moldovenească *cerere de a se numi pe asistentul* e născută din amestecul construcțiilor *de a se numi asistentul* și *de a numi pe asistentul.*

Dacă în franțuzește se conjugă *je vais, vous allez, nous irons,* cauza acestei „neregularități" este faptul că pentru noțiunea de „a se duce" francezii au moștenit de la latini trei verbe: *vadere, ambulare* și *ire,* care se puteau ivi în mintea vorbitorului pe schimbate. Asemenea forme s u p l e t i v e (sau c o m p l e t i v e) avem și în românește, chiar mai multe decît credem de obicei. Istroromânii conjugă verbul mișcării *io meg* (adică *merg*), la viitor *i-voi* (de la *ire*), iar la imperativ *pâs* (de la **passare* „a păși"). Adjectivul „mult" e păstrat la ei numai la comparativ, *maimund;* la pozitiv ei zic *tudę* (din croatul *čuda;* cf. lat. *multus — plus*). Noi zicem la singular *o dată,* dar la plural *de două ori;* femininul de la *frumușel* (derivat cu sufixul *-el*) e *frumușică* (derivat cu sufixul *-ică*), pluralul de la *rîs* e *rîsete* (care e propriu-zis pluralul de la *rîset,* neîntrebuințat la singular), iar de la *pînză: pînzeturi* (de la *pînzet,* neîntrebuințat la singular); imperativul de la *veni* e la noi, în multe regiuni, *hai,* iar de la *a se rușina* e *să-ți fie rușine!* În graiul de la țară, asemenea cazuri sunt cu mult mai dese: *„hain* e superlativul de la *mare..: om hain, copac hain, casă haină"* (DR., V, 192); *bumbi* e pluralul de la *nasture* (GAMILLSCHEG, *Oltenische Mundarten,* p. III); de la *smocușor* pluralul e *smocurele* (ALR, I, 15/528) etc.

Pentru felul în care două cuvinte, aparținînd aceluiași grup semantic, se influențează reciproc se pot da nenumărate exemple. Dacă în loc de *frizer* se aude adesea *frizier,* e din cauza lui *bărbier;* participiul de la *fierbe* e *fiert* și nu **fiers* (cum am aștepta după aoristul *fierse*), din cauza lui *fript* și *copt.* Cele două verbe ale mișcării, *a merge* (lat. *mergere*) și *a cure* (lat. *currere*), apropiate și prin faptul că formează participiul la fel *(mers — curs),* s-au influențat reciproc, astfel că după *curs — cure* s-a format de la *mers* infinitivul *mere* (întrebuințat în regiunile vestice și la istroromâni), iar după *mers — merge* s-a format — precum a arătat

mai întîi HASDEU — infinitivul *curge* (atestat abia de prin secolul al XVIII-lea și devenit literar, dar neîntrebuințat într-o mare parte a teritoriului daco-român, cf. harta 3).

8. Cînd aud cuvîntul *cald*, se mai deschide o ușă spre compartimentul în care se găsește cuvîntul cu sens opus, *rece*. Asemenea **grupări prin contrast** — cum ar fi *mic — mare, gros — subțire, întuneric — lumină, a tăcea* în opoziție cu *a vorbi, a cînta, a striga* — sau numai prin **corelațiune semantică** — cum ar fi *frate — soră, lung — lat* (în opoziție cu *scurt — îngust*) — explică multe expresii, adesea foarte curioase. După *diu* s-a format în latinește *noctu*, după *diurnus, nocturnus;* după *septentrional (septem triones)* s-a modelat *meridional* (BRÉAL). Cuvintele romanice care corespund lui *gravis* latin (cf. neologismul *grav*), se reduc la o formă *grevis* (rom. *greu*), care are un *e* din cauza adjectivului *levis* „ușor". Din cauza lui *grossus*, cu care stă în corelație semantică, *crassus* a devenit *grassus* (rom. *gras*). După ce *vado* a devenit în limba latină vulgară **vao*, acesta a făcut ca verbul cu sens opus, *sto*, să devină **stao*. „Miezul nopții" se numește în unele regiuni *crucea nopții*. Geneza acestei expresii se explică prin opoziție cu *crucea zilei* „miezul zilei", adică a timpului cînd „soarele stă în cruce". Spre a arăta cît de vremelnice sunt toate în viața omului, germanul întrebuințează locuțiunea *heute rot, morgen tot*. Opoziției între *azi* („heute") și *mîne* („morgen") îi corespunde *roșu* („rot") și *mort* („tot"), fiindcă omul mort e „galben" — care e în corelație cu „roșu" — iar rima, atît de binevenită în locuțiunile proverbiale, a înlesnit asemenea „sărituri" în urmarea ideilor.

„Les mots", zice A. MEILLET *(Mélanges linguistiques*, p. 27), „étant, dans la conscience lexicale, opposés l'un à l'autre et mutuellement coordonnés, ils forment des systèmes formellement analogues aux systèmes morphologiques et susceptibles comme tels d'etre êtudiés par les linguistes."

9. Exemplul simplu al lui *cald* arată îndeajuns cît de adînc intrăm în domeniul morfologiei, al derivațiunii și al semanticii, îndată ce încercăm să deslușim grupele în care se rînduiește materialul lingvistic. De obicei însă lucrurile nu sunt atît de simple, ci la organizarea acestui material se ivesc fel de fel de complicațiuni, rezultînd din împrejurarea că mai adesea cuvîntul nu e singur, ci, în vorbire, se găsește în fel de fel de tovărășii, care pot produce și ele asociații nouă.

Cîteva exemple ajung ca să ilustreze varietatea acestor asociațiuni.

Cuvîntul care are sensul opus lui *cald*, adjectivul *rece*, datorește înțelesul său în românește întîmplării că se găsea mai adesea în tovără-

șia substantivului *apă*. În latinește, *recens* — din care derivă *rece* al nostru — însemna cu totul altceva. Precum arată neologismul *recent* — care e un dublet al lui *rece* — sensul lui originar era cel de „proaspăt". Se zicea, deci, *aqua recens* care însemna „apă proaspătă", adusă de curînd de la izvor și, de aceea, „avînd o temperatură scăzută". Dacă accidentul fatal în istoria cuvîntului *rece* ar fi fost întovărășirea lui cu *panis*, în loc de *aqua*, sensul lui *rece* ar fi fost în românește, tocmai dimpotrivă, cel de „cald", căci pînea proaspăt scoasă din cuptor are o temperatură ridicată.

Un alt exemplu de **contagiune semantică** din partea tovarășului de drum ni-l dă adjectivul *cumplit*, care e participiul verbului *a cumpli*, ieșit din uz, precum *completus* e, în latinește, participiul lui *complēre*. Înțelesul de „complet" — dubletul lui *cumplit* — îl avea mai de mult *cumplit* în exemple ca *viețuire lină și cumplită*, adică „integrală". Prin faptul că acest cuvînt servea mai adesea ca atribut lui „întunerec", „ger", „sete", „durere" și alte asemenea substantive, care cuprindeau ideea de ceva „neplăcut, dureros, protivnic", acest înțeles a trecut asupra adjectivului, și *ger cumplit* însemnează azi „ger mare, greu de suportat".

Apprehendo latinesc se deosebea de *comprehendo* numai prin faptul că la cel din urmă „prinderea, apucarea" era imaginată făcîndu-se „împreună" *(con-)*, din toate părțile, pe cînd la cel dîntîi numai dinspre partea cea mai apropiată *(ad-)*. În *focul a cuprins casa* avem aceeași imagine de „îmbrățișare" ca în *mama a cuprins copilul în brațe*. La origine se va fi putut spune tot astfel: *mama a aprins copilul de brat*, cu sensul de „l-a apucat de partea brațului cea mai apropiată", precum *focul a aprins casa* însemna „focul a încins partea cea mai apropiată a casei". Pe cînd, însă, *a cuprinde* și-a păstrat un sens autonom, neinfluențat de tovarășul cu care pleca la drum, *a aprinde* s-a molipsit de la soțul său „foc" atît de mult, încît a absorbit o parte din sensul acestuia, pierzînd în același timp posibilitatea de a mai scăpa de această contagiune. *A aprinde* a intrat, deci, în grupul semantic al lui „foc" și a ajuns să însemneze „a face să înceapă să ardă". (În celelalte limbi romanice cele două verbe au intrat în alt grup semantic, în strînsă legătură cu „minte": fr. *apprendre* „a prinde cu mintea, a învăța", *comprendre* „a îmbrățișa cu mintea, a înțelege".)

Iată, în sfîrșit, un alt caz de atragere dintr-un grup într-altul: verbul *a fierbe* — din lat. *fervere* — era la origine intranzitiv și însemna „a fi în stare de ebuliție, de prefacere în aburi cu ajutorul căldurii". Se zicea, deci *apa fierbe*. Cînd unui verb intranzitiv îi dăm — precum

vom vedea — o complinire la acuzativ, dobîndim un verb factitiv: *fierb apa* = o fac să fiarbă, o aduc în stare de ebuliţiune. Factitivele au însă comun cu tranzitivele complementul la acuzativ. Astfel *a fierbe* a putut ieşi din categoria lui *îngheţ* sau *mă topesc* — care arată transformări în urma unei influenţe externe — şi a intrat în seria tranzitivelor *coc, frig, prăjesc...*, care arată diferitele feluri de a pregăti mîncările: *fierb carnea, lintea* (ca *frig cîrnaţii, coc cozonacii, prăjesc pînea...*).

Contagiunea aceasta semantică se poate constata şi la derivate: sensul tulpinei se reflectă asupra sufixului. Astfel, sufixul *-tură* derivă abstracte verbale. Deoarece se leagă de multe ori de verbe care însemnează ceva rău, urît, neplăcut, şi abstractele derivate din ele aveau un sens rău *(borîtură, tîrîtură* etc.*)*, care a început să se atribuie sufixului: de la a *aduna* aveam abstractul *adunătură*, care e o „adunare" de oameni sau obiecte fără valoare sau nepotrivite, făcută la întîmplare, confuză, dezordonată, din toate părţile. Tot astfel nuanţa glumeaţă sau dispreţuitoare din derivate ca *certăreţ, plîngăreţ*, trece asupra sufixului însuşi cu care se derivă adjective ca *înfigăreţ, petrecăreţ, plimbăreţ...*

10. Dar *cald* se poate asocia şi cu *foc* şi *arde*. Cîteşitrele, aceste cuvinte exprimă, în definitiv, aceeaşi idee, însă subt trei **aspecte gramaticale** diferite, de adjectiv — făcînd serie cu *bun, lin, dulce...* — de substantiv — făcînd serie cu *ger, lumină, întuneric...* — şi de verb — făcînd serie cu *degeră, lucreşte, se întunecă...*

După Th. Kalepky, cuvintele sunt de trei feluri: nume de existenţe (fiinţe sau lucruri: „Gegenstandsangaben"), de procese („Verlaufsangaben") şi de relaţiune (adjective şi adverbe: „Verhältnisangaben"). Această împărţire corespunde unei distincţii pe care o face însuşi simţul nostru gramatical cînd compară cuvintele unul cu altul şi nu le priveşte în raport cu fraza. Numai că graniţa între diferitele „părţi ale cuvîntului" („parties du discours") nu e atît de precisă, cum ar vrea să o facă gramaticul.

Înainte de toate, deosebirea între adjective şi adverbe nu e esenţială, ci numai funcţională. Cînd zic despre o barbă că e *albă*, am dat o specificare pentru noţiunea generală „barbă", prezentînd-o numai dintr-un singur punct de vedere, şi considerînd deocamdată pe toate celelalte: lungă, moale, rară etc. lipsite de importanţă; cînd zic că cineva cîntă *frumos*, am restrîns noţiunea prea largă şi cuprinzătoare de „a cînta", arătînd că toate celelalte feluri subt care se face procesul cîntării (tare, pe nas, fals etc.) nu interesează pentru moment. Această notă comună, de cuvinte de relaţiune, a

adjectivului și adverbului, se vede — în românește — și din faptul că amîndouă răspund mai adesea la aceeași întrebare: *cum?* *(Cum cîntă? — Frumos. Cum e cîntecul? — Frumos)* și că pentru adjectiv și adverb avem de cele mai multe ori o singură formă. Deosebirea între funcțiunea adverbială și adjectivală se face, dar numai uneori, în gen *(cîntă frumos; cîntare frumoasă)*.

Deosebirea între substantiv și adjectiv e esențială, cel dintîi fiind un cuvînt cu înțeles de sine stătător și răspunzînd la întrebările *cine? (ce?), a cui?* sau *cui?* cel de al doilea avînd un înțeles în dependență de alt cuvînt și răspunzînd la întrebarea *cum?* sau *ce fel?* Totuși, și substantivul poate fi întrebuințat spre a arăta o relațiune (adică în funcție „atributivă") și răspunzînd în acest caz la întrebarea *ce fel?* Astfel, Coresi vorbește despre *oameni creștini*, poetul Goga despre *vremuri pitice* și toți întrebuințăm curent expresii ca *țigan căldărar*, *cafea boabe* (în opoziție cu „rîșnită") etc. De asemenea sunt cunoscute în toate limbile cazurile de adjective substantivate, de ex. *lungul nasului, albul ochiului* (lat. *album oculi*), *latul pînzii* (cu pluralul *lații*, cf. franc. *lé*), *seninul cerului* etc. Și adverbele sau locuțiunile adverbiale pot fi substantivate. Astfel se vorbește de *dinainții* (= părțile din față) la o haină, despre *înscrisul* pe care îl dai cuiva etc. Tot atît de frecvente sunt substantivele care, în legătură cu un adjectiv *(înghețat os, singur cuc, beat mort...)* sau cu un verb *(vine săgeată, cade grămadă...)* răspund, ca adverbele, la întrebarea *cum?*

Și mai simțită e deosebirea între nume (înglobîndu-se în această numire substantivul și adjectivul, care au, ca notă comună, faptul că cunosc deosebirea după gen) și între verb. Cît de adîncă e această deosebire se vede din aceea că numai numele răspunde la o întrebare, verbul — precum vom avea prilejul să o arătăm mai departe — nu. Totuși avem forme verbale — de exemplu gerundiul — care răspund, ca adverbele, la întrebarea *cum? A venit curînd* însemna odinioară „a venit fugind", nu „a venit repede", ca astăzi. Aromânii formează gerundiul lor cu desinența nominală a genitivului: *cântăndalui* „cîntînd", *avdzindalui* „auzind". Sunt limbi care nici nu fac — ca indo-europenii — distincția între expresia verbală și cea nominală; sunt, de asemenea, cazuri și în limbile indo-europene, în care limita între cele două expresii e cu totul ștearsă. Despre ele vom vorbi pe larg mai tîrziu, cînd vom examina „predicatul nominal". Aici menționăm numai că chiar o interjecție poate ține locul predicatului verbal: *Cînd ursul s-a apropiat, vînătorul, ronc!, drept între ochi.* În acest exemplu, exclamația *tronc!* înseamnă „l-a împușcat"..[6]

Grupurile și grupulețele în care rînduiește omul materialul său lingvistic, după contraste, asemănări și corelații formale sau semantice, sunt aproape nenumărate. Am spus mai înainte că **vao* (= vado) a atras după sine pe **stao* (= sto), care, din punctul de vedere al sensului, exprima noțiunea opusă. Dar și **stao* (din *sto*) a atras după sine pe **dao* (din *do*), iar aoristul *stete* a schimbat pe *dede* (lat. *dedit*) în *dete*. Ceea ce a făcut din aceste două verbe un grupuleț nu mai era sensul, ci forma lor: *sto* și *do* erau singurele verbe monosilabe latine conservate în românește, care rimau.

Monosilabismul poate deveni un „diacriticon", întrunind cele mai deosebite cuvinte într-o serie. În latinește exista un număr de neutre care formau pluralul în *-ora: corpora, tempora, pectora...* Cele păstrate în românește deveniseră (după căderea consonantelor finale și amuțirea lui *u* de la sfîrșitul cuvintelor) monosilabe. Pentru simțul gramatical al românului s-a stabilit la un moment dat, între desinența *-ora* și faptul că aceste cuvinte aveau o singură silabă, un raport de cauzalitate: se zice *timpuri, piepturi...* pentru că la singular *(timp, piept...)* cuvintele acestea sînt monosilabe. Deci, se va zice și *capuri* (în loc de *capete*), *cîmpuri* (în loc de *cîmpi*) [7] etc.

O regulă morfologică precizează că *a* din silaba accentuată a tulpinei se preface în *ă* la substantivele feminine paroxitone care fac pluralul în *-i: parte — părți, adunare — adunări, vamă — vămi...* Masculinele și adjectivele nu urmează această regulă, nici toate femininele proparoxitone. Pentru ca subiectele vorbitoare să poată distinge pe *căi* (pluralul de la *cale*) de *cai* (pluralul de la *cal*) și să nu zică *argintări* în loc de *argintari, tări* în loc de *tari, lacrimi* mai bucuros decît *lăcrimi...*, trebuie ca în mintea lor să existe de fapt compartimentele pe care gramaticianul le numește „feminin", „substantiv" și „paroxiton."

Mintea omenească, care e în stare — chiar la analfabeți, cînd sunt dotați cu un talent specializat în direcția aceasta — să realizeze cele mai subtile abstracțiuni matematice, e capabilă să distingă și raporturile care există între sunetele unei limbi. Cînd lingvistul formulează o „lege fonologică", nu face decît să precizeze cu mijloace mai perfecte și să definească cu ajutorul unei terminologii expresive o gîndire care există în mod vag și poate inconștient în mintea subiectului vorbitor. Noi zicem: *„e* accentuat s-a prefăcut, în românește, în *ă*, cînd era precedat de labiale și urmat de poziție dură". La subiectul vorbitor raționamentul era, pe vremea cînd această lege fonologică lua ființă, următorul: eu zic: *me, betrîn, fet, pecură, veduvă*, pe alții îi aud zicînd *mă, bătrîn, făt, păcură, văduvă...* Deoarece ei vorbesc mai bine decît mine, voi rosti și eu ca ei. Și rostirea aceasta o voi adopta și la *căpăstru* (în loc de *căpestru*), *văr* (în loc de *ver*), *măr* (în loc de *mer*) etc. Subiectul vorbitor nu recunoaște condițiile unei reguli gramaticale sau unei legi fonologice în formula abstractă pe care o stabilește lingvistul,

ci în exemplele concrete. Acestea-i permit totuși ca în mintea lui, deși în mod neprecis, să se închege anumite abstracțiuni, care corespund termenilor tehnici „accentuat", „labiale" sau „poziție dură". *(Etudes de linguistique roumaine*, 130).

11. Dacă aceste abstracțiuni n-ar exista, nu s-ar putea produce **generalizarea unei inovații asupra materialului lingvistic.**

Pentru ca regulile de formare a pluralului arătate mai sus să se stabilească în simțul subiectelor vorbitoare, n-a fost nevoie ca f i e c a r e subiect vorbitor să audă t o a t e cuvintele în care monosilabele fac plural în *-uri* sau t o a t e substantivele feminine care schimbă pe *a* accentuat din tulpină în *-ă* înaintea desinenței *i*. A fost de ajuns ca cineva să audă *timpuri, trupuri, cîmpuri...* pentru ca să extindă acest fel de a forma pluralul și asupra lui *cap, caz, ceas, glas...;* cel ce a auzit *părți* și *adunări...* a format apoi singur *cărți* și *plimbări...*

Cînd imit graiul celor ce au un prestigiu asupra mea (frați mai mari, prieteni, camarazi, părinți, dascăli, superiori, membrii unei clase sociale mai înalte, orășeni, locuitorii capitalei, scriitorii etc.) — chiar și numai de teama ridicolului — de cele mai multe ori o fac abia după ce am o b s e r v a t că între expresia sau rostirea întrebuințată de mine și a celui cu prestigiu asupra mea există o deosebire, pe care caut s-o înlătur. Această participare a c o n ș t i i n ț e i m e l e l i n g v i s t i c e este de cele mai multe ori promotorul generalizării unei forme noua. O simplă imitare ar putea atinge numai cuvintele auzite din gura altuia; pentru ca forma nouă s-o extind și asupra cuvintelor sau expresiilor construite la fel, e necesar să asemăn, să identific, să-mi dau seama de condițiile în care apare forma nouă. Avem, în definitiv, a face cu același fenomen pe care-l observăm la indivizi care au talentul să imite graiul cuiva și să reproducă un dialect oarecare. „Talentul" lor constă, desigur, în ușurătatea cu care pot reproduce întocmai expresiile, sunetele și modulațiile melodice auzite; dar asemenea imitatori au înainte de toate un foarte ascuțit spirit de observație: e de ajuns să audă cîteva fraze, pentru ca să extragă din ele „regulile" din gramatica individuală sau din dialectul pe care-l reproduc. Dacă ei aud pe un moldovean rostind *ș̂îș̂, ș̂eva, ș̂ară*, în loc de *cinci, ceva, ceară*, e de ajuns pentru ca, imitîndu-l, să rostească și *ș̂ine, ș̂er, ș̂apă*, în loc de *cine, cer, ceapă*.

Deunăzi mă întorceam cu personalul de dimineață la Cluj. În stațiile din apropierea orașului începură să se urce în tren copiii care mergeau la școală. Ei dădeau buzna în compartimentul încălzit, căci afară era „jer". Acest *j* pentru *ĝ*, atît de fixat în dialect, revenea în graiul lor și cînd se uitau pe „jam", cînd scotoceau prin „jente" sau vorbeau de „jimnaziu" sau de ora de „jermană", *cu toate că aceste patru cuvinte nu sunt cunoscute în graiul satului lor natal, iar la școala din oraș, unde le-au auzit întîia oară, ele erau rostite ca în limba literară, cu ĝ (geam, geantă, gimnaziu, germană).* Desigur că în mintea copiilor din Apahida, Desmir sau Someșeni, cînd au auzit întîia oară, la școală, aceste cuvinte rostite cu *ĝ*, s-a petrecut același prompt și repede proces de asemănare cu cuvintele din tezaurul lexical tradițional *jingaș, jeme, jinere* ... între care au fost imediat încadrate ca și în mintea imitatorilor de care vorbeam mai înainte. (DR., VII, 44.)

12. Această g e n e r a l i z a r e apare mai adesea ca o tendință care nu se realizează deplin. Cauza: posibilitățile variate de grupare a materialului lingvistic la diferiți indivizi vorbitori. Urmarea: excepțiile la atîtea reguli gramaticale și la legile fonologice, chiar cînd ele au fost exact formulate.

În consonanță cu o lege fonologică caracteristică dialectului daco-român, un *e* accentuat se păstrează după labiale în poziție moale și devine *a*, cînd în silaba următoare se găsește un *ă: vede, vezi*, dar *să vadă; fete, feți*, dar *fată*... Am văzut, cînd am vorbit despre fenomenul proporționalității, că analogia lui *fată* — *fete* a produs și de la *față* pluralul *fețe*, deși în acest cuvînt *a* e etimologic (lat. *facies*) și nu s-a dezvoltat din *e*. Această analogie nu s-a generalizat, ci a rămas restrînsă asupra unui număr limitat de cazuri; se zice *berze* de la *barză* (cu *a* etimologic) (ca *verze* de la *varză*, cu *e* etimologic), dar nu se zice *bebe*, ci *babe*, nu *meme*, ci *mame* etc. O nepoată a mea zicea, cînd era mică, *să bege*, în loc de *să bage* (ca: *să învețe, să apese*); după puțin timp a zis însă *să bage*, ca toată lumea. *Ea a pus în consonanță graiul ei particular cu limba comună.*

Necesități inexorabile de ordin social fac pe membrii aceluiași neam să pună în consonanță graiurile lor individuale cu trebuințele de înțelegere colectivă, să nu se îndepărteze de felul de a se exprima al semenilor lor, să-și adapteze necontenit „gramatica individuală" la normele „gramaticii colective". Această punere de acord a organizației lingvistice individuale cu organizația-standard a obștii ne face, pe de o parte, să renunțăm la acele inovații de limbă pe care le socotim că depășesc limitele unei comprehensiuni ușoare, iar pe de altă parte, să adoptăm, în momentul cînd le-am înțeles, noutățile de expresie auzite la alții.

Uzul este un tiran care pune stavilă pornirilor individuale și limitează posibilitățile variate de expresie la ceea ce a devenit n o r m ă pentru colectivitate. Astfel, sufixele diminutive *-el* (cu femininul *-ică*), *-uț, -iță, -aș, -uică* etc. sunt vii în simțul limbii noastre, fără ca valoarea lor micșorătoare să fie diferită; ele se pot adăuga, î n t e o r i e, la orice substantiv. În p r a c t i c ă însă nu zicem nici *păsăriță*, nici *păsăruță*, nici *păsărușă*, ci *păsărică* sau *păsăruică;* nu zicem nici *mînică*, nici *mînuică*, ci *mînuță;* nu zicem *degetaș*, ci *degețel* etc. Tot așa vedem că între sufixele *-ină, -ică, -oaică, -easă, -iță*, cu care caracterizăm sexul feminin, uzul a stabilit anume restricții. Zicem *gospodină, Băncilica*

(nevasta lui *Băncilă*), *lupoaică, preoteasă, măgăriță;* dacă am zice *lupină, măgărică, preotiță,* sau *gospodoaică* ar rîde lumea de noi. Subiectele anchetate pentru *Atlasul lingvistic român,* întrebate de anchetatori cum formează pluralul de la cutare singulare tantum, răspundeau adesea cu „nu se zice" sau rîdeau că cineva vrea să formeze pluralul de la astfel de cuvinte. Ceea ce e mai greu la învățarea unei limbi străine este tocmai faptul că „nu ți-a intrat în sînge", că nu știi care din diferitele forme posibile sunt cele admise de norma colectivă. Greșeala pe care o fac străinii, vorbind o limbă învățată din cărți, e tocmai întrebuințarea unor forme care se abat de la normă.

Citim în *Întunecare* de C. PETRESCU (ed. I, vol. II, 55): „Ce e muzeul acesta de conți, contese, marchizi, marchize, baroni, baroane, viconți, vicontese, duci, ducese bancheri, bancherese, moftangii și... (se opri, *fiindcă descoperi că nu există un plural feminin cert:* moftangese sau moftangioaice?)".

A gîndi incidental în altă limbă decît cea maternă nu însemnează încă a stăpîni deplin această limbă pînă în cele mai subtile nuanțe și mai ales nu însemnează a avea s i g u r a n ț a legilor ei. De aceea se întîmplă uneori că introducem în limba noastră un cuvînt într-o formă derivativă posibilă, dar inexistentă în limba străină. Astfel, în ungurește, de la substantivul *fest* „coloare" derivă, ca în sute de alte cazuri, verbul *festeni* „colora", iar de la substantivul *fürész* „ferăstrău", ca în o mulțime de alte cazuri, verbul *fürész-el-ni* „ferăstrăi". Tot atît de bine se putea deriva în ungurește * *fest-el-ni* și * *fürész-ni,* căci nu există nici un alt motiv, decît uzul, care să determine, de ce în cazul al doilea verbul primește elementul *-el-* și în cazul dintîi leagă pe — *(e)ni* al infinitivului direct de tulpina substantivală. În Sălaj, deci în regiunea unde contactul românilor cu ungurii e mai intim, găsim forma corectă a împrumutului: *fești*; în celelalte regiuni însă, unde acest cuvînt unguresc a pătruns în limbă — în Moldova, Bucovina și Banat — are forma *feșteli,* care presupune un * *festelni* unguresc. Dimpotrivă, forma *firisău* (cu variantele ulterioare *ferăstău, ferăstrău*) presupune un substantiv unguresc * *fürésző,* derivat din forma neatestabilă * *fürészni.* Un caz analog e cel al cuvîntului *godac* „porc de un an", a cărui etimologie e clară: slavul *god(ŭ)* „an" + sufixul de origine slavă *-ac.* Dar la nici unul din popoarele slave cu care românii au venit în contact nu se poate atesta forma * *godak(ŭ).* Pe de altă parte, simplul *god(ŭ)* nu a trecut în românește, încît nu putem considera pe *godac* ca un derivat românesc. Se pare, deci, că cel ce a introdus mai întîi acest cuvînt în românește știa bulgărește atît de bine, încît a plăsmuit după legile derivative ale acestei limbi * *godak,* dar nu era atît de stăpîn pe limba bulgară, încît să știe că uzul s-a declarat în bulgărește pentru derivatul *god-in-ak* (care, delatfel, a pătruns și el în românește, subt forma *godănac*). (DR., VII, 476.)

13. Inovațiile de limbă nu tind numai să se generalizeze asupra întregului material lingvistic, ci și să se răspîndească la toți indivizii care vorbesc aceeași limbă (sau același dialect). Precum etnograful poate c o n s t a t a numai extinderea anumitor credințe sau obiceiuri

colective, în anumite regiuni, în anumite straturi sociale sau la anumite popoare, fără să fi ajuns să e x p l i c e legile ce diriguiesc această răspîndire, astfel nici lingvistul nu a izbutit să recunoască pînă acum cauzele care promovează sau opresc inovațiile de limbă ca să devină **colective**.

În stadiul actual al cunoștințelor noastre lingvistice, nu putem încă deslușì de ce din miile de inovații, care se nasc în fiecare clipă, unele se pierd (pentru ca să apară adesea din nou peste cîtva timp sau în alte regiuni sau la alți indivizi), iar altele sunt admise imediat și sunt imitate și înglobate în compartimentele existente. De ce cutare inovație apare la toți cei ce vorbesc aceeași limbă — și uneori depășește chiar frontierele ei — pe cînd altele rămîn limitate la o regiune mică? De ce unele se ivesc la mai multe popoare, înrudite sau diferite din punct de vedere etnic, chiar cînd o comunicație nu există între ele, și altele se opresc la un punct care nu e măcar un obstacol geografic? Ce e hazard și ce e înrudire, unde avem dreptul să admitem poligeneză și unde monogeneză, unde încetează omologia și unde începe analogia? Dacă observăm cum datina de a purta poveri mai ușoare pe cap (și nu în spinare, pe umeri sau în brațe), ori obiceiul de a face ca boii să tragă carul cu fruntea (și nu cu jugul așezat după grumaz) apare în anumite regiuni și nu în altele, avem de a face cu un fenomen ce se poate explica la fel ca limitarea unei rostiri la un dialect?

Ceea ce unii explică — la legile fonologice — în mod fiziologic, ca derivînd din baza de articulație, moștenită ori dobîndită, sau chiar ca un răsunet al substratului etnic, alții cred că se datorește unor legi de ordin social, în primul rînd trebuinței de a primi niște semne convenționale care să înlesnească o înțelegere repede și neechivocă. Pe cînd unii văd cauza răspîndirii în prestigiul pe care anumiți indivizi îl exercită asupra mulțimii, silind-o să le imite graiul, alții (de ex. R. Jakobson), găsind analogie în legi de natură financiară-economică, cred că nu oferta e hotărîtoare, ci cererea; sunt, în sfîrșit, lingviști (ca A. Meillet) care cred că ceea ce diriguiește răspîndirea inovațiilor și nivelează deosebirile este conștiința aparținerii la aceeași națiune sau la același grup social mai restrîns. Chiar și considerații de natură estetică pot fi, după unii (ca Becker), hotărîtoare la răspîndirea și mai ales la restrîngerea unei rostiri. (DR., VII, 41—42).

14. Cei ce am crescut la școala neogramatică ne-am deprins să admirăm prea mult unitatea limbii și regularitatea ce o stăpînește. Ne plăcea s-o lăsăm să treacă pe dinaintea ochilor noștri ca pe o trupă de soldați disciplinați. Atlasele lingvistice ne introduc acum în curtea cazărmii, unde vedem și sforțările îndelungate ale comandanților de a introduce disciplina și unde asistăm la mișcările greșite ale soldaților. Lingvistul nu trebuie să se mulțumească cu spectacolul edificator al defilării, ci trebuie să cunoască și ceea ce s-a petrecut înainte ca unitatea relativă a limbii comune să fi fost atinsă, să cunoască și încercările continue ale omului de a pune graiul său în consonanță cu limba colectivității; el trebuie să treacă pe la cazarmă, unde există sancțiuni pentru cei nedisciplinați.

Aproape din fiecare hartă a *Atlasului lingvistic român* putem vedea lucrul acesta. E ca și cînd ai fi citat în fața ta trei sute de indivizi din trei sute de puncte ale țării și, punîndu-le aceeași chestiune, în același fel, i-ai sili să răspundă fiecare așa cum știe el. *Răspunsurile acestea ilustrează însuși procesul de organizare a limbii*, căci ele arată, pe de o parte, cum în fiecare clipă se nasc inovații, care pot fi aceleași în cele mai îndepărtate puncte, dar în același timp trădează un vădit spirit de imitație și de adaptare la norma colectivă. Date fiind deosebirile de fire între atîtea subiecte vorbitoare și imperfecția organului lor fonator și auditiv, nu trebuie să ne mire deosebirile în alegerea expresiilor și în reproducerea lor prin sunete. Dacă cele mai multe din inovațiile de rostire individuală se pierd este în mare parte fiindcă cel ce le aude nu le observă, *fiind deprins să audă forma familiară lui și în graiul altuia.** Uneori însă el observă deosebirea. Atunci se pot ivi două cazuri: sau o respinge (și de obicei își bate joc de ea), sau, comparînd-o cu a sa, i se pare vrednică de imitat. Hărțile ne mai arată un lucru. Cele mai neașteptate inovații, care nouă ne fac impresie de greșeli de rostire sau de întrebuințări gramaticale și semantice eronate, pot fi ușor imitate. E ceea ce observăm și în curtea cazărmii: la comanda „dreapta", ici și colo cîte un recrut face mișcarea în direcția opusă; uneori această greșeală e imitată de vecini și mișcarea spre „stînga" formează o „arie".

Vom ilustra toate acestea cu cîteva hărți.

Am arătat mai sus că vechiul plural *capete* (lat. *capita*) a putut fi înlocuit prin *capuri* din cauza legăturii ce s-a creat între desinența *-uri* și monosilabismul singularului. Harta 1 (lucrată după harta 11 din ALRM I) arată ariile compacte ale inovației *capuri*. Această hartă trebuie comparată cu harta 2 (lucrată după harta 72 din ALRM I) care arată că de la *maț* abia în șapte puncte, îndepărtate unele de altele, s-a format pluralul *mațuri*, în restul teritoriului întrebuințîndu-se aproape numai forma veche *mațe*, păstrată și în limba literară.

Alta e răspîndirea inovației *curge*, în loc de *cure*, a cărei geneză a fost arătată mai înainte (§ 7). Ea formează o arie compactă, precum se vede din harta noastră 3 (lucrată după harta 131 din ALRM I).

Tot o arie compactă dă forma *sclintit (sclîntit)*, precum se vede din harta 4 (lucrată după harta 206 din ALRM I), în care au rămas nehașurate regiunile care păstrează forma cu *r (scrintit, scrîntit)*, obișnuită în limba literară. Avem a face, în acest cuvînt, cu o disimilare parțială

* Abia după 37 de ani de viață comună cu soția mea, am observat că ea zice obișnuit *m-e* (de ex. *m-e silă*) în loc de *mi-e*, cum rostesc eu.

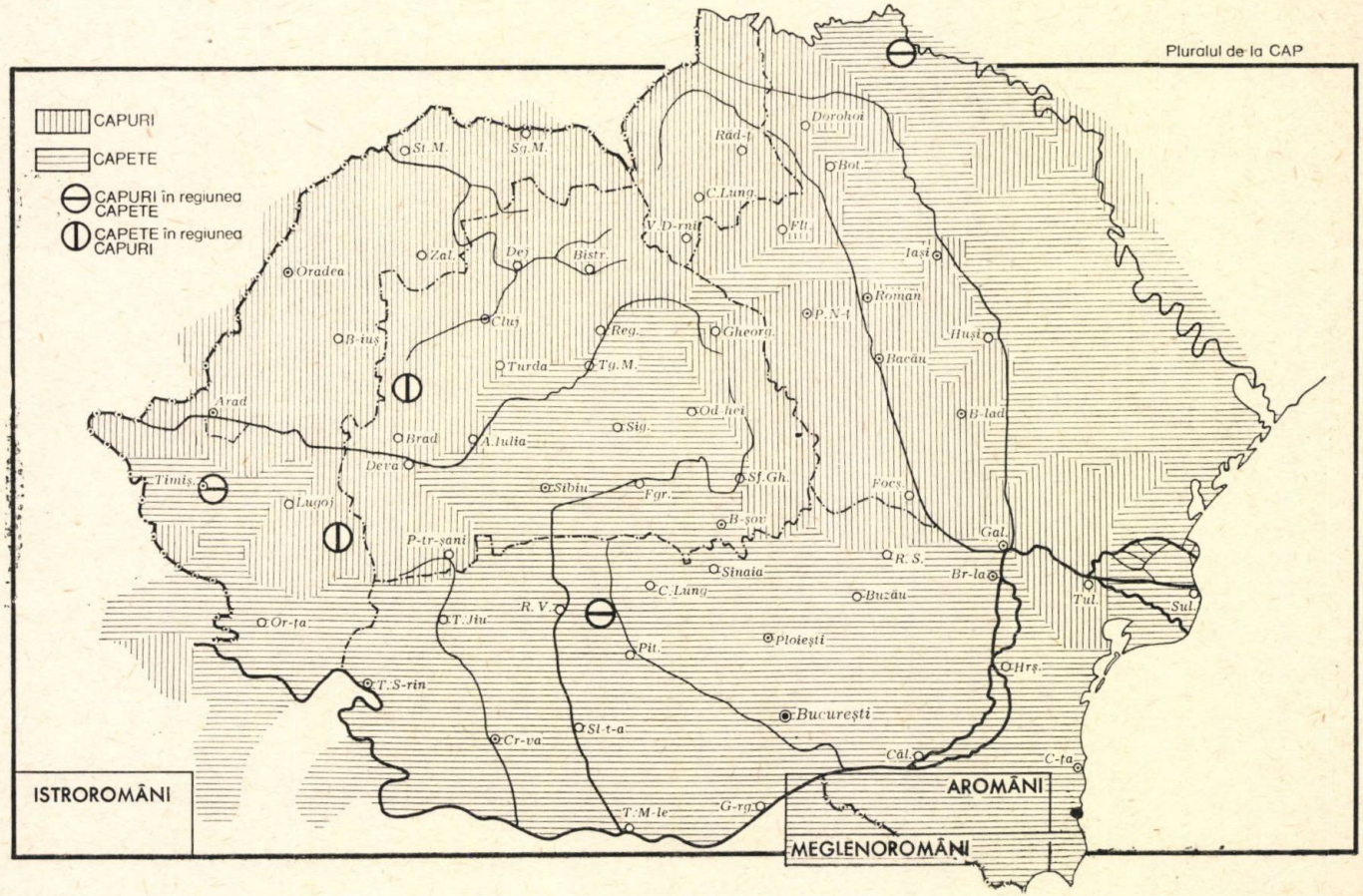
Pluralul de la CAP
CAPURI
CAPETE
CAPURI în regiunea CAPETE
CAPETE în regiunea CAPURI
St.M.
Sg.M.
Rad-ți
Dorohoi
Bot.
C.Lung.
V.D-rnii
Flt.
Iași
Zal.
Dej
Bistr.
Oradea
Roman
Cluj
P.N-T
B-ius.
Reg.
Gheorg.
Huși
Turda
Tg.M.
Bacău
Arad
Od.-lei
B-lad
Brad
A.Iulia
Sig.
Deva
Timiș
Sibiu
Fgr.
St.Gh.
Focș.
Lugoj
B-șov
Gal.
P-tr-șani
R.S.
Sinaia
Br-la
C.Lung.
Buzău
Tul.
Sul.
R.V.
T.Jiu
Or-ta
Pit.
Ploiești
Hrș.
T.S-rin
București
Sl-t-a
Cr-va
Căl.
C-ta
T.M-le
G-rg.
ISTROROMÂNI
AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI

Harta 1

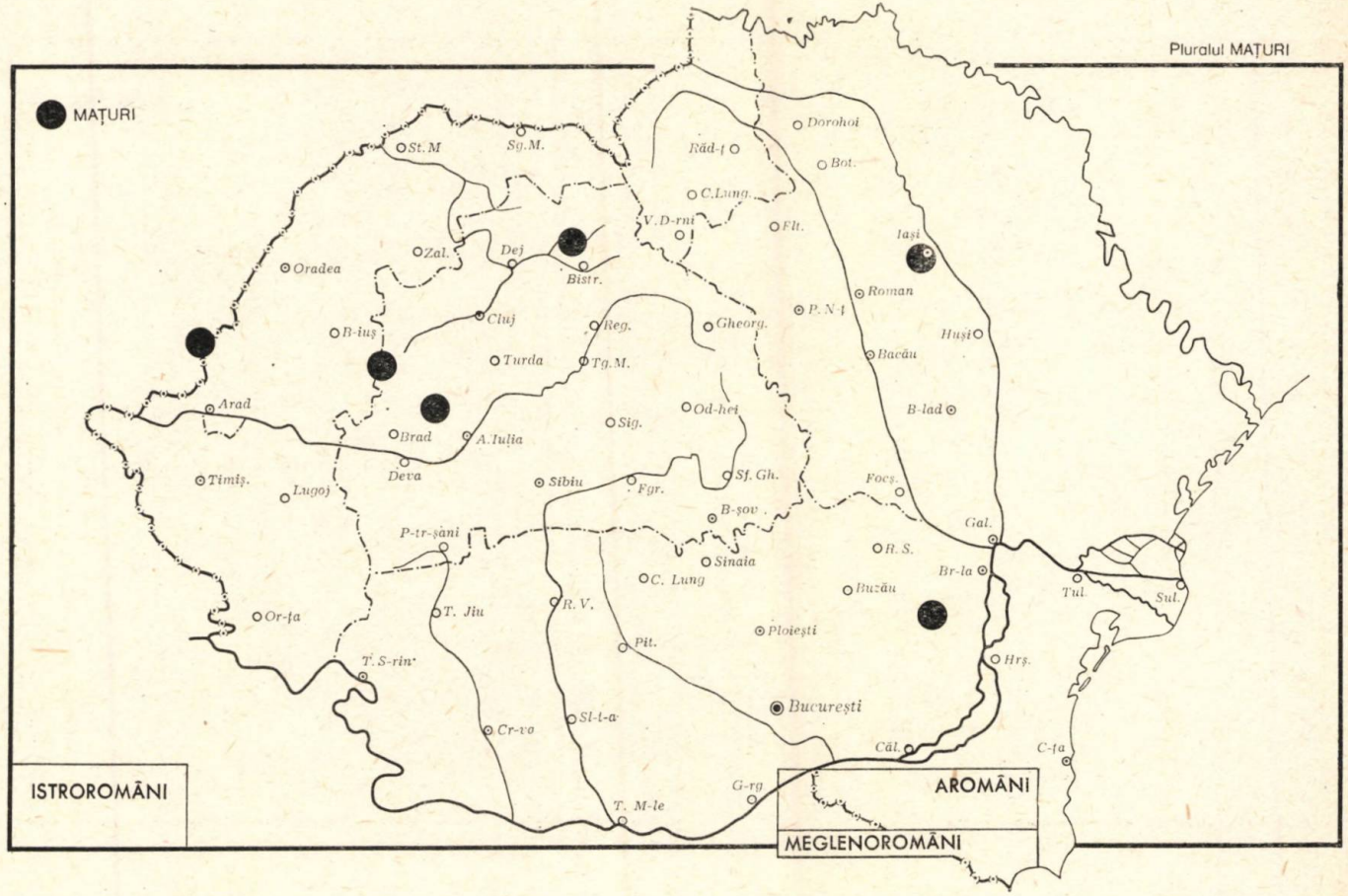
Pluralul MAȚURI
MAȚURI
St. M
Sg. M.
Dorohoi
Răd-ți
Bot.
C. Lung.
V. D-rnt
Flt.
Iași
Zal.
Dej
Oradea
Bistr.
Roman
P. N-t
Cluj
Reg.
Gheorg.
Huși
B-iuș
Turda
Tg. M.
Bacău
Arad
Od-hei
B-lad
Sig.
Brad
A. Iulia
Deva
Timiș.
Lugoj
Sibiu
Fgr.
Sf. Gh.
Focș.
B-șov
Gal.
P-tr-șani
R. S.
Sinaia
Br-la
C. Lung
Buzău
Tul.
Sul.
Or-ța
T. Jiu
R. V.
Ploiești
Pit.
Hrș.
T. S-rin
București
Sl-t-a
Cr-vo
Căl.
C-ța
G-rg
ISTROROMÂNI
AROMÂNI
T. M-le
MEGLENOROMÂNI

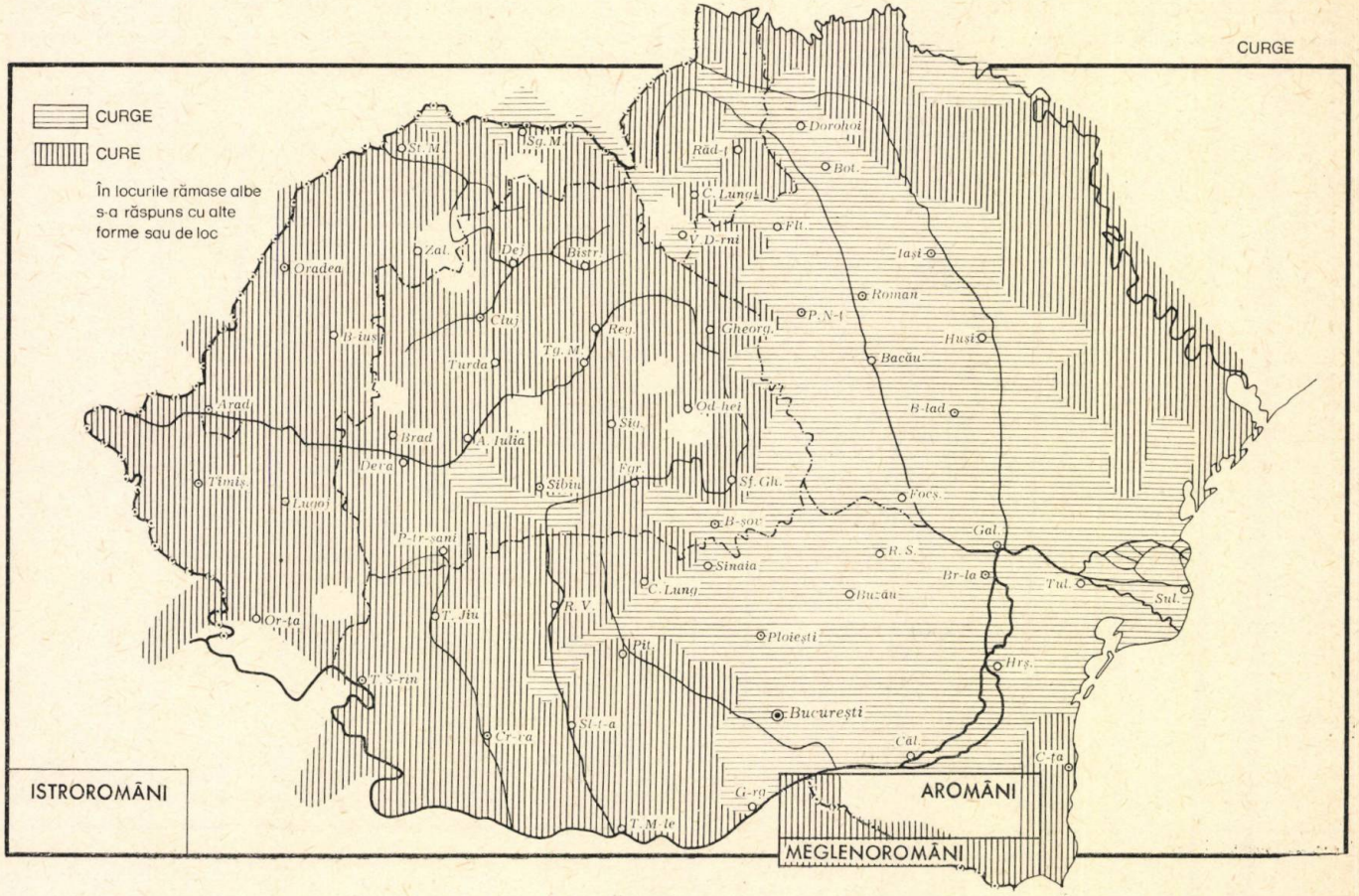
CURGE
CURGE
CURE
În locurile rămase albe s-a răspuns cu alte forme sau de loc
ISTROROMÂNI
AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI
St. M.
Sg. M.
Dorohoi
Răd-ţ
Bot.
C. Lung
Flt.
V. D-rni
Iaşi
Zal.
Dej
Bistr.
Oradea
Roman
P. N-ţ
Cluj
Reg.
Gheorg.
Huşi
B-iuş
Tg. M.
Turda
Bacău
Arad
Od-hei
B-lad
Brad
A. Iulia
Sig.
Deva
Fgr.
Sf. Gh.
Timiş.
Sibiu
Focş.
Lugoj
B-şov
Gal.
P-tr-şani
R. S.
Sinaia
Br-la
Tul.
C. Lung
Buzău
Sul.
Or-ţa
T. Jiu
R. V.
Ploieşti
Pit.
Hrş.
T. S-rin
Bucureşti
Sl-t-a
Cr-va
Căl.
C-ţa
G-rg
T. M-le

Harta 3

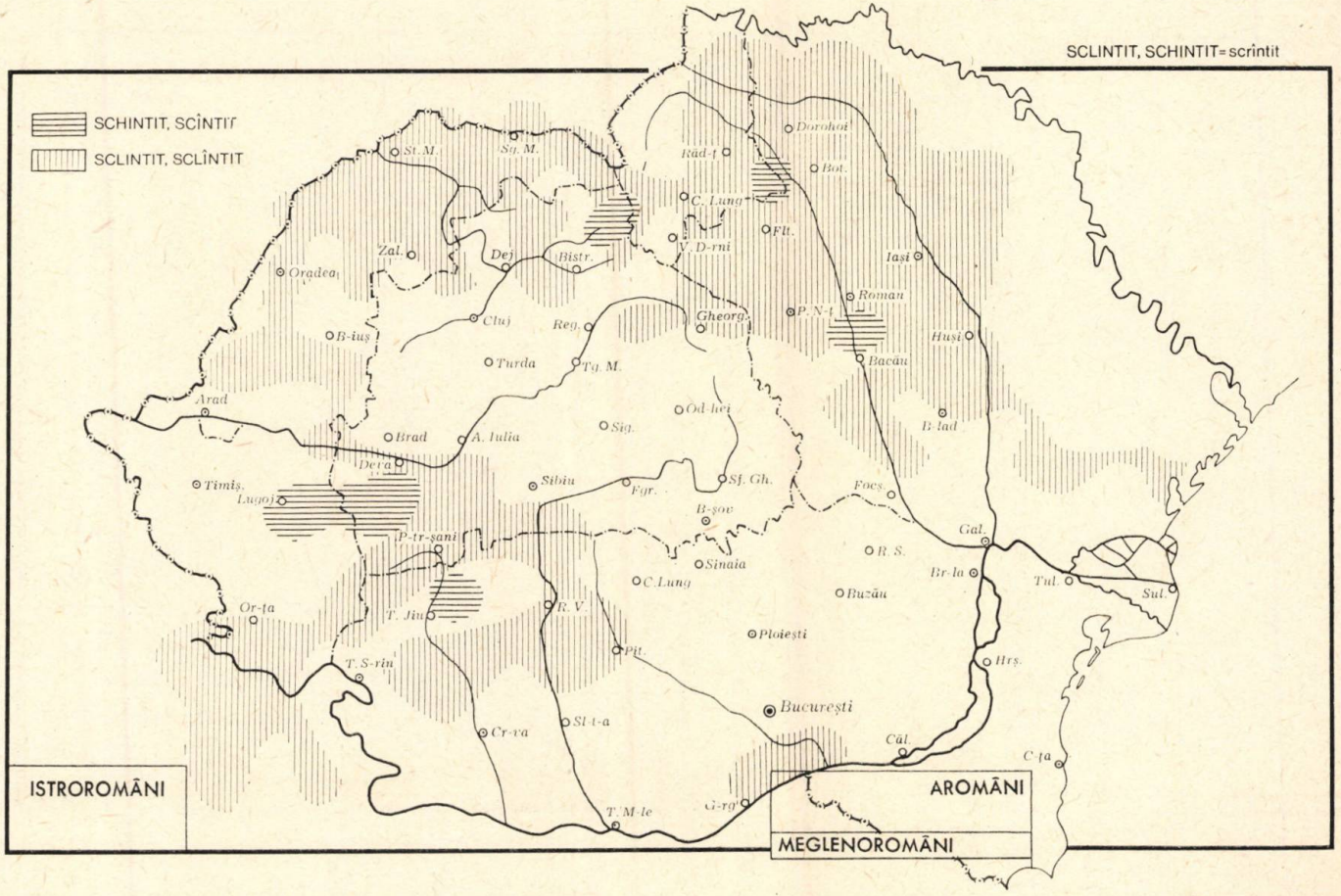
SCLINTIT, SCHINTIT=scrîntit
SCHINTIT, SCÎNTÎT
SCLINTIT, SCLÎNTIT
St.M.
Sig.M.
Rad-ţ
Dorohoi
Bot.
C. Lung
Flt.
V. D-rni
Iaşi
Zal.
Dej
Bistr.
Oradea
Roman
P. N-ţ
Cluj
Reg.
Gheorg.
Husi
B-iuş
Turda
Tg. M.
Bacău
Arad
Od-hei
Sig.
B-lad
Brad
A. Iulia
Deva
Timiş.
Lugoj
Sibiu
Fgr.
Sţ. Gh.
Făcs.
B-şov
P-tr-şani
Gal.
R. S.
Sinaia
Br-la
Tul.
C. Lung
Buzău
Sul.
Or-ţa
T. Jiu
R. V.
Ploieşti
Plt.
T. S-rin
Hrs.
Bucureşti
Cr-va
Sl-t-a
Cal.
C-ţa
T. M-le
G-rgiu
ISTROROMÂNI
AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI

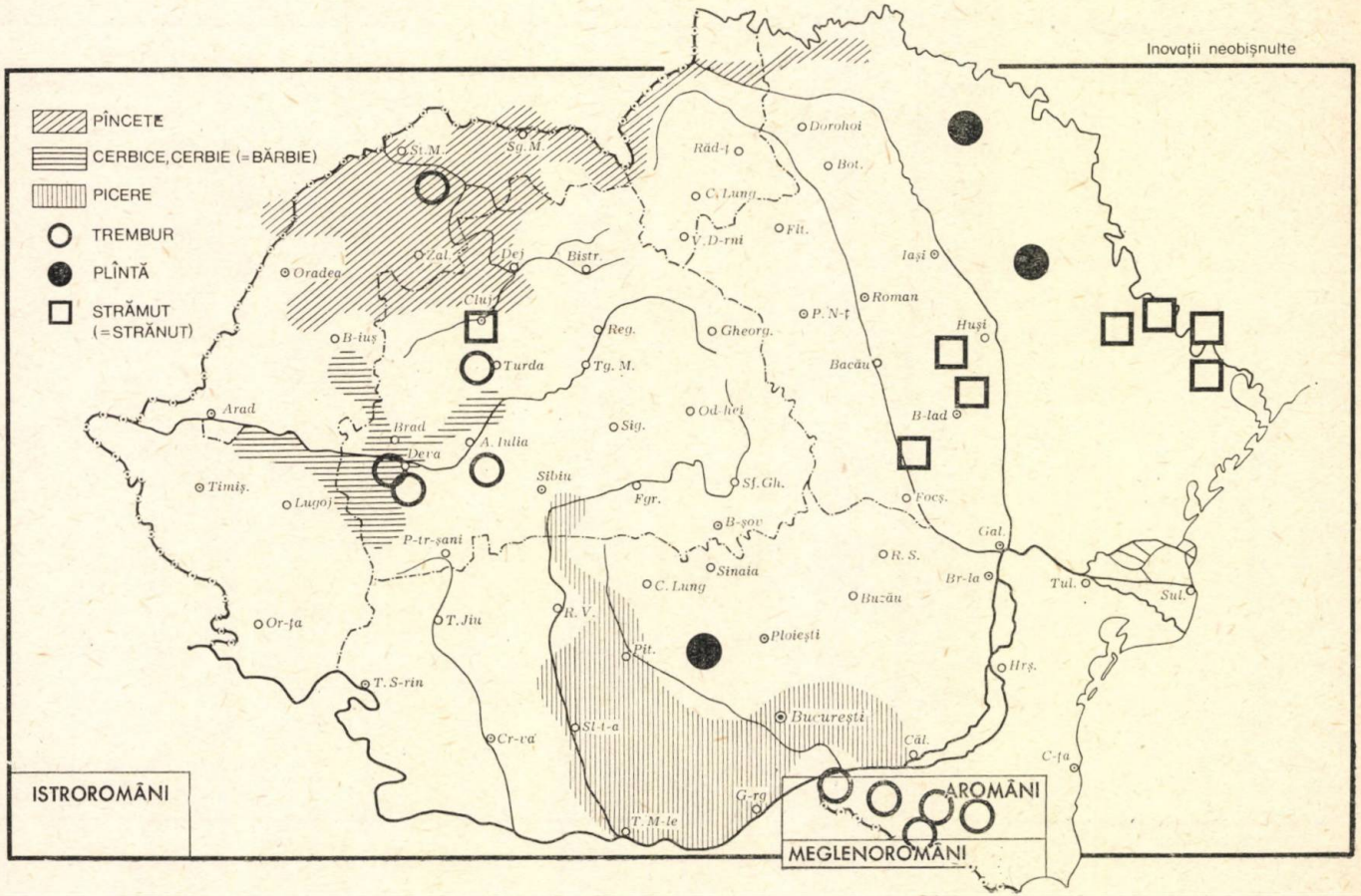
PÎNCETE
CERBICE, CERBIE (=BÂRBIE)
PICERE
TREMBUR
PLÎNTĂ
STRĂMUT
(=STRĂNUT)
St. M.
Sg. M.
Zal.
Dej
Bistr.
Oradea
Cluj
B-iuș
Turda
Reg.
Tg. M.
Gheorg.
Arad
Brad
Deva
A. Iulia
Sig.
Od.-hei
Timiș.
Lugoj
Sibiu
Fgr.
Sf. Gh.
P-tr-șani
B-șov
Sinaia
C. Lung
R. V.
T. Jiu
Or-ța
T. S-rin
Pit.
Ploiești
București
Cr-va
Sl-a-a
T. M-le
G-rg
Căl.
C-ța
Răd-ți
C. Lung
V. D-rni
Dorohoi
Bot.
Fit.
Iași
Roman
P. N-ț
Bacău
Huși
B-lad
Focș.
R. S.
Buzău
Gal.
Br-la
Tul.
Sul.
Hrș.
ISTROROMÂNI
AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI

Harta 5

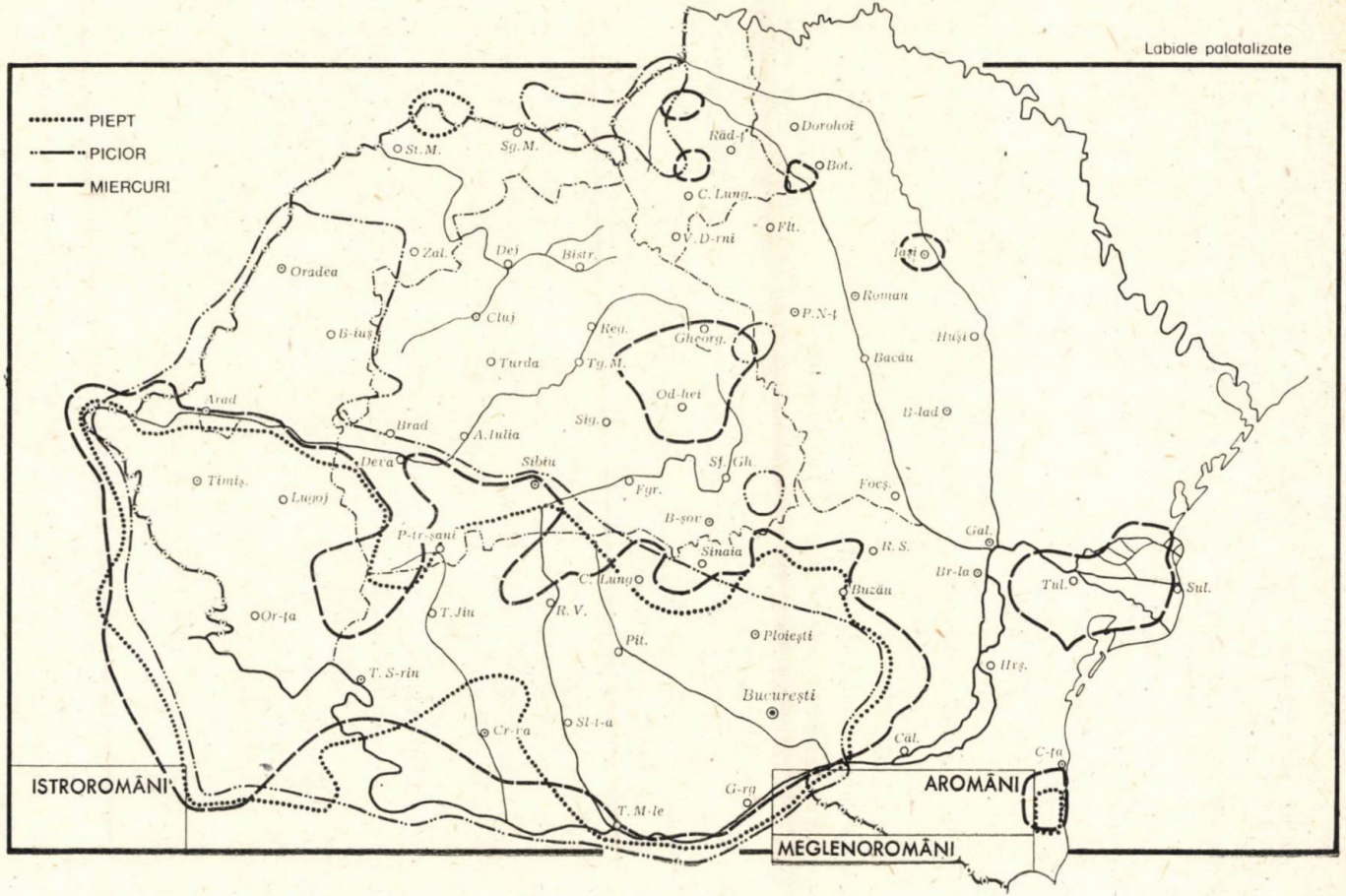

LICEUL „GHEORGHE LAZĂR"
BIBLIOTECA
BUCUREŞTI

(r-r > l-r) în forma infinitivului *(scrintire > sclintire)*, pătrunsă și în celelalte forme verbale (ca *suspin*, din *suspinare*, disimilat din *suspirare*). Cu haşuri orizontale s-au notat punctele din mai multe regiuni, îndepărtate una de alta, în care se găsesc formele cu disimilare completă a lui *r* (mai întîi tot în forma infinitivului): *schintire (scîntire)*.

În harta 5 am însemnat cu haşuri oblice aria — din regiunile nordice — în care în loc de *pîntece* se întrebuinţează forma metatezată *pîncete* [8]; cu haşuri verticale aria din sudul Munteniei — în care în loc de picioare se zice *picere* şi — pentru ca să însemnăm şi un fenomen de ordin semantic — cu haşuri orizontale aria mică, din regiunile vestice, în care *cerbicea* e confundată cu *bărbia*. Pe aceeaşi hartă am însemnat cu diferite semne diferite inovaţii curioase care nu formează arii, dar nu sunt nici izolate, ci se găsesc în diferite puncte, aşezate adesea la distanţe mari unele de altele: cu cercuri *trembur (trămbur, trîmbur, triambur)*, în loc de *tremur;* cu cercuri pline forma metatezată *plîntă*, în loc de *tîmplă* şi cu pătrate *strămut (stărmut)*, în loc de *strănut*. Mai ales această formă din urmă e remarcabilă, fiindcă arată cum în diferite puncte ale ţării se poate ivi, în mod independent, acelaşi fenomen curios de confundare a două cuvinte cu două sensuri diferite *(strănuta* şi *strămuta)* numai fiindcă au o formă apropiată. Tot astfel se găseşte pe un teritoriu întins *greier*, în loc de *creier*, sau *colibă*, în loc de *colivă*.

Pentru ca să se vadă că ariile aceluiaşi fenomen lingvistic nu coincid pentru diferite cuvinte, am însemnat în harta 6, după lucrarea lui D. MACREA, publicată în DR., IX, hotarele rostirii cu labiala „nepalatalizată" la cuvintele *piept, picior* (amîndouă cu *p*, dar o dată în silabă accentuată, iar a doua oară în silabă protonă) şi *miercuri*.

15. După cum individul grăitor trebuie să-şi pună necontenit gramatica sa nescrisă în consonanţă cu gramatica obştească, să se adapteze la ceea ce colectivitatea admite ca normă, tot astfel limba comună se îmbogăţeşte necontenit din graiurile individuale şi regionale; gramatica „scrisă" trebuie să ţină seamă de inovaţiile fericite ale indivizilor grăitori. Frămîntarea fiecăruia din noi ca să găsim pentru gîndurile noastre expresia cea mai fericită nu este o muncă zadarnică, ci din ea se desprind o mulţime de mijloace nouă de expresie, care merită să devină un bun colectiv.

O limbă „gramaticalizată" în măsură mare e un instrument mai potrivit spre a exprima gîndurile în mod clar şi precis. În schimb, ea pierde din prospeţime, căldură şi plasticitate. În gramatică învăţăm că vocativul de la *fiu* e *fiule!* În realitate, mama nu-şi cheamă copilul

niciodată așa, ci, sau îi spune pe nume, sau îi zice *mamă!* (sau *maică!*). Forma gramaticală *fiule!* în gura unei mame e atît de solemnă și atît de rece, încît după ea nu poate urma niciodată o vorbă caldă de mîngîiere, care să meargă la inimă, ci numai o mustrare sau un sfat care face apel la rațiune.

Așa cum am cerut lingvistului să se transpună în mentalitatea vorbitorului, tot așa trebuie să-i cerem să-și dea seama și de ceea ce se petrece în sufletul lui. Dar ceea ce picură din suflet nu mai este un fenomen colectiv, ci unul individual, el nu mai încape în gramatică, ci face parte din **stilistică.** Dacă gramatica este codul de legi, stilistica se poate asemăna cu jurisprudențele de care orice judecător conștiincios trebuie să țină seamă.

III. ECONOMIA LIMBII

16. Dacă omul n-ar avea la dispoziție decît cuvintele spre a-și îmbrăca gîndurile în momentul cînd vrea să le comunice altora, vorbirea ar fi foarte grea și mai ales foarte puțin economicoasă. Ceea ce ne permite să cruțăm o mulțime de vorbe sunt **mijloacele extralexicale** de care dispunem. Azi, cînd termeni ca *clearing, valută efectivă, conversiune, contingentare* etc. pătrund pînă în chilia de pustnic a savantului, silindu-l să se smulgă din mijlocul preocupărilor sale dezinteresate, pentru ca să fie atent la realitatea din jurul lui, noțiunile economice și financiare, cu care e silit să se familiarizeze, au deprins încetul cu încetul și pe lingvist să privească limba și din acest punct de vedere, al economiei. „Economia limbii" o înțelegem, deci, în acest înțeles de chiverniseală, de întrebuințare economicoasă a mijloacelor ce-i stau limbii la dispoziție pentru exprimarea gîndurilor.

Constatarea pe care o putem face din capul locului e că numărul acestor mijloace extralexicale e limitat, ceea ce-l silește pe om la o gospodărire rațională a lor. Chiar din acest număr redus de mijloace, diferitele limbi folosesc numai cîteva.

În examinarea care urmează vom începe cu cîteva cazuri tipice, pentru ca să ajungem la altele, mai puțin considerate în cercetările de pînă acum.

17. Cel mai tipic caz de economie e **elipsa** (care nu trebuie însă identificată cu b r e v i l o c v e n ț a, despre care va fi vorba mai tîrziu). Cînd o idee e atît de prezentă în mintea noastră, încît devine

de la sine înțeleasă, ea poate rămînea neexprimată. Fiind vorba de vițele tinere, nu s-a mai zis în latinește *vites novellae*, ci numai *novellae*, de unde românescul *nuiele*. Din *consobrinus germanus*, adică „frate din aceiași părinți", s-a născut în spanioleşte *hermano;* tot așa din *consobrinus verus*, adică „văr adevărat" s-a născut, la noi, *văr*. (Aromânii păstrează încă în acest sens cuvîntul *cusurin*, care, ca și francezul *cousin*, ital. *cugino*, e urmașul lui *consobrinus*.) [1]

În *Legea trupului* de AGÂRBICEANU (p. 67) găsim următorul dialog: „— Vii și tu, Floreo? — De ce să nu?" Lipsește în răspuns „viu", pentru că propoziția e perfect inteligibilă și așa.

Elipsa explică unele locuțiuni curioase. *Rușine*, un derivat de la *roșu*, însemna la origine „roșeață". Construcția: *să-ți fie rușine obrazului* — care se aude încă subt forma aceasta și care însemna la origine „să ți se înroșească obrazul" — a devenit: *să-ți fie rușine*, dat fiind că urcarea sîngelui în obraz trece pretutindeni ca cel mai evident semn al rușinării. Din această expresie eliptică s-a desfăcut *rușine* = lat. *verecundia*.

Franțuzismului *sunt zece ani* și germanismului (în Ardeal) *înainte cu zece ani* le corespunde construcția curat românească *acum zece ani*, care s-a născut prin elipsă, din *s-au împlinit acum zece ani. Acum*, care la origine era un element accesoriu, arătînd momentul cînd se petrecea acțiunea („s-au împlinit"), deveni astfel elementul esențial, corespunzînd predicatului *il y a* din construcția franceză.

Foarte des întîlnim expresiile eliptice la istroromâni, care — mai ales în răspunsuri — omit uneori verbul-predicat și dau numai auxiliarul. Pentru noi construcțiile acestea eliptice sunt lipsite de claritate: *zedurmît-a gospodări, ma hlapățu n-âv* „au adormit stăpînii, dar sluga n-a (adormit)". *N-ăi ni vut (un fil')? — âm un fil'* „nici n-ai avut (un fiu?) — *am* (avut) un fiu". (Cf. *Studii istroromâne*, II, 267).

18. Alt caz tipic de economie îl obținem prin întrebuințarea **pronumelui.** *Ion, Petru și Gheorghe au plecat la drum.* În loc să continuăm: *Ion, Petru și Gheorghe s-au întîlnit cu Pavel și cu Nicolae; Ion, Petru Gheorghe, Pavel și Nicolae au continuat drumul împreună*, vom zice: *E i s-au întîlnit cu Pavel și cu Nicolae și t o ț i au continuat drumul împreună*. Ce economie mare se realizează prin întrebuințarea pronumelor — care dau propoziției o întorsătură mult mai elegantă — e evident pentru oricine.

---

[1] Cf. germ. *(Regen)schirm, (Schreib)feder*. ERIK WELLANDER *Studien zum Bedeutung swechsel im Deutschen*. Teil 2 u. 3 (Uppsala, Universitets Årskrift; Filosofi Språkvetenskap och Historika Vetenskaper, 1923, 4. 192, 4).

19. Spre a **preciza sexul** se pot întrebuința cuvinte diferite: *tată — mamă, unchi — mătușă, cocoș — găină, oaie — berbece...* Asemenea distincții nu sunt economicoase, căci ele măresc cu sută la sută numărul cuvintelor pe care trebuie să le ținem minte. Cu mult mai gospodărește procedează limba cînd întrebuințează sufixe moționale: *văr — verișoară, croitor — croitoreasă, vulpe — vulpoi,...* sau cînd redă contrastele de sex prin jocul între *u* (sau zero) și *ă* final: *socru — soacră, vecin — vecină, ied — iadă...*

Deosebit de interesant e de urmărit care din cele două mijloace sunt întrebuințate în diferite limbi, și chiar în aceeași limbă, unde, adesea, în epoci și regiuni diferite, există contraste diferite. Astfel franțuzescului *garçon — fille* sau nemțescului *Knabe — Mädchen* i-a corespuns *făt* — păstrat încă în *fătul meu!* — și *fată*, sau după vîrstă, *copil — copilă* și *prunc — prunc*ă, pe la Brașov și *băiat — băiată*. În limba literară avem însă *băiat-fată*, iar în Bucovina se zicea *școală de băieți*, dar *școală de copile*.

20. Exemplul din urmă ne arată ce rol important are în economia limbii **morfemul.** În loc să repetăm „nevastă de preot", „nevastă de negustor"... zicem *preoteasă, negustoreasă...*; în loc de „pădure de fag", „pădure de brad",... zicem *făget, brădet...* în loc de „băiat mic", „deget mic"... zicem *băiețel, degețel...* Raporturi ca cel ce există între *cald — foc — arde*, despre care am vorbit mai înainte, se pot exprima prin elemente derivative: *cald — căldură — încălzi, dulce — dulceață — îndulci.* Pentru ca să exprim ideea opusă sau contrară avem prefixul *ne-* (în neologisme *in-*): în loc de *adevăr — minciună, pieptănat — zbîrlit*, pot zice (cu oarecare nuanță de înțeles) *adevăr — neadevăr, pieptănat — nepieptănat.* S u f i x u l — în măsură mai mică p r e f i x u l — e unul din mijloacele de care limba română face mai mult uz pentru ca să realizeze economii. De aceea D e r i v a ț i u n i i îi vom rezerva un capitol important în volumele viitoare.

Ceea ce spune H. SCHUCHARDT despre limba bască *(Das Baskische und die Sprachwissenschaft*, p. 22) se potrivește și pentru limba română: „preferința pentru sufixe se explică prin faptul că prefixele nu-și asumă o parte din funcțiunea acestora". Astfel, deosebirile semantice pe care le dau prefixele derivatelor latine *transire — praeterire — exire — inire*, noi — ca și francezii dealtfel *(franchir — passer — sortir — entrer)* — trebuie să le redăm prin vorbe deosebite: *a trece — a ieși — a intra.*

E inutil să insistăm asupra rolului covîrșitor pe care îl are cel de al doilea fel de morfeme: d e s i n e n ț a. Toată f l e x i u n e a nominală (declinarea) și verbală (conjugarea) se face în mare parte cu ajutorul acestor desinențe, care disting cele două genuri (masculinul și femininul), cele două numere (singularul și pluralul), cazurile, timpurile,

modurile etc. Chiar înainte de Derivaţiune, vom avea să studiem cele mai multe capitole din Morfologia românească în volumul dedicat Organizaţiunii limbii.

Şi un element sintactic, cum e articolul (sau demonstrativele *cel, al*), poate împlini un rol distinctiv în economia limbii. Astfel, adjectivele *bun* sau *rău* devin substantive în *bunul — răul* sau *cel bun — cel rău;* comparativului *mai bun* îi corespunde superlativul *cel mai bun;* faţă de numeralele cardinale *trei, patru,* avem ordinalele *al treile(a), al patrule(a)* (mai demult *al patrul*).

21. Alături de morfem, un rol important în economia limbii îl au **instrumentele gramaticale**, acele cuvinţele (particule) fără sens autonom şi absolut, care împlinesc anumite funcţiuni gramaticale sau stabilesc anumite raporturi între părţile propoziţiunii.

Prin terminaţiunea *-o, -as, -at* în latineşte *(amo, amas, amat)* sau prin *-u* (sau zero), *-i, -ă* în româneşte *(aflu, afli, află)* se distinge, la verbele de conjugarea I, la singular, persoana întîi de a doua şi de a treia. Aceeaşi distincţie se face în franceza vorbită (căci deosebirile grafice nu corespund unor deosebiri de rostire) prin prepunerea cuvinţelelor *je, tu, il,* care sunt simple instrumente gramaticale, fără sens autonom (căci pronumelor *eu, tu, el* le corespunde în franţuzeşte *moi, toi, lui*). Cînd zic *îl aud pe Ion,* particula *pe* nu mai deşteaptă în mintea mea ideea de „poziţie deasupra unui lucru", pe care o are prepoziţia *pe* (din care s-a născut) în *pun pe masă,* ci e numai un mijloc formal spre a distinge acuzativul de nominativ. Tot astfel *a* înaintea infinitivelor nu mai e prepoziţie cu sens local, ci un simplu instrument gramatical, care apare în anumite construcţii sintactice *(a munci e mai greu decît a da sfaturi,* faţă de *nu pot munci).*

Conjuncţia *să,* care la început avea menirea să indice un raport sintactic *(a uitat să vină),* a devenit în româneşte un semn distinctiv care înlocuieşte deosebirile desinenţiale între indicativ şi conjunctiv. *Să* din *să fac* are aceeaşi funcţiune ca desinenţa *-am* din latinescul *faciam.* Numai la persoana a treia unde desinenţa conjunctivului e alta decît a indicativului *(laudă — laude, face — facă...),* acest *să* poate lipsi *(facă ce-o vrea);* încolo, particula *să* e tot atît de indispensabilă, spre a distinge conjunctivul de indicativul românesc *(cînt — să cînt, auzim — să auzim...),* ca *je, tu, il* francez pentru distingerea persoanei.

Manualele de gramatică nu ţin uneori seama de starea reală a limbii. Astfel, ele ne învaţă că vocativul de la substantivele de declinarea a doua se formează cu desinenţa *-e* sau *-ule: băiete* sau *băiatule, Ioane,*

Ștefane, Radule... De la numele proprii se formează vocativul uneori fără morfem și sunt egale cu nominativul: *Andrei, Matei.* De fapt și nume ca cele două din urmă pot avea o formă de vocativ deosebită de nominativ: *măi Andrei!, bre Tănase!;* la feminin: *Ană fă!* Cătălina zice, în *Luceafărul:* „Da' ce vrei, *mări Cătălin.* Ia las', cată-ți de treabă!". Interjecțiile *măi, mări, bre, fă...* sunt instrumente gramaticale de care limba noastră face foarte adesea uz spre a da vocativului o formă distinctă de a nominativului sau numai spre a întovărăși vocativele formate cu desinență: *măi oamenilor, Ioano fa!*[9]

22. Uneori și cuvinte obișnuite ale limbii pot pierde sensul lor original spre a deveni simple instrumente gramaticale. E vorba de așa numitele **cuvinte goale** (termenul e împrumutat din gramaticile chinezești.)

Iată un exemplu interesant din limba română. Anumite cuvinte cu sens colectiv, ca *păr, linte, nisip...* se întrebuințează în mod obișnuit la singular, indiferent de cantitatea în care se găsește materia respectivă: *îmi cade părul, mănînc linte, cumpăr nisip* (mult sau puțin). În mod excepțional, simțim însă nevoia să scoatem în relief o singură părticică din masa exprimată prin aceste cuvinte. Această s i n g u l a r i z a r e se exprimă de obicei printr-un cuvînt care arată forma părticelelor din care se compune materia respectivă. Vorbim, deci, de un **fir** *de păr,* de un **bob** *de linte,* de o **picătură** *de apă* etc. Îndată ce aceste cuvinte ajung să împlinească o funcțiune gramaticală, ele sunt primejduite să nu mai aibă un sens autonom, să se golească de conținutul lor semantic. Astfel se explică de ce *fir* — îndreptățit să se întrebuințeze în legătură cu „păr" sau „iarbă" — poate să singularizeze și cuvinte ca „piper" sau „nisip" (*un fir de nisip, de piper*).

În definitiv, avem același caz de „absurditate etimologică" ca atunci cînd zicem **foarte** *slab,* **tare** *nevoiaș.* În latinește *fortis* însemna „tare". În acest sens se întrebuința în limba veche: *striga foarte* = tare (cf. și astăzi: *vă foarte mulțumim*). Ca și *tare,* el ajunse mai tîrziu un simplu instrument gramatical, spre a arăta gradul suprem: *e foarte frumos.* Astfel se explică că îl găsim și înaintea unor adjective care însemnează tocmai contrariul de la „tare", ca „slab", „nevoiaș" etc. Același lucru se repetă cu *rău.* Nu se zice numai *e rău prost,* ci e posibil și un *e rău bun.*

Tot un fel de cuvinte goale ajung unele substantive întrebuințate în funcțiune predicativă sau atributivă spre a arăta un fel de gradație. Cînd zic *beat mort,* asemănarea omului, atît de beat încît nu se mai poate mișca, cu un cadavru, e prezentă în mintea noastră. Mai greu e de sim-

ţit un „tertium comparationis" în expresii ca *beat tun* (cf. germ. *Kanonenvoll* = total bezecht)[10] sau *plin ochi* (probabil: atît de plin, încît lichidul primeşte în vas forma convexă care se aseamănă cu un ochi umed şi bulbucat). Cei mai mulţi dintre noi întrebuinţăm expresii ca *îngheţat bocnă* = foarte tare, fără să ştim că *bocna* e un fel de cremene, sau *alb colilie* = alb strălucitor, fără să ştim că *colilia* e o plantă albă şi strălucitoare. N. DRĂGANU a arătat că latinescul *cimex, -icem* — care s-a păstrat în alte limbi romanice cu înţelesul originar de „ploşniţă" — apare la noi numai în expresia *sătul cince* care se întrebuinţează prin Banat spre a arăta că cineva a mîncat peste saţiu. La origine acest *sătul cince* însemna „sătul ca o ploşniţă umflată de sînge".

23. Este foarte greu de tras graniţa între morfeme, instrumente gramaticale şi **particule auxiliare**. Ca verb auxiliar considerăm pe *am, aş* sau *voi* în *am cîntat, aş cînta, voi cînta*. Pe cînd, însă, lui *am cîntat* îi corespunde şi în franţuzeşte tot o construcţie cu un auxiliar *(j'ai chanté)*, lui *voi cînta* îi corespunde *je chanterai*, al cărui *-ai* face impresia unei desinenţe, deşi se reduce tot la *habeo* latinesc *(cantare habeo*, faţă de *habeo cantatum)*. Tot astfel pronumele demonstrativ, devenit articol, se confundă în româneşte cu desinenţele de declinare. Dacă întrebi pe un german care e dativul de la *Mutter*, va răspunde *der Mutter* (deşi acesta e propriu-zis dativul de la forma articulată *die Mutter*) ; de asemenea, noi simţim pe *lupului* ca dativ al lui *lup* (nu numai al formei articulate *lupul*). Particula *mai*, cu care, după gramatica învăţată în şcoală, se formează comparativul, şi *cel mai* cu care se formează superlativul, corespund desinenţelor latine *—ior* şi *—issimus*.

Noţiunea de „auxiliar" trebuie concepută în sens mai larg decît se face de obicei. Vom vedea, cînd vom vorbi despre acord, că acel *al, a, ai, ale*, pe care unele gramatici îl socotesc ca articol, iar altele îl aşează între pronume, are uneori rolul unui auxiliar sintactic: *în spitalul de ochi al Braşovului, al* nu are alt rost decît să indice că raportul de posesiune priveşte *spitalul* şi *Braşovul* (nu *ochii* şi *Braşovul*).

Ceea ce gramaticile numesc pronumele reflexiv are rosturi deosebite în limbă. Să luăm ca exemplu verbele care exprimă un proces sau stadiu în legătură cu corpul omenesc sau organele lui. Cînd zic *mă scald* sau *mă spăl, mă* este complementul la acuzativ care răspunde la întrebarea *pe cine?* Între *mama scaldă copilul* şi *mama se scaldă*, nu e nici o altă deosebire decît că în cazul al doilea acţiunea, care pleacă de la subiectul *mamă*, se răsfrînge tot asupra lui. Termenul de „reflexiv" e, deci, îndreptăţit. Cînd zic însă *copilul se gîdilă*, aceasta nu însem-

nează, decît rar și incidental, că își produce singur senzația gîdilitului. Mai des însemnează că e gîdilicios, deci nu putem întreba *pe cine?*, întocmai cum nu întrebăm la intranzitivele *asudă* sau *sughite*. Asemănarea cu intranzitivele se vede și din faptul că muntenescului *găina ouă* (intranzitiv) îi corespunde în Moldova *găina se ouă*. *Se*, în cazul acesta, nu mai e pronume reflexiv, ci un simplu auxiliar al cărui rost nu e altul decît să arate că acțiunea o săvîrșește subiectul cu unul din organele sale*. În conjugarea *mă gîdil, te gîdili, se gîdilă* avem o dublă indicare a „persoanei": o dată prin desinențele -zero, *-i* și *-ă*, și a doua oară prin auxiliarele *mă, te, se*. Tot auxiliar e *se* atunci cînd exprimă pasivul, ca în *te cunoști după vorbă că ești străin* sau în *se zice*, în care *se* corespunde desinenței *-itur* din corespondentul latin *dicitur*.

Vom vedea că în *l-a făcut tată-său popă*, verbul *a face* are mai mult un rol funcțional decît semantic. *Fac pe cineva popă* exprimă același lucru ca *popesc pe cineva*, deci *fac* are aceeași funcțiune ca sufixul verbal *-esc*. Tot astfel în *mi se face somn, îmi vine somnul, mă apucă somnul*, verbele *face, veni, apuca* s-au golit de sensul lor originar și au devenit un fel de auxiliare spre a exprima începutul acțiunii. Pentru această funcțiune „incoativă" unele limbi au anumite sufixe, cum era *-esco* în latinește.

24. Cînd distincțiile morfologice nu se fac nici prin morfeme, nici prin instrumente gramaticale, ori cuvinte goale sau auxiliare, ci prin mijloace fonologice, atunci vorbim despre **morfoneme** (termen introdus de N. Trubezkoy).

Dacă în nemțește pluralul *Brüder* „frați" se distinge de singularul *Bruder* „frate" prin jocul între *ü* și *u*, sau imperativul *gib* „dă" de imperfectul *gab* „dădea" prin jocul între *i* și *a*, și dacă acest joc se repetă și în alte cazuri similare (de ex. *Mütter* „mame", față de *Mutter* „mamă", *nimm* „ia", față de *nahm* „lua"), fenomenul acesta, cunoscut și subt numele de flexiune internă (în opoziție cu flexiunea prin desinențe), prezintă un caz tipic de morfonem.**

La noi asemenea cazuri sunt rare. S-ar putea cita contrastul între *t, d, s* și *ț', z', ș'* și—în graiul celor mai mulți români—cel între *ț, ș* și *ț', ș'*, pentru deosebirea între singular și plural la masculine ca *tot — toți, cald — calzi, pas — pași; hoț — hoți, moș — moși;* sau între persoana întîi și a doua de la singular la verbe ca *pot — poți, ud — uzi, las — lași,*

* Se aseamănă cu dativul etic *mi* în cazuri ca *du-mi-te*.

** Jede Mühle mahlt ihr eigenes Mehl; deci și ca element derivativ.

înalț — înalți, îngraș — îngrași. (Deosebirea între desinența zero și desinența *-i*, pe care în acest caz o face gramatica practică, e numai grafică.)

Tot un morfonem, valabil însă pentru prea puține cazuri, e jocul între *t* și *ț* sau *s* și *ș*, care preface adjectivele în verbe, de ex. *înalt* (lat. *altus*) — *înalț* (lat. **inaltio*), *gros* (lat. *grossus*) — *îngroș* (lat. **ingrossio*). În cazul din urmă morfonemul intră în combinație cu morfemul (prefixul *in-*). La rigoare, am putea considera ca un morfonem și deosebirea între *oa* și *o* în *Floarea* (nume de femeie, articulat) și *Florea* (nume de bărbat) sau jocul între *v* și *y* în aromânescul *vine* din lat. *vēnit* și *yine* din lat. *vĕnit*.

De obicei, morfonemul apare în românește în unire cu un morfem. În *apăs, apeși, apasă* sau în *mor, mori, moare, murim*, diferitele persoane se disting prin desinență (zero, *i* afonizat, *-ă* sau *-e*, *-im*), dar în același timp și prin modificarea vocalei din tulpină (*ă — e — a* în exemplul dintîi, *o — oa — u* în exemplul al doilea) și a consonantei de la sfîrșitul tulpine (*s — ș* în *apăs — apeși*). Asemenea combinații dintre morfem și morfonem domină morfologia și derivațiunea românească, mărind numărul așa-numitelor „verbe neregulate" și al pluralelor greu de învățat pentru străini. În volumele viitoare va trebui, deci, să le dăm o deosebită atențiune. Vom vedea acolo că s-au produs o mulțime de analogii interesante.

25. Vorbitorului „îi lipsesc cuvintele" mai ales cînd se găsește într-o stare de emoție sufletească. El va trebui într-un asemenea caz să înlocuiască sărăcia lexicală cu mijloace extralexicale, care nu sunt numai gesturile corporale, ci și gesturile vocale, nu numai mișcările cu umerii, mînile și mușchii obrazului, ci și mlădierile și inflexiunile vocii, nuanțele de înălțime și timbru, precum și precipitările și zăbovirile de ritm, care pot duce pînă la pauză, — cu un cuvînt **intonația.** Dar nu numai în graiul afectiv, ci și în cel obișnuit intonația are un rol sintactic deosebit de economicos, avînd să precizeze, ca și desinențele modale, a t i t u d i n e a vorbitorului față de conținutul comunicării sau enunțării sale, sau să arate, ca și ordinea cuvintelor în unele limbi, care e membrul frazei pe care vorbitorul vrea să apese mai mult. După cum accentuăm cuvîntul *puțin(ă)* sau substantivul următor, sensul frazei e cu totul altul în: „De la un ministru, se cere puțină minte, puțină abilitate și puțin tact". S. Karcevski — care a scris un foarte frumos studiu despre *Fonologia frazei* (1931) și un substanțial articol despre *Frază și propoziție* (1937) — crede chiar că „ceea ce constituie o frază, este intonația" (1937, p. 59). Este sigur că fără să cunoaștem in-

tonația, analiza exactă a frazei e adesea peste putință. Ortografia a trebuit să introducă anumite semne (! ? . , ; —), ca să ne ajute să intonăm bine o frază scrisă.

Vine deseară poate corespunde franțuzescului *il vient ce soir* sau lui *vient-il ce soir?*, după cum ridicăm sau nu glasul. Cînd zic *acest țăran are patru fete*, intenția comunicării mele n-o trădează decît intonația. După cum accentuez unul din cele cinci cuvinte, ascultătorul va ști că este vorba de *acest* țăran, nu de altul; de acest *țăran*, nu de orășean; că el *are*, nu că a avut sau că nu mai are; că numărul fetelor e *patru*, nu două sau cinci; că e vorba de *fete*, nu de băieți. O accentuare ca în românește, fără schimbarea topicii sau fără întrebuințarea anumitor cuvinte demonstrative n-ar fi posibilă în franțuzește *(c'est ce paysan qui a...* față de *ce paysan a...). — Nu care cumva...!* însemnează „să nu cumva!", adică o opreliște pentru ascultătorul care voia să facă ceva; *nu care cumva...* trădează ca și „oare?" nedumerirea vorbitorului. *Trandafirul* e *roșu, cicoarea albastră:* pauza dintre „cicoarea" și „albastră" are aceeași funcție sintactică ca *e* din propoziția dintîi, arătînd că *albastră* nu e atribut, ci predicat. Cînd cineva zice: *venind la mine...* și lasă tonul ridicat, cel ce-l ascultă știe că trebuie să mai urmeze ceva; tot astfel, cînd cineva „licitează" la cărți și zice *două pici* cu ton urcător, dă partenerului său să înțeleagă că mai are și alte posibilități de licitare; urcarea tonului însemnează că fraza nu e terminată, ci numai suspendată. Intonația poate schimba cu desăvîrșire înțelesul unui cuvînt, sau cel puțin să ne silească să-i dăm o anumită interpretare. Cînd cineva intră într-o cameră în care i s-a semnalat prezența cuiva, cuvîntul *tăcere*, rostit în mod obișnuit, însemnează „nu-i nimeni". Dacă profesorul intră în clasa zgomotoasă și strigă *tăcere!*, nu mai avem a face cu o constatare, ci cu o poruncă: „tăceți!". — *I-am dat*, enunță cineva. *Ce?* întreb eu, dacă vreau să aflu care a fost obiectul dat. Tot *ce?* dar pe un ton cu mult mai înalt (cu aproape o octavă, la mine) întreb atunci cînd n-am înțeles ceea ce mi s-a spus și vreau să mi se repete enunțarea. În sfîrșit, cînd dau expresie mirării mele, întreb *ce-e?*, despicînd pe *e* în două silabe, dintre care întîia e rostită pe un ton înalt iar a doua și mai înalt.

Se spune că „tonul face muzica". Subt „ton" nu trebuie să înțelegem numai deosebirile de înălțime, ci și cele de durată (lung—scurt), de intensitate (forte—piano), de ritm (allegro — lento), cu pauzele, intervalele și celelalte elemente care împreună alcătuiesc muzica și care dau și frazei **relieful ei sonor** (cf. A. Procopovici, DR., IV, 26 și *Mic tratat de lingvistică generală*, p. 65—67).

26. **Contrastele fonologice** sunt întrebuințate în multe limbi ca mijloace economicoase pentru distincții morfologice sau stilistice.

Contrastul de **apertură** („închis — deschis") în rostirea vocale *e* este singurul mijloc de a deosebi în franțuzește infinitivul *aller* (și imperativul *allez*) de imperfectul *allait*. Un asemenea contrast între *u* și *u̯* și *i* și *i̯* distinge la noi, în graiul de toate zilele, forma articulată de cea nearticulată în *rău̯, rîu̯, greu̯, viu̯, bou̯; grei̯, boi̯* (rostite cu o singură silabă), față de *rău, rîu, greu, viu, bou... grei, boi* (rostite cu două silabe și scrise *răul, rîul, greul, viul, boul; greii, boii...*).

Contrastul de **fonie** („fonic — afonic") servește mai ales la distincții lexicale, de ex. în franțuzește *douce* și *douze*, în românește *papă, babă, nasuri* și *nazuri* etc. El poate sluji însă și la distincții morfologice. Astfel, contrastul între *v* și *f* deosebește în franțuzește femininul *vive* (pronunțat *viv*) de masculinul *vif*. La noi un asemenea contrast, între *i* (fonic) și *i* (afonizat) la sfîrșitul cuvintelor, deosebește forma articulată *lupii* (rostit în cele mai multe regiuni *lupi*, cu două silabe) de cea nearticulată *lupi* (cu o singură silabă) sau *morarii* de *morari*.

Adevărat că în exemplele citate contrastul nu consistă numai în plusul sau minusul vocii, ci și în **durata** vocalei: pluralele nearticulate *lupi* și *morari* se rostesc cu un *i* afonizat și în același timp foarte scurt (atît de scurt, încît nu mai poate forma silabă). Asemenea contraste între „lung" și „scurt" sunt în multe limbi mijloace mult întrebuințate spre distincții morfologice sau lexicale. Astfel, în latinește ablativul *rosā* se deosebea de nominativul *rosa* numai prin lungimea vocalei *a;* în nemțește *lahm* (cu *a* lung) însemnează „paralitic", iar *Lamm* (cu *a* scurt) însemnează „miel". Noi întrebuințăm lungimea vocalei cu scopuri stilistice, ca să subliniem înțelesul cuvîntului: *depārte, māre* e „foarte departe", „foarte mare", *vīne* e „vine mereu" etc.

De obicei, această lungime a vocalei e împreunată și cu o despicare a ei, formînd două silabe, spre a da acțiunii exprimate de verb ideea de continuitate neîntreruptă: *Ai lăsat rcbinetul deschis și apa cū-urge* (= curge mereu). *S-a culcat și a dormī-it* (= a tot dormit) *toată ziua*. Vocala lungită din silaba întîi se rostește pe un ton mai înălțat, iar cea din silaba a doua poartă accentul.

Scriitorii, cînd imită această lungire și despicare a vocalei, o repetă în scris. Iată un exemplu din romanul *Greta Garbo* de CEZAR PETRESCU (p. 131): „Duduie Alino, tare nu-mi place mie cînd te văd așa... *Staaai* nemișcată locului... Te mai încălzește cel soare, că *taaare*-o mai înghețat inima-n mata." Altul, din *Povestirile* lui M. SADOVEANU (p. 42): „Nu te *duuuce!* nu te duce! nu te duce! Se abătu cu fața la pămînt... și... vărsă lacrimi."

Ca în franceză, unde *pot* și *pont* (*po* și *põ*), *cas* și *quand* (*ca* și *cã*)... nu se deosebesc decît prin caracterul oral sau nazal al vocalei, avem, mai rar — și numai pentru distincții lexicale — un contrast de **rezonanță** și în românește. Astfel *rîză* „zdreanță" se deosebește de *rînză*, în rostirea celor mai mulți români, numai prin faptul că în cuvîntul din urmă *î* e nazal.

În ceea ce privește contrastul de **presiune** („accentuat — neaccentuat") el servește la noi, ca în foarte multe limbi, pentru distincții lexicale: *ácele — acéle, móbile — mobíle, sóții — soții, mozáic — mozaíc*... Deosebiri morfologice avem doar în cazuri ca *adúnă, áflă* (persoana a treia din singularul și pluralul indicativului prezent), față de *adună, află* (persoana a treia din singularul aoristului). (Dar și în cazul acesta mai avem, de obicei, ca semn distinctiv, și un morfonem: *láudă — lăudă, joácă — jucă*). Deosebiri funcționale din cauza accentului avem la *și* = lat. „et" (conjuncție copulativă) față de adverbul *și* = lat. „etiam" sau „iam" *(și el a venit; ai și venit?)*.

Schimbarea accentului servește mai des pentru scopuri stilistice, ca să sublinieze importanța unui cuvînt. Cel mai cunoscut caz este — în cele mai multe limbi — accentuarea particulei negative: *nú știe; níci el n-a fost*. De obicei se întîmplă lucrul acesta cu interjecții sau adverbe, atunci cînd le atribuim mai mult decît un rol accesoriu în frază. *Bá să mai zici* e o accentuare curentă; *ián vino* se aude des, în loc de *ian víno; măcár* devine *măcar* în *măcar de-ar face; apói* devine *ápoi* în *d-ápoi dacă nu vrea?; așí* (din care a rezultat *așá*) a devenit *áș(i)* în particula dubitativă *aș!* Cînd accentuăm pe *mai* dinaintea unui adjectiv sau adverb, comparativul devine superlativ; *el știa mái bine (decît toți)*. Uneori se accentuează prepoziția, pentru ca repetarea aceleiași situații să fie scoasă mai bine în relief. Cineva povestea despre un bărbat care-și răsfăța soția, aducîndu-i fel de fel de cadouri: „venea *cú* pachete de bomboane, *cú* ciocolată, *cú* flori, *cú* una, *cú* alta".

I. Agârbiceanu caracterizează, în *Legea trupului* (p. 15), un personaj prin obicinuința de a accentua *áșa* în loc de *așá*. „Așa. Foarte bine. Directorul... apăsa pe *a* dintîi, *șa* nu se auzea deloc."

27. Efectul stilistic în *tăre* sau *măcar* constă mai ales în **abaterea conștientă de la forma obișnuită** prin lungirea excesivă a vocalei sau prin mutarea accentului. Așa cum poetul își permite anumite „licențe" pentru ca versul său să devină mai plastic sau mai expresiv, tot astfel subiectul vorbitor știe că poate ieși din banal și atrage mai ușor atenția ascultătorului asupra celor spuse, dacă părăsește drumul bătut de toți în fiecare zi.

Iată cîteva din cele mai obișnuite cazuri:

a) **Topica** este, în cele mai multe limbi, prin excelență mijlocul stilistic spre a scoate în relief un anume membru al frazei. Subiectul ocupă obișnuit locul dintîi al propoziției. Acest loc îl caracterizează chiar față de obiect, care urmează abia la locul al treilea, după verb, deci: *focul îndreptează lemnul strîmb.* Cu toate acestea, proverbul popular e *lemnul strîmb focul îl îndreptează* = pe cei răi pedeapsa îi îndreptează. (ZANNE, *Proverbe*, I, 203.) Prin așezarea subiectului după obiect s-a încercat scoaterea lui în relief.

Locul adjectivului e după substantiv: *pace bună, masă bună, masă pusă* etc. Cînd greutatea cade pe adjective, vom zice însă *dă-mi bună pace! cu nepusă masă* etc. În loc de *deus bonus*, s-a zis în franțuzește, în afect, *bon Dieu!* Această topică, devenind prea obișnuită, a început să se zică, în cercurile catolice din jurul lui St. Sulpice, în Paris — cu o revenire la ordinea primitivă — *Dieu bon.* Tot astfel, în loc de *bună dimineață*, care cuprinde o inversiune cu scop stilistic, se aude în unele regiuni (de ex., la Cluj) noua inversiune *dimineață bună!*[11] La expresii cu mai multe sensuri, prin topică se pot face distincții semantice. Astfel, o *femeie sărmană* e o femeie lipsită de mijloace materiale; *sărmana femeie!* exclamăm în fața unei femei vrednice de compătimire. Tot astfel zicem numai *biata femeie!*, nu și *o femeie biată* (poate, pentru că am putea crede că e vorba de o femeie care a băut). *De bună voie* însemnează „intenționat", *rîse de voie bună*,. va să zică „de bine dispus ce era". *Brașovul-vechi*, care traduce pe *Altstadt* al sașilor, e o parte a Brașovului; *vechiul Brașov* însemnează Brașovul de altădată. Joc de cuvinte: *A fost o* **adevărată** *lecție de istorie, dar n-a fost o lecție de istorie* **adevărată** (din ziarul *Curentul*).

În proverbe populare și locuțiuni proverbiale întîlnim mai cu seamă asemenea reliefări prin ordinea cuvintelor, de ex. *vrabia mălai visează; de la faur cărbuni; calul, unde te trîntește, acolo bate-l* etc.

b) Spre a da expresie iubirii noastre față de cineva **întrebuințăm termenii de înrudire în sens impropriu sau punem în contrazicere genul cu sexul.** Am amintit mai sus că mama zice — la noi, ca și în Italia meridională — copilului său *mamă*, în loc de *fiule!* Tot *mamă!* zice, în multe căsnicii, soțul nevestei sale (imitînd pe copii). Soție-mea, cînd vrea să mă convingă de ceva sau cînd e nerăbdătoare, îmi zice *frate! (Nu ți-am spus de-atîtea ori, frate, că...?).* Citim la ISPIRESCU *(Legende,* 336*): Ce-i veni fetei în gînd? zise fratelui său: urcă-te, leică, într-un copaci mare.* Cunoscut e și obiceiul de a se adresa unui prieten, cu care

nu ești înrudit în nici un fel, prin *cumetre, vere* sau *frate, nene*(= frate mai mare). Am auzit o mamă care zicea fiicei sale *frumușelule!*, iar pe alta care îi zicea *măicuțule!* Și derivate ca *Gheorghiță, Ionică* sau *Irinel* cuprind — sau cuprindeau la început — o pronunțată notă dezmierdătoare, fiindcă s-au adăugat la substantive masculine sufixe feminine sau la un substantiv feminin un sufix masculin. Dimpotrivă, dacă vreau să subliniez nota augmentativ-peiorativă a sufixului *-oi*, formez, de la *mătură*, derivatul *măturoi*, cu schimbarea genului feminin în masculin.

c) **Abrevierile** cele mai capricioase se întrebuințează la numele de persoane spre a exprima simpatia sau dragostea față de cineva. Asemenea h i p o c o r i s t i c e abundă și la noi, fie că se elimină partea primă a cuvîntului, de ex. *Veta* din *Elisaveta, Dinu* din *Constandin;* partea finală, de ex. *Costea* din *Co(n)stantin;* sau partea din mijloc, de ex. *Nae* din *Nicolae*. Uneori nu mai rămîne din numele unei persoane decît sufixul diminutiv-dezmierdător, — și nici măcar întreg: din *Maria* avem *Marița*, apoi *Maritica*, scurtat *Țica*. Multe din numele de familie sunt la origine asemenea hipocoristice luate din slavonește; astfel *Budu* sau *Bude* e scurtat din *Budislav, Dima* sau *Duma* din *Dimitru* sau *Dumitru, Proca* din *Procopiu* etc. Și termenii de înrudire sufăr adesea asemenea schimbări: *naș* e scurtat din *nănaș* (pentru *nunaș*, diminutiv din *nun*), *tușă* se aude în loc de *mătușă*. Tot astfel, *unchi* vine din latinul vulgar **unculus*, scurtat din *avunculus*.[12]

d) Uneori **schimbăm,** în cuvinte afective, **chiar unul sau mai multe sunete** ale formei tradiționale. Exclamația *sireacu!* sau *sileacu!*, în loc de *săracul!*, are o răspîndire mare. Adesea se aude și *du-te la dreacu!* (în loc de *dracu*). Am un cunoscut, care întrebuințează forma *veacă* (în loc de *vacă*) ca termen injurios pentru o femeie dizgrațioasă.

Acest *ea* pentru *a* își are originea, după toată probabilitatea, în rostiri dialectale ca *peană, peată, veadră*. Tocmai fiindcă sînt dialectale și, deci, de evitat, imitarea lor se putea face spre a da anumitor cuvinte un colorit glumeț și afectiv.

28. Un mijloc extralexical spre a sublinia un cuvînt în frază este și **repetarea** lui. În limba română — ca și în alte limbi dealtfel — se face des uz de ea și subt fel de fel de forme: *bată-te să te bată norocul!; merse ce merse; era gata-gata să plîngă!; veneau cete-cete; e gol-goluț; a trecut cîne-cînește; plăcerea-plăcerilor; lins-prelins* etc.

Iată cîteva exemple scoase din autorii grupați în jurul *Sămănătorului*, care imitau felul colorat de a vorbi al țăranului român: *„Am stat noi, am stat, am stat...* Cînd pe-aproape de ziuă, iacă ... o groază de mistreți ... Erau frumoși ... și *mulți și mulți.*"

(SADOVEANU, în *Sămănătorul*, II, 603.) „Ilie începu să zică cu foc un brîuleț... Jupînesele săriră grăbite de pe la locurile lor și se agățară de grumajii boierilor, — și mai întîi *pe loc, pe loc, pe loc,* — apoi tot mai repede" (id., *ibid.*, II, 610). „*Merg* eu așa, *merg, merg.* Am fost ieșit din sat și Bălan adulmeca niște urme de iepuri ... *Stăm noi, stăm, stăm.* Într-un tîrziu, auzim că bate la capătul pădurii ... *Aștept eu, aștept, aștept* ... cînd numai iată că se aude un tropot" (AGÂRBICEANU, în *Luceafărul*, III, 103). „Mustăți negre ce avea tîlharul: *pană de corb, pană de corb,* nu ceva, și *răsucite-răsucite* ca coada rățoiului" (N. N. BELDICEANU, în *Sămănătorul*, III, 168).

29. Dar economia cea mai mare se realizează în vorbire prin **schimbarea funcțiunii** unor cuvinte **fără de modificări formale.**

Iată cîteva cazuri:

a) În *românește*, față de *român*, sau în *cruciș*, față de *cruce*, vedem cum adverbul se deosebește de substantiv printr-un sufix; în *bine*, față de *bun*, deosebirea între adverb și adjectiv se face prin întrebuințarea a două cuvinte deosebite. De obicei însă, în cazul din urmă noi întrebuințăm forma masculină a adjectivului și în funcție adverbială, zicem, deci, *el cîntă frumos*, precum zicem *un cîntec frumos*. Tot atît de economicoasă e întrebuințarea participiului în funcțiune adjectivală *(fîn adunat)* și substantivală *(adunatul fînului)*, și era mai demult și întrebuințarea infinitivului în funcțiune substantivală. (Astăzi, după ce infinitivele au pierdut, în funcțiune verbală, terminațiunea *-re, mîncare, sosire*... față de verbele *mînca, sosi*... fac impresia unor derivate cu sufixe.) Cele mai multe adjective pot fi întrebuințate și ca substantive: *albastrul cerului, lungul nasului, bășica udului* etc. Forma articulată a unor substantive cu înțeles temporal are funcțiune de adverb de timp: *vara, iarna.*

b) Un caz special e al identității de formă între un substantiv și o formă de conjugare a verbului respectiv. Se zice *eu joc, eu cînt, eu gust*... (verb) și *un joc, un cînt, un gust*... (substantiv), pentru că atît substantivele *jocus, cantus, gustus*... cît și verbele *jocor, canto, gusto*... au dat în românește același rezultat. Această ecuație a atras după sine alta: după *eu auz*, s-a putut forma substantivul p o s t v e r b a l *un auz.*

Uneori forma substantivului postverbal e identică cu persoana a treia a indicativului verbului respectiv. În acest caz, substantivele au genul feminin: ca lat. *luctat—lucta* avem în românește *el luptă* și *o luptă*. După asemenea modele s-au orientat postverbale ca *scaldă, joacă* etc.

Evident că la plural deosebirea desinențială distinge verbul de substantiv: *două jocuri, cînturi* — dar *noi jucăm, cîntăm.*

c) Deosebirea între întrebuințarea intransitivă și cea factitivă poate fi redată în diferite feluri: lui *ședea* îi corespunde *așeza* (= a face să șeadă), lui *zace* îi corespunde *culca* (= a face să zacă), lui *muri* îi corespunde *omorî* (= a face să moară), avem, deci, deosebiri lexicale. În unele limbi deosebirea aceasta e redată prin morfoneme, de ex. germ. *fallen* „cădea" — *fällen* „a face să cadă, a doborî". La noi, cazurile în care funcțiunea factitivă să fie marcată prin schimb de conjugare și prefixe sunt rare: *calul cură* (= aleargă) — *încur calul* (= îl fac să alerge). De obicei, adăugăm unui verb intransitiv un complement la acuzativ pentru ca să-l prefacem în verb transitiv, adesea cu sens factitiv: francezului „apprendre — enseigner" sau germanului „wachsen — erziehen" le corespund în românește *învăț* (eu singur sau pe altul), *cresc* (eu însumi sau un copil); tot astfel *îl îmbătrînesc pe cineva; trec pe elev în banca a doua* etc. Lui *pier* și *pierd* al nostru le corespunde la aromâni un singur verb, *k'er*, intranzitiv și factitiv *(cum s-lu k'ară* „cum să-l piardă" = să-l facă să piară).

Un caz interesant de asemenea întrebuințare factitivă a fost relevat de Lia Manoilescu: *îmi cresc părul, nu-l mai tai* însemnează „îl las să crească"; *mama închină copilul* = se închină pentru el; *m-a întîlnit și m-a jurat să viu s-o văd* = m-a pus să jur (= a insistat mult). Asemenea construcții, necunoscute generațiilor mai vechi, se aud tot mai des la cei tineri.

30. Prin faptul că același cuvînt poate îndeplini mai multe funcțiuni semantice, se realizează o mare economie, dar în același timp există și un mare inconvenient. Această lipsă de orice diacriticon poate produce ușor un **echivoc.**

Astfel, dativul pronumelui personal are la noi, precum se știe, și funcțiunea unu pronume posesiv, încît nu știm dacă cel ce zice altuia *vinde-mi moșia*, dorește să cumpere moșia care aparține celui căruia i se adresează (= vinde-mi mie moșia ta), sau dacă vrea ca cel căruia i se adresează să facă numai serviciul de vînzător (= scoate tu la vînzare moșia mea). Cînd spun *dentistul i-a scos un dinte*, sensul e clar; acesta nu mai e cazul cînd zic *doctorul i-a scos limba*, căci nu știm (decît doar din context) dacă e vorba de limba pacientului sau a doctorului. Echivoce sunt și genitivele obiective. *Istoria unui tînăr* poate fi „ceea ce istorisește un tînăr" sau „ceea ce se spune despre el"; *împilarea gloatei* poate fi „gloata împilează" sau „gloata e împilată". La nedumeriri poate da naștere și întrebuințarea persoanei a doua pentru exprimarea pasivului *(Ce-ai făcut de nu te-ai mai văzut?)*, a participiului trecut cu sens activ și pasiv *(Ești mîncat sau nemîncat?)*, a prepoziției *cu* pentru „și" *(am plecat amîndoi cu frate-meu* = doi sau trei?) ș.a. *Il dăruiesc* poate însemna „îl fac dar" *(Ce faci cu cînele? — Îl dăruiesc)*, sau „îi, fac dar". *(L-am dăruit* cu de toate.)

Pentru evitarea echivocurilor, limba și-a organizat diferite mijloace, dintre care două mai ales merită să fie relevate.

Cel dintîi e, precum am mai văzut, **topica.** În *stăpînul își cheamă sluga*, numai poziția la locul dintîi e mijlocul pentru recunoașterea subiectului. Dacă am spune *sluga își cheamă stăpînul*, raportul între cel de la care pleacă și cel pe care îl atinge acțiunea exprimată prin verb ar fi inversat. Tot astfel, numai poziția cuvintelor ne face să recunoaștem că *frumos* e adjectiv, în *cîntecul frumos al privighetorii*, sau adverb, în *privighetoarea cîntă frumos*. Aici, criteriul nu ni-l dă locul în frază (căci pot zice și *ce frumos cîntă privighetoarea!* sau *frumosul cîntec al privighetorii*), ci vecinătatea imediată de substantiv sau de verb. O apropiere de cuvîntul nepotrivit poate da naștere la construcții ca următoarea (relevată în ziarul *Curentul*, dintr-un manual de școală): *Podul de peste Dunăre, de la Severin, a fost construit de arhitectul Apolodor din Damasc, ale cărui picioare se mai văd și astăzi.*

Într-o frază ca: *pe vecinul Ion l-am apucat și eu mic* nu știm dacă e vorba de vecinul mic sau de autorul cînd era mic. Spre a remedia asemenea neajunsuri, limba are în unele cazuri un mijloc suveran: acordul. Dacă ar fi vorbit o femeie, echivocul n-ar exista, căci *mic* în cazul acesta nu s-ar putea raporta decît la „vecinul Ion". Cum topica e mai mult sau mai puțin liberă în românește, acordul în gen, număr și caz dă — ca și în latinește — cea mai sigură „orientare în teren", ne face să știm care părți ale unei propoziții țin una de alta. În *luna răsărea frumoasă*, deși adjectivul e luat de lîngă substantiv și așezat lîngă verb, **acordul** în gen ne indică că nu avem a face cu un adverb. Rolul lingvistic al genului nu e — precum vom mai avea ocazie să arătăm — să deosebească sexul atribuit de fantazie unor obiecte, ci de a servi ca instrument sintactic spre a arăta legătura dintre părțile propoziției.

Din aceeași tendință de a distinge prin acord părțile propoziției care țin una de alta se explică construcții ca următoarea: „*Frumos* că m-am pieptănat, *Curățea* m-am îmbrăcat" (popular), sau schimbarea unor adverbe în adjective, de exemplu în *femeile erau cuminți* (în loc de *cu minte*), întrebuințat și în literatură, și în *lucrurile erau grele* (în loc de *greu*, ca *anevoie*) *de făcut*, construcție care trece însă de greșită.

Tot din trebuința de a nu lăsa să planeze nici un echivoc se explică generalizarea pronumelui *al, a, ai, ale*, în loc de *a*, și cînd acesta nu-i decît prepoziția care arată posesiunea sau aparținerea. În Moldova s-ar zice *profesoarele școalei de copii mici a orașului* și cînd e vorba de *școală*, care e a orașului, și cînd e vorba de *copiii* care sunt ai orașului (= din orașul respectiv), și cînd ne gîndim la *profesoarele* care sunt

ale orașului (= angajate de oraș, nu de stat). Evident că acordul întrebuințat în Muntenia și cerut de gramatică e preferabil din punct de vedere al clarității (chiar dacă etimologicește nu ar fi motivat).[13]

IV. SPECIFICUL ROMÂNESC ÎN ORGANIZAREA LIMBII

31. După ce am cunoscut cîteva mijloace prin care limba izbutește să se organizeze, atențiunea noastră se va îndrepta asupra specificului românesc în organizarea limbii. Dacă, în general, mijloacele sunt cam aceleași în cele mai multe limbi, preferința pentru unele din ele și dezvoltarea ce urmează din această preferință variază de la limbă la limbă. Specificul îl recunoaștem mai ușor prin **comparație cu alte limbi.**

Dacă asemănăm limba noastră cu cea germană sau franceză, ne bate la ochi marele rol pe care îl au la noi sufixele diminutive, care nu arată numai ceva mic, ci au și o mulțime de alte funcțiuni. Acest rol important explică și marele lor număr, care contrastează cu *-on* și *-et* sau *-chen* și *-lein*, cu care se mulțumesc în general francezii și germanii.

În schimb, prefixul are un loc mult mai mic în românește decît în nemțește și, mai ales, decît în limbile slave. Pentru *a fura*, în construcția *a furat banii stăpînului*, germanul întrebuințează verbul simplu *stehlen;* în construcția *a furat pe stăpînu-său*, care însemnează „a luat pe nedrept banii sau alte lucruri ale stăpînului" (dar care ar putea însemna și că „l-a luat pe stăpînul însuși"), germanul întrebuințează derivatul cu prefix: *bestehlen*.

La slavi, prefixul are adesea rolul de a distinge aspectul verbal. Cum aspectele verbale nu fac parte din structura internă a limbii române, noi nu întrebuințăm decît incidental prefixul în această funcțiune.

În regiunile românești mai mult influențate de slavi, de ex. în Banat *(m-am zăuitat...)* și în dialectul meglenit *(du-ard, iz-dun. nă-ved, pru-drom, pud-ardic, ză-ling...)*, prefixele au un rol cu mult mai mare decît în limba română literară. La istroromâni există chiar sensibilitatea pentru aspectul verbal, care se distinge sau prin mijloace lexicale *(muncă* „mînca", imperfectiv — *poidi* „a isprăvi cu mîncarea, a consuma", perfectiv; *mațirâ* „a măcina", imperfectiv — *smil'i* „a sfîrși cu măcinatul", perfectiv), sau prin morfeme *(misli* „a se gîndi", imperfectiv — *nemisili* „a se gîndi la ceva = a-și îndrepta gîndul spre ceva", *domisli* „a-și aduce aminte, a-și da seama", *pomisli* „a se gîndi = a avea ideea...", *predomisli*, „a se răzgîndi, a-și schimba gîndul", *zmisli* „a se gîndi, a concepe gîndul", toate perfective — *mislivẹi* „a se tot gîndi", iterativ).

Foarte puțin dezvoltată — în comparație cu limba germană — e la noi c o m p o z i ț i a, deși rolul ei în economia limbii poate fi din cele mai rodnice. Cuvintele compuse — care pot fi considerate adesea ca niște propoziții scurtate — se reduc la noi mai ales la cîteva tipuri reprezentate prin exemple ca *bot-gros* (cf. germ. Rotkehlchen) = un fel de pasăre, care bate la ochi prin botul (ciocul) ei gros; *tîrîie-brîu* = unul căruia îi atîrnă brîul (de sărac și prăpădit ce e); *tren-fulger* (formație nouă, imitată după *Blitzzug* german) = tren care aleargă cu repeziciunea fulgerului; *primăvară*, în care elementele de compoziție, după dispariția lui *prim* „întîi", nu se mai simt, sau *undelemn*, depărtat ca sens de *unt*, care nu mai însemnează, ca mai demult, „grăsime", și de *lemn*, care însemna — și în unele regiuni mai însemnează — și „copac". La rigoare, ar putea fi considerate ca niște compoziții și „comparațiunile scurtate" de felul lui *întuneric-beznă*, *ud-leoarcă*, pe care germanii le scriu într-una: *stockfinster* (= atît de întuneric, încît trebuie să umbli cu bățul), *pudelnass* (= ud ca un cîne plouat)...

Pe cînd francezii formează adverbul cu sufixul *-ment*, noi întrebuințăm forma adjectivului, fără morfem. Numai în *altminteri* am păstrat și noi pe *mente* (ablativul lui *mens* latin). Sufixe adverbiale avem puține, precum *-iș (cruciș, lungiș...)* și *-ește (românește, vitejește...)*.

În alte cazuri, noi întrebuințăm prepoziții, cînd alte limbi au sufixe, și invers. Astfel, deși avem sufixe adjectivale ca *-esc (românesc, vitejesc...)*, *-os (pietros, vijelios...)*, *-at (buzat, urecheat...)*, *-eț (citeț, glumeț...)*, *-iu (cenușiu, vișiniu...)* ș.a., nu putem reda decît prin construcții prepoziționale adjective de felul germanului *hölzern*, *gläsern* = *de lemn, de sticlă*...

În sistemul nostru morfologic, una din trăsăturile cele mai caracteristice este predilecția pentru m o r f o n e m, chiar cînd distincția dintre diferitele forme de declinare și conjugare e dată prin desinențe diferite. De aceea pluralul *străzi* (deosebit de singularul *stradă* și prin prefacerea lui *a* în *ă* și a lui *d* în *z*) sau *roți* (deosebit de singularul *roată* prin prefacerea lui *t* în *ț* și jocul între *oa* și *o*) înlocuiește tot mai mult pluralele *strade* și *roate* (deosebite de singular numai prin desinență); de aceea, de la *apăr* persoana a doua e *aperi* și nu mai e *apări*, ca în textele noastre vechi.

Comparația trebuie făcută înainte de toate cu limba latină, căci ea ne va arăta ce am păstrat și dezvoltat, și ce am pierdut și am înlocuit prin elemente nouă. Vom păși astfel pe terenul m o r f o l o g i e i i s t o r i c e.

Dintre inovațiunile — în parte datînd din epoca preromanică — e de relevat înainte de toate prepoziționalul în locul unor cazuri de declinare cu desinențe; apoi formele verbale compuse cu verbe ajutătoare, în locul celor cu desinențe (de ex. perfectul compus *am făcut*, viitorul *voi face*, condiționalul *aș face*, mai mult ca perfectul *am fost făcut* etc.).

Devenind instrumente gramaticale, unele cuvinte au suferit schimbări formale. Astfel, verbele *avea* și *vrea* au forme diferite cînd sunt verbe pregnante *(el* **are** *un cal)* și cînd sunt ajutătoare *(el* **a** *făcut)*; pronumele personal are altă înfățișare cînd e absolut, și alta cînd e conjunct *(pe* **mine** *nu* **mă** *vede)*; pronumele demonstrativ a avut altă evoluțiune formală cînd și-a păstrat vechea funcțiune demonstrativă, și alta cînd a devenit instrument gramatical (articol).

În urma dezvoltărilor fonologice, forma cuvintelor s-a uzat adesea atît de mult, încît s-au născut omomorfe, neapte de a mai servi pentru distincții gramaticale. În asemenea cazuri limba și-a ajutat prin inovațiuni. Astfel, după ce *laudabam, laudabas, laudabat, laudabant* au devenit, în urma amuțirii tuturor consonantelor finale, toate, *lăuda*, forma aceasta unică nu a fost viabilă, ci distincția ce trebuia făcută pentru diferitele persoane a produs conjugarea actuală *lăudam, lăudai, lăuda, lăudau*, după modelul lui *lăudat-am, lăudat-ai, lăudat-a, lăudat-au*.

Se poate ivi însă și fenomenul invers. Dispariția unor semne distinctive pentru diferite forme poate să aibă drept urmare pierderea sensibilității pentru distincția gramaticală însăși. Acest caz îl avem — precum am spus chiar în *Prezentarea* acestei cărți — la deosebirea ce se făcea în latinește între stare și mișcare. Starea cerea după anumite prepoziții cazul ablativ, iar mișcarea cazul acuzativ. Se zicea *eo in casam*, dar *sto in casa*. După dispariția lui *m* final, acuzativul și ablativul deveniseră egale. În loc ca limba română să-și creeze alt mijloc de distincție între stare și mișcare (pe care îl are, bunăoară, la *unde stai?*, față de *încotro te duci?*), a renunțat la ea. Pierderea sensibilității pentru această distincție e și ea unul din elementele specificului românesc. O vedem mai ales cînd românul vorbește nemțește și zice *ich gehe im Walde* (în loc de *in den Wald*) sau întreabă *wo* (în loc de *wohin*) *gehst Du?*

După căderea lui *-s* și *-m* final și în urma prefacerii lui *o* neaccentuat în *u*, *lupus* (nominativ), *lupum* (acuzativ), *lupo* (dativ și ablativ) au devenit egale. Această omomorfie a fost remediată numai în parte. Mai întîi vedem că ablativul a fost înlocuit, ca totdeauna în românește,

prin prepoziţional (*cu lupul, prin lup...*); lipsa unui semn distinctiv la dativ nu putea da naştere la echivocuri supărătoare, întrucît în marea majoritate a cazurilor întrebuinţăm forma articulată a dativului, care se deosebeşte de nominativ şi acuzativ (*lupului* faţă de *lupul*). Omomorfe cu adevărat rămîneau numai cazurile nominativ şi acuzativ. Omomorfia aceasta a avut uneori ca urmare — precum vom mai vedea — confundarea celor două cazuri într-un fel de c a z g e n e r a l. Trebuinţa de claritate cerea însă ca la numele de fiinţă să se facă deosebire între nominativ şi acuzativ. (La neutre — de obicei numiri de obiecte — o distincţie desinenţială între nominativ şi acuzativ nu exista nici în latineşte.) De aceea s-a introdus la acuzativ morfemul *pe*, sau (uneori şi) auxiliarul *îl, o, îi, le: mama creşte pe copil* sau *copilul îl creşte mama.*

B) ROSTIREA

32. Există — și joacă un rol deosebit de mare în istoria culturii moderne — **limba scrisă**. Dar aceasta, ca și vorbirea, comunicată prin telefon sau pe plăci de gramofon, e numai un surogat al limbii vorbite. Vorbitorului la telefon îi lipsesc cele două mijloace importante, gestul și mimica, prin care întregim expresivitatea celor comunicate prin grai viu. De aceea „speaker"-ul de la radio va face uz de o modulare mai îngrijită a vocii, de pauze lungi și de alte mijloace de dicțiune, prin care va compensa gestul și mimica. Scriitorul, lipsit și de posibilitatea de a reliefa prin intonație și prin melodia frazei comunicarea sa, va trebui să caute compensații în alte direcții și le va găsi de obicei în construcțiuni sintactice mai precise, într-o mai scrupuloasă alegere lexicală, într-o gradație între sinonime, în evitarea construcțiilor echivoce, în reducerea brevilocvenței la minim etc. Deși limba scrisă e mai mult sau mai puțin o limbă artificială, ea merită să fie studiată cu atenție și prezintă interesante probleme lingvistice. Nu trebuie să uităm însă că ea nu dă imaginea exactă a limbii vorbite, care este de obicei dialogată, condiționată, deci, în ceea ce privește alegerea cuvintelor și construcțiilor, de dialog. Cînd citim o bucată literară, o vom înțelege adesea numai dacă ne închipuim și tonul și gesturile cu care și-a imaginat-o autorul. De aceea ni se întîmplă uneori să recitim o frază cu voce tare, ca astfel s-o facem mai înțeleasă, și de aceea gustăm mai bine o operă literară cînd e recitată sau declamată de recitatori sau de actori de talent. Talentul acestora stă tocmai în ușurința de a ghici „modalul", adică gesturile, mimica, intonația și mlădierea vocii pe care ar fi avut-o autorul dacă nu scria, ci vorbea, și pentru redarea cărora nu-i ajungeau, cînd scria, mijloacele grafice și sintactice. Limba scrisă se poate asemăna cu hărțile unui atlas geografic: ele dau mai puțin decît poate prinde ochiul în natură, căci în ele lipsește jocul de lumină și umbră, colorile și perspectiva; dar dau și mai mult, de exemplu, curbele de nivel, pe care nu le vedem cînd privim un peisaj.

Dacă avem în vedere graiul viu, dar și imaginea lui scrisă, volumul nostru intitulat „Rostirea" va cuprinde următoarele capitole mari:

FONETICA,
FONOLOGIA,
PSIHOFONIA,
EUFONIA,
GRAFIA și
ONOMATOPEEA.

I. FONETICA

33. F o n e t i c a este studiul care se ocupă cu cercetarea obiectivă a sunetelor, așa cum le rostește gura, le percepe urechea și le fixează memoria. Cît timp cercetările asupra limbilor erau făcute de filologi, a căror atențiune era concentrată asupra t e x t e l o r vechi, se vorbea de obicei de **litere.** Cei ce recunoscuseră fenomenul rotacismului latin vorbeau de prefacerea „literei" *s* între vocale în *r*.

Cît de adînc e înrădăcinată concepția că limba constă din litere, se vede din figura poetică — mult gustată odinioară — pe care E. ROSTAND o punea în gura lui Cyrano de Bergerac. Acest poet numea sărutul „un punct trandafiriu pe *i* din cuvîntul *aimer*", — care cuvînt în rostirea franceză nu are nici un *i* (căci se rostește *emé*).

Abia în secolul trecut s-a recunoscut că litera nu e decît o imagine aproximativă a **sunetului.** Această recunoaștere a dat naștere unei discipline noua, foneticii, al cărei rol în cercetările lingvistice a fost exagerat de unii, mai ales în a doua jumătate a veacului trecut, în epoca pozitivismului, cînd metodele de cercetare lingvistică se apropiau de cele ale științelor naturale. Fiind o disciplină exactă, de laborator, *fiziologia sunetelor* [14] — cum i se mai zicea foneticii — a canalizat cercetările lingvistice atît de mult spre cunoașterea cît mai exactă a pronunțării, încît de multe ori învățații uitau că rolul principal în limbă nu-l are gura și urechea, ci creierul.

Ca disciplină a u x i l i a r ă a lingvisticii, fonetica este însă indispensabilă. Am putea-o asemăna cu tabla de înmulțire, fără de care nu se pot face operațiuni complicate de calcul. Cu cît un lingvist are cunoștințe fonetice mai ample, cu atît e mai bine înarmat. Cum însă lingvistica, ca orice știință, cere celui ce i se dedică o înțeleaptă limitare a preocupărilor, un tratat general asupra limbii unui popor se poate mărgini — și e bine să o facă — asupra cîtorva principii generale și asupra unor cunoștințe fundamentale fonetice.

Chiar părintele foneticii moderne, E. SIEVERS, a arătat că rostirea presupune anumite procese psihice, că din anumite centre ale creierului nostru vin ordinele pentru anumite mișcări ale organului nostru fonator sau ale mușchilor care provoacă regularea debitului de aer. S-ar părea, deci, că despărțirea „rostirii" de „cugetare" nu e îndreptățită. Se va vedea, însă, că în volumul intitulat de noi *Cugetarea lingvistică* nu ne ocupăm cu actele psihice mecanizate și rămase în a f a r ă de stăpînirea noastră, cum sunt cele ce diriguiesc rostirea omenească normală. (Numai în cazuri anormale, cînd vrem să îndreptăm, bunăoară, defectele de rostire ale unui fonf, gîngav, peltic etc., facem eforturi conștiente de diriguire a mișcărilor executate de organele noastre de rostire.)

34. Prin inventarea unor aparate ingenioase, începînd cu simplul palat artificial și sfîrșind cu filmul sonor, s-a dat, mai ales în anii din urmă, o dezvoltare din ce în ce mai mare **foneticii experimentale,** care a devenit o disciplină științifică autonomă, înrudită atît cu fizica, cît și cu lingvistica. Cercetările ei pot fi de mare folos pentru lingvist, lămurindu-i o mulțime de chestiuni, pe care nu le-ar cunoaște, dacă singurul lui mijloc de percepție ar fi urechea. Înregistrările făcute cu cilindrul inscriptor ne permit să distingem cu ochiul (cu mult mai bine înarmat decît urechea) vibrațiunile organelor ascunse vederii sau curbele descrise de sunete pe care urechea nu le distinge, iar filmele realizate la Bonn ne ajută să înțelegem marele rol jucat de coarticulațiune.

Dar, oricît s-ar părea de paradoxal, această cunoaștere amănunțită și obiectivă a sunetului înregistrat de aparate a produs fenomenul, combătut pe bună dreptate de primii foneticieni, la cei ce vedeau litera și nu se gîndeau la sunetul pe care-l reprezenta. Pentru lingvist este mai puțin hotărîtor ceea ce distinge ochiul — palatograma sau oscilograma — decît ceea ce percepe și poate analiza urechea. Are mai puțină importanță din punct de vedere lingvistic cum e rostit sunetul în m o d o b i e c t i v decît cum e înțeles în m o d s u b i e c t i v de cel ce îl percepe cu urechea, și căruia din sunetele sale e asimilat. *Nu atît sunetele în sine, ci valoarea lor de semne are importanță lingvistică.* Fonetiștii experimentali nu țin seama — și nu au cum s-o facă — de unul din cei mai importanți factori ai limbii, de *darul omului de ghicire a ceea ce a voit și n-a izbutit pe deplin să spună — sau să rostească — cel ce-i vorbește.*

Acest lucru îl știu însă scriitorii. Iată, de exemplu, o observație justă la CEZAR PETRESCU (din romanul *Întunecare*, vol. I, p. 177): „Verbianu nu știe o boabă din altă

limbă decît românește. *Și atunci, vorbind cu un străin, stîlcește cuvintele și le strigă din răsputeri*, cu impresia că așa va fi mai ușor înțeles. Un străin i se pare un infirm: surd sau așa ceva."

35. Îngrădite astfel preocupările noastre, vom încerca în volumul intitulat *Rostirea* să dăm înainte de toate o descriere a sunetelor limbii române, arătînd felul cum sunt articulate. Acest capitol, fără pretenții de originalitate, va cuprinde lucruri ce se găsesc în orice manual de fonetică generală. El se întemeiază pe lucrările unui SIEVERS, JESPERSEN, GRAMMONT ș.a. Totuși atenția noastră va fi ațintită și în acest caz asupra particularităților specifice românești, folosindu-ne mai ales de observațiunile prețioase făcute de G. WEIGAND și de învățații români și străini mai tineri, ca A. PROCOPOVICI, E. PETROVICI, A. ROSETTI, E. GAMILLSCHEG, A. LOMBARD ș.a.[15] Mai ales utile ne-au fost observațiile numeroase de amănunt cuprinse în hărțile *Atlasului lingvistic român*, al cărui sistem de **transcriere fonetică** îl urmăm în cartea noastră.

Principiul general al acestui sistem de transcriere este de a întrebuința semnele obișnuite ale grafiei românești (deci pe *ă*, *ș*, *j*, și *ḑ* = dz, împrumutat din vechea ortografie) și de a nota nuanțele cu semne diacritice, valabile pentru toate grupele de sunete.

Astfel, un punct dedesubtul v o c a l e l o r arată că rostirea lor e „închisă", iar un cîrlig, că e „deschisă"; două puncte sau un cîrlig dublu arată că închiderea și deschiderea e mai mare (*vẹde* în Transilvania, *vede* în Bucovina, *vedę* și *vede* în Moldova). „Tilda" spaniolă arată nazalitatea vocalelor; o variantă a acestei „tilde", seminazalitatea. O liniuță verticală subt vocale indică afonizarea (*lupi̥*), iar semnul |— semiafonizarea (*casă*). Liniuța verticală deasupra vocalei arată accentul principal, iar așa-numitul „accent grav" pe cel secundar (*mìnunáte*); cu o linie dublă se notează accentul dinamic sporit (*nŭ vreau*). Un arc subt o vocală arată că ea formează elementul secundar al unui diftong (*dau̯*, *noi̯*), iar pus deasupra vocalelor arată că ele formează un diftong cu elemente egale (*to͡ate*). O linie orizontală deasupra unei litere indică lungimea (*ō*, *r̄*); pentru scurtime se întrebuințează semnul < așezat deasupra (*u̯<*). Vocalele slab perceptibile sunt cuprinse în partea dintîi a unei paranteze rotunde; *lup(u*. Diferitele nuanțe de *ă* se însemnează prin semicerc deasupra vocalei (*ă*, *ĕ*, *ŏ*); diferența între *â* și *î* nu e cea din ortografia oficială, ci *î* e semnul general pentru un *ă* închis, iar *â* însemnează o nuanță între *ă* și *î* (cum o auzim în moldovenescul *casâ*); vocala centrală cea mai închisă se scrie *î* (de ex. în bănățenescul *rîu*); *ö* și *ü*, ca în nemțește.

În ceea ce privește consonantele, o liniuță verticală deasupra sau la umăr însemnează palatalizare (*t'*, *n'*, *ș'*); în special *c'* e africata alveolo-palatală afonică pe care o întîlnim în bănățeanul *fráće* (= frate). Prin circomflexul cu vîrful în sus, deasupra lui *s* și *z*, se însemnează șuierătoarele *ș* și *j* alveolare-palatale, cum le avem în moldoveanul *fâși* (= face) și *ẑână* (= geană), iar deasupra lui *c* și *g* africatele compuse cu acest element: muntenescul *ĉeară* (= ceară), *ĝer* (= ger). Cu circomflexul cu vîrful în jos se însemnează aceleași africate, avînd însă ca al doilea element un *ș* și *j* nepalatalizat: *čăr* (= cer) și *ğăr* (= ger) în rostirea maramureșeană. Printr-un astfel de circomflex, mai mic însă, se indică o palatalizare în măsură mică: *und'e* (= unde), *pîñi* (= pîne) în Moldova. O cruciuliță dedesubt indică o ocluziune incompletă: *îmvăț* (= învăț) *înșir* (= înșir) în Muntenia, iar un punct sub *n* însemnează că nazala e foarte slabă, de ex. în *mũnte* (= munte).

Din alte alfabete s-au împrumutat semnele *đ* pentru africata fonică corespunzătoare lui *ć*, de ex. în bănățănescul *đes* (= des); *δ* e fricativa dentală fonică cu apertură plată, avînd corespondenta afonică *θ*, de ex. în aromânescul *δálă* (= zară), *δeámin*; *γ* e fricativa velară fonică, de ex. în istrorom. *roγu* (= rog) corespunzînd afonicei *χ*, de ex. în munt. *χáiną* (= haină); *l* e laterala velară, de ex. în basarabeanul *cal* (= cal); *ρ* = un *r* uvular, de ex. *gûă* (= gură) la fărșeroți; *w* e fricativa bilabială fonică, de ex. în bucov. *wom* (= om); *y* e fricativa palatală fonică, corespunzînd afonicului *h'*, de ex. în transilv. *yęrmę* (= vierme).

Din alte sisteme de transcriere fonetică a fost împrumutat *η* pentru nazala velară urmată de *c* sau *g* (de ex. *îηcă* = încă) și un *ɦ* cu o prelungire în jos, pentru fricativa faringală fonică, precum o avem, bunăoară, în poziție intervocalică, în *hoɦot*.

36. Cînd vorbim, aerul, ieșind din plămîni, înainte de a se scurge pe gură și pe nas, trece printr-un tub mărginit în partea posterioară de laringe și în partea anterioară de buze sau de nări. *Deosebirile între sunete se reduc* — precum observă just A. Meillet — *la diferitele obstacole pe care aerul le întîmpină în scurgerea lui prin* **tubul fonator.**

Întîiul obstacol pe care îl întîmpină aerul ieșind din plămîni se găsește în laringe. Cu cît coardele vocale sunt mai depărtate una de alta, cu atît debitul de aer e mai mare. Cînd ele se ating ușor, aerul ce se scurge din plămîni le face să vibreze, producînd un zumzet

(de care ne putem da seama, dacă ne astupăm urechile cu mînile și încercăm să rostim un *b* sau *g*). Aceste vibrațiuni ale coardelor vocale produc *vocea* sau *fonia*, care joacă un rol deosebit de important în limbă. Minusul sau plusul de voce caracterizează perechile de consonante de felul lui *p-b*, *t-d*, *s-z*, *c-g*, dintre care cele dintîi (*p*, *t*, *s*, *c*) sînt a f o n i c e (sau *surde*) și cele de-al doilea (*b*, *d*, *z*, *g*) f o n i c e (sau *sonore*). Tot în coardele vocale — după cum le scurtăm sau le lungim — se produc diferențele de înălțime, care joacă un rol atît de important la a c c e n t u a r e și i n t o n a ț i e.

Avem, în rîndul al doilea, o deosebire de r e z o n a n ț ă, după cum aerul trece numai prin gură — în care caz vorbim de sunete *orale* (de la lat. *os*, *oris* „gură") — sau și prin nas, în care caz vorbim de sunete *nazale* (de la lat. *nasus* „nas"). Cînd ne uităm în gura celui ce rostește *a*, vedem cum omușorul (uvula) lui se ridică. Acest omușor îndeplinește funcțiunea unei clape care închide în mod automat canalul nazal, lipindu-se de peretele faringal și silind aerul să iasă pe gură. Dacă zic *an*, atunci omușorul, cînd începe articularea lui *n*, se dezlipește de peretele faringal și ia poziția lui de repaos, adică atîrnă de cerul gurii moale. Nemaigăsind nici un obstacol, aerul se scurge și pe nas. Astfel se produce în cavitățile („fosele") nazale o rezonanță care dă sunetului un timbru nazal.

Limba, singură sau împreună cu maxilarul inferior — de care e legată prin mușchi la baza ei — și buzele pot produce de asemenea obstacole în calea aerului care tinde să părăsească tubul fonator.

Cînd gura e atît de deschisă și limba atît de depărtată de cerul gurii, încît aerul să se poată scurge fără să producă o vibrație a membranelor și mușchilor care mărginesc canalul oral, atunci sunetele produse sînt *vocale*. A p e r t u r a cea mai mare o avem la *a* (de aceea doctorul cînd vrea să ți se uite în gît îți zice să „faci *a*"); mai mică e la *e* și *o*; și mai mică la *i* și *u*. Cînd apertura e mai mică decît la *i* sau *u*, aerul nu mai poate trece neîmpiedicat și se produc vibrațiuni care dau un zgomot caracteristic pentru *consonante*.

Consonantele rostite cu o asemenea apretură mică se numesc *constrictive* (sau *fricative* sau *spirante*), de ex. *f*, *v*, *s*, *z*,..

Cînd limba se lipește de partea superioară a gurii sau cînd buzele se lipesc una de alta închizînd tubul fonator, avem a face cu consonante *ocluzive*. Aerul, care n-are loc să se scurgă pe nas (ca la *m* și *n*), se adună n dosul obstacolului și ajunge la un moment dat să spargă obstacolul. În acest caz consonantele oclusive se numesc și *explozive*: *p*, *b*, *t*, *d*, *c*, *g*.

Se poate întîmpla ca această închidere să se facă numai parțial, încît o parte din aer să se poată scurge *lateral*, de ex. la *l*. La diferitele feluri de *r* închiderea este completă, dar organele care închid gura sunt atît de elastice. încît o mică porție de aer adunată în dosul obstacolului ajunge pentru ca să-l spargă. În urma elasticității, oclusiunea se face însă din nou; dar aerul o sparge iarăși. Aceste explozii repetate fac asupra urechii noastre impresia unor vibrațiuni. De aceea *r* e o *vibrantă*.

Cînd rostesc, în fața oglinzii, *apa*, văd cum între cei doi *a* se face o închidere a buzelor mele. Tot o astfel de închidere, făcută însă cu dosul limbii și cerul gurii moale, se produce cînd zic *aca*. După l o c u l unde se produce obstacolul, sunetele se pot împărți în *labiale* (de la *labium*, „buză"), *dentale* (de la *dens*, *-tis* „dinte", înțelegîndu-se dinții de sus), *alveolare* (adică la ridicătura din dosul dinților superiori), *palatale* (de la *palatum* „cerul gurii tare") și *velare* (de la *velum* „cerul gurii moale") — numite mai de mult și *guturale* (de la *guttur* „gît" — *uvulare* (de la *uvula* „omușor"), *faringale* (de la *pharynx* „faringe") și *laringale* (de la *larynx* „laringe").

Cînd rostesc *u* și *i* înaintea oglinzii văd cum buzele se rotunjesc și se țuguie la *u* și cum colțurile lor se mișcă spre urechi, cînd trec la *i*. Deci nu numai organul care produce apertura și mărimea aperturii, ci și f o r m a ei e importantă. Atît *s*, cît și englezescul *th* sunt constrictive afonice dentale; ceea ce le deosebește e felul deschizăturii, în formă de făgaș la *s*, cu limba plată la *th*.

37. Descrierea sunetelor, așa cum am schițat-o în cele precedente, corespunde realității numai atunci cînd rostim sunetele izolate, ceea ce se întîmplă foarte rar și numai în mod excepțional în vorbirea obișnuită. Astfel, cînd comunic la telefon un nume necunoscut, pentru o mai bună înțelegere, voi zice „*Dingu* cu *d* din *Dumitru*, *i* din *Icn*, *n* din *Nicolae*, *g* din *Gogu* și *u* din *Ulpiu*". (Tot așa învățau să „buchisească" bunicii noștri: „dobru-ije-naș-glagoli-ucu: Dingu"). De fapt însă, *d* înainte de *i* se rostește altfel decît *d* înainte de *u* și mai ales *n* urmat de *g* e alt sunet decît *n* din *Nicolae*. *În vorbirea obișnuită articularea sunetelor depinde totdeauna de aceea a sunetelor învecinate și realizarea lor se face cu maximul de economie în mișcări*. În măsura în care am siguranța că sunt înțeles de cel ce mă ascultă, articulez incomplet, ca să economisesc unele mișcări, sau deplasez locul de articulație, ca să pot forma mai ușor articulația sunetului următor.

Cînd am să rostesc cuvîntul *dragă*, organul meu fonator ia de la început două poziții, pe care le menține pînă la sfîrșit: coardele vocale se ating ca să se producă vocea, iar omușorul închide canalul nazal. Aceasta fiindcă toate sunetele acestui cuvînt sunt fonice și orale. Cînd zic *trupul*, buzele, care se țuguie pentru primul *u*, rămîn țuguiate pînă cînd rostesc și pe al doilea *u*. Explozia lui *p* se face cu buzele țuguiate, nu cu ele întinse, ca atunci cînd rostesc *iepe*.

Dar, vorbind, nu suprimăm numai toate mișcările inutile, ci și p r e g ă t i m de mai înainte mișcările următoare. Cînd rostesc înaintea oglinzii cuvintele *glumă* și *glie*, văd că buzele mele se țuguie pentru *u* și se lățesc pentru *i*, î n a i n t e c h i a r s ă î n c e p s ă r o s t e s c pe *gl*. Această pregătire a lui *u* sau *i* următor o pot face, pentru că poziția buzelor e indiferentă pentru *g* și *l*, articulate în interiorul gurii. Vedem, deci, că există cazuri cînd *omul poate s u p r a p u n e, cu totul sau cel puțin parțial, articulațiile viitoare peste sunetele precedente, fără ca să sufere comprehensiunea*. Din asemenea observații controlate și completate cu mijloacele moderne ale filmului vorbitor, a clădit P. MENZERATH o teorie nouă, care răstoarnă multe păreri eronate ale foneticienilor mai vechi.

Învățatul german a tăiat în bucăți filmul care conținea cuvintele *Glas* și *Glück* și a lipit după *gl* din cuvîntul al doilea pe *as* din cuvîntul întîi și invers, pe *gl* din cuvîntul întîi înainte de *ück* din cuvîntul al doilea. Lăsînd să ruleze filmul astfel modificat, a observat că *Glas* și *Glück*, dobîndite pe cale sintetică, nu se deosebeau, din punct de vedere acustic, de *Glas* și *Glück* articulate în mod normal. *Modificînd unele din componentele articulației, nu se alterează, deci, caracterul general al unui sunet*. Una din deosebirile esențiale între *a* și *i* este că *a* se prezintă cu cea mai mare deschizătură a gurii, iar *i* cu o deschizătură mult mai mică. Totuși voi distinge foarte bine pe *Dante* de *dinte* și atunci cînd cineva rostește aceste două cuvinte cu pipa strînsă între dinți. Ceea ce ne face să-l înțelegem și în cazul acesta pe *a* ca *a* e faptul că mișcarea maxilarului inferior, necesară pentru ca să producă apertura lui *a*, e c o m p e n s a t ă prin mișcări ale buzelor și mai ales ale limbii, care stabilesc între sunetele rostite cu pipa în gură același r a p o r t ce există între apertura lui *a* și a lui *i* în vorbirea normală.

Tot astfel înțelegem pe unul care vorbește mîncînd („cu gura plină"), deși toate sunetele pe care le produce sunt articulate altfel decît în mod obișnuit.

Una din cele mai interesante compensații se întîmplă atunci cînd vrem să rostim corespondenta fonică a lui *h* laringal. Pentru articularea fricativei laringale coardele vocale trebuie să se deschidă formînd un unghi de vreo 10°; pentru producerea vocii

aceleiași coarde vocale trebuie să se apropie atît de mult, încît să se atingă. Cele două articulări nu pot fi produse, deci, simultan, una excluzînd pe cealaltă. Totuși, în cuvinte ca *hohot*, bunăoară, românul rostește de obicei pe al doilea *h* fonic, ceea ce se poate constata în mod neîndoios din oscilograme. În loc să vibreze coardele vocale apropiate înseși, vibrează, pe cît se pare, membrana fină și elastică în care sunt îmbrăcate, și această vibrație compensatoare produce fonia lui *h* laringal.

Concluzia pe care o trage MENZERATH, cu drept cuvînt, este că, atunci *cînd vorbim, nu adăugăm sunet lîngă sunet, articulat fiecare în mod separat, nici nu se produc s u n e t e d e t r a n z i ț i e între sunetele articulate la locuri diferite* — așa cum ne învățau pînă acum foneticienii — *ci* că *sunetele se s u p r a p u n și se î m p l e t e s c într-o* **coarticulare** *continuă* (sau synkineză). Vorbirea noastră se realizează printr-o m i ș c a r e c o n t i n u ă a organului nostru fonator, c î r m u i t ă de om („gesteuerte Dauerbewegung") după anumite principii de economie. (Cf. P. MENZERATH, *Die Sprachartikulation als Struktur*, în *Forschungen und Fortschritte*, XIII (1937), p. 364—366.)

În filmul sonor prezentat la al patrulea Congres internațional de lingvistică din Copenhaga se puteau urmări foarte bine cu ochii mișcările pregătitoare ale gurii și gîtlejului, înainte chiar de a se auzi începutul cuvîntului. Aceste mișcări nu se fac însă numai pentru sunetele inițiale, ci pentru t o a t e s u n e t e l e c u v î n t u l u i, a căror articulație poate fi pregătită dinainte, întrucît mișcările care pregătesc diferitele sunete nu se stînjenesc unele pe altele. Imaginea din acest film se aseamănă cu ceea ce observăm la un grup de alergători cînd așteaptă semnalul de plecare: îi vedem cu toți mușchii într-o supremă încordare, nu numai pentru întîiul salt, ci pentru cursa întreagă.

Această pregătire a organului nostru fonator, pentru articularea unor sunete ce vor urma mai tîrziu, dă naștere la o serie de mișcări simultane în articulație, care explică multe fenomene de a c o m o d a r e, a s i m i l a r e, d i f e r e n ț i e r e, d i s i m i l a r e, m e t a t e z ă etc., precum și ivirea, dispariția sau modificarea unor sunete ale limbii. În volumul despre *Rostire* vom da atenția cuvenită acestor fenomene, nu numai spre a ne putea da seama despre geneza lor, ci și spre a distinge cum se comportă limba română în privința lor. Sincopa, bunăoară, este una din cele mai pregnante caracteristice ale dialectului aromân (de sud), comună cu limba grecilor învecinați: asimilația vocalică este frecventă în românește, fără însă să ducă la acea sinharmonie (armonie vocalică) prin care se caracterizează unele limbi (ca cea ungurească); metateza este în limba română și în cea albaneză un fe-

LICEUL „GHEORGHE LAZĂR" BIBLIOTECA BUCUREȘTI

nomen foarte des, mărind numărul asemănărilor ce denotă o strînsă legătură între aceste două limbi.

Recunoscînd rolul important al coarticulației în rostire, unele „neregularități" în dezvoltarea sunetelor ne apar într-o lumină cu totul nouă. Prefacerea lui *s* în *ș* nu se ivește numai în vecinătatea imediată a unei palatale următoare, ca în *pas-pași*, ci și „sărind" peste alt sunet ca în *trist-triști* și chiar peste două, ca în *albastru-albaștri*. Un caz și mai caracteristic pentru coarticularea unui sunet distanțat ni-l dă prefacerea lui *d* + *i̯* în *j* din cauza unui *o* accentuat următor în *medius lócus* > *mijlóc*. Pe cînd aromânii, care accentuează *nóldzuc*, au *dz*, ca în *médius* > *nédz*, dacoromânii — și tot astfel istroromânii și megleniții — au *j* ca în *deórsum* > *jos*. Țuguierea buzelor — mai marcată la *o* sau *u* în silabă accentuată decît într-una neaccentuată — care avea să urmeze la rostirea lui *lo* (din *locus*) următor s-a transpus în mod anticipat asupra lui *dz* precedent, prefăcîndu-l în *(d) j* (*ș* și *j* fiind singurele consonante rostite cu buzele țuguiate). Pentru explicarea lui *j* din *mijloc* nu mai trebuie, deci, să plecăm de la un tip latin vulgar construit * *mediólus locus* — precum propuneam odinioară — nici să admitem, cu CANDREA-DENSUSIANU (DE., nr. 1112), influența slavului *mežda* sau o asimilare a lui *z* față de *č* următor în pluralul * *mizloače* (devenit *mijloace* și atrăgînd după sine și singularul *mijloc*).

38. Principiul coarticulării ne face să înțelegem mai bine și mult discutata problemă a **silabei**.

Pentru ca să știm însă ce este o silabă, e necesar ca înainte de toate să ne dezbărăm de concepția ivită pe urma unei comparații greșite, cu t a c t u l în muzică. Muzica nu e imaginabilă fără tact. În mod normal însă, noi nu „batem" silaba cînd vorbim, după cum batem — cu bagheta, cu piciorul, sau numai în gînd — tactul, cînd cîntăm. Dimpotrivă, *silabisirea e ceva excepțional și se poate asemăna cu „buchisirea" de care am vorbit mai sus*. Dacă trimit servitorul la farmacie să-mi aducă un *gomenol*, rostesc *go-me-nol*, silabisind, pentru ca să mă înțeleagă mai bine și să i se întipărească cuvîntul în memorie. Dar doctorii și farmaciștii nu silabisesc acest cuvînt. Pentru 18, zic în mod normal *opșce*, fiind sigur că ascultătorul meu ghicește în *op* pe *opt* și în *șce* pe *sprezece*. Dacă am însă tot interesul ca interlocutorul meu să nu mă înțeleagă greșit, dacă e foarte important ca el să știe că e vorba de 18, nu de 17 sau 19, voi pronunța cuvîntul silabisind. Mai mult decît atît. Pentru ca „opt" să iasă mai bine în relief și *t* să nu formeze cu *s* următor grupul de sunete coarticulate („africata") *ț*, introduc un *î* între aceste două sunete: *optîsprezece*, schimbînd astfel, deodată cu înmulțirea silabelor cu una, forma tradițională a cuvîntului.

Elementele componente ale unei africate nu se succed, ci se contopesc: *ĝ* nu constă dintr-un *d* u r m a t de *j*, ci dintr-un *d* peste care se s u p r a p u n e un *j*, dînd un singur sunet. Tot astfel în oscilograme

diftongul *ai* are cu totul caracterul unei singure vocale. GRAMMONT, voind să caracterizeze o africată sau un diftong, scoate în evidență tocmai faptul că fiecare din aceste sunete compuse se rostesc într-o singură silabă. Îndată ce rostesc *adjudeca*, cu *d* și *j* distinct, sau *haină* (femininul de la *hain*) cu accentul pe *i*, am înmulțit numărul silabelor cu una și nu mai am nici africata *ĝ* (ca în *Adjud*, rostit *Aĝud*), nici diftongul *ai* (ca în *haină* = îmbrăcăminte).

Ceva analog se întîmplă cînd rostesc *ba:* articularea lui *a* începe deodată cu articularea lui *b* precedent, căci limba ia în gură poziția lui *a* chiar în timp ce buzele se închid pentru *b*. În momentul cînd această ocluziune se deschide, coloana de aer care străbate buzele deschise are forma caracteristică pentru *a*. Din cauza aceasta, un cuvînt, în care avem a face cu consonantă + vocală + consonantă + vocală, se desparte ușor în silabe: *ni-me-ri*. În loc de consonantă simplă poate fi o africată sau anumite grupe de consonante care se coarticulează ușor (ca *tr, dr*) și în loc de vocală un diftong: *ra-ță, rău-ta-te, pa-tru.*

Numărul silabelor unui cuvînt e identic cu numărul culmilor lui sonore. Deoarece sonoritatea (germ. „Klangfülle") depinde de apertură, se zice de obicei că un cuvînt are silabe cîte deschizături realizează gura. E cunoscută experiența lui SIEVERS: dacă pronunțăm *a* și ne batem cu palma peste gură, de cîte ori gura e astupată de palmă avem impresia că se încheie o silabă. Cînd cuvîntul are un singur punct culminant, în jurul lui se grupează toate sunetele învecinate: în jurul lui *i* din *timp* sau a lui *au* din *scaun* se grupează toate consonantele învecinate. În acest caz vorbim de monosilabe.

Între teoria silabei determinate de „culmile sonore" sau de „deschiderea gurii" și între ceea ce știm despre coarticulație nu este o contrazicere. Greutatea se ivește însă atunci cînd avem să determinăm granița silabelor la un grup de consonante între două vocale.

Cînd în loc de *scaun* zic *scaunul, n* nu mai e satelitul lui *au* precedent, ci trece subt stăpînirea lui *u* următor, a doua culme sonoră. Cel puțin ortografia ne învață că dacă acest cuvînt nu mai încape la sfîrșitul rîndului, scriem *scau-*, cu linioară, și începem rîndul următor cu *nul*. Tot așa scriem *tim-bru*. Acest fel de silabisire este însă potrivnic felului obișnuit de a coarticula sunetele acestui cuvînt. Cînd rostesc *timbru*, sunetele *m, b* și *u* se formează cu o singură mișcare a buzelor, care se închid pentru *m* și *b* și se țuguie pentru *u*. Simultan cu această mișcare a buzelor vîrful limbii articulează pe *r*, încît coloana de aer, cînd iese prin deschizătura labială, conține și vibrațiile lui *r*. Firește

că noi putem rosti pe *m* și dezarticulîndu-l din complexul *mbru* și coarticulîndu-l cu *i* precedent. Acest lucru se întîmplă cînd silabisim *timbru. Dar în acest caz silabisirea nu mai corespunde rostirii normale.*

Cu alte cuvinte, în vorbirea noastră obișnuită sunetele se rostesc coarticulate. Această rostire normală poate fi desființată, cînd voim să fim înțeleși mai bine sau cînd urmărim anumite scopuri de ordin estetic (cf. § 48). După cum putem despărți un cuvînt în sunetele care-l compun — să „buchisim" — tot astfel îl putem dezarticula și în silabe — să „silabisim". Deși, dezarticulînd, pronunțăm sunetele altfel decît în vorbirea normală, impresia acustică nu se modifică în mod esențial.

Din cauza caracterului artificial al silabisirii, unii fonetiști neagă pur și simplu existența silabei. „Die Silbe existiert — phonetisch betrachtet — nicht... Es gibt nur mehr oder weniger lange Lautgruppen, deren Grenzen von der Atmung bestimmt werden; die diese Gruppen bildenden Laute sind nicht trennbar, weil sie eng untereinander verwachsen sind... Die Silbe phonetisch untersuchen und begründen zu wollen, ist also eine Utopie" (Panconcelli-Calzia, *Die experimentelle Phonetik*, 1924, p. 23 și 119). P. Fouché *(Études de Phonétique générale*, 1927, p. 7 ș.u.) a arătat în mod experimental că în rostirea aceleiași persoane silabisirea unui complex de sunete ca *umpu* se face în trei feluri: *um|pu, u|mpu* sau *um|mpu*. O. Jespersen *(Elementarbuch der Phonetik*, p. 153), care are meritul de a fi arătat rolul mare pe care îl are sonoritatea („Klangfülle") în alcătuirea silabei, scrie: „Die Phonetik gibt keine Weisung, ob man in der Schrift *fe-ste, fes-te*, oder *fest-e* abteilen soll. Das einzinge was hier vorliegt, sind zwei Gipfel mit dazwischenliegender Senkung, aber es ist ebenso müssig, darüber zu streiten, ob diese Senkung ganz zum ersten Glied oder ganz zum zweiten oder halb zu beiden gehört, wie es müssig ist, in einem Tal in der Natur nach einer bestimmten Scheide zwischen zwei Bergen zu suchen" [17]. O încercare interesantă de a localiza totuși acest hotar — care uneori e în mijlocul sunetului — a făcut A. Procopovici în *Principiul sonorității în economia limbii*, DR., IV, 12—37. Noi am spune: cînd căutăm să dezarticulăm un grup de sunete, care în mod firesc se rostesc coarticulate, dăm de greutăți pe care nu toți indivizii le rezolvă la fel și nici măcar același individ în aceeași limbă.

39. Dacă după această sumară orientare generală asupra articulării sunetelor, ne întrebăm care sunt **cele mai caracteristice trăsături ale foneticii românești,** socotim că sunt acestea: a f o n i z a r e a finalelor, împreună cu o scurtare atît de mare a vocalelor de la sfîrșitul cuvintelor, încît ele nu mai pot servi ca element de sprijin al silabei; apoi n a z a l i z a r e a v o c a l e l o r înainte de consonante nazale, o urmare a a s i n c r o n i s m u l u i; în sfîrșit, dezvoltarea unui grup foarte variat de v o c a l e c e n t r a l e, pentru care limba literară întrebuințează semnele *ă* și *â* (acesta din urmă cu varianta o r t o g r a f i c ă *î*). Despre toate acestea vom vorbi pe larg în volumul dedicat *Rostirii* (Cf. și DR., VII, 1 ș.u. = ELR., 203 ș.u.). Cît de mult

ţin aceste sunete de felul specific românesc de articulare se poate vedea în mod indirect din greutăţile pe care le întîmpină străinii la rostirea vocalelor afonizate, nazalizate şi a celor centrale.

Din toate aceste trăsături caracteristice se poate desluşi **sistemul fonetic** al limbii române. Acest sistem formează un tot închegat. Cînd printr-o inovaţiune se produce o perturbare, suferă sistemul întreg şi de obicei dezechilibrul iscat trebuie refăcut printr-o c o m p e n s a ţ i e oarecare. La jocul de şah pot lua figurile partenerului meu, fără ca sistemul să se altereze. Tot astfel pot amuţi anumite sunete şi pot „cădea" anumite terminaţiuni, fără ca înţelegerea unui grai să fie turburată. Cînd însă luarea unei figuri poate avea ca urmare prăbuşirea întregului sistem clădit în jurul ei, atunci nu mai poate ajuta decît „compensaţia" pe care o poate aduce pionul schimbat în regină.

Din sistemul fonetic al limbii române face parte fenomenul care se poate caracteriza prin *masarea energiei de rostire la începutul cuvintelor*, avînd adesea ca urmare o reducere a energiei în silabele mijlocii şi finale, fără ca să se schimbe condiţiile de accentuare.

Vedem astfel că — atunci cînd nu există cauze speciale care să le modifice — consonantele şi grupele de consonante iniţiale s-au păstrat neschimbate: b*arba* > b*arbă*, v*inum* > v*in*, b*landus* > b*lînd*, b*ranca* > b*rîncă*, faţă de se*b*um > seu, ri*v*us > rîu, su*b*(u)la > sulă, fa*b*rum > *faur* etc. Exemple ca *loc*, *nostru*, cu *l* şi *n* conservat, arată că aceste consonante aveau la începutul cuvintelor aceeaşi rostire ca *ll* şi *nn* în poziţie medială: ca*ll*em > *cale* faţă de mo*l*a > *moară*, a*nn*us > a*n*, faţă de la*n*a > (dial.) *lînă*. Mai mult decît atît. Consonanta *r* la începutul cuvîntului s-a rostit (şi se rosteşte şi azi în unele regiuni) cu vibraţiuni cu mult mai puternice decît în interior — în textele vechi se scria cu ρρ — şi influenţa lui asupra lui *e* şi *i* următor este aceeaşi ca a unui *rr* latin: *rivus* > *rîu*, *reus* > *rău*, ca *horrire* > *urî*, **arrecto* > *arăt*. Ceva analog s-a întîmplat mai tîrziu şi cu *n* iniţial, care, în anumite condiţii, se rosteşte lung: *nnainte*, *nnalt*.

În ceea ce priveşte vocala *a*, vedem că, în poziţie iniţială, chiar neaccentuată, are soarta lui *a* accentuat, păstrîndu-se fără să se prefacă în *ă* (*amára* > a*mară*, faţă de *barbátus* > b*ărbat*, şi devenind *î* în poziţie nazală (*angústus* > *îngust* ca *ángelus* > *înger*). E. Gamillscheg a auzit în unele părţi ale Olteniei pe *a* iniţial proton că „are un accent secundar şi e despărţit de consonanta următoare printr-o pauză a răsuflării: *à-cú* « acum », *à-ştépt*" (*Oltenische Mundarten*, p. 10).

Consonantele finale latine — exceptînd unele cazuri în monosilabe — amuţesc toate: *lupu*m şi *lupu*s > *lupu*, *nome*n > *nume*, *lau-*

*da***nt** > *laudă*, *e***st** > *e*, *di***c** > *zi*, *soro***r** > *soru* etc., desăvîrșindu-se astfel o tendință care exista și în latinește.

În unele dialecte germane (de ex. în Tirol) consonantele fonice de la începutul cuvintelor devin afonice (**p***itte*, **t***umm*, în loc de **b***itte*, **d***umm*); la noi, dimpotrivă, fonicele s-au păstrat în poziție inițială, pe cînd cele ajunse finale pe teren românesc, se rostesc numai la început cu voce și sfîrșesc prin a se pronunța afonic: *n***od** se rostește *no***dt**, *ro***g** se rostește *ro***gc**, *or***z** se rostește *or***zs**; alături de *ovăz*, întîlnim și forma *ovăs*.

Această afonizare e o urmare a *obiceiului de a anticipa asupra articulării următoare:* coardele vocale se deschid — ca în poziția pauzei — înainte de a fi sfîrșit articularea completă a consonantei finale. În alte limbi observăm tocmai cazul invers, adică o z ă b a v ă în executarea promptă a mișcărilor articulatorii. Astfel, fonia lui *n* se propagă asupra unui *t* și *p* următor în neogrecește, sau asupra lui *s* următor în nemțește; tot astfel albanezii asimilează pe *rn* și *rl* în *rr* Dacă la aromânii din Grecia și Albania găsim *minde* în loc de *minte*, și *carră*, *fičorru* în loc de *carne*, *fičor-lu*, sau la românii din Transilvania și Bucovina auzim rostiri ca *imenz*, *conzul*, în loc de *imens*, *consul*, avem de a face cu r o s t i r i de î m p r u m u t din neogrecește, albanezește sau nemțește, potrivnice limbii noastre. În românește influența sunetelor învecinate se manifestă în marea majoritate a cazurilor în *sens regresiv;* nu z ă b a v a , ci p r e c i p i t a r e a , nu m e n ț i n e r e a articulației anterioare, ci a n t i c i p a r e a asupra celei următoare e caracteristică pentru sistemul nostru fonetic. De aceea *habeat* a devenit *aibă* și *mola* a dat *moara*, de aceea prin Moldova *bărbat* se rostește *barbat* [18] și în limba veche *mine* devenise *mene* etc. Nazalizarea vocalelor, atît de caracteristică limbii române, se explică și ea printr-o prea timpurie coborîre a omușorului (necesară la rostirea lui *n* următor).

40. Din sistemul fonetic decurg în mod firesc anumite **legi fonetice.** Coarticulația face să se producă anumite acomodări în rostirea unor sunete învecinate. Astfel, un *s* urmat de fonicele *b*, *d*, *g* primește fonia acestora și se rostește *z:* față de *despart*, *destind*, *descarc*... avem *dezbrac*, *dezdăunez*, *dezgolesc*... Cînd după prefixul *în-* urmează o labială, se produce o acomodare în privința locului de articulare și *n* din *în-* se schimbă în *m:* față de *îndes*, *înlătur*, *înhață*... avem *împac*, *îmbuc*... Românul nu-și dă, în general, seama că *s* din prefixul *des-* e altul în *despart* și altul în *dezbrac*, sau că nazala din *înmărmuresc* și mai ales din *încui* e alta decît cea din *îndes*, fiindcă

el nu poate rosti decît *z* înainte de *b*, *d*, *g*, şi pronunţă totdeauna *m* înainte de *p*, *b*, *m*, şi *η* înainte de *c* şi *g*. *Atunci cînd avem a face cu o rostire generală şi colectivă primită de toţi membrii unei colectivităţi lingvistice fără ca ei să-şi dea seama că se abat de la rostirea originală, avem a face cu o lege fonetică.* Generalizarea unei asemenea inovaţii de rostire se datoreşte imitaţiei şi obişnuinţei, două elemente în afară de controlul nostru. Ea se poate asemăna cu anumite atitudini, apucături, gesturi sau mişcări pe care le surprindem la cei ce aparţin aceluiaşi grup geografic sau social (familie, provincie sau naţiune), fără ca cei ce le au să fie conştienţi despre aceasta.

II. FONOLOGIA

41. Cît timp sunetul articulat cu aparatul fonator produce numai o impresie acustică, ne găsim pe terenul foneticii, adică a ştiinţei care ne face cunoscut mecanismul vorbirii. În momentul cînd această impresie acustică e prelucrată de mintea noastră, care-i dă valoarea unui semn deosebitor, unui „diacriticon", am părăsit hotarele **foneticii** şi am intrat pe tărîmul **fonologiei**.

O (scris *eau*) însemnează în franţuzeşte „apă", *u* (scris *ou* şi *où*) însemnează „sau" şi „unde", *i* însemnează în latineşte „du-te", *ö* însemnează în ungureşte „el" sau „ea". Sunetul poate servi, deci, pentru distincţii semantice. De obicei acest rol îl are însă sunetul în combinaţie cu alte sunete. În cuvintele franţuzeşti *part* „parte" (sau *par* „prin"), *père* „tată", *pire* „mai rău", *port* „port", *pour* „pentru", *peur* „frică" şi *pur* „curat" vedem că înlocuirea unei vocale prin alta între consonantele *p* şi *r* produce deosebiri lămurite, de natură intelectuală. Tot astfel grupul *-ată* primeşte în româneşte alt sens ori de cîte ori e precedat de altă consonantă sau semiconsonantă: *bată, cată, dată, fată, gată, iată, mată, pată, rată, tată, vată.*

Mijloacele materiale de care dispune omul spre a-şi exprima gîndurile sunt limitate la cîteva zeci de sunete diferite. Nici o limbă nu face însă uz de toate aceste sunete, ci numai de o parte din ele, de obicei nu mai multe decît foile unui joc de cărţi. Dar cît de nenumărate sunt posibilităţile de variaţie cu o pereche de cărţi!

Un *-ă* adăugat la sfîrşitul cuvîntului poate fi semnul pentru genul feminin *(bun-bună, vecin-vecină...)*, înlocuirea lui *-ă* prin *e*, semnul pluralului (*casă-case...*), înlocuirea lui *-i* afonizat prin *-i* fonic şi silabic,

semnul articulării *(lupi-lupii...)*, înlocuirea lui *-u* prin *-i*, semnul persoanei a doua *(aflu-afli...)* ș.a.m.d. În asemenea cazuri sunetul poate deveni semnul prin care se distinge un morfem de altul, să aibă, deci, un rol gramatical. Dacă la *mare* adăugăm un *a* la început avem un alt cuvînt: *amare* (femininul plural de la *amar*); dacă un *a* se adaugă la sfîrșitul cuvîntului, avem tot cuvîntul *mare*, însă cu forma lui articulată: *marea*. În *casa a mare*, *a* dinaintea cuvîntului *mare* e un auxiliar care nu dă alt sens, ci altă funcțiune sintactică cuvîntului *mare*. Am văzut în cele precedente că în *mãre* față de *mare* lungirea unui sunet are un rol stilistic.

Fonologia e o știință nouă ai cărei promotori sunt învățații grupați în „Cercul lingvistic de la Praga". După teoreticianul principal al acestei discipline nouă, N. TRUBETZKOY, fonetica este știința despre sunetele omenești privite din partea lor materială; foneticianul cercetează limba în afară de orice raport cu însemnătatea lingvistică a complexelor de sunete. Fonologia, dimpotrivă, cercetează deosebirile fonice împreunate cu deosebiri de înțeles, caută să lămurească cum se comportă aceste elemente deosebitoare unul față de altul și după care reguli pot fi combinate în cuvinte; pe fonolog îl interesează sunetul numai întrucît îndeplinește o anumită funcțiune glotologică. *(Lehrbuch der Phonologie*, p. 13—14.)

Spre a cunoaște mai bine elementul nou pe care l-a introdus școala fonologică în cercetările lingvistice, aducem exemplul adesea citat al limbii adigheze. După cum a arătat N. TRUBETZKOY, în limba aceasta din Caucaz există numai trei vocale care sunt de fapt și „semne" lingvistice: *a*, *e* și *ə*. Adevărat că adighezii rostesc și un *i*, *u*, *ü*, *o* și alte vocale, dar acest *i* al lor înlocuiește pe *ə* după palatale, *u* înlocuiește pe *ə* după (sau înainte) de velare, *ü* înlocuiește pe *ə* între două labiale, *o* înlocuiește pe *e* după velare rotunjite, *ö* înlocuiește pe *e* între labiale etc., etc. Din punct de vedere obiectiv, în limba adigheză există, ca și în limba germană, seria vocalică *a*, *e*, *ə*, *i*, *o*, *u ö*, *ü*, dar dintre aceste vocale cele cinci din urmă sunt, după expresia lui K. BÜHLER, irelevante, căci ele nu însemnează altceva decît un *ə* sau *e*, ele nu au altă funcțiune, nu îndeplinesc o slujbă deosebită de a acestor vocale însemnătoare. Pe cînd, în limba germană, între *Tische* „mese" și *Tasche* „buzunar" e o deosebire de sens, în adigheză acest „diacriticon" *(i*: *a*, după dentale) lipsește. Vedem, deci, că ceea ce din punct de vedere fonetic este egal (sistemul vocalic german și cel adighez), poate fi diferit din punct de vedere fonologic.

Meritul cel mare al școalei fonologice este acela de a fi apăsat asupra valorii funcționale pe care o poate avea sunetul. Fonologii exagerează, neinteresîndu-i sunetul decît cînd are un rol funcțional în limbă, confundînd astfel obiectul cu metoda cercetării. Granița între fonetică și fonologie nu poate fi trasă atît de precis cum o vor fonologii, căci nu există o limită hotărîtă între sunet și fonem (pe care lingviștii nu-l înțeleg toți la fel). Dacă fonetica se poate asemăna cu numismatica (care studiază banul în înțeles material), iar fonologia cu științele financiare (care se ocupă cu valoarea banului ca mijloc de schimb) nu trebuie să uităm că aurul din care e bătută o monedă — și ar trebui să intereseze deci exclusiv pe numismat — poate deveni unul din cei mai importanți factori financiari, îndată ce i se dă valoarea convențională de etalon.

42. Spre deosebire de cei mai mulți „fonologiști", pentru noi — și încă din 1921, înainte de ivirea școalei „fonologice" de la Praga — fonologia nu are să cerceteze numai modul cum se întrebuințează în diferite limbi diferitele sunete spre scopuri funcționale, căci acest lucru interesează, precum văzurăm, mai mult „economia limbii". Un sunet poate deveni „semn" și fără ca să fie legat de un sens sau de o funcțiune gramaticală. Ajunge ca să-mi „fac o idee" despre sunetul auzit, să-l observ, să-l asemăn cu alte sunete, să-i judec valoarea și să-l grupez în minte, pentru ca el să devină ceea ce T. BAUDOUIN de COURTENAY a numit mai întîi atît de potrivit: **fonem.**

Fonologia este știința care studiază fonemul, spre deosebire de fonetica, care se ocupă de sunetul emis de organul nostru fonator. Ceea ce pentru un pianist e t e h n i c a e pentru un lingvist fonetica; fonologia se poate asemăna cu i n t e r p r e t a r e a unei bucăți muzicale.

Omul nu este — cum s-a crezut într-un timp — un imitator inconștient și un transmițător pasiv și indiferent al limbii tradiționale, însușită, mai ales în copilărie, ca o dexteritate oarecare. Dimpotrivă, el e un observator atent al graiului propriu și al limbii semenilor săi, stăpînit de năzuința de a desăvîrși mereu, prin organizare, singurul mijloc ce-i stă la dispoziție ca să poată împărtăși altora gîndurile și preocupările sale. Această necontenită observare cuprinde, precum au dovedit-o cercetările mai recente — și în mare parte tocmai studiile „fonologiștilor" — nu numai cuvintele și construcțiunile gramaticale, ci și sunetele unei limbi. Prin comparația rostirii altora cu pronunțarea proprie, omul ajunge să-și dea seama de deosebiri, să cîntărească între două rostiri, care e mai corespunzătoare, să respingă sau să adopte o pronunțare nouă. Cu alte cuvinte, preocuparea continuă de felul cum rostim ne duce la p ă s t r a r e a neștirbită a pronunțării tradiționale sau la introducerea unor i n o v a ț i u n i.

43. Mai mult decît atît. Observîndu-se pe sine și pe alții, omul bagă de seamă că anumite deosebiri se repetă regulat în toate cuvintele cu structură asemănătoare. El ajunge astfel să descopere c o n d i ț i u n i l e în care apar anumite rostiri deosebite de ale lui. În urma acestei descoperiri el poate — precum văzurăm — g e n e r a l i z a o inovație de rostire asupra întregului m a t e r i a l l i n g v i s t i c.

Să luăm un exemplu. În limba japoneză nu se face deosebire între *l* și *r*. Niponii rostesc un sunet, care pentru urechea noastră sună cînd ca *l*, cînd ca *r*. Se pare că într-o epocă veche a limbii noastre *l* începuse să fie pronunțat ca un fel de *r* japonez. Dacă această rostire s-ar fi ivit

pentru orice *l*, am fi avut în românește o lege fonetică asemănătoare cu cea care se găsește la japonezi. Dar modificarea în rostirea lui *l* era limitată la noi asupra unui singur caz: cînd el era intervocalic și nu era lung. Astfel era dată posibilitatea unei comparații a lui *l* intervocalic cu *l* în alte poziții (de ex., inițial, în *lung, lat* etc.) și cu *l* rostit cu o durată mai lungă (de ex., în *stele*, din lat. *stellae* etc.). Strămoși de ai noștri, care continuau să rostească *scala, mola* ... ca în latinește, auzeau la alți conaționali rostirea evoluată, cu un sunet pe care îl identificau cu *r* din *amara, mora* „să moară" ... și cîntărind această rostire nouă cu rostirea lor tradițională, au găsit-o preferabilă pe cea cu *r* și au adoptat-o și ei. Astfel noua rostire a putut deveni cu timpul c o l e c t i v ă — unul din elementele ce caracterizează **o lege fonologică.**

A doua cerință a unei legi fonologice este ca ea să fie g e n e r a l ă. Nu e de ajuns ca o inovație să fie primită de toți membrii unei colectivități lingvistice ci e necesar ca ea să se generalizeze asupra întregului material lingvistic. Cu alte cuvinte: nu a fost de ajuns ca în loc de *scala, mola* să se adopte rostirea *scara, mora* ci *r* în loc de *l* a trebuit să fie extins și asupra lui *quale, tale, palumbu, pulece, saluto* ..., din care s-au născut formele actuale *care, tare, porumb, purece, sărut* ... Pentru generalizarea rostirii *r* în loc de *l* în toate aceste cazuri nu era necesar ca cei dispuși să adopte noua rostire să audă t o a t e aceste cuvinte de la cei ce le pronunțau cu *r*, ci era de ajuns ca ei să-și dea seama de condițiile în care apărea *r* pentru *l*. Spre a observa aceste condiții era iarăși de ajuns ca să asemene rostirea veche *scala*, cu *l* ca în *lacrima* sau *stelle*, cu rostirea nouă: *scara*, deosebit de *lacrima* și *stelle*. (Cf. §11).

44. Fonologia va urmări cu deosebită atenție asemenea procese. Fonologia r o m â n ă va avea să stabilească îndeosebi care sunt **contrastele** cărora românul le atribuie un rol fonologic. Ele sunt adesea altele decît în alte limbi. Astfel soarta unei vocale depinde în franțuzește sau în italienește adesea de faptul dacă e urmată de o singură consonantă (poziție liberă) sau de două consonante (poziție acoperită). În românește, *e* din *pĕctus* a devenit *ie*, întocmai ca *ĕ* din *mĕle* (= *mĕl*) : *piept, miere* (spre deosebire de italienește: *petto, miele*). Tot astfel nu se face deosebire în tratamentul lui *o* dacă era lung sau scurt: *Dŏminus* și *pōmum* au dat același rezultat: *domn, pom*, spre deosebire de alte limbi romanice. Dimpotrivă, deosebirile de presiune joacă un rol mare la noi. Pe cînd în italienește, bunăoară, *a* s-a păstrat cînd era neaccentuat, ca și cînd avea accent, în românește *a* lipsit de accent a devenit *ă*. O deosebită importanță are în dialectul dacoromân poziția „dură" sau „moale", deci

caracterul nepalatal sau palatal al vocalei din silaba următoare, fără efecte în cele mai multe alte limbi și chiar și în dialectele transdanubiene. În volumul nostru despre *Rostire*, toate aceste chestiuni vor fi tratate pe larg.

45. După ce rostirea *r* pentru *l* a ajuns să se generalizeze asupra tuturor cazurilor de poziție intervocalică, la un moment dat nu mai exista în limba strămoșilor noștri nici un cuvînt cu *l* între vocale, încît legea fonologică a lui *l* prefăcut în *r* era încheiată. După ce valurile unei inovațiuni de rostire au atins hotarele extreme, legea fonologică era mărginită și din punct de vedere al întinderii ei geografice. Arătarea **hotarelor în timp** — prin urmărirea în documente vechi, în toponimie, în împrumuturile făcute din sau în alte limbi și prin deducții de cronologie relativă—**și** a hotarelor **în spațiu** (dialecte și isofone) ajută mult la precizarea unei legi fonologice.

Adesea însă, o asemenea lege nu e mărginită nici în timp, nici în spațiu. Cînd o lege fonologică are repercusiuni în morfologie, se ivesc în conștiința lingvistică a subiectelor anumite **alternanțe**, care fac ca legea fonologică să rămînă în a c ț i u n e și ca materialul lingvistic să cuprindă și cuvintele intrate mai tîrziu în limbă. După ce toate elementele latine prefăcuseră pe *l* intervocalic în *r*, împrumuturile mai noi n-au mai putut participa la această modificare de rostire. De aceea latinescul *scala* apare ca *scară*, dar același cuvînt, împrumutat în secolul al XIX-lea din italienește, are forma *scală*. Tot astfel lat. *mola* a dat *moară*, dar slavul *bolĭ* apare subt înfățișarea *boală*.

La acest cuvînt din urmă vedem însă că *o* s-a prefăcut în *oa*, întocmai ca în cuvîntul de origine latină *moară*. Aceasta, fiind că un joc între *l* și *r* nu există în morfologia română, dar în cazuri ca *scol-scoală*, *domn-doamnă* etc. există conștiința că în locul unui *o* trebuie să apară *oa* ori de cîte ori în silaba următoare e un *ă* sau *e*. De aceea, probabil, chiar la intrarea în limba română slavul *bolĭ* a primit forma *boală*, precum lui *maccaroni* italian, intrat de curînd în limbă, i-a corespuns de la început forma *macaroane*.[20].

Precum o modificare de rostire depășește limitele în timp, tot astfel vedem cum uneori inovații de pronunțare — sau chiar anumite elemente care le condiționează — t r e c d i n c o l o d e h o t a r e l e u n e i l i m b i. Astfel, prefacerea lui *a* neaccentuat în *ă* se întîlnește și în bulgărește și în limba albaneză. Paralel cu închiderea lui *a* neaccentuat în *ă*, merge închiderea lui *o* în *u* și a lui *e* în *i* în bulgărește și neogrecește, ca și la noi. Tot astfel vedem că în bulgărește *e*, *i* din silaba ur-

mătoare produce — întocmai ca în dialectul dacoromân — reducerea lui *ea* în *e*: *věra* cu plur. *veri*, întocmai ca rom. *beat* cu plur. *beți*.

46. La baza celor mai multe legi fonologice sunt modificări r e c u n o s c u t e de rostire. Dar legi fonologice se pot naște și prin **interpretări** — greșite de cele mai multe ori — ale materialului lingvistic. Dacă în Moldova se zice *barbat*, în loc de *bărbat*, avem a face cu o asimilare vocalică, a lui *ă* față de *a* următor. Asemenea cazuri fiind numeroase, *(balan, pacat, scaldat* etc.*)*, această inovație de natură fonetică a putut să devină în unele regiuni o lege fonologică. Printr-o interpretare ulterioară, prefacerea lui *ă* în *a* n-a fost atribuită lui *a* următor, ci altui element, care se repeta în toate exemplele acestea: accentul următor. Astfel rostirea *a* pentru *ă* s-a putut extinde și asupra unor cuvinte ca *facút, sacúre* etc., în loc de *făcut, săcure* etc.

47. Nicăiri nu se pun poate atîtea probleme de natură principială și metodică ca în fonologie. Pentru explicarea **excepțiilor** ne stau de obicei deschise mai multe căi — căci preocupările intensive cu probleme fonologice în a doua jumătate a veacului trecut au deschis o mulțime de perspective în direcția aceasta — încît de cele mai multe ori numai alegerea între mai multe posibilități de explicare este grea. Deoarece am considerat totdeauna că primează cîștigul metodic, vom da în volumele următoare o deosebită atenție cazurilor de acest fel.

Exemplificarea bogată, pe care o va găsi acolo cetitorul, servește spre a scoate mai bine în evidență tendințele generale care se opun cristalizării unei legi fonologice. Astfel, încercînd a explica cazurile refractare, noi am căutat să deslușim efectele simțului e t i m o l o g i c, g r a m a t i c a l și a n a l i t i c la subiectele grăitoare, simțuri care acționează în mod diferit la diferiți indivizi și la diferite popoare, și nu ne-am mulțumit să le atribuim **analogiei**, cum făceau neogramaticii. Într-adevăr, analogia e, precum a arătat K. Vossler, mai degrabă fermentul pentru generalizarea unei inovații, decît cauza opririi ei. Exemplul citat mai sus, al lui *boală* sau *macaroane*, care au *oa*, după analogia cuvintelor vechi, o dovedește îndeajuns.

Urmărind cu atenție care contraste au în limba română o însemnătate fonologică, cum au fost lărgite și reinterpretate anumite modificări de rostire și cum au reacționat subiectele vorbitoare față de anumite tendințe de generalizare a lor, vom descoperi liniile mari ale **sistemului fonologic** român.[21]

Am dat acestei laturi a fonologiei o importanță atît de mare, fiindcă suntem convinși că legile fonologice nu sunt numai o plăsmuire a învățaților, ci corespund unor realități lingvistice. Lucrul principal este ca ele să fie bine înțelese. În acest caz ele vor continua să servească ca cel mai sigur control în cercetările etimologice și să dea studiilor noastre aceea consistență științifică pe care a introdus-o în lingvistică școala neogramatică.

III. PSIHOFONIA

47 *a*. Vom vedea în capitolul despre „Cugetarea lingvistică" că nu toți cei ce vorbesc aceeași limbă își clădesc frazele la fel — altminteri n-ar fi adevărat dictonul că „stilul e omul" — și că arhitectura frazei diferă chiar la același individ, după dispoziția sufletească, după „situația" (§ 69) în care se găsește și după pregătirea ascultătorului de a-l „ghici". Cînd scopul nostru e să c o n v i n g e m pe cineva, nu vom căuta numai argumentele care să sprijine ideea, ci vom da și frazei noastre înfățișarea unei propoziții construite l o g i c , cu subiect și predicat, obiect, propoziții coordonate și subordonate etc. Cînd, dimpotrivă, voim să cîștigăm pe cineva sufletește, vom face apel mai mult la sentimentele sale (§ 68). Și HUMBOLDT știa că limba nu e numai un mijloc de a c o m u n i c a cu altul, ci și o încercare de a c î ș t i g a pe interlocutor pentru sine.

Dar nu numai construcția frazei și mijloacele stilistice variază de la om la om — și chiar la același individ, după starea sufletească în care se găsește și după intențiile pe care le are cînd vorbește — ci și felul cum produce sunetele. Dacă n-ar fi așa, n-am recunoaște, la telefon, pe cel ce ne vorbește, chiar cînd nu-și spune numele; n-am ști că cei ce fac gălăgie în odaia vecină sunt niște copii; bunica oarbă n-ar ghici din vorba nepoatei sale că s-a întîmplat o nenorocire, oricît ar încerca nepoata să-și îmbrace comunicarea în fraze construite în mod normal ș.a.m.d.

E noapte. Niște bătăi la poartă mă scoală din somn. Deschid fereastra, dar din cauza întunericului nu recunosc pe cel ce bate. „Cine-i?" întreb. „Eu", răspunde cineva. Acest „eu" e absurd, căci nu spune nimic. El e totuși semnalul individual al emitentului (BÜHLER). După glas recunosc imediat pe prietenul meu întors dintr-o călătorie.

Mai mult decît atît. După felul de a rosti pe acest „eu", ghicesc în același timp că prietenul meu e obosit sau bolnav, sau urmărit de cineva. Există anume mlădieri de voce care trădează starea sufletească

sau temperamentul celui ce ne vorbește. Un om care se teme vorbește repede, unul deprimat sufletește vorbește rar; cei deprinși să stăpînească pe alții accentuează puternic cuvintele, timizii abia le scot în relief prin accent.

Toate aceste deosebiri de rostire, care ne permit să cunoaștem după organ pe cel ce ne vorbește și să-i cunoaștem, după intonație, temperamentul sau starea sufletească în care se găsește, interesează înainte de toate pe psihologi. Ei au izbutit în timpul din urmă să obțină, prin metoda electro-acustică, niște oscilograme cu mult mai complexe decît cele dobîndite cu aparatele fonetiștior experimentali, înregistrînd și acel plus care deosebește limba unui individ de a altuia, sau variațiile în graiul aceluiași individ, după împrejurări.

În timpurile din urmă ne-am deprins tot mai mult să recunoaștem importanța graiului individual și a limbii afective. Dar chiar făcînd abstracție de aceste două aspecte care se lămuresc din oscilogramele psihologilor experimentali, mai sunt și altele, care arată cîte hotare comune are psihologia cu lingvistica. În capitolul despre *Rostire* nu pot, deci, lipsi cîteva considerații generale despre ceea ce am putea numi *psihofonie*.

Urechea nu distinge numai un grai individual de altul, ci și o limbă de alta. Un bucureștean vorbește mai repede decît un ardelean; pe un român îl cunoști că e român și cînd vorbește franțuzește, deoarece rostește la fel pe *grammaire* ca și pe *grand'mère* (fiindcă a deprins să nazalizeze totdeauna vocalele înaintea consonantelor nazale); dimpotrivă, pe un sas, oricît de bine ar vorbi românește, îl recunoști fiindcă rostește oral vocalele înainte de *m* și *n*; dacă ai auzit la radio vorbind pe un suedez, vei cunoaște imediat, mai tîrziu, stațiunea Stockholm, chiar fără să știi limba suedeză, după felul cum „speaker"-ul își „cîntă" limba.

Am arătat în § 25 că „intonația" are un rol deosebit de important în economia limbii. Am putea adăuga că chiar timbrul individual al glasului nostru și mai ales posibiltățile de a varia felul vorbei noastre sunt mijloace prin care putem să înlesnim înțelegerea celor spuse de noi sau să cîștigăm pe ascultător pentru noi. Aristide Briand cucerea sala cu glasul său „de violoncel" și mulți oratori datoresc „organului" lor plăcut și sonor succesele de tribună; gingășia unui glas de femeie, duioșia unei voci înecate în lacrimi sau patosul unui entuziast pot convinge mai mult decît conținutul celor spuse de ei.

În *Journal de Psychologie*, XXXIV, 1937, p. 643—671, a publicat de curînd A. Gemelli un foarte interesant studiu rezumativ despre cercetările sale psihofonice. Reținem din el mai ales următoarele

două principii de cea mai mare importanță nu numai pentru psiholog, ci și pentru lingvist:

a) „Considerînd oscilograma unui cuvînt izolat sau, de preferință, a unei fraze, limba se prezintă condusă de o lege internă de **închegare structurală** («structurațiune»), mulțumită căreia fiecare cuvînt și fiecare frază ne apare ca ceva întreg. Se poate zice că fiecare cuvînt este emis de subiectul vorbitor s t r u c t u r a t și că fraza, perioada și orice parte a vorbirii posedînd o anumită unitate intrinsecă, sunt supuse aceleiași legi totalizatoare."

Tonalitatea pe care o dăm vorbirei noastre nu privește, deci, numai anumite sunete, ci emisiunea întreagă, și ea durează tot timpul cît suntem stăpîniți de o anumită stare sufletească. E, deci, ca și cînd, cîntînd la vioară, am întrebuința, pentru anumite pasagii, surdina. Ceea ce adăugăm rostirii noastre obișnuite, pentru ca să dobîndim anumite modulațiuni, schimbă adesea și articulația sunetelor. Astfel, cînd șoptesc, coardele mele vocale se deschid. Pentru ca să pot produce totuși contrastele între sunetele afonice și fonice, atît de necesare spre a face să se înțeleagă mai ales cuvintele care nu se deosebesc decît prin aceste contraste (de ex. *papă* de *babă*, *tată* de *dadă* etc.), trebuie, în tot timpul cît șoptesc, să fac uz de fel de fel de mișcări compensatoare.

Tot astfel s-a recunoscut de mult că o rostire precipitată are alte efecte — producînd, bunăoară, sincoparea vocalelor neaccentuate — decît vorbirea răspicată. De aceea anchetatorii *Atlasului lingvistic român* au avut grijă să noteze și „tempo" vorbirii, adăugînd după cuvîntul notat, în paranteze, un AL = allegro sau un L = lento.

b) „Fiecare fonem își păstrează individualitatea ... chiar și atunci cînd, din cauza vecinătății cu alte forme sau din cauza altor condiții în care e emis, își pierde sau i se slăbesc unele din trăsăturile lui caracteristice ... Notele particulare ale graiului individual («individualismele») nu împiedică, nici nu îngreuiază înțelegerea limbii. Urechea omului are în fața acestor individualisme rolul unui **filtru**; ea recunoaște, cu toate deformațiile suferite, cuvîntul și elementele lui constitutive ... Ajunge ca fenomenele și cuvintele să păstreze cîteva elemente constante pentru ca acestea, chiar reduse la minim, din punct de vedere cantitativ și calitativ, să fie recunoscute ca atare, grație cîtorva mecanisme de integrare."

Deci, precum organul nostru fonator economisește, atunci cînd coarticulează, toate mișcările fără de care un fonem mai poate fi recunoscut, tot astfel urechea noastră nu strînge numai, ca o pîlnie, undele sonore, ci în același timp le filtrează, selecționînd numai pe acelea asu-

pra cărora voim să ne ațintim atenția. Cînd examinez pe mai mulți elevi, toată atenția mea e concentrată asupra răspunsurilor lor. Urechea mea face abstracție de tot ce dă un timbru particular vocii lui Popescu sau Ionescu. Cînd însă aud glasuri în odaia vecină și aș vrea să știu cine e acolo, Popescu sau Ionescu, urechea mea filtrează, dimpotrivă, notele vocilor individuale, neinteresînd-o sensul cuvintelor rostite de ei. Noi recunoaștem cuvintele și atunci cînd sunt cîntate și înțelegem și pe un peltic sau fonf, ale căror rostiri sunt atît de „individulae"; ajunge să prindem cîteva elemente caracteristice, chiar deformate, spre a ghici fonemul, fiindcă mintea noastră poate face abstracție de toate adaosele care se ivesc, alături de ceea ce e tipic pentru un fonem, la cei cu pronunțarea vițioasă.

Această putere de înregistrare a fragmentelor prinse cu urechea joacă în lingvistică un rol deosebit de important. Ea explică, între altele, fenomenul scurtării cuvintelor. Dacă în loc de *quinquedecim* latinul zicea *quindecim*, o făcea fiindcă silaba accentuată *quin* ajungea ca să deștepte imaginea lui *quinque*. Tot astfel, în *paisprezece* și *șaisprezece*, *pai* sau *șai* urmate de *-sprezece*, ajung ca să evoce în mintea ascultătorului român pe *patru* și *șase*.

Dacă la *pa-* în loc de *patru* s-a mai adăugat un *i*, aceasta s-a întîmplat din cauza lui *doi* și *trei*, așa încît, după *doisprezece*, *treisprezece*, s-a zis *paisprezece*, după care s-a orientat *șaisprezece*, atrăgînd după sine pe *șaizeci*.

IV. EUFONIA

48. Dacă un german ar zice: *Die Zeit vergeht und schweigt*, sau un francez: *Le temps passe et se tait*, desigur că nu ar izbuti nici pe departe să evoce cu atîta plasticitate trecerea impasibilă a vremii, care nu ține seama de așteptările și dorințele omenești, ca acel *Vremea trece și tace*, prin care românul exprimă, cu echivalentele limbii sale, aceeași idee. Repetarea grupului consonantic inițial (consonantă + *r*) urmat de *e* (**vre***mea* **tre***ce*) pentru ca sfîrșitul celor două cuvinte următoare să fie reluat *(tre***ce** și *ta***ce***)* sunt mijloace formale care măresc în mod considerabil puterea evocativă a cuvintelor. Aliterațiunea și rima (sau asonanța) — care asociază cuvinte diferite din punctul de vedere al sensului după sunetele inițiale sau finale — le reliefează și le fixează mai bine în memorie. Unele limbi, ca cea germană, fac uz mai mult de întîiul mijloc *(in* **B***ausch und* **B***ogen)*, altele, ca cea

română, de al doilea *(luntre și punte; calea-valea; lavre și palavre; Adam -Babadam; cine alege, culege; tot un han și-un ban; la unii mumă, la alții ciumă...)*.

Alt mijloc de a mări farmecul muzical al sunetelor e r i t m u l cu repetarea unor anumite cadențe și r e f r e n u r i l e, care repetă, la sfîrșitul fiecărei strofe — sau chiar după fiecare vers — anumite combinații de vocale și consonante, ce nu au nici un sens, dar creează poeziei o admirabilă atmosferă. Așa sunt multe refrenuri în poezia lirică franceză; așa acel *hai lerui* — cu nenumărate variante — care mărește nota mistică a colindelor noastre.

Alături de asemenea mijloace, de care fac uz mai ales poeții, există desigur și anumite **sonorități**, care dau cuvîntului un farmec eufonic deosebit. Fonologia limbii poetice e un capitol nestudiat încă, poate și din cauză că lingvistul o crede de competența esteticianului, iar acesta nu are de obicei destulă comprehensiune lingvistică. Cele cîteva încercări făcute în vremea din urmă, aiurea și la noi, mai ales asupra limbii poeziilor lui EMINESCU, sunt niște începuturi interesante, care n-au izbutit însă să iasă cu totul din atmosfera neprecisă a unor interpretări impresioniste.

„Armonios" și „frumos" sunt noțiuni subiective. Celor mai mulți li se pare că limba lor maternă e cea mai frumoasă. Deprinderea cu sunetele și anumite legături sufletești aduc în mod firesc cu sine asemenea aprecieri. Totuși admitem de obicei că există limbi mai „armonioase" decît altele. Limba cehă — cu combinațiile ei neobișnuite de consonante, cu accentul ei fix și cu lungirea vocalelor neaccentuate — nu se poate compara cu cea italienească, bogată în vocale și cu foarte puține grupuri consonantice. În cuprinsul aceleiași limbi, avem dialecte care trec de frumoase și altele care sunt considerate urîte. Graiul vienez sună pentru un german cu mult mai plăcut decît cel din Dresda. Limba română vorbită de un muntean ni se pare sobră, dar rece; cea vorbită de moldoveni, mai dulce și caldă, dar mai moale, mai feminină; în gura ardelenilor ea e energică, dar aspră. Mai ales ne par „urîte" unele rostiri dialectale, precum sunt consonantele palatalizate. *Miṅe, cal'e, t'indă* sună „rău", *k'atră, ġine* sau *buri̯ete, du̯omn* sună „țărănește"; *faśi*, în loc de *face*, din gura moldovenilor — și mai ales a moldovencelor — nu ne supără deloc.

Deși e foarte greu de precizat în ce consistă eufonia unei limbi, totuși există unele elemente obiective de apreciere, care rezultă din *statistica frecvenței relative* a sunetelor. Instructive sunt mai ales aseme-

nea statistici cînd le putem compara cu alte limbi. Iată care este, după D. MACREA, tabloul în procente al frecvenței sunetelor din limba română:

1	peste 10%	*e* (10,14)	
2	între 7 și 8%	*i* (plin 6,52, afonizat 1,13).....	*r* (7,41)
1	„ 6 și 7%	.....	*n* (6,49)
4	„ 5 și 6%	*a* (5,97), *u* (5,82), *ă* (5,27).....	*t* (5,39)
3	„ 4 și 5%	.....	*l* (4,80), *d* (4,32), *c* (4,29)
3	„ 3 și 4%	.....	*s* (3,98), *m* (3,31), *p* (3,21)
3	„ 2 și 3%	*o* (2,66)', *î* (2,36)	*ș* (2,54)
6	„ 1 și 2%	*ea* (1,50) *ĉ* (1,50), *v* (1,29), *b* (1,25), *f* (1,10), *ț* (1,07)	
25	sub 1%	*ai, au, ăi, ău, eau, ei, eo, eu, ia, ie ii, iu, îi, oa, oi, ou, uă, ui....z, k', ǵ, g, h, ĝ, j.*	

Acest tablou permite să facem cîteva constatări interesante:

V a r i a ț i a e mare, căci, pe lîngă cele 5 vocale obișnuite, se adaugă cele două vocale centrale (*ă* și *î*) și nu mai puțin decît 19 diftongi și triftongi (a căror proporție față de vocale este totuși destul de redusă, dat fiind că toți diftongii și triftongii la un loc nu fac decît ceva peste 11% din vocalism). Cele 22 de consonante sunt în proporție de 54,84% față de cele 26 de feluri de vocale (inclusiv diftongii și triftongii) cu 45,16%. Repartiția între consonante și vocale este, deci, aproape egală, urmînd de obicei după vocală o consonantă, și invers. Cele mai frecvente consonante sunt lichidele (*r, l, n*), mai apropiate de vocale, dînd împreună 18,70%.

Observăm de asemeni că sunetele fonice sunt în proporție de aproape 76% (45,16% vocale + 30,38% consonante fonice) față de 24% de afonice. Din această proporție se explică s o n o r i t a t e a limbii române. (Adevărat că fonia scade la sfîrșitul cuvintelor, însă numai înainte de pauză sau cînd urmează cuvinte începătoare cu consonante afonice, deci destul de rar.)

Cu privire la r e z o n a n ț ă, observăm că ea este în mare măsură orală. Cele două consonante nazale, *n* și *m*, fac împreună mai puțin de 10% din totalul sunetelor românești. Nazalitatea acestora se prelungește asupra vocalelor învecinate, dar vocale cu adevărat nazale, ca în franțuzește (adică urmate de alte consonante decît *n* și *m*), nu avem.

R e p a r t i ț i a sunetelor asupra cuvîntului nu stă totdeauna în raport cu frecvența lor. Astfel vedem, bunăoară, că frecvența lui *e* față de *c* (+ *ĉ* + *k'*) sau față de *s* este de 10,14%, față de 6,10% și 3,98%. Dacă comparăm cu aceste cifre numărul paginilor din *Dicționarul enciclopedic „Cartea românească"* avem proporția de: $7^1/_2$: 6

(exact: 25 pagini la *e*, 185 pagini la *c* și 151 pagini la *s*), ceea ce însemnează că cel mai frecvent sunet din limba română, vocala *e*, nu se întrebuințează decît foarte rar (aproape numai în neologisme) la începutul cuvintelor, pe cînd alte sunete, cu o frecvență destul de mică, precum e *c* (+ *ĉ* + *k'*) și *s*, se găsesc foarte des în poziție inițială.

Instructivă e și o comparație cu alte limbi. Astfel, raportul între *i* și *e* sau între *s* și *r* e tocmai invers (sau aproape invers) la noi și la neogreci, căci față de 7,65% (*i*) și 10,14% (*e*) la noi, ei au 10,58% (*i*) și 9,61% (*e*), iar față de 3,98% (*s*) și 7,41% (*r*) la noi, ei au 7,16% (*s*) și 4,67% (*r*). Cu totul deosebită față de limba noastră este la ei deasa întrebuințare a lui *a*, cu 13% (față de 5,97% la noi) și a lui *t* cu 7,70% (față de 5,39% la noi).

Și o comparație cu limbile romanice arată uneori deosebiri destul de mari. Dacă ne limităm la vocale (fără diftongi și triftongi), vedem că proporția vocalelor „răsunătoare" („éclatantes") *a* + *o* este la noi de 23½%, ceva mai mică decît la francezi (24%), dar cu mult mai mică decît la italieni (46%) și mai ales la spanioli (56%). În schimb, vocala „ascuțită" („aiguë") *i* e la noi (17½%) aproape tot atît de frecventă ca în italiană (18%) și mai des întrebuințată decît în spaniolă (10%) și franceză (15%). De limbile surori (italiana 31%, spaniola 28%, franceza 23%) ne apropiem în întrebuințarea vocalei „clare" („claire") *e* (25½%). Fără să fie atît de răsunătoare ca italiana și spaniola, limba română este de o mare claritate.

Cumpătul, care caracterizează pe român, se reflectă și în limba lui, întrucît el nu face uz de contrastele de apertură și durată. În limba-model (așa cum se aude pe scena Teatrului Național) vocalele lui nu sunt nici prea deschise, nici prea închise și nici prea lungi ori nici prea scurte (cu excepția lui „i scurt" la sfîrșitul cuvintelor). De asemeni nu avem consonante geminate.

D. Macrea și-a făcut statistica în modul următor. A luat cele dintîi 70 de cuvinte de pe pagina 67 a scriitorilor Eminescu, Creangă, Sadoveanu (moldoveni), Caragiale Ispirescu, Brătescu-Voinești, Arghezi (munteni), Agârbiceanu și Blaga (ardeleni), și a culegerilor de poezii populare de Jarnik-Bîrseanu (din Transilvania) și E. Hodoș (din Banat) și a numărat toate sunetele, 3266 cu toatele, socotind apoi în procente frecvența lor. Media pentru un cuvînt e de 4—5 sunete. A făcut apoi a doua numărătoare, la cele dintîi 70 de cuvinte de pe pagina 67 a următoarelor scrieri și autori vechi din diferitele provincii românești: Coresi, Varlaam, Neculce, *Palia de la Orăștie* (1582), *Noul Testament de la Bălgrad* (1648) și *Biblia de la București* (1688). Rezultatele sunt aproape identice, ceea ce dovedește că metoda e bună. (Deosebirile mai importante privesc diftongul *ea* necontras în *e* și pe „u scurt".) Cifrele comparative pentru neogreacă le-am luat din L. Rousel, *Grammaire descriptive du Roméique littéraire*, iar pentru

limbile romanice din P. FOUCHÉ, *L'état actuel du phonétisme français* (1936). În *Bulletin linguistique*, VI (1938), p. 17—25, A. GRAUR și AL. ROSSETTI dau o listă a grupelor consonantice întrebuințate în românește la începutul, în mijlocul și la sfîrșitul cuvîntului. Deși ele sunt numeroase, frecvența lor — care n-a fost urmărită de autori — este mică.

Între cuvintele unei limbi, unele sunt mai „poetice" decît altele. Astfel, *dor, codru, cuib, plai...* trec de cuvinte pline de farmec — și romanticii făceau des uz de ele — altele ca *brînză, cîrcă, tîrnăcop, șpriț...* sunt „nepoetice".

Într-un studiu pătrunzător, intitulat *La phonologie et la langue poétique* (Paris, 1935), J. VENDRYES arată că disocierea diftongilor în franțuzește este un mijloc întrebuințat de poeți spre a mări expresivitatea cuvintelor. „Există o reală deosebire între *pieux* (rostit în limba curentă într-o singură silabă) și *pi-eux*, *violet* și *vi-olet*. E în fond aceeași deosebire care separă *eau* de *onde*, sau, în germană *Frühling* de *Lenz*. E o diferență de v a l o a r e. Pronunțarea în patru silabe, *silenci-eux* dă o impresie de mister și de calm liniștitor, *harmoni-eux* are o muzicalitate mai bogată, *délici-eux* o savoare voluptoasă și alintătoare" (Cf. D. MACREA, în DR., IX, 368). Aceeași observație se poate face și în românește. Poeții noștri — și mai ales EMINESCU — întrebuințează adesea diftongi disociați: „privitori ca la *te-atru*" etc. Tot astfel G. DIMA și E. MANDICEVSKI, compunînd liturghiile lor, despart *jertfa la-u-dei*. (De asemeni: *I-e-rusalime, arhi-e-reul* etc.).

Scriitorii „reușesc să aleagă și să combine cuvintele astfel încît să le facă să exercite o impresie misterioasă; aceasta va trezi în cetitor o stare sufletească asemănătoare aceleia în care se găsea scriitorul" (GRÈGOIRE, *Linguistique*, 1938, p. 171).

Cei chemați în primul rînd să descifreze enigma **eufoniei** limbii cutărui poet, sunt poeții înșiși, dotați din fire cu un simț care lipsește altora. Cînd poetul e dublat de estetician, el va fi în stare să împărtășească și altora ceea ce descopere cu simțul său înnăscut. Acesta e, bunăoară, cazul poetului L. BLAGA, ca interpret al lui EMINESCU, al cărui farmec deosebit consistă mai ales în limba armonioasă pe care o întrebuințează în versurile sale. Cum în volumele viitoare nu vom mai avea prilej să vorbim despre „limba poetică", cetitorul ne va ierta o lungă citație din *Geneza metaforei și sensul culturii* (1937, p. 92—95) de L. BLAGA:

„De ce taci cînd fermecată
Inima-mi spre tine-ntorn?
Mai suna-vei dulce corn
Pentru mine vreodată?

Este, desigur, în ultimele două versuri o exclamație întrebătoare, menită să dea expresie unor stări de lină melancolie. Poezia acestor versuri nu consistă însă numai în împrejurarea că poetul a izbutit să dea o expresie concretă unei întrebări și nedumeriri abstracte, care privește durata vieții sale. Dacă aceste două versuri ar fi simplă expresie concretă a acestei întrebări, ne-ar fi dată posibilitatea să remaniem cuvintele și ordinea

lor prin expresii echivalente. Să se încerce o dată operația de substituire. « Vei mai cînta vreodată dulce bucium pentru mine? » Ni se va concede că această expresie, deși logic și concret echivalentă, nu poate înlocui pe aceea a versurilor. Cuvîntul « suna-vei » are, prin neobișnuitul inversiunii gramaticale, carate rare, un aer indecis între firesc și solemn; cuvîntul « dulce » din complexul « dulce corn » obține, prin sonoritatea sa, el însuși o nunață de dulceață sufletească; iar cuvîntul « corn » scurt și de o substanță vocalică relativ profundă, are ceva dintr-o melancolie nesentimentală, organic stăpînită, a unui om care nu se complace deloc în prelungirea retorică a stărilor sufletești. Cuvîntul « vreodată », pus la urmă, sugerează, prin poziția sa în frază chiar, ceva din pierderea contemplativă în timp. Pe urmă întregul acestor două versuri se leagă, definitiv, în sine, ca un monom pe care nimic nu-l mai poate sparge, ca un monolit fără fisuri și atît de închegat că pare a rezista în materialitatea sa oricărei chimii adverse. Cuvintele, prin sonoritatea, ritmul, muzicalitatea, prin poziția lor în frază etc. dobîndesc în limbajul poetic virtuți și funcții, pe care nu le au ca simple expresii cotidiane. În limbajul poetic cuvintele nu sunt numai expresii, ci sunt corpuri, substanțe care solicită atenția și ca atare. S-ar zice că stările sufletești exprimate în poezie cîștigă, datorită acestor virtuți actualizate ale cuvintelor, potența unui mister relevat în chip definitiv. Cuvintele limbajului poetic devin revelatorii prin însăși substanța lor sonoră și prin structura lor sensibilă, prin articularea și ritmul lor. Ele nu exprimă numai ceva prin conținutul lor conceptual, ci devin revelatorii prin însăși materia, configurația și structura lor materială. Limba poetică nu întrebuințează cuvintele numai pentru darul lor expresiv-conceptual, ci și pentru unele virtuți latente ale lor, pe care tocmai poetul știe să le actualizeze. Aceste virtuți țin de substanța sonoră și ritmică ca atare. Cuvîntul « poetic » este în materialitatea sa desigur *altceva* decît o stare emotivă sau un gînd, dar el prezintă tocmai în materialitatea sa și ceva analogic stării emotive sau gîndului. Limbajul poetic este, prin urmare, prin latura sa materială, ritmică și sonoră ca atare, ceva « metaforic ». Datorită limbajului poetic, o stare sau o trăire, ca mistere deschise, ne apar dintr-odată relevate. Încă o dată: limbajul cu adevărat poetic are acest aspect « metaforic », chiar și atunci cînd nu utilizează metafore propriu-zise. Limba poetică se deosebește de proza zilnică tocmai prin acest aspect, mulțumită căruia ea, în calitate de lume sonoră și ritmică, devine icoana miraculoasă a unor stări sau lucruri, exprimată de altă parte și conceptual prin ea. Limba poetică e, așadar, *revelatorie*, nu simplă expresivă, și, întrucît e revelatorie, ea poate fi investită cu epitetul «metaforicului », indiferent că utilizează sau nu metafore propriu-zise."

Cît de mult era preocupat EMINESCU însuși de efectul sonor al cuvîntului întrebuințat, se vede din manuscrisele sale. Reproducem în clișeul alăturat o pagină ce ni se pare deosebit de caracteristică. Însemnările notate pe ea nu privesc numai rimele, care măresc atît de mult valoarea eufonică a versului eminescian, mai ales prin noutatea lor, ci și ceea ce singur numește „colori", adică efectul acustic ce rezultă din potrivirea sunetelor. Vedem că dintre aceste cuvinte eufonice nu lipsește nici acel „întorn" rimînd cu „corn", pe care l-a relevat și L. BLAGA și în care sunete pline de sonorități ridică în mijlocul strofei două cupole de un farmec arhitectonic extraordinar. În ce măsură își dădea seama EMINESCU despre valoarea expresivă a fenomenului reiese din ceea ce ne spune SLAVICI despre el: „Ceea ce-i atingea plăcut urechea erau mai ales sunetele *ea, oa, ia, ă* și *î*, care lipsesc în neologisme" (la CARACOSTEA, *Arta cuvîntului la Eminescu*, p. 24). De aici rezerva lui pentru neologisme. Caracteristic este că el simțea ca mai armonioase vocalele și diftcngii cei mai specific românești.

48. *a.* Precum efectul pe care-l produce rima, asonanța și aliterațiunea constă, în esență, din repetarea în anumite poziții a aceluiași sunet sau grupuri de sunete, tot astfel muzicalitatea unui vers nu o dau sunetele în sine, cu un cuprins mai melodic decît altele, ci r e p e t i ț i i l e, a l t e r n a n ț e l e sau c o n t r a s t e l e, infinite în varietatea lor, dintre diferitele sunete în cadrul aceloraș versuri sau strofe.

Dacă examinăm iarăși poezia lui EMINESCU, vedem că unul din mijloacele cele mai obișnuite la el este **repetarea vocalei accentuate** a cuvîntului din rimă într-o silabă accentuată anterioară, mai ales în jumătatea dintîi a versului.

Adîncu-i luminîndu-l...
Înseninîndu-mi gîndul...
Vino-n codru la izvorul...
Pe lîngă plopii fără soț...
Tot nu poate să adoarmă...
Dulce dragoste bălaie...
Și n-o să am ce blestema...
Ca mîni toți anii s-o urma...
Cu cîte lacrimi le-am udat...
De cum răsare luna...
Simte inima-i că-i plină...
Nu le fac să fie azi...
Vîntul tremură-n perdele...
Peste ochii cuvioși...
Umbre-n codri ici și colo...
Flori de tei în părul-i negru...

Uneori vocala rimei se repetă în silaba accentuată imediat precedentă:

Ne cunoșteam de mici copii...
Tremurînd cu unde-n spume...
Ea-l privea cu suflet dus...
Și blînd din cale-afară...
De ce nu vii tu, vină...
Și de dragi unul altuia...

Alte dăți, cele două feluri de repetare apar combinate, făcînd ca vocala accentuată din rimă să răsune de două ori în corpul versului:

Țîrîiesc încet ca greieri...
Varsă apelor văpaie...
Deasupra-i frunzele pustie...
Se scutur frunzele de nuc...

Avem și versuri în care vocala accentuată din rimă se repetă în toate silabele accentuate precedente:

Și dacă ramuri bat în geam...

În sfîrșit, găsim și versuri care nu conțin decît vocala din rimă, atît în silabele accentuate, cît și în cele neaccentuate:

Stelele-n cer...

Asemenea repetări nu măresc numai muzicalitatea versului, ci și plasticitatea lui. Cei patru *a* din *Și dacă ramuri bat în geam*, urmîndu-se la intervaluri ritmice egale, evocă lovirea crengilor în sticla ferestrei; cei patru *e* din *Stelele-n cer* ne dau impresia licăririi țintelor de aur pe bolta albastră a cerului.

Această repetare a vocalei din rimă nu poate fi întîmplătoare, ci ea formează unul din multele mijloace întrebuințate de EMINESCU spre a mări muzicalitatea versurilor sale. Faptul că n-o găsim în alte versuri, muzicale și ele, nu infirmă cele spuse, căci poetul dispune de infinite alte mijloace spre a ajunge același scop, dintre care n-are decît să aleagă. Să nu uităm cele spuse în § 47 *a:* urechea noastră e un filtru capabil să rețină numai anumite sonorități. Astfel, chiar în versurile citate, vedem uneori că vocala din rimă se repetă în toate silabele, alteori numai în cele accentuate, alteori numai în silaba accentuată precedentă ș.a.m.d. [22] În cazul dintîi urechea face abstracție de consonante, în cazul al doilea și de vocalele neaccentuate, în cazul al treilea de toate consonantele și vocalele, afară de cea accentuată imediat precedentă etc.

Dacă repetarea acelorași sunete — în cele mai variate forme — se poate constata relativ ușor, cu atît mai greu e să precizezi alternanțele și contrastele care dau **profilul muzical** al unui vers sau al unei poezii. Vom încerca totuși s-o facem cu una din cele mai melodioase poezii ale lui EMINESCU, cu *Rugăciunea*, pe care o reproducem întreagă:

Rugămu-ne-ndurărilor,
Luceafărului mărilor;
Din valul ce ne bîntuie
Înalță-ne, ne mîntuie.
Privirea-ți adorată
Asupră-ne coboară
O, Maică preacurată
Și pururea fecioară,
Marie!

Am subliniat cele două versuri care formează sîmburele *Rugăciunii:* strigătul îndreptat, în momentul suprem, de un naufragiat al vieții către puterea divină. Mai rar versuri de o mai concentrată expresivitate. Tot ce premerge și ce urmează e într-o legătură intimă și într-o armonie desăvîrșită cu ele.

Rima bogată nu unește numai pentru ureche pe „bîntuie" cu „mîntuie", ci implorarea mîntuirii e o urmare firească a acelei „bîntuiri", care exprimă toată intensitatea unor crize sufletești devenite insuportabile prin necontenita lor revenire. „Valul" ce crește năprasnic și amenințător din unduirea apei apare și în ritm: silaba accentuată se înalță după o urmare de trei silabe neaccentuate. Acest ritm, la rîndul lui, aduce cu sine multele proparaxitone: formele verbale fără sufix, „bîntuie", „mîntuie" (nu „bîntuiește", mîntuiește"), construcțiile cu pronumele enclitic: „rugămu-ne", „înalță-ne", „asupră-ne" (nu „ne rugăm", „ne înalță", „asupra noastră") și dativele „mărilor" și „îndurărilor".

Mai mult chiar decît prin imaginile poetice, prin rimă, ritm, alegerea și potrivirea cuvintelor, poetul izbutește prin anumite sonorități armonice să ne pregătească, pentru ca clocotul sentimentelor sale să răsune și în sufletul nostru. Limitînd cercetarea la vocalele din silabele accentuate, cred că am ajuns să pot prezenta și în mod grafic, deci obiectiv, profilul muzical al *Rugăciunii* lui EMINESCU.

Cele trei vocale principale sînt *i-a-u.* Între vocala cea mai deschisă, *a,* și cele două vocale închise, *i* și *u,* se găsește o serie întreagă de vocale intermediare, dintre care ne-am deprins să mai deosebim cu deosebire două — pentru care avem și litere deosebite — pe *e* (între *a* și *i*) și pe *o* (între *a* și *u*). Scara vocalică e deci: *i e a o u.*

Aceste cinci vocale sînt distanțate unele de altele, în ceea ce privește înălțimea lor, prin cîte o octavă. Numărul vibrațiilor lor simple e:

u	o	a	e	i
450	900	1800	3600	7200

În unele limbi se mai găsesc și alte vocale. Astfel, francezii și germanii au pe *ö* și *ü,* noi pe *ă* și *î.* Dacă asupra articulării vocalelor *ă* și *î* suntem azi destul de bine informați, nu știm prea multe despre înălțimea lor și, deci, nu știm sigur unde trebuie așezate în scara vocalică. Judecînd însă după efectul pe care-l produc asupra urechii noastre, locul lor e între vocalele profunde *o* și *u,* și adică *ă,* mai aproape de *o,* iar *î* mai aproape de *u.* (WEIGAND însemna în transcrierea sa fonetică pe *ă* prin *o̯* și pe *î* prin *u̯*). Făcînd abstracție de micile deosebiri ce există între *ă* și *î,* și așezîndu-le pe amîndouă împreună, între *o* și *u,* căpătăm

în românește un portativ cu șase linii, din care cea mai de jos e linia *u* și cea mai de sus linia *i*. (Pentru limba franceză sau cea germană portativul ar avea linia a șasea, pentru *ü* și *ö*, între linia *i* și linia *e*.)

Dacă pe acest portativ imaginar însemnăm cu cîte o liniuță orizontală cele 17 vocale din silabele accentuate *(-gă-, -ră; -cea-, -mă- va-, bîn-; -nal-, mîn-; -vi-, -ra-; -su-, -boa-; mai-, -ra-; pu-, -cioa-; -ri-)* și unim capetele lor prin linii verticale, dobîndim următorul profil muzical al poeziei *Rugăciune:*

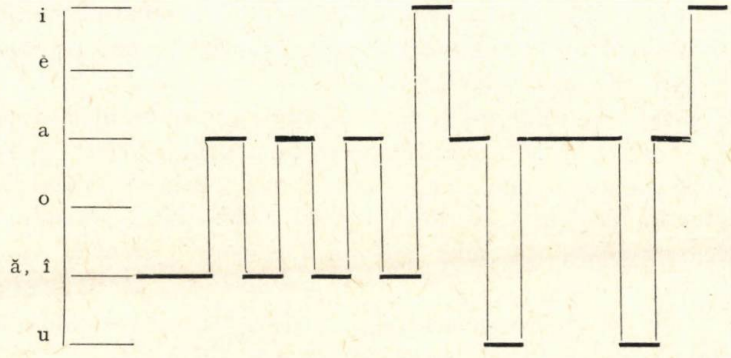

Profilul muzical al *Rugăciunii* lui EMINESCU.

Ce deslușim în această imagine grafică?

Descoperim înainte de toate „valurile" pe care le schițează și ritmul poeziei. Faptul că între vocalele accentuate nu se găsesc niciodată *e* și *o* (căci în diftongii *oa* și *ai*, *o* și *i* sunt elemente slabe care î n t o v ă r ă ș e s c numai pe *a* accentuat) e caracteristic, zbuciumul sufletesc e prea mare pentru ca expresia lu isă se oprească pe liniile vocalelor de tranziție. În versurile care formează sîmburele poeziei e vorba de „valuri", nu de „unde"; profilul muzical nu schițează, deci, o unduire ușoară, ci o tălăzuire, o învălurare puternică.

Partea dintîi — cuprinzînd primele patru versuri — se mișcă întreagă, în ridicări și coborîri egale, subt linia mijlocie a vocalei *a*. E un „de profundis clamavi", care amintește — după nimerita caracterizare a lui D. POPOVICI — sunetele de orgă. Culmile valurilor — silabele în care răsună vocala *a* — se găsesc totdeauna în cuvintele care, ca înțeles, deșteaptă în noi imaginea înălțimii sau a ridicării: „luceafăr", „val", „înalță"

În partea a doua a poeziei avînd să urmeze cuvîntul „coboară", el e pregătit printr-o linie care, ea însăși scade de la cea mai mare înăl-

țime, cu un scurt popas pe linia mijlocie, la cea mai mare adîncime: *i — a — u* (Privirea-ți adorată,/ Asupră-ne...)

În această parte a doua zbuciumul sufletesc apare mult intensificat, pînă se topește în acel strigăt cu care culminează poezia: *Marie*. Invocarea pe nume a Maicii Domnului tocmai la sfîrșit — fără să sufere alte cuvinte care ar umplea versul cu numărul de silabe al versurilor precedente — este de un efect deosebit. Dar numele Maria (care era dat și nu putea fi, deci, înlocuit prin un alt sinonim) cuprinde vocala cea mai înaltă, *i*. Simțul de compoziție al poetului nu putea lăsa această bruscă ridicare suspendată oarecum la sfîrșitul poeziei. De aceea el i-a creat un contrapunct. Strofa a doua a poeziei — cuprinzînd ultimele patru versuri — începe cu o silabă cu *i*. Această înălțare excesivă pe portativ cere, la rîndul ei, o coborîre dincolo de limitele păstrate în strofa dintîi a *Rugăciunii*. De aceea lui *i* din „privire" și „Maria", le răspund cei doi *u* din „asupră-ne" și din „pururea". Valul prefăcut în munte, înainte de a se ridica a doua oară din adîncimi, stăruie timp de trei silabe pe linia „a" în „coboară", „maică" și „preacurată".

Nu trebuie să ne închipuim că EMINESCU a pus intenționat în poezia sa toate elementele pe care le-a scos la iveală interpretarea noastră. El le-a găsit, condus fiind de o instinctivă sete de muzicalitate. Dar multele variante păstrate — dintre care nici una nu are un profil muzical atît de armonios — dovedesc că perfecțiunea atinsă și din punct de vedere al muzicalității nu se datorește numai unei inspirațiuni momentane, ci nobilei străduințe de a se ridica, prin căutare neodihnită, la înălțimea geniului înnăscut.

Dacă am încerca să așezăm pe portativ și alte poezii după principiile urmate în *Rugăciune*, am da, probabil, greș, căci fiecare poezie își are profilul ei muzical, particular. Încercarea de a găsi principii generale, potrivite pentru toți poeții și pentru toate poeziile, o cred zadarnică.

În unele versuri m u z i c a l i t a t e a se unește — după cum văzurăm — cu p l a s t i c i t a t e a versului. Nu trebuie însă confundată muzicalitatea cu o n o m a t o p e e a. Tocmai versul „Și dacă ramuri bat în geam" ne-o arată. Într-adevăr, interjecțiile onomatopeice constînd din *p* + vocală + *c* sunt în românește: *pac* pentru o explozie, *poc* pentru lovirea cu un obiect contondent, și *pic* pentru sunetul produs de căderea unui strop de apă. Dacă poetul ar fi vrut să i m i t e sunetul produs de lovirea ramurilor de geam ar fi trebuit să aleagă cuvinte cu *o* în silaba accentuată. Faimosul vers al lui COȘBUC:

Prin vulturi vîntul viu vuia

unește aliterațiunea cu onomatopeea — căci un v prelungit imită suflarea vîntului — ceea ce dă versului său o plasticitate mare, dar nu-l face deosebit de melodios.

Spre a ilustra deosebirea ce există între muzicalitate și onomatopee, reproduc sfîrșitul poeziei *The Cataracte of Lodore* de R. SOUTHEY (1774—1843), și un fragment mai mare din traducerea română a lui ST. O. IOSIF. Atît poetul englez cît și cel român au izbutit să imite în versurile lor căderea vijelioasă, zbuciumată și frămîntată a apei: nici unul n-a scris o poezie care să exceleze prin muzicalitatea ei.

CATARACTA LODOREI

...Sărind şăgalnică,
Crescînd năvalnică,
Slăbind tîrîindu-se,
Ţîşnind lăfăindu-se,
Fugind azvîrlindu-se,
Aiurînd zvîrcolindu-se,
Ocolind plecîndu-se,
Săltînd rentorcîndu-se,
De peste tot şi-adună
În goana-i ce detună
Şuviţele ei săltăreţe
Din care sar alte, răzleţe,
Pe care-apoi iarăşi le-ndrugă
Pîn'la o nouă fugă.
Scurmînd şi opintindu-se,
Luptînd şi despletindu-se,
Ea îşi urzeşte ţesătura ei
Că stai uimit şi pleoapele
Le-nchizi fără să vrei.
Rămîi aşa nedumerit
Şi asurzit şi aiurit
De larma ce-o fac apele
În cursul lor nemaioprit.

Săgeată, pornind,
Şoptind, forfotind,
Clocotind şi cotind,
Smorcăind, horcăind,
Ici picînd strop cu strop,
Ici jucînd în potop,
Năruind, stăruind,
Tremurînd, murmurînd,
Ţîrîind, pîrîind,
Ropotind, bobotind,
Duduind, zguduind,
Vîjiind, gîfîind,
Aromind şi momind
Şi murind, tresărind şi sărind
Şi fierbînd şi turbînd,

Galopînd şi săpînd şi rupînd şi surpînd,
Strălucind, clipocind, nălucind, rătăcind,
Lunecînd, zdrumicînd, şi jucînd şi trecînd,
Unduind, şerpuind şi suind şi vuind,
Spumegînd, fumegînd, răpăgînd şi strigînd,
Dănţuind, chefuind, duduind şi hiind,
Bolborosind, regăsind, poposind şi sosind,
Şopăind, ropăind, ţopăind, hopăind,
Frămîntînd şi cîntînd, desfătînd şi săltînd.
Mereu, mereu coboară, domoală ori zglobie
Bătrîna cataractă, vulcan de apă vie,
Împreunînd tot soiul de zgomote ciudate
Cu-a valurilor sale schimbări neîncetate
Şi-şi trîmbiţă sonora
Şi vesela solie...
Aşa coboară apa-n cădere la Lodora...

THE CATARACTE OF LODORE...

...Recoiling, turmoiling and toiling and boiling,
And gleaming and streaming and steaming and beaming,
And rushing and flushing and brushing and gushing,
And flapping and rapping and claping and slapping,
And curling and whirling and purling and twirling,
And thumping and plumping and lumping and jumping,
And dashing and flashing and splashing and clashing;
And so never ending, but always descending,
Sounds and motion for ever and ever are blending,
All at once and all o'er, with a mighty uproar,
And this is the way the water comes down at Lodore.

V. SCRIEREA

49. În strînsă legătură cu fonologia este și **grafia.** În cuvintele *cale, colea, cum* nu există un *c*, ci t r e i feluri de *c*, rostiți mai înainte sau mai înapoi în gură, după cum sunt urmați de un *a*, de un *o* sau de un *u*. F o n e m u l *c* e o abstracțiune, făcută de mintea noastră simplificatoare, din toate nuanțele de *c* auzite în diferite cuvinte. Litera *c* redă, la rîndul ei, această abstracțiune. De multe ori distincția între două sunete cu articulări asemănătoare e foarte greu de făcut. Astfel, în felul cum rostesc basarabenii pe *bine*, nu prea știm dacă vocala din silaba a doua e un *e* închis sau un *i* deschis; în *chem*, unii pronunță un *k* muiat, alții un *t* muiat; unii istroromâni pronunță la fel pe *las* și pe *lași*, fără ca urechea unui dacoromân să distingă dacă consonanta finală e *s* sau *ș*.

Cum însă noi românii nu am i n v e n t a t un alfabet, ci am adoptat litere străine pentru trebuințele noastre, cunoașterea diferitelor faze prin care a trecut grafia românească nu are un interes lingvistic, ci mai mult filologic, ajutîndu-ne ca să putem citi exact textele din vremurile trecute.

Adaptarea alfabetului c h i r i l i c la trebuințele limbii române a fost, în general, destul de lesnicioasă, căci numărul mare al buchilor permitea găsirea unor semne adecvate pentru sunete pe care alfabetul latin le poate reproduce în mod imperfect. Pentru cele două vocale centrale tipice, *ă* și *î*, serveau cînd semnele slave pentru cei doi „ier" (ъ, ь) — care redau uneori și vocalele afonizate de la sfîrșitul cuvintelor — cînd semnul ѧ din care rezultă, pe cale fonologică, în bulgărește un *ă*. Același semn, modificat în ѧ devine o slovă curat românească prin care se redă un *n (m, ŋ)* silabic sau grupul *î* + *n*, *m* sau *ŋ*. (Pe cît se pare, prin ѧ se putea reda și un *n* constrictiv sau se indică chiar numai nazalitatea vocalei precedente.) Diftongii *ea, ia* și *iu* erau redați prin ѣ, ѧ, ѹ și ю, putîndu-se astfel deosebi de *e* + *a*, *i* + *a*, *i* + *u* (în hiat), distincție pe care n-o putem face în ortografia actuală *(teamă — leal, piatră — fiastru, viu — viul)*. Un *i* ca parte slabă a unui diftong era marcat uneori prin й — și acest semn al scurtării asupra lui *i* a trecut și în vechea ortografie cu litere latine *(noĭ, boĭ, ĭa)* — sau prin ĭ, pentru a reda pe *i* dublu în *i-ie* și *i-ia*. Firește că nu lipsesc nici semnele cu dublă întrebuințare sau, invers, mai multe semne pentru același sunet. Avem chiar pedanterii ortografice — imitate după slavi — precum scrierea lui *o* din *ochi* (la singular) cu un punct, iar la plural cu

două puncte. Pentru *ş* şi *j* avem slovele ш, ж; africatele *ce, ge, ţ* şi *dz* se simţeau ca un singur sunet şi se scriau cu cîte un singur semn: ч, ц, ц şi ѕ; ca acestea erau redate şi grupele *şt* şi *cs* prin cîte un singur semn: щ şi ѫ.

Încercările de a înlocui buchile cu literele alfabetului latin — mai puţin numeroase şi mai nepotrivite spre a reda sunetele specifice ale limbii noastre — au întîmpinat de la început dificultăţi mari. Calvinii ardeleni, care au scris şi tipărit întîiele scrieri româneşti cu litere latine, au adoptat în mare parte ortografia unguréască, cu unele semne diacritice pentru sunetele care nu se găseau în ungureşte (*è* pentru *ă* etc.). Tot astfel unii străini. Cînd Şcoala ardeleană a încercat, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, să dovedească şi prin grafie originea noastră latină, s-a pus la temelia ortografiei noastre principiul e t i m o l o g i c. De la Clain datează multe particularităţi ale scrierii noastre, între altele punerea unui *s* micuţ subt *t* spre a reda pe *ţ* — în care el a recunoscut combinaţia *t* + *s* — sau *é* pentru *ea*.

În dezvoltarea ulterioară a ortografiei noastre au fost adoptate cîteva semne diacritice, care evitau echivocurile supărătoare ale ortografiei actuale. Astfel, distincţia ce se făcea între *i* şi *u* plenison şi *ĭ* şi *ŭ* semivocalic, precum şi scrierea diftongilor *ea* şi *oa* cu *é* şi *ó*, ne dădea mijlocul de a distinge în scris, ca şi în vremea alfabetului chirilic, diftongii de grupurile vocalice repartizate pe două silabe. Tot prin *ĭ* se însemna *i* final afonizat, putîndu-se deosebi de cel obişnuit *(afli*, dar *şcolĭ, pomĭ)*. Părăsirea acestui fel de a scrie din motive de ordin estetic, spre a se evita prea multe semne diacritice deasupra şi dedesubtul literelor, a făcut ca ortografia noastră actuală să cuprindă unele lipsuri însemnate. Pe de altă parte, emanciparea treptată de tendinţa latinizantă a simplificat ortografia de semne ca *ḑ* pentru *z* în cuvinte de origine latină şi de *ĕ (pĕr), ŏ (fŏră), ê (vênt)* şi *û (fûntînă)*, pentru *ă* şi *î*, după criterii etimologice. Numai grafiile *â* şi *î* s-au păstrat pentru acelaşi sunet, după cum se găsea în mijlocul cuvîntului *(bătrân)* sau la începutul *(îmbrac)* şi la sfîrşitul cuvîntului *(urî*, deci şi *urît)*. Din italieneşte am împrumutat felul de a reda pe ч şi ц chirilic prin *c* şi *g* urmat de *e* şi *i (cer, ger)*, iar pe к, г chirilic, urmaţi de *e* şi *i*, prin *ch, gh (chip, ghem)*. Din franţuzeşte am luat semnul *j* pentru a reda pe ж chirilic *(jar)*. Cazul invers, ca semnele alfabetului român să fi servit altui alfabet, îl avem în noua ortografie turcească, care a luat de la noi litera *ş*.

Aşa cum e astăzi, ortografia noastră nu este ideală. Totuşi e cu mult mai simplă şi mai limpede decît multe alte ortografii şi poate fi

perfecționată prin modificări ce i se mai pot aduce. O ortografie perfectă nici nu e imaginabilă, iar necesitatea de a o revizui din timp în timp e firească. Nu trebuie uitat un lucru: noi nu scriem cum vorbim, ci cum au scris înaintașii noștri. Cum limba evoluează necontenit și rostirea se schimbă, semnele cu care îmbrăcăm această limbă se aseamănă cu un costum moștenit de copii de la părinți, care trebuie ajustat pe talia celor ce-l îmbracă.

50. Am arătat mai înainte că **limba scrisă** e numai un surogat al celei **vorbite.** Faptul că omul, atunci cînd își așterne gîndurile în scris, e silit să compenseze unele mijloace expresive, ca gestul, mimica, intonația, prin mijloace lexicale, sintactice și stilistice, și împrejurarea că cel ce scrie are tot răgazul să-și construiască frazele după modele celebre și să înlocuiască o construcție cu alta, au dat limbii scrise un caracter particular, care a influențat în parte și limba vorbită a cărturarilor. Această influență nu se simte numai în morfologie, sintaxă, frazeologie și alegerea cuvintelor, ci și în rostire. În țări ca Germania, în care și cărturarii vorbesc în familie graiul local, **limba scrisă** a devenit **limba comună**, influențată mai ales în rostire de pronunțarea locală a vorbitorului, dar influențînd și ea dialectele. Urmărirea atentă a unor asemenea fenomene și la noi ar fi desigur interesantă din punct de vedere lingvistic.

VI. ONOMATOPEEA [23]

51. Dacă punem alături cuvîntul franțuzesc *table* cu echivalentele lui românești, nemțești și rusești *masă*, *Tisch* și *stol*, ne convingem imediat că între sensul cuvîntului și între sunetele din care e compus nu există un raport de corespondență, deoarece aceeași noțiune poate fi redată în diferite limbi — și chiar în aceeași limbă — prin combinații fonice diferite. Totuși avem și cazuri destul de dese cînd sunetele din care e compus un cuvînt încearcă, în mod evident, să se adapteze ideii cuprinsă în cuvîntul respectiv. Vorbim în asemenea cazuri despre onomatopee.

Nu ne vom ocupa cu problema onomatopeii ca bază a rădăcinilor indoeuropene. Se știe că asemenea păreri au fost emise adesea. Nu e greu să găsești — mai ales cînd te autosugestionezi — o legătură între înțelesul vag al unei rădăcini și între sunetele care o compun. Asemenea încercări de a înlocui faptele cu plăsmuiri ale imaginației au dus la ge-

neralizări și exagerări compromițătoare pentru o idee, care, urmărită cu prudență și discernămînt, poate da rezultate interesante.

„Într-o școală germană, profesorul, voind să explice verbul onomatopeic, a adus ca exemplu: *der Donner r o l l t.* Dar știm că *rollen* nu e o formație onomatopeică creată de germani, ci e luată din v. francez *roler*, care vine din latinescul *rotulare*" (MEYER-LÜBKE, în *Revue de linguistique romane*, 1925, p. 20). În strigătul *picherii* (bibilicii) românilor din unele regiuni li se par că aud cuvintele *prind păduchi*.

Prin reacțiune s-a născut un fel de scepticism față de onomatopee în general. Mai ales în epoca pozitivistă a generației trecute, cercetătorii nu se simțeau în largul lor pe acest teren, care, oricît de mult va fi studiat, tot va rămînea, după expresia unui pasionat cercetător al onomatopeei, H. SCHUCHARDT, un labirint.

Sunt limbi, cum e bunăoară cea bască, în care coloritul onomatopeic are un rol fonologic. Pentru un basc, palatalizarea consonantelor e un mijloc de a exprima politețea sau simpatia și bunăvoința față de cineva. Același cuvînt, care rostit cu *n*, *l* sau *t*, exprimă numai ideea, fără nici o nuanță afectivă, ia locul unui diminutiv (hipocoristic) de-al nostru, cînd e pronunțat — mai ales în graiul copiilor — cu *n'*, *l'* sau *t'* (cf. J. LOHMANN, în *Forschungen u. Fortschritte*, XIII, 1937, p. 421—422). Asemenea importanță nu are la noi onomatopeea. Totuși, ea este singurul izvor fertil de creație de tulpine nouă, cu mijloace proprii (și nu prin împrumut din altă limbă), și este un mijloc foarte des întrebuințat în graiul familiar și popular spre a da vorbirii o mai mare plasticitate, un **colorit stilistic.** Într-o expunere asupra rostirii nu poate, deci, lipsi capitolul despre onomatopee.

Nu avem, firește, pretenția să deschidem căi largi în acest labirint. Am vrea numai să găsim un fir al Ariadnei, făcînd distincție între diferitele feluri de cuvinte onomatopeice, precum i n t e r j e c ț i i l e p r i m a r e (sunetele reflexe) ca *ah*, *of*, *valeu*... prin care reacționăm cînd suntem cuprinși de un sentiment intensiv de durere, mirare, bucurie, admirație...; interjecțiile cu care c h e m ă m s a u a l u n g ă m a n i m a l e l e: *cuțu*, *piri-piri*...; interjecțiile cu care ne adresăm c o p i i l o r, spre a le atrage atenția asupra unei primejdii sau ca să-i speriem, ca *bîja*, *bibi*, *baubau*, sau pe care le întrebuințăm în locul cuvintelor obișnuite, cînd vorbim cu ei, precum *caca* „urît" și „ieșirea la scaun", *mumos* sau *găgălaș* (stîlcite din „frumos" și „drăgălaș", după felul de a vorbi al copiilor); în sfîrșit, c u v i n t e l e - e c o u, la origine simple exerciții de vorbire în gura pruncilor, cărora cei din jurul lor le împrumută un înțeles, ca *papa* „mîncare", și dintre care unele, ca *mama*,

tata, pot ajunge să înlocuiască cu totul vechile cuvinte ce exprimau aceste idei (lat. *mater*, *pater*, păstrate în toate limbile romanice). Toate acestea au oarecare înrudire cu onomatopeele propriu-zise.

Onomatopeele adevărate, **cuvintele imitative**, sunt de două feluri: unele redau prin sunete o impresie a c u s t i c ă, altele una v i z u a l ă. Cele dintîi sunt cele originare. Dacă *a bîjbîi* însemnează „a umbla repede încoace și încolo mulți deodată", acest sens e secundar, căci verbul a însemnat de la început „a face bîj-bîj"; mulțimea a produs mai întîi o impresie asupra urechii prin zgomotul produs (care românului i se pare că e o combinație a consonantelor *b* + *j*) și numai în al doilea rînd prin mișcarea însăși.

Avînd, și în privința onomatopeelor, tendința de a distinge înainte de toate ceea ce e curat românesc, vom căuta să lămurim mijloacele întrebuințate de limba noastră la crearea lor și să cunoaștem măsura în care sunt puse la contribuție mijloacele cunoscute și din alte limbi, precum r e d u p l i c a r e a *(bîjbîi* din *bîj-bîj*, *mormăi* din *mor-mor...)*, î m p e r e c h e r i l e g e m e n e *(treanca-fleanca, fîța-mîța, gîra-mîra, cioc-boc...)*, n a z a l i z a r e a *(țînțar* din *ț-ț)*, r o t a c i z a r e a *(bîrzăun* din *bz)* etc.[24]

Toate acestea vor forma obiectul unui capitol special din volumul dedicat *Rostirii*.

C) CUGETAREA LINGVISTICĂ

52. Vorbirea se poate asemăna cu radioemisiunea. Ea are un post de e m i s i u n e — vorbitorul —, unul de r e c e p ț i e — ascultătorul — și un p r o g r a m — obiectul vorbirii. Fără un vorbitor și un ascultător nu există vorbire și, deci, nici limbă.

„Celui qui parle ne fait pas seulement une émission de sons et celui qui écoute n'est pas un simple récepteur des sons, mais... tous les deux construisent ensemble le langage; les deux fonctions, acoustique et motrice, se commandent et s'influencent" (A. GEMMELLI, în *Journal de Psychologie*, XXXIV, 1937, p. 658).

M o n o l o g u l e ceva în afară de felul normal de a vorbi: pot ajunge de la fereastră la ușă și sărind într-un picior, dar umbletul normal se face cu două picioare. S. KARCEVSKI e cel ce a accentuat, în timpul din urmă mai ales, consecințele pe care le are asupra graiului nostru faptul că la temelia lui se găsește d i a l o g u l. „Le dialogue est tantôt une alternance de *questions* et de *réponses*, tantôt une discussion où s'affrontent des thèses opposées, des énoncés" (*Phrase et proposition*, 1937, p. 60). Dacă *unde* în românește nu are sensul lui „d'où" franțuzesc, ca în latinește, ci a lui „où", această dezvoltare semantică neașteptată se explică prin faptul că cel ce întreba *unde?* se aștepta la un răspuns care începea cu *de (de acasă, de la școală* etc.). Un fel de atracție a răspunsului l-a făcut pe întrebător să anticipeze pe acest *de* chiar la întrebare: *de unde vii? — De acasă.* Urmarea a fost că *de* a fost simțit ca particulă care arăta punctul de plecare, iar lui *unde* nu i-a mai rămas decît sensul vag local. Invers, întrebarea *de ce nu se însoară?* atrage răspunsul *de prost (ce e)*, în care *de* primește sensul „pentru că".

Pentru ca de la postul de emisiune la cel de recepție să se poată stabili o înțelegere, se mai cere aceeași l u n g i m e d e u n d ă, se cere ceea ce psihologii numesc „configurația", adică aceeași sensibilitate și dorință de înțelegere la vorbitor și ascultător.

Din aceste condiții pentru realizarea vorbirii, una poate fi neglijată în considerațiile noastre, oricît de importantă ar fi ea în sine. E vorba de o b i e c t, pe care l-am asemănat cu programul radioemisiunii. Acesta este infinit de variabil. Din punct de vedere l i n g v i s t i c nu ne interesează însă c e comunicăm altora, ci c u m o facem. Nu

gîndul în sine are să ne preocupe, ci g î n d i r e a, și nici măcar procesul psihic al cugetării — care formează obiectul psihologiei — ci ceea ce se petrece în mintea noastră atunci cînd exteriorizăm gîndurile noastre prin grai viu, deci cugetarea l i n g v i s t i c ă.

Cîtă diferență este între felul nostru de a g î n d i și felul de a e x p r i m a p r i n v o r b e cugetele noastre, înțelegem imediat, dacă ne dăm seama că primim de afară s i m u l t a n un număr însemnat de impresii pe care creierul le înregistrează și elaborează în a c e l a ș i t i m p, dar pe care graiul nu le poate exprima decît c o n s e c u t i v. Cînd asist la o reprezentație de operă, văd pe cîntăreți pe scenă, pe șeful de orchestră dirijînd, pe domnul dinaintea mea legănîndu-se, aud aria cîntată de tenor, acompaniamentul orchestrei și tușitul vecinului de la stînga, simt în același timp cotul celui din dreapta apăsîndu-mă în coaste și miros parfumul doamnei de lîngă mine. Cînd încerc însă să comunic altuia toate aceste senzații, trebuie să o fac p e r î n d. Această discordanță între gînd și vorbire ne supără adesea. Ea explică unele fenomene lingvistice interesante, precum c o a r t i c u l a ț i a, a c c e l e r a r e a mișcării (vorbirea a l l e g r o) și c o n t a m i n a r e a (care se poate asemăna cu trucul de care uzează unii regizori, cînd, pe filmul ce prezintă un personaj îndeplinind o acțiune în prezent, suprapun niște imagini prin care se arată amintirile lui din trecut).

Obiectul comunicărilor noastre poate fi foarte variat, precum melodiile sunt nenumărate. Pe același instrument muzical poate fi executată o sonată sau o gavotă, o nocturnă sau un vals; după aceeași gramatică pot fi exprimate cele mai variate gînduri. Ceea ce ne interesează pe noi nu e melodia-gînd, ci felul cum e executată la un anumit instrument, adică cum e exprimată într-o anumită limbă. Căci aceeași bucată muzicală poate fi cîntată la pian, la flaut și la vioară sau la violoncel; numai tehnica variază; altfel ating degetele clapele pianului, altfel deschid găurile flautului și altfel apasă coardele violinii sau ale violoncelului. Dacă fiecare instrument muzical își are timbrul lui, fiecare limbă își are s t r u c t u r a ei i n t e r n ă. Felul cum limba română, cu structura ei internă, exteriorizează prin grai viu ceea ce gîndește sau simte un român, este scopul volumului rezervat *Gîndirii lingvistice.*

El va cuprinde prin urmare trei mari capitole:
RECEPȚIA,
LUNGIMEA DE UNDĂ,
EMISIUNEA.

I. RECEPȚIA

53. Ne vom așeza mai întîi la postul de recepție, fiindcă acolo se învață limba. Auzind vorbind pe cei din jurul lui, copilul ajunge, prin analizarea și interpretarea celor auzite, să poată vorbi însuși.

W. WUNDT a asemănat pe cel ce învață o limbă cu un om pe care îl duci din ograda bătută de soare într-o odaie cu storurile lăsate. Ochii lui se vor deprinde numai încetul cu încetul cu întunericul; pupilele lui mărite vor distinge mai întîi obiectele ușor de recunoscut și numai într-un tîrziu tot „aranjamentul" camerei. Acest proces de **analiză** îl face și copilul. Încetul cu încetul el distinge din frază cuvintele, mai întîi pe cele care cuprind noțiuni cu care operează mereu, și ajunge astfel să-și însușească aparatul complicat al limbii materne.

Fiul meu, cînd era micuț, avea obiceiul să strîngă de pe jos tot ce găsea. *Dă-i lu tata*, îi ziceam, întinzînd mîna după acele obiecte, cu care nu voiam să se joace. Într-o zi îmi aduse singur o floare pe care o ridicase de jos, zicîndu-mi: *dăilu*. Din cele auzite de la mine, el analizase mai întîi pe *tata*, element cunoscut; restul, *dăilu*, era un complex de sunete cărora le dase interpretarea pe care o provocase în mintea lui gestul meu cu mîna întinsă, un fel de a exprima trecerea obiectului de la el la mine *(tata)*. Abia mai tîrziu ajunse să desprindă și pe *dă* din *dăilu* și să recunoască — n-aș putea spune la ce vîrstă — pe *i* și pe *lu*, cu rosturile lor sintactice.

54. Gîndirea noastră nu se realizează prin lipirea unor cuvinte de altele, fraza nu e, deci, un fel de mozaic compus din părticele (cuvinte), ci noi gîndim în fraze, pe care le analizăm în **cuvinte.**

Ceea ce am spus în § 37 despre silabă se potrivește și la cuvînt. Silabisind, trebuie să dezarticulăm ceea ce fusese rostit coarticulat; scoțînd cuvîntul din frază, trebuie să desfacem în părți componente ceea ce este contopit. „Culmilor sonore" din cuvînt le corespund „accentele" în frază. Fenomenele de fonetică sintactică se explică tocmai prin faptul că diferite părți ale frazei sunt pentru vorbitor atît de strîns împletite între sine, încît sufăr aceleași modificări ca și cînd ar forma un singur cuvînt: dacă în unele părți ale Moldovei se zice *ma face* în loc de *mă face*, e pentru că *ă* din *mă* nu a rămas neschimbat, ca *ă* final din *casă*, ci s-a dezvoltat ca *ă* proton din *barbat, pacat* (în loc de *bărbat, păcat*). Între cuvintele contopite în frază nu există în românește, în vorbirea normală, hotare precise, precum nu există graniță între silabele coarticulate. Dacă n-ar fi așa, EMINESCU n-ar putea rima pe *muncă* cu *nu-ncă*, pe *mesteacăn* cu *se pleacă-n* etc. După cum despărțirea silabelor se face în ortografie după

anumite reguli, mai mult sau mai puțin arbitrare, tot astfel și despărțirea cuvintelor din frază. Precum e greu să spunem ce e în definitiv „silaba", este aproape cu neputință să dăm o definiție mulțumitoare pentru „cuvînt". Anchetatorii *Atlasului lingvistic român* nu știau adesea dacă cutare complex de sunete trebuie notat într-un cuvînt sau în mai multe, iar ortografia oficială a Academiei Române e neconsecventă cînd cere să scriem *pentrucă*, dar *pentru ca*, *deoarece*, dar *cu toate că* etc. Scriem *nu-l văd*, dar *nu l-am văzut*, dînd lui *l* cînd valoarea enclitică, cînd proclitică. De rostit, rostim *nulvăd* și *nulamvăzut*. Grecii vechi scriau cuvintele într-una și ca ei scriau slavii, pe care i-au imitat și cei ce au scris mai întîi românește.

Criterii sigure de ordin formal pentru a ști unde începe și unde sfîrșește un cuvînt nu există decît în anumite limbi. Astfel, în grecește spiritul lin sau aspru arată, la cuvintele începătoare cu o vocală sau *r*, începutul cuvîntului; tot astfel în nemțește, ocluziunea coardelor vocale („spiritul lin"), înainte de a articula începutul vocalic al unui cuvînt marchează, și pentru ureche, granița de dinaintea cuvîntului, în opoziție cu limba franceză, care face legătura („liaison") între începutul vocalic al unui cuvînt și sfîrșitul consonantic al celui precedent. În limbile cu accentul pe silaba dintîi, ca cea cehă sau ungurească, se poate cunoaște cel puțin începutul cuvîntului: în cele cu accentul pe silaba finală, accentul e semnalul pentru sfîrșitul cuvîntului. În limbile cu armonie vocalică, ca cea ungurească sau turcească, hotarele unui cuvînt se recunosc după faptul că toate morfemele se orientează în vocalism după timbrul vocalei radicale: ung, *napnak* „soarelui", față de *népnek* „poporului", *hirtelen* „fără veste", față de *hallatlan* „neauzit".

55. În limbi ca cea română, unde procliza se întîlnește alături de encliză, unde fonetica sintactică joacă un rol important și unde nu avem criterii formale pentru a recunoaște granițele unui cuvînt, e foarte greu să desparți cuvintele din frază după criterii formale sigure. **Simțul analitic** instinctiv al subiectelor vorbitoare dă uneori greș. Atunci se ivesc cazurile de a n a l i z e g r e ș i t e, cunoscute din cele mai multe limbi. De acest fel sunt d e g l u t i n ă r i l e ca în cazul lui *buric*, *tîrtan* despărțite greșit din * *umburic* (lat. *umbilicus*), * *untîrtan* (din germ. *Untertan*, propriu „supus austriac"), deoarece au fost înțelese ca *un* + *buric*, *un* + *tîrtan*. Tot astfel din lat. * *ambulester* s-a născut adjectivul *îmbuiestru* (de ex. *un cal îmbuiestru* „buiestraș"); iar acesta fiind apropiat de *un cal în galop*, s-a născut despărțirea greșită: *un cal în buiestru* (ca și cînd *buiestru* ar fi substantiv). Comparativul *mai*

iușor a fost despărțit în *mai ușor*, de unde s-a generalizat forma *ușor*, în locul vechiului *iușor*. Cazul invers, de a g l u t i n a r e — mai rar la noi — îl avem în numele localității *Avrig*, din *a* (= la) + * *Vrig* (din săsescul *Freck*). Interesant e cazul conjugării istroromâne *io mega*, la persoana întîi a prezentului, alături de *io meg* „merg". Acest *-a* final adăugat provine din combinații ca *io meg aclo* „merg acolo", care au putut fi analizate ca *io mega clo*, căci la istroromâni un *a* inițial neaccentuat dispare adesea și alături de *aclo* se întîlnește, chiar mai des, forma *clo*. Instructive sunt și cazurile împrumuturilor străine înțelese și analizate greșit. Acuzative formate cu desinența *-t* în ungurește, precum *bút* (de la *bu*), *kaput* (de la *kapu*), *terhet* (de la *terh*) au fost luate de români — care formează în același fel acuzativul și nominativul — drept nominative: *but*, *căput*, *tărhat*. Invers, ung. *csoport* a fost considerat ca acuzativ și s-a format de la el un nominativ — inexistent în ungurește — *ciopor*. La aceste exemple date de N. Drăganu (DR., IV, 754) se mai adaugă *ismă* din ung. *izmat*, considerat ca acuzativ (DR., VII, 117).

Dintre diferitele definiții ce s-au dat „cuvîntului", cea mai potrivită ni se pare cea din *Dicționarul Academiei*: grup de sunete (mai rar un singur sunet) pe care putem să-l obținem prin analiza unei fraze și care reprezintă ultima unitate independentă cu același înțeles (sau înțelesuri) pentru toți membrii unei comunități lingvistice. [25]

56. Ceea ce face ca definirea lui „cuvînt" să fie atît de anevoioasă, e mai întîi împrejurarea că definiția vrea să stabilească hotare clare acolo unde ele nu există.

A. Meillet a arătat (în *Linguistique historique et linguistique générale*, vol. II, p. 9—13) că în franțuzește noțiunii „lup" îi corespunde cuvîntul *loup*, care e invariabil și, deci, poate fi analizat subt această formă unică din orice frază în care e întrebuințat. „În latinește, dimpotrivă, nu există nici un cuvînt care să însemneze « lup ». Dacă vrem să zicem că l u p u l a venit, avem forma l u p u s ; dacă vedem l u p i i : l u p o s ; un număr mare de l u p i : *luporum*; am făcut ceva p e n t r u l u p i : *lupis* etc. Nici una din formele acestea nu poate fi considerată mai mult decît celelalte ca nume al lupului". În românește e ca în latinește. Noi nu avem o **formă-tip** pentru noțiunea „lup", ci mai multe forme — după rolul pe care cuvîntul îl are în frază — dintre care însă fiecare deșteaptă, deodată cu ideea funcțiunii morfologice, imaginea lupului, aceeași în toate „cazurile".

Dacă în *Dicționarul enciclopedic „Cartea românească"*, în dreptul figurii care reprezintă animalul se găsește — ca și în titlul articolului — forma *lup*, aceasta e o pură convenție a dicționarelor noastre, nevoite să aleagă o singură formă. Tot astfel, la verbe, se alege forma infinitivului, îndreptățită oarecum să fie considerată ca formă-tip, fiind singura care nu implică ideea de timp, mod, număr și persoană, ca celelalte forme verbale. Cît de puțin se acoperă însă infinitivul cu forma-tip se vede din dialectul aromân, unde el nu există deloc și unde ideea cuprinsă de „a cînta", sau „a dormi" trebuie redată printr-o formă a verbului finit.

57. Ar fi greșit să deducem, din cauză că în românește nu suntem în stare să arătăm care e forma-tip corespunzătoare unui substantiv sau verb, că în mintea subiectelor vorbitoare nu există abstracțiunea care implică în sine toate formele flexionare ale unui cuvînt variabil. Aceste forme se pot asemăna cu expresiile diferite pe care le are fața cuiva. Deși expresia feței unui prieten nu este aceeași totdeauna, sunt totuși în stare să-mi evoc orișicînd fața lui.

Precum cuvîntul e analizat din frază, astfel **tulpina** poate fi analizată prin eliminarea succesivă a tuturor elementelor desinențiale sau derivative, din diferitele forme flexionare sau derivate ale unui cuvînt. Delimitarea tulpinei o facem fără greutate, conduși de simțul nostru analitic înnăscut. Greutatea se ivește iarăși numai în momentul cînd vrem să definim ce e „tulpina", „desinența" sau „afixul" și cînd căutăm să precizăm cu termeni tehnici lingvistici procesul psihologic ce se petrece în mintea subiectului vorbitor în momentul cînd analizează tulpina unui cuvînt. Numirea pe care lingvistul e nevoit s-o inventeze naște de obicei ea însăși idei greșite, iar îngrădirea în definiții exclude n u a n ț e l e care alcătuiesc s u p l e ț e a limbii.

Într-adevăr, începînd cu *dhâtu* „lege" din gramaticele sanscrite și trecînd la *ῥιζώματα* — *radices* ale gramaticilor greco-latini, vedem că în mod fatal numirea introdusă de filolog se întemeiază pe o metaforă și implică, deci, o idee preconceputâ. Ideea aceasta era în consonanță cu concepția de organism viu pe care o aveau unii despre limbă și care a condus la părerea școlii romantice, că la începutul graiului omenesc nu existau propoziții, ci „rădăcini". Azi nu mai sunt mulți care să creadă acest lucru, dar mulți lingviști continuă să fie convinși, cu POTT, că „rădăcina" în lingvistică este ca „rădăcina" în matematici, o abstracțiune creată numai de învățați, spre a le înlesni operațiunile cu noțiuni ireale și că acestei abstractiuni nu-i corespunde nimic în mintea subiectului vorbitor. Dar puterea de abstracțiune nu e o prerogativă a lingvistului, ci ea se găsește, în măsură mai mare decît o admit unii, la orice subiect vorbitor, la copii ca și la analfabeți.

Aceeași abstracțiune pe care o face cercetătorul științific se realizează în subconștientul individului vorbitor atunci cînd, dintr-un număr oarecare de forme morfologice și derivate ale aceluiași cuvînt, extrage, prin analiză, complexul de sunete care nu mai poate fi redus fără ca ideea fundamentală să devină neînțeleasă; această idee

fundamentală, strîns legată de un complex de sunete, apare, uneori nuanțată și variată, în toată seria formelor morfologice și derivative. Mai potrivit decît „rădăcină" — din care „crește" cuvîntul — este, dacă menținem expresia figurată, cel de t u l p i n ă: partea esențială și văzută, care rămîne după ce am despoiat copacul de crengi sau cuvîntul de desinențe și afixe.

Am putea defini deci „tulpina" ca un sunet sau un grup de sunete constant în simțul unei limbi, care se repetă în toate formele flexionare sau în toate cuvintele aparținînd aceleiași familii semantice (DR., VI 217). Cu o rezervă totuși. Precum cuvîntul *lup* implică toate celelalte forme flexionare, *tulpina unui cuvînt nu e în mintea noastră numai un complex fix de sunete, ci acest complex i m p r e u n ă c u t o a t e m o d i f i c ă r i l e f o r m a l e care se produc în momentul flexiunii sau derivării.* Din familia *porc, porci, porcar, porcărie, poarcă, purcel...* tulpina e *porc* î m p r e u n ă cu toate m o r f o n e m e l e cărora se datoresc variantele *porč, poarc, purc* și *purč*. Pe de altă parte, sufixele din *adunătură, muietură, acriturâ, borîtură* și *umplutură*, deși apar sub *formele -ătură, -etură, -itură, -îtură* și *-utură*, sunt nu numai din punct de vedere evolutiv (*e* din *ă* după palatală, *î* din *i* după *r*), ci și static, pentru interpretarea pe care o dăm astăzi limbii noastre, „același sufix". Căci vorbitorul nu păstrează în mintea lui numai m a t e r i a l u l din care poate analiza, în orice moment, abstracțiunile „tulpină" și „sufix", ci și toate m o r f o n e m e l e care apar atunci cînd sufixul se leagă de tulpină. (DR., VI, 219.)

58. A doua cauză care face atît de grea definiția „cuvîntului" este tendința noastră de a căuta să facem deosebiri între „cuvînt" și „fraza" din care face parte, sau să stabilim o ierarhie între aceste două noțiuni. În realitate, o deosebire esențială nu există, iar raportul între cuvînt și frază nu-i cel de subordonare, ci de coordonare. **Cuvîntul** *nu-i decît o* **formulă simplă** *pentru un complex de idei, ca și fraza.* Cînd zic despre găină că *clocește*, spun același lucru, dar mai pe scurt, ca și cînd aș zice că *stă pe ouă ca să scoată pui.* Cel ce traduce dintr-o limbă într-alta își dă seama cît de greu este uneori să găsești în limba proprie echivalente pentru cuvinte străine: adesea ești silit să le redai prin propoziții întregi. *Bogăția și expresivitatea unei limbi stă în mare parte în putința de a reda idei cît mai variate prin asemenea formule simple, în loc de a le circumscrie prin fraze.*

Dacă ne dăm exact seama de complexul de idei cuprins într-un cuvînt, înțelegem și multe din evoluțiile de înțeles, datorite faptului că o *notă secundară din acest complex de note e ridicată la rangul de notă*

principală, sau, invers, că notele esențiale la origine se pălesc cu timpul și pot chiar dispărea cu totul. Precum arată etimologia, sensul originar al verbului *a cără* era „a pune marfa în c a r spre a o transporta dintr-un loc într-altul". Dacă nota principală „car" devine notă accesorie, iar pe primul plan al atenției se ridică nota „transportului", pot zice și *am cărat cu roaba* sau *cu calul.* O mulțime de alte exemple de acest fel vom întîlni în volumul despre *Cugetarea lingvistică.*

Am arătat mai sus (§9) ce rol mare are, în dezvoltarea semantică a unui cuvînt, c o n t a g i u n e a : *a aprinde* are sensul actual, numai fiindcă ideea originară de „a aprinde" s-a pătruns de ideea cuvîntului *foc,* cu care se găsea în tovărășie. Chiar și sufixul se poate contagia de radicalul cu care se găsește adesea în unire. Cuvîntul nu e întrebuințat singur, ci în legătură cu alte cuvinte, iar prin contactul cu ele „se ia" și pe el ceva din coloarea acestora. Cuvîntul nu e un calup, în care ideea să se toarne astfel încît să încapă exact în el, ci o formă dintr-un material mlădios, care se adaptează conținutului, primind în sine și bucăți din conținutul cuvintelor învecinate. „Limba n-are oase, ca să se mlădie după gînd", zice un proverb popular. Nici chiar cuvinte cu un înțeles atît de precis, ca *bou, mămăligă* sau ca numeralul *doi,* nu au numai un singur sens. *Ești un bou* însemnează „ești u n p r o s t", *e o mămăligă* va să zică că e „m o a l e", iar *două, trei lemne* va să zică „c î t e v a, p u ț i n e l e m n e". Întrebuințînd o idee mai veche, K. v. ETTMAYER *(Über das Wesen der Dialektbildung,* 1927, p. 7) face deosebire între „sensul" (germ. „Sinn") și „însemnarea" (germ. „Bedeutung") unui cuvînt, adică între ideea pe care o deșteaptă în cineva cuvîntul rostit singur și între ideea aceasta modificată prin cuvintele în vecinătatea cărora se găsește în frază.

59. În asemenea împrejurări, e de la sine înțeles că **interpretarea** pe care o dă ascultătorul cuvîntului auzit joacă un rol deosebit de mare și explică în mare parte dezvoltările semantice ale cuvintelor.

Cele dintîi limbi pe care istoria ni le-a păstrat, apar bogate și cu construcții gramaticale complicate; din cele mai vechi timpuri cuvintele în împerecherea lor nu sunt numai niște căi drepte, pe care gîndurile să poată călători de la om la om, ci ne apar adesea ca drumuri șerpuitoare, cu legături multiple între ele, pe marginea cărora cresc flori parfumate și boschete tăinuite, în care gîndul să se poată ascunde la nevoie. Moștenind de la părinți aceste căi bătătorite de generații întregi, noi nu umblăm cu gîndurile noastre pe ele pasivi, ci fiecare subiect grăitor e singur un inginer de poduri și șosele, contribuind la întreținerea

și lărgirea lor și găsind poteci nouă de legătură între cele vechi. Nu există trecător, oricît de umil, care să nu fi lăsat în trecere o urmă pe aceste căi, nu e minte gînditoare și inimă simțitoare să nu fi contribuit la sporirea limbii.

La postul de recepție nu stă un străin, ci cineva care vorbește aceeași limbă ca și emitentul și e, deci, în stare să umple cu fantazia sa lacunele din comunicarea ce i se face. Uneori el înțelege greșit, sau altfel decît a înțeles cel de la postul de emisiune. Interpretînd cuvîntul în felul său, el își îmbogățește tezaurul lexical cu înțelesuri nouă.

Cîteva exemple arată ce voim să spunem.

Verbul *a rade* are — după cum complementul e „părul" sau „pielea" — două nuanțe de sens: „a t ă i a părul cu briciul" și „a c u r ă ț i pielea de păr cu briciul". *Mi-am ras barba* însemnează în mintea celui de la postul de emisiune „mi-am tăiat cu briciul părul crescut pe bărbie". Cel de la postul de recepție poate înțelege pe *a rade* în celălalt sens și să interpreteze „mi-am curățit bărbia de păr". Din această interpretare se naște noua ecuație: *barbă* = bărbie.

M e t o n i m i a nu e, în cele mai multe cazuri, ca metafora, o figură pe care o face vorbitorul spre a da mai multă coloare expresivă spuselor sale, ci rezultatul unei interpretări nouă la postul de recepție. Cînd întrebuințez cuvîntul *masă* pentru „mîncare" sau *lumină* pentru „lumînare" o fac fiindcă am dat o interpretare figurată frazelor: *mi s-a făcut rău ieri la masă*, gîndită: „pe cînd stăteam la masă" și înțeleasă: „în timpul mîncării" și *am lucrat la lumină*, gîndit ca germanul: *ich arbeitete beim L i c h t* și înțeles ca germanul *K e r z e*.

Pe cînd prepoziția *de* avea încă înțelesul lui „din", expresia *nu pleca de loc* însemna „nu pleca din loc". Acest *de loc* a putut fi interpretat ca o întărire a negațiunii, întocmai ca *rien* franțuzesc (din lat. *rem*), care într-o frază ca *je ne fais rien* însemna la origine „nu fac (nici un) lucru". Astfel, *nu pleca de loc* a ajuns să însemneze: „în nici un caz".

Sensul unui cuvînt poate varia după punctul de vedere asupra căruia te-ai fixat. Cînd doctorul îți zice că *ai să te faci bine*, cuvîntul *bine* îl interpretezi ca „sănătos".

În unele regiuni — de ex. în Bucovina — oamenii cînd se întîlnesc în biserică se sărută. Obiceiul de a se săruta, cînd se văd, îl mai au la noi și femeile. Așa se explică de ce „salutarea" și „sărutarea" s-au putut confunda în românește, ca și în alte limbi dealtminteri (de ex. în spaniolă sau în bulgărește). Originea lui *săruta* e latinescul *salutare*.

Cînd un cuvînt primește un sens nou, acest înțeles nou îl introducem sau îl simțim de obicei și în locuțiunile care mai păstrează accep-

țiunea veche. Astfel, *a cere*, care vine din latinescul *quaerere*, însemna la început „a căuta", sens pe care îl avea în limba veche *(laudă Domnul ce cer el* = Dumnezeu laudă pe cei care îl caută) și-l are pînă azi în dialectul istroromân și meglenoromân. Mai tîrziu însă, a ajuns să însemneze ceea ce francezul exprima prin „demander", și cu acest sens nou îl interpretăm și într-o frază ca: *grîul a început să se ceară*, pe care l-am traduce în franțuzește „à être demandé", deși în expresia aceasta se păstrează sensul vechi: „à être cherché", ca și în proverbul popular *unde se găsește frîul, se cere* (în variante: s e c a u t ă) *și calul.*

Și d i f e r e n ț i e r i l e de sens sunt de cele mai multe ori rezultatul unor interpertări individuale, care pot deveni apoi mai mult sau mai puțin colective. Astfel, în regiunile vestice cuvîntul *inimă* are pe alocuri forma *irmă*. Alături de această formă, pătrunde în graiul de la țară forma literară *inimă*, care pentru cei deprinși să zică *irmă* e alt cuvînt. Morăreasa din Valea Ierii mi-a explicat: „*inima* e cea care bate în piept, *irma* e cea care te doare; domnii îi zic stomah". Cuvîntul vechi a rămas, deci, în expresia populară *mă doare irma.*

Am arătat în DR., II, 62 un caz analog. În limba literară se conjugă *eu lucrez, tu lucrezi, el lucrează...*, prin Ardeal se zice *eu lucru, tu lucri, el lucră...* Formele din urmă sunt cele obișnuite în familia mea; numai eu, subt influența limbii literare, rostesc, de cîțiva ani încoace, de cînd mi-am dat seama de această deosebire, *lucrez.* Copila mea, auzind de la mumă-sa *lucru* și de la mine *lucrez*, făcea, cînd era mică, următoarea distincție: *lucru*, pentru lucrul manual (cusutul, gătitul, direticatul), *lucrez*, pentru lucrul la birou, unde mă vedea de obicei pe mine. De aceea, odată, cînd m-am dus în grădină, „să lucrez" la straturile cu legume, ea m-a corectat: „Te duci să l u c r i, căci ți-ai luat lopata!".

Asemenea interpretări nu se restrîng la partea semantică a cuvintelor, ci și la întrebuințarea lor sintactică sau frazeologică. Instructiv în privința aceasta e cazul lui *dînsul*, care în cursul timpului a devenit egal cu *el.* Devenite sinonime, s-a simțit trebuința unei diferențieri. Pentru mine, *dînsul, dînsa* e mai respectuos decît *el, ea.* Vorbind despre bună-mea ziceam totdeauna *dînsa*; vorbind despre un prieten, ziceam *el.* Această distincție am întîlnit-o și la alți cunoscuți, din regiuni foarte deosebite. Cînd aud pe un moldovean zicînd despre masă că *a căzut ceva subt dînsa* sau despre pisică *că s-a jucat cu dînsa*, mi se pare foarte nepotrivit. Moldovenii nu-și dau seama, în ce condiții întrebuințează pe ***dînsul*** și pe *el*, deși o fac după o regulă sintactică foarte consecventă: *dînsul* are locul după prepoziție, *el* în alte cazuri. Această regulă sin-

tactică s-a născut printr-o largă interpretare a uzului vechi de a întrebuința pe *dînsul* după prepoziția *a* (mai tîrziu *la*). Se zicea *mă duc (l)a-dînsul* (lat. *ad ipsum illum*), dar mă duc *cu-nusul* (lat. *cum ipso illo*). Mai pe urmă s-a zis și *mă duc cu dînsul*, iar prin generalizare, *dînsul* a înlocuit pe *el* după oricare prepoziție.

Tot astfel, după ce deosebirea între *omul bun* și *omul cel bun* a început să dispară, vedem cum românul, reinterpretînd materialul său lingvistic, începe să stabilească o regulă nouă sintactică, sau cel puțin o preferință de a întrebuința pe *cel* atunci cînd atributul nu e un adjectiv simplu, ci o construcție perifrastică: *pînea albă*, dar *pînea cea de toate zilele*; *ceasul înaintat*, dar *pînă la ceasul cel de moarte*.

Salutul, la întîlnire sau la despărțire, era *ziua bună* sau — cu topica afectivă — *bună ziua*. După ce, prin deasă întrebuințare, nota afectivă a început să dispară la *bună ziua*, cele două feluri de a se saluta au devenit și din punct de vedere stilistic sinonime. Diferențierea n-a întîrziat: în unele regiuni se zice *bună ziua* la întîlnire și *ziua bună* la plecare sau, în altele, cel ce salută mai întîi zice *bună ziua*, iar cel ce răspunde, zice *ziua bună*.

În § 46 am arătat că interpretarea materialului lingvistic poate duce și la ivirea unor legi fonologice nouă.

II. LUNGIMEA DE UNDĂ

60. Înainte de a trece de la postul de recepție la cel de emisiune, vom vorbi despre l u n g i m e a d e u n d ă, fără de care înțelegerea între cele două posturi nu e imaginabilă. Între vorbitor și ascultăror trebuie să existe consensul tacit de a întrebuința fiecare mijloacele de exprimare pe care le-ar folosi și celălalt în situații asemănătoare; se cere ca ascultătorul să fie pregătit să completeze din materialul său propriu de limbă ceea ce vorbitorul n-a izbutit să exprime desăvîrșit sau a crezut că e de prisos să o facă, fiind sigur că interlocutorul său îl va „ghici" și atunci cînd întrebuințează aluzii sau nu-și dezvoltă gîndul pînă la ultimul amănunt. Între vorbitor și ascultător trebuie stabilită o **legătură sufletească,** o concordanță, un paralelism conceptual și afectiv.

61. Înainte de toate avem, ca mijloc de legătură cu ascultătorul, **apelul,** care se poate asemăna cu *alo, alo!* cu care începem o conversație telefonică. **Interjecțiile** de felul lui *mă, fă, bre, hăi...*, sau cele

LICEUL „GHEORGHE LAZĂR" BIBLIOTECA BUCUREȘTI

prezentative, ca *na, ian, iată...* sunt asemenea apeluri. Evoluția de sens pe care a suferit-o în românește *adică*, interjecție, care în limba veche însemna „iată", iar azi introduce, ca *anume*, o explicație următoare, arată cum asemenea simple apeluri pot primi un rol sintactic mai dezvoltat.

Interjecția poate avea, ca și intonația sau gestul, rolul de a împrumuta unei forme verbale caracterul ei modal. Forma *pleacă* devine un „mod" verbal în momentul cînd tonul ridicat sau gestul cu mîna întinsă trădează că nu avem a face cu constatarea redată în franțuzește prin „il s'en va", ci cu ordinul „va-t'en". Dacă ridic umărul, imperativul *pleacă* nu mai e o poruncă, ci exprimă ideea că „n-am nimic împotriva plecării tale". Asemenea gesturi pot fi înlocuite prin interjecții: *ian pleacă* sau *hai pleacă!* exprimă nerăbdarea vorbitorului de a-și vedea interlocutorul plecat. La întrebări, *oare pleacă?*, trădează atitudinea de nedumerire a vorbitorului.

În *Dicționarul Academiei* s-a arătat că *ba* nu era la origine o particulă negativă, ci preciza numai, într-o convorbire, că punctul de vedere al celui ce răspunde e altul decît al vorbitorului: *Ar fi bine să nu mai amînăm plecarea. — Ba da, s-o amînăm. — Ba nu, chiar acum să pornim.* Tot astfel *da* preciza, la origine, numai atitudinea de nerăbdare, sau nedumerire a celui ce poruncea sau întreba ceva: *Da pleacă odată! Da nu pleacă și el?* Apăsarea asupra cuvîntului lîngă care se așeza *da*, a făcut să devină — chiar la slavii de la care l-am împrumutat — particulă afirmativă: *Merită disprețul, da disprețul tău!* Apoi: *Merită disprețul tău? — Da!*

În locul interjecțiilor *mă, fă*, etc. — sau alături de ele — numele persoanei căreia ne adresăm poate fi întovărășit de un morfem desinențial: alături de **mă** *Mihai*, avem — cum am mai spus în § 21 — *Ioan***e** sau **mă** *Ioane*. Asemenea forme se numesc **vocative**; gramatica clasică le așează între cazurile declinării. Ele se aud atît de des în limbă, încît forma de vocativ poate deveni forma generală a numelor proprii: pe lîngă *Petru* avem — și la nominativ — *Petre*, iar dacă în loc de *Ioan* se aude mai adesea *Ion* este fiindcă de la vocativul *Ioane* s-a format un nominativ nou *Ion* (ca *doamne-domn*).[26]

Propunîndu-ne să studiem mai de aproape vocativul românesc în volumul despre *Organizația limbii*, relevăm aici numai două fenomene interesante:

a) În opoziție cu numele de ființe, care formează vocativul cu desinențe sau cu interjecții, animalele le chemăm de obicei cu elemente

lexicale desebite. Într-adevăr, vocativul de la *cîne* este în românește *cuțu*, de la porc e *celu* — *porcule* zicem numai unui om, cînd îl asemănăm cu acest animal — de la *gîscă* e *liba-liba* etc. Asemenea elemente lexicale sunt sau de origine onomatopeică (de ex. *cuțu*, răspîndit în foarte multe limbi) sau scurtări ale nominativelor articulate (*celu* din *purcelu*) sau — precum a arătat V. BOGREA în DR., I, 78-79 — însuși numele animalului într-altă limbă: auzind pe unguri — mari cultivatori de gîște — că cheamă aceste păsări cu însuși cuvîntul care însemnează gîscă (*liba*), i-au imitat și românii. Pentru alungarea animalelor limba are alte elemente lexicale: *țiba! hi!* etc.[27]

b) La plural, vocativul — masculin și feminin — are forma dativului articulat: *băieților, fetelor!* Precum am arătat aiurea, acest vocativ, necunoscut dialectelor transdanubiene, s-a născut, prin interpretare nouă, din construcții ca *spun vouă, fraților creștini, să vă pocăiți!* — în care *fraților creștini* e o apoziție a lui *vouă* precedent, deci acordat cu el. Trebuința de a avea și la plural pentru vocativ o formă desinențială deosebită de a nominativului, a făcut ca din graiul solemn al cazaniilor, acest *fraților* să intre — însă numai în vremuri relativ recente și numai încetul cu încetul — și în limba curentă.

Tot prin desinențe deosebite se distinge apelul verbal, adică **imperativul**, pe care gramatica clasică îl socotește între moduri. Cît de strînsă e legătura între vocativ și imperativ, sau între imperativ și interjecție, se vede, între altele, din faptul că și unul și altul sunt întovărășite de interjecții *(Ioane bre!* și *Vino bre!*), din împrejurarea că un morfem care indică vocativul poate trece ca morfem al imperativului și că o interjecție — invariabilă de la natură — poate primi desinența imperativului. Cazul dintîi s-a întîmplat cu imperativele *vină!* și *vino!* sau *adă!* și *ado!* care au primit desinența de vocativ de la *soră* și *soro*; cazul al doilea îl întîlnim la *haidem!* și *haideți!* variante des întrebuințate pentru *haide!* Întîlnim și cazul invers, ca un imperativ să devină simplă interjecție. Acesta e bunăoară cazul lui *ui*, scurtat din *uite* (iar acesta din *uită-te)* sau a vechiului *blem*, păstrat încă în Maramureș cu sensul germanului „auf"!. Acest *blem* era la origine un imperativ, cu înțelesul de „să plecăm" și continuă pe latinescul *ambulemus*.

62. Un caz special e cel al **invocativelor.** Pentru ca să subliniezi, stilistic, comunicarea, invoci mărturia cuiva, atrăgîndu-l în cercul ime-

diat al preocupărilor tale și apelînd la el, ca să-ți confirme cele spuse sau cel puțin să nu mai fie un „el" dezinteresat, ci să devină un „tu" pe care-l poți cita ca martor.

Iată cîteva exemple.

Din *Basmele* lui Mera: „Se pun dracii pe lucru și *dă-i și dă-i*, pe întrecute și a doua zi... erau dealul și valea una". Alt exemplu din *Poveștile* lui I. POP-RETEGANUL: „Îndată se dă călugărul peste cap și se face fecior, iar mînăstirea, fată ca mai nainte, și — *du-te copile!*" (vol. I, p. 38). Acest imperativ + vocativ, prin care povestitorul se adresează direct persoanelor despre care vorbește, e cu mult mai plastic decît „și plecară imediat amîndoi", precum ar fi zis un povestitor cu mai puțin temperament. Dintr-o nuvelă de M. SADOVEANU: „Mai stăm noi oleacă și pe urmă numai s-arată, *măi tată*, o groază de mistreți" (*Sămănătorul*, II, 603). Povestitorul simțind încă groaza pe care i-au pricinuit-o mistreții apăruți pe neașteptate, invocă — și cînd povestește — ajutorul tatălui său, pe care îl chema în copilărie de cîte ori se simțea amenințat. Din *Amintirile* lui CREANGĂ (p. 28): „Nici *tu* junghi, nici *tu* friguri, nici o altă boală nu s-a lipit de noi". Această lipsă de acord între *tu* — prin care citează vorbitorul oarecum înaintea sa boalele, ca să se răfuiască cu ele — și între *s-a lipit*, la persoana a treia, e de un mare efect stilistic.[28]

Cel mai obișnuit fel de invocative este al puterii divine. *Doamne!* a devenit expresia curentă care arată minunarea (*Doamne, că frumoasă mai este!*), iar *dragă doamne* e o locuțiune aproape sinonimă cu „chipurile" (*Eram și noi, dragă doamne, cu mustăți, intrasem în lume.* M. SADOVEANU *Sămănătorul*, III, 231).[29]

În poezia populară română e caracteristică invocarea frunzei verzi la început; mai rare sunt invocări ca acel plin de sonorități *mugur, mugurel*, sau *florile dalbe* care se întrebuințează ca refren, ultimul în colinde.

Foarte obișnuită este pomenirea dracului — și nu numai subt forma de vocativ, ci mai ales subt cea de „caz general", după o particulă întrebătoare. Am întrebat pe cîțiva profesori de limba română, deprinși cu analiza gramaticală, cum își explică geneza unor expresii ca: *ce dracu* (sau *naiba* sau *focul* sau *păcatele*) *faci?* sau: *ce naiba are dulapul acesta de nu se deschide?* Toți le consideră eliptice. Cea dintîi s-ar fi născut din: *ce — dracu să te ia! — faci?*, cea de a doua ar fi o exprimare abreviată a întrebării: *Ce are dulapul?* și în același timp a răspunsului: *naiba știe* (*că eu nu știu*)*!* Noi credem că avem a face cu cazuri de

brevilocvență, ca altele, pe care le vom discuta îndată. În rezerva mintală a românului, deprins să dea frîu liber sentimentelor sale — precum dovedesc mai ales înjurăturile pe care le întrebuințează atît de des — există o mulțime de expresii ca cele cu care profesorii de română au încercat să completeze frazele considerate ca eliptice. Cîte un *dracu să te ia!* îi „scapă" adesea românului mînios; *naiba știe!* celui nedumirit. De la asemenea exclamațiuni, care trădează mînia, necazul, plictiseala, contrarietatea și alte sentimente pe care le exprimă foarte des, cuvinte ca *dracu, naiba, focul, păcatele,* etc. s-au i m p r e g n a t cu un conținut de natură afectivă, s-au c o n t a g i a t atît de mult, încît au ajuns la urmă să-și piardă înțelesul originar și să devină simple i n s t r u m e n t e s t i l i s t i c e spre a exprima mînia, necazul, contrarietatea, plictiseala etc.

63. În loc de apelul *alo, alo!*, întrebuințat la începutul conversațiilor telefonice, avem la radioemisiune un **semnal**. Cu primele tacturi din marșul *Pe-al nostru steag e scris unire,* cu care semnalizează Radio București emisiunea, se pot asemăna cuvintele-semnale pe care le întrebuințează limba spre a o r i e n t a pe ascultător.

Între acestea, cel mai interesant este fără îndoială **articolul**, o inovație lingvistică pe care n-o cunosc nici chiar limbi atît de evoluate ca cea latină. Articolul se poate asemăna cu tablele indicatoare pe care călătorul le găsește la intrarea sau la ieșirea dintr-o localitate, avînd însemnat pe ele numele comunei, distanța de la sau pînă la localitatea următoare și, cînd se despart mai multe drumuri, direcția pe care trebuie să apuce.

Rostul articolului în limbă nu este altul decît să prevină pe ascultător — să s e m n a l i z e z e — că persoana sau lucrul de care e vorba nu este un „novum", ci un cineva sau ceva cunoscut de toată lumea ori persoana sau lucrul despre care a fost vorba în cele precedente: *A fost odată un împărat. Î m p ă r a t u l avea două fete. F e t e l e aveau și ele copii.* Dacă persoanele sau lucrurile nu ne sunt cunoscute din cele precedente, articolul ne previne că imediat va urma o determinare a lor, că vom afla imediat de cine sau de ce e vorba: *Împăratul J a p o n i e i a declarat război Chinei.*

64. Pronumele demonstrativ, din care s-a născut articolul în cele mai multe limbi, este mijlocul lingvistic care înlocuiește arătarea printr-un gest cu mîna. Cînd un adult zice: *păpușa aceasta,* traduce cu vorbe

ceea ce un copil exprimă prin cuvîntul *pupa* spre care arată cu mîna. (Dacă adultul face și gestul arătător, cînd zice *păpușa aceasta*, aceasta însemnează o demonstrație pleonastică și e o rămășiță din graiul său copilăresc sau o relicvă din vremea cînd omul se găsea pe o treaptă culturală primitivă). Între mijloacele de orientare trebuie socotită și **demonstrația** prin cuvinte care înlocuiesc gesturile **(deixis)**.

Prin p r o n u m e l e d e m o n s t r a t i v e indicăm persoana sau obiectul asupra căruia ne îndreptăm atenția, cerînd și ascultătorilor noștri să facă același lucru. *Acela* e un „el acolo (încotro arăt)". Această demonstrație poate servi, ca și articolul, spre a i n d i v i d u a l i z a: în *pomul acela a crescut strîmb* e vorba de un exemplar de pom, în opoziție cu genul sau specia la care mă gîndesc, cînd zic *pom să crească pînă în cer, nu s-a văzut*. Tot ca articolul, pronumele demonstrativ poate s u b s t a n t i v a un adjectiv. Numele popular al sifilisului e *cel pierit*; în loc de *alb u l ochilor* se zice în unele regiuni *m-a pălit în c e l alb* sau *se uită numai cu al alb*. (Cf. ALR., I, 24/3888, 24/825.)

Interesant e rolul de morfem sau instrument gramatical pe care îl iau unele a d v e r b e d e m o n s t r a t i v e. Astfel *ecce (eccum)* latin a devenit un element întăritor pentru adverbe și pronume; îl găsim în partea dintîi a lui *aci, acolo, acest, acel* etc.

Compusele cu asemenea demonstrative se decolorează în curînd și pierd, prin banalizare, din pregnanța lor. Exemplul adverbului demonstrativ *illac* e edificator în privința aceasta. Precum *celui-là* cuprinde în franțuzește o demonstrație mai accentuată decît *celui*, tot astfel *acela* (scos în evidență mai întîi prin demonstrația *eccum*, pus înainte, apoi prin *illac*, întrebuințat enclitic) era la origine mai expresiv decît *acel*. Cu timpul însă, nota întăritoare dată de demonstrația adăugată, *illac*, s-a șters cu totul și *acela* a devenit sinonim cu *acel*. (Ca de obicei în asemenea cazuri, a intervenit, printr-o nouă interpretare, o diferențiere, care însă nu mai e semantică, cum era la început, ci sintactică; s-a stabilit adică topica *acel om*, dar *omul acela*.

Același *illac* servea să întărească sensul prepoziției locale *a* (din lat. *ad*). Cînd se zicea — precum se mai zice pe alocuri și astăzi — *mergem a munte*, prepoziția *a* arăta numai direcția. Spre a da o precizi-une mai mare, s-a spus *mergem la a munte*, adică „acolo la munte". Din contracțiunea celor doi *a* învecinați s-a născut *mergem la munte* (ca *clasa doua* din *clasa* a *doua*); prin automatizare, prepoziția *la* (din *l a+a*) a înlocuit pe *a* (păstrat numai în expresii ca *acasă, amoi, amurg*,[30] *aminte, a vînat* etc.)

65. Demonstrația este adesea o simplă referire la cele anterioare: *în aceste condiții* (adică în condițiile arătate mai înainte) *nu mă învoiesc*. Trebuința de a arăta spre cele precedente poate produce în unele limbi niște instrumente gramaticale cu o foarte deasă întrebuințare, precum e *en* și *y* în limba franceză *(de l'argent, j'en ai; à l'école, j'y vais...)*, Rolul important al **anaforei** în limbă a fost arătat în urmă mai ales de K. BÜHLER (întemeiat în mare parte pe BRUGMANN) în a sa *Sprachtheorie. Toți oamenii sunt muritori. Caius e om. Deci, Caius e muritor.* Acest *deci* e anaforic. Anafora prin excelență e, după BÜHLER, de la care am împrumutat și exemplul citat, relativul *care*. Cînd zic: *Cînele latră, nu mușcă*, am ridicat oarecum în fața ascultătorului meu doi pereți, marcînd două compartimente în care îl conduc. Cînd zic însă: *cînele care latră nu mușcă*, am prins cei doi pereți unul de altul cu un fel de scoabă. *Care* face, printr-o raportare la cele precedente, din două, un singur compartiment.

Rolul cuvintelor anaforice e mare, mai ales în românește. Noi nu putem zice, ca în nemțește, *Dich ruft man*, ci numai *pe tine te cheamă*, cu intercalarea acelui *te*, care face legătura cu cele precedente. Cît de importantă e această legătură am arătat mai sus (§30), cînd am vorbit de evitarea echivocului; elementul anaforic *o* din *sluga o cheamă stăpînul* este instrumentul gramatical care deosebește complementul la acuzativ *(sluga)* de subiect *(stăpînul)*. Tot astfel, în exemple ca *spitalul de ochi al bucureștenilor*, elementul anaforic *al*, prin acordul cu cuvîntul anterior la care se raportă *(spitalul)* evită confuzia ce s-ar putea ivi, dacă s-ar întrebuința, ca prin Moldova, numai prepoziția *a* (care ar putea da prilej la interpretarea falsă: *un spital pentru ochii bucureștenilor)*. Întrebuințarea din nou și subt forma conjunctă pe lîngă cea absolută a pronumelui în cazuri ca *pe tine te cheamă, lui i-a dat* etc., a putut să atragă după sine și alte întrebuințări pleonastice, precum dialectalul *m-a văzutu-mă, al treile(a)* și chiar și arom. *a ńia* „mie", la noi *a unora* etc.

66. Afară de orientarea pe care ținem s-o dăm ascultătorilor noștri, prin apelul la atențiunea lor, prin semnalizare, demonstrație și anaforă, ne mai putem adresa și la simțul de orientare al interlocutorului nostru. În locul demonstrației „ad oculos", putem întrebuința o demonstrație spre ochii lăuntrici ai celor de la postul de recepție, să facem ceea ce BÜHLER numește „Deixis am Phantasma" *(Sprachtheorie*, p. 123), adică un **apel la fantazia** lor.

Apelul acesta ține seama de darul înnăscut al omului de a ghici din cîteva aluzii gîndul altuia. Zelul cu care un matematician caută soluția unor probleme, pasiunea pentru „cuvintele încrucișate" și pentru dezlegarea de șarade la atîți cititori de reviste, farmecul ghicitorilor noastre populare, sunt probe indiscutabile despre existența unui asemenea dar și despre plăcerea de a-l pune în lucrare. Cînd nu găsesc în limbă un cuvînt pentru un anumit complex de reprezentări — sau mi se pare că vorba prin care se redă de obicei acest complex nu e destul de evocativă — întrebuințez o **metaforă**. În loc de a numi ceva, numesc altceva, cu care acel ceva are o notă comună atît de izbitoare, încît ascultătorul meu, înțelegînd comparația scurtată care se face, e în stare să întregească, din imaginația sa, notele rămase neexprimate. *Cureluşă unsă prin iarbă ascunsă* e ghicitoarea pentru șarpe; *nevăstuică* e numirea metaforică a animalului grațios *Mustella* (ca în italienescul *donnola* și în ungurescul *hölgy* „doamnă", de unde al nostru *helge*). Cînd vorbesc de *buza* unui vas sau unei răni, sunt sigur că ascultătorul meu va elimina toate reprezentările cuprinse în cuvîntul *buză* în sens propriu — precum reprezentarea unei mase cărnoase, a unor anumite mișcări, a colorii roșii etc. — spre a reține una singură, cea de mărginire de jur împrejur a unei deschizături. Metafora odată înțeleasă, poate fi continuată: *buzele r ă s f r î n t e ale unei oale.*

Cum un obiect poate avea mai multe fețe, el poate servi în același timp la serii întregi de metafore. Astfel, *gura* e organul prin care i n t r o d u c e m alimentele în corp. Prin asemănare, vorbim și de *gura sacului, a pivniței, a fîntînii, a prăpastiei.* Dar *gura* e și organul prin care v ă r s ă m, sau s c u i p ă m. De aceea oricine va înțelege expresii figurate ca *gurile Dunării, gura tunului, gura hornului* etc. *Gura* cu dinții mai e și organul cu care t ă i e m bucatele pe care vrem să le mîncăm, deci se zice și *gura coasei* = tăișul ei. *Gura* mai e și organul v o r b i r i i, de aceea se poate întrebuința în mod metaforic și pentru „glas" *(se aude numai gura lui)*, „gălăgie" *(face gură)*, „ceartă" *(a se lua în gură cu cineva)*, „vorbă, spusă" *(gura satului)*, „lăudăroșie" *(numai gura de el)*, „bîrfitor" *(gurile rele)*, În sfîrșit, *gura* ca organ cu care s ă r u ț i, a dat *guriță* „sărut" (ca în lat. *osculum* și în alte limbi).

Deoarece metafora este un izvor nesecat de îmbogățire a tezaurului lexical, ne vom ocupa pe larg de ea în volumul despre *Gîndirea lingvistică.* Aici am vrea să accentuăm numai un singur lucru: deși vorbitorul găsește la interlocutorul său o mare comprehensiune pentru asemenea figuri, totuși metaforele din orice limbă sunt dependente de

anumite împrejurări locale, care fac ca unele din ele să fie mai gustate decît altele. *Metafora face parte, deci, din specificul fiecărei limbi şi reflectă, pînă la oarecare grad, împrejurările istorice, geografice şi sociale în care s-a dezvoltat limba respectivă.* H. HATZFELD, în al său *Leitfaden der vergleichenden Bedeutungslehre*, arată că latinii luau majoritatea metaforelor lor din viaţa agricolă (*cumulus* „dîmb" primeşte sensul de „mulţime", *fructuosus* „plin de roade" devine „folositor"), francezii din viaţa erotică, spaniolii din cea religioasă. Rolul mare pe care l-a avut la noi viaţa pastorală se cunoaşte din metafore ca *î n c h e g a r e a unui gînd; oamenii se î m b u l z e s c* etc.

Cînd zic cuiva să-şi *ia b r î n c a de pe ceva*, i-am asemănat mîna cu partea de jos a piciorului unui urs. Ascultătorul meu simte că această metaforă e numai o figură stilistică, izvorîtă din dorinţa mea de a g l u m i sau de a-mi b a t e j o c. Se poate însă întîmpla — ca de atîtea alte ori — că ceea ce era la început element stilistic, să se prefacă în element intelectual, ceea ce era ocazional, să devină obişnuit şi normă gramaticală. De fapt, vedem din harta noastră nr. 35 că într-o regiune din nord-vestul ţării (mai ales prin Bihor) se zice *brîncă* în loc de „mînă", fără nici o notă afectivă. H. WELLMANN a arătat (într-o teză de licenţă) că acelaşi lucru s-a întîmplat cu franc. *patte* în punctele 396 şi 398 ale *Atlasului lingvistic francez* (harta 796) şi cu rus. *lapa* „labă". Tot aşa s-a zis la început, în glumă sau în batjocură, *testa*, adică „oală", în loc de *capul*. O parte mare din ţinuturile romanice numesc azi „capul", în sens propriu, *testa* (ital.), *tête* (franc.).

67. Această întrebuinţare „în glumă" sau „în batjocură" arată că omul, vorbind, nu urmăreşte numai scopul pur utilitar de a fi înţeles, ci urmează şi unei predispoziţii firești pentru g l u m ă şi j o a c ă. Cînd românul zice despre cineva că a m î n c a t o bătaie, sau despre un beţiv că are d a r u l beţiei, el face **apel la umorul** celui ce-l ascultă. Precum scriitorul de comedii scoate şi azi, ca acum două mii de ani, efecte noi din acel *qui pro quo* atît de gustat de public, tot astfel vorbitorul face uz de metafore de natură glumeaţă: în loc de *beat*, el zice *afumat, aghezmuit, amnărit, călit, cîrpit, flecuit, pilit, sfinţit, tămîiat, trăsnit, turtit*, sau îi zice celui ameţit de băutură că *s-a făcut cuc, a luat apă la cap, a luat luleaua neamţului* sau *purceaua de coadă, a fost muşcat de limbă de albine* etc. Pe vremea cînd tunurile noastre erau cumpărate din Germania, de la fabrica K r u p p din Essen, cineva, în cercurile ofiţereşti, a zis în glumă *beat Krupp*, în loc de *beat tun*. Gluma a fost gustată şi expresia *beat crup* a devenit curentă. Unui om *aşezat* i se zice

că *e cu scaun la cap*. Gluma de la baza acestei expresii neobișnuite consistă din asociația lui „așezat" (întrebuințat în mod figurat spre a arăta firea „liniștită" a cuiva) cu mobila pe care te așezi, scaunul. Acest scaun a fost adus în legătură cu „cap", fiindcă omul așezat e și chibzuit și înțelept.

K. JABERG, într-un studiu intitulat *Spiel und Scherz in der Sprache* (1930), a arătat ce variate schimbări de formă se produc în limbă mai ales la numirile de animale mici cu mișcări repezi, de obicei cu accent proparoxiton. Etimologii populare, fel de fel de asimilări și disimilări, contaminări și confuzii de sens se produc împotriva normei tradiționale din simpla plăcere de a s e j u c a cu astfel de numiri. În DR., IX, 433 ș.u. am arătat, că asemenea transformări glumețe, care au dus pînă la forma *cocoana chifteriță*, s-au petrecut la noi cu numele *coropișniței*. În DR., VIII, 127 ș.u. am căutat să dovedesc că ceea ce s-a petrecut cu *a crăpa*, care prin Moldova a ajuns să însemne „a mînca", se petrecuse odinioară cu lat.* *rabidare*, care de la sensul de „a turba", a ajuns la cel de „a răbda". Celui flămînd i s-a zis, în glumă sau în bătaie de joc, *na, crapă!*, adică „na, mănîncă pînă vei crăpa"; celui setos, căruia i se refuza băutura, i s-a zis, în glumă sau în ciudă, „turbează"! Din acest „turb" (de sete, ger, durere etc.) a rezultat întrebuințarea actuală lipsită de orice notă glumeață sau afectivă, de „a îndura".

Asemenea e x p r e s i i c a r i c a t u r a l e sunt destul de frecvente și în alte limbi. Efectul produs de ele se bazează de obicei pe o **exagerare** (hiperbolă): *se prăpădea de rîs*; *lucrează pînă-i sar ochii*; *fuge mîncînd pămîntul*; *ciorba e gheață* (= rece) sau *vale* (= s-a răcit) sau *leșie* (= fierbinte) etc. Cum asemenea expresii se uzează repede, *mort de foame, de sete* etc. ajunge să însemneze „foarte flămînd, însetoșat" etc. *Grozav, strașnic, îngrozitor* etc. arată numai un grad mai înalt, pierzîndu-se cu totul ideea de „groază", încît I. TEODOREANU vorbește în *Medelenii* lui (II, 16) despre *un trup îngrozitor de alb*.

„Der Mensch, zice L. SPITZER (*Romanische Wortbildung*, p. 136), ist im allgemeinen *witziger* als der « ernste » Linguist ihn ansetzt: ein Grosser Teil der Namengebung (auch der Ortsnamengebung) ist dem Humor neckfreudiger Menschen entsprungen. Man pflegt derlei in der Sprachwissenschaft entweder als Selbstverständlichkeit abzutun (etwa mit der Etikette « Scherzbildung » zu behaften) oder als der Analyse unfähig zu betrachten. Beides ist falsch: denn auch der Witz ist eine Lebensfunktion des denkenden und sprechenden Menschen, daher Objekt der wissenschaftlichen Analyse, und sein Wirken ist keineswegs so selbstverständlich wie rationalistisch und unpoetisch gerichtete Gelehrte vermeinen." [32]

Cel ce a făcut în viață călărie știe că dacă un cal se oprește în fața unui obstacol nu e de vină calul, ci călărețul. Cînd cel ce-l călărește privește liniștit înaintea sa, avînd aerul că nici nu vede șanțul sau gardul, calul sare fără ezitare și cu plăcere peste obstacol; cînd, dimpotrivă, călărețul se gîndește că animalul de subt el are să se sperie sau să se codească de a sări, neliniștea sa se va transmite calului. Un poet care s-ar teme că figurile întrebuințate de el nu vor fi înțelese de cetitori, riscă să devină cu adevărat neînțeles; cînd poetul are, dimpotrivă, sentimentul că expresia figurată a fost găsită într-un moment de fericită inspirație, el poate fi sigur că inspirația lui se va transmite asupra cetitorului și-l va face apt ca să-l urmeze pe căile fantaziei lui înaripate. Ca acel fluid misterios care se revarsă de la călăreț asupra calului, așa se transmite de la vorbitor la ascultător și dispoziția sufletească pentru înțelegerea cutărei metafore sau expresii neobișnuite.

68. Precum cu dreptate relevă J. VENDRYES (sprijinindu-se și pe o observație mai veche a subtilului lingvist G. von der GABELENTZ), limba nu servește numai spre a exprima ceva către alții, ci și spre a ne exprima pe noi înșine, spre a da expresie sensibilității proprii (*Le langage*, 162—163). De cele mai multe ori, vorbitorul nu este un povestitor rece, obiectiv și dezinteresat, ci participă în măsură mai mare decît se crede de obicei, și cu sufletul, nu numai cu rațiunea, la ceea ce spune altora; acestor sentimente ale sale el le dă și expresie. Ceea ce gramatica clasică numește **mod**, nu e altceva decît mijlocul formal prin care vorbitorul arată ce rol joacă conținutul enunțării în viața sufletească a vorbitorului (NOREEN). *De-ar da Dumnezeu să plouă!* nu exprimă numai raportul între acțiunea ploii și cel ce o trimite *(Dumnezeu)*, ci și d o r i n ț a vie a vorbitorului ca acțiunea să se împlinească. Cînd povestitorul popular introduce în enunțările sale pe *ci-că* (din „zice că"), el arată că nu ia răspunderea celor spuse, se situează oarecum în afară de cele afirmate de alții. Mai mult decît atît. Vorbitorul face **apel** și **la sentimentul** interlocutorului său, îl invită oarecum să ia parte și el sufletește la cele auzite. *Am cunoscut o femeie cu o droaie de copii. Muncea — b i a t a — de dimineața pînă seara, dar — d i n n e f e r i c i r e — nu agonisea mai nimic. Într-o zi se pomeni cu portărelul — n-ar m a i f i p o m a n ă d e e l — că-i sechestrează și patul în care dormea ...* Asemenea întreruperi ale firului povestirii cu izbucniri ale sentimentelor povestitorului sunt foarte obișnuite în limbajul zilnic și ele contribuie în mare măsură la crearea unei atmosfere de compătimire la ascultător.[33]

Un mijloc de care limba română face uz în mare măsură spre a da expresie sentimentelor de admirație, dragoste sau simpatie sunt s u f i x e l e d i m i n u t i v e ; cele a u g m e n t a t i v e exprimă, dimpotrivă, dispreț și peiorație. Cînd un părinte care-și pierde copilul anunță în *Universul* că fiul său de „șase anișori" a fost răpit de o boală cumplită, cei șase ani împliniți n-au fost mai „mici" decît alți ani; diminutivul arată altceva decît micimea: dragostea și durerea părintelui.

Un exemplu clasic pentru apelul la sentimentul ascultătorului prin mijlocul formal al sufixelor diminutive ni-l dă poezia populară despre *Mănăstirea Argeșului*. Cînd soția lui Manole exclamă:

Zidul rău mă strînge
Trupușoru-mi frînge,

ea nu vrea să exprime că trupul ei e mic, ci fragil și, deci, vrednic de compătimire. *Trupul* e pus aici în opoziție cu *zidul*, tare, rece, masiv.

Zidul se suia
Și o cuprindea
Pîn' la *gleznișoare*
Pîn' la *pulpișoare*,
Pîn' la *costișoare*,
Pîn' la *țîțișoare*.
Dar ea, *vai de ea*,
Tot mereu plîngea
Și mereu zicea:
Manoli, Manoli,
Meștere Manoli,
Zidul rău mă strînge
Țîțișoara-mi plînge,
Copilașu-mi frînge.

Acest ultim argument: fie-ți milă cel puțin de copil! e redat prin sufixul diminutiv *-aș*.

Dacă, imitînd modele străine, cutare prozator român vorbește de un *actoraș* sau *doctoraș*, ca să arate pe un actor „mic" și fără talent sau pe un doctor „începător" și nepriceput, el păcătuiește împotriva spiritului limbii noastre, care prin sufixul *-aș* arată totdeauna prețuire, niciodată dispreț.

Sensul unor cuvinte nu ar fi explicabil dacă n-am ține seamă de rostul lor afectiv. Astfel, legătura dintre *măcar* al nostru și *μακάριος* „fericit" grecesc, ar rămîne o enigmă dacă n-am ști că în siciliană, bunăoară, *macari (Dio)*, adică „fericite Dumnezeu" e o exclamație a bucuriei sau (în dialectul venețian) a dorinței vii: *magari che-l venga* „măcar de ar veni!".

69. Orientarea asupra **situației** pe care o precizăm prin semnalizări de tot felul, prin demonstrațiune și anaforă, apoi împătritul apel, la atențiunea, fantazia, umorul și sentimentul ascultătorului, creează la el

acea comprehensiune, care ne permite să-i vorbim a ş a c u m n e g î n d i m de obicei, adică fragmentar. „Un pictor a zis: a picta însemnează a şti lăsa la o parte. A vorbi bine însemnează a face economie şi a lăsa pe ascultător să întregească cu gîndirea-i constructivă cele spuse", zice K. BÜHLER (*Sprachtheorie*, p. 397). Din ambianţa în care ne găsim şi din contextul în care sunt aşezate cuvintele întrebuinţate decurge înţelegerea reciprocă, chiar cînd expresiile ce ne stau la dispoziţie sunt echivoce, sau cînd întrebuinţăm expresii trunchiate.

70. Cazul dintîi îl observăm mai ales la o m o n i m e, adică la cuvintele care, din cauza legilor fonologice, din diferite ce erau la început, au ajuns să aibă aceeaşi formă. Astfel, în urma rotacizării lui *l* intervocalic, latinescul *pĭlum* a dat în româneşte *păr*, întocmai ca *pĭrum*. Cînd eram copii, obişnuiam să ne apucăm de păr întrebînd: *ce e asta?* Dacă cel apucat răspundea: *păr*, atunci „scuturam perele", adică îl zgîlţîiam de chică. (Ca să evite acest lucru, trebuia să răspundă: *lînă, s-o laşi din mînă!*). În acest joc copilăresc se reoglindeşte starea de stînjenire pe care o produc în limbă omonimele. GILLIÉRON, mai ales, a arătat cum reacţionează limba franceză — cu foarte multele ei omonime şi cu un foarte dezvoltat simţ pentru claritatea şi concizia expunerii — faţă de asemenea stări „patologice". Într-adevăr, în vorbire (cînd deci nu există distincţia făcută de ortografie), numai **contextul** sau situaţia generală sunt în stare să ne lămurească dacă e vorba de *părul* din grădină sau de cel din cap, sau dacă francezul rostind *ver* se gîndeşte la „verde", la „vers", la „vierme" sau la „către". [34]

71. Două persoane care trăiesc de mult împreună şi au preocupări similare au nevoie de puţine cuvinte ca să se înţeleagă. Îndrăgostiţii îşi ştiu spune multe cu un gest sau chiar tăcînd; cei ce aparţin aceleiaşi naţiuni au amintiri comune, încît se pot înţelege din a l u z i i. În expresia *a o lua la sănătoasa*, *sănătoasă* înseamnă „fugă". Un străin, care nu cunoaşte proverbul *Fuga-i ruşinoasă, dar e s ă n ă t o a s ă*, la care se face aluzie, cu greu va înţelege această întrebuinţare curioasă a adjectivului *sănătos*.

Cînd locuiam la parter, obişnuiam să las perdeaua de cîte ori aprindeam electrica, pentru ca trecătorii să nu vadă ce se petrecea în locuinţă. Într-o seară, intrînd cu fiul meu, care pe atunci era copil mic, în odaia întunecoasă dinspre stradă, acesta îmi zise: *aprinde perdelele!* Această expresie scurtată (pentru *aprinde electrica şi lasă perdelele!*) era perfect inteligibilă în situaţiunea dată. Asemenea expresii brevilocvente prind

foarte ușor și se generalizează în limba de toate zilele și atunci cînd situația inițială nu mai e dată. Așa, bunăoară, în loc să zicem: *i-ai dat o palmă atît de dureroasă, încît a avut senzația că l-ai ars cu ceva*, ne exprimăm scurt: *i-ai ars o palmă*. Sau, în loc să zicem: *a executat sentința de moarte privitoare la condamnat*, ne exprimăm scurt: *a executat pe condamnat*. Astfel verbele *arde* și *executa* ajung să însemneze „a lovi tare" și „a omorî".

Dacă pe o ladă cu portocale, la ușa unei fructării, citim *8 lei bucata*, sau la poarta unei case găsim inscripția *de vînzare*, sau la geamul unui compartiment de tren e atîrnată o tăbliță pe care scrie *pentru fumători*, aceste fragmente de propoziții nu sunt, cum cred mulți gramatici pedanți, expresii eliptice, ci ele au fost gîndite dintru început astfel. Celui care ar încerca să întregească fraza *pentru fumători* prin propoziția *acest compartiment este rezervat pentru fumători* i s-ar putea răspunde că fraza trebuie completată: *pentru fumători intrarea în acest compartiment este liberă*. În orice caz, nimănui nu-i trece prin gînd să scrie: *la noi bucata de portocale costă 8 lei*. Așa ceva ar fi p o l i l o g h i e. Faptul că inscripția se găsește în magazinul în care se vînd fructe, face de prisos să se insiste, și cu vorbe, că portocalele sunt de vînzare și că prețul arătat se înțelege pentru cei ce le cumpără acolo. Mai mult decît atît. Pe o asemenea ladă cu portocale am văzut odată inscripția *8/6*, care exprimă, chiar fără cuvinte, un raport temporal. Negustorul care a pus această inscripție era sigur că oricine o vede va înțelege că portocala, care se vindea mai înainte cu opt lei, costă acum numai șase. *Domnului Ion Popescu, București, Griviței 7*, pe plicul unei scrisori spune tot. Ar fi ridicol să scriem în adresă: *Oficiul poștal e rugat să predea această scrisoare domnului Ion Popescu, care locuiește în București, în calea Griviței, la numărul 7*.

Gîndirea omenească este de obicei fragmentară și **brevilocvența** *este exteriorizarea vorbirii noastre interne obișnuite*. De la cel ce scrie o bucată literară putem aștepta ca expresia lui lingvistică să fie completată după toate regulile sintaxei, căci el are răgazul și calmul necesar s-o facă. Construcțiile „livrești" ale scriitorilor sau ale oamenilor de știință sunt totdeauna mai mult sau mai puțin artificiale. Ele cer o sforțare de cugetare, o conturare a gîndului prin scoaterea lui din penumbră și prin precizarea lui cu ajutorul unor elemente care altfel ar rămînea ascunse. Mecanismul gîndirii noastre lucrează de obicei cu „sărituri" de la o idee la alta, fără ca gîndul să străbată pe îndelete tot drumul care unește ideile: cînd stai seara pe terasa de la Sacré-Coeur și privești în jos orașul care se luminează, e de ajuns să vezi cîte un bec electric din distanță în dis-

tanță, pentru ca să ai imaginea străzilor; ajunge să zărești aprinzîndu-se reclamele luminoase, pentru ca să ghicești șerpuirea bulevardelor. De obicei, în vorbirea de toate zilele, exteriorizăm graiul nostru intern în propoziții necomplete, sărind de pe culme pe culme, jalonînd oarecum drumul ideilor noastre (A. SECHEHAYE), fiindcă ne stau la dispoziție gestul, tonul și alte mijloace expresive (care lipsesc celui ce scrie) și fiindcă ascultătorul nostru poate completa, din situația întreagă, ceea ce a rămas neexprimat cu vorbe.

Scriitorii își dau seama despre caracterul fragmentar și fulgerător al gîndirii. ROGER MARTIN du GARD pune în gura unuia din eroii săi următoarele cuvinte caracteristice *(Les Thibault,* I, 174): „Je m'explique mal, je sens que vous ne m'entendez pas... Tout cela est mille fois plus compliqué encore que je ne peux le dire, *et je ne parviens à l'entrevoir moi-même que par étincelles*"...

Brevilocvența se deosebește de elipsă, precum se deosebește — și cer iertare cetitorului pentru această comparație trivială — coada ursului, scurtă din fire, cu coada tăiată a cînelui.

III. EMISIUNEA

72. Un lucru se cere bine lămurit în momentul cînd trecem la postul de emisiune. *Cele două feluri de exprimare, cel gramatical și cel stilistic, cel logic și cel afectiv, coexistă în limbajul nostru.* Alături de expresia completă din punct de vedere sintactic, obișnuită mai ales în stilul livresc, există, cu deosebire în graiul de toate zilele, expresia jalonată și nedezvoltată deplin. Deosebirea între ele e adesea mare. VENDRYES *(Le langage,* p. 171*)* susține că francezul nu vorbește niciodată cum scrie și scrie rar cum vorbește. *Amîndouă aceste feluri de exprimare, și cel discursiv-logic, și cel afectiv-spontan, sunt „normale" și le întrebuințăm după împrejurări, avînd să alegem între ele pe cel mai potrivit cu împrejurările, precum alegem între două sinonime lexicale sau sintactice.* Același pictor poate reda același peisaj prin cîteva linii sau printr-un desen dezvoltat, cu toate amănuntele. *A susține că brevilocvența, adică* **expresia-schiță**, *s-a născut prin scurtare din* **expresia-desen** *este tot atît de greșit ca a ne închipui că pictorul face schițele sale ștergînd cu guma umbrăturile dintr-un desen.*

Cînd zic *cine sapă groapa altuia* ... și mă opresc, fiind sigur că ascultătorul meu cunoaște bine proverbul și întregește singur partea a doua a lui *(cade singur în ea)*, am a face cu o e l i p s ă . O arată chiar p a u z a pe care o fac acolo unde în scris am pus cele trei puncte. Sînt atît de sigur că interlocutorul meu cunoaște proverbul și înțelege aluzia

mea, încît îmi pot permite luxul să fac economie de vorbe. *Cînd zic însă* singur-cuc *sau* trenul-fulger *sau* ce dracu faci? *nu am a face cu fragmente, din expresii gîndite complet, ci cu gînduri exprimate fragmentar, așa cum s-au ivit ele în minte.* În *singur cuc* nu a „căzut" particula comparativă *ca* din expresia completă *singur ca un cuc* (cum explica asemenea expresii WEIGAND), ci comparația s-a făcut de la început fără particulă comparativă. A. PROCOPOVICI îmi povestea cum, la o plimbare cu un prieten, s-au pomenit deodată, cu totul pe neașteptate, la o cotitură de drum, în fața unui tren care trecea în goană mare. *Fulger!* a exclamat spontan prietenul său. Această comparație scurtată explică îndeajuns de bine cum se pot naște compusele de felul lui *tren-fulger.*

73. Dezvoltarea luată de studiile lingvistice în vremea din urmă ne impune datoria să ne creem singuri mijloacele de investigație; lingvistul nu mai are voie să trăiască din împrumuturi făcute de la alte discipline. Mai ales trebuie să ne eliberăm de subt influența **logicii**, căreia **gramatica** i-a fost aservită atîta timp, din cauză că logicianul și gramaticianul s-au întîlnit în aceeași persoană. Filozoful, studiind adică legile gîndirii logice, a trebuit să se întemeieze pe limbă, singurul mijloc de recunoaștere a gîndirii. Luînd cîteva fraze tipice, a creat teoria propoziției. Gramaticianul, de care era dublat logicianul, a introdus în lingvistică noțiunile filozofice de *subiect, predicat* și *obiect.*

„Pe cînd vorbirea obișnuită urmează cotiturile adesea capricioase ale cugetării de fiecare zi și de fiecare clipă, logica a trebuit să facă o alegere, să-și impună o schemă spre a putea ajunge la rezultate stabile și — atunci cînd temelia e justă — adevărate" (V. BROENDAL, *Langage et logique,* 6). Logica are nevoie de noțiuni clare, bine definite; cu noțiuni vagi, șterse, ea nu poate lucra. Limba operează, dimpotrivă, mai ales cu elemente lipsite de contururi precise. Logicianul lucrează în laborator, distilînd gîndirea, spre a o prezenta pură, astfel precum farmacistul îți servește în sticluțe sau hapuri iodul sau vitamina C; obiectul lingvistului este, dimpotrivă, mai ales gîndirea netrecută prin toate retortele sintaxei. Gîndirea logică e rece, ea face apel la rațiune și lucrează cu argumente; cea lingvistică e condusă adesea de afect, apelează la fantazia și sensibilitatea ascultătorului și face uz de retorism.

„Limba își are logica ei. Dar aceasta e o logică specială, oarecum profesională, care nu se confundă cu ceea ce noi numim de obicei logică" (M. BRÉAL, *Sémantique,* 224). Astfel, poporul distinge *albeața albă* de *albeață neagră* (boală de ochi). CREANGĂ ne spune în *Poveștile* lui că era *foc de ger* (= ger foarte mare); în *Convorbiri literare*

(36, p. 362), citim despre „o femeie care-şi leagănă copilul cu piciorul şi cu *mînile-şi vede de treabă*". Din punct de vedere logic, asemenea împerecheri de cuvinte sunt absurde, căci dacă-i „albeaţă" ea nu poate fi „neagră", dacă-i „ger" nu poate fi „foc" şi omul „vede" cu ochii, nu cu mînile. Din punct de vedere lingvistic, ele sunt însă perfect îndreptăţite, căci legătura între boala de ochi numită *albeaţă* şi coloarea *alb* s-a pierdut; căci *foc* a ajuns un cuvînt „golit" de sensul său originar, întrebuinţat spre a arăta un grad înalt de...; căci *a-ţi vedea de treabă* e o combinaţie de cuvinte care însemnează „a-ţi continua lucrul". De cîte ori intervine logica cealaltă, ca să îndrepte asemenea „absurdităţi", ea strică limba. Sentinţa în asemenea revizuiri de proces iese totdeauna prost. Am auzit dascăli pedanţi învăţînd pe elevii lor să zică *un pahar cu apă*, în loc de un *pahar de apă*, fiindcă „paharul e de sticlă, nu de apă" sau: *pune pălăria pe cap*, în loc de *în cap*, fiindcă „se bagă capul în pălărie, nu invers". Dar prepoziţia *de* nu arată în româneşte numai materia *(o cruce de lemn)* ci, pe lîngă multe alte, şi conţinutul *(un sac de făină, un litru de vin* etc.). *Un pahar de apă* sau *pune pălăria în cap* nu e l o g i c, dar e r o m â n e ş t e. Cei ce cer să înlocuim aceste expresii cu *un pahar cu apă* şi *pune pălăria pe cap* comit două mari păcate. Mai întîi, ne sărăcesc limba, fiindcă se poate zice şi *un pahar cu apă*, însă cu alt sens (adică „un pahar în care a rămas ceva apă" sau „în care s-a turnat apă"); al doilea, fiindcă rostul profesorului de limbă română nu e să falsifice sensibilitatea elevului pentru s t r u c t u r a i n t e r n ă a limbii materne, ci să-l facă să o înţeleagă mai bine, să caute totdeauna să-şi îmbrace gîndurile în cele mai neaoşe expresii, care, pentru ascultătorul său român, sunt şi cele mai clare şi mai plastice.

74. Oricine, chiar dacă n-are o pregătire specială, simte deosebirea ce există între cele trei aspecte gramaticale *foc, cald, arde*. Observarea continuă, deşi subconştientă, a limbii proprii şi simţul de organizare înnăscut ne face să împărţim g r o s s o m o d o cuvintele în compartimentele *substantiv, adjectiv* şi *verb*. Peste aceste noţiuni de natură lingvistică — căci ele există în sensibilitatea noastră de subiecte vorbitoare — s-au suprapus noţiunile filozofice *subiect, atribut, predicat*. De cele mai multe ori „subiectul" e un „substantiv", „predicatul" un „verb" şi „atributul" un „adjectiv"; în asemenea cazuri, transpunerea de pe planul filozofic pe cel lingvistic se face fără greutate. Cel mult dacă în mintea crudă a copiilor care fac cunoştinţă cu sintaxa în şcoală se nasc confuzii — nevinovate — ca cea următoare: în *copilul doarme, copilul* e „substantiv" şi *doarme* „predicat", sau *copilul* e „subiect" şi *doarme* „verb".

Lucrul se complică atunci cînd predicatul nu mai e un verb, ci o **expresie nominală**. Există, adică, anumite noţiuni verbale, pe care noi nu le putem exprima decît nominal. Alături de *mă speriu*, nu avem ca în alte limbi (cf. franc. *j'ai p e u r*, germ. *ich habe A n g s t*) o expresie nominală (căci nu se poate zice *am s p a i m ă* sau *mi-e s p a i m ă*), dar alături de *mă ruşinez* se întrebuinţează şi *mi-e r u ş i n e*. (Cît de

ușor poate fi înlocuită expresia verbală prin cea nominală recunoaștem din faptul că imperativul lui *a se rușina* este *să-ți fie rușine!*). Pentru germanul *ich friere*, noi nu avem o expresie verbală, ci numai una nominală (*mi-e frig*), dar pe *ich fürchte* îl putem reda prin *mă tem, mi-e teamă* sau *am teamă* (mai ales la imperativul negativ: *n-avea teamă!*). În englezește substantivul devine verb, dacă îi adăugăm înainte pe *to*: *love* „iubire" — *to love* „a iubi".

Hotarul între verb și expresia nominală corespunzătoare nu e totdeauna ușor de stabilit sau, dacă îl stabilim, o facem în mod mai mult sau mai puțin arbitrar. Pe *vedea-m-ar, vedea-te-ar, vedea-l-ar...* îl dăm între paradigmele de conjugare verbală; dar pe *teamă mi-e, teamă ți-e, teamă i-e...* nu le considerăm ca forme de conjugare, deși, din punct de vedere formal, într-un caz și într-altul, între două forme invariabile (*vedea* și *ar* în cazul dintîi, și *teamă* și *e* în cazul al doilea) se intercalează niște forme pronominale variabile, pentru ca să se poată distinge o persoană de alta. Distingerea după p e r s o a n ă este însă ceea ce caracterizează v e r b u l.

Și mai limpede se vede această înrudire strînsă între verb și nume într-un exemplu ca următorul: cînd zic *am urdinat*, am conștiința că întrebuințez o formă verbală compusă cu verbul ajutător *am* și cu participiul trecut al verbului *urdina;* tot astfel consider ca formă compusă mai-mult-ca-perfectul *am fost urdinat;* mai demult forma viitorului era *voi urdinare. Am urdinat* se întrebuințează alături de *urdinai, am fost urdinat* alături de *urdinasem.* Dar, alături de *urdinez,* se întrebuințează foarte des forma *am urdinare,* care e compusă din același verb *avea* pe care-l întrebuințez ca auxiliar la perfect și din forma infinitivului, cu care formez și viitorul. Cu toate acestea, *am urdinare* nu intră în paradigma de conjugare a verbului *urdina.*

De fapt, în expresiile nominale întrebuințate în locul verbelor, *este* (în *mi-e frică*), *am* (în *am teamă*), franc. *faire* (în *il fait chaud*) nu sunt verbe autonome, ci niște **elemente verbale auxiliare** [35]. *Nu e l e cuprind noțiunea verbală, ci numele pe care îl întovărășesc.* Sunt limbi, ca cea rusească sau ungurească, în care fraze ca *floarea este frumoasă* sau *ursul este animal* se exprimă fără „copulă": *floarea frumoasă, ursul animal.* Asemenea construcții se găsesc și în alte limbi. *Ars longa, vita brevis,* ziceau latinii; *Rauchen verboten* „fumatul oprit", zic germanii; *finie la guerre,* zic francezii; *poezie, sărăcie; schimbarea domnilor, bucuria proștilor* zicem noi, în stil sentențios; *fețișoara lui, spuma laptelui,* în stil poetic. *Bine că a venit!* zicem, iar nu *e bine că a venit.* În rusește sau ungurește verbul *a fi* se pune însă de cîte ori nu mai e vorba de enunțarea unei generalități, ci de un caz concret, la care e important să cunoaștem și raportul temporal: *vremea v a f i rea.* Din acest fapt putem deduce că verbul *a fi* nu avea, la origine, decît rostul unui auxiliar, servind să redea ceea ce nu se putea exprima numai prin nume, adică raportul de timp, de mod și de persoană. (Cînd raportul de timp se poate preciza

altfel decît printr-o formă verbală — de ex. printr-un adverb de timp — auxiliarul poate fi omis: *ieri căldură, azi căldură, mîne ploaie!*). Acest stadiu a rămas, precum văzurăm, în unele limbi și se găsește în formă de relicte și în altele. Cele mai multe limbi însă au generalizat din cazuri ca *el era frumos, tu eşti frumos, voi veţi fi buni* ... întrebuințarea elementului auxiliar și acolo unde era de prisos: *omul este muritor*. Astfel, **copula** s-a instalat în unele limbi în mod definitiv pe lîngă predicatul nominal. (Cf. J. VENDRYES, *Le langage*, p. 146.) Rolul de auxiliar al verbului *a fi* se cunoaște și din prefacerea formelor *să fiu fost eu, să fii fost tu, să fie fost el, să fim fost noi* ..., în *să fi fost eu, tu, el, noi* ..., sau *eu eram să cad, tu erai să cazi, el era să cadă* ... în *eu era să cad, tu era să cazi, el era să cadă* ... Îndată ce *a fi* nu mai avea sensul pregnant de „a exista", el nu s-a mai acordat cu subiectul, ci a devenit un simplu instrument gramatical invariabil.

75. Chiar cînd avem, pentru aceeași noțiune, expresii verbale și nominale, preferăm uneori să le întrebuințăm pe cele din urmă ca predicat. În loc să zic: *lipsesc două scînduri*, pot zice: *două scînduri lipsă;* cînd profesorul intră în clasă, substantivul *liniște!*, rostit cu intonația imperativelor, înlocuiește pe „tăceți!". Doi inși ies din casă. Impresionați de cele ce văd, ei exclamă: *se înnoptează* sau *întunerec*. Acest *liniște* sau acest *întunerec*, deși nu formează o **propoziție** completă, alcătuiește totuși o **frază** înțeleasă de oricine.

Pentru termenii „propoziție" și „frază" s-au dat fel de fel de definiții, fără ca să se fi găsit una care să mulțumească pe toți (cf. T. RIES, *Was ist ein Satz?*). În timpul din urmă, se încetățenește tot mai mult uzul de a da frazei un înțeles mai larg și adică cel de bucată dintr-o comunicare sau enunțare, pe care membrii aceleiași comunități lingvistice o înțeleg ca formînd o unitate de gîndire. Cînd fraza e alcătuită după regulele gramaticii clasice, ea e o propoziție. Instructive sunt, în privința aceasta, recentele expuneri ale lui S. KARCEVSKI, *Sur la phonologie de la phrase*, 1931 și *Phrase et proposition*, 1937, din care cităm: „Propoziția e o unitate gramaticală (sintactică)...", „Ceea ce face o propoziție e introducerea unor valori de mod, de timp și de persoană... (pe care) le numim valori predicative". „Fraza e o unitate de comunicare (C. SVEDELIUS). Ceea ce face o frază e intonația. Fraza nu trebuie să aibă în mod necesar forma unei propoziții (de ex. *Iată. Da. Nu. Afară.*), căci ea n-are nimic a face cu gramatica. Totuși, structura frazei — indiferent dacă enunță, răspunde sau întreabă ceva — caută să se modeleze după calapodul propoziționii." Deosebirea care se făcea mai demult între cei doi termeni, după care fraza ar consta din mai multe *propoziții*, e cu totul artificială.[36]

76. Repetăm ceea ce am spus la începutul acestei cărți: spre a pătrunde în tainele limbii nu trebuie să ne înarmăm cu tehnica logicianului și cu mijloacele de investigație pe care ni le pune la dispoziție

psihologia, ci să încercăm să ne transpunem în mentalitatea subiectului vorbitor, să privim lucrurile tot atît de naiv și nelogic cum le privește el, să umblăm, ca cercetători, pe drumul bătut de noi în calitate de vorbitori, să căutăm să ridicăm în sfera conștientului ceea ce se petrece inconștient și automat în mintea noastră cînd vorbim. Numai lingvistul care se identifică cu subiectul vorbitor și păstrează, netulburată prin metode împrumutate de la alte discipline, sensibilitatea sa de om dotat cu facultatea vorbirei, va înțelege bine limba omenească. De aceea noi, așezînd în fruntea unui volum cuvintele „Gîndirea lingvistică", punem accentul mai mult pe cuvîntul al doilea decît pe cel dintîi.

Dar dacă gîndirea lingvistică se deosebește uneori de cea filozofică, avem vreun mijloc de recunoaștere a ceea ce e lingvistic de ceea ce e filozofic? Cu alte cuvinte, există oare **categorii lingvistice**, precum există categorii filozofice? Și dacă asemenea categorii există, cum le putem recunoaște?

Un astfel de mijloc există. Sunt **particulele interogative**, care ne indică în mod limpede categoriile lingvistice. *Creații ale limbii însăși, ele trădează limitele curiozității lingvistice și marchează implicit drumurile principale ale gîndirii lingvistice.*

Aceste categorii sunt uneori aceleași cu cele pe care le-au descoperit filozofii. Categoria spațială, temporală sau cea a cauzalității există și pentru gîndirea lingvistică, care se întreabă *unde? cînd?* și *de ce?*. Totuși, și în privința aceasta, gîndirea lingvistică merge uneori pe drumuri care sunt numai ale ei. Așa, de exemplu, pentru categoria de timp se întrebuințează uneori aceleași mijloace de exprimare ca pentru cea de loc. Adverbe locale ca *hic* sau *ubi* în latinește sau *unde* în românește exprimă și timpul (*unde veni o ploaie* ... = cînd veni) și cele mai multe dintre prepozițiile temporale sunt la origine locale (spre *seară, la ora* 5, *în anul trecut* ...). Chiar și adverbele modale pot fi întrebuințate spre a arăta timpul: *cum* (= îndată ce) *ajunse, se apucă de treabă.*

Pe de altă parte, ceea ce pentru alte discipline face parte din categoria spațială, pentru limbă aparține categoriei modale. Cel ce face geometrie nu-și poate imagina o suprafață fără ideea de „lat" și „lung"; subcategoria dimensională face pentru el parte din categoria spațială. Pentru limbă, dimpotrivă, „lung" și „lat" nu răspund la întrebarea *unde?* ci, întocmai ca alte adjective, precum „mic", „frumos", „scump", la întrebarea *cum?*

Deși, în filozofie, de la KANT încoace, numărul categoriilor a crescut mereu, nu știu să existe, pentru filozofi, o categorie a propriе-

t ă ț i i, care în drept joacă un rol atît de important și care există și în limbă, unde avem întrebarea *a cui*? La această întrebare răspunde clasa pronumelor posesive, unele auxiliare și un caz de declinare (genitivul). Dacă și azi țăranul e în stare să facă moarte de om pentru un petec de pămînt și dacă copilul învață de mic să distingă între ceea ce-i aparține lui și ceea ce e a altora, desigur că ideea de proprietate a fost una din cele dintîi care a preocupat pe omul primitiv. Exprimarea ei prin mijloace lingvistice e, deci, firească.

Una din deosebirile esențiale între cugetarea lingvistică și cea filozofică consistă tocmai în aceea că aceasta din urmă ține seama de toate achizițiile științei și se înnoiește pe măsură ce cunoștințele noastre se îmbogățesc. Limba, dimpotrivă, e în esența ei conservatoare; ea operează, în general, cu același aparat cu care au lucrat strămoșii noștri de acum o mie sau zece mii de ani, și privește lumea din jur cu aceiași ochi uimiți și naivi ca în vremea cînd omul locuia în peșteri și vîna cu arcul și săgeata. Pentru orice om cult, născut după Newton, *a cădea* înseamnă „a fi atras de gravitațiunea pămîntului". Verbul acesta are, deci, un sens p a s i v, în dependență de o forță exterioară exercitată asupra celui ce cade. Dacă, în *Dicționarul Academiei*, aș fi dat definiția cuvîntului cum ar face-o un om de știință — și cum trebuie dată într-o enciclopedie — n-aș fi fost în stare să explic dezvoltările semantice ale acestui cuvînt. Pentru simțul nostru de limbă, *a cădea* e, ca și pentru strămoșii noștri, un verb a c t i v, exprimînd o mișcare de sus în jos (după ce cuiva sau unui lucru i s-a luat suportul). Cînd un guvern „cade" nu însemnează că l-a atras pămîntul, ci că a fost lipsit de sprijinul de sus. Deci chiar cînd întrebuințez, în mod figurat, pe *a cădea* în legătură cu o instituție modernă, cum e guvernul parlamentar, gîndesc, în fond, tot ca strămoșii mei din epoca de piatră.

În limba tradițională, în felul cum gîndește un popor din moși strămoși suntem înfipți cu niște rădăcini adînci prin particulele interogative. Oricît am căuta să scăpăm de aceste întrebări, nu izbutim, căci însuși felul nostru de a gîndi lingvistic ne silește să ne întoarcem iară și iară la categoriile obținute printr-o veche obișnuință. De aceea felul cum întreabă un popor prin particule interogative — limitate totdeauna ca număr — este într-o oarecare măsură un criteriu de a deosebi o limbă de alta și chiar un popor de altul.

Astfel, pentru categoria i n s t r u m e n t a l ă, avem întrebările *cu ce* sau *prin ce?* Germanii întreabă nu numai *wodurch* (= unde prin)?, pentru *prin ce*?, ci și *womit* (= unde cu)?, pentru *cu ce*? Categoria instrumentală derivă la ei din cea spațială.

Local era imaginat la origine, și la noi și la francezi, raportul de proprietate. Dar pe cînd noi ne gîndeam la o a p r o p i e r e, pe care o exprimăm prin prepoziția *a (a cui e casa? — A vecinului)* francezul se gîndea la p u n c t u l d e p l e c a r e, pe care-l exprimă prin prepoziția *de (la maison de mon père)*.

Pentru categoria cantității și numărului noi avem o întrebare proprie: *cît?* Pentru german și pentru francez ideea cantitativă se exprimă printr-o întrebare în parte sau de tot calitativă *wie viel* (cum mult)?; *combien* (cum bine)? În schimb, noi și germanii putem — spre deosebire de francezi — să ne informăm prin întrebarea calitativă *cum?* asupra prețului: *cum vinzi ouăle?* (germ. *wie verkaufen Sie die Eier?*) — *(cu) doi lei bucata.*

Particulele întrebătoare ne permit să distingem diferitele aspecte gramaticale. În: *îi seacă puterile din picioare* avem o idee locală, care răspunde la întrebarea *de unde?* Pentru fraza *mănîncă din picioare*, întrebarea e *cum?*, iar *din picioare* (= stînd) e o locuțiune adverbială modală.

Recunoscînd importanța lingvistică a particulelor interogative, nu ne va mira faptul că ele sunt la noi aproape toate de origine latină. Numai cînd interogativul latin devenise, prin polisemie și variata sa întrebuințare sintactică, prea neprecis, a fost înlocuit printr-unul nou, de origine străină sau modelat după o altă limbă. Acesta e cazul întrebării *care?* Prin *care?*, românul se informa la origine asupra c a l i t ă ț i i (lat. *qualitas*, derivat din *qualis*): *care barbă? — cea albă.* Cu timpul însă, *care* s-a întrebuințat și în funcție predicativă *(care-i acolo? = = cine e acolo?)* și mai ales ca pronume relativ *(omul care vine ...)*, încît nu e greu de înțeles de ce românul a împrumutat (de la unguri: *miféle*) particula întrebătoare calificativă *ce fel de? ...*

77. Ceea ce am spus despre particulele întrebătoare și categoriile lingvistice pare a fi contrazis prin faptul că o „categorie" gramaticală cum e **genu**l nu are o întrebare corespunzătoare, precum are, bunăoară, n u m ă r u l *(cîți?)*. De fapt, pentru *(copilă) frumoasă* nu am altă întrebare ca pentru *(băiat) frumos*, adică *ce fel?* Am arătat în altă parte (§ 30) că rolul genului e cel de a face acordul adjectivului cu substantivul și de a arăta prin acest acord care elemente ale frazei formează o unitate sintactică. Dacă e așa, vom înțelege că este greșit să considerăm genul ca o c a t e g o r i e lingvistică. Faptul că nu avem la dispoziție o particulă întrebătoare, căreia să-i răspundem cu o distincție de gen, nu răstoarnă teoria noastră expusă în cele de mai sus, ci ne dovedește, dimpotrivă, că distincția după gen e numai un i n s t r u m e n t, nu o c a t e g o r i e gramaticală. De fapt sunt limbi, ca cea ungurească, care nu cunosc decît substantive de un singur gen (de aceea ungurii învață atît de greu, cînd vorbesc nemțește, să facă distincție între *der, die, das*) și nu au decît o singură formă pentru adjective. Cît de puțin

important e genul pentru i m a g i n a ț i a noastră lingvistică o dovedesc, tocmai în românește, ambigenele, adică substantivele care la singular se acordă cu adjectivul la masculin *(un braț vînjos)*, iar la plural, la feminin *(două brațe vînjoase)*. Dacă genul ar fi, precum cred unii, egal cu sexul, și obiectele ar avea un gen fiindcă fantazia poporului le personifică — ceea ce se întîmplă în prea puține cazuri și se întîmpla mai mult în vremurile vechi — atunci ambigenele (a căror naștere în românește, din neutrul latin, se datorește unor cauze fonologice) n-ar fi putut subzista în limbă, fără ca să se fi normalizat cu timpul. Cum să ne imaginăm, bunăoară, că *păcatul*, cînd e unul, e bărbat, și *păcatele*, cînd sunt multe, se transformă în femei?

Noi nu simțim nici un fel de stînjenire cînd zicem *un ceas*, *două*, fiindcă *două* se acordă cu pluralul *ceasuri*. Tot astfel construim fraze ca: *singularul și pluralul sunt egale*, pentru că pluralele acestor substantive sunt *singulare* și *plurale*. Că nu avem un gen „neutru", marcat prin desinența pluralului *-uri*, pe care ar avea-o numai numirile de lucruri (deci cele lipsite de sex), o arată faptul că la istroromâni cu *-uri*, desinență a monosilabelor, se formează și pluralul de la „crai": *crăl'uri*, iar în limba veche găsim plurale ca *leoparduri*.[37]

Cît de puțin se confundă genul cu sexul, se vede din împrejurarea că desinențele care deosebesc genul se pot întrebuința la noi și pentru a face alte distincții decît cele de sex. Astfel, ideea de „fruct", în opoziție cu cea de „pom", se marchează prin desinența femininului: *prună-prun*, *pară-păr*, *alună-alun*, etc. Adevărat că trebuința de a distinge sexurile a creat la noi perechea *nepot-nepoată* în loc de **nepoate* (din lat. *nepos*, *-tem*, pentru amîndouă sexurile) și a făcut ca din femininul *cîntătoare (cantatorem)* să se extragă un masculin nou *cîntător* (ca și cînd ar deriva de la lat. *cantatorius*), dar aceeași trebuință de distincție s-a făcut și la *nuc-nucă* în loc de **nuce* (lat. *nux*, *-cem*) pentru pom și fruct. Nu identificarea genului cu sexul, ci trebuința de distincție a fost mobilul acestor inovațiuni. Din aceeași cauză vedem că, în loc de **line* (lat. *lenis*, *-e*), **triste* (lat. *tristis*, *-e*), apar *lin*, *-ă*, *trist*, *-ă*, care permit un acord mai lămurit cu substantivul de care se țin. Adjective cu o singură terminație, ca *verde*, *gata*, sunt uneori supărătoare tocmai din cauză că nu permit un acord lipsit de echivoc.

Dacă pronumele *eu* și *tu* n-au două forme deosebite, după gen, este fiindcă vorbitorul și cel căruia i se adresează sunt cunoscuți și n-au nevoie de a fi distinși între ceilalți. Altul e cazul persoanei a treia, care arată un exemplar din tot restul oamenilor sau lucrurilor. Trebuința de a arăta la cine sau la ce se rapoartă acest pronume, a făcut ca să aibă, ca adjectivele, două genuri.

Distincția după sex o găsim la noi în apelul *fa* (sau *fă*), adresat femeilor, față de *mă*, adresat (însă nu exclusiv) bărbaților. Sunt limbi exotice care fac distincții și la imperativ: „vino" e în aceste limbi *tana*, cînd te adresezi unui bărbat, și *nana*, cînd poruncești femeii. În alte limbi sunt deosebite și desinențele verbale de pers. 3, după cum acțiunea e săvîrșită de bărbat sau de femeie.

Tot așa cum genul nu reprezintă o categorie lingvistică, ci numai un capitol din gramatică, „articolul" nu are un echivalent în imaginația noastră lingvistică și, deci, atunci cînd această inovație s-a produs în limba română, n-a fost nevoie să se creeze pentru ea și o particulă întrebătoare.

78. Ceva mai complicată e chestiunea **cazurilor**, dar tocmai de aceea, din punct de vedere metodic, deosebit de interesantă. Întrebării dacă declinarea este sau nu o categorie gramaticală, trebuie să-i acordăm, deci, un spațiu mai mare chiar în acest volum de *Privire generală*.

Gramaticii au născocit din vechime paradigmele de declinare pentru nume și pronume. La cele cinci „cazuri" ale grecilor, latinii au mai adăugat al șaselea, ba unul din gramaticii latini (QUINTILIAN) distingea chiar și cazul al șaptelea. Pe lîngă nominativ, genitiv, dativ, acuzativ, vocativ, latinii au adăugat ablativul și instrumentalul, iar gramatica indoeuropeană cunoaște și al optulea caz, locativul. Comparatiștii au găsit în limbi neindoeuropene (precum în cele fino-ugrice și caucaziene) și alte cazuri — nu mai puțin de șaptezeci și două — precum: abezivul, adverbialul, adcomitativul, aditivul, adezivul, afectivul, alativul etc.

Ceea ce caracteriza cazurile pentru gramaticii clasici erau desinențele (terminațiunile), cu toate că aceeași desinență servea adesea pentru mai multe cazuri. Ne aducem fiecare din noi aminte din școală, cît de grea era adesea analiza propoziției latine, fiindcă *brachium* putea fi interpretat ca nominativ sau acuzativ, *domino* ca dativ sau ablativ, *mensae* ca genitiv sau dativ singular sau nominativ plural. Tot așa, în românește, *casă* poate fi nominativ sau acuzativ, *case* genitiv-dativ singular sau nominativ-acuzativ plural. De asemenea *ne* sau *vă* au funcție de dativ și de acuzativ plural *(ne spune, ne vede)* etc.

Dar dacă desinența ne permite totuși să distingem adesea cazurile, rolul ei nu e numai acesta, iar cînd are acest rol, ea mai poate îndeplini și alte funcțiuni. Astfel, în latinește *-a* din *rosa*, față de *-us* din *lupus* sau *-um* din *brachium*, nu servește spre a deosebi un caz de altul — căci cîteșitrele desinențele se formează nominativul — ci ele deosebesc genul feminin de cel masculin și de cel neutru. Tot astfel *-a* din *rosa* față de *-ae* din *rosae* deosebește pluralul de singular, nu numai nominativul de alt caz. Deprinși cu gramatica latină, acest lucru ne pare fi-

resc. Sunt însă limbi în care numărul își are morfemul propriu. Astfel, în ungurește *embereknek* „oamenilor" are pentru plural morfemul *-ek* și pentru dativ morfemul *-nek*: „oameni" e *ember-ek*, „omului" e *ember-nek*. În românește avem, pe de o parte, *casei* față de *caselor*, adică desinența dativului e alta la singular și alta la plural, dar ceea ce e înaintea ei are aceeași formă; pe de altă parte, avem: *lup-u-lui* față de *lup-i-lor*, adică desinența e deosebită la dativul celor două numere și afară de aceea avem și contrastul dintre singular și plural marcat prin jocul între *-u* și *-i*. În românește lucrul se complică prin faptul că desinența se poate confunda cu articolul: jocul între *ă* și *a* din *casă-casa* nu distinge nominativul de alt caz, ci forma nearticulată de cea articulată.

Dar desinența nu poate fi considerată ca o caracteristică a cazului, și din cauză că sunt limbi care disting cazurile printr-un morfem așezat înainte. Astfel, latinelor *fratris* și *fratri* le corespund în franțuzește **du** *frère* și **au** *frère*, iar în nemțește genitivul de la *Bruder* e **des** *Bruders*, cu morfem enclitic și proclitic în același timp. Tot așa noi zicem *văd mesele*, dar *văd* **pe Ion**, *calul omului*, dar *calul* **lui** *Ion* (sau întrebuințăm amîndouă construcțiile: *casa* **lui** *Toma*, dar *Dumineca Tomii*, *cheia* **lui** *Sfîntul Petru*, dar *postul Sîmpetrului*), iar la întrebarea *a cui e casa?* răspundem **a** *vecinului*, cu morfem proclitic și enclitic. Pentru același caz avem uneori două morfeme. Astfel, alături de **lui** *Petru*, zicem — și în cărțile vechi se și scria adesea — **lu** *Petru* (indiferent dacă avem a face cu un genitiv sau cu un dativ); în locul genitivului și dativului cu morfem enclitic *(omului, casei)* întrebuințăm, în anumite expresii, construcții cu un auxiliar proclitic sau cu prepoziție: *cu ocazia* **a** *două alegeri; foi* **de** *trandafiri, corb* **la** *corb nu-și scoate ochii* ...

Precum a arătat WUNDT, în multe limbi cazurile se formează fără morfem (enclitic sau proclitic). Ajunge o anumită topică pentru ca să se distingă un caz de altul. În românește nominativul *părinții* din *părinții își iubesc copiii* devine acuzativ, dacă ordinea cuvintelor e *copiii își iubesc părinții*, iar *copiii*, din acuzativ, devine nominativ.

Nici raportul de dependență de regimul său nu poate caracteriza un caz. Astfel, se admite în genere că nominativul, dativul și acuzativul sunt cazuri adverbale, depind adică de verb, iar genitivul un caz adnominal. În majoritatea cazurilor acest lucru e just: în *copilul doarme, taie lemne, dă vecinului*, nominativul *copilul* depinde de verbul *doarme*, acuzativul *lemne* de verbul *taie*, dativul *vecinului* de verbul *dă*; dimpotrivă, în *casa vecinului*, genitivul *vecinului* e dependent de substantivul *casa*. Dar avem și acuzative și dative adnominale: în *merg la secerat grîul*, acuzativul *grîul* depinde de substantivul *secerat*, iar în *simțea*

o desfătare inimii, dativul *inimii* depinde de substantivul *desfătare*. De asemenea, sunt cunoscute din multe limbi verbe construite cu genitivul.

Vedem dar că nici din punct de vedere formal sau funcțional, cazurile nu se pot caracteriza prin vreo trăsătură comună. Cu atît mai puțin le putem găsi o notă comună din punct de vedere s e m a n t i c. Toate încercările de a privi cazurile ca o „categorie morfologică" și de a găsi un sistem totalitar, în care ele să se încadreze în mod firesc, au dat greș. Nici cea mai recentă încercare în privința aceasta, a lui L. HJELMSLEV, *La catégorie des cas*, judecînd după cele două părți apărute pînă în prezent (1935 și 1937), nu pare că va duce la un rezultat satisfăcător. Vom folosi unele date din însăși expunerea temeinică și bogată în amănunte a savantului danez, ca să arătăm acest lucru.

Cea mai obișnuită — dar în același timp cea mai vagă — caracterizare este cea care admite că rolul cazului e să arate raportul ce există între nume (și pronume) și celelalte părți ale frazei. Oricît de încăpătoare ar fi această definiție, ea nu se potrivește pentru vocativ, care nu exprimă nici un asemenea raport. De aceea foarte mulți învățați — între ei și HJELMSLEV — exclud vocativul dintre cazuri, cu toate că el are o desinență ca cele mai multe cazuri nominale.[38] În special în românește, vocativul la plural are desinența unui caz precis, a dativului: *oamenilor*. Afară de aceea, vocativul nu e singurul caz care nu exprimă un raport cu celelalte părți ale frazei. Ce raport exprimă, de exemplu, *dracu* sau *păcatele* — după formă, nominativ sau acuzativ — în: *Cînd dracu vii? Ce păcatele întîrzii atîta?* (§ 62).

După F. WÜLLNER, orice operație intelectuală se întemeiază în ultima analiză, în spirit kantian, pe concepția de spațiu și de timp. Pentru el, și categoria cazuală se sprijină, deci, pe o concepție spațială. Astfel se deschide (la 1827) seria așa-numiților l o c a l i ș t i în explicarea cazurilor. Și teoria aceasta cere însă excluderea vocativului dintre cazuri. Mai mult decît atît. WÜLLNER exclude și nominativul, care după el nu e un caz, ci exprimă ideea singură, independentă de restul frazei, sau tocmai absența unei relațiuni.

Asemenea excluderi sunt, firește, arbitrare. Nu vocativul și — în majoritatea cazurilor cel puțin — nominativul sunt lipsite de notele care caracterizează un caz, ci caracterizarea care s-a dat cazurilor este neexactă sau cel puțin neîncăpătoare.[39]

Aceleași greutăți ca pentru definirea „categoriei" le-au întîmpinat învățații care au vrut să contureze c u p r i n s u l fiecărui caz în parte, încît WÜLLNER (citat de HJELMSLEV, 1937, 41) exclamă: „Dacă

genitivul însemnează, precum se spune atît de des, uneori proprietate, alteori dependență, uneori una, alteori alta, nu e mai potrivit oare să credem că el nu însemnează nici una, nici alta?"

E incontestabil că în fraza *copilul trimite vecinului cartea* deosebirea formală exprimată prin desinența *-ul* din *copilul* și desinența *-lui* din *vecinului* corespunde unei deosebiri semantice, pe care orice subiect vorbitor o simte și pentru care gramatica întrebuințează termenii „nominativ" și „dativ". Această deosebire s-ar putea preciza în cazul de față prin explicarea: nominativul exprimă pe „agent" (căci acțiunea trimiterii pleacă de la copil); dativul pe cel interesat (căci vecinul e cel interesat de această trimitere) și acuzativul (în cazul nostru: cartea) arată obiectul asupra căruia se întinde sau se răsfrînge acțiunea (trimiterea). Dar cînd zic *du-te dracului! lipit pămîntului* sau *stai locului!* avem oare a face tot cu dative, întrebuințate însă în alt sens, sau avem a face cu alt caz (locativul) format cu aceeași desinență ca dativul? Tot astfel, în *petrece vara la mare* avem un acuzativ sau alt caz (temporalul), format ca și acuzativul. KARCEVSKI a arătat că în rusește se zice *on vrač* „el e doctor", dar *on byl vračom* „el era doctor", în care instrumentalul *vračom* are funcțiunea nominativului *vrač*. Tot astfel afirmativului *jestĭ Bog* „există un Dumnezeu" îi corespunde negativul *net Boga* „nu există Dumnezeu"; numai în cazul dintîi „Dumnezeu" e redat printr-un nominativ, în cazul al doilea el e exprimat printr-un acuzativ (la origine genitiv). În „acuzativul cu infinitiv" latinesc, agentul are forma acuzativului *(censeo Cartaginem esse delendam* „sunt de părerea că Cartagena trebuie dărîmată"*)*. În românește, cînd zic: *iată-l pe Moș Vasile că vine*, cel care vine, deci agentul, are forma acuzativului *(pe Vasile)*. În *matale de ce nu vii?*, subiectul *matale*, scurtat din *dumitale* (din *domniei-tale)* are forma genitivului sau dativului. Dimpotrivă, se aude des, la dativ, forma *mata:* îți *dau mata cartea. Văzînd el pe frate-său, rîse* e redat la aromâni prin *vidzîndalui frati-so, arîse*, în care agentul „el" e redat prin genitivul „a lui".

Aceste cîteva exemple arată că deosebirile formale care caracterizează anumite cazuri nu se acopăr totdeauna cu diferențele semantice ce li se atribuie. Dar mai arată un lucru: că *nu se pot stabili pentru cazuri categorii semantice valabile pentru toate limbile, ci că fiecare limbă își are sistemul ei propriu de declinare.*

Dacă nu izbutim să precizăm nici conținutul fiecărui caz în parte, nici să dăm o definiție totalitară noțiunii „caz", e locul să ne întrebăm dacă există într-adevăr o „categorie morfologică" a cazurilor?

Noi credem că nu. *În gramatica nescrisă, adică în organizația din mintea subiectelor vorbitoare, noțiunei gramaticale „caz" nu-i corespunde nimic.* Pentru scopuri practice, gramatica învățată în școli e bine să mențină paradigmele de declinare — punînd și nominativul și vocativul alături de genitiv, dativ, și acuzativ —, căci cu ajutorul acestor tablouri sinoptice vom memoriza mai ușor o limbă străină. Lingvistul însă trebuie să-și dea seama că aceste cazuri nu-s decît cîmpurile de pe lentila astronomului de care vorbea Anatole France (Cf. § 2).

Pentru mentalitatea subiectului vorbitor, nu genitivul exprimă ideea de posesiune, ci ideea de posesiune poate fi exprimată prin ceea ce gramatica numește un genitiv. Mai exact: această idee de posesiune (proprietate, aparținere) poate fi exprimată prin desinențele *-lui, -ei, -lor (casa vecinului, vecinei, vecinilor)*, printr-un auxiliar sau prepoziție *(cu ocazia a trei alegeri; foi de trandafir;* în Bran, la întrebarea *a cui e vaca?*, răspunsul obișnuit e: *la un vecin);* prin lipsa oricărui morfem în sintagma cu topică fixă: *casa vecinu-meu;* printr-un pronume posesiv cu sau fără *a (casa mea; a cui e casa? — a mea)* sau prin dativul pronumelui personal *(casele-i).*

În ceea ce privește i d e e a de posesiune, ea formează o categorie semantică, precum dovedește faptul că răspunde la o întrebare existentă în limbă: *a cui?* Aceste lucruri se vor vedea pe larg în cele următoare, unde vom arăta că verbul (mai rar numele) are „goluri", care cer să fie completate atunci cînd în jurul lui clădim fraza. Raporturile între cuvîntul cu goluri și între cuvintele care servesc spre completarea lor se exprimă sau cu mijloace lexicale, sau cu mijloace extralexicale (diferite morfeme, instrumente gramaticale, auxiliare, sintagme...) după cum am văzut cînd am vorbit despre „economia limbii".

Ceea ce ținem să accentuăm de astă dată este că ideea însăși de „posesiune" (proprietate, apartenență) trebuie înțeleasă în sens larg. Pentru imaginația lingvistică primitivă, păstrată în expresia lingvistică pînă azi, copilul e proprietatea părintelui. Se zice, deci, *fiul meu, copilul vecinului.* Printr-un paralelism ușor de explicat, a început și copilul să zică *tatăl meu, mama vecinului,* deși, la drept vorbind — deci logic, nu lingvistic — copilul n-are nici un fel de putere asupra părinților și nu poate să le poruncească. Metonimic vorbim și despre *boala noastră,* expresie în care pronumele posesiv exprimă numai un raport între boală și vorbitor. Dacă e vorba de o posesiune, mai degrabă boala „posedă" (stăpînește) pe om, decît invers.

Logica însă nu trebuie amestecată atunci cînd voim să înțelegem mentalitatea lingvistică. Asupra acestui lucru nu se poate îndeajuns insista. Dacă la întrebarea „cine?" răspundem cu „agentul", nu trebuie să ne mirăm că *eu* e „agent" nu numai în *eu fac, eu cînt* etc., ci și în *eu mor,* sau *eu sufăr,* deși moartea nu depinde de voința mea, iar logica ne-ar sili să considerăm pe cel ce suferă mai degrabă ca „patiens" decît ca „agens". Dar nu concepția lingvistică e ilogică și absurdă, ci termenul de „agens"

(„Täter"), cu care unii (conduși și de un paralelism dintre diatezele verbale: „activ" și „pasiv") au încercat să înlocuiască pe cel de „nominativ", care nu se potrivește decît pentru un număr — mare, adevărat — de exemple, dar nu corespunde în altele cu răspunsul care se dă la întrebarea „cine?".

Din motive pe care nu e aici locul să le examinăm, genitivul și dativul, identice în latinește la singularul declinării I *(rosae)*, au devenit în românește identice și la celelalte declinări. Românescul *lupului* corespunde și lui *lupi* și lui *lupo* latin, iar *lupilor* lui *luporum* și lui *lupis*. Din punct de vedere al gîndirii lingvistice, ideea de posesiune e atît de importantă, încît cerea și o expresie proprie. De aceea, alături de latinescul *cui?*, păstrat în românescul *cui?*, noi am creat (în locul dispărutului *cuius*, întrebarea pentru categoria semantică a proprietății), întrebarea *a cui?* Cînd vrem să știm dacă *casei* sau *lupului* e un genitiv sau un dativ, n-avem decît să examinăm la care din cele două întrebări răspunde. Astfel, vedem că în *dau cartea vecinului*, cuvîntul *vecinului* este genitiv, dacă răspunde la întrebarea *a cui?* — cînd adică e adnominal și umple „golul" substantivului *cartea* — și dativ, cînd răspunde la întrebarea *cui?* — adică e adverbal și umple „golul" verbului *dau*. Spre a nu da prilej la un echivoc, preferăm în cazul al doilea să arătăm și prin topică legătura mai strînsă cu verbul: *dau vecinului cartea*.

În general, deosebirea formală între genitiv și dativ n-o arată desinența, ci sintagma, fie că alegem o ordine mai potrivită a cuvintelor sau marcăm genitivul prin forma articulată a numelui precedent *(am trimis scrisoarea vecinului)* și dativul prin cea nearticulată *(am trimis scrisoarea vecinului)*. Istroromânii, care formează genitivul și dativul cu auxiliarul *lu*, disting cele două cazuri, cel puțin la feminin, și prin desinență: *lu căse*, genitivul, *lu căse*, dativul. Megleniții au o distincție și mai clară: **lu** *om*, e genitivul, **la** *om*, dativul.

Dacă, după cele expuse, ne întrebăm ce caz avem în *du-te dracului!*, *stai locului*, *ține minte*, *locuiește vara la munte*, vom răspunde: în *du-te dracului* avem o expresie modelată după *trimite-l dracului*, deci cazul „cui?" (dativ); *în stai locului* avem cazul „unde?" și tot așa în *ține minte*, deci trebuie să admitem și un „locativ" în limba română. *Vara* din *locuiește vara la munte* răspunde la întrebarea *cînd?*, deci avem un „temporal". Cu alte cuvinte, la întrebarea *unde?* și *cînd?* răspundem în românește sau cu mijloace lexicale (adverbele: *aici*, *acolo*, *la dreapta*, *înapoi* etc.; *azi*, *ieri*, *la vară*, *în curînd* etc.) sau cu mijloace extralexicale, care, de obicei, sunt prepoziții: *în casă*, *subt masă*, *dincolo de rîu* etc.; *la anul*, *în două rînduri* etc., dar care, — de ex., în *stai locului* și *locuiește vara la munte* — pot fi desinențe, identice ca formă cu desinențele dativului *(locului)* sau nominativ-acuzativului *(vara)*.

Prin faptul că consonantele finale latine au dispărut în românește, diferența formală între *lupus* și *lupum* sau între *mensa* și *mensam* a încetat: *lup*, articulat *lupul*, e forma pentru nominativ și acuzativ; tot așa *masă*, articulat *masa*. Deosebirea între „agens" și „patiens" este însă — după cum am arătat în „Prezentarea" acestei cărți — atît de importantă, mai ales atunci cînd e vorba de nume de ființe, capabile de a dezvolta o acțiune, încît limba noastră și-a creat singură un mijloc formal de a distinge nominativul de acuzativ. Acesta e sau topica: *copilul iubește părinții*, sau morfemul „pe": *copilul iubește pe părinți*. Același „pe" apare și în întrebarea „pe cine?" pentru acuzativ.[40]

Cînd avem a face însă cu obiecte, mijlocul distinctiv subt raport formal rămîne numai topica: *omul face haina, nu haina face pe om*. Întrebarea e „ce?" pentru amîndouă cazurile. Această lipsă de distincție la întrebare a avut ca urmare că deosebirea între nominativ și acuzativ a început, în anumite împrejurări, să-și piardă precizia și că la întrebarea „ce?" răspundem cu un fel de c a s u s g e n e r a l i s, care nu e, pentru sensibilitatea românească, nici nominativ, nici acuzativ, ci mai degrabă un „non-casus", exprimînd numai ideea nominală, întocmai precum infinitivul e un „non-tempus", exprimînd numai ideea verbală.

Acest „non-casus" îl întîlnim mai ales în exemple ca cele citate mai înainte: *cînd, dracu, vii?, ce, păcatele, întîrzii?*, sau în expresii eliptice ca *seară bună!* Românul, care nu-și mai dă seama că acest salut e scurtat din *îți doresc seară bună*, sau *seară bună să-ți dea Dumnezeu*, nu-l mai simte acuzativ, ca germanul sau ungurul, care-l caracterizează prin desinența acuzativului: *gut***en** *Abend! jó est***ét**! „Cazul general" e, pentru sensibilitatea românească, predicativul la așa numitele a c u z a t i v e sau n o m i n a t i v e d u b l e (scindate): *Moșul a vrut să-l facă pe tata p o p ă, dar el s-a făcut a v o c a t*. Un român fără cunoștințe de gramatică cu greu va recunoaște în *popă* un acuzativ și în *avocat* un nominativ, mai ales cînd *face* are sensul de „a numi" și cînd al doilea substantiv se orientează și în gen (sex) după cel dintîi: *învățătorul l-a făcut pe elev măgar iar pe elevă a făcut-o gîscă*. Faptul că pentru întîiul acuzativ întrebăm *pe cine?*, iar pentru al doilea *ce?* dovedește că pentru sensibilitatea noastră lingvistică numai *pe tata, pe elev, pe elevă* e un acuzativ recunoscut ca atare, nu și *avocat, măgar, gîscă*.

De fapt, verbul *fac* formează împreună cu substantivul *popă* sau *măgar* o noțiune, pe care o putem reda și prin derivatele *a popi* sau *a măgări: a vrut să popească pe fiul*

său, a măgărit pe elev În definitiv, *fac* are în cazurile citate mai mult o funcțiune verbală — ca și sufixul *-esc-* — decît un sens verbal și *fac popă = popesc* e un verb tranzitiv cu un singur gol de umplut prin acuzativul *pe fiul său* (sau *pe elev*). Prea puțini români pot spune fără ezitare dacă *doctor* în *este doctor* sau *s-a făcut doctor* este nominativ, și în *l-a făcut tată-său doctor* e acuzativ. Aceasta se vede, indirect, din tendința — mai ales prin Moldova — de a întrebuința la nume de ființe pe *pe* și cînd verbul cere o construcție cu nominativul, ca bunăoară la pasivul exprimat prin forma reflexivă (*cerere de a se numi pe asistentul;* și încă în *Letopisețe*, II, 115: *rămînînd doamna lui îngrecată, să se aștepte pe acel prunc pînă a naște)* sau cînd avem a face cu unipersonale *(îmi trebuie pe cineva care să mă povățuiască*, la Ispirescu).

Cei ce nu țin seama de cugetarea lingvistică a subiectelor vorbitoare, ci sunt preocupați numai să încadreze fenomenul în sistemele gramaticei plăsmuite de filologi, ajung să facă distincții ca cea următoare: în franc. *il est soldat*, cuvîntul *soldat* este în același timp un acuzativ sintactic și un nominativ morfologic (C. de Boer, citat de Hjelmslev, 1937, p. 93).

78 *a*. Ne întoarcem acum la postul de emisiune. Aici, în studio, se alcătuiește programul emisiunii, care trebuie să țină seama de dorințele și de curiozitatea ascultătorilor. Obiectul comunicării se adaptează acestor dorințe; felul comunicării ține seama de curiozitatea celor ce stau la celălalt capăt, cu mînile pe șuruburile aparatului de radio, căutînd. Precum am mai spus, obiectul comunicării, infinit de variabil, nu interesează direct pe lingvist. Dar cu atît mai mult îl privește felul cum se face această comunicare. Ceea ce trebuie să reținem din capul locului este că programul care se alcătuiește în studio, ținînd seama de curiozitatea ascultătorului, caută să răspundă cu anticipație la toate întrebările pe care le presupune la ascultător. *Fraza vorbitorului se alcătuiește din verb — sau numele care îl înlocuiește — iar în jurul acestuia se adaugă toate elementele lămuritoare, care răspund la una din particulele interogative ale limbii.*

Înainte de a ilustra printr-un exemplu cele spuse, trebuie să explicăm faptul curios la aparență, că **verbul** însuși nu răspunde la nici o întrebare. Dacă adverbul răspunde la chestiunea *cum?*, substantivul la întrebarea *cine?*, *ce?*, *a cui?*, *cui?*, adjectivul la întrebarea *care?* sau *ce fel de?* — pentru a primi răspunsul *vine* sau *va ploua*, limba nu are nici o particulă întrebătoare, ci întrebarea însăși trebuie formulată în forma unei fraze *(ce se întîmplă?, cum se face că...?* etc.*)*. Cauza e evidentă: verbul e sîmburele frazei, fără de care nimic nu poate fi comunicat sau enunțat: „Pentru ca să se nască o frază, zice Meillet (*Linguistique*, vol. II, p. 2), trebuie și ajunge ca ceva să fie enunțat; acest ceva poate fi un fapt particular, un adevăr general pe care-l in-

dicăm, un sentiment pe care-l exprimăm, o poruncă pe care o formulăm". Verbul — sau numele care-l înlocuiește — p r e e x i s t ă întrebărilor, cărora le dă naștere.

„Chaque partie du discours dispose de substituts interrogatifs et peut ainsi être représentée dans le tissu sémantique d'une phrase, par un « trou ». Mais pas le verbe. Il n'y a pas de déterminatif (ou « pronom ») verbal interrogatif. C'est que les valeurs prédicatives sont inséparables du verbe. Le prédicat de par la définition, ne peut être ignoré..., le prédicat ne peut pas former de « trou »" (S. KARCEVSKI, 1937, p. 61).

Neexistînd o particulă interogativă pentru verbe, nu există întrebări, firește, nici pentru aspectele, modurile sau diatezele verbale.

79. În stradă oamenii sunt adunați înaintea unei copile care se vaită, în vreme ce o femeie, cu un vătrai în mînă, intră mînioasă într-o casă. Un trecător, care nu asistase la cele întîmplate, întreabă: *Ce s-a întîmplat?* Un martor îi răspunde: *A bătut-o. Furase.* S i t u a ț i a întreagă permite această exprimare brevilocventă, căci noul venit a mai văzut atîta cît era necesar pentru ca să întregească fraza cu toate elementele trebuitoare. (Răspunsul putea fi și nominal: *bătaie; furt.* Cel verbal era însă mai explicit, căci, prin întrebuințarea mai mult ca perfectului *furase*, se indica ordinea în timp a celor două acțiuni: mai întîi furatul și apoi bătutul. Această ierarhizare în timp face ca bătaia să apară ca o urmare meritată a furtului, ca furtul să apară ca însăși cauza bătăii.)

Dacă am să povestesc a doua zi cuiva, care n-a fost de față, întîmplarea aceasta, fraza mea nu mai poate fi atît de scurtă, ci sunt nevoit să întregesc cele două verbe „a bate" și „a fura" cu toate elementele necesare pentru înțelegerea întîmplării: *Vecina mea a dat ieri dimineață, în mijlocul străzii, copilei celei mici a portarului, două cu vătraiul peste spate, fiindcă a prins-o urcîndu-se pe ascuns în pom să șterpelească niște mere.*

Fraza, astfel completată, răspunde la toate întrebările pe care cel ce mă ascultă e în drept să mi le pună. Trecem deocamdată peste întrebările *cine? ce?* și *cui?* — de care va trebui să ne ocupăm mai amănunțit mai tîrziu — pentru ca să examinăm, una după alta, celelalte întrebări.

Unde? (sau **încotro**?) e întrebarea care cere informații asupra l o c u l u i. Răspunsul: *î n mijlocul străzii; p e s t e spate; î n pom.*

Poziția sau direcția r e l a t i v ă pe care o ocupă un obiect în raport cu altul se arată mai ales prin prepoziții: *cartea e p e masă, s u b t masă, î n masă, d u p ă masă, l î n g ă masă*... Raportul local

între o parte a frazei și alta poate fi exprimat și prin desinențe, care în unele limbi au o formă anume numai pentru cazul locativ; în alte limbi ele sunt identice cu ale altor cazuri (cf. *stai locului!* al nostru). În dialectul aromân direcția se indică prin articularea numelor locale: *Bucureștil'i* = la București. Poziția absolută sau cea relativă față de vorbitor — uneori nedeterminată — se arată cu mijloace lexicale: adverbe sau locuțiuni adverbiale: *pretutindeni, la dreapta.., undeva.* Asemenea adverbe formează mai adesea opoziții sau corelații *(sus—jos, aici—acolo, îndărăt—înainte* sau *în față)*, care se întîlnesc și la pronumele demonstrative: *acesta* e un „el aici, în apropiere", *acela* un „el acolo, în depărtare". Precizările locale servesc uneori numai ca să sublinieze demonstrația la pronume (*acela* din *acel* + *la*, ca franc. *celui-là*), la adverbe *(acum-a)* sau la prepoziții (*la* din lat. *ad* întărit prin *illac*, cf. § 64). În sfîrșit, avem și sufixe cu sens local, ca *-et, -iș, -iște (brădet, stejăriș, porumbiște)*, loc cu brazi, stejari, porumb.

Cînd? e întrebarea pentru categoria temporală. Răspunsul: *ieri* și, cu o precizare complementară, *dimineață*.

O serie întreagă de adverbe temporale răspund la întrebarea *cînd?*, precum *acum, atunci, îndată, ieri...;* unele din ele sunt la origine locale *(unde)* sau modale *(cum)*. Prepozițiile temporale (născute aproape toate din prepoziții sau adverbe locale) servesc spre a exprima un raport temporal: *În zori de zi, peste un an.* Categoria temporală joacă un rol deosebit în conjugarea verbelor. Precum adverbe ca *ieri—azi—mîne* formează opoziții sau corelații, tot astfel timpul trecut stă în opoziție sau în corelație cu cel prezent și cu cel viitor: *ieri am fost — astăzi sunt — mîne voi fi.* Timpul poate fi arătat la noi prin forma articulată a unor substantive: *seara, iarna* etc.

A cui? e chestiunea care cere lămuriri asupra categoriei de proprietate. Răspunsul: pronumele posesiv *mea* și genitivul *a portarului.* Am văzut în cele precedente (§ 78) că la această întrebare se poate răspunde și în alte chipuri.

Care? ce fel de...? e întrebarea la care răspundem de obicei cu adjective. Rostul lingvistic al acestor adjective este să caracterizeze substantivul pe lîngă care ocupă funcțiunea de atribut. În cazul nostru, prin faptul că am spus „celei mici", am restrîns atît de mult sfera de înțeles cuprinsă în cuvintele „copilele portarului", încît am exclus orice confuzie cu celelalte fete ale lui.

Cu ce? e întrebarea al cărei răspuns — în cazul nostru *cu vătraiul* — ține de categoria instrumentală. În unele limbi instrumentalul e un caz de declinațiune cu desinențe proprii; la noi, ca în cele mai multe

limbi moderne din Europa, în locul lui avem prepoziționalul: *tai lemne cu ferăstrăul, mînat de forță motrice; exprim prin vorbe...* Ca un raport instrumental e închipuit de omul primitiv și cel de coexistență, aderență ș.a. În derivațiune avem și sufixe instrumentale, de ex. *-ar, -tor, -toare: vătrar, vînturătoare...*

Cîți? (**cîte**?) e întrebarea pentru categoria cantitativă. Răspund: *două* (adică *lovituri*) și *niște mere.*

Numărul joacă un rol important în limbă, căci atît numele, cît și verbele deosebesc în mod normal singularul de plural. (Dualul, care avea desinențe proprii în sanscrită și în vechea grecească, a dispărut în cele mai multe limbi; în unele limbi exotice există și un trial.) Alături de adverbe și adjective ca *mult, puțin, tot, cîțiva, niște,* care cuprind ideea numărului în mod neprecizat sau vag, avem seria întreagă a numeralelor, care dau numărul exact: *doi, zece, o sută,* (Dar și între acestea, *unu* a devenit articol nehotărît, iar expresii ca *doi-trei* se întrebuințează cu sensul neprecis de „un număr mic de..."). Dacă zicem *patru oameni,* această construcție, care ni se pare atît de firească, este, pentru alte limbi, pleonastică. Arătînd prin *patru* în mod precis numărul, nu mai e, în asemenea limbi, nevoie să indic multiplicitatea și prin desinențe. De aceea în nemțește se aude des construcția *vier Mann (stark, hoch* etc.*);* în ungurește, după un numeral sau un adverb cantitativ urmează totdeauna singularul: *négy fa, sok ember* („patru lemn", „mult om"). La istroromâni avem amîndouă construcțiile: *doi omir* sau *doi om.*

De ce? e întrebarea pentru categoria cauzală. Răspuns: *fiindcă a prins-o.* Acest *fiindcă* e o contaminare între două expresii, una cu gerunziul, alta cu conjucțiunea *că. Fiind răcit, voi sta în pat* + *voi sta în pat, că sunt răcit* a dat pe *fiindcă sunt răcit, voi sta în pat* (sau *voi sta în pat, fiindcă sunt răcit).* Conjuncția *că* este, la rîndul ei, o simplă anaforă, căci vine din demonstrativul latin *quod.* A. Tobler a arătat că în germ. *ich weiss, dass du kommen wirst* „știu că vei veni" acest *dass* nu e altceva decît demonstrativul *das* întrebuințat mai întîi în funcțiune epexegetică: *ich weiss das: du wirst kommen,* adică „știu aceasta: tu vei veni".

Cum? e întrebarea pentru categoria modală. Răspuns: *urcîndu-se pe ascuns.*

La această întrebare răspundem de obicei prin adverbe sau locuțiuni adverbiale modale, ca: *repede, tiptil, cătinel, pe nevăzute, într-o doară...,* dintre care unele formează opoziții și corelații ca *iute—încet*

sau *tare—încet, rareori—adeseori, cruciș—curmezișș...* Dintre formele verbale, gerundiul are adesea funcțiunea unui adverb modal: *vine săltînd, răspunde rîzînd.*

Pentru ce? e întrebarea pentru categoria f i n a l ă. Scopul se arată de obicei prin propoziții introduse prin conjuncțiunile *pentru ca, ca, să...;* în cazul de față: *s ă ș terpelească.*

În cele precedente n-am dat toate întrebările care caracterizează, în limba română, categoriile lingvistice; totuși am dat pe cele mai importante, destul de numeroase, pentru ca să înțelegem rolul însemnat al interogativelor în limbă.

Înainte de a trece la cele trei întrebări esențiale pe care le-am lăsat la urmă, am vrea să mai subliniem un lucru. În fraza citată vedem că cele două verbe principale „a bătut-o" și „furase", din expresia brevilocventă, apar înlocuite cu alte două verbe „i-a dat două" și „să șterpelească". Verbele "a bate" și „a fura" sunt reprezentantele g e n e r a l e ale unor clase în care intră cuvinte care reprezintă diferite n u a n ț e de sens și ca atare se potrivesc în enunțarea scurtă, care nu ține să precizeze amănunte. Precum *a curăți* e termenul general care poate fi înlocuit prin expresiile mai precise *a mătura* (prin curte), *a șterge* (praful), *a peria* (hainele), *a spăla* (butoiul, ferestrele), *a văxui* (ghetele), *a desface* (porumbul) etc., tot astfel *a bate* poate fi înlocuit prin *a da palme, a căra pumni, a-l lovi pe cineva cu un obiect contondent* etc. În fraza dezvoltată acest *bate* apare înlocuit printr-o expresie care precizează felul bătăii. Cît despre înlocuirea lui *fura* prin *șterpeli*, ea e mai mult de natură stilistică, cuprinzînd o nuanță glumeață și potrivindu-se mai bine cu imaginea fetiței, care s-a strecurat pe ascuns să fure merele.

80. K. Bühler a arătat că anumite „părți ale cuvîntului" au **goluri** în jurul lor. Astfel, verbul se cere complinit printr-un adverb, iar substantivul printr-un adjectiv. „Golurile" acestea sunt însă și ele de două feluri: exterioare și interioare, după cum întrebările care le provoacă sunt accesorii sau esențiale. Cînd cineva îmi comunică: *vine*, pot întreba: *unde?* (răspuns: *încoace*), *cînd?* (răspuns: *acum*), *cum?* (răspuns: *călare*), *de ce?* (răspuns: *ca să mă vadă*)... *Încoace, acum, călare, ca să mă vadă* sunt o serie de note care servesc la precizarea ideii prea vagi cuprinse în verbul *a veni*. Întrebarea interioară e însă alta: *cine?*

Cînd construiesc o propoziție e ca și cînd aș lua pe cineva de mînă și l-aș duce de pe stradă într-o locuință. Verbul — elementul esențial al frazei — e adăpostul pe care i-l dau. Pentru ca să se simtă bine, trebuie să-i mobilez casa. *Cine? pe cine?* și *cui* sunt patul, masa și scaunul, fără de care o locuire nu se prea poate imagina. *Cum? cînd? unde? de ce?* etc. sunt mobilele accesorii: un dulap, o etajeră, o oglindă, un covor, niște perdele etc., toate mai mult sau mai puțin de lux, fără de

care putem locui, dar nu ne simțim în largul nostru. Între obiectele care alcătuiesc un „interior" sunt unele care nici nu se pot numi „mobile", și cu toate acestea au un rost precis: soba, comutatorul electric, soneria, robinetul de la apeduct, cuiul din perete, scara etc. Cu acestea se pot asemăna morfemele și auxiliarele care devin importante în clipa cînd împlinesc o funcțiune: cînd în sobă facem foc, cînd aprindem lumina electrică, cînd apăsăm butonul soneriei sau învîrtim robinetul, cînd atîrnăm un tablou de cuiul din perete, cînd ne urcăm pe scară ca să scoatem o carte din raftul cel mai de sus al bibliotecii. Conjuncțiunile și prepozițiile se pot asemăna cu sertarele, ușile și cu țîțînele în jurul cărora se învîrtesc ușile. *Vinul e în sticlă: în* arată raportul spațial între „vin" și „sticlă", întocmai cum țîțîna face legătura între ușă și ușcior. *Vreau să vii. Știu că ești bolnav:* cînd zic *să* sau *că*, am tras sertarul mesei sau am deschis ușa dulapului ca să văd ceea ce conține. *Vino, fiindcă vrea să te vadă mama: fiindcă*, care leagă două propoziții, e ușa ce dă acces dintr-o cameră într-alta.

81. Mai simplu se prezintă lucrurile la verbele personale, adică la majoritatea verbelor. Acestea exprimă o stare, o acțiune, un proces sau un eveniment în raport cu vorbitorul (persoana „eu"), ascultătorul (persoana „tu") sau cu a treia persoană („el", „ea"). Tot ca a treia persoană e considerat și cel ce nu e nici „eu", nici „tu", nici „el" („ea"), ci „altul" („alta"), sau nehotărîtul „cineva" („oarecine", „vreunul", „cutare" etc.).

În jurul acestor verbe se grupează, ca niște sateliți, cazurile „nobile" de declinare: nominativul, acuzativul și dativul. Și adică: nominativul umple în mod normal golul dinaintea tuturor verbelor personale; acuzativul, golul care în mod normal se găsește în urma tuturor verbelor tranzitive; dativul, al doilea gol, care în mod normal se găsește în urma unora din verbele tranzitive.

Cu alte cuvinte: verbele intranzitive au în mod normal un singur gol, înainte, umplut de un nominativ: *copilul doarme; apa curge.* Întrebarea e *cine? (copilul)* sau *ce? (apa).*

Verbele tranzitive au în mod normal un gol înainte umplut de un nominativ *(mama, o mînă)* și al doilea gol, în urmă, umplut de un acuzativ: *mama îmbracă copilul; o mînă spală pe alta.* Întrebarea a doua e *pe cine?* sau *ce?* Răspunsul: *copilul, pe alta.*

Unele verbe tranzitive mai au, afară de aceea, un al treilea gol, tot în urmă, umplut de un dativ: *tata a împrumutat vecinului coasa.* Întrebarea e *cui? (vecinului).*

În ceea ce privește verbele reflexive, trebuie exclus mai întîi cazul cînd reflexivul e o formă gramaticală pentru exprimarea pasivului. Cînd zic *muzeul se deschide la 10*, acest *se deschide* = e deschis. În asemenea construcții nominativul *(muzeul)* corespunde unui acuzativ dintr-o construcție activă *(portarul deschide muzeul la 10)*.

De cele mai multe ori reflexivul nu e alta decît un tranzitiv la care golul dinainte și cel dinapoi, adică nominativul și acuzativul, reprezintă aceeași persoană sau același lucru. Cînd zic *mama se îmbracă pe sine* avem a face cu același verb tranzitiv *a îmbrăca*, ca în *mama îmbracă copilul*. Tot așa: *părinții și copiii se iubesc* = părinții iubesc pe copii și copiii iubesc pe părinți. Reflexivul are în acest exemplu sens reciproc.

Cazuri ca cele precedente trebuie distinse de acele reflexive la care verbul — precum s-a arătat în § 23 — nu corespunde unui verb tranzitiv și pronumele nu e acuzativul lui, ci un instrument semantic. Cînd zic *mă screm, mă opintesc, mă înăbuș*, pronumele *mă* nu răspunde la întrebarea *pe cine?*, ca în *mă văd în oglindă*, ci e un simplu auxiliar, întocmai ca în franc. *je me tais* („tac"). Ele nu suportă complinirea *pe mine* (nu se poate zice *mă screm pe mine*). Aceste verbe se aseamănă, deci, întru totul cu intranzitivele — pe care le înlocuiesc adesea — și au, ca și acestea, un singur gol, înainte, răspunzînd la întrebarea *cine? (ce?)*. Se zice, într-adevăr, *răcesc* sau *mă răcesc*, *călătoresc* sau *mă călătoresc*, *urc în pom* sau *mă urc în pom* etc. Reflexivele formează de multe ori perechea factitivelor: *deștept pe cineva din somn — mă deștept (singur)*.

Mai rar avem reflexive care se construiesc cu două goluri, ca tranzitivele: *Ion s-a gîndit ceva* (ca *Ion a făcut ceva); vaca s-a bălegat sînge* (ca *vaca a urdinat sînge*, care construcție i-a servit ca model).

Înainte de a trece la verbele unipersonale și la impersonale, e bine să ne dăm seama de cîteva lucruri.

a) Pentru golurile umplute de nominativ și acuzativ avem cîte două particule interogative *cine?* și *ce?* la nominativ, și *pe cine?* și *ce?* la acuzativ, întocmai cum germanii întreabă *wer?* și *was?* la nominativ, și *wen?* și *was?* la acuzativ. Distincția între ființe (însuflețite) și lucruri (neînsuflețite) este, deci, ceva esențial pentru gîndirea lingvistică a omului primitiv, care cunoștea și morfeme prin care distingea ființele — masculine sau feminine — de obiecte, de obicei neutre. Deosebirea între *quem* și *quid* (neutru) s-a păstrat în particulele noastre întrebătoare *cine?* (din *quem)* și *ce?* (din *quid)*. La lucruri, distincția între nominativ și acuzativ nu are importanța pe care o are

la ființe; de aceea întrebuințăm și pentru nominativ și pentru acuzativ aceeași particulă interogativă *(ce?)*, întocmai ca germanii *(was?)*.

b) „Situațiunea" ne poate scuti să umplem golurile. După cele spuse mai sus (§ 71) despre brevilocvență, vom înțelege că chiar nominativul poate rămîne neexprimat. Într-o gară lumea nerăbdătoare așteaptă sosirea trenului care are întîrziere. Deodată un funcționar anunță *vine!* Toată lumea știe de ce e vorba, deci „trenul" poate rămînea neexprimat. Din camera unui bolnav, care sufere de insomnie, iese doctorul și șoptește „doarme". Nimeni nu va întreba *cine?* Ca în latinește *(veni, vidi, vici)*, în românește desinențele verbale arată despre care persoană („eu", „tu", sau „el") e vorba, încît întrebuințarea pronumelui personal este de prisos: *venii, văzui, învinsei*. Germanul trebuie să zică în cazul acesta *ich kam, ich sah, ich siegte;* tot astfel francezul trebuie să întrebuințeze pe *je, tu, il*. În toate aceste cazuri — indiferent dacă persoana se arată printr-un pronume (ca în franțuzește), prin desinențe (ca în latinește sau românește) sau prin pronume și prin desinențe (ca în limba germană) — se arată numai, în mod vag, dacă acțiunea pleacă de la vorbitor, ascultător sau de la altul, fără ca să precizeze, printr-un substantiv, cine e acel altul. Golul dinaintea verbului e umplut numai printr-o indicație generală asupra persoanei, nu printr-o complinire specială.

Într-un caz omiterea persoanei e chiar de rigoare: la imperative. *Șezi! tăceți!* etc., e singura expresie bună românească (zicem *șezi tu* numai dacă adăugăm — prin vorbe sau în gînd — *nu el*). Desinența imperativului nu lasă nici o îndoială că e vorba de o poruncă care se dă persoanei a doua (de aceea în limbi ca cea franceză sau germană care pun totdeauna pronumele personal înaintea verbului, la imperativ acesta lipsește), deci situația e clară și golul nu se ivește.

c) Uneori complinirea golului cu un acuzativ, la verbe tranzitive, nu se face, fiindcă nu interesează. *Ce face tata? — Citește.* Răspund așa, cînd din felul cum am fost întrebat ghicesc că cel ce mi-a pus chestiunea vrea să știe care e ocupațiunea momentană a tatălui meu și numai atît; ce anume citește (gazeta, o scrisoare, un roman...), nu-l interesează. Verbul *a scutura*, în înțelesul lui obișnuit, cere o complinire la acuzativ: *scutur mărul, hainele*. Cînd însă scuturatul nu privește un anumit obiect, ci toate obiectele din casă, pe care se așează praful, atunci *a scutura* primește sensul de „a curăți de praf, a deretica", iar golul din urma lui, fiind prea cuprinzător, nu se umple deloc: *De cîte ori vin sîmbăta la ea, o găsesc scuturînd*. În exemplul: *De cîte ori mă duc la el, îl întîlnesc sau bînd sau dormind*, faptul că pun tranzitivul „a bea"

alături de intranzitivul „a dormi", însemnează că mă interesează numai acțiunea și cel ce o săvîrșește, nu și obiectul (vin, bere, rachiu) atins de această acțiune. De aici nu urmează că *a bea* în fraza aceasta e intranzitiv, ca *a dormi*, ci numai că tranzitivul *a bea* e întrebuințat în mod absolut, adică fără acuzativ. Tot așa: *plăcerea de a cunoaște; dorința de a ști.* În anumite cazuri speciale, unele verbe tranzitive nu se mai întrebuințează decît în mod absolut. Astfel *a vărsa* „a goli turnînd" se cere complinit: *vărs apa, vărs paharul;* în înțelesul de „vomitez" se zice însă numai *vărs*. Numai atunci cînd, în mod excepțional, doctorul vrea să cunoască conținutul stomacului, te întreabă *ce ai vărsat?*

d) Dimpotrivă, întîlnim uneori un acuzativ după verbe intranzitive. Avem a face cu simple cazuri de analogie. Există anume o serie întreagă de verbe tranzitive al căror gol la acuzativ se poate umplea cu ceea ce se numește „complement intern" — de obicei o „figură etimologică": *a face o faptă bună; lucrează un lucru greu; visează un vis cumplit.* După acestea s-au luat și unele intranzitive ca *rîde un rîs nebun*, apoi *și-a trăit traiul, a umblat un drum lung* etc. Totuși uzul limitează asemenea construcții la un număr redus de cazuri. În loc de *doarme un somn*, se zice *trage (un pui de) somn* cu înlocuirea verbului intranzitiv, care cuprinde ideea de „somn" — *a dormi* — printr-un verb tranzitiv, care primește, în mod figurat, înțelesul lui, *a trage.*

e) După imperative de la verbe tranzitive, ca *privește-o!* s-a putut pune pronumele personal la acuzativ și după interjecții demonstrative ca *iat-o!, iacătă-le!*

f) Ca și în alte limbi romanice, acuzativul feminin al pronumelui personal întregește verbul atunci cînd nu avem o idee lămurită asupra obiectului: *o va păți; a făcut-o lată.* (Nimeni n-ar putea spune precis ce reprezintă acest *o*.) Acest *o* poate să se unească și cu verbe intranzitive: *a o tuli.*

82. Mai greu de judecat și de clasat sunt **verbele unipersonale,** adică cele care, ca desinență verbală, țin de persoana a treia, dar care, ca sens, se leagă de ideea „eu", „tu" sau „el".

Aici aparțin, înainte de toate, expresiile nominale construite cu auxiliarul „a fi": *mi-e sete (ți-e sete, i-e sete, ne e sete, vă e sete, le e sete), mi-e dor, mi-e scîrbă.* Ele sunt dese mai ales în dialectele subdanubiene. Întrebarea e *cui?*. Complinirea se face cu dativul, fără nominativ și acuzativ: *Bolnavului îi e sete.*

Tot aici aparțin verbe de felul lui *mi se pare (ți se pare, i se pare, ni se pare, vi se pare, li se pare)*, *îmi vine (îți vine, îi vine, ne vine, vă vine, le vine)*, *mă apucă (te apucă, îl apucă, ne apucă, vă apucă, îi apucă)*, complinite cu un abstract *(mă apucă groaza)* sau cu o propoziție introdusă prin *să (îmi vine să plîng)* or *că (mi se pare că tremuri)*. Ele răspund la întrebarea *ce?* Tot așa trebuie considerate verbe de felul lui *trebuie, se cuvine, face...*, construite cu *să* + o formă verbală: *trebuie să vii, se cuvine să vină, face să veniți.*

În sfîrșit, avem verbe ca *mă doare (te doare, îl doare...)* sau *îmi țiuie (îți țiuie, îi țiuie...)*, în care *mă* și *îmi* sunt auxiliare și nu umplu golurile verbelor. Ele răspund, ca intranzitivele, la întrebarea *ce? (cine?)*: *mă doare gîtul, îmi țiuie urechile.*

83. Dacă trecem acum la **verbele** (sau **construcțiile nominale**) **impersonale,** ca *plouă, ninge, se luminează de ziuă, e duminecă* etc., constatăm că acestea sunt oarecum a u t o n o m e, că nu au nici un gol în jurul lor.

Cînd zic *ninge,* fac o constatare care nu cere nici o întregire. Nimeni nu se întreabă nici *cine* ninge, nici *ce* ninge, nici *cui* ninge. Mai mult decît atît; asemenea enunțări n u s u p o r t ă nici una din aceste întrebări, pentru că vorbitorul nu simte nevoia să fie informat în privința aceasta.

A considera pe *ninge* ca o frază eliptică și a-i căuta agentul, înseamnă a falsifica însuși felul nostru tradițional de a gîndi. O completare ca *zăpada ninge* — cum ar vrea unii gramatici s-o facă — e desigur greșită. Pentru român zăpada nu „ninge", ci „cade". De asemenea, a spune că subiectul e „situația generală", înseamnă a căuta să dai satisfacție gîndirii logice, fără să ții seama că lingvistic cugetăm altfel. (Însăși etimologia cuvîntului *zăpadă* exprimă ideea de „cădere".)

„Il y a des cas où notre pensée si entachée qu'elle soit de représentations mythologiques... se situe pour ainsi dire au milieu du procès même et non en dehors" (J. Karcevski, *Phrase et proposition,* p. 63).

Adevărat că se poate zice și *Sfîntul Ilie a tunat.* Dar imaginea aceasta a zeității care diriguiește furtuna — Jupiter tonans al romanilor — este desigur o interpretare mitică u l t e r i o a r ă a constatării: *tună,* pe care a făcut-o omul primitiv, înainte de a căuta să găsească originea, explicația fenomenului însuși. De asemenea pot zice, după o erupție a Vezuviului, că *a nins cenușă,* sau în cursul unei revoluții că *plouă sînge.* Dar în cazurile acestea nici *ninge,* nici *plouă* nu mai au sensul originar, ci pe cel figurat de „a cădea de sus" (ca ninsoarea) sau de „a curge mult deodată", iar verbele *a cădea* și *a curge,* fiind intranzitive, dau naștere în mod firesc întrebării *ce?* Totuși, într-un

exemplu ca cel din urmă, latinii nu umpleau golul cu un nominativ, ca noi, ci cu un acuzativ *(pluit sanguinem*, căci ca agent era imaginată o zeitate), iar francezii printr-un partitiv *(il pleut du sang)*.

Ca să înțelegem mai bine deosebirea între verbele cu unul, două sau trei goluri și cele fără goluri, fie-ne îngăduit să facem iar o asemănare. Verbele autonome — cele fără goluri — se compară cu o sfîrlează. Prîsnelul se învîrte în jurul axei sale fără să înainteze din loc și fără alt scop decît cel de a se ține în poziție verticală prin însăși mișcarea circulară. Verbele intranzitive și cele la fel cu ele, avînd un singur gol înainte, umplut de nominativ, se pot asemăna cu o bicicletă, înaintînd în urma învîrtirii roatelor puse în mișcare de biciclistul care intră într-un raport de interdependență cu ea. Verbele tranzitive cu două goluri se aseamănă cu o roabă sau cu un cărucior mînat sau tras de cineva, care, mișcîndu-se însuși din loc, transportă ceva sau duce pe cineva cu sine.

84. Dacă în cele precedente am evitat să vorbesc de „subiect" și „predicat", am făcut-o pentru ca să arăt că putem înțelege cum se alcătuiește o frază și fără să întrebuințăm acești termeni împrumutați din filozofia aristotelică. Ar fi însă greșit să vrem cu tot prețul să părăsim o terminologie care s-a încetățenit la noi și aiurea atît de mult. Nu numirea interesează, ci ceea ce înțelegem subt această numire. *Termenii de „subiect", „predicat" și „complement" (la acuzativ și la dativ), inventați de filozofi, pot fi menținuți în gramatică, dar numai în măsura în care se potrivesc cu sensibilitatea noastră lingvistică. Iar aceasta e controlabilă în primul rînd prin particulele interogative.* Dacă dascălul învață, în clasele inferioare, pe elev să caute subiectul cu întrebarea *cine? (ce?)*, complementul „direct" („drept") cu întrebarea *pe cine? (ce?)* și cel „indirect" („nedrept") cu întrebarea *cui?*, a găsit instinctiv metoda de analiză a frazei care răspunde mai bine sensibilității noastre lingvistice. Greutatea cea mai mare a acestui fel de analiză stă în faptul că pentru ceea ce e mai esențial în frază, predicatul, nu există o asemenea particulă întrebătoare.

În cele precedente noi n-am pus în opoziție „subiectul" cu „complementul direct" sau „indirect", căci *toate cuvintele care servesc la împlinirea golurilor sunt de fapt* **complemente** avînd menirea să restrîngă acțiunea verbală, dintr-o serie nesfîrșită de posibilități, la una, să concretizeze, prin specificare, ideea prea abstractă exprimată prin orice verb întrebuințat singur. Vagul *cumpără* primește contururi mai precise cînd zic *mama cumpără*, căci o acțiune pe care o poate împlini

oricine o limitez la o anumită persoană. Şi mai precis e *mama cumpără zahăr*, căci dintre sutele de cumpărături pe care le poate face mama arăt în mod concret una. În fraza *mama dă vecinei cratiţa*, cele trei goluri ale verbului *a da* sunt „complinite" prin nominativul *mama*, prin dativul *vecinei* şi prin acuzativul *cratiţa*. Avem, deci, propriu-zis un predicat: *dă* şi trei complemente, adică compliniri: unul la nominativ (nomen regens): *mama*, unul la acuzativ (nomen rectum): *cratiţa* şi unul la dativ: *vecinei*.

Ceea ce deosebeşte în mod esenţial nominativul de acuzativ şi de dativ este *faptul că, o dată exprimat, între el şi verb se naşte un raport de interdependenţă*. Dacă la acuzativ şi la dativ putem vorbi de „regimul" verbului, la nominativ am fi în drept să vorbim de un regim al substantivului asupra verbului. Într-adevăr, cînd zic *am dat o carte vecinului* sau *am dat două cărţi vecinei*, forma verbului *(am dat)* rămîne neschimbată. Dimpotrivă, în momentul cînd golul dinaintea verbului *a dormi* se umple cu un nominativ, verbul se acordă cu acesta: *copilul doarme, copiii dorm*. Verbul *a dormi* caută substantivul „copil", iar în momentul cînd l-a găsit, se orientează după el.

85. Chiar cînd golul verbal e împlinit printr-un nominativ, nu avem o siguranţă absolută că acesta e într-adevăr **subiectul** frazei. Asemenea cazuri se ivesc mai ales atunci cînd topica logic-gramaticală e înlocuită cu topica afectiv-stilistică. Asupra începutului frazei se concentrează în mod normal atenţia ascultătorului român. De aceea se aşează acolo de obicei nominativul, urmînd apoi verbul, iar după acesta complementele la dativ şi acuzativ. Cînd, însă, vreau să scot în relief alt cuvînt din frază, fie că întreb *(venit-a vecina?)* sau neg *(n-a venit nimeni)* sau pun în opoziţie *(casa a cumpărat-o frate-meu, grădina un vecin)* sau voiesc numai să arăt că atribui o importanţă mai mare altui cuvînt decît nominativului, atunci modific ordinea obişnuită în aşezarea cuvintelor [41]. În camera mobilată, de care vorbeam mai sus, fiecare mobilă îşi are locul ei tradiţional, potrivit cu rostul pe care are să-l îndeplinească. Astfel, scaunele sunt aşezate în jurul mesei la care mîncăm. Cu toate acestea, în cazuri excepţionale, cînd, bunăoară, trebuie să schimb un bec la candelabrul din mijlocul odăii sau cînd fac curăţenie în cameră, pot pune scaunul şi pe masă. Aşa şi cu ordinea cuvintelor în frază. Faţă de *Mihnea încalecă, calul său tropotă* din poezia lui Bolintineanu, avem pe *A venit un lup din crîng* al lui Coşbuc sau *A fost odată un împărat* al basmelor noastre populare. Aşezarea verbului în locul dintîi în aceste exemple se face din necesităţi stilistice: într-o bucată epică,

într-o povestire, ceea ce interesează în primul rînd e ceea ce se întîmplă, ceea ce exprimă verbul. (Acest schimb între locul tradițional și cel incidental face atît de greu capitolul sintactic despre topică.)

Să luăm acum un exemplu care ni se pare deosebit de caracteristic. Zicem *mă doare gîtul*, nu *gîtul mă doare* (decît doar dacă voim să marcăm o opoziție: *gîtul, nu urechea*). Ceea ce e de interes în comunicarea mea este durerea pe care o simt. De aceea zic *mă doare*. Dacă mi se pare că n-am fost destul de explicit, adaug complinirea *gîtul*. Tot atît de bine aș putea zice *mă doare în gît*. Doctorul căruia îi spun că *mă doare*, mă poate întreba: *ce?* sau *unde?* E adevărat că pentru sensibilitatea noastră lingvistică — precum arată cele două întrebări diferite: *ce?* și *unde?* — imaginea e alta la *mă doare gîtul*, care se poate asemăna cu *se strică vremea* și alta *mă doare în gît*, care se poate asemăna cu *ninge la munte*. Dar nu-i mai puțin adevărat că rostul de „subiect" al lui *gîtul* e cu mult mai șters decît, de exemplu, în *gîtul e lung*. Cînd zic *se strică vremea*, complinirea lui *se strică* prin subiectul *vremea* e necesară, fiindcă pentru modificarea atmosferică pe care o constat nu am un termen unic în limbă și fiindcă verbul *a se strica* exprimă o idee completă numai cînd i se adaugă o complinire care poate fi variată: *se strică mîncarea, ceasul, afacerea* etc. Cînd constat însă că *mă doare*, exprim o idee completă, ca atunci cînd zic *ninge*; complinirea „gîtul" e o precizare ulterioară, are același rol ca localizarea „în gît", nu mai e o complinire esențială, ci accesorie, accidentală, precum se vede și din locul după verb care i se dă. Pentru sensibilitatea mea, *gîtul* în *mă doare gîtul*, deși răspunde la întrebarea *ce?*, nu e, fără îndoială, subiect. Și aceasta nu numai din cauza locului al doilea pe care-l ocupă în frază (căci în *a venit un lup* nu încape nici o îndoială că *lup* e subiect), ci fiindcă simt că raportul între *gît* și *mă doare* nu e cel de agent și acțiune, ci e mai mult o localizare (ca și în *mă doare în gît*) a durerii. Că de fapt *gîtul* e o complinire ulterioară, care nici nu exista în mintea mea în momentul cînd am enunțat că simt o durere, se vede mai bine din construcția: *mă doare picioarele*. Complinirea *picioarele* a răsărit în gîndul vorbitorului atît de tîrziu, încît n-a mai fost vreme să se facă acordul verbului cu acest plural. (Am arătat în DR., III, 772 că de la asemenea cazuri de anacoluturi a plecat uzul acordului greșit al subiectului la plural cu predicatul la singular în graiul bucureștenilor: *nu-mi place... vorbele astea; arde... casele vecinului* etc.)

86. Din împrejurarea că există multe verbe (sau construcții nominale cu funcțiune verbală) care suportă numai întrebări accidentale

ca *unde?, cînd? (Tună la răsărit. Ieri a fost Dumineca Tomii)*, nu şi întrebări esenţiale *(cine?, cui?, pe cine?)*, s-a născut o situaţie grea pentru cei ce caută cu tot preţul să pună în concordanţă ideile aprioristice ale propoziţiei aristotelice cu starea de fapt din limbă.

Cei mai mulţi profesori de limba română vor fi foarte încurcaţi să spună care e subiectul propoziţiei *călătorului îi şade bine cu drumul.* Dacă au cîştigat o tehnică mare în adaptarea gîndirii aristotelice la gîndirea lingvistică, vor zice că fraza construită după regulele gramaticii ar trebui să fie *călătoria îi şade bine călătorului.* În loc de *călătoria* — care e subiectul — s-a zis *cu drumul. Cei ce raţionează astfel ar vrea să croiască limba după gramatică, în loc să extragă gramatica din limbă.* De cîte ori dau de o expresie care nu se potriveşte în compartimentele lor gramaticale, în loc să-şi spună că aceste compartimente nu sunt destul de încăpătoare, vor să înlocuiască formele plastice şi pline de farmec izvorîte din gîndirea firească lingvistică, cu formele mucegăite ale unei limbi artificiale care există mai mult în cărţi decît în graiul viu.

Iată un exemplu caracteristic. Într-o scriere cu caracter popular citim: *A doua zi, iată-l pe moş Vasile că pleacă la drum.* Care e subiectul acestei fraze? Doi profesori de limbă română, unul universitar, altul secundar, mi-au dat acelaşi răspuns — pentru mine cu totul neaşteptat: — în propoziţia a doua subiectul e „moş Vasile", iar în propoziţia dintîi subiectul e „tu". Motivarea: *iată* e egal cu un imperativ al verbului *vedea*, deci cu *vezi!*, şi e predicatul propoziţiei prime, avînd ca subiect subînţeles pe „tu". *Greşeala cea mare pe care o comit cei ce analizează fraza în felul acesta este că atribuie vorbitorului intenţii pe care nu le avea.* Dacă avem, în fraza citată, *iată* şi nu *vezi*, e fiindcă *vezi* n-ar fi putut exprima exact intenţia vorbitorului. Înlocuirea lui *iată* prin *vezi* e un fals, pe care unii se cred îndreptăţiţi să-l facă, pentru ca să poată analiza ceea ce nu e analizabil în felul gramaticii clasice. Cei ce fac asemeni substituiri se aseamănă cu istoricii care se credeau în drept să plăsmuiască documente, spre a-şi dovedi teza, cînd asemenea documente lipseau.

Frazele *călătorului îi şade bine cu drumul*, sau *iată-l pe moş Vasile că pleacă*, sunt **fraze fără subiect**, deci subiectul la nominativ n u t r e b u i e c ă u t a t, precum nu trebuie căutat în *cui i-e somn, să se culce!* După cum s-a arătat, expresii de felul lui *mi-e somn, îmi şade bine* nu pot răspunde la întrebarea *cine?*, ci numai la întrebarea *cui?* Adevărat că *cui i-e somn, să se culce* se poate complini prin *acela*, care e atunci subiectul, dar n u s e z i c e a ş a, cel puţin în mod obişnuit (cel mult se zice *celui ce i-e somn, să se culce*, deci se

construiește tot cu dativul). *Scopul nostru nu poate fi să studiem limba care nu este în uz, ci pe cea întrebuințată și să căutăm s-o înțelegem pe aceasta.*

87. Întrebările „esențiale" și cele „accidentale" pot să se schimbe foarte ușor una cu alta. Subiectul poate deveni complement la acuzativ sau instrument, complementul la acuzativ poate fi înlocuit printr-o noțiune spațială ș.a.m.d., precum în anumite condiții atmosferice apa poate apărea ca gheață sau ca aburi. Foarte multe **schimbări semantice** se explică din asemenea schimbări produse de condițiile speciale în care se găsește verbul în frază. *Îndes făina în sac* însemnează „o a p ă s, ca să încapă toată"; *îndes sacul cu făină* însemnează „î l u m p l u, apăsînd", *îmbrac pe cineva cu o haină* redă ideea germanului „ankleiden"; *îmbrac haina,* pe cea a lui „anziehen". Lat. *totus orbis id non capit* „toată lumea n-o încape" (adică n-o cuprinde) devine *id non capit toto in orbe* „nu încape (nu are loc) în toată lumea". Din *popa citește slujba pentru mort* s-a născut expresia prescurtată *popa citește mortul.* Cu asemenea cazuri vom avea să ne ocupăm amănunțit în volumele viitoare[42].

88. În sfîrșit, mai amintim că „**golurile**" pot fi împlinite și cu fraze întregi, nu numai cu cuvinte. Verbul *a vedea* poate avea complinirea la acuzativ: *vede pasărea* sau poate fi complinit printr-o „propoziție obiectivă": *vede că zboară,* sau poate avea amîndouă complinirile: *vede pasărea că zboară.* Golul lui *a putea* sau *a vrea* poate fi împlinit cu o propoziție începătoare cu „să": *poate să mănînce, vrea să mănînce.* Mai ales verbe ca *trebuie, face, se cuvine* au asemenea compliniri: *Trebuie să rîzi cînd îl vezi; nu face să plecăm; se cuvine să tacă.* Golul dinaintea verbelor de felul acesta rămîne neîmplinit, iar răspunsul care se dă la întrebarea *ce?* ia rolul indicatorului persoanei („tu", „noi", „el"), exprimată prin desinența verbului din propoziția obiectivă *(rîzi, plecăm, tacă).* Prin atracție, această desinență poate trece și asupra verbului *trebuie,* prefăcîndu-l în verb personal: *trebuiești să rîzi.*

În loc de *să mănînce,* golul e umplut după verbul *a putea* de obicei printr-un infinitiv: *poate mînca.* Mai demult se zicea *poate mîncare* cu infinitivul nescurtat. Tot astfel se zicea *vrea mîncare,* în loc de *vrea să mănînce.* Prin faptul că golul după verbele tranzitive se împlinește de obicei printr-un substantiv la acuzativ, *mîncare* în *vrea mîncare* a fost interpretat ca substantiv. Astfel au ajuns infinitivele lungi să se substantiveze: *o mîncare, o cîntare* etc.

Pe de altă parte, verbele nu sunt singurele cuvinte care pot avea goluri. Aceeași trebuință de a preciza, prin singularizare, o idee

prea generală, care ne face să dăm ascultătorului nostru — cînd acest lucru nu reiese din situația întreagă — informația că „cumpărarea" o face „mama" și că această cumpărare are de obiect „zahărul" *(mama cumpără zahăr)*, e la baza unor compliniri de felul lui *calul șchiop* sau *calul vecinului*. Cuvîntul *cal*, singur, poate însemna orice *cal* din lume: cînd îi adaug atributul *șchiop*, am eliminat toți caii care au picioarele întregi, deci marea majoritate a cailor; același lucru îl fac cînd zic *calul vecinului*; și mai precis sunt cînd zic *calul șchiop al vecinului*, reducînd ideea generală de *cal* la unul singur. Substantivele au, deci, și ele goluri care pot fi împlinite și, asemenea verbelor, aceste goluri răspund la anumite particule interogative: *a(al, ai, ale) cui?* sau *care? (ce fel?)*.

Dar și fraza poate avea un gol. Cînd zic *văzînd că are să plouă...* las deschis un gol care trebuie împlinit în mod necesar prin *și-a luat umbrela* sau *a rămas acasă* sau *s-a bucurat că are să crească iarba* sau altă asemenea propoziție. Pentru ca sensul să fie întreg, această propoziție complinitoare e atît de necesară, încît gramatica o numește „principală".

PARTEA A DOUA

LIMBĂ ŞI NAŢIUNE

89. Într-o excursie pe munţii Bucegi rătăcisem drumul prin nişte păduri bătrîne, din care nu mai ştiam cum să ies. Într-un tîrziu, un lătrat de cîne mă făcu să găsesc o turmă de oi. Întrebînd pe cioban încotro s-o apuc, el îmi răspunse: „vino cu mine, c-am să-ţi dau plaiul". Eram de două ori fericit: ca turist, căci găsisem mijlocul de a scăpa din desişul pădurii, şi ca lingvist, căci mi se limpezi dintr-o dată originea expresiei *a da drumul*. Pe cînd urmam pe cioban, care mă scotea la „plai" — cum numesc brănenii „drumul" prin munţi — imaginaţia mea crea „situaţia" în care *a da drumul*, în sensul de „a elibera", a luat fiinţă: păduri seculare în care trăiau strămoşii noştri şi ale căror plaiuri ei singuri le ştiau. În asemenea codri atrăgeau ei — precum ne spun cronicarii — pe duşman, pentru ca să prăvălească asupra lui copacii „înţinaţi". Străinul intrat în desişul acestor codri era prizonierul lor şi „drumul" pe care i-l „dădea" românul — după cum îmi dăduse mie ciobanul din Bucegi „plaiul" — devenea egal cu libertatea. Expresii analoage citează P. PAPAHAGI din dialectul aromân: *dă-l' cale* şi din alte limbi vorbite astăzi pe teritoriul locuit de strămoşii noştri sau din apropierea lor: alb. *ep i udhë*, bulg. *davam mu pătja*, n. grec δῶσ' του δρόμο.

Latinescul *pons* s-a păstrat în limbile romanice de vest cu înţelesul original de „pod"; numai la noi el însemnează „punte". De ce? Fiindcă în munţii în care trăiau strămoşii noştri nu curgeau ape mari, peste care se durau poduri, ci pîraie sălbatice, pe care le treceau pe cîte un copac răsturnat de pe un ţărm pe altul: *puntea*.

Din vîrful munţilor vedeai *şesul* spre care *mergeai tulind* la vale. *Şes* vine din latinescul *sessus*, care e participiul lui *sedere* „a şedea": cîmpia plană ţi se pare „aşezată", cînd o priveşti de sus. *A merge* vine din lat. *mergere*, care însemna „a se cufunda": numai privit din vîrful muntelui, cel ce se depărtează „se cufundă" în vale.[43] Cît despre *tuli*, el e înrudit cu *tulnicul*, adică buciumul românilor din munţii Apu-

seni, derivat din slavul *tulŭ* „țeavă, tub". Cel ce a văzut vreodată coborînd toamna oile de la munte și a auzit zgomotul mare produs de această coborîre, va înțelege de ce „a buciuma" poate deveni sinonim cu „a coborî" și de ce prin unele regiuni aceeași idee se redă prin verbul *a urla (cînd urli de la munte?*, prin Ardeal) și în altele prin *a tuna la vale* (cf. DR., V, 424).

Pentru noțiunea de „bogat", limbile romanice nu au continuat termenii latini, ci și-au creat singure expresiile sau le-au împrumutat din alte limbi. *Bogat* al nostru e împrumutat din slavonește, precum ital. *ricco* sau franc. *riche* e luat din germană. TH. CAPIDAN a arătat că latinescul *opulentus, -a, -um* s-a păstrat în arom. *purintu*, „gras"; „bogat" și „gras" erau două noțiuni care se puteau confunda. Ca și alte limbi (franc. *avoir* și v. span. *aver*, cf. și prov. *aver* „turmă de oi", în Lyon *avair* „stup de albine", apoi germ. *Hab* und Gut, bulg. *imane*), noi numim bogăția și *avere*, iar pe bogat *avut* (tot așa la albanezi *kamës* și *pasurë*). Dar cel bogat nu e numai cel ce „are", ci și cel ce își poate permite orice, cel căruia „îi dă mîna" să facă ce dorește; om cu *dare de mînă*. Mai interesant e termenul om *cu stare*, întrebuințat, probabil, odinioară, în opoziție cu cel ce se muta din loc în loc. Numai cînd strămoșii noștri migratori — și, deci, săraci — izbuteau să se așeze și să „cuprindă" un loc (de obicei prin lăzuirea pădurilor), deveneau oameni *cuprinși* și începeau *să prindă cheag* (metaforă, luată din viața pastorală).

Ne oprim, deși am fi ispitiți să continuăm, aducînd și alte exemple tot atît de lămuritoare. Credem însă că și din cele citate reiese îndeajuns **strînsa legătură ce există între limba și** toată **viața unui popor**. Trecutul, împrejurările geografice și sociale în care a luat naștere și s-a dezvoltat un popor, pentru ca să devină apoi o națiune, se reflectă în limba lui. Iată un adevăr banal — și totuși prea puțin dovedit cu exemple. Dacă trecutul influențează limba, limba, la rîndul ei, e în stare să ne lămurească asupra trecutului unei națiuni, mai ales pentru epocile îndepărtate, pentru care lipsesc documentele istorice. Acesta e cazul mai ales la noi.

Între limbă și cei ce o vorbesc există un raport de influență r e c i p r o c ă. Nu numai omul e stăpîn pe limba lui ci — după cum am accentuat și în „Prezentarea" din fruntea acestui volum — și limba e stăpînă pe cei ce o vorbesc, silindu-i să urmeze cu gîndurile lor drumurile bătute de înaintași, să economisească timp și energie în căutarea expresiilor celor mai potrivite, luînd de-a gata clișeele moștenite de la părinți.

„Limba maternă dă un ritm comun undelor intelectualității și afectivității noastre și coordonează astfel și solidarizează vrerile noastre. Limbile materne fac parte din forțele fundamentale care stilizează și diferențiază societatea umană. Tot ce gîndim și facem este influențat în mod fatal de felul în care lumea s-a reoglindit în limba noastră". A. PROCOPOVICI, *Limba și viața*, 1939, p. 8. Asemenea idei dezvoltă pe larg L. WEISGERBER în *Muttersprache und Geistesbildung*, 1929.

În sfîrșit, nu trebuie să uităm că limba împlinește un rol social, care și el ne silește să rămînem, cînd vorbim, în marginile tradiției, să întrebuințăm cuvintele, formele și rostirea pe care le-ar întrebuința interlocutorul nostru dacă ne-ar vorbi. Astfel se creează la o națiune o mentalitate comună, care face ca multe din expresiile figurate cu care fiecare din noi îmbogățim — în măsură mai mare sau mai mică — acest patrimoniu, să fie ușor înțelese și bucuros adoptate de conaționali. Așa se naște cu timpul, din inovațiile primite de colectivitate și din materialul lingvistic interpretat din nou, suma aceea de particularități care alcătuiesc structura internă a unei limbi și care, la rîndul ei, mărește coeziunea între membrii aceleiași națiuni.

Iată unul din multele exemple ce se pot cita.

Pentru colorile principale, *alb, negru, roșu, galben, verde, vînăt*, cele mai multe limbi au cuvinte moștenite (lat. *albus, niger, roseus, galbinus, viridis, venetus*) sau, mai rar, împrumutate (rom. *sur...*, franc. *blanc, bleu...*, ital. *bianco, azzuro...*). Spre a forma diferite nuanțe de colori, aproape fiecare limbă și-a creat mijloace proprii. Francezii iau numele unui obiect cu o coloare caracteristică și-l întrebuințează neschimbat, spre a arăta coloarea: *une robe rose, orange, fraise, mauve* „o rochie trandafir, portocală, fragă, nalbă". Germanul întrebuințează uneori sufixe, ca în *rosig* „trandafiriu". Mai des întrebuințează compuse: *aschgrau* „sur cenușă", *ziegelrot* „roșu cărămidă"... Noi avem un mijloc foarte economicos: adăugăm la substantive sufixul adjectival *-iu: trandafiriu, portocaliu, cenușiu, cărămiziu, vișiniu* etc. Dar dacă asemenea formațiuni exprimă colori intermediare, limba are nevoie și de calificative pentru a exprima saturația sau intensitatea mai mare sau mai mică a unei colori. În felul cum sunt redate asemenea nuanțe prin expresii figurate, limbile se deosebesc mult unele de altele. Căutați să redați în nemțește sau în franțuzește pe *verde deschis* și *închis* sau pe *roșu aprins*, în românește sau nemțește pe *vert foncé* sau în românește sau franțuzește pe *hochrot* și veți vedea cît de deosebit e însuși felul de a vedea colorile la diferite popoare.[44]

ROGER MARTIN du GARD descrie în *Les Thibault (L'été 1914*, p. 20—21) o reuniune de socialiști la Geneva, înfrățiți prin aceleași idealuri. „L'homme a beau faire: il est

LICEUL „GHEORGHE LAZĂR" BIBLIOTECA BUCUREȘTI

du climat. Il a son tempérament d'origine. Il a sa complexion ethnique. Il tient à ses usages, aux formes particulières de la civilisation qui l'a façonné. Où qu'il soit, il garde sa langue. Attention! C'est très important: *le problème de la patrie n'est peut-être, au fond, qu'un problème de langage Où qu'il soit, ou qu'il aille, l'homme continue à penser avec les mots, avec la syntaxe de son pays...* Regarde autour de nous! Nos amis de Genève, tous ces déportés volontaires, qui croient de bonne foi avoir répudié leur sol natal, et former une authentique colonie internationale! Regarde-les, d'instinct, se chercher, se rejoindre, s'agglomérer en autant de petits clans italiens, autrichiens, russes..."

Dacă este adevărat că cel mai sigur criteriu care deosebește un popor de altul este limba lui și dacă legătura intimă între limbă și națiune se recunoaște și se simte la tot pasul, e evident că lingvistul nu se poate mulțumi să studieze numai evoluția și structura unei limbi, ci trebuie să acorde cuvenita atențiune și acestei legături „naționale". E ceea ce vom face în cele următoare, în capitolele intitulate:

SÎNGELE, PĂMÎNTUL, VECINII, TRECUTUL, STAREA SOCIALĂ, INFLUENȚE CULTURALE.

I. SÎNGELE

90. Un popor atît de mare și numeros ca cel al daco-geto-tracilor, care se întindea din Carpații nordici, încălecînd Dunărea și Balcanii, pînă în Asia Mică, și care izbutea să strîngă în rarele epoci de coeziune națională, în jurul unor mari comandanți, ca Burebista, oștiri de două sute de mii de luptători, n-a putut să piară fără urme de pe fața pămîntului.[45] Dacii, geții și tracii și-au pierdut limba, dar sîngele lor curge mai departe în vinele celor ce azi stăpînesc țările din sud-estul Europei.

Sîngele și limba sunt două lucruri deosebite. *Sîngele se moștenește, limba se învață.* Totuși, n-ar fi exclus ca anumite **predispoziții fiziologice** să influențeze sau chiar să determine evoluția limbii în anumite direcții. Unii cercetători o cred, admițînd, pentru anumite evoluții fonetice, identitatea bazei de articulație sau păstrarea anumitor obiceiuri în accentuare, intonație sau în ritmul vorbirii. Astfel, AL. ROSETTI (ILR., II, 27) atribuie nașterea lui *ă* românesc și a lui *ë* albanez „forței mecanice a accentului de intensitate". Alții (de ex. A. PROCOPOVICI) sunt de părere că anumite tendințe moștenite pot rămînea latente sute de ani, pentru ca să ajungă apoi, într-un mediu prielnic, la o mare dezvoltare. G. WEIGAND susținea că dacă noi, bulgarii și albanezii avem trăsături lingvistice comune și un folclor atît de asemănător, aceasta s-ar datori faptului că albanezii ar fi traci care și-au păstrat limba, românii, traci romanizați, iar bulgarii, traci slavizați.

Oricît de ispititoare ar fi asemenea teorii, cercetările de pînă acum nu ne permit nici o deducție sigură în direcția aceasta. Asemănările între diferitele limbi se pot explica, în cele mai multe cazuri, altfel decît prin înrudire etnică.[46]

MEYER-LÜBKE *(Einführung)* scria: „Am putea presupune apriori că amestecul limbii latine cu idiome deosebite să fi avut de urmare rezultate deosebite, și, sprijiniți pe acest amestec, să putem face despărțirea dialectelor. Dar pînă acum știința n-a izbutit, decît în foarte puține cazuri, să demonstreze astfel de influențe etnologice." Dacă, totuși, granițele dialectale coincid în unele țări cu vechile hotare, s-ar putea explica, după el (în HINNERBERG, *Die Kultur der Gegenwart*, 1909, p. 461), prin faptul că înrudirea de sînge a creat o comunitate de interese și de tradiții, care a cimentat legăturile între cei ce se știau aparținînd aceluiași neam. „Granițele bisericești în evul mediu coincid adesea cu hotarele popoarelor și a triburilor din vremile anteromane, fiindcă simțul legăturilor vechi a rămas neatins de romanizare și fiindcă biserica a ținut seamă de el. De aici rezultă că grupele de limbi și dialecte romanice de azi se acopăr cu grupele etnice din tipuri străvechi, cu toate că nu se poate documenta o influență lingvistică directă a elementului autohton. Glasul sîngelui, conștiința aparținerii la aceeași familie mare, strînge pe membrii ei în jurul acelorași centre politice, administrative comerciale, bisericești etc. și le depărtează de altele, producînd hotare care nu sînt totdeauna identice cu granițele geografice cele mai indicate. Astfel, în definitiv, momentul etnologic trebuie privit, în rezultatele lui, tot ca un efect al comunicației mai strînse între cei ce se simt înrudiți prin sînge".

În sud-estul european coeziunea provincială nu pare a fi fost mare pe vremea strămoșilor noștri daco-traci. Aceștia trăiau în triburi și nu se supuneau bucuros căpeteniilor ce le restrîngeau libertățile.

91. Legătura între limbă și rasă a fost urmărită pînă acum, mai insistent, în lingvistică, sub raportul **substratului etnic,** adică a răsunetului limbii strămoșești în noua limbă pe care și-o însușește un popor.

Nu cred să existe cineva care să nege pur și simplu influența substratului. E de ajuns să auzim la București vorbind pe un ardelean sau pe un basarabean, ca să știm de unde este; cînd un berlinez, un saxon sau un vienez vorbesc „hochdeutsch", germana fiecăruia din ei e alta.

Deosebirile între lingviști încep în momentul aplicării principiului general la cazurile speciale. Dacă francezul din Bordeaux sau cel din Marsilia vorbește limba franceză altfel decît parizianul, însemnează aceasta că galii, învățînd latinește, au păstrat anumite particularități celte, care sunt cauza esențială a deosebirii între limba latină și cea franceză?

Într-o excursie am ajuns odată, seara, într-un sat din Transilvania și am tras la un țăran. A doua zi o ploaie mare m-a împiedecat să

plec mai departe. Ca să nu pierd vremea, m-am dus în șura unde gazda mea și fiul său treierau. Ascultîndu-i vorbind, îmi notam graiul local. Peste vreo două ceasuri țăranca, din casă, își chemă bărbatul și fiul la mîncare — pe nemțește. „— Știți săsește?", întrebai mirat. „— Apoi noi suntem sași". „— Dar cînd am venit la voi, de ce vorbeați românește?" „— Că ne vine mai ușor. Săsește vorbim numai cu muierile noastre." Două ceasuri am ascultat, ca filolog deprins cu cercertări dialectale, vorba lor, fără să bănuiesc măcar că n-ar fi români. Aceeași constatare o fac la unii elevi minoritari, pe care îi observ atent de douăzeci de ani încoace: cei trecuți din copilărie prin școli românești, mai ales cei ce au și sentimente românești, vorbesc fără „accent". Totuși n-aș cuteza să trag concluzia că la un individ sau la un neam pe cale de deznaționalizare — și, deci, avînd tot interesul să nu trădeze prin grai originea etnică străină — relictele substratului de limbă dispar cu desăvîrșire. Pentru o asemenea afirmație ar trebui observațiuni mai atente, mai îndelungate, mai numeroase și extinse asupra mai multor generații.

Din punct de vedere metodic, mi se pare că înainte de a atribui anumite fapte de limbă substratului etnic, este indicat să vedem dacă aceste fapte nu se pot explica cu mijloacele proprii ale limbii respective.

Articolul e o inovație romanică față de limba latină, în care se găsesc totuși începuturile lui. Pe cînd însă toate celelalte limbi romanice au articolul proclitic, româna îl are enclitic, ca și albaneza și bulgara. Cu aceste două limbi româna are și alte asemănări mari. Deducția ce s-a tras din toate aceste fapte este că encliza articolului în aceste trei limbi, vorbite pe teritoriul daco-geto-trac și ilir, s-ar datora substratului comun.[47]

Împotriva acestei deducții logice se pot invoca următoarele fapte: nici despre daco-geto-traci, nici despre iliri nu știm să fi avut articol, cu atît mai puțin articol enclitic. Lipsindu-ne orice urme de limbă albaneză veche, nu știm cît de vechi este articolul în această limbă. Știm însă că în vechea-bulgară — precum dovedesc multe monumente de limbă din evul mediu — articolul lipsea. Prin urmare, cel puțin în această limbă, el nu poate continua o particularitate străveche, ci, sau e împrumutat în vremuri mai nouă de la români sau albanezi, sau s-a dezvoltat pe teren bulgăresc.[48]

Numai limba română ne permite să urmărim geneza articolului pînă la izvor. Apariția și poziția lui se explică perfect cu mijloacele acestei limbi. În latinește topica *homo ille* era aproape tot atît de obișnuită ca și *ille homo*.

Dacă limba română s-a hotărît — după ezitări ale căror urme se mai cunosc — pentru poziția *homo ille*, aceasta se explică printr-o particularitate sintactică. Ca și în celelalte limbi romanice, dar într-o măsură mai mare decît în ele, în limba română fraza nu putea începe cu un cuvînt neaccentuat. Pentru *veni et vidi* românul zicea (și zice în parte și astăzi) *venit-a m și a m văzut*. Tot astfel fraza nu poate începe cu *ille homo*, ci numai cu *homo ille*. Cum însă poziția normală a subiectului e la începutul propoziției și în marea majoritate a cazurilor subiectul este articulat, topica *homo ille* s-a putut generaliza și în interiorul frazei, unde ea de asemenea era normală într-o limbă în care se zice *frater meus (frate-meu)*, și nu *meus frater*, ca în franțuzește *(mon frère)*.[49] Că de fapt aceasta e explicarea justă, se vede din faptul că la genitivul și dativul numelor proprii și astăzi se mai întrebuințează articolul proclitic: *calul lui Petru*. Fraza nu se începe în mod normal cu un genitiv sau dativ.

În opoziție cu limba franceză, care pune accentul pe silaba finală și apasă pe sfîrșitul propoziției, limba română masează energia de rostire asupra începutului cuvîntului și strînge elementele esențiale ale frazei la locul dintîi. Astfel, așezarea elementului auxiliar la urma numelui sau verbului se încadrează perfect în sistemul fonetic și sintactic al limbii române.

Dacă n-ar fi albaneza și bulgara, nimănui nu i-ar trece prin minte să atribuie substratului etnic encliza articolului — atît de normală în românește, încît ne-ar mira să-l găsim în procliză — precum nimeni nu s-a gîndit să explice prin influența substratului encliza articolului în limbile scandinave, în opoziție cu procliza lui în nemțește sau în englezește. Într-adevăr, rostul lingvistic al articolului nu implică așezarea lui la începutul sau sfîrșitul numelui, căci, ca instrument de orientare (cf. § 63), el se poate asemăna cu tablele care arată călătorului numele comunei și direcția sau distanța de la și pînă la comuna învecinată. Locul acestor inscripții orientătoare e sau la intrarea, sau la ieșirea dintr-o localitate.

92. În timpul din urmă se vorbește tot mai des de o **lingvistică balcanică**. Mai exact ar fi să i se zică „lingvistică sud-est-europeană", căci România nu face parte din Peninsula Balcanică. Kr. Sandfeld a scris de curînd o *Linguistique balkanique* (1930), în care se găsesc adunate o mulțime de coincidențe izbitoare între limbile română, bulgară, albaneză, sîrbă și neogreacă. „Acel ceva, după care numai cu schimbarea cuvintelor se poate obține o altă limbă, întrucît se găsește

numai în limbile vorbite de către neamurile din Peninsula Balcanică, s-a numit... element balcanic" (TH. CAPIDAN, DR., III, 132).

Dacă cercetăm mai de aproape aceste elemente „balcanice", vedem adesea, ca și în cazul articolului, că ceea ce e vechi într-una din aceste limbi e nou în altele, deci că nu poate fi vorba decît de o propagare de la o limbă la alta prin împrumut — „balcanistul" G. WEIGAND însuși admite că bulgarii au primit de la români o parte din „balcanismele" lor — sau de niște inovații ivite în mai multe limbi în mod independent. Ceea ce unește aceste limbi într-un „mănunchi" nu e nici înrudirea de sînge și nu e, în majoritatea mare a cazurilor, nici răsunetul substratului comun, ci sînt condițiile geografice și istorice asemănătoare și influențele culturale identice în care s-au dezvoltat și care au creat o „forma mentis" comună și, prin urmare, un teren favorabil pentru primirea acelorași împrumuturi de la o limbă la alta. Inovațiile de limbă se datoresc, precum văzurăm, în mare parte interpretării pe care indivizii grăitori o dau materialului lingvistic moștenit. La o populație care trăiește în împrejurări asemănătoare și nu e diferențiată prea mult din punct de vedere social, o mentalitate asemănătoare face ca aceste interpretări să fie aceleași și ca orice expresie nouă, orice întorsătură sintactică și orice figură stilistică să fie imediat înțeleasă, apreciată și imitată în cercuri largi. Deci, nu ne va mira dacă există atîtea locuțiuni comune tuturor limbilor balcanice: *așa i-a fost scris* zice românul, *ashtu ish skruar* albanezul, *ἦταν γραφτό τον* neogrecul, *taka mu bilo pisano* bulgarul; lui *nu-l taie capul* îi corespunde *nuk i shqyn koka* la albanezi, δὲν τοῦ κόφτει (τὸ μυαλότου κεφάλι) la neogreci, *ne mu sěče glavata* la bulgari. Tot astfel într-o mulțime de alte expresii idiomatice, adunate de P. PAPAHAGI, K. SANDFELD, EQREM ÇABEJ, S. PUȘCARIU, AL. ROSETTI ș.a.[50]

Ceea ce am spus despre articolul enclitic se poate spune și despre alte fenomene „balcanice". Astfel, contopirea cazurilor genitiv și dativ subt o singură formă e la noi o moștenire latină. La declinarea I era o singură desinență pentru amîndouă cazurile *(mensae)* și în latina clasică; *mortis* și *morti* trebuiau să dea amîndouă *morți* în românește. În latina vulgară genitivul a fost înlocuit prin dativ sau printr-un prepozițional. S-au făcut încercări să se explice și în bulgărește cu mijloace proprii coincidența celor două cazuri (K. H. MEYER), deși cei mai mulți cred că bulgarii s-au orientat în privința aceasta după români. Cum era la albanezi, înainte ca genitivul și dativul să aibă o singură formă, nu știm; dar la neogreci știm că evoluția a fost inversă,

nu ca la români: dativul a fost înlocuit prin genitiv. Avem, deci, a face cu „curente omogene care au contribuit la uniformitatea limbilor balcanice" (SANDFELD).

Viitorul format în românește cu auxiliarul „vrea", și nu cu „avea", ca în celelalte limbi romanice, pare a fi într-adevăr imitat — el e atestat la greci foarte devreme și-l au și ceilalți „balcanici" — dar urme de *volo cantare* se găsesc și la dalmați, iar *voi cînta* nu e la noi singurul fel de a forma viitorul. Se zice mai des *viu mîne la tine* sau *am să viu mîne la tine*, decît *voi veni mîne la tine* (istroromânii zic *megu vinde* „voi vinde", propriu-zis „merg să vînd"). Dealminteri, exprimarea unei intenții printr-un auxiliar care arată voința e cunoscută și din alte limbi: germ. *ich will ihm morgen schreiben*, franc. *je veux lui écrire demain*.

Extinderea lui *habere* ca auxiliar la formarea perfectului compus, de la tranzitive *(am făcut)* la intranzitive *(am venit)*, pe care o întîlnim la albanezi și români este, după cum a arătat E. HERZOG în *Das to-Partizipium* (1910) și W. MEYER-LÜBKE, în *Rumänisch und Romanisch* (1930), o evoluție normală în limbile romanice; o întîlnim în Sicilia, în Peninsula Iberică și mai tîrziu și în alte regiuni.

MEYER-LÜBKE a mai arătat că și întinderea conjunctivului pe seama infinitivului — unul din cele mai pregnante fenomene „balcanice" —se găsește, în proporții mai reduse, și în limbi romanice. Precum francezul zice *je veux qu'il chante*, zice și românul *vreau să cînte;* subt influența limbilor învecinate am extins această construcție și asupra cazurilor în care subiectul era același pentru amîndouă verbele, și am zis și *vreau să cînt*, în loc *de vreau cînta*, franc. *je veux chanter*. Am păstrat însă pe *pot cînta*.[51]

Examinînd mai de aproape și celelalte coincidențe din morfologie și sintaxă, vedem că de cele mai multe ori existau chiar în materialul moștenit tendințe sau începuturile lor, care au ușurat intrarea și generalizarea modelului balcanic și la noi.

Precum există, fără îndoială, o mentalitate „vest europeană" sau „americană", așa există și o mentalitate „sud-est europeană". Factorii cărora se datorește sunt multipli. Înainte de toate, poziția geografică, care a făcut din acest sud-est european puntea de trecere între civilizația apuseană și cea orientală, iar gurile Dunării poarta prin care s-a revărsat în Europa, din vechime, surplusul de populații ale stepelor și ale nordului. Istoria acestui sud-est a fost, deci, cu totul alta decît a Europei de vest, altul a fost felul de trai adaptat acestor evenimente istorice și, în legătură cu el, alta stratificarea socială a populației. Legă-

turile directe cu Orientul au făcut ca la toate aceste popoare sud-est europene să pătrundă și să se răspîndească aceleași credințe, superstiții, obiceiuri și produse ale literaturii populare. Religia creștină a păstrat aici mai ales forma primitivă, orientală, a ortodoxiei.

Aceeași atmosferă locală, aceleași influențe culturale, aceeași religie și același folclor, dar mai ales aceeași structură socială au produs aceeași mentalitate, cu concepții și convingeri identice, care, la rîndul ei, a produs aceeași **imaginație lingvistică**, cu trebuințe identice de îmbogățire a graiului. Cînd gîndul era îmbrăcat într-o formă nouă, expresia figurată era ușor înțeleasă, apreciată, primită sau imitată imediat. Așa se explică de ce aceleași cuvinte împrumutate se găsesc la cele mai multe popoare balcanice și trec dincoace de Dunăre, la români și la unguri, și mai ales de ce cele mai numeroase coincidențe se găsesc tocmai în frazeologie și în expresiile metaforice. (DR., VII, 491.)

Numărul mare de coincidențe „balcanice" a făcut pe „balcaniști" să exagereze, susținînd că structura internă a acestor limbi ar fi aceeași (WEIGAND) și că n-ai decît să înlocuiești cuvintele dintr-o locuțiune albaneză cu cuvinte bulgărești sau românești pentru ca s-o înțeleagă bulgarul sau românul, că am avea „o singură formă lingvistică cu trei m a t e r i a l e lingvistice diferite" (KOPITAR). De fapt, acest lucru nu se potrivește decît într-un număr oarecare de cazuri; deosebirile structurale și frazeologice între aceste limbi sunt cu mult mai numeroase decît asemănările. Greșeala comparatiștilor este, în general, că, izbiți de marile asemănări între mai multe limbi, nu țin seama și de deosebirile esențiale între ele.

Se exagerează de asemenea și „greutatea" coincidențelor. Astfel, se susține că articolul enclitic, exprimarea genitivului și dativului printr-o singură formă, înlocuirea infinitivului prin conjunctiv și construcția viitorului cu *velle* (nu cu *habere*, ca în limbile romanice de vest) sunt fenomene deosebit de caracteristice; ele ar schimba înfățișarea unei limbi atît de mult, încît ne-ar îndreptăți să vorbim de o înrudire spirituală între popoarele sud-est europene. Dar nu mai puțin „importantă" e, bunăoară, înlocuirea lui *homo* prin *ille homo* și a lui *feci* prin *habeo factum* în limbile romanice, întocmai ca în germanul *der Mensch* și *ich habe gemacht*. Dacă în sud-estul european sufixul slav *-ica* a fost împrumutat de români, albanezi și neogreci, nu trebuie să uităm că în vestul Europei sufixul latin *-arius* a pătruns în limbile germane. Cu toate acestea, nimeni nu vorbește de o lingvistică „alpină", cuprinzînd în același mănunchi pe neolatini și pe germani.

În concluzie, vom admite că „punctele de plecare pentru unele din cele mai caracteristice balcanisme se găsesc în structura particulară a fiecărei limbi și că mentalitatea asemănătoare și contactul viu au promovat dezvoltarea lor în același sens" (DR., VII, 502). Asemănările între limbile sud-est europene — pentru ca să întrebuințăm o comparație luată de la naturaliști — sunt fenomene de c o n v e r g e n ț ă, nu de f i l i a ț i u n e (DR., IV, 1341.) Termenul de lingvistică balcanică este îndreptățit, deci, numai întru cît exprimă scurt și pregnant — ca bunăoară cel de „filologie clasică" — un caz de convergență.

În DR., I (1920), p. 407—408, am arătat abuzul care se face cu expresia „cuvînt balcanic", termen care nu explică nimic, ci constată cel mult o asemănare întîlnită și în alte părți între limbi supuse acelorași influențe culturale. Acolo citam următorul pasaj din *Einführung* a lui MEYER-LÜBKE: „Sintaxa limbilor romanice de azi apare în foarte multe privințe cu mult mai de aproape înrudită cu sintaxa limbii germane moderne sau a limbii neogrecești, decît cu a limbii latine clasice. Dacă cineva s-ar apuca să facă, fără cunoștințe istorice, deducții asupra înrudirii limbilor din sintaxa lor, constatările sale ar stabili raporturi defavorabile limbii latine".

Cît de repede și de departe se pot propaga anumite expresii la cele mai diferite popoare, se vede din lucrarea *Locutions figurées calquées et non calquées* (1932) de O. T. TALLGREEN-TUULIO. Numeroase locuțiuni figurate, pornind din Grecia sau Roma antică, au călătorit prin Franța, Germania, Suedia, spre a pătrunde în Finlanda. A fost de ajuns să se ivească un puternic impuls cultural, precum a fost Renașterea, pentru ca limbile tuturor popoarelor europene să fie inundate de o mulțime de expresii figurate imitate după limbile clasice. În țările civilizate ale Europei avem azi o mentalitate atît de asemănătoare, încît, studiind limbile literare „avem viziunea, din zborul păsărilor, a unei Europe lingvistice uniforme și transnaționale". „Un jurnal ar putea apărea oare, fără să recurgă la o serie întreagă de asemenea locuțiuni clasate?". A. MEILLET citează cazul germanului *Gewissen*, care la poloni apare ca *sumienie*, la ruși ca *sovĕstĭ*, și care este decalcat după latinescul *conscientia*, iar acesta după grecescul *syneidhēsis*. Tot astfel avem în românește *fără frîu* (gr. *achalinos*, lat. *effrenatus*, germ. *zügellos*), zicem că un neam *se stinge* (gr. *aposbennynai*, lat. *extinctum* genus, fr. une famille *s'éteint*, germ. ein *erloschenes* Geschlecht), vorbim de un negoț *înfloritor* (gr. *anthein*, lat. *florere*, fr. *être florissant*, germ. *blühen*), de somn *adînc* (gr. *bathys* hypnos, lat. somnus *profundus*, fr. *profond* sommeil, germ. *tiefer* Schlaf), de mîna *dreaptă* (lat. *dextella*, fr. *bras droit*, germ. *rechte Hand*), de *drojdia* societății (lat. *faex* civitatis, fr. *la lie* du peuple, germ. *die Hefe* des Volkes) etc. Dacă zicem că *pușca se încarcă* avem a face tot cu un decalc după fr. *charger*, ital. *carricare*, germ. *laden*; expresia ne-a venit din apus, deodată cu obiectul; imaginea pleacă de la tunul pe roate (vechea noastră „pușcă"), în care se băgau, ca într-un c a r, sacii cu iarbă de pușcă.

Ar fi interesant să se studieze comparativ, așa cum a făcut-o KR. SANDFELD, P. PAPAHAGI și alții la așa-numitele popoare „balcanice", coincidențele de limbă la popoarele fostei monarhii austro-ungare (cehi, sloveni, retoromani, poloni, unguri și românii ardeleni și bucovineni). Sunt sigur că — cel puțin în ce privește decalcurile — coincidențele erau atît de numeroase și izbitoare ca în sud-estul european, unde Bizanțul ortodox a jucat același rol ca Viena catolică în împărăția habsburgică.

Adesea cuvinte și expresii figurate considerate ca „balcanisme" se găsesc și aiurea, fie că ele s-au propagat și dincolo de hotarele sud-estului european sau că au venit în Peninsula Balcanică din alte părți, sau, în sfîrșit, că s-au ivit în Balcani și aiurea, în mod spontan. Astfel, KR. SANDFELD arată că *scribere* cu înțelesul de „a desemna", „a picta" se găsește și în latinește; *copil de suflet* și în Friaul și Veneția; *pumn* cu înțelesul de „cît încape în pumn" și la italieni *(pugno)*; sensul de „religie" al lui *lege* și în vechea franceză; *a cădea bolnav* și la italieni și francezi etc. S-ar putea adăuga că *găinușii*, ca nume figurat al Pleiadelor, îi zic și francezii *poussinière; cap* cu sensul de „bucată" nu e cunoscut numai la români, neogreci și albanezi ci și la sarzi și catalani; sensul de „matur" al lui *copt* nu-i numai balcanic, ci și romanic și, în parte, și latin; evoluția semantică a lui *invitiare*, devenit *învăța*, pe care o găsim la români și albanezi, e și romanică; expresia *om și jumătate* e obișnuită și în franțuzește *(à corsaire, corsaire et demi)**. În *Dicționarul Academiei* se pot urmări dezvoltările de sens ale lui *codru* și se văd bine rădăcinile lui romanice. Dacă asociația de idei între „pădure" și „munte" o găsim și la albanezi și la slavii care au venit în contact cu românii — dar numai la aceștia (bulgari, sîrbi, moravi) — este probabil că inovația a plecat de la muntenii noștri. I. A. CANDREA și O. DENSUSIANU cred că sensul de „noyer", alături de cel de „étrangler, étouffer", pe care-l are românescul *îneca*, „fiind comun tuturor limbilor romanice, trebuie să se fi dezvoltat foarte de timpuriu în latina vulgară" și din românește să se fi transmis la albanezi, neogreci, bulgari și sîrbi. Și expresia *se crapă de ziuă*, pe care o au și bulgarii și neogrecii, cei doi autori o atestă în vechea franceză *(l'aube crieve)*. Uneori aria de răspîndire a unei asemenea expresii e mult mai mare, trecînd peste multe hotare de țări: expresia *cu toate acestea* se găsește, precum arată KR. SANDFELD, în afară de Peninsula Balcanică și România, la ceilalți neolatini, la ruși, danezi etc. Tot așa *a lua* cu sensul de „a cumpăra" îl întîlnim în Friaul, *(leva)* și la germani *(abnehmen)*.

Pentru căile îndepărtate și cu curioase reveniri, pe care le poate lua un cuvînt călător, e interesant cazul lui *colac*. El e de origine slavă, un derivat de la *kolo* „roată". De la slavii de sud (bulg. *kolač*, sîrb. *kolač*) l-am luat noi, albanezii *(kuljaç)*, turcii *(kulač)*, ungurii *(kalács)*, friulanii *(colazz)*, venețienii *(colacci)*, germanii-austrieci *(Kolatsche)* și pînă și italienii din Calabria *(cullaciu)*. De la pluralul *colaci* (pe care-l recunoaștem și în *colăcer*) noi am format (după modele ca *saci-sac*) noul singular *colac*. Subt această formă l-au reîmprumutat de la noi bulgarii *(kolak)* și l-au luat și turcii *(kolak)*. La noi acest cuvînt a evoluat semantic, primind și sensul de „dar, plocon", apoi „remunerație, recompensă" și în special „recompensă pentru găsirea unei vite furate". În acest sens din urmă l-au primit de la noi ungurii: *kalák* și *kalákpénz*.

Asemănarea limbii române cu limbile balcanice a făcut pe unii învățați să considere „balcanice" în românește chiar și fenomene de origine latină, precum e vocativul masculin în *-e*. Deoarece asemenea vocative în *-e* se găsesc și în bulgărește și deoarece la feminine, vocativele în *-o (Ano, soro...)* sunt împrumutate din această limbă, KR. SANDFELD admite că și la masculine desinența *-e*, care nu s-a păstrat în nici o altă limbă romanică, este luată de la bulgari. Credem, dimpotrivă, că mai potrivit e raționamentul următor: Ca în atîtea alte cazuri — dintre care unele vor fi arătate în cele următoare — limba română se dovedește mai conservativă decît limbile surori. Ea păstrează vocativele

* *Loc* în înțeles de „placentă" se aseamănă cu bulg. *město*, dar și cu grec. Τόπος și cu lat. *loci, loca*.

în *-e*: *doamne* al nostru continuă pe *domine* latin. Femininele continuă de asemenea tradiția latină, adică formează vocativul în *-ă* (ca nominativul): *mamma* = *mamă*. Mai tîrziu am făcut cunoștință cu bulgarii, care și ei formează de la substantivele masculine vocativul în *-e*. Deoarece de la *Petru* vocativul era la bulgari *Petre*, ca la noi, s-a format și un vocativ în *-o* de la feminine, după modelul bulgăresc: *soro!* Dacă și *-e* la masculine ar fi imitat după bulgari, el n-ar fi general, ci numai limitat la unele cazuri și facultativ, ca *-o*, alături de *-ă* — acesta general — la feminin. (Noi putem zice *soro*, *Ano*, alături de *soră*, *Ană*, nu zicem însă *mamo*.)

93. Cercetările de pînă acum n-au izbutit să dea la iveală nici un răsunet s i g u r al **elementului autohton** în limba română. Acest lucru se explică, înainte de toate, prin faptul că nu cunoaștem aproape nimic din limba strămoșilor noștri traco-geto-daci, încît nu suntem în stare să recunoaștem nici ceea ce este de fapt moștenit de la ei. Să ne închipuim că un cataclism ar nimici orice urmă de limbă română și nu s-ar păstra decît un fragment dintr-o pagină de *Mers al trenurilor*, cu numele de localități *Feldioara*, *Bod*, *Brașov*, *Dîrste*, *Timiș*, *Predeal*, *Azuga*... Cum și-ar putea face cineva o idee despre limba română din aceste numiri fără un sens precis și fără rude în românește? Cam în aceeași situație ne găsim cu ceea ce ni s-a păstrat din limba traco-geto-dacilor: o serie de nume de localități sau de persoane, redate într-o transcriere aproximativă cu litere grecești sau latinești, cîteva numiri de plante glosate de PETANIUS DIOSCORIDES, rău și tîrziu transmise, o inscripție pe inelul găsit la Ezerovo, pe care nimeni n-a izbutit încă s-o descifreze...[52]

În epoca romantică a filologiei române, tot ce nu putea fi explicat din latinește sau — după o foarte superficială căutare prin dicționare — ca împrumut din limbile învecinate, se credea că e element dacic, precum crezuse odinioară și D. CANTEMIR, pentru care *stejar*, *pădure*, *helești*, *cărare*, *grăiesc*, *privesc*, *nemeresc* erau elemente dacice. Cu deosebire, B. P. HAȘDEU a crezut că poate descoperi în tezaurul nostru lexical un număr însemnat de elemente dacice. O. DENUSIANU a publicat (HLR. I, cap. II) lista completă a acestor presupuse urme dacice în limba noastră, supunîndu-le unui examen critic și arătînd în cele mai multe cazuri adevărata lor origine.[53] Totuși n-ar fi exclus ca unele cuvinte păstorești ca *brînză* și *zer* sau verbe cu rădăcini atît de adînci în limbă, ca *a băga*, a căror etimologie a rămas obscură, să fie autohtone.[54]

Față de scepticismul de la sfîrșitul veacului trecut, avem, în timpurile din urmă, cîteva încercări noua de a descoperi în românește urme de limbă autohtonă. Forma cuvîntului *Dunăre*, cu terminația *-re*, pare a fi o adaptare dacică a unei numiri mai vechi.[55] Și *Tîmpa* ar putea

fi — precum a arătat N. DRĂGANU — un nume anteroman. În *Turda* se pare că păstrăm o compoziție dacică cu elementul *-dava* „cetate" (în care *v* intervocalic a dispărut ca în elementul latine). Întîiul element de compoziție ar fi *Tur*, care e numele unui sat din apropiere și a pîrîului care curge prin acest loc (DR., IV, 1353). Dintre apelative, se pare că *stînă* se reduce la un[56] *stana* dacic (DR., III, 382); poate și numele de plante *smirdar* (DR. III, 691) și *brînduşă* (DR., III, 571) să fie elemente autohtone.

Pentru recunoașterea cuvintelor moștenite de la strămoșii noștri daco-geto-traci avem un mijloc mai puțin nesigur decît reconstrucțiile tipurilor indoeuropene. E asemănarea pe care o prezintă adesea vocabularul nostru cu limba albaneză. Cînd cuvîntul românesc prezintă aceeași formă și același înțeles ca cel albanez, iar originea lui nu e nici latină, nici slavă sau grecească, avem a face, foarte probabil, cu un împrumut din limba albaneză. Asemenea exemple vom da mai departe, cînd va fi vorba despre albanezi. Cînd cuvîntul albanez și cel român se aseamănă, fără însă ca forma lor sau considerații de ordin semantic să permită să le considerăm ca împrumutate, avem a face, după toată probabilitatea, cu elemente trace, moștenite la noi și împrumutate de la traci de strămoșii iliri ai albanezilor, sau cu cuvinte de origine iliră intrate în limba traco-geto-dacilor și moștenite de la ei de români. La astfel de concluzii sau la concluzii asemănătoare au ajuns FR. MIKLOSICH, G. WEIGAND, K. TREIMER, K. SANDFELD, TH. CAPIDAN, I. ȘIADBEI, AL. ROSETTI ș.a. examinînd coincidențele lexicale albano-române. Și importanța lor în limbă și considerații de geografie lingvistică vorbesc pentru autohtonia unora din aceste cuvinte.[57]

Astfel, cuvinte ca *ceafă*, *grumaz* și *buză*, cărora le corespunde în limba albaneză *kjafë*, *gurmas* și *buzë* ar putea fi autohtone, nu numai fiindcă 90% din termenii care arată părți esențiale ale corpului sunt la noi cuvinte moștenite (din latinește), ci și fiindcă *ceafă* are *ĉ* pentru *k* urmat de palatală, ca în elementele latine, fiindcă celelalte două se rostesc regional cu *dz*, tot ca în elementele latine, fiindcă tulpina *grum-* o regăsim și în *sugrum*, verb care nu există la albanezi și care e compus cu un prefix (*su* < *sub*) ce nu era productiv decît în vremile străbune, și fiindcă *buză* se întîlnește și la bulgari și e, probabil, și la ei o relictă de la traci. Aceeași trecere fonetică ca la *ceafă* o întîlnim și la *jumătate*, care la albanezi are un *gj*. N. JOKL a arătat că alb. *gjymësë* „jumătate" e derivat cu sufixul *-i̯o* dintr-un mai vechi **gi̯umëtë*. Acesta s-a păstrat pînă azi în dialectul gheg (în forma *gjymët* „pe jumătate plin sau gol,

ciuntit", *gjymtoj* „împuținez") și apare și în cuvîntul românesc, care e și el derivat, însă cu sufixul latin de la lat. *medietatem* (ital. *metà*, franc. *moitié* etc.).

Tot ca în elementele latine, găsim prefacerea lui *l* intervocalic în *r*. Aceasta s-a întîmplat mai ales în cazurile cînd îi corespunde în albanezește un *l* velar: *mugull* = *mugur*, *dhallë* = *zară*, *modhullë* = *mazăre*, *thumbullë* = *sîmbure*, *vjedhullë* = *viezure*, *netullë* (probabil înrudit cu slav. *metla*) = *mătură*. Dar *l* velar apare între vocale la noi ca *u* (*stella* > *steauă*), încît trebuie să admitem, cu I. ȘIADBEI, că rostirea velară a lui *l* în cuvintele acestea e un fenomen albanez, care nu exista la cei ce ne-au transmis nouă aceste cuvinte. De fapt, noi găsim rotacizarea lui *l* și în *măgură*, căreia îi corespunde la albanezi un *lj* (*magulje*) și care cuvînt e înrudit cu *mogyla* slav (de unde avem pe *movilă*). Dimpotrivă, am păstrat pe *l* netrecut la *r* în *mal*, căruia îi corespunde la albanezi *malj* (și care e, desigur, un cuvînt străvechi, căci îl regăsim în numirea *Dacia maluensis*) și în *baligă*, la albanezi *bagëlje*, *bajgë*, cuvînt cu o răspîndire mare în nord-vestul Peninsulei Balcanice (sîrb. *balega*, *balaga*) și pînă la italienii din Lissano în Istria (*baligola*). Dacă al nostru *abure* e înrudit cu alb. *avull*, precum ne face să presupunem sensul lor comun, avem, pe de o parte, pe *l* rotacizat, pe de altă parte, păstrarea labialei *v* între vocale, care în elementele latine a căzut atît la noi, cît și la albanezi (*caballus* > *cal*, alb. *kal*).

Ca și la *l*, vedem, chiar în cuvintele de care a fost vorba, că și fricativei dentale albaneze îi corespund în românește mai multe sunete. Astfel, pentru *dh* apare în românește un (*d*)*z*, în *mazăre*. Știm că *ț* și *dz* erau frecvente la traci și la daci; în special în acest cuvînt africata *dz* e atestată în forma *μόζουλα*, transmisă de DIOSCORIDES (care o identifică, adevărat, cu „cimbrul"). Același lucru îl vedem la *vjedhullë* (un derivat de la verbul care în albanezește însemnează „a fura") = *viezure*, *dhallë* = *zară*, *bardh* „alb" = *barză*; pentru afonica corespunzătoare avem *thark* = *țarc*, *thep* = *țeapă*, *grepth* „cîrlig" — *grăpțăna*. Alături de aceste reflexe, vedem că unui *dh* albanez (devenit *th* la sfîrșitul cuvintelor) îi corespunde în românește un *d* în *breth*, articulat *bredh-i* = *brad*, *garth* (înrudit cu *gradŭ* slav) = *gard*, apoi un *r* în *math* = *mare*[58] și în sfîrșit un *j* în *jimb* (*jîmb*) „știrb", „cu gura strîmbă", arom. *jimbu*, *jumbu* „știrb", care amintește pe alb. *dhâmbo*, *dhumboll* „știrb", derivat din *dhâmb* (tosc. *dhëmb*) „dinte". Lui *th* îi corespunde un *s* în *thumbull* = *sîmbure*, *kurthë* = *cursă* și un *f* în *thërrime* = *fărîmă* (dar

la aromâni *sîrmă*, cu *s*). Şi dispariţia lui *n*, în *grîu* şi *frîu*, pe care o întîlnim în *brîu* = alb. *brez* (cf. *mbrenj* „încing") arată vechimea acestui din urmă cuvînt.

Dacă unui *s* românesc îi corespunde (în *bashkë* = *bască*, *shtrep* = *strepede*, *shtrungë* = *strungă*) un *sh* albanez, nu trebuie să uităm că acest *sh* e dezvoltat în albaneză din *s*, deci că formele româneşti reprezintă un stadiu mai vechi.

Din vocalism e de amintit că unui *a* românesc îi corespunde la albanezi un *e* în *bredh-i* = *brad* şi în *grep* „cîrlig, undiţă" = *grapă*.[59] Şi în unele elemente latine albanezii au *e* în loc de *a* (*canis* > *ken*).

Acest fonetism deosebit, la noi şi la albanezi, ne face să credem sau că strămoşii albanezilor au împrumutat aceste cuvinte din alte graiuri tracice decît cele ce sunt la temelia cuvintelor noastre, sau că sunetele, avînd la traci alt colorit, au fost asimilate, în împrumuturi, sunetelor ilirice cele mai apropiate. Desigur că deosebiri dialectale existau la traco-geto-daci. Din asemenea deosebiri se explică poate şi alte divergenţe româno-albaneze decît cele din domeniul fonetic. Astfel, noi avem *grapă* şi *ţeapă*, faţă de alb. *grep* şi *thep*, cu schimbare de gen. În *bunget*, faţă de alb. *bunk* „stejar", *strepede* (la megleniţi *strépij*), faţă de *shtrep*, *şopîrlă*, faţă de *shapi*, limba română are forme la care apar adăugate elemente derivate; invers, în *brîu* noi păstrăm forma mai veche, faţă de derivatul albanez *brez*.

Deosebiri de sens avem în *mă bucur* şi *bucurie*, faţă de alb. *bukurë* „frumos" (sens care trebuie să fi existat şi la noi, precum arată numele de *Bucur*, acelaşi ca *Muşat* = arom. *muşat* „frumos"), *bukuri* „frumuseţe", *bukuronj* „înfrumuseţez"; alb. *bunk* „stejar" — rom. *bunget* „desiş în pădure", alb. *gjysh* „bunic" — rom. *ghiuj* „bătrîn", alb. *moshë* „vîrstă" — rom. *moaşă* „bunică, babă".

Dacă examinăm, după sens, cuvintele enumerate, vedem că ele aparţin unor grupe semantice care la noi sunt bogate în elemente latine, precum termeni în legătură cu corpul omenesc (*ceafă*, *grumaz*, *buză*), cu păstoritul (*mînz*, *strungă*, *ţarc*, *zară*), apoi numiri de animale (*viezure*, *strepede*, *şopîrlă*) sau de plante (*brad*, *mazăre*) sau cuvinte în legătură cu poziţia locurilor (*baltă*, *măgură*, *mal*, *gard*)... E probabil ca şi alţi termeni de aceştia, care după forma lor ar putea fi şi împrumutaţi de la albanezi, să fie străvechi la noi; astfel, *rînză* — alb. *rëndës*, „cheag", poate şi *guşă* — alb. *gushë* (cf. *suguş*): apoi animale şi plante ca *muşcoi* — alb. *mushk* „catîr", *curpen* — alb. *kuljpër*, *kurpulj*; termeni în legătură cu poziţia locurilor, ca *pîrîu* — alb. *përrua* „vale, pîrîu", *ciucă* — alb. *tsukë* „vîrf de deal", *copaci* — alb. *kopaç* „trunchi de arbore" ş.a.

Și răspîndirea geografică la popoarele balcanice a unor asemenea cuvinte le arată a fi mai degrabă relicte ale graiurilor autohtone decît împrumuturi. Astfel e *căciulă* (alb. *kësuljë*, bulg. *kačula*, n. grec. *κατσοῦλα*; de la români: ung. *kacsula* „pălărie de joc"), *copil* (alb. *kopilj*, n. grec. *κοπέλι*, bulg. *kópele* etc., sîrb. *kópil, kópio;* de la români: rus. *kopelŭ*, ung. *kópé*), *fluier* (alb. *fljojere, füell*, sîrb. *frula*, n. grec. *φλογέρα*; de la români: rut. *flojara*, polon. *fujara*, ung. *furulja*), *vatră* (alb. *vatrë* și *votrë*, bulg. *vatră;* de la români: sloven, ceh *vatra*, pol. *watra*) ș.a.

Dintre aceste cuvinte, unele ne îndreaptă spre vest, încît ar putea fi de origine ilirică, deci băștinașe la albanezi și împrumutate de traco-daci de la ei. Astfel, se crede că *mînz*, care se găsește și în italienește *(manzo)*, trebuie adus în legătură cu mesapicul *Menzana* (ca numire a lui Jupiter). Tot iliric se crede că e *baltă* (alb. *baljtë* „noroi, mlaștină", n. grec. *βάλτα*, m. bulg. *baltina*, lomb. *palta*, piemontez *pauta*, emilian *pälta* „noroi"; de la români: rut. *balta* „băltoacă de noroi"), înrudit cu slavul *blato* (ca *gard*, alb. *garth* cu slav. *gradŭ*), poate și *țap* (alb. *ts(j)ap, thjap*, n. grec. *τσ(ι)άπος*,, triest. *zap* „caprone", vegliot *sapial* „capretto", dalmat *zapo* „capro castrato", sîrb., slov., rut., pol., ceh. *cap*, ung. *cáp*, Italia de sud *zappo, dzappu* „țap").

Și unele înțelesuri curioase ale cuvintelor românești pot fi urme din timpuri străvechi. Astfel, noi dacoromânii numim „neaua" și *zăpadă*. Cuvîntul acesta e desigur slav. Dar la nici unii dintre slavi *zapad* nu are sensul de „nea", ci el însemnează de obicei „apus", adică locul unde „cade" (slav. *pasti*) soarele. La albanezi *dëborë* „zăpadă" și *resh* „a ninge" stau în legătură cu cuvinte care însemnează „a cădea". N-ar fi, deci, exclus ca *zăpadă* slav, în sensul de „nea", să fie un decalc străvechi.

94. Dacă deosebirile dintre limba franceză și cea latină le explică unii prin ecoul substratului galic, deosebirile dintre franceză și provansală sunt adesea atribuite **superstratului** franc. În general, întîlnim adesea părerea că prefacerile mari în evoluția unei limbi se datoresc amestecului cu un element etnic nou, suprapus. Acest amestec ar produce — după unii — anumite predispoziții fiziologice, care pot îndruma evoluția limbii în alte direcții decît cele urmate pînă atunci; prestigiul — cred alții — silește pe cuceriți să primească anumite fenomene din limba cuceritorilor. Dacă francezii au diftongi, în opoziție cu provansalii, care păstrează vocalele curate, cauza ar fi, după unii, că francii, deprinși cu diftongii, i-au rostit și cînd vorbeau limba supușilor lor galo-romani, iar aceștia i-au imitat, începînd să rostească și ei limba lor cu „accentul" stăpînitorilor (W. v. WARTBURG).

Precum vom vedea în cele următoare, influența superstratului a fost mare și la noi. Nu cred însă că se va putea dovedi vreodată că transformarea vreunui sunet, ca inovație de rostire, s-ar datora, în românește, amestecului cu alt neam. Dacă noi avem în limbă *h* — pe care latinii nu-l mai rosteau de la o vreme — e probabil că l-am învățat de la slavi. Dar nu trebuie să ne închipuim că acest *h* al nostru ar fi o relictă în gura slavilor românizați, nici rezultatul unei anumite predispoziții pe care organul nostru fonator a dobîndit-o de cînd în vinele strămoșilor noștri a început să curgă și sînge slav, ci el e pur și simplu un sunet învățat prin contactul nostru viu și îndelungat cu slavii trăitori printre noi. Tot așa au învățat aromânii de miazăzi de la greci să pronunțe pe δ și θ, care nu existau în rostirea latină.

Una din cele mai caracteristice inovații în vocalismul românesc este, precum am arătat, afonizarea vocalelor finale. Nu avem nici cel mai slab indiciu că acest fenomen, care deosebește atît de mult limba română de alte limbi, s-ar datora substratului sau unui superstrat. Dimpotrivă, această afonizare se încadrează perfect în sistemul fonetic al limbii române, date fiind cele două particularități de rostire: anticiparea asupra articulației următoare — în cazul de față deschiderea prematură a coardelor vocale pentru poziția de repaus — și scăderea efortului articulator la sfîrșitul cuvîntului.

Totuși, putem face o observație din cele mai interesante în legătură cu afonizarea vocalelor finale și influența superstratului. Numai că ea ne arată tocmai fenomenul opus: în dialectul istroromân, în care influența superstratului slav e atît de mare încît a dus pînă la un stadiu progresat de deznaționalizare, vocalele afonizate au dispărut. Istroromânii s-au deprins atît de mult cu articulația croată, încît sunetele din graiul lor matern, care lipsesc croaților, le par greu de rostit.[60] *În loc ca substratul să iasă la iveală în a doua limbă a acestor indivizi bilingvi, superstratul îi silește să piardă particularitățile specifice ale limbii lor materne.* Într-adevăr, istroromânii nu mai pot rosti *veri, mori,* ca dacoromânii, cu „*i* scurt" final, ci au *ver* „vei" (auxiliar), cu amuțirea completă a vocalei afonizate arhiscurte, sau au *mori,* cu restituirea lui *i* plenison (care în acest caz are rolul unui morfem).

În ceea ce privește diftongii, îi avem și noi, dar ei nu se datoresc vreunui superstrat.

În românește observăm trei mari valuri de diftongare, deosebite și cronologic și în ceea ce privește condițiile în care apar. Avem mai întîi prefacerea străveche a lui *ĕ* accentuat latin în *i̯e* — nu și a lui *ŏ* în *u̯o* — cu rădăcini în latina vulgară. Mai tîrziu, însă tot în vremuri

străvechi, *e* și *o* accentuați s-au prefăcut în *ea* și *oa*. Această diftongare e condiționată de vocala *a* din silaba următoare și se explică printr-o anticipație de rostire, în consonanță cu sistemul fonetic românesc.[61] În timpuri recente se observă al treilea val mare de diftongare, care atinge aproape toate vocalele: *e* se preface în *ie (bu̯rie̯te, Vie̯ta)*, *i* în *ii(i̯inimă...)*, *o* în *uo (pu̯ot, du̯omn...)*, *a* în *ia (mi̯are...)*, *ă* în *iă (ovi̯ăs...)*. Nici el nu se datorește influenței vreunui superstrat.

În ceea ce privește acești din urmă diftongi, apariția lor nu e condiționată nici de lungimea vocalei, nici de alte aspecte fonetice, ca accent, sunete învecinate, poziția în cuvînt etc. În schimb, ei apar în condiții cu totul deosebite: îi găsim adică aproape numai la țară și aici cu deosebire la elementul fără contact cu orașul și cu limba literară, la analfabeți, la copii înainte de vîrsta școlii și cu deosebire la femei (căci acestea umblă foarte puțin în lume și nu prea ies din satul lor). Orașul îi respinge categoric. În liceu aveam un profesor care trecea de „țărănoi" și de care ne bătem joc din cauza rostirii sale *mari̯e, cari̯e*, în loc de *mare, care*.

Opoziția între sat și oraș e evidentă în acest caz. Rusticitatea unui fenomen lingvistic este, deci, un element important, de care trebuie să ținem seama mai ales cînd căutăm să explicăm stări apuse, prin proiectarea în trecut a unor observații făcute în zilele noastre. Ea explică, precum vom mai vedea, în mare parte, poziția limbii române între limbile surori. Pe cînd Apusul era diferențiat din punct de vedere social și avea clase suprapuse care impuneau graiul lor straturilor sociale de jos, la noi societatea era omogenă și stăpînul vorbea limba slugii. Diferențierea limbii la noi nu se făcea — ca să întrebuințăm o imagine a lui W. v. WARTBURG — în sens vertical, de sus în jos, ci orizontal, urmînd un curs lin, cu efecte mai puțin pregnante.

În concluzie: ceea ce se potrivește în unele regiuni, nu trebuie să se potrivească în altele. Pe de altă parte, inovațiile le naște limba — în majoritatea cazurilor — din sine, fără răsunetul substratului sau efectele superstratului. Modificări de rostire cu efecte din cele mai grave pot porni dintr-o neglijență în sincronizarea articulației, care, atingînd sistemul fonetic, trebuie compensată. Avalanșa care mătură pădurea din cale poate fi pornită de un uragan, dar ea poate lua naștere dintr-un grăunte de gheață pe care-l mișcă o rază de soare sau fîlfîirea unei aripi de pasăre.

95. E neîndoios că în vinele noastre curge sînge traco-geto-dac, amestecat cu sînge roman și mai tîrziu cu sînge străin, provenit de la

neamurile pe care le-am asimilat în cursul veacurilor. Dar din punct de vedere lingvistic sîntem un popor romanic și **vorbim o limbă romanică.**

De obicei se spune că limbile romanice s-au n ă ș c u t din limba latină vulgară, că ele sunt f i i c e l e acesteia. Expresia aceasta figurată poate deștepta o imagine greșită. O naștere se întîmplă la o dată fixă — dar limba latină s-a prefăcut pe nesimțite în limbi romanice; mama trăiește, de obicei, alături de fiica pe care a născut-o, — dar limba latină era o limbă moartă în epoca în care neolatinii vorbeau limbile lor.

Vom zice, deci, că *limba română nu este fiica, ci c o n t i n u a r e a limbei latine vorbite odinioară în cele mai multe părți ale imperiului Roman de răsărit.*[62] În cursul veacurilor, limba aceasta a suferit diferite schimbări, în urma evoluțiunilor firești la care e supusă orice limbă în dezvoltarea ei. De aceea limba română de azi se deosebește mult de limba latină; totuși, cunoscînd legile evoluțiunilor de limbă și dezbrăcînd-o de împrumuturile străine, ușor se recunoaște și astăzi sîmburele latin al limbii noastre. Limba română de azi e însăși limba latină, la anul 1939, cu modificările ivite în cursul veacurilor, precum pielea de pe corpul nostru este tot pielea cu care ne-am născut, cu aceeași coloare și cu aceleași semne și alunițe ca și în pruncie, deși toate celulele ei s-au împrospătat în curgerea timpului.

Precum, vorbind despre limba română de astăzi, nu înțelegem în special nici limba lui Eminescu, nici a lui Maiorescu, nici a lui Caragiale sau Creangă, nici limba cutărui țăran din șesul Olteniei sau de aiurea, nici a ciobanului din creștetul Carpaților, ci subt limba română înțelegem limba tuturor românilor, din toate regiunile locuite de români și vorbită de toate păturile sociale, tot astfel limba latină era l i m b a c o m u n ă vorbită de romanii din capitala țării și din provincie, de poeți, cărturari, funcționari, militari, negustori, țărani etc. Fiecare individ, fiecare strat social și fiecare provincie contribuia cu particularitățile ei de grai la această limbă comună latină. Limba română peste cincizeci sau cinci sute de ani nu va fi, deci, urmașa limbii cutărui autor român de azi, ci ea va continua limba de astăzi, la care au contribuit deopotrivă Eminescu, cu împărecherile sale armonioase de vorbe, Maiorescu, cu limba sa corectă și plină de abstracțiuni, Caragiale, cu felul său cizelat și lapidar de a se exprima, Creangă, cu limba sa colorată și plină de plasticitate, țăranul oltean sau din oricare altă parte a țării, cu figuri de limbă împrumutate din sfera vieții agricole, și ciobanul, cu expresiile sale luate din viața păstorească.

Cu cît un popor e mai cult, cu atît limba lui comună se resimte mai puțin de particularitățile pe care le aduce în grai fiecare provincie și fiecare strat social; cu cît el are mai dezvoltat simțul de autoritate și tradiție, respectul lucrului judecat, mîndria civică și grija de a vorbi frumos, cu atît limba scriitorilor lui de seamă pătrunde în cercuri mai largi.

Un asemenea popor era cel latin. Limba latină apare fixată ca limbă literară în sec. III înainte de Hristos. Deosebirea între vechile ordonanțe ale senatului, date în această limbă oficială, și între limba lui Cicero sau a Sfîntului Augustin este mică (A. MEILLET). O admirabilă rețea de comunicație, unind provincie cu provincie și orașele cu satele, nivela deosebirile de grai. Latina „clasică" nu era numai înțeleasă, dar și imitată de toți. Gramatica învățată în școli dădea ca model de imitat limba marilor scriitori, făcînd ca inovațiile firești ale limbii v o r b i t e să nu erupă și să nu se poată generaliza în graiul oamenilor culți.

Abia mai tîrziu, deodată cu decăderea stării înfloritoare culturale, graiul neîngrijit al straturilor de jos, bogat în provincialisme și în expresii familiare, pătrunde din ce în ce mai mult în limba comună. „Rusticitatea" se accentuează pe socoteala „urbanității", vechi tendințe în evoluția limbii, repudiate de scriitorii clasici, ajung să se dezvolte; deodată cu democratizarea progresivă a societății, limba vorbită e invadată de fenomene care mai înainte treceau de vulgare.

„Cît timp burghezimea romană și italică, care deținea puterea centrală a Republicii și Imperiului, exercită o autoritate necontestată în provincie, limba latină a provinciei se supune disciplinei lui „sermo urbanus" al capitalei; dar din momentul cînd legiunile din Hispania, Rhaetia și Germania sînt chemate, fără distincție, să apere granițele Italiei, din clipa cînd Columella, Martialis, Lucanus, Quintilianus, Orosius, ieșiți din Spania, sînt considerați ca poeți și istorici mari, limba latină a provinciei nu mai recunoaște fără rezervă supremația Italiei. Lingvistica de mîne va înlătura ipoteza unității lexicale a latinei vulgare, care nu se acordă nici cu istoria, nici cu ceea ce observăm astăzi în statele moderne". (J. JUD, *Revue de linguistique romane*, I, 189 și 192.)

96. Această vulgarizare a limbii latine, care se recunoaște atît de bine în limbile neolatine, a făcut pe învățați să susțină, printr-un fel de exagerare, că limbile romanice nu derivă din limba latină „clasică", ci din limba **latină vulgară**. Termenul acesta e consacrat, deci nu mai poate fi înlocuit.[63] Trebuie numai să ne păzim a-l înțelege greșit și a crede că limbile romanice continuă limba vorbită de un singur strat social, vulgul.

Cum avem să înțelegem „latina vulgară", ne-o vor arăta mai bine cîteva exemple.

Cînd învățăm să scandăm hexametrele latine, ni se spune că sunetele închise în paranteze din *monstr(um) (h)orrend(um) inform(e) ingens* nu se citesc, precum se citesc în proză. Ce însemnează asta? Că sunetele *m* final și *h*, în orice poziție, nu se mai rosteau în graiul de toate zilele. Avem, deci, a face cu un caz asemănător cu cel din versurile românești *ceru-i ca oglinda* sau *satu-n colb se-neacă*. Deși în școală învățăm că formele articulate de la *cer* și *sat* sunt *cerul* și *satul*, în graiul de toate zilele zicem *ceru*, *satu*, fără *l* final. Poeții — chiar cînd sunt versificatori atît de scrupuloși ca ALECSANDRI și ST. O. IOSIF — își permit „licența" de a introduce — dacă ritmul cere acest lucru — rostirile „vulgare".

Fiecare din noi avem mai multe „limbi". Cei ce în scierile lor sau cînd vorbesc pe tribună, pe scenă, pe catedră și la ocazii festive zic *omul acela va face* sau *fratele Anei venise cînd m-am întors*, ca în limba literară, întrebuințează, în cercul familiar și între prieteni sau cînd se adresează unui inferior, o limbă mai puțin îngrijită, mai bogată în particularități regionale și zic *omul ăla* (sau *cela*, după provincii) *are să facă* (sau *o face*) și *fratele lu Ana a venit* (sau *a fost venit*, în unele regiuni) *cînd m-am întors*. CICERO însuși, în scrisorile trimise amicilor săi intimi, are expresii familiare, pe care nu le întrebuința cînd vorbea în senatul roman.

Diftongul *au* are diferite reflexe în limbile romanice, dar aceleași în toate cuvintele; unde, ca în românește, *au* s-a conservat, îl întîlnim și în *taurus*, ca și în *aurum ... (taur, aur ...)*; unde a devenit *o*, ca în italienește, el apare în toate cuvintele: *oro*, *toro ...*; unde avem *ou*, ca în portugheză, întîlnim *ouro. touro ...* Cu toate acestea, în loc de *auris*, toate limbile romanice au forme care se reduc la *oricla* (atestat în *Appendix Probi* și chiar la CICERO), cu *o* (rom. *ureche* — ca *ucid* din *occido*—, ital. *orecchia*, sard. *orija*, franc. *oreille*, span. *oreja*, port. *orelha*), iar limba română (*curechi*) și cea italiană *(colecchio)* pleacă și de la o formă *colic(u)lus*, în loc de *caulis* cu *au*. Explicarea acestei neregularități e următoarea: în jurul Romei diftongul *au* devenise, în graiul de la țară, *o*. Această rostire fu adusă de la sat și în capitală. În unele cuvinte a fost adoptată și în graiul oamenilor culți. Astfel, vînzătorii de legume sau bucătăresele au adus în oraș forma *coliculus*, în loc de *caulis*, pe care au adoptat-o și gospodinele; tot astfel doicile și servitoarele au introdus mai întîi în camera copiilor — precum dovedește forma diminutivală — pe *oricla* (în loc de *auris*), adoptată apoi, de la

copii, de părinți. O dată încetățenite în capitală, aceste forme s-au răspîndit în imperiul întreg, precum se vede din formele romanice pentru „ureche", citate mai sus.

Unele inovațiuni, ivite foarte devreme în limbă, au fost considerate de la început ca forme urîte sau vulgare și au fost repudiate de scriitori sau privite de ei ca arhaisme. Abia în momentul cînd limba literară nu mai avea prestigiul de mai înainte, aceste inovațiuni, conservate în limba poporului, au putut să se extindă, să se generalizeze și să devină colective, mai ales în provinciile în care școala nu mai exercita o influență puternică, de exemplu în unele regiuni din Italia și în Imperiul roman răsăritean. Acesta e, bunăoară, cazul dispariției lui *s* final, care e atestată în latinește foarte de timpuriu, dar care era legată de anumite condiții de fonetică sintactică. Ca *s* final care „se leagă" în franțuzește de începutul vocalic al cuvîntului următor *(les amis*, rostit *le zami*, față de *les maisons* pronunțat *le mezõ*), așa se păstra, după cît se pare, *s* final latin numai cînd cuvîntul următor începea cu vocală, bunăoară *(h)abemus auru(m)*, dar dispărea cînd urma un cuvînt începător cu consonantă *(h)abemu mensa(m)*. Țările romanice se împart în două: unele, de exemplu Italia (în cea mai mare parte) și România, au generalizat amuțirea lui *s* în toate cazurile; celelalte țări romanice — desigur și sub influența școalei — au păstrat pe *s* final.

Unele substantive de declinarea a treia aveau la plural, alături de desinența „regulată" *-ēs*, și forme în *-īs*, care treceau în latina clasică de „arhaice". De fapt, din punct de vedere al dezvoltării istorice, desinența *-ēs* era originară la tulpinele consonantice și s-a dezvoltat din *-ens* (indoeur. *ns*): *pedes*, *homines*; iar desinența *-īs* aparținea la origine tulpinelor în *-i* și s-a născut din *-ins*: *hostis* = got. *gastins*. Prin analogie, raportul acesta s-a turburat cu timpul, și *-ēs* s-a generalizat, rămînînd totuși cîteva cazuri terminate în *-īs* alături de *-ēs*. Se pare însă că în graiul viu, cel puțin în Italia și în Imperiul de est, *-īs* era des întrebuințat, căci în italienește și în românește *(frați, vulpi, verzi ...)* substantivele și adjectivele terminate în *-e* formează pluralul în *-i*. Avem totuși și urme de plurale în *-e*, precum, în italienește *fonte, vite, radice ...*, alături de *fonti, viti, radici ...*, în românește *care* (din *quales*), mai demult *pace* (în loc de *păci*), *pădure* (în loc de *păduri*), iar azi, pe o mare întindere, *frunte* (în loc de *frunți*).

Cazul ca în limba comună — și chiar în limba aceluiași individ — să se păstreze atît forma „clasică", cît și cea „vulgară", se întîlnește adesea și astăzi și era frecvent și în latinește. Alături de formele literare *iepurele, cînele, spune-le...* eu întrebuințez foarte adesea — mai ales

cînd vorbesc repede — formele sincopate *iepurle, cînle, spun-le* ... Tot astfel existau și în latinește — și sunt atestate subt amîndouă formele — *viridis* și *virdis, laridum* și *lardum* etc. Șovăirea aceasta se reflectează și în limbile romanice, dintre care unele au generalizat sincoparea, altele au menținut-o numai în anumite cazuri. În românește avem *verde* din *virdis, solzi* din *solidi, încărca* din *carricare* ..., dar *oameni* din *homines, încălecare* din *caballicare* etc. Interesante sunt mai ales derivatele în *-ulus*, care apar în românește cînd sincopate *(unghe* din *ungula, mușchi* din *musculus* ...), cînd nesincopate (*singur* din *singulus, mascur* din *masculus* ...). Avem chiar cazuri cînd s-au păstrat aceleași cuvinte cu amîndouă formele: alături de *staul* din *stablum* (ca *faur* din *fabrum*) avem, în unele regiuni, *staur*, care derivă din *stabulum*, cu *u* nesincopat; alături de *umbla* din *amblo* avem *îmbuestru* din **ambulester*, de asemenea cu *u* păstrat. Probabil că formele nesincopate, adică literare, erau cele întrebuințate în armată și păstrate de „veterani" și după ce deveneau „bătrîni", încît față de *stabulum* din cazarmă era *stablum* al țăranului, alături de **ambulester* ca termen al cavaleriei, *amblo* întrebuințat de toată lumea. Dacă în *piersică* din lat. *persica* l-am conservat nealterat pe *rs* — ca în Provansa *(persega)* și Catalonia *(pressec)* — și nu l-am prefăcut în *ss*, ca în *sursum* > *sussum* > *sus* și *deorsum* > *deossum* > *jos*, e fiindcă acest cuvînt orășenesc își păstrase forma literară. În Italia *(pesca)* și în Franța *(pêche)*, unde piersicul important din Persia începuse să se cultive și la țară, numele lui, devenit popular, era *pessicum* (CGL, III, 358, 74).

Avem uneori și **hiperurbanisme**, cazuri de exces de zel în prefacerea rostirii țărănești în rostire orășenească. Astfel, *cearcăn* al nostru presupune o formă **circanus*, în loc de *circinus*. În latinește intraseră adică cîteva cuvinte străine, mai ales grecești, cu *a* în silaba intertonică. Poporul latin, pentru care *a* în asemenea poziție era neobișnuit, le-a adaptat cuvintelor vechi, prefăcîndu-l pe *a* în *ĭ (e)*: *cithara* (din grecește) a devenit *cithera* (atestat subt forma aceasta în *Appendix Probi*), de unde al nostru *ceteră; cerasus* a devenit *ceresus* (apoi *ceresia*, de unde *cireașă*) etc. Cum alături de popularul *cithera* exista, în graiul claselor culte care știau grecește, și forma *cithara*, s-a creat în loc de *circinus* (din grec. κίρκινος) o formă **circanus*, de unde al nostru *cearcăn*.

Dacă examinăm exemplele cu *a* intertonic în limbile romanice, vedem că aceste limbi se comportă cu totul diferit: unele din ele (ca spaniola, sarda și, dintre dialectele italiene, cel calabrez, venețian și genovez) păstrează formele cu *a*, altele pe cele cu *e*, iar cele mai multe —între ele și româna — au forme cu *a* sau cu *e*, uneori cu *a* și cu *e* (DR.,

III, 394 ș.u.). *Din asemenea exemple ne putem convinge că limba latină nu era unitară pretutindeni și mai ales că vulgarismele nu erau repartizate în toate provinciile la fel.* Astfel, mutarea accentului de pe prefix pe tulpină, în cuvinte simțite ca derivate, e un fenomen repartizat în diferite feluri pe teritoriul Romaniei. Pe cînd limbile romanice de vest au schimbat pe *cómpăter* în *compáter* (după *commāter*), în Romania estică avem amîndouă accentuările: *commáter* și *cómmater*, *cónsocer* și *consócer*.

În general însă **deosebirile esențiale ale latinei vulgare față de latina clasică** se întîlnesc în toate sau în cele mai multe limbi romanice. *Dimpotrivă, nu toate vulgarismele pe care le întîlnim în inscripții sau în alte monumente cu caracter vulgar, s-au păstrat în limbile romanice.* Forme ca *noella, noembries* pentru *novella, novembris* — și tot așa alte asemenea „vulgarisme", atestate la Probus ș.a. — existau în unele regiuni, dar nu s-au generalizat, precum dovedesc corespondentele lor romanice. Dacă în loc de *ipse* găsim forma *isse* — din care derivă *îns* al nostru — aceasta nu însemnează că toate cuvintele cu *ps* din latina clasică erau rostite cu *ss* în latina vulgară.

Limba latină clasică o cunoaștem din scrierile literaților. De unde o cunoaștem pe cea vulgară? Deși nu avem monumente scrise numai în această limbă, avem totuși posibilitatea să reconstruim, din diferite izvoare, particularitățile ei cele mai însemnate. Iată — după minunata caracterizare dată de W. MEYER-LÜBKE (în *Grundriss*-ul lui G. GÖRBER) care sunt cele mai însemnate din aceste izvoare:

a) Scriitorii latini își dădeau seama de diferențele care existau între limba literară pe care o scriau ei și între *sermo quotidianus, proletarius, rusticus, vulgaris* și *militaris*. În unele scrieri, precum în comediile în care se introduceau personagii din straturile sociale de jos, autorul le pune să vorbească ici și colo cu particularitățile lor de grai, fiind sigur că vor stîrni rîsul auditorilor, întocmai precum ALECSANDRI și CARAGIALE, în măsură cu mult mai mare, întrebuințează în comediile lor acest mijloc de a produce comicul și de a caracteriza personajele. Ici și colo se găsesc notițe și la retori ca CICERO și QUINTILIAN. Ceva mai bogați în construcții populare sunt enciclopediștii, ca GELLIUS și ISIDOR de SEVILLA și scriitorii bisericești *(Vulgata)*.

b) Prețioase sunt mai ales observările g r a m a t i c i l o r latini, care adesea vorbesc de b a r b a r i s m e l e și s o l e c i s m e l e limbii. Aceste greșeli împotriva regulelor gramaticale redau în mare parte limba uzuală. Deosebit de important e caietelul de notițe pe care un elev de școală și l-a întocmit ca să se dezbere de greșelile de pronunțare și de gramatică. Dacă în acest *Appendix Probi* aflăm: *vetulus non veclus*, sau *auris non oricla*, putem deduce că în limba lui PROBUS se pronunța *veclus* (rom. *vechi*) și *oricla* (rom. *ureche*). Profesorul său îl certa mereu în școală, făcîndu-l atent că latinește corect are să zică *vetulus*, „non" *veclus*, *auris*, „non" *oricla*, iar bietul elev își făcu o listă întreagă de astfel de cuvinte rostite greșit. Pentru noi, aceste greșeli, care nu-s altceva decît vulgarisme, sunt de cea mai mare valoare.

c) Tot astfel găsim, în g l o s e l e ce ni s-au păstrat, o mulțime de cuvinte și forme vulgare. Glosatorii explicau cuvinte din scriitorii clasici neîntrebuințate în graiul

zilnic și neînțelese de publicul cititor precum, bunăoară, în cărțile de lectură introduse în școlile noastre se explică adesea, în note, cuvintele pe care elevii nu le cunosc. Astfel aflăm: *arcitidon id est giniperu*, sau *collirida*: *turta*, în glosele de la Reichenau. Pentru noi importantă nu e lemma „arcitidon" sau „collirida", cuvinte neologice împrumutate de vreun scriitor latin din greceşte, ci interpretamenta „giniperu" și „turta", sinonimele obișnuite pe vremea glosatorului, pe care le găsim în *jneapănul* și *turta* noastră.

d) Inscripțiile, nu atît cele oficiale, care erau scrise într-o limbă corectă, ci mai cu seamă cele private, precum pietrele mormîntale pentru oameni mai săraci, făcute de meșteri simpli, fără multă știință de carte, cuprind de asemenea multe forme vulgare. Astfel, bunăoară, dacă într-o inscripție de la sfîrșitul secolului I citim NAERVAE, C.I.L., II, 5546 (= inscripția 5546 din volumul II — care cuprinde inscripțiile aflate în Spania — din marea colecție îngrijită de MOMMSEN: *Corpus inscriptionum latinarum*), avem o dovadă că meșterul care a săpat-o în piatră pronunța pe *ae* ca *e*, deoarece-l pune la loc nepotrivit. Tot astfel în *membra ad duos fratres*, C.I.L., XIII, 2483, aflăm un caz de genitiv construit cu prepoziția *ad* înainte de numerale, precum se zice și azi în românește: *a doi frați*. [64]

e) Mai puțin material ne dau manuscrisele, copiile după scrierile clasice, făcute mai tîrziu de copiști mai puțin culți, care deci strecurau uneori forme vulgare în textul copiat. Astfel, în loc de *palude*, aflăm scris într-un loc *padule*, ceea ce nu va fi numai o greșeală de scris, ci era, probabil, forma metatezată pe care o întrebuința copistul și pe care o regăsim și în cuvîntul românesc: *pădure*.

f) Și cuvintele latine împrumutate de alte limbi ne dau posibilitatea să facem deducțiuni asupra limbii poporului roman. Germanul *Keller*, *Kelch* din *celarium*, *caliceum* pe de o parte și *Zelle*, *Kreuz* din lat. *cella*, *cruce*, pe de altă parte, dovedesc că pe vremea cînd vechii germani au învățat de la romani cultura viilor, *c* înainte de *e* se pronunța palatal, iar mai tîrziu, pe cînd misionarii romani au dus creștinismul la germani, pronunțarea aceasta se schimbase în africată.

g) Cel mai bogat izvor pentru reconstruirea limbii latine vulgare sunt însă limbile romanice. Cunoscînd legile fonologice ale fiecărei limbi romanice în parte, putem reconstrui cuvîntul latin. Astfel, comparînd, în limbile romanice, corespondentele cuvintelor latine clasice *cauda*, *florem* și *aurum:*

românește:	co*a*dă	flo*a*re	*au*r
reto-roman:	k*ua*	flu*r*	*o*r
italienește:	c*o*da	fi*o*re	*o*ro
vechi-provensal:	c*o*za	fl*o*r	*au*r
franțuzește:	qu*eue*	fl*eur*	*o*r

ne convingem că, în vocalism, *cauda* nu dă aceleași rezultate ca *aurum*, precum ne-am aștepta, ci se dezvoltă ca *florem*. Aceasta a făcut pe DIEZ, părintele filologiei romanice, să reconstruiască tipul latin vulgar * *cōda*, înaintea căruia puse un asterisc, indicînd astfel că forma aceasta nu o putem atesta în texte latine, dar că limbile romanice ne silesc să presupunem existența ei în limba latină vulgară. De la DIEZ încoace filologia romanică a progresat; înmulțindu-se izvoarele noastre pentru cunoașterea formelor vulgare, s-a aflat nu numai *cauda*: *coda*, C. Gl. L., V, 445, II (prescurtare pentru marea colecție *Corpus glosariorum latinorum*, editată de G. GOETZ), ci forma *coda* s-a descoperit și în copii după scrierile lui VARRO, CICERO ș.a. Nu demult W. MEYER-LÜBKE a dovedit că forma *coda* este îndreptățită și etimologiceşte și că literarul *cauda* e un hiperurbanism.

Acest exemplu ne arată cît de justă a fost speculația lui DIEZ. Depășită cu progresul științei, elevii săi au fost în stare nu numai să suprime asteriscul, prin care maestrul indica forma ipotetică reconstruită din limbile romanice, ci au găsit și explicarea ei. [65]

97. Latinitatea limbii române se cunoaște din întreaga ei structură. Organizația limbii noastre se face pe bază latină, morfemele și instrumentele ei gramaticale sunt de origine latină, iar întrebările la care răspundem cînd construim fraza — această esențială parte constitutivă a limbii (cf. § 79) — sunt *cine?*, *ce?*, *cui?*, *a cui?*, *care?*, *cum?*, *unde?*, *cît?* ... tot cuvinte de origine latină. Ceea ce s-a adăugat mai tîrziu, prin împrumut de la vecini, acestui stoc latin, e înainte de toate de ordin frazeologic și lexical. Dacă o mare parte din sufixe e de obîrșie străină, aceasta se explică tot ca o influență a lexicului străin asupra celui românesc. Sufixul diminutiv *-iță*, noi nu l-am împrumutat ca m o r f e m de la slavi, ci în limba noastră au intrat de la vecinii noștri slavi o seamă de cuvinte terminate în *-iță*, care toate exprimau ceva mic, tînăr, simpatic etc. și din care, prin analiză, am extras pe teren românesc sufixul diminutiv *-iță*. *Importanța influenței slave nu se recunoaște din cele cîteva sufixe, ci din deasa întrebuințare a diminutivelor și din mulțimea de funcții pe care le îndeplinesc, ca la slavi, în limba noastră.*"[66]

Dar chiar în ceea ce privește tezaurul nostru lexical, numărul mare de cuvinte de origine străină e mai mult o înșelăciune optică. Adevărat că, dacă luăm *Dicționarul etimologic* al lui CIHAC și asemănăm tomul I, în care sunt cuprinse cuvintele romane, cu tomul II, care conține pe cele de obîrșie străină, vedem că acesta din urmă e cu mult mai voluminos. Indicele de la sfîrșit are cu totul 5765 de cuvinte, dintre care numai 1165 sunt de origine latină, iar restul de 4 600 îl formează cuvintele slave, turcești, neogrecești, ungurești și albaneze. Dar precum nu vom număra cărămizile din care s-a clădit un palat, spre a cunoaște stilul lui arhitectonic, astfel nu vom face deducții asupra firii unei limbi dintr-o statistică ce numără cuvintele dintr-un dicționar.

Orice dicționar etimologic e unilateral, căci el ține seama numai de originea, nu și de **circulația cuvintelor** în limbă. Într-un dicționar etimologic cuvinte cunoscute și întrebuințate zilnic de fiecare român, din orice parte a țării, ocupă o unitate de loc, întocmai ca vorbele întrebuințate numai în cîte o regiune — și acolo foarte rar — și necunoscute tuturor celorlalte ținuturi.

E meritul lui B.P. HASDEU de a fi arătat că provincialismele și termenii speciali nu pot avea aceeași valoare în limbă ca vorbele ele-

mentare cu care operăm zilnic. Într-un dicționar mare, cum e cel al Academiei Române, chiar acele vorbe străine care sunt cunoscute în toate părțile românești au o frazeologie și o dezvoltare semantică săracă, în raport cu cele moștenite din latinește. Astfel, bunăoară, slavul *a găsi* sau maghiarul *a bănui* ocupă în *Dicționarul Academiei* cîte $1^1/_2$ — 2 coloane, pe cînd *a ajunge* ocupă 5 coloane, *a bate* — 13, *a avea*—14, iar *a face* chiar 40 de coloane.

Aceste cuvinte cu o întrebuințare zilnică multiplă sunt „banii buni" ai limbii, ele formează stocul de aur care ridică „valuta". De aceea, numai acea statistică are o îndreptățire științifică, la care ținem seamă și de răspîndirea și circulația cuvintelor. Rezultatele ei vor diferi în mod surprinzător de statistica mecanică, pe care unii au încercat s-o facă după dicționarul lui CIHAC.

Dar este cu putință să facem o asemenea statistică? Credem că da. Printr-un mijloc foarte simplu: numărăm toate cuvintele — și cele care se repetă — dintr-un text oarecare, și stabilim cîte din ele sunt moștenite și cîte împrumutate.

Astfel, dschizînd bunăoară, la întîmplare, *Baladele și idilele* lui COȘBUC, am găsit între cele 117 cuvinte, de pe pagina 101, nu mai puține decît 102, deci 88% de proveniență latină; am făcut controlul, numărînd cuvintele de pe aceeași pagină din *Legendele sau basmele românilor* de ISPIRESCU și, între 363 de cuvinte, am găsit numai 30, adică 9% de origine străină, iar pe pagina 79 din *Poveștile* lui CREANGĂ (ed. „Bibliotecii pentru toți", care are mai puțin de 101 de pagini), între 233 de cuvinte, numai 18, deci 8% nu erau romanice. Luați media între COȘBUC și CREANGĂ și veți găsi că ea e 10% pentru cuvintele străine, cam ca la ISPIRESCU.

Pentru a avea un termen de comparație, am făcut numărătoarea pe pag. 101 a romanului *Le crime de Sylvestre Bonnard* de ANATOLE FRANCE și am găsit același raport între elementul latin moștenit și cel împrumutat din alte limbi, ca la scriitorii români. D. MACREA a numărat cuvintele începătoare cu litera B în *Dictionnaire étymologique de la langue française* de O. BLOCH și a găsit — eliminînd cele 142 de cuvinte de origine necunoscută sau obscură — că din 536 de vorbe numai 108 sînt moștenite din limba latină, deci 20%. În dicționarul lui CIHAC elementul latin e de 23%.

Același raport îl avem dacă asemănăm *Tatăl nostru* românesc cu cel franțuzesc. Din 60 de cuvinte ale rugăciunii noastre numai 6 — adică 10% — nu sunt de origine latină, pe cînd în cea franceză numărul cuvintelor care nu sunt moștenite din latinește este de 7.

Datele acestea fiind destul de surprinzătoare, am căutat să le controlez printr-o numărătoare de alt fel. Am făcut-o cu termenii privitori la corpul omenesc. Am luat din dicționarul lui DUDEN figura care reprezintă trupul unui om și am completat lista termenilor dați de el pînă la o sută, mai ales cu verbe și adjective. Astfel la *ochi* am adăugat pe *văd* și pe *orb*, la *barbă* pe *rade* și pe *alb* etc. Dintr-o sută de cuvinte obținute astfel, 92 sunt de origine latină, două sunt și ele străvechi și probabil autohtone (*ceafă* și *grumaz*), trei slave (*trup, gît, gleznă*), unul slavo-grec (*mirosi*) și unul obscur (*burtă*). Mi se va aduce, poate învinuirea că am ales tocmai părțile corpului, fiindcă acestea sunt, precum se știe, vorbe prin excelență „moștenite". Dar ceea ce se potrivește pentru românește e valabil și pentru alte limbi. Ca să pot face o asemănare, am dat lista acestor cuvinte unui francez, unui italian și unui englez, să le traducă în limbile lor. Cercetînd originea cuvintelor corespunzătoare în aceste limbi, am găsit: în italienește 92 elemente latine, 1 celto-latin *(camminare)*, 1 galoroman *(gota)*, 2 germane *(biondo, bianco)*, 1 francez *(mangiare)*, 1 oriental *(azzuro)* și 2 obscure *(brizzolato, fiutare)*; în franțuzește 89 latine, 1 galoroman, (*jone*), 1 italian *(moustache)*, 6 germane *(touffu, gris, bleu, blond, marcher, blanc)* și 3 obscure *(borgne, morve, hoquet)*; în englezește, 86 germane, 13 romane *(round, rare, tress, temple, face, blue, taste, jaw, palm, bowels, loins, muscles, vein)* și unul germano-roman *(armpit)*.

Iată lista celor o sută de cuvinte care numesc în românește părțile corpului sau noțiuni în legătură cu ele: *cap* < lat. caput, *creieri* < lat. cerebrum, *minte* < lat. mens, *rătund* < lat. retundus (= rotundus), *păr* < lat. pilus, *des* < lat. densus, *rar* < lat. rarus, *subțire* < subtilis, *cărunt* < lat. canutus, *tunde* < lat. tondere, *coadă* < lat. coda (= cauda), *tîmplă* < lat. templa (= tempora), *față* < lat. facia (= facies), *frunte* < lat. frons, *lat* < lat. latus, *îngust* < lat. angustus, *ochi* < lat. oc(u)lus, *albastru* < lat. albaster, *negru* < lat. niger, *vedea* < lat. videre, *plînge* < lat. plangere, *lacrimă* < lat. lacrima, *orb* < lat. orbus, *chior* < turc. kjor, *ureche* < lat. oricla (= auris), *auzi* < lat. audire, *surd* < lat. surdus, *nas* < lat. nasus, *nară* < lat. naris, *muci* < lat. muccus, *strănuta* < lat. sternutare, *mirosi* < slav. mirosati (din grecește), *bucă* < lat. bucca, *mustață* < lat. * mustacia, *buză* (cf. alb. buzë), *roșu* < lat. roseus, *gură* < lat. gula, *mînca* < lat. manducare, *bea* < lat. *bibere*, *zice* < lat. dicere, *spune* < lat. exponere, *rîde* < lat. ridere, *limbă* < lat. lingua, *gusta* < lat. gustare, *dinte* < lat. dens, *măsea* < lat. maxilla, *roade* < lat. rodere, *falcă* < lat. falx, *bărbie* < lat. * barbilia, *barbă* < lat. barba, *lung* < lat. longus, *rade* < lat. radere, *gît* < slav. glŭtŭ, *înghiți* < lat. inglutire, *sughița* < lat. sugglutiare (= singultio), *ceafă* (cf. alb. kjafë), *piept* < lat. pectus, *sîn* < lat. sinns, *coastă* < lat. costa, *inimă* < lat. anima, *plămîni* < lat. pulmo, *sufla* < lat. sufflare, *suspina* < lat. suspirare, *tuși* < lat. tussire, *umăr* < lat. humerus, *braț* < lat. brachium, *subsuoară* < lat. sub ala, *mînă* < lat. manus, *cot* < lat. cubitum, *deget* < lat. digitus, *unghie* < lat. ungula, *palmă* < lat. palma, *pumn* < lat. pugnus, *spate* < lat. spatha, *burtă* (origine obscură), *mațe* < lat. matia, *ficat* < lat. ficatum, *fiere* < lat.

fel, *rinichi* < lat. reniculus, *băşică* < lat. vesica, *buric* < lat. umbilicus, *picior* < lat. * peciolus (petiolus), *merge* < lat. mergere, *umbla* < lat. ambulare, *şale* < lat. sella, *coapsă* < lat. coxa, *genunche* < lat. genunc(u)lus, *pulpă* < lat. pulpa, *gleznă* < slav. glezĭnŭ, *călcîi* < lat. calcaneus, *trup* < slav. trupŭ, *piele* < lat. pellis, *alb* < lat. albus, *os* < lat. ossum (= os), *muşchi* < lat. musculus, *carne* < lat. caro, *vînă* < lat. vena, *sînge* < lat. sanguis, *naştere* < lat. nascere, *moarte* < lat. mors.

De ce creşte deodată atît de mult numărul cuvintelor de origine latină după aceste statistici? Pentru că vorbele care exprimă noţiuni elementare, cu care operăm la tot pasul, sunt mai toate moştenite din latineşte, pe cînd cele luate de la străini sunt în cea mai mare parte termeni speciali, întrebuinţaţi numai în anumite regiuni sau de anumite clase sociale.

Din cauza aceasta putem exprima fraze întregi, fără să întrebuinţăm nici un cuvînt de obîrşie străină, dar cu greu vom putea construi o propoziţie, cît de scurtă, care să fie compusă numai din vorbe neromane. Nu cred să existe, în toată literatura noastră, o singură strofă care să cuprindă numai cuvinte împrumutate din alte limbi, dar avem strofe întregi, şi dintre cele mai frumoase, care constau numai din cuvinte de origine romană:

Somnoroase păsărele
Pe la cuiburi se adună,
Se ascund în rămurele —
Noapte bună!

sau

Mai am un singur dor:
În liniştea sării
Să mĭ lăsaţi să mor
La marginea mării...

Rezultă, dar, din aceste constatări că şi în privinţa tezaurului lexical, limba română nu e mai romanică, nici mai puţin romanică decît limba italiană, franceză sau oricare alta din limbile neolatine, ci pur şi simplu romanică, fără comparativ, căci noţiunea „romanic" e absolută şi nu sufere gradaţie. Românii de azi continuă a vorbi limba romană din estul Imperiului. În cursul veacurilor ea s-a transformat printr-o dezvoltare firească. Dar tocmai aceste elemente nouă, care se adaugă la elementul vechi, prin amestecul şi traiul la un loc cu alte neamuri, constituie nota esenţială care deosebeşte noţiunea exprimată prin cuvîntul *romanic* sau *neolatin* de cea cuprinsă în cuvîntul *roman* sau *latin*.

D. Mazilu a arătat că din cele 1907 de cuvinte care compun cele 98 de strofe din *Luceafărul* lui Eminescu, 1685 sunt de origine latină, fără să socotească neologis-

mele, deci 88,6%, de 11 ori mai multe decît cele de origine slavă și de opt ori mai numeroase decît toate cele străine. 13 strofe au numai cuvinte de origine latină, iar în strofele care conțin momentul culminant al poemului proporția acestora e de 95%.

Desigur că eufonia versurilor lui Eminescu se explică în mare parte prin această instinctivă preferință pentru cuvintele de origine latină. Dar el nu este singurul poet care își compune strofele numai din elemente latine. Iată începutul unei poezii populare, care n-are nici un cuvînt de origine străină:

Aseară te-am așteptat
Tot cu foc și cu lumină
Și cu dor de la inimă.
Dac-am văzt că nu mai vii
Pusei dorul căpătîi...

HASDEU a publicat alte două, din Dobrogea, în *Cuvente den bătrîni*, III, p. 96 iar TH. CAPIDAN una aromânească în revista *Familia* (1935). Și în proză întîlnim fragmente importante constătătoare numai din elemente latine. Iată unul — destul de lung, căci conține 120 de cuvinte — din *Palia de la Orăștie* (1582), care, precum se știe, este tradusă din ungurește: „Și zise Dumnezeu; fie lumină și fu lumină. Și văzu Dumnezeu c-ară fi bună lumina și despărți Dumnezeu lumina de la întunearec. Și chemă lumina zio și întunerecul noapte; și fu dentru seară și dentru demăneața zua dentîiu. Și zise Dumnezeu: fie tărie, în mijlocul apelor să desparță apele de la ape. Și feace Dumnezeu tărie și despărți apele ce era de supt tărie de la ceale ce era desupra tărie; și fu așa. Și chemă Dumnezeu cea tărie cerul; și fu seară și demăneață zua a doa. Și zise Dumnezeu: stringă-se apele de supt ceriu într-un loc, să se vază uscatul; și fu așa. Și chemă Dumnezeu uscatul pămînt și strinsul apelor chemă mare. Și văzu Dumnezeu că fu bine".

98. Statistica termenilor referitori la părțile corpului s-a făcut după cuvintele întrebuințate în limba literară. Limba poporului e adesea mai conservatoare decît cea a claselor culte. Dacă examinăm volumul I al *Atlasului lingvistic român*, vedem că din împrumuturile străine multe sunt necunoscute pe un teritoriu mare al României.

Astfel, vedem din harta noastră 7 (lucrată după ALR. I, 354 și 357 și ALRM. I, 52 și 53) că termenul *gît* e răspîndit numai în vechiul regat și în regiunile mărginașe transilvănene, bucovinene și bănățene. Părțile vestice și nordice ale României nu cunosc acest cuvînt deloc (sau numai în timpul din urmă, prin școală), ci întrebuințează cuvîntul *grumaz*, de origine autohtonă. Acesta trebuie să fi fost termenul întrebuințat și în celelalte părți, înainte ca slavul *gît* să-l fi golit de preciziune semantică, să-i fi restrîns întrebuințarea la vite sau să-l fi scos cu totul din uz. Urmele lui *grumaz* se cunosc și în expresia *grumazul* (sau *grumajii*) *gîtului*, întrebuințată destul de des în Țara Românească, mai rar în Moldova. Termenul concurent pare a fi fost în vechime *gușă*, păstrat la aromâni și în șase puncte din Banatul sudic cu înțelesul de „gît".

E probabil ca *grumazul* să fi fost gîtul întreg, iar *guşa* numai partea anterioară a lui sau laringele. În acest caz verbul *sugruma* însemna strîngerea gîtului de jur împrejur, iar *sugușa* apăsarea laringelui pînă la sufocare. Așa s-ar explica și sensul de „partea dinapoi, de la ceafă, a gîtului" pe care *grumaz* l-a primit pe alocuri, în opoziție cu *guşa*, partea dinainte. Evoluția sensului de la „gît" la cunoscuta boală și umflare a glandelor tiroide pare a fi fost aceeași ca a lui *goitre* francez, dintr-un derivat al latinescului *guttur*.

Harta 8, lucrată după ALRM. I, 60, ne arată că aria lui *burtă* e restrînsă asupra Țării Românești, cu mici depășiri ale hotarelor în Transilvania sudică și în Banat. Jumătatea nordică a țării zice *pîntece*, care e *pantex* latin. Sud-vestul Ardealului, cu Banatul și Crișana, zice *foale*, de asemenea un cuvînt latin *(follis)*: în glumă și în batjocură burta (umflată, mare) a fost asemănată cu un foi. Dacă *pîntece* s-a păstrat pe alocurea și în aria *burtă*, aceasta se datorește mai ales expresiei „a lua în pîntece", des întrebuințată în biserică (despre Maica Precesta); de fapt, în unele puncte *pîntece* se zice numai despre burta femeilor. Pe de altă parte, vedem că, chiar în aria lui *burtă*, acest cuvînt se întrebuințează mai mult cînd e vorba de animale. Deosebit de interesant este ceea ce ne spune BRĂTESCU-VOINEȘTI: pentru el *burtă* și *pîntece* sunt sinonime, dar nu poate zice *ciorbă de pîntece*, ci numai *ciorbă de burtă*. E o indicație că *burta* la origine era numai cea de animale, mai ales ca termen culinar, și că numai în glumă sau în batjocură s-a zis și despre oameni că au „burtă". Același lucru s-a petrecut, pe cît se pare, cu *mai*, de origine maghiară, care a înlocuit pe o mare întindere pe vechiul *ficat*. Precum englezii au alături de cuvintele de origine germană, care numesc diferite animale domestice, termeni francezi pentru carnea gătită a acestor animale, așa am împrumutat noi de la unguri — mari cultivatori de gîște — termenul *mai*, pentru ficatul (de gîscă) gătit. Apoi s-a întîmplat ceea ce cu o mie și mai bine de ani mai înainte se întîmplase în latinește, cînd cuvîntul *jecur* a dispărut din limbă, pentru ca *ficatum* — adică ficatul de gîscă gătit cu smochine *(ficus)*, o mîncare predilectă la romani — să-i ia locul.

Chiar cuvîntul *trup*, care e vechi la noi, căci îl au și istroromînii și aromînii — l-au împrumutat de la slavi și albanezii — n-a izbutit încă să alunge cu desăvîrșire pe *corp*. Precum se vede din ALRM, I, 1, *corp* se păstrează în șase puncte în Banat, în șapte în Muntenia, mai ales în regiunea muntoasă (unde nu-i probabil să fie neologism), iar în șaisprezece puncte din Oltenia, Banat, Crișana, Transilvania sud-estică

Harta 7

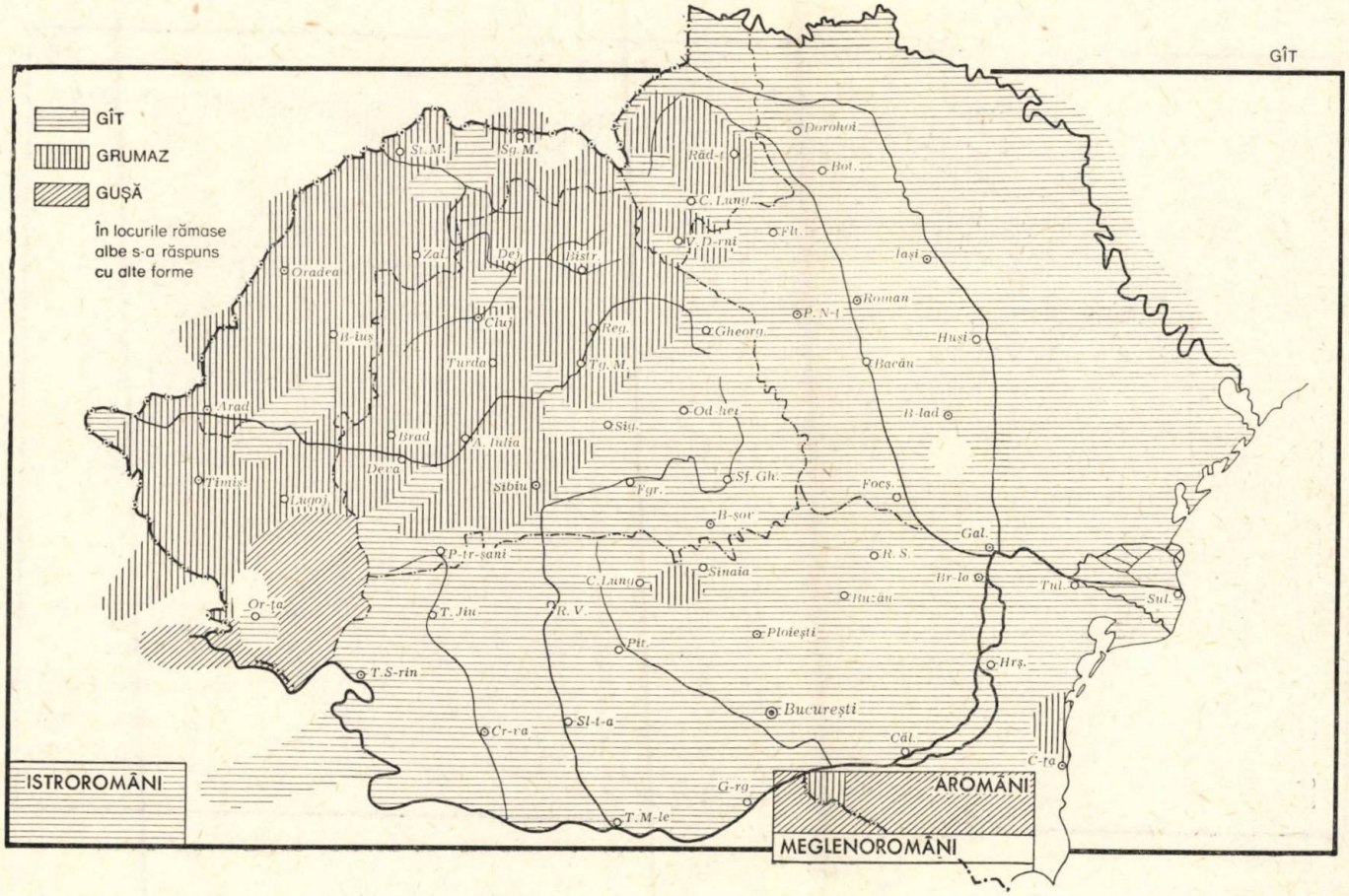
GÎT
GÎT
GRUMAZ
GUŞĂ
În locurile rămase albe s-a răspuns cu alte forme
ISTROROMÂNI
AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI
St. M.
Sg. M.
Răd-t
Dorohoi
Bot.
C. Lung.
Flt.
V. D-rni
Iaşi
Zal.
Dej
Bistr.
Oradea
Roman
P. N-ţ
Cluj
Reg.
Gheorg.
Huşi
B-iuş
Turda
Tg. M.
Bacău
Arad
Od-hei
B-lad
Sig.
Brad
A. Iulia
Deva
Sf. Gh.
Focş.
Timiş.
Lugoj
Sibiu
Fgr.
B-şov
Gal.
P-tr-şani
R. S.
Sinaia
Br-la
Tul.
Sul.
C. Lung.
Buzău
Or-ţa
T. Jiu
R. V.
Ploieşti
Pit.
Hrş.
T. S-rin
Bucureşti
Sl-t-a
Cr-va
Căl.
C-ţa
G-rg
T. M-le

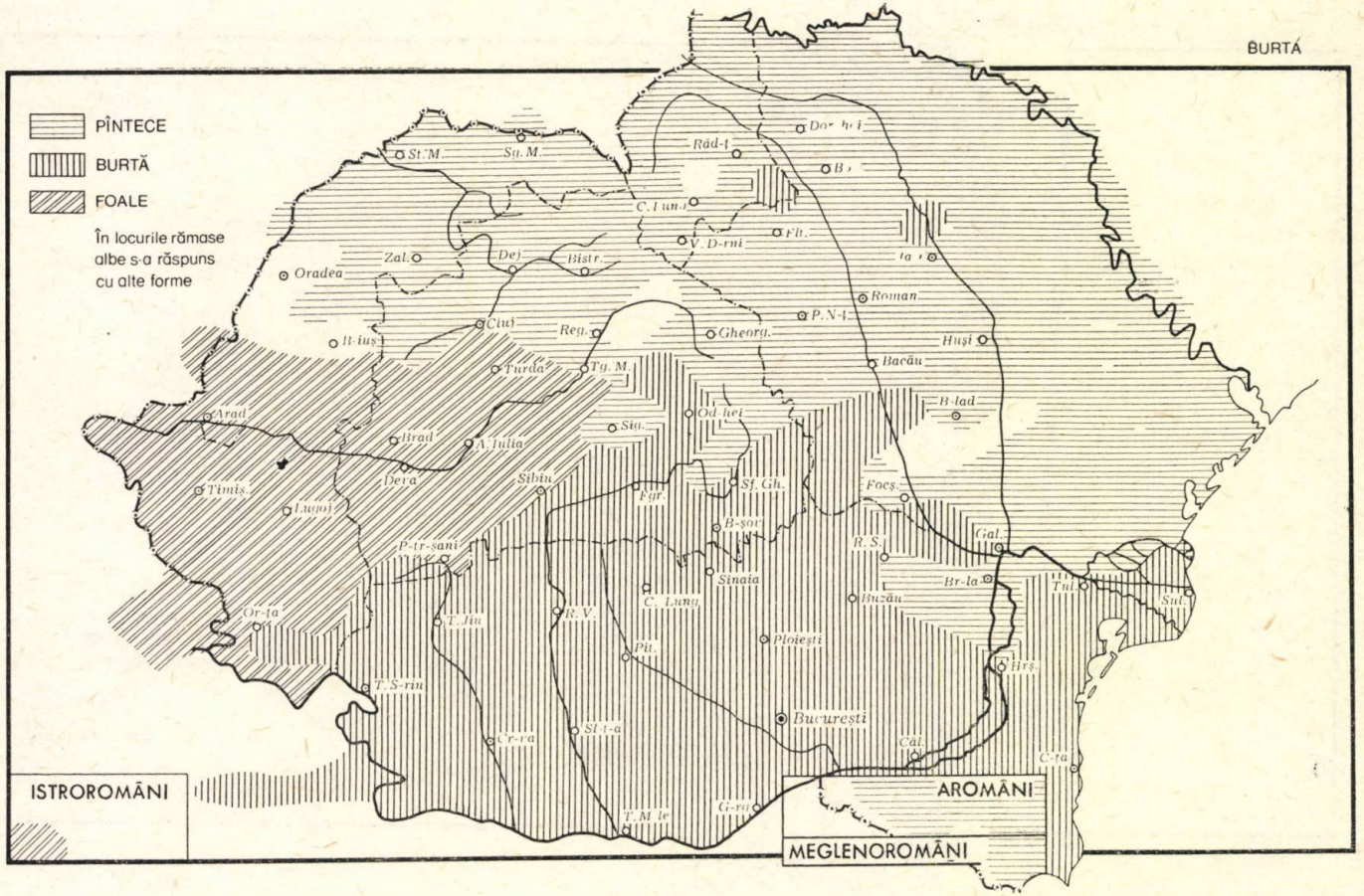
BURTĂ
PÎNTECE
BURTĂ
FOALE
În locurile rămase albe s-a răspuns cu alte forme
ISTROROMÂNI
AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI
St. M.
Sg. M.
Rád-ţ
C. Lung
V. D-rni
Flt.
Zal.
Dej
Bistr.
Oradea
Roman
P. N-ţ
Cluj
Reg.
Gheorg.
Huşi
B-iuş
Turda
Tg. M.
Bacău
B-lad
Arad
Od-hei
Sig.
Brad
A. Iulia
Deva
Sibiu
Sf. Gh.
Focş.
Timiş.
Lugoj
Fgr.
B-şov
Gal.
P-tr-şani
R. S.
Sinaia
Br-la
Tul.
Sul.
Or-ţa
T. Jiu
R. V.
C. Lung
Buzău
Pit.
Ploieşti
Hrş.
T. S-rin
Bucureşti
Cr-va
Sl-t-a
Căl.
C-ţa
T. M-le
G-rg

Harta 8

Harta 9

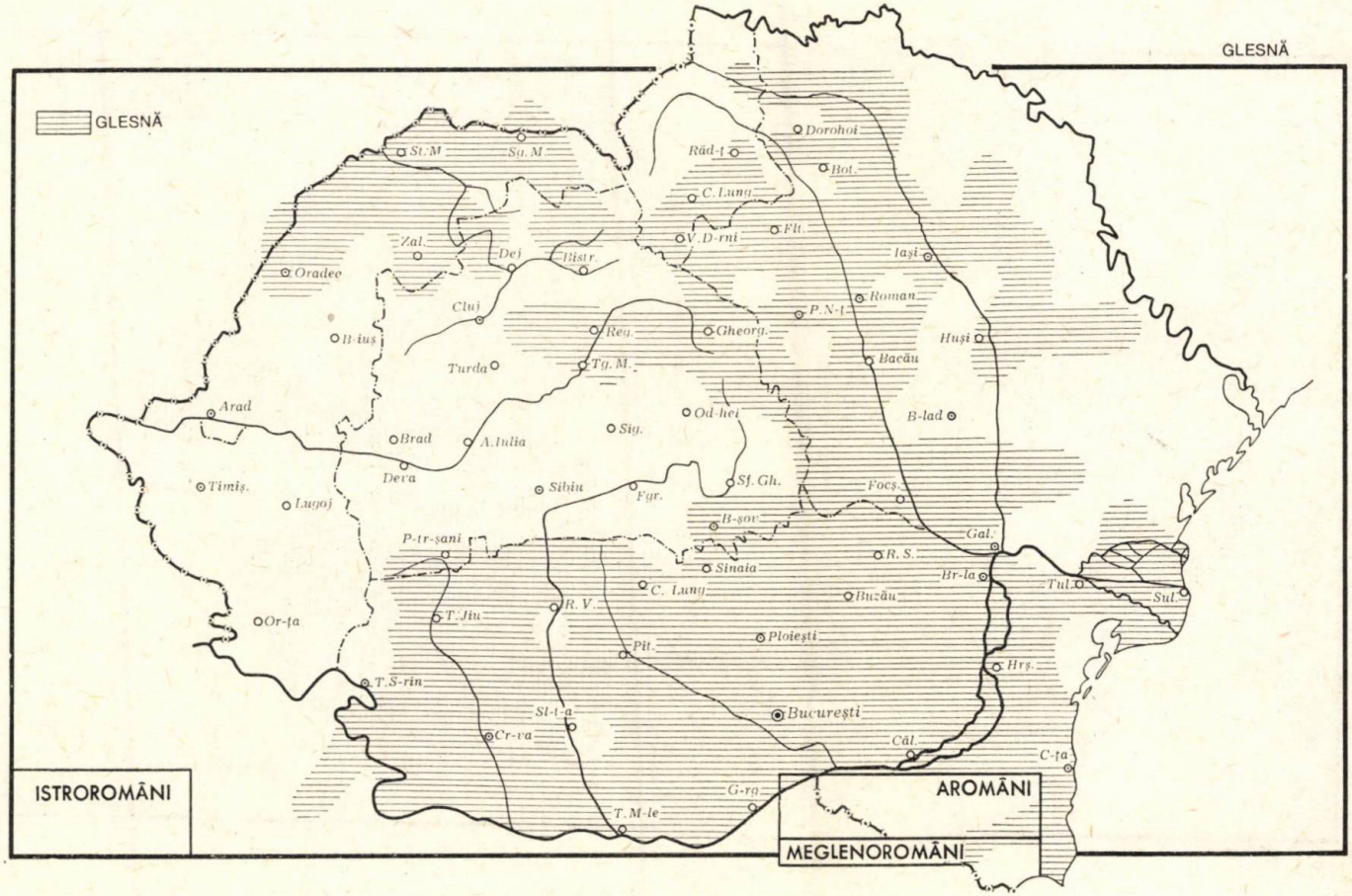
GLESNĂ
GLESNĂ
St. M
Sg. M
Dorohoi
Răd-ţ
Bot.
C. Lung
V. D-rni
Flt.
Iaşi
Zal.
Dej
Bistr.
Oradee
Roman
P. N-ţ
Cluj
Reg.
Gheorg.
Huşi
B-iuş
Bacău
Turda
Tg. M.
Arad
Od-hei
B-lad
Brad
A. Iulia
Sig.
Deva
Timiş.
Sibiu
Fgr.
Sf. Gh.
Focş.
Lugoj
B-şov
Gal.
P-tr-şani
R. S.
Sinaia
Br-la
Tul.
Sul.
C. Lung
Buzău
R. V.
T. Jiu
Or-ţa
Ploieşti
Pit.
Hrş.
T. S-rin
Sl-t-a
Bucureşti
Cr-va
Căl.
C-ţa
G-rg
T. M-le
ISTROROMÂNI
AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI

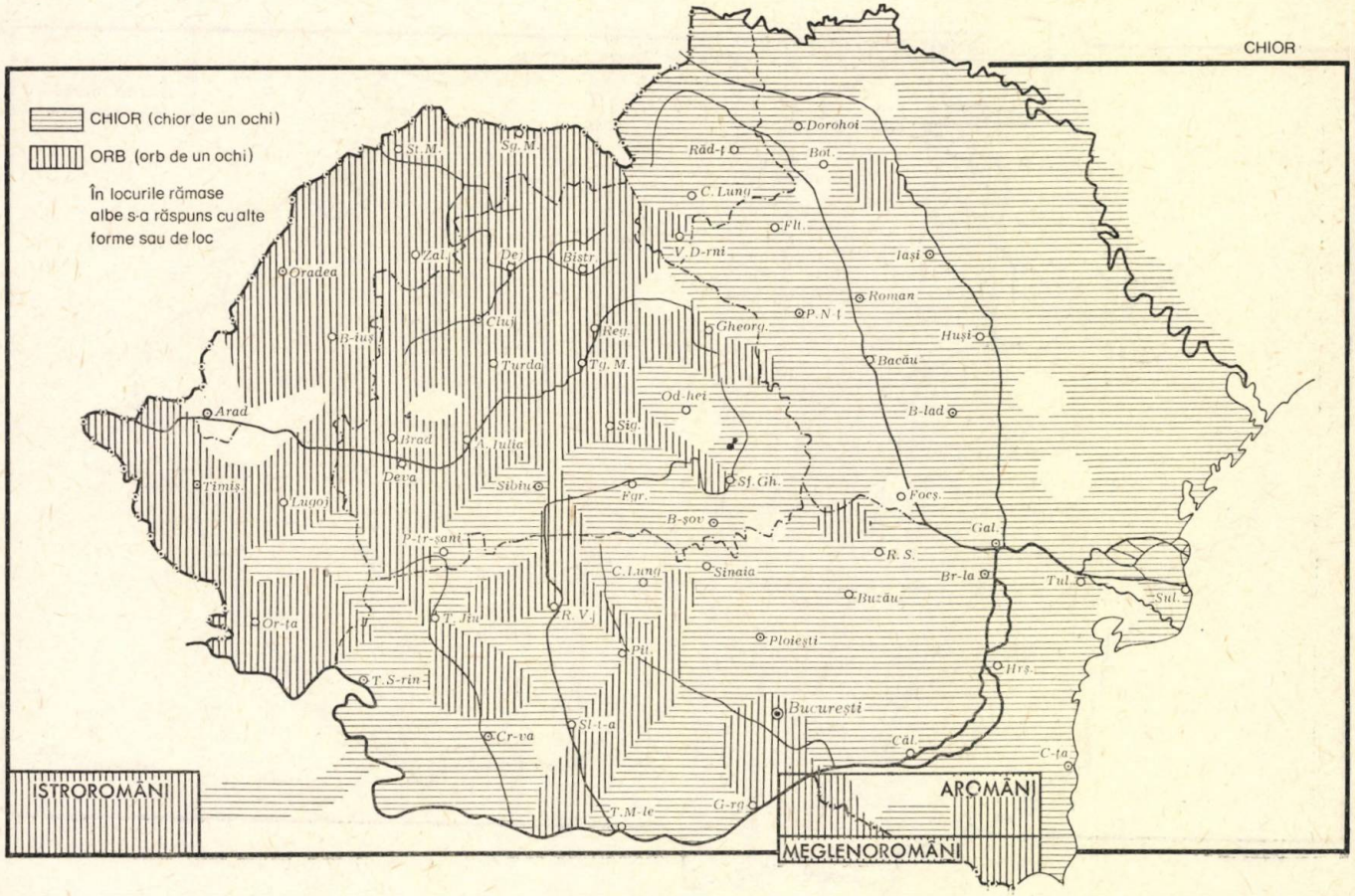
CHIOR
CHIOR (chior de un ochi)
ORB (orb de un ochi)
În locurile rămase albe s-a răspuns cu alte forme sau de loc
St. M.
Sg. M.
Dorohoi
Răd-ți
Boț.
C. Lung
Flt.
V. D-rni
Iași
Oradea
Zal.
Dej
Bistr.
Roman
P. N-ț
Cluj
Reg.
Gheorg.
Huși
B-hus
Turda
Tg. M.
Bacău
Od-hei
Arad
B-lad
Brad
A. Iulia
Sig.
Deva
Timiș.
Lugoj
Sibiu
Făr.
Sf. Gh.
Focș.
B-șov
Gal.
P-tr-șani
R. S.
C. Lung
Sinaia
Br-la
Tul.
Buzău
Sul.
Or-ța
T. Jiu
R. V.
Ploiești
Plț.
Hrș.
T. S-rin
București
Sl-t-a
Cr-va
Căl.
C-ța
ISTROROMÂNI
T. M-le
G-rg
AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI

Harta 10.

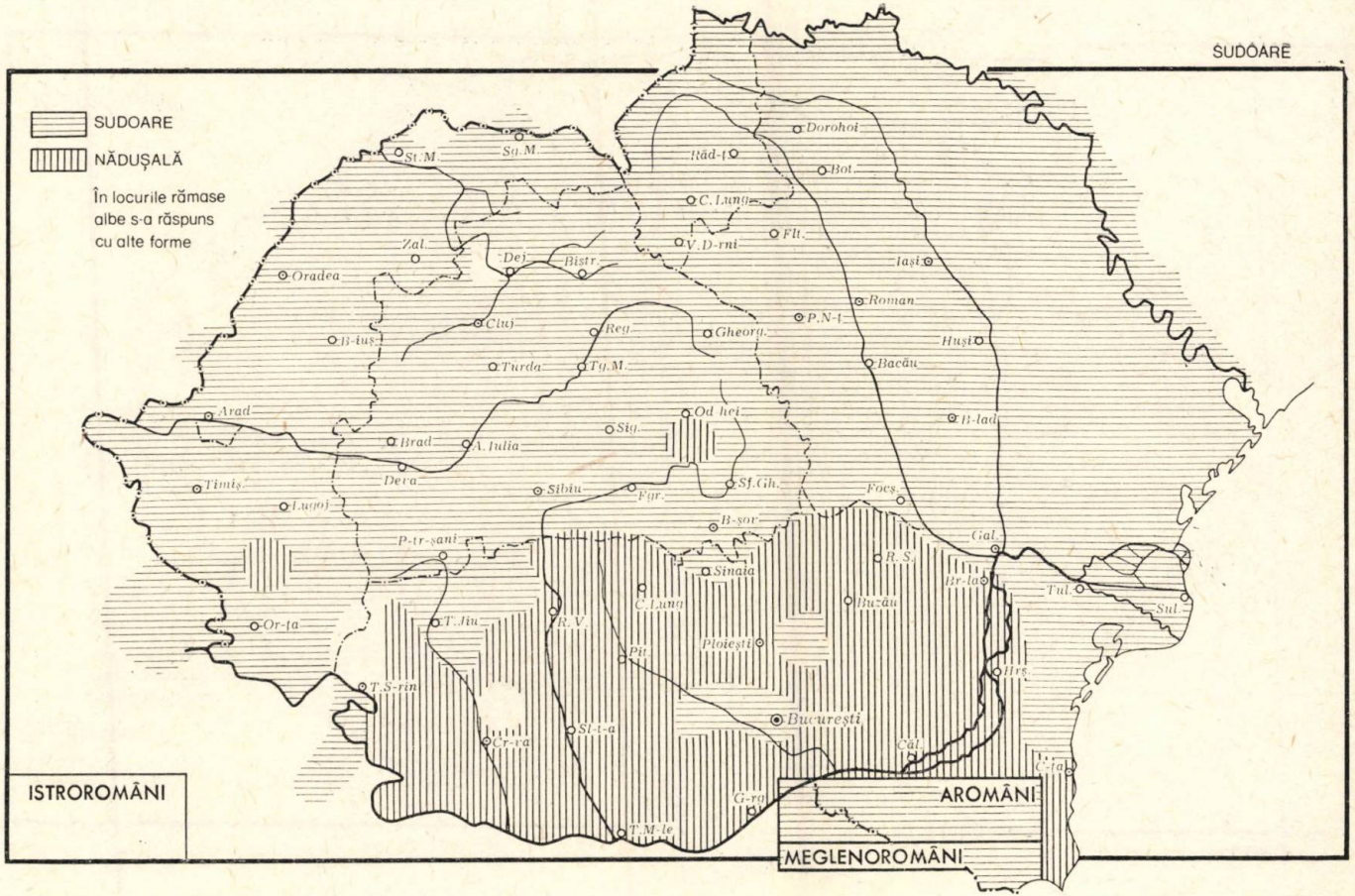
SUDOARE
SUDOARE
NĂDUȘALĂ
În locurile rămase albe s-a răspuns cu alte forme
ISTROROMÂNI
AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI
St.M.
Sg.M.
Răd-ț
Dorohoi
Bot.
C.Lung
Flt.
V.D-rni
Zal.
Dej
Bistr.
Oradea
Iași
Roman
P.N-ț
Cluj
Reg.
Gheorg.
B-iuș
Turda
Tg.M.
Bacău
Huși
Arad
Od hei
Sig.
B-lad
Brad
A.Iulia
Deva
Timiș
Sibiu
Fgr.
Sf.Gh.
Focș
Lugoj
B-șov
P-tr-șani
Gal.
R.S.
Sinaia
Br-la
Tul.
Sul.
C.Lung
Buzău
Or-ța
T.Jiu
R.V.
Ploiești
Pit.
Hrș.
T.S-rin
București
Sl-t-a
Cr-va
Căl.
C-ța
G-rg
T.M-le

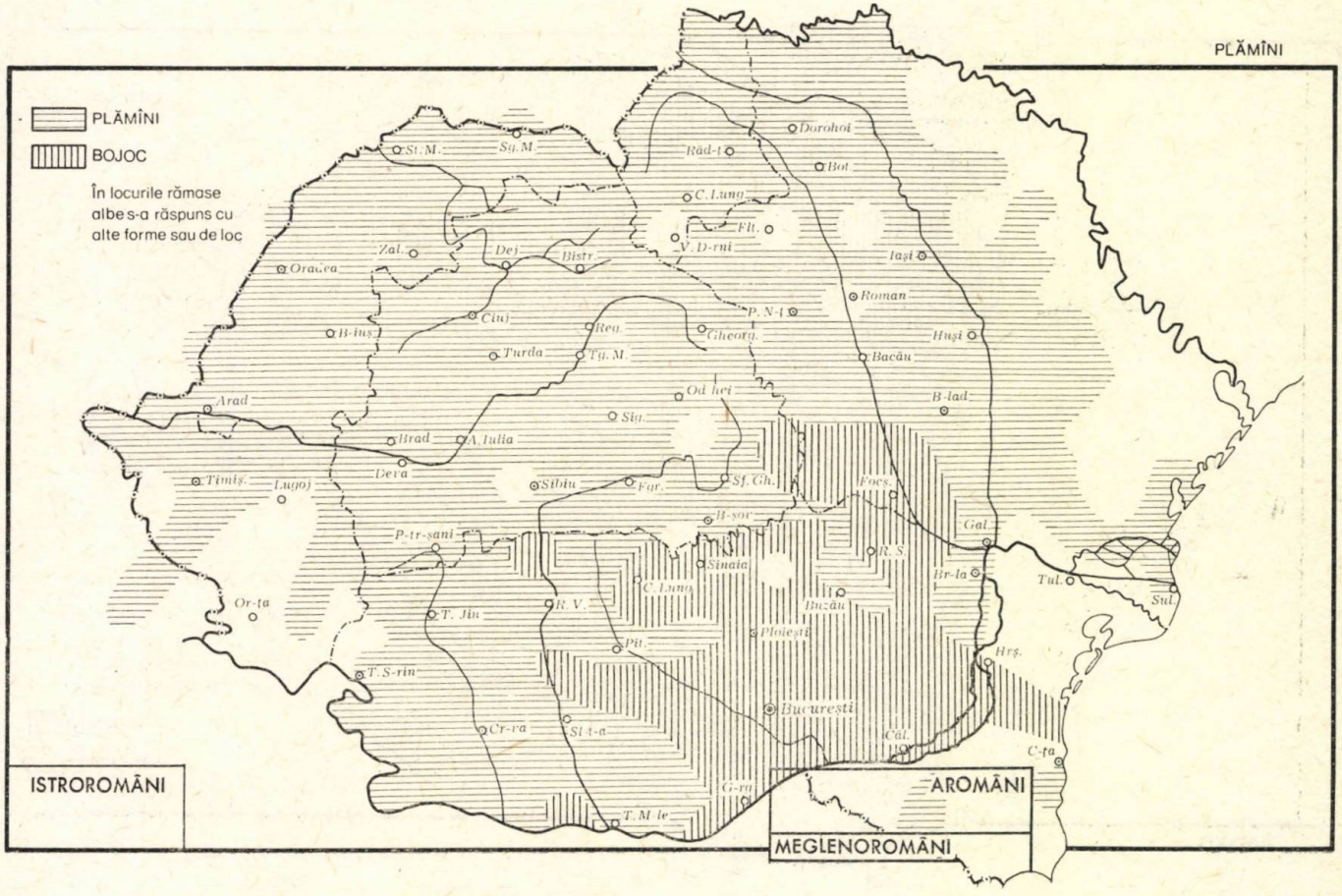
PLĂMÎNI
PLĂMÎNI
BOJOC
În locurile rămase albe s-a răspuns cu alte forme sau de loc
St. M.
Sg. M.
Răd-i
Dorohoi
Bot
C. Lung
Flt.
V. D-rni
Iaşi
Zal.
Dej
Bistr.
Oradea
Roman
Ciuj
P. N-t
B-iuş
Reg.
Gheorg.
Huşi
Turda
Tg. M.
Bacău
Od hei
B-lad
Arad
Sig.
Brad
A. Iulia
Timiş.
Lugoj
Deva
Sibiu
Făg.
Sf. Gh.
Focş.
B-şov
Gal.
P-tr-sani
Sinaia
R. S.
Br-la
Tul.
Sul.
C. Lung
Or-ta
T. Jiu
R. V.
Buzău
Ploieşti
Pit.
Hrş.
T. S-rin
Bucureşti
Cr-va
Sl. t-a
Cal.
C-ta
G-ra
T. M. le
ISTROROMÂNI
AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI

Harta 12

și în Moldova vestică, *corp* se întrebuințează alături de *trup*. P. PAPAHAGI a arătat că *corp* e popular și în dialectul meglenit (unde de obicei se zice *snagă*).

Cît despre *gleznă*, precum se poate vedea din ALR. I, 147, cuvîntul acesta e necunoscut în multe regiuni — mai ales în Transilvania și Banat — unde i se zice, cu cuvinte de origine latină, *încheietură*, *oul piciorului* sau *nod* (*nodea*, *ncdiță* etc.). În harta noastră 9 am însemnat aria lui *gleznă*, rămînînd neînsemnate regiunile în care se întrebuințează alți termeni.

Și turcescul *chior* e un cuvînt întrebuințat mai mult în vechiul regat, precum se vede din harta noastră 10, lucrată după ALRM. I, 100. Aproape tot vestul teritoriului, cu partea apuseană a Transilvaniei și cu insule în Oltenia și unele regiuni de prin Muntenia și Moldova, întrebuințează pe *orb de un ochi*, adică „lipsit (lat. *orbus*) de un ochi", mai rar numai pe *orb*.

Alteori limba literară păstrează cuvîntul latin, iar cuvîntul nou există numai ca termen regional. Astfel, vechiul *sudoare (asudoare)*, din lat. *sudor, -oris*, păstrat în cele mai multe părți, a fost înlocuit cu totul sau parțial, prin Muntenia, de slavul *năduşeală* — precum se vede din harta noastră 11 (lucrată după ALRM. I, 9). Tot astfel, vechiul *plămîni* din lat. *pulmones*, a fost înlocuit prin Muntenia de *bojoc (bojog, borjoc* etc.), precum se vede din harta noastră 12, lucrată după ALRM. I. 68.

Dintre cuvintele de origine străină, de care vorbim, numai greco-slavul *mirosi* e răspîndit pe tot teritoriul român (afară de istroromâni). Așa ne arată ALR. I, 53. Dar atlasele lingvistice ne înfățișează numai cuvîntul care se iveşte spontan, în mintea subiectului anchetat, termenul care e oarecum la suprafața memoriei lui lingvistice, nu și rezerva lexicală pe care omul o mai posedă. Astfel, în nici un sat din Bucovina nu e notată întrebuințarea lui *auzi* cu înțelesul lui „mirosi" *(se aude rău* = = miroasă rău*)*, deși această imitație după slavi e curentă acolo, ca și la istroromâni *(io-m azvít cu nuásu ke ĭíhne)*. Nu se dă nici *apuți*, atestat în texte vechi și întrebuințat pe alocuri și azi în Banat și în Bucovina. Abia dacă există în ALR. I, 53 cîteva urme despre existența lui *simți* cu sensul de „mirosi", deși cei mai mulți români întreabă foarte adesea „nu simți nimic?", în loc de „nu miroși nimic?". Cel ce știe citi hărțile atlaselor, își va zice că chiar această uniformitate a ariei lui *mirosi* e o dovadă că vorba veche pe care a înlocuit-o trebuie să fi fost bolnavă. Într-adevăr, judecînd după alte limbi romanice, nu *olēre* era termenul latin popular pentru „a mirosi", ci *sentire* (franc. *sentir*). Prin pluri-

semia sa, acest cuvînt, care era în același timp termenul general pentru perceperea cu oricare simț și termenul special pentru perceperea cu simțul mirosului, era pentru români echivoc și, deci, bolnav, încît cuvîntul nou, cu înțeles precis, a putut prinde rădăcini pretutindeni, fără să izbutească însă să-l înlocuiască de tot pe cel vechi.

O simplă privire asupra acestor hărți ne arată că fiecare cuvînt își are istoria și aria sa de răspîndire, deosebit de ale altora.[67] Și ne mai arată cît de vană este încercarea de a stabili procentul de sînge latin după cuvintele latine păstrate de noi, precum se făcea pînă nu demult.

Ceea ce e firesc într-o limbă, nu e păstrarea, ci **uzarea cuvintelor**. Hărțile atlaselor lingvistice ne arată — cum a dovedit-o cu atît talent J. GILLIÉRON — de cele mai multe ori lupta pe viață și pe moarte ce se dă între cuvintele vechi și cele nouă. *Aceste cuvinte nouă, care apar în locul celor vechi, nu trebuie să fie împrumutate din alte limbi, ci pot face parte și din stocul de cuvinte moștenite, întrebuințate însă în mod figurat, sau sunt derivate de-ale cuvintelor vechi.* Astfel, vedem că lui *cultellus* (franc. *couteau*) îi corespunde la noi **cotitus* > *cuțit*; pentru *filare* avem *torquere* > *toarce;* pentru *fornax* avem **coctorium* (răspîndit și în Italia meridională) > *cuptor*; pentru *lentus* avem *quietus* > *încet;* pentru *malus* avem *reus* „culpabil" > *rău;* pentru *molere* — deși s-a păstrat *mola* > *moară* — avem *machinari* „a pune în mașină" > *a măcina;* pentru *pes* — păstrat în *piezi* și în derivatul *pieziș* — avem pe *picior;* pentru *planus* avem pe *nitidus* „strălucitor" > *neted;* pentru *plorare* avem *plangere* > *plînge;* pentru *precare* avem *rogare* > *ruga;* pentru *sine* și *minus* avem *foras* > *fără;* lui *somniare* — deși avem pe *somn* — îi corespunde * *visare* > *visa* etc.

Aceste elemente latine, dezvoltînd — în parte chiar în latinitatea estică — alte înțelesuri decît în Romania apuseană, fac și ele ca neolatinii să înțeleagă limba română atît de greu. Un cuvînt ca *strica*, din lat. *extricare* „a desfășura", va fi înțeles tot atît de puțin de un spaniol — pentru care *estrigar* însemnează „ a ghemui" — , ca și *păgubi*, de origine slavă. Francezul, care are *plier*, din latinescul *plicare*, nu va înțelege mai ușor pe *pleca* al nostru, întrebuințat în sensul lui „partir" (din lat. *partire*), decît pe *porni*, de origine slavă sau pe *andăli* al unor ardeleni, împrumutat din ungurește. Dacă *lacului* i se zice prin unele părți *iezăr*, cuvînt de origine slavă, în altele *tău*, cuvînt unguresc, și iarăși în unele *ghiol*, cuvînt turcesc, nu urmează că influența turcească a fost mai mare în Dobrogea decît cea slavă, iar cea ungurească mai mare decît cea slavă în Ardeal, ci numai că *lac* — lipsit de familie în limbă — e la noi un cuvînt slab, care a fost învins de primul intrus.

Latinitatea unui cuvînt nu este dată prin faptul că am găsit etimonul lui latin. Astfel *juca*, cu sensul francezului *jouer*, continuă, ca și verbul francez, pe lat. *jocare*, căruia îi corespunde sunet de sunet. Dar cuvîntul românesc însemnează și „danser", și în acest sens este slavul *igrati* („jouer" și „danser") și nu mai e latinescul *jocare* decît ca înfățișare. Mai avem dreptul, să-l socotim, în acest sens, între elementele latine? Să nu uităm că limba română redă adesea cu cuvinte latine ceea ce a fost văzut cu ochi de sud-esteuropean.

Dacă cuvîntul latin *equus* s-a pierdut și s-a păstrat numai *equa* (subt forma *iapă*), procesul de înlocuire — încă pe teren latin vulgar — a acestui cuvînt ni-l putem închipui în modul următor: după cum românescul *cal* împlinește două funcțiuni semantice, arătînd și sexul — stînd deci în opoziție cu *iapă* — dar și speța — stînd în corelație cu *măgar*, *catîr* etc., tot astfel se întrebuința într-o vreme și *equus* latin. În glumă sau în bătaie de joc, i s-a zis calului și „mîrțoagă", pe latinește *caballus*. Întocmai cum în limba germană *Gaul*, care are încă în unele regiuni un înțeles depreciativ, a înlocuit pe alocuri cu totul pe *Pferd* sau *Ross*, tot astfel *caballus* a luat cu timpul locul lui *equus*. Această înlocuire nu s-a făcut și pentru *equa*, care se întrebuința numai spre a marca deosebirea de sex, nu și cea de speță. Astfel s-a născut perechea *caballus* — *equa*, care în economia limbii (cf. § 19) se aseamănă cu *bos*—*vacca* și nu cu *asinus* — *asina*.

Uneori cuvintele netrainice au lăsat urme indirecte, care dovedesc existența lor de altădată în limbă. Astfel, faptul că zicem *viespe* și nu *viespă*, e o dovadă că odinioară a existat și *apis* „albină", subt influența căruia *vespa* a devenit **vespis*. Tot astfel cuvîntul *măzăriche* ne arată că alături de *lens*, *-tis* trebuie să fi existat și diminutivul *lenticula*, păstrat în ital. *lenticchia*, franc. *lentille* etc. Într-adevăr, numai după modelul *linte* — **lințiche* s-a putut deriva, de la cuvîntul autohton *mazăre*, diminutivul *măzăriche*, căci alte asemenea derivate, din care s-ar fi putut extrage un sufix *-iche*, nu existau în românește.

Cele mai multe cuvinte mor de b ă t r î n e ț e, dispar adică din limbă atunci cînd devin inutile, fiindcă noțiunea pe care o exprimă nu mai e curentă. Precum s-au pierdut cuvinte ca *bostangiu* „soldat din garda sultanului", sau *capuchehaie* „reprezentant al domnilor la Poartă", tot astfel e pe cale să dispară, deodată cu instituția, *solgăbirăul* ardelenilor și, deodată cu moda, *crinolina* sau *juponul* doamnelor.

A doua cauză a dispariției cuvintelor e r e d u c e r e a l o r f o r m a l ă, în urma transformărilor fonetice, la un corp fonic atît de volatil și șubred, încît nu mai e capabil să fie purtătorul unei idei. Astfel,

din vechiul *ire* a rămas la noi *i*, păstrat în unele forme la istroromâni și în cele mai vechi texte ale noastre și înlocuit astăzi cu totul prin acel *se ducere* care era odinioară, probabil, o expresie întrebuințată în glumă (ca expresia *a se căra*, sau *a se cărăbăni*). De asemenea *lavare*, care a dat *la*, abia se mai păstrează în unele regiuni cu o însemnare restrînsă („a se spăla pe cap" și „a spăla cu leșie"), fiind înlocuit prin compusul *spăla* (din **ex-perlavare*).

Tot astfel, în loc de *avus*, *levis*, *ren*, avem derivatele *auș* (la aromâni), *ușor*, *rinichi* sau *rărunchi*; probabil că anemia sonică a lui *uă* (din uva), *im* (din limus), *nea* (din nivem) etc. a fost una din cauzele pentru care aceste cuvinte au fost înlocuite prin *strugure* sau *poamă*, *noroi* sau *tină*, *zăpadă* sau *omăt*. La acestea se mai adaugă, desigur, și altă pricină, și anume s t e r i l i t a t e a lor, neputința de a produce o familie numeroasă de derivate, din care să se poată extrage o tulpină, ca purtătoare a ideii, prin care cuvîntul să se fixeze în memorie. Tot din cauza acestei lipse de derivate s-au pierdut cu totul, sau în cele mai multe regiuni, cuvinte ca *aceră* (din aquila), *agest* „aluvion" (din aggestum), *austru* (din austrum), *deșidera* (din desiderare), *lard* (din lardum) etc.

Boala cea mai primejdioasă pentru cuvinte este, după GILLIÉRON, o m o n i m i a. Îmi aduc aminte că, pe vremea unei ploi mari, servitoarea noastră, care vorbește ardelenește, venind acasă, mi-a spus ca să nu ies din casă, căci ea „s-a închinat pe drum": voia să zică că s-a „întinat", s-a umplut de tină, iar eu mă miram de ce ploaia a fost pentru ea prilej de „închinare". Limba știe să-și ajute în fel și chip în asemenea împrejurări, spre a evita echivocul. Astfel, omonimia la feminin a adjectivului *biet* și *beat* a produs, precum a arătat E. GAMILLSCHEG, regula sintactică de a zice numai *o biată femeie* pentru „une pauvre femme", dar *o femeie beată* „une femme ivre". Adesea însă, neavînd nici un asemenea mijloc la îndemînă, limba sacrifică omonimele în momentul cînd are la dispoziție alte cuvinte, neechivoce. Astfel, vedem că vechiul adjectiv *sîn* din *sanus* a fost înlocuit prin derivatul *sănătos* numai la dacoromâni, unde devenise omonim cu *sîn* din *sinus*, dar că s-a păstrat în celelalte dialecte, unde această omonimie nu există (la aromâni *sanus* a dat *sîn*, iar *sinus* a dat *sin*; la istroromâni avem *săr* din *sanus* și *sir* din *sinus*). Urmele vechiului *sîn* = sănătos se cunosc și la noi în rostirea *sînătos*, obișnuită prin Ardeal. Un caz interesant a fost arătat de D. CARACOSTEA: cuvîntul *păcurar* din lat. *pecorarius* s-a păstrat numai în regiunile în care nu există terenuri petrolifere, deci nici „găzari" care vînd păcură, cutreierînd satele cu carele lor. Un profesor din Iași îmi mărturisea că nu înțelegea de ce în doinele ardelene fetele apar atît de des îndrăgostite

de „găzari"; el nu știa că prin Ardeal *păcurar* însemnează „cioban" și nu-și dădea seama că în acest sens trebuie să se fi întrebuințat odinioară și în Iași, unde un cartier poartă numele de Păcurari.[68] *Atlasul lingvistic român* confirmă pe deplin presupunerea lui CARACOSTEA, precum arată harta noastră nr. 13. Alt caz se vede din harta noastră nr. 14, care ne înfățișează extensiunea, în Muntenia, a formei diminutivale *porumbel* pentru pasărea numită în Ardeal *porumb*. Cu o linie roșie* e însemnată pe această hartă aria cuvîntului *porumb* pentru planta care în Moldova se numește *păpușoi*, iar în Ardeal *cucuruz*. Ea coincide aproape cu totul cu aria lui *porumbel*, ceea ce e o dovadă că această formă dezmierdătoare pentru pasăre s-a generalizat pentru a se evita omonimia cu planta *porumb*.

Dacă în românește s-au pierdut multe cuvinte latine, care există în toate celelalte limbi romanice, cauza poate fi în unele cazuri omonimia, bunăoară la alae > *are*, amo > *am*, audet, de la audere („cuteza") > > *aude* avicellus > *acel*, callum > *cal*, carus > *car*, labrum > *laur*, secare > *seca*. Este sigur însă că diferitele limbi reacționează în măsură diferită împotriva omonimiei și că românul suportă omonimia mai ușor decît francezul cu tendința lui pronunțată de a se exprima clar și neechivoc.

Dar dispariția cuvintelor de multe ori nu se întîmplă printr-o „îmbolnăvire" și prin „decesul" lor, ci printr-o înlocuire cu altele, care le iau locul prin d r e p t u l t i n e r e ț i i, prin noutatea lor. În tendința de a impresiona, omul alege, cînd vorbește, cuvintele cele mai puțin banalizate printr-o întrebuințare prea deasă — și acestea sunt, pentru vorbitor, de obicei, cele pe care le-a învățat în urmă — și expresiile metaforice care stîrnesc, tocmai prin întrebuințarea lor figurată, atenția celui ce le aude. Într-adevăr, n-am înțelege de ce un cuvînt ca *oaspe*, care are o formă atît de sonoră, are o familie numeroasă *(ospăț, ospăta, ospătar, ospătareț, ospătărie, ospătarnic, opsătos, ospecior, ospețire, ospețime)* și nu este omonim cu nici un alt cuvînt, a fost înlocuit în Țara Românească prin turcescul *musafir*, în Banat prin serbo-șvăbescul *gost* și în Ardeal prin ungurescul *vindeg*, dacă pricina n-ar fi farmecul exotic prin care aceste cuvinte se impun în limbă. *A dîrdîi de frig* e mai expresiv decît *a tremura de frig*, căci îți deșteaptă imaginea dinților care se bat cînd cineva tremură. Dacă un cuvînt atît de uzual ca *a cădea* e înlocuit cu totul, în regiunile estice ale teritoriului daco-român, prin *a pica*, cauza e, desigur vigoarea simbolică a cuvîntului onomatopeic; se repetă, deci, același fenomen care pe strămoșii noștri i-a făcut să înlocuiască pe incolorul *pater* și *mater* prin cuvintele expresive

* În ediția de față cu o linie punctată.

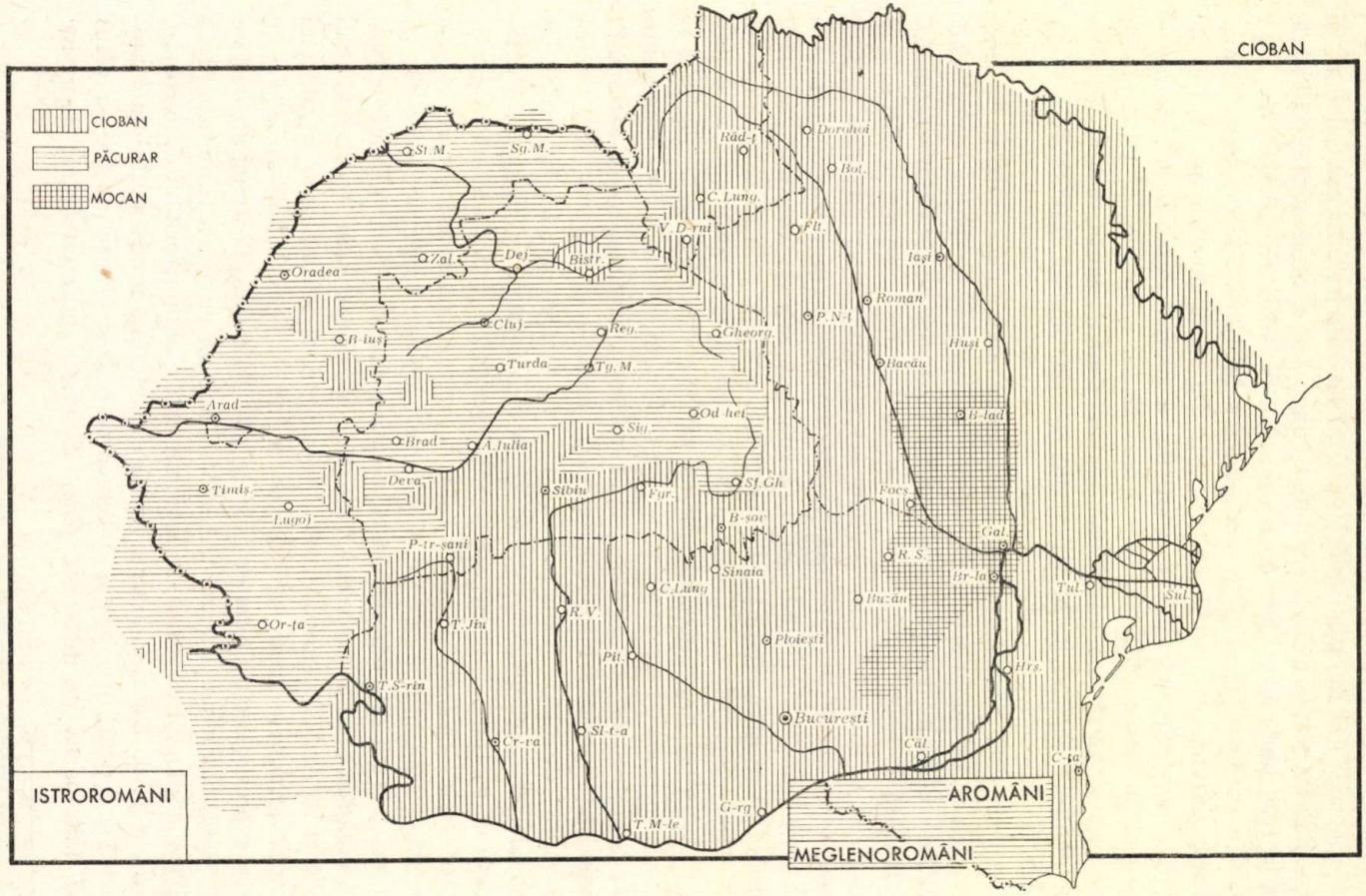
CIOBAN
CIOBAN
PĂCURAR
MOCAN
St.M.
Sg.M.
Răd-i
Dorohoi
Bot.
C.Lung.
V.D-rul
Flt.
Iaşi
Zal.
Dej
Bistr.
Oradea
Roman
P.N-l
Cluj
Reg.
Gheorg.
Huşi
B-iuş
Turda
Tg.M.
Bacău
Arad
Od-hei
B-lad
Sig.
Brad
A.Iulia
Deva
Sf.Gh
Timiş
Sibiu
Făr.
Focş
Lugoj
B-sov
P-ir-sani
Gal
R.S.
Sinaia
Br-la
C.Lung
Tul.
Buzău
R.V.
T.Jiu
Or-ţa
Ploieşti
Pit.
Hrs.
T.S-rin
Bucureşti
Cr-va
Sl-t-a
Cal.
C-ţa
G-rg
T.M-le
ISTROROMÂNI
AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI

Harta 13

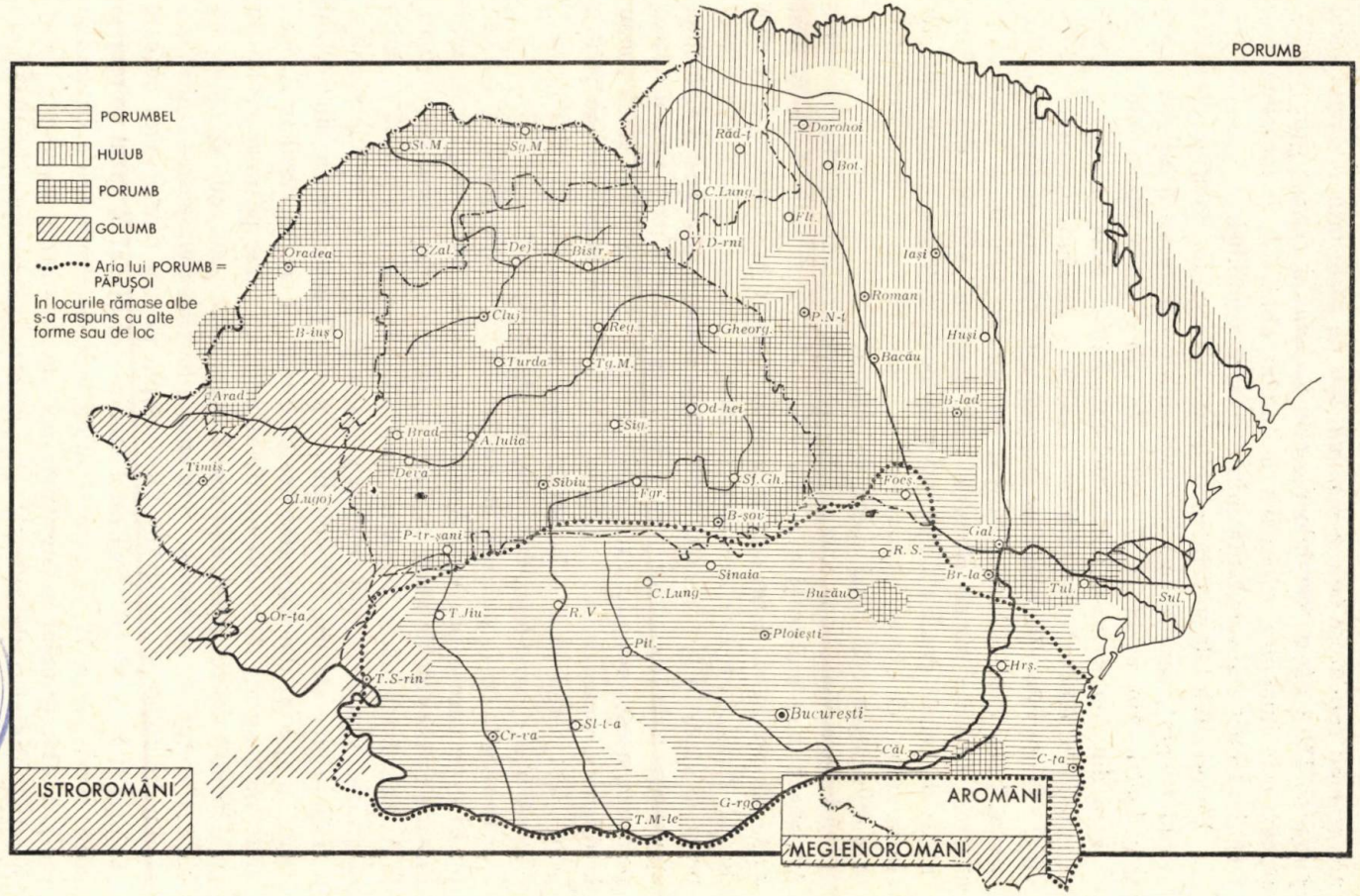

LICEUL „GHEORGHE LAZĂR" BUCUREȘTI BIBLIOTECA

ale graiului copilăresc *tata* și *mamma*, sau pe *edere* prin onomatopeicul *pappare*. Dacă *vir* a fost înlocuit prin *barbatus* și *femina* prin *familia*, pricina este imaginea evocativă a omului „bărbos" și metafora care face din femeie reprezentanta prin excelență a familiei.

Uneori cuvintele sunt înlocuite prin tovarășul lor de drum. Povestea ariciului ingrat, care alungă de lîngă sine pe protectorul său, se repetă și în limbă. Am văzut (§ 17) cum *văr*, din *cusurin văr*, a înlocuit pe *cusurin* din *consobrinus*. Tot astfel *tată bun* și *mamă bună* — „buni", pentru că împlinesc toate dorințele copiilor — au ajuns aproape cu desăvîrșire să fie înlocuiți prin *bun* și *bună* sau prin diminutivele *bunic* și *bunică*.[69] Din *vînăt albastru*, care ar corespunde unui franc. „bleu blanchâtre", a rămas numai *albastru* (care însemna „alburiu, deschis") cu nțeles de „vînăt deschis". Tot astfel, în loc de *pătlăgele roșii* și *pătlăgele vinete*, zicem, de obicei, eliptic, *roșii și vinete*, păstrînd numai atributele care diferențiau cele două specii de legume.

Adesea cuvîntul nou e, la origine, un termen glumeț sau batjocoritor. Am văzut mai înainte (§ 67) cum *mînca* e înlocuit prin Moldova prin *crăpa*. Însuși *mînca* e un cuvînt spus la început în glumă, căci el vine din lat. *manducare*, care însemna „a molfăi", dar care a înlocuit cu totul pe *edere*. Dacă în loc de *caput* întîlnim pe o mare întindere a Romaniei apusene pe *testa* (ital. *testa*, franc. *tête* ...) și prin alte părți pe *concha* sau pe *coclea*, aceste cuvinte, care însemnau „țest", „scoică" și „oală", erau la origine termeni întrebuințați în glumă sau în bătaie de joc pentru „cap". Tot astfel se zice la noi în unele regiuni, pentru craniu, *tidvă*, *ciutură*, *tigaie*, *curcubetă*, *diblă* etc. (cf. ALR. I, 4).[70]

În sfîrșit, ceee ce scoate un cuvînt din circulație poate fi a n t i p a t i a pe care o produce. Acest lucru se observă la noi, de la unire încoace, în provinciile nouă. Scăpați de jugul ungar, rusesc sau german, în Ardeal, Basarabia și Bucovina, românii — la oraș ca și la țară — caută să șteargă urmele acestei robii și părăsesc cuvintele pe care le recunosc a fi de origine străină, înlocuindu-le cu corespondentele lor din vechiul regat, în special din capitală. Acesta e mai cu seamă cazul în Ardeal, unde anchetatorii *Atlasului* au notat adesea: „vine pe ungurește" sau „mai înainte ziceam altfel, da-i vorbă ungurească", sau unde își exprimau chiar regretul că nu cunosc termenul adevărat românesc și sunt siliți să întrebuințeze pe cel străin. Ca exemplu pentru repeziciunea cu care cuvîntul străin cedează locul celui literar — și oficial în cazul de față — poate servi harta 15, în care se arată aria de răspîndire a cuvîntului *județ*. Vechii termeni ai administrației austro-ungare, *comitat* și *bețîrc* și cel al administrației rusești, *uiezd*, abia se mai păstrau în 1933 (cînd

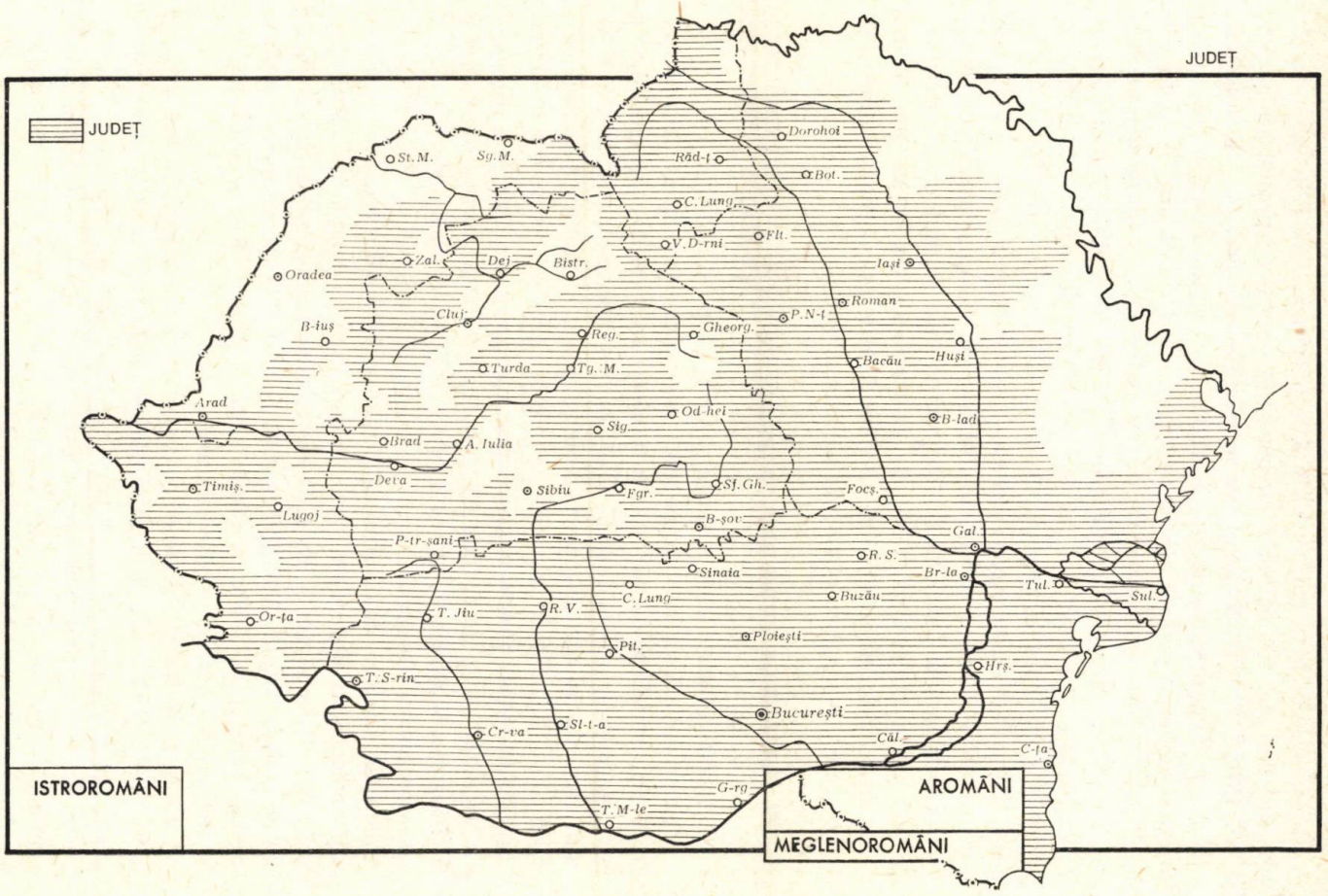
JUDEȚ
JUDEȚ
St.M.
Sg.M.
Dorohoi
Rădăuți
Bot.
C.Lung
V.D-rni
Flt.
Iași
Zal.
Dej
Bistr.
Oradea
Roman
P.N-t
Cluj
B-iuș
Reg.
Gheorg.
Bacău
Huși
Turda
Tg.M.
Arad
Od-hei
B-lad
Sig.
Brad
A.Iulia
Deva
Timiș.
Sibiu
Fgr.
Sf.Gh.
Focș.
Lugoj
B-șov
Gal.
P-tr-șani
R.S.
Sinaia
Br-la
Tul.
Sul.
C.Lung
Buzău
Or-ța
T.Jiu
R.V.
Ploiești
Pit.
Hîrș.
T.S-rin
București
Sl-t-a
Cr-va
Căl.
C-ța
G-rg
T.M-le
ISTRORomâni
AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI

era terminată ancheta pentru ALR. I în provinciile nouă) în cîteva insule (*comitat* mai ales în regiunile cu populație săsească; pentru amănunte, cf. S. POP, DR. VII, 62 ș.u.). De atunci încoace acestea s-au micșorat desigur și mai mult. Acest marș triumfal al termenului literar nu se explică printr-o impunere forțată din partea organelor administrative, ci printr-o bucuroasă primire a „normei" și printr-o instinctivă tendință de unificare.

De obicei, cauza dispariției unui cuvînt e rezultatul unui concurs de împrejurări pe care noi nu le mai putem reconstitui cu mijloacele imperfecte de care dispunem. Așezînd exemplele date într-una din grupările arătate în cele precedente — întemeiați mai ales pe expunerile lui GILLIÉRON, JABERG și HOLTHAUSEN — explicarea noastră, care caută c a u z a în loc de c a u z e l e dispariției unui cuvînt este imperfectă sau cel puțin unilaterală. Căci, ca să întrebuințez o imagine a lui L. SPITZER, cuvintele nu au un călcîi al lui Achille, un singur loc vulnerabil, ci cad, ca Sf. Sebastian, răpuse de sute de săgeți.

99. Tot atît de revelatoare ca pentru uzarea și moartea cuvintelor sunt hărțile atlaselor lingvistice pentru înțelegerea felului cum cuvintele nouă, împrumutate din alte limbi, înlocuiesc pe cele vechi.

Se spune adesea că **bilingvismul** este cauza principală care alungă cuvintele vechi dintr-o limbă și le înlocuiește cu împrumuturi din limba a doua, vorbită de același individ. Toți cei ce cunoaștem mai multe limbi știm, într-adevăr, din proprie experiență, cum, în anumite împrejurări, cuvîntul străin ne vine mai ușor în minte decît cel din limba maternă, strecurîndu-se mai ales în vorbirea noastră mai puțin îngrijită. *A deduce din numărul mare de cuvinte străine dintr-o limbă asupra unui stadiu de bilingvism la un neam, este însă în cele mai multe cazuri greșit.* P. SKOK, care a studiat în timpurile din urmă raporturile lingvistice slavo-române, exagerează, desigur, cînd crede că simbioza cu slavii a creat la strămoșii noștri o epocă de bilingvism, care ar explica, pe de o parte, numărul mare de cuvinte slave la noi și, de altă parte, introducerea și păstrarea limbii slave în administrație. Abia din secolul al XVI-lea încoace, prin încetarea acestui bilingvism, limba română a fost — după SKOK — introdusă în documente și în monumente literare.

Că printr-o lungă conviețuire cu slavii am învățat graiul lor, e sigur. În nici o altă parte a Europei nu se găsesc poate atîtea cazuri de cunoaștere a mai multor limbi ca în sud-estul continentului nostru. Dar trebuie să facem distincție între cunoașterea unei a doua limbi în măsura în care e nevoie pentru ca să te poți înțelege — la rigoare — cu un individ de alt neam, și între bilingvismul adevărat, cînd și g î n d e ș t i în a

doua limbă. Există regiuni cu populație mixtă în care convietuirea cu străinii produce un bilingvism masiv și altele în care numai cîțiva indivizi știu două limbi.

Că între români și slavi va fi existat și bilingvism adevărat și masiv e foarte probabil.[71] Urmarea lui a fost însă de cele mai multe ori deznaționalizarea. Despre românii apuseni din nord-vestul Peninsulei Balcanice, pierduți în masele slave, suntem acum binișor informați; despre cei înghițiți de unguri în Panonia și de slavi în Carpații nordici știm mai puțin; despre slavii românizați în România de azi avem cunoștințele cele mai imperfecte. Și totuși, judecînd mai ales după urmele lăsate de ei în toponimie, numărul lor trebuie să fi fost destul de mare. Pentru ca acești slavi — numeroși — să-și fi pierdut limba și naționalitatea, trebuie ca românii să fi fost în nordul Dunării mai mulți decît ei.

Analogia dialectului istroromân, unde de fapt avem un bilingvism, pe care-l putem observa în zilele noastre, și unde, în unele sate, istroromâna se mai vorbește numai în familie sau atunci cînd românii nu vor ca să fie înțeleși de alții, e instructivă. Dacă dacoromânii ar fi vorbit vreodată, ca istroromânii, un idiom slav tot atît de bine ca și limba lor părintească, am întîlni modelări fonologice și morfologice și inovații care ating însăși structura internă a limbii, ca la istroromâni, care au sunete, desinențe, prepoziții și conjuncții croate, și cunosc, ca slavii, aspectele verbale. Încă un pas mai departe pe această cale duce la pierderea limbii și conștiinței naționale, precum s-a întîmplat pe la începutul veacului trecut cu istroromânii din Veglia și pe la mijlocul secolului al XIX-lea cu cei din Schitazza în sudul Istriei. Faptul că în România de azi, unde odinioară trăiau și slavi, au rămas, cu limba lor, românii, nu slavii, este cea mai lămurită dovadă *că nu românii, ci slavii au fost bilingvi*, căci bilingvismul duce de obicei la deznaționalizare.

Pentru judecarea împrumuturilor de la slavi e instructivă analogia ungurismelor din limba română. Cel ce cunoaște situația demografică din Ardeal, rămîne nedumerit, constatînd numărul însemnat de ungurisme în ținuturi unde populația nu știe — și nu știa — ungurește și unde nu există — și n-a existat — o populație ungurească de la care să fi fost împrumutate prin contact zilnic. Nu le-a impus numărul ungurilor — totdeauna inferior — ci s t ă p î n i r e a ungurească, cu administrația ei, armata, școala și orașul apropiat, cu negoțul său și cu atracția exercitată asupra celor ce petreceau un timp ca muncitori sau servitori la oraș. (Tot astfel astăzi orașele sunt centrele din care pătrund, în număr din ce în ce mai mare, românismele în limba ungurească, chiar cînd numărul ungurilor e mare și cînd ei se feresc de o apropiere de români.) Funcțio-

narul străin sau surtucarul român, crescut în şcoli străine, au impus prin prestigiul de care se bucurau o mulţime de ungurisme în regiuni curat româneşti.

În privinţa aceasta, experienţa anchetatorilor atlasului român e plină de învăţăminte. S. Pop (DR. VII, 62), vorbind de repulsiunea faţă de cuvintele luate înainte de Unire din ungureşte, prin judeţele Sălaj şi Satu-Mare, arată cum cunoaşterea limbii ungureşti permite subiectelor vorbitoare să recunoască aceste elemente ca ungurisme şi să le elimine, înlocuindu-le cu cuvinte învăţate în şcoală, armată, prin presă etc. Nu tot aşa de refractari faţă de ungurisme sunt locuitorii din centrul Ardealului, *fiindcă nu cunosc suficient limba ungurească*. Într-o comunicare făcută la Muzeul limbii române, E. Petrovici a arătat că ungurismele cele mai patente nu se găsesc în satele cu populaţie mixtă — *în care predomină decalcurile şi traducerile* — ci în aşezările în care oamenii nu înţeleg ungureşte şi primesc oarecum de-a gata cuvîntul străin, ca o îmbogăţire a limbii cu un termen nou.

Asemenea observaţii se pot face şi cu privire la cuvintele slave. Lui *iapă* românesc îi corespunde la slavi *kobyla*. Avem şi noi cuvîntul *cobilă* (şi diminutivul *cobiliţă*), pentru a numi diferite obiecte pe care se pune o povară sau care au vreo altă asemănare cu o iapă. Acolo unde românii au început să zică *cobilă* scaunului pe care rotarul îşi aşeza roatele sau crăcanei pe care se pune plugul, e probabil că ştiau mai puţin limba slavă decît în regiunile în care aceloraşi obiecte li se zice *iapă*, care e cuvîntul slav tradus în româneşte, ceea ce dovedeşte că acesta a fost înţeles. Avem şi *iepilă*, care e o contaminare din *kobyla* — din care n-a rămas decît sufixul — şi traducerea lui, *iapă*. Tot astfel, găsim, în terminologia pescărească, pentru o parte a cîrligului de prins peşte, *uha* şi, în alte regiuni, traducerea lui: *ureche*.

În general, atunci cînd studiem împrumuturile din slavoneşte, nu trebuie să uităm că ele se datoresc înainte de toate unei cauze indirecte: uzării cuvintelor vechi. *Aceste împrumuturi nu dovedesc numaidecît că slavii ar fi fost mai vechi sau că erau mai numeroşi decît românii, nici că noi am fi fost bilingvi, ci apariţia lor se explică mai adesea* — pentru ca să întrebuinţăm termeni introduşi de J. Gilliéron — *„terapeuticii" prin care limba îşi completează golurile iscate prin „îmbolnăvirea" elementelor moştenite.*

Un singur exemplu ne-o arată în mod destul de lămurit.

În textele noastre vechi întîlnim foarte adesea verbul *a víe*, din lat. *vivere*, pentru noţiunea pe care o redăm azi prin „a trăi". Cînd a înlocuit acest slavism vechiul cuvînt? O putem spune exact: atunci

cînd *ń* începuse să se prefacă în *ĭ*, cînd în textele noastre vechi grafia *vinie* începe să dispară, cînd deci *viu* din *venio* devenise omonim cu *viu* din *vivo* (şi *vie* din *veniat*, cu *vie* din *vivat*). Cu alte cuvinte: împrumutul de origine slavă *a trăi* n-a înlocuit cuvîntul străvechi *a vie*, fiindcă slavii ne-ar fi impus cuvintele lor pînă şi pentru noţiuni primordiale (cum este „vivere"), ci fiindcă vechiul cuvînt *vie* s-a îmbolnăvit în urma uzării formale. Abia în momentul cînd vechiul *vie* nu mai era trainic, noul *trăi* — la început un sinonim timid al lui — a început să se impună.

100. W. MEYER-LÜBKE (*Rumänisch und Romanisch*, 1930, p. 32), vorbind despre înlocuirea cuvintelor latine cu cuvinte străine în româneşte, face interesanta constatare că multe din aceste cuvinte sînt înlocuite şi în alte limbi romanice cu împrumuturi din alte limbi. Astfel, lui *război* îi corespunde germ. *wirra* (fr. *guerre*); lui *prieten*, germ. *dru*; lui *obraz*, franc. *joue* şi ital. *guancia*; lui *breaz*, v. franc. *bler*; lui *gol*, lombardul *byot*; lui *brîu*, v. franc. *gourle* etc. Unele din aceste înlocuiri sunt vechi. Astfel, *quercus* a cedat locul lui *cassanus* în Franţa, lui *garriga* în Catalonia, lui *carvalho* în Portugalia, lui *carrasca* în Spania şi Portugalia, lui *stejar* şi *gorun* la noi. Tot aşa de interesantă e observaţia pe care o putem face în sud-estul european, anume că adesea *cuvîntul străin, care înlocuieşte la noi pe cel latin, apare în locul termenului vechi şi la popoarele învecinate*. Lucrul se explică uşor la anumiţi termeni împrumutaţi de toţi balcanicii, de noi şi de unguri, din turceşte: aceşti termeni sunt strîns legaţi de instituţii, obiceiuri sau felul de viaţă al turcilor pe vremea cînd stăpînirea lor se întindea peste toate ţinuturile locuite de noi şi vecinii noştri. Mai greu e de explicat de ce cuvinte care exprimă lucruri atît de deosebite ca slavul *baba, bělŭ, kosa, košĭ, kolęda, kurŭva, kosica, gŭdel, grŭbavŭ, globa, oborŭ, pelynŭ, pistruva, sito, věverica, vrŭkolakŭ*... n-au pătruns numai la noi — înlocuind cuvinte vechi (ca lat. *meretrix, tructa, saetaceum, sciurus* etc., păstrate în alte limbi romanice): *babă, băl, coasă, coş, colindă, curvă, cosiţă, gîdil, gîrbov, gloabă, obor, păstrăv, pelin, sită, veveriţă, vîrcolac*[72], ci şi la albanezi (*babë, balj, kosë, kosh, koljëndrë, kurvë, gudulis, gërbë, gjobë, obor, peljin, pestrovë, sitë, ververiçë, vurkollak*) şi la neogreci (*βάβα, μπέλον, κόσα, κόσσουρον, κολέντα, κούρβα, κόσσα, κοντουλῶ, κριμπός, γλόμπα, ὀβορός, πέστάβα, πελίνος, σέτα, βιρβιρίτσα, βουρκόλακας*.

Ca pe piaţa de mărfuri, există şi cu privire la pătrunderea cuvintelor nouă în limbă **o cerere şi o ofertă**. Cu cît contactul cu o limbă străină e mai mare, cu atît creşte şi oferta. Cînd nu există însă o cerere,

în zadar se oferă. Unde condițiile de trai sunt asemănătoare și mentalitatea identică, acolo aceleași mărfuri se cer pe toate piețele.

Concluzia ce o putem trage din cele precedente este că limba — cel mai distinctiv criteriu pentru cunoașterea unei națiuni — nu e condiționată de structura sanguină a unui popor. Dacă, după statistica pe care am făcut-o și care ține seama și de frecvența cuvintelor, am putut constata la noi pentru cuvintele de origine latină un procent de 88 — 90%, aceasta nu înseamnă că 88—90% din sîngele nostru e latin; nici absența unui număr însemnat de elemente autohtone nu însemnează că n-am avea în vine sînge traco-geto-dac. De asemenea, nu cuvintele de origine slavă în limba noastră ne pot da o idee despre proporția în care sîngele nostru e amestecat cu sînge slav.

Măsurători după reacția izoaglutinării (cf. dr. G. Popovici, în revista *Cultura*, 1924, p. 232) au constatat în sud-estul european aproape același indice la români (48, 9, 22.5 în Transilvania, 47.5, 25.3 în vechiul regat), la bulgari (46.8, 20.4) și la sîrbi (46.4, 20.2). Se pare, deci, că sîngele ce curge în vinele tuturor acestor popoare are la temelie același sînge traco-geto-dac, care — întocmai ca un vin vechi și nobil care-și conservă aroma cînd îl amesteci cu vin nou — și-a păstrat structura inițială și după ce i s-a adăugat sînge nou roman și a fost, mai tîrziu, împrospătat cu sînge slav. În nordul Peninsulei Balcanice au fost slavizați mulți români, precum în nordul Dunării au fost românizați mulți slavi.

II. PĂMÎNTUL

101. Dacă în ceea ce privește legătura ce există între sîngele și limba unui popor plutim numai în domeniul ipotezelor, iar cercetările lingvistice au ajuns mai mult la concluzii negative, s-a recunoscut de mult raportul intim ce există între limbă și pămîntul pe care trăiește națiunea ce o vorbește. Condițiile geografice au silit pe om să lupte cu aceleași mijloace împotriva naturii vrăjmașe și să primească cu aceeași bucurie darurile firii prietenoase, să ducă același fel de viață și să ia aceleași atitudini în fața ei. Astfel s-a creat acel mănunchi de însușiri sufletești care, în măsură mai mare decît înfățișarea exterioară, fac ca românii să se recunoască îndată unul pe altul și care se oglindesc și în limba lor.

Vom examina în cele următoare cîteva aspecte ale acestei legături între limbă și pămînt.

Se spune de obicei despre cuvinte că ele călătoresc. Expresia aceasta figurată poate fi înțeleasă în două feluri: sau oamenii călătoresc și duc cu ei cuvintele dintr-un loc într-altul; sau oamenii stau pe loc și transmit prin comunicație cuvintele — și, în general, orice inovație de limbă — de la om la om.

Cazul dintîi s-a întîmplat adesea, mai ales la noi, unde mișcările de populație au fost atît de dese. Dacă Dobrogea are o limbă atît de pestriță, cauza este că ea a fost **colonizată** cu români din diferite părți. În Bucovina întîlnim în unele sate forme și cuvinte care se deosebesc de cele din satele din împrejurimi și se aseamănă cu cele întrebuințate în Transilvania nord-estică. Presupunerea că avem a face cu colonişti veniți din acele părți se confirmă prin documentele care arată un val de emigrări, în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, din Transilvania nord-estică în Bucovina. Ungurismele care se găsesc în Basarabia sunt duse de descălecătorii maramureșeni. Păstori ardeleni au trecut și în Oltenia și Muntenia estică, ajungînd pînă la Dunăre. În unele din așezările lor se vorbește și azi ca prin Transilvania. Dacă în Muntenia — adică în regiunea care păstrează nealterat pe *e* și pe *ea* după *ț* — se zice *broască țestoasă* și *țeastă*, dar *țăran* și *țară*, aceste două cuvinte, cu *e* prefăcut în *ă* și cu *a* în loc de *ea*, ca în Transilvania, sunt vorbe importate. Într-adevăr, *țară* în înțeles de „șes întins" (cf. *Țara Bîrsei*, *Țara Făgărașului* etc.) și *țăran* sunt denumiri pe care transilvănenii le-au dat marelui șes al Munteniei și locuitorilor de pe acest șes. Ei coborau în „Țară", cînd treceau munții, ducînd cu ei și cuvintele nouă în „Țara Românească".

Cercetînd hărțile atlaselor lingvistice, putem adesea să stabilim, după limbă, locul de origine al unor așezări mai noui. Un caz interesant de asemenea identificare a făcut E. Petrovici în DR., IX, 224—236. Călătorind în Iugoslavia, a studiat, în anul 1937, graiul unor presupuși români din satul *Ciocheșina*, aproape de rîul Drina (fosta graniță între Serbia și Bosnia). De fapt, aceștia sunt, precum și arată tipul și ocupația de lingurari „coritari", țigani românizați. Găsind cîteva muntenisme caracteristice în limba lor, Petrovici a transpus cîteva din ele (*burtă*, *țoale* pentru „haine", *dă* în loc de „de" și *fun*, *frun*, în loc de „vreun") pe o hartă, pe care o reproducem și noi (harta nr. 16). Aria cea mai extinsă — a lui *burtă* — a fost simțitor redusă prin suprapunerea ariei lui *dă* (pentru *de*), iar din aceasta a rămas mai puțin de jumătate după suprapunerea ariei lui *țoale* (cu sensul de „haine"). În sfîrșit, și din regiunea în care se zice *burtă*, *dă* și *țoale*, nu rămîne decît partea sudică, aproape de Dunăre, unde în loc de *vreo* se întrebuințează *fo*, rostire care

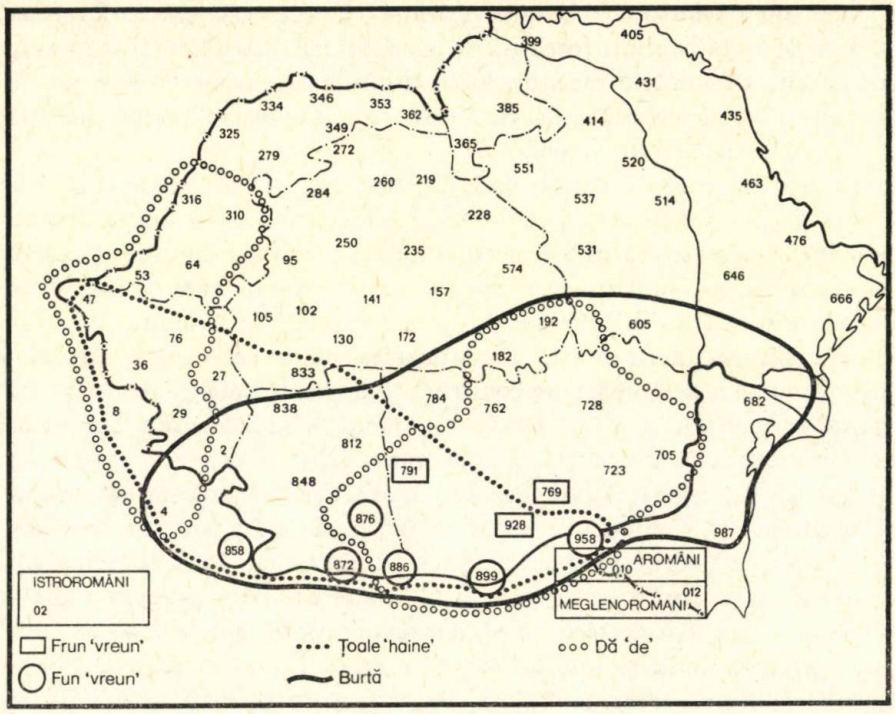

Harta **16**

se găsește și la țiganii din Ciocheșina. Astfel, localizarea regiunii de unde au emigrat în Serbia acești țigani românizați s-a putut limita la regiunea din sud-vestul Munteniei și sud-estul Olteniei, aproape de Dunăre. În ceea ce privește timpul cînd au părăsit acest ținut, acesta trebuie să fi fost pe la începutul secolului al XVIII-lea, căci „coritarii" cunosc cuvîntul *poromb*, iar cultura porumbului nu e în Muntenia mai veche de sfîrșitul veacului al XVII-lea.

Cu privire la regiunile colonizate, K. JABERG (*Aspects géographiques du langage*, 1936, p. 31) stabilește următorul principiu: „Ce qui, au point de vue de la géographie linguistique, caractérise les regions colonisées, ce sont les grandes nappes unitaires qui se sont formées grâce au mélange des dialectes parlés par les immigrants". *Unitatea lingvistică din Moldova și Muntenia față de varietatea de cuvinte și forme din Ardeal e un indiciu că leagănul poporului nostru e Ardealul, din care s-a coborît mereu surplusul de populație românească*[73] [...]*

* H. Kuen arată în nota de la p. 251 a ediției germane că stări analoage se pot observa în Peninsula Iberică, unde față de variația dialectală a nordului spaniol și catalan stă o uniformitate relativ mare în provinciile colonizate Andaluzia și Valencia.

102. În Muntenia și în sud-estul ardelean se zice *pisică*; în restul României se zice *mîță*. După cum un român (neinfluențat prea tare de limba literară) întrebuințează una sau alta din aceste două vorbe, îi poți cunoaște locul de origine. Totuși, și la București sau la Brașov se zice că *l-am prins cu mîța-n sac* (nu *cu pisica-n sac*). Ar fi greșit să deducem din acest fapt asupra unor colonizări moldovene pe teritoriul muntean. Expresia glumeață *a prinde pe cineva cu mîța în sac* s-a răspîndit în aria *pisică* pe calea firească a propagării de la om la om. Acest fel de răspîndire a unei inovații de limbă este cel mai obișnuit: aud la cineva o expresie care-mi lipsește sau care mi se pare mai potrivită, mai frumoasă sau mai plastică decît cea pe care o știu eu, mi-o însușesc și o întrebuințez, la rîndul meu, transmițînd-o altora. Dacă avem atîtea turcisme în Țara veche, nu înseamnă că le-a adus o populație turcească așezată printre români. Ele au fost aduse de m o d a, care imita felul de a se exprima al claselor suprapuse, cu legături la Poartă.

Răspîndirea unui fenomen de limbă a fost asemănată cu cercurile din ce în ce mai mari ce se formează pe luciul unei ape în care arunci o pietricică. Hărțile atlaselor lingvistice ne sugerează mai degrabă altă imagine. Inovațiile se propagă așa cum se revarsă o apă ce iese din matca ei, inundînd împrejurimea. Cît timp terenul e uscat, ochiul nu distinge micile deosebiri de nivel; abia cînd e inundat, vezi cum apa urmează curbe ce-ți par capricioase, lăsînd din loc în loc ostroave neacoperite de apă. Pe hărțile reproduse de noi se cunosc multe asemenea insule prin regiuni lipsite de comunicații. *În ținuturile i z o l a t e* — cuvîntul „izolat" e derivat din ital. *isola*, care corespunde lui *insula* latin — *se păstrează de obicei mai bine formele vechi; ele sunt refractare multor inovații.*

Comparația cu apa care iese din matcă și inundă regiunile apropiate ne explică și de ce *în ținuturile m a r g i n a l e (sau l a t e r a l e) formele mai vechi de limbă se conservă mai bine decît în cele centrale.* Latinescul *arena* „nisip" se păstrează în România *(arină)* și Spania *(arena)*, care sînt arii laterale față de Franța și Italia, unde vedem că s-a încetățenit cuvîntul mai nou *sabulum* (franc. *sable*, ital. *sabbio*). Și pe teren românesc, cuvîntul *arină* (cu varianta *anină*) s-a conservat — precum se vede din harta 17 — la periferia nordică a României și la grupul sudic al aromânilor, două regiuni laterale față de centrul care zice *nisip* (de origine slavă), *homoc* (de origine unguresică) etc. Dar chiar și numai la dacoromâni, aria lui *arină* formează azi două insule în două regiuni

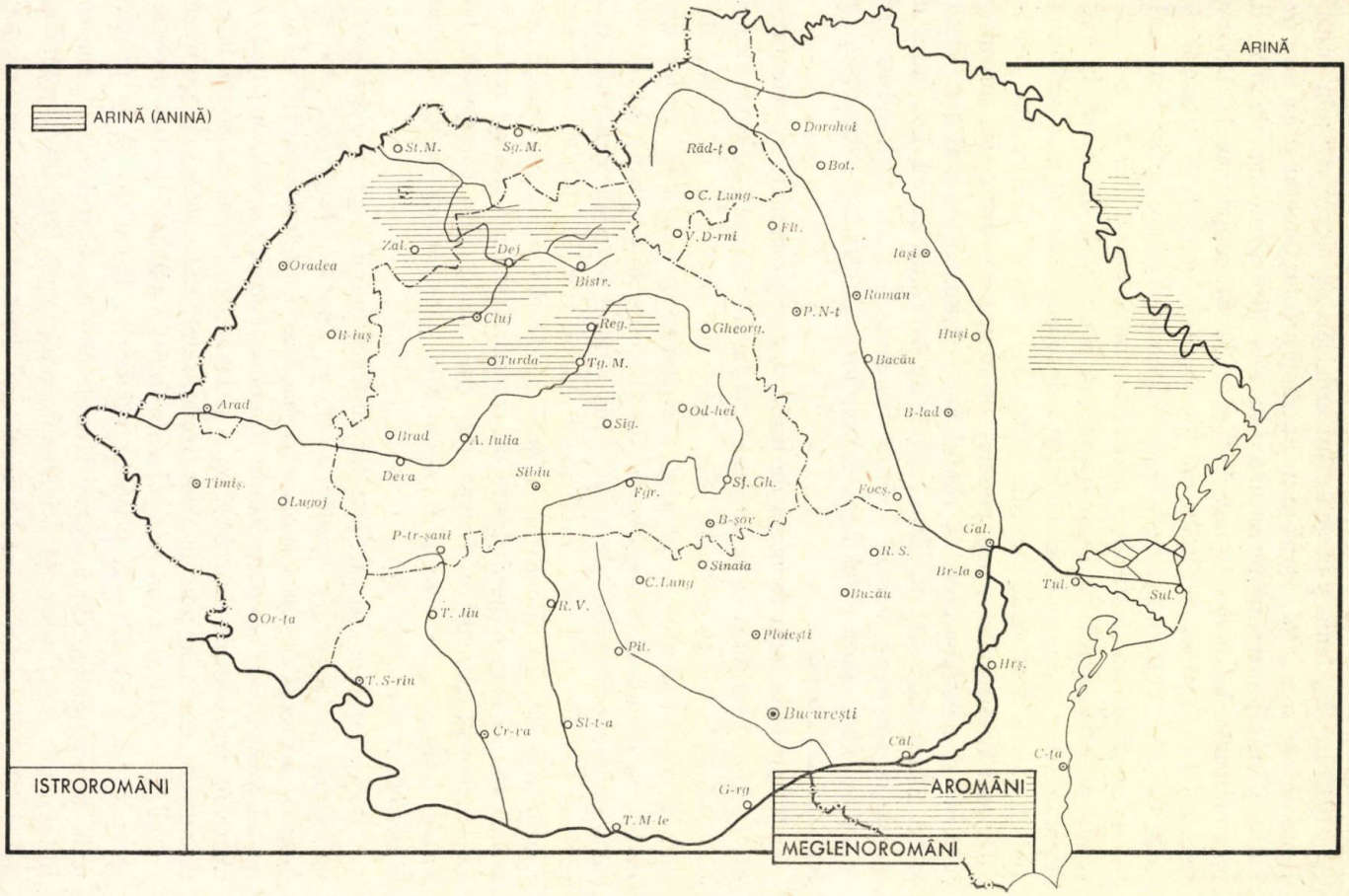
ARINĂ
ARINĂ (ANINĂ)
St.M.
Sg.M.
Dorohoi
Răd-ţ
Bot.
C. Lung
V. D-rni
Flt.
Iaşi
Zal.
Dej
Oradea
Bistr.
Roman
Cluj
P. N-t
Reg.
Gheorg.
Huşi
B-iuş
Turda
Tg. M.
Bacău
Arad
Od-hei
B-lad
Sig.
Brad
A. Iulia
Deva
Sibiu
Timiş.
Sf. Gh.
Făg.
Focş.
Lugoj
B-şov
Gal.
P-tr-şani
R. S.
Sinaia
Br-la
C. Lung
Tul.
Sul.
Buzău
T. Jiu
R. V.
Or-ţa
Ploieşti
Pit.
Hrş.
T. S-rin
Bucureşti
Cr-va
Sl-t-a
Cal.
C-ţa
G-ra
ISTROROMÂNI
AROMÂNI
T. M-le
MEGLENOROMÂNI

Harta 17

marginale, despărțite de o arie centrală în care au pătruns cuvintele nouă. Textele noastre vechi dovedesc însă că în regiunea albă dintre cele două pete hașurate de pe harta noastră 17 se întrebuința pînă în veacurile trecute cuvîntul *arină*, ca și la Prut și la Someș. Centrul, bătut de valuri din toate părțile, este mai expus la inovațiile lingvistice decît marginile, care au laturea din afară ferită față de ele (dar sunt mai accesibile pentru împrumuturi de la popoarele învecinate).

Precum pe hărțile *Atlasului lingvistic român*, formele vechi se întîlnesc prin cutare regiune periferică din Transilvania sau Maramureș sau în cutare colț izolat din Munții Apuseni, tot astfel, dacă alăturăm hărțile atlaselor romanice, vedem că ceea ce face ca limba română să se deosebească de limbile surori este caracterul ei arhaic. Chiar după căderea Imperiului roman apusean, anumite inovații de limbă, cum e confundarea lui *ŭ* cu *ō* sau prefacerea consonantelor afonice în fonice în poziție intervocalică, s-au răspîndit în cele mai multe provincii ale Romaniei apusene, peste hotarele provinciilor. Poziția periferică a romanității estice, izolată de restul Romaniei prin popoarele nouă interpuse, face să deosebim pînă azi în vocalism pe *fŭrca* de *pōmum* (rom. *furcă*, *pom*) și să păstrăm pe *p*, *f*, *s*, *t*, *c* între vocale, în *ripa*, *scrofa*, *casa*, *rota*, *focus* (rom, *rîpă*, *scroafă*, *casă*, *roată*, *foc*). Asemănarea mare a limbii române cu dialectele italiene de sud se explică în parte prin poziția lor periferică; asemănarea cu limba sardă, prin poziția lor izolată; asemănarea cu spaniola, în opoziție cu franceza și italiana, fiindcă Peninsula Iberică și România formează arii laterale față de aria centrală, care cuprinde Franța și Italia.

Caracterul arhaic al limbii române se recunoaște mai ales din tezaurul ei lexical. Multe cuvinte latine sau formațiuni latine vulgare nu s-au păstrat decît la noi, d. e.: *adjutorium* > *ajutor*, *blanditia* > *blîndețe*, *deprehendere* > *deprinde*, *languidus* > *lînged*, *placenta* > *plăcintă* etc. În locul acestora s-au introdus în vest altele. Astfel, în loc de *venetus* > *vînăt*, pătrunde, din limbile germanice, *blao* (franc. *bleu*), sau prin contactul cu Orientul, arabul *lâzû*, el însuși împrumutat din persanul *läžwärd* (ital. *azzuro*, fr. *azur*). Cînd pentru aceeași noțiune existau, în latinește, doi termeni, în vest rămîne adesea unul, iar în est celălalt. Astfel, la români se păstrează *lingula* țăranului roman *(lingură)*, pe cînd *cochlear(ium)*, cu care avuții mîncau melci și ouă sau luau medicamente, trăiește în franc. *cuiller*. În unele cazuri, în românește se conservă formele primitive ale unor cuvinte, care în limba latină clasică apar numai ca derivate. Verbul *a ferí*, care în limba veche avea încă înțelesul de „a serba", ne îndreptățește să reconstruim tipul latin **ferire*, dispărut din limba clasică, fiindcă era omonim cu celălalt *fe-*

rire, cu înțeles de „a bate", dar a cărui existență e atestată prin *festus* și prin derivatele *feriae* și *feriare*. Mai ales măricel e numărul cuvintelor ca *agilis* > *ager*, *canticum* > *cîntec*, *hospitium* > *ospăț*, care la noi s-au transmis, ca vorbe populare, din generație în generație, pe cînd la ceilalți romani — ca bunăoară franc. *agile*, *cantique*, *hospice* — sunt cuvinte savante, intrate mai tîrziu în limbă, din latineasca școalelor, bisericii și a cancelariilor medievale.

Astfel de cuvinte, păstrate numai în limba română. sînt multe. Am numărat, în *Dicționarul limbilor romanice* de MEYER-LÜBKE (ediția primă) vreo 120, ceea ce face cam 5—6% din toate cuvintele noastre de origine latină recunoscute pînă acum.

M. BARTOLI, plecînd de la unele sugestii ale lui J. GILLIÉRON, a dat o deosebită amploare **lingvisticii spațiale**[74]. Cele cinci principii fundamentale pe care le stabilește învățatul profesor de la Torino sunt pe scurt următoarele (cf. în urmă *Per la storia del latino volgare*, în *Arch. Glott. ital.*, XXXI și *Linguistica spaziale*, extras din *Le razze e i popoli della Terra*, care apare subt direcția lui R. BIASSUTTI):

1. Dacă, dintre două faze, una se găsește într-o arie mai puțin expusă comunicațiunii ca cealaltă, faza mai puțin expusă e de obicei cea mai veche. Exemplu: lat. *haedus*, care s-a păstrat numai în insula Sardinia (logudorez *edu*) și în România izolată de restul Romaniei (*ied*), reprezintă o fază mai veche decît *caprittus*, păstrat în Italia (toscan *capretto*).

2. Dacă dintre două faze cronologice una se găsește — sau se găsea — în arii laterale și alta în arii mijlocii, faza ariilor laterale e de obicei mai veche. Exemple: Peninsula Iberică și Dacia formează arii laterale[75], față de Catalonia, Galia, Alpii retici și Italia, care alcătuiesc arii centrale. De fapt, vedem că vechiul *fervere* (portug. *ferver*, span. *hervir*, rom. *fierbe*) s-a păstrat în ariile laterale, în vreme ce noul cuvînt, mai expresiv, *bullire*, e răspîndit în ariile centrale (catalan *bullir*, prov. *boulhir*, franc. *bouillir*, friulan *buli*, italian central *bollire*). Tot astfel s-a păstrat în Peninsula Iberică și în Dacia *formosus*, *magis*, *rogare*, *tunc* (span. *hermoso*, *mas* etc., rom. *frumos*, *mai* etc.), pe cînd în ariile centrale avem *bellus*, *plus*, *precare*, *ad illam horam* etc.

3. Dacă dintre două arii una este — sau era odinioară — mult mai mare, adică mai extinsă decît cealaltă, faza răspîndită în aria mai mare e de obicei cea mai veche. Limba română, care era și izolată și avea și o poziție laterală față de Italia și Galia, păstrează — după cum am văzut — multe forme vechi. Pe de altă parte, ea are și un număr de forme mai nouă decît celelalte limbi romanice, unde cuvintele mai vechi au o răspîndire mai mare. Iată cîteva asemenea exemple din lista publicată în urmă de M. BARTOLI în *Zeitschrift für Volkskunde*, 1939, p. 85:

causa: span. *cosa*, franc. *chose*, ital. *cosa*;
— rom. *lucru*,
cessare: span. *cessar*, franc. *cesser*, ital. *cessare*,
— rom. *înceta*,
findere: span. *hender*, franc. *fendre*, ital. *fendere*,
— rom. *crăpa*,

frigidus: span. *frio*, franc. *froid*, ital. *freddo*,
— rom. *rece*,
nidus: span. *nido*, franc. *nid*, ital. *nido*,
— rom. *cuib*,
tectum: span. *techo*, franc. *toit*, ital. *tetto*,
— rom. *acoperiș*,
in vanum: span. *en vano*, franc. *en vain*, ital. *in vano*,
— rom. *în deșert*,
gutta: span. *gota*, franc. *goutte*, ital. *goccia*,
— rom. *picătură*,
monstrare: span. *mostrar*, franc. *montrer*, ital. *mostrare*,
— rom. *arăta*,
movere: span. *mover*, franc. *mouvoir*, ital. *muovere*,
— rom. *mișca*.

4. Aria mai tîrzie păstrează de obicei o fază anterioară. Aceasta se vede mai ales cînd comparăm Italia cu provinciile. Deși romanitatea e mai veche în Italia și provinciile au fost romanizate mai tîrziu, în aceste arii mai tîrzii se păstrează de obicei fazele mai vechi de limbă.

5. Dacă din două faze atestate în trecut, una a dispărut sau e mai puțin trainică decît cealaltă, faza dispărută sau mai puțin trainică e de obicei cea mai veche: *focus* care trăiește în rom. *foc*, ital. *fuoco*, franc. *feu*, span. *fuego* e mai nou decît *ignis*, dispărut în limbile romanice.

103. Elementul geografic cel mai important din punct de vedere lingvistic este **comunicația** între indivizii aparținători aceleiași limbi sau aceluiași grup de limbi. Răspîndirea unei inovații de limbă este mai adesea în funcție de o comunicație continuă și susținută. Aceasta nu însemnează însă că aceeași inovație nu poate să apară în mai multe puncte, fără ca ea să fi fost transmisă, prin comunicație, de la un punct la altul. Harta noastră nr. 5 și cele spuse de noi, la pag. 38, în legătură cu ea, ne-o dovedesc. Nimic mai firesc decît ca între miile de inovații ce se nasc în fiecare clipă în limba vorbită, să se ivească coincidențe. Aceleași cauze pot produce, în mod spontan, mai ales la indivizi aparținători aceluiași neam, aceleași efecte. Totuși, pentru ca asemenea inovații să prindă rădăcini, să se răspîndească și să formeze arii, e nevoie ca între cei ce și le transmit să existe o comunicație.

De obicei, însă, ne facem o idee greșită despre condițiile care creează, din punct de vedere lingvistic, o comunicație grea sau ușoară.

La popoare ca al nostru, distanțele nu contează și comunicația nu presupune numaidecît șosele bine întreținute. La clinica chirurgicală din Cluj a venit de curînd un țăran, cu o boală gravă, făcînd de la Hunedoara drumul pe jos în două săptămîni; cînd brănenii se duc cu căruțele lor spre Cîmpulung, nu o iau pe serpentinele șoselei celei nouă, ci

tot pe drumul vechi, mai greu de urcat, dar mai scurt și mai direct. Și azi, cînd mijloacele moderne de locomoțiune au înghițit distanțele și au apropiat popoare care se cunoșteau abia după nume, la noi automobilele grăbite trebuie să ocolească carul cu boi, pentru care timpul și felul drumului nu contează. Cu atît mai mult trebuie să presupunem că strămoșii noștri aveau vreme să străbată distanțe mari pe locuri puțin umblate. *Nimic nu ne împiedică, deci, să credem că în epoca de formație a limbii noastre, o populație relativ rară, locuind un teritoriu întins, își putea transmite, de la distanțe mari și pe drumuri primitive, inovațiile de limbă.*

Obstacolele de ordin geografic, ca munți înalți și rîuri late, nu au împiedicat pe strămoșii noștri să se întîlnească.

Aproape fiecare din hărțile reproduse în acest volum arată că Dunărea nu împiedică limba românilor din Iugoslavia și din Bulgaria să rămînă aceeași ca cea din Banat și Oltenia. Mai instructivă e harta nr. 18, pe care e însemnată repartiția cuvintelor *nea, zăpadă* și *omăt*. Transilvania de miazăzi are *zăpadă*, ca Muntenia; Transilvania de miazănoapte *omăt*, ca Moldova (cu Bucovina și Basarabia); Transilvania de apus are *nea*, ca Banatul și Crișana. Precum se vede și dintr-o mulțime de alte hărți, *Atlasul lingvistic român* confirmă constatarea făcută mai întîi de G. WEIGAND, că munții *n-au împiedicat pe români să comunice unii cu alții, deși pe crestele lor înalte trecea granița care despărțea în curs de veacuri pe transilvăneni de munteni, moldoveni, bănățeni și ungureni*. Cu turmele lor, păstorii transilvăneni coborau pentru iernat pe șesurile de dincolo de Carpați, prin ale căror trecători numeroase frații de același sînge se căutau necontenit. *Carpații n-au despărțit pe români, ci au format în toate vremurile șira spinării neamului nostru.* [76]

Asemenea observații au fost făcute și în alte regiuni. DAUZAT constată că formidabilul masiv al Alpilor nu constituie aproape nicăieri o frontieră lingvistică, ci, din contră, e traversat de limitele inovațiilor fonetice. Dunărea, care curge prin Ungaria de la vest spre est și de la nord spre sud, nu o desparte în grupe lingvistice deosebite. Dimpotrivă, după observația lui WEIGAND (Jb., VI, p. 12—13), cumpenele apelor, chiar cînd nu alcătuiesc piedici pentru comunicare, despart graiurile locale.

104. Dacă, precum văzurăm în cazul lui *nea — zăpadă — omăt*, Transilvania apare despărțită în mai multe arii, care se extind și dincolo de munți, fiindcă munții nu au fost o piedică pentru mișcările de populație și pentru o comunicare susținută pe ambele lor versante, nu cunosc, pe de altă parte, nici o inovație importantă de limbă care să fie răspîndită

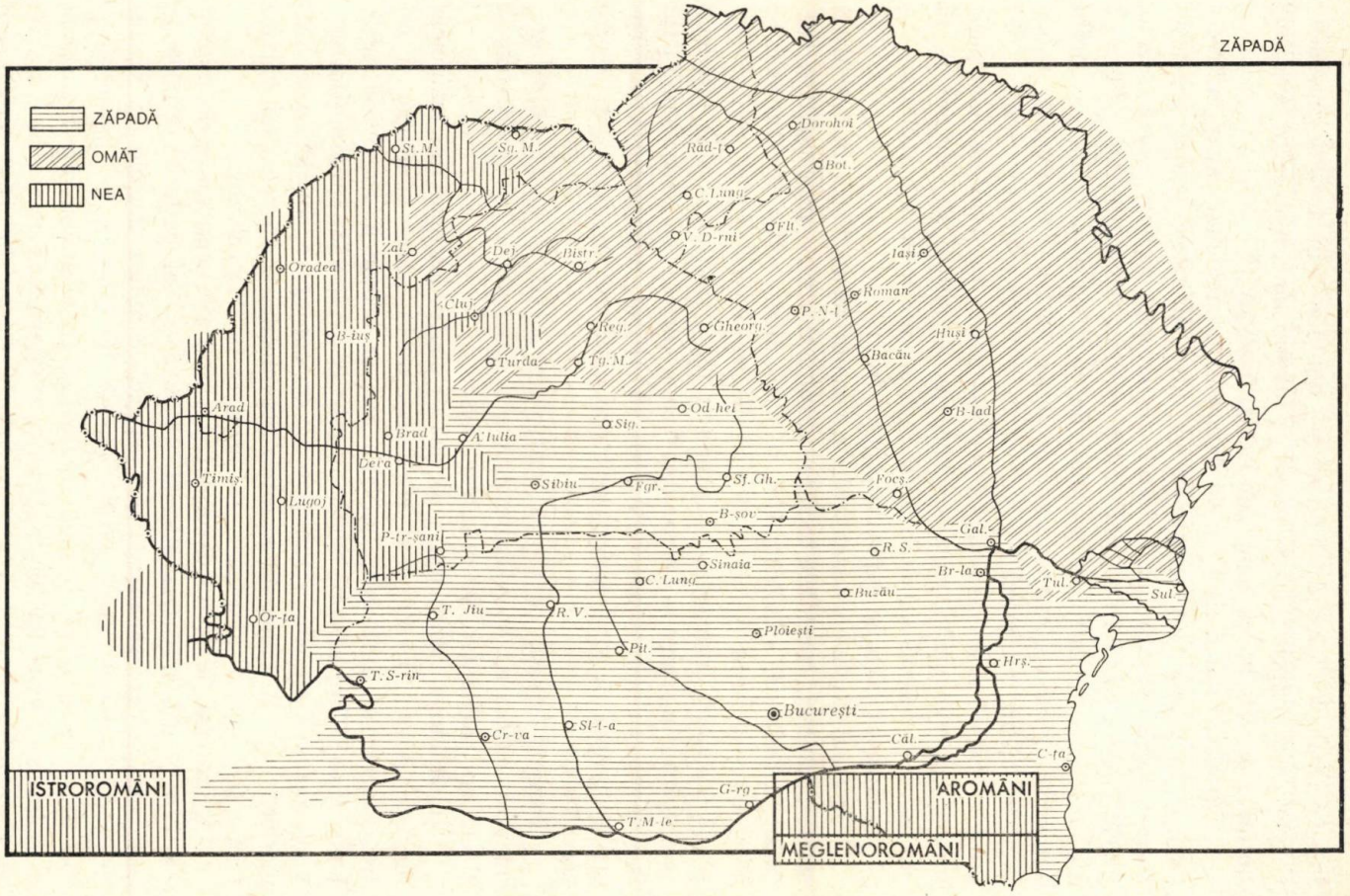
ZĂPADĂ
ZĂPADĂ
OMĂT
NEA
St. M.
Sg. M.
Rad-ţ
Dorohoi
Bot.
C. Lung.
V. D-rni
Flt.
Iaşi
Zal.
Dej
Bistr.
Oradea
Cluj
Roman
P. N-ţ
Reg.
Gheorg.
Huşi
B-iuş
Turda
Tg. M.
Bacău
Arad
Od-hei
B-lad
Sig.
Brad
A. Iulia
Deva
Timiş.
Sibiu
Fgr.
Sf. Gh.
Focş.
Lugoj
B-şov
Gal.
P-tr-şani
R. S.
Sinaia
Br-la
C. Lung.
Tul.
Sul.
Buzău
Or-ţa
T. Jiu
R. V.
Ploieşti
Pit.
Hrş.
T. S-rin
Bucureşti
Sl-t-a
Cr-va
Căl.
C-ţa
G-rg.
T. M-le
ISTROROMÂNI
AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI

Harta 18

în toată Transilvania și numai în această provincie. Carpații, care cuprind Transilvania ca într-un lanț, n-au creat condițiile necesare pentru ivirea unui „dialect transilvan".[77]

Nașterea unui dialect nu se datorește numai unor cauze indirecte cum e încetarea comunicației între diferitele grupe aparținătoare aceleiași națiuni, ci dialectele se datoresc și unor cauze directe, precum gravitarea indivizilor grăitori spre aceleași centre și apropierea între ei produsă de aceleași aspirațiuni de ordin național sau de aceleași interese de ordin social. Transilvania, stăpînită de străini, nu putea forma pentru români o unitate politică, iar orașe ca Sibiul săsesc sau Clujul unguresc nu aveau o putere de atracție pentru țăranul român, care se ducea în ele numai să cumpere de la străini, să-și desfacă marfa la străini, să se judece în fața străinilor sau să-și plătească birurile exploatatorului străin.

Cu totul altele erau condițiile în vechiul regat, unde, în cele două state românești, capitalele locuite de români erau centre politice, culturale, bisericești, administrative și economice. Astfel, în Muntenia și Moldova s-au putut dezvolta, în curs de cîteva secole, două graiuri deosebite, cu unele inovații ce cuprindeau tot teritoriul acestor provincii și se opreau în regiunea Focșanilor. Numai Oltenia, cu puternicii ei bani la Craiova, cu numeroase infiltrații din Ardeal, mai prezintă particularități proprii de grai, care de cele mai multe ori fac puntea de trecere spre Banat.

Banatul însuși, cu cîteva centre românești, și izolat politicește, un timp oarecare, de celelalte provincii ardelene, a putut dezvolta și el un tip particular de grai românesc.

În Moldova, Muntenia și Banat se poate descoperi un mănunchi de isolexe, isofone și isomorfe care se acopăr și nu trec în general mult spre hotarele acestor provincii. De obicei, însă, liniile care delimitează pe hărțile lingvistice ariile unor cuvinte (isolexe), unor rostiri (isofonele) și unor forme de conjugare sau declinare (isomorfele), nu țin seama de granițele provinciale, ci au cele mai variate forme și — mai totdeauna — se întretaie în Transilvania.

În general, **dialectul dacoromân,** vorbit de masa mare de români (la 1930, după statistica oficială, 13.180.936, azi peste 15.000.000 în România, la care se adaugă o jumătate de milion dincolo de Nistru, în Rusia sovietică, vreo 500 000 dincolo de Dunăre, în Iugoslavia și Bulgaria — aceștia nu trebuie confundați cu aromânii din Iugoslavia și Bulgaria — vreo 150.000 în America și cîteva zeci de mii în Ungaria) se caracterizează printr-o unitate relativ mare. Pe cînd napolitanul

nu pricepe pe venețian, nici bavarezul pe hamburghez, nici chiar germanul din Dorna pe cel de la Bistrița, românul din Banat și cel din Basarabia se înțeleg ușor, deosebirile între graiurile lor fiind mai mult lexicale. Moldovenii stabiliți după Unire la Cluj mi-au mărturisit de multe ori că aveau impresia că limba din centrul Transilvaniei e plină de „moldovenisme".

Deosebiri mari, care fac ca o înțelegere reciprocă să fie foarte anevoioasă, există numai între dialectul dacoromân și dialectele aromân, meglenoromân și istroromân. Deși structura celor patru dialecte române este aceeași, faptul că ele s-au dezvoltat de multe veacuri despărțite unele de altele prin mase de neamuri străine sau în regiuni fără comunicație, a produs aceste deosebiri între ele.

Ceea ce caracterizează dialectul dacoromân, unitatea lui relativ mare, e și caracteristica fiecărui din celelalte trei dialecte în parte. Aromânii, formînd o rețea rară pe un teritoriu întins și greu de străbătut, trăind printre greci, albanezi, sîrbi și bulgari, vorbesc un dialect cu foarte mici deosebiri regionale. Dacă istroromânii din Jeiăni vorbesc un grai întrucîtva deosebit de cei din Valdarsa, e pentru că ei vînd și cumpără la Triest, și nu la Fiume, spre care gravitează cei de la sud de Monte Maggiore.

Între cele patru grupuri de români numai dacoromânii au o limbă literară. Aceasta a contribuit și ea la unitatea limbii.

În comparație cu celelalte dialecte, cel dacoromân are unele inovații care îl deosebesc mult de celelalte dialecte; pe de altă parte, el apare uneori mai conservativ decît dialectul istroromân, aromân și meglenit. Între inovațiile lui fonologice amintim influența mare a poziției următoare, dură sau moale; apoi influența labialelor asupra unui *e*, *ea* și *in* următor în poziție dură: *făt-feți-față*; *apăs-apeși-apasă-să apese*; *vînd-vinzi*; reducerea lui *ea* la *e* înaintea unui *e* următor: *creastă-creste*; prefacerea lui *l'* și *ń* în *ļ*: *caļ* (din *cal'*), pluralul lui *cal*, *cuvios* (din *cuviños*), alături de *cuvine* etc. Dimpotrivă, limba literară dacoromână păstrează pe *e* și pe *i* după *ș*, *z* și *ț* (în opoziție cu aromânii și megleniții); *și*, *zi*, *țin*. Tot vechi sunt formele „iotacizate" ale unor verbe ca *auz*, *crez* etc., pierdute în general la istroromâni și mai ales la aromâni și meglenoromâni. În declinare am păstrat vocativele în *-e (doamne)*, dar am introdus, la plural, inovația *-lor (domnilor)* și la acuzativul numelor de ființe morfemul nou *pe (văd pe frate-meu)*. În conjugare avem încă mai mult ca perfectele *lăudasem*, *auzisem*, înlocuite în celelalte dialecte cu forme perifrastice, și avem o desinență deosebită la persoana a treia a conjunctivului la toate conjugările

(să laude, să tacă, să facă, să audă), pe cînd celelalte dialecte sau au generalizat desinența *-ă* și la conjugarea I (așa la aromâni) sau au, la toate conjugările, forma indicativului și pentru conjunctiv (așa la istroromâni). Din sintaxă pomenesc conservarea infinitivului, ca formă verbală, în anumite construcții *(poate spune* etc.), pierdut la aromâni.

Cea mai mare deosebire între dacoromâni și celelalte dialecte o formează vocabularul lor. Pe cînd aromânii au suferit o puternică influență grecească, megleniții una bulgărească, istroromânii una croată, noi avem o mulțime de termeni slavi intrați în limbă pe cale bisericească și administrativă și avem ungurisme și germanisme care lipsesc cu desăvîrșire la ceilalți români. Din tezaurul lexical de origine latină am pierdut cîteva cuvinte, conservînd — precum vom arăta — multe care s-au pierdut în celelalte dialecte.

105. **Dialectul aromân** se împarte în două grupuri mari: cel de sud și cel de nord.

Grupul de sud e cel mai compact și cuprinde pe aromânii din Pind, în regiunea muntoasă care desparte Epirul de Tesalia. Aici se găsesc orașele și satele curat românești *Aminciu (Meţovo)*, *Avdela*, *Laista*, *Perivoli*, *Breaza*, *Smixi*, *Samarina*, *Furca* ș.a. Spre miazăzi acești aromâni ajung pînă în Acarnania și Peloponez, spre apus ei trec în Epir, iar spre răsărit sunt răspîndiți în Tesalia întreagă, la *Tărcól (Tricala)*, *Cardița*, *Veleștin*, *Alméri*, *Lárisa*, *Tîrnovo*, *Caragiola*, *Lăsun (Elasona)*, *Şăcișta*, *Caterina* etc. Tot din Pind — și anume din *Avdela* și *Perivoli* — sunt veniți acum vreo 200 de ani aromânii care se găsesc în mase compacte în jurul orașului *Véria* și anume în *Xerolivadi*, *Dólian*, *Selia de sus* și *Selia de jos*, *Niaușta* ș.a., precum și ramificările de la *Poroi*, *Lípoș*, *Ramna*, *Cavala*, *Seer (Seres)*, *Drama*, *Xanti* pînă în Tracia orientală.

Un grup de epiroți se găsește demult pe muntele Olimp, în satele *Cokinopoli*, *Vlaholivádi* și *Fteri*.

Grupul de nord, caracterizat prin păstrarea dialectului mai neinfluențat de înrîuriri străine, se găsește la granița Macedoniei, în munții *Grámoste*, mai ales în frumosul sat *Nicolița*, apoi în *Castoria*, *Crupiștea*, *Vlahoclisura*, *Névesca*, *Pisudéri* etc. Acești „grămusteni" s-au extins pe de o parte spre *Salonic*, pe de altă parte îi găsim în comuna mare *Livadi*, o insulă între megleniți, pe vîrful lor izolat de munte.

De asemenea „grămusteni" sunt aromânii din Macedonia din jurul marelui centru *Bitolia (Monastir)* în *Tîrnovo*, *Maragovo* și *Crúșovo*, de unde ei s-au răspîndit în *Pîrleap (Perlepe)*, *Veles*, *Uschiub*, *Cumánova* etc.

La grupul de nord aparțin și aromânii macedoneni din jurul *Ohridei*, în *Iancoveț*, *Resna* ș.a. Aceștia însă sunt veniți din Albania, unde de timpuriu s-a răzlețit o parte din aromânii de nord, formînd un subdialect de sine stătător, cu multe influențe albaneze. Aici, în Albania, aveau odinioară, în orașul *Muscopole*, un centru cultural de mare însemnătate, din care, după pustiirea orașului de către Ali-pașa, s-au răspîndit în toate părțile. În *Corcea (Coriță)*, *Pliasa*, *Grabovo*, *Lănga*, *Beliță*, apoi în orașele Albaniei centrale și de nord, în *Elbasan*, *Tirana*, *Cavaia*, *Durazzo* etc. aromânii sunt populația de frunte, ca număr și ca însemnătate socială.

În mijlocul albanezilor tosci, între rîurile Vovusa și Osum e insula mare a „fărșeroților" aromâni, care au fondat sate ca *Fetița*, *Gramaticova*, *Cîndrova* etc., cu subdialectul lor distinct, iar înspre mare, între rîurile Vovusa și Șcump, sunt răspîndiți aromânii „muzechiari".

Extensiunea aceasta a aromânilor este rezultatul unor necontenite migrațiuni. Avem dovezi istorice de mutări ale lor dintr-un loc într-altul în urma persecuțiilor necontenite la care au fost supuși. Tradiția păstrată la bătrîni și limba sunt dovezi vii despre mișcarea populațiunii, care a părăsit sate întregi spre a înființa așezări nouă.

V i a ț a pe care o duc aromânii este patriarhală și curată. Ei sunt sobri, inteligenți, nepretențioși și doritori de cultură. Femeile sunt morale; copiii stau, chiar după ce ajung mari și se însoară, în casa părinților lor; nu sunt rare casele în care de moșul bătrîn ascultă copiii și nepoții strînși subt același acoperiș. „Curajul, puterea și iscusința aromânilor a făcut ca în cetele de haiduci de prin Tesalia și Albania numărul aromânilor să fie neproporționat de mare" (WEIGAND).

O c u p a ț i a principală a aromânilor din Epir și Tesalia, precum și a celor din muntele Olimp și din Livadi, este păstoritul. Cu turmele lor de oi, „picurarii" din Pind cutreieră munții, în vîrful cărora au cătunele lor de vară; iarna ei coboară cu nevestele și copiii în satele lor, așezate în vale, la iernatic. În *Românii nomazi* (studiu publicat în DR., IV), TH. CAPIDAN a arătat drumurile făcute de acești păstori.

Familiile crescătorilor de vite sunt organizate în „fălcări" (50—200 de familii, de obicei înrudite), în frunte cu „celnicul" (adică „fruntașul"), bogat și cu mare autoritate, avînd mai demult și putere judiciară. Celnicia era ereditară.

Spre deosebire de acești păstori, aromânii din Macedonia și din orașele Albaniei sunt mai ales negustori. Ei au casele cele mai mari de comerț, fiind angrosiști și fabricanți vestiți. Negustori grămosteni și muscopolitani au pătruns departe în Occident și în Egipt. Aromânii

din Veria duc un comerț în stil mare cu lăptării, unt și brînzeturi; vestit e mai ales caşcavalul fabricat de ei. Ei formează puntea de trecere de la păstor la negustor.

O mare parte a aromânilor sunt meseriași. Specialitatea în care se disting este, pe lîngă zidărie, croitorie și cismărie, cu deosebire argintăria; filigranele lucrate de ei sunt tot atît de cunoscute, ca chilimurile și covoarele („doadzile") țesute de aromâncele din Epir și din Veria.

Meseria care în întreaga Peninsulă Balcanică este în mîni aromânești este cea de hotelieri și de hangii, la orașe și la sate. Oriunde se oprește călătorul în statele balcanice, cel care îi dă adăpost în casa sa curată este un aromân.

Mulți aromâni sunt chirigii.

Cu agricultura aromânii nu se ocupă aproape de loc; numai fărșeroții și muzechiarii își lucrează pămînturile lor. De asemenea nu se găsesc nicăiri slugi și pălmași printre ei. Aromânii nu sunt numai cei mai înstăriți locuitori din Peninsula Balcanică, ci în toate centrele mai mari ale Macedoniei, Albaniei, Tesaliei și Epirului reprezintă și cel mai cult element.

L o c u i n ț e l e aromânilor, la munte, se deosebesc de ale celorlalți balcanici: păstorii au „călive", sedentarii locuiesc în „case" de piatră cu etaj, grupate în tîrguri mari. De asemenea, se deosebesc de alte neamuri prin p o r t u l lor, același la toți aromânii.

N u m ă r u l aromânilor nu se cunoaște exact, căci pe vremea turcilor statistici oficiale nu se făceau, iar cele de azi — mai ales cele grecești — sunt falsificate. După Th. Capidan (*Aromânii*, p. 32) ei ar fi 300.000 — 350.000, dintre care 150.000 în Grecia, 100.000 în Iugoslavia, 40.000 în Bulgaria și 65.000 în Albania. În cele două decenii din urmă, viața devenindu-le nesuferită subt stăpînirile străine, mulți din ei au emigrat în Dobrogea nouă, unde au întemeiat colonii. Și prin orașele României — mai ales în București — se găsesc numeroși aromâni, care însă, după cîteva generații, își pierd graiul și devin dacoromâni.

În cursul veacurilor mulți aromâni și-au pierdut limba și conștiința națională și în Peninsula Balcanică. Cei de la nord s-au slavizat, cei de la sud s-au grecizat. C o p a c i a r i i și s ă r ă c ă c i a n i i, deși vorbesc azi grecește, și-au păstrat încă portul aromânesc. Mulți dintre eroii grecilor (ca Andruțu, Bucovala, Caciandori), mulți mecenați (ca Sina, Sturnara, Toșița, Mușico, Averov), poeți (ca Riga Pheraeos, Zalacostas), oameni de știință (ca Pantazides, Lambros) și bărbați de stat (de ex. Coletti) din Grecia au fost aromâni.

Între numirile ce li se dau, cea mai potrivită este cea de *aromâni*. Ei înșiși își zic *armâni*. După legile fonologice ale acestui dialect, acest cuvînt corespunde lui *român*. Numele de *macedoromân* nu e potrivit, dat fiind că majoritatea lor nu locuiește în Macedonia; *cuțovlahi* (adică „români șchiopi") și *țințari* sunt nume de batjocură date lor de greci, bulgari și sîrbi; alte numiri ca *romano-vlahi*, dată de scriitorii aromâni (UCUTA) în gramaticele lor, sau de *ilirovlahi*, cum le spunea I. MAIORESCU, n-au prins.

Din cauza poziției lor izolate, aromânii au păstrat în dialectul lor multe trăsături vechi. Iată cîteva:

Din fonologie: conservarea lui *e*, *ea* și *in* după labiale în poziție dură: *ved* „văd", *vintu* „vînt", *feată* „fată"...; păstrarea diftongului *ea* înaintea unui *e* din silaba următoare: *feate* „fete"...; menținerea lui *-u* final după grupuri consonantice (și în afară de cons. + *r* sau *l*): *somnu, optu...;* păstrarea lui *l'* și *ń: l'epure* „iepure", *gl'indă* „ghindă", *cuńu* „cuiu"...; conservarea africatelor *dz* și *ĝ: dzîc* „zic", *ĝoi* „joi"...; păstrarea lui *n* în *(u)nă* „o", *grăn* „grîu"...

Din morfologie: pronumele păstrează accentul pe desinența dativului: *ațilúi, ațiléi, ațilór*... „acélui, acélei, acélor"; forma aoristului — care s-a păstrat pretutindeni — este la persoana întîia a verbelor tari de conjugarea a treia: *arîșŭ* „rîsei", *ascumșu* „ascunsei"...; multe verbe tari de conjugarea a treia au păstrat aoristul în *-pșu* și participiul în *-ptu: trapșu — traptu* „trăsei — tras", *alepșu — aleptu* „alesei — ales"...; în Epir găsim vechiul condițional: *alăvdarim, alăvdari* etc.

Din derivațiune: păstrarea sufixelor *-ame* (colectiv și abstract) și *-atic* (abstract): *bărbătame* „mulțime de bărbați", *amărame* „amărime"..., *ĝunatic* „voinicie"...

Din sintaxă: lipsește *p(r)e* la acuzativ: *ved fratili* „văd pe fratele".

În vocabularul aromânilor găsim un număr măricel de elemente latine pierdute la noi, precum *avră* „răcoare" < *aura, baș* „sărut" < *basio, căroare* „căldură" < *calor, -oris, cună* „leagăn" < *cuna, cusurin* „văr" < *consobrinus, fao* „bob" < *faba, mes* „lună" < *mensis, țeațire* „năut" < *cicer, -ris, yinyiț* „douăzeci" < *viginti* etc.

În fața acestor trăsături conservative, avem cel puțin tot atîtea inovațiuni, care nu există deloc — sau numai parțial — la dacoromâni. Iată cîteva:

Din fonologie: apariția unui *a* protetic înainte de *r*, mai rar înainte de alte sunete: *armân* „român", *alasu* „las", *acumpăr* „cumpăr"..; prefacerea lui *e* în *ă* și a lui *i* în *î* după *ș, dz* și *ț* (din *d* și *t* latin): *budză*

„buze"..., *şî, dzîc, ţîn, avdzî* „auzi"...; *au* şi *eu* înainte de consonante se prefac în *av* şi *ev (ef): alavdu* „laud", *preftu* „preut"...; sincopa e foarte răspîndită, mai ales la aromânii de miazăzi: *mărtare* „măritare", *nveastă* „nevastă", *vdzim* „fugim", *ngăm* „mîncăm", *omlu* din *omulu* „omul"...; la aromânii din Grecia întîlnim sunetele *δ*, *θ* şi *γ* şi prefacerea lui *nt, nc* în *nd, ng* şi a lui *mp* în *mb*, după model grecesc: *ayru* „agru", *δascăl* „dascăl", *θeamin* „famen"..., *căndic* „cîntec", *ninga* „încă"..., *mbuţina* „împuţina"...; la aromânii din Albania *rl* şi *rn* au dat *r̄: caŕă* „carne", *dziniŕă* „ginerele"...; palatalizarea labialelor e un fenomen general şi colectiv: *k'eptu* „piept", *ģine* „bine", *h'erbu* „fierb", *yaspe* „viespe", *ńic* „mic"...; *n* se palatalizează înaintea desinenţei *-i: buń* „buni", *aduń* „aduni"...

Din m o r f o l o g i e: oxitonele masculine au la plural desinenţa *-adz*, de origine neogrecească (*-άδες*): *păşă-păşadz* „paşale", *k'irăģi* — *k'irăģadz* „chirigii"; vocativul în *-e* s-a pierdut, fiind înlocuit cu nominativul; prepoziţia *a* nu întovărăşeşte numai genitivul *(a featăl'ei, a omlui...)*, ci şi genitivul şi dativul pronumelor (*a ńia* „mie", *a nauă* „nouă"...) şi pronumele posesiv (*ańeu* „mieu"...); acuzativul *mine* şi *tine* a înlocuit, la grupul de nord, nominativul *ţo* şi *tu (mine fac)*; verbele iotacizate s-au deziotacizat: *avdu...;* la persoana a treia a conjunctivului s-a generalizat şi la conjugarea întîia desinenţa *-ă; să cîntă...;* mai mult ca perfectul e perifrastic: *aveam alăvdată* „lăudasem", *aveai faptă* „făcuseşi"...; participiul trecut are forma feminină: *vidzută* „văzut", *are faptă* „a făcut"...; gerundiul se formează cu desinenţa *-alui: aştiptîndalui* „aşteptînd"...

În d e r i v a ţ i u n e avem cîteva sufixe împrumutate de la slavi şi greci, necunoscute dacoromânilor, ca *-izmă (asparizmă* „spaimă"...), *-iu* (*armâniu* „aromânime"...) ş.a.

Din s i n t a x ă relevăm: articolul la numele masculine de oraşe arată direcţia: *mi duc Bucureşl'i* „mă duc la Bucureşti"; articolul apare la asemenea nume şi după prepoziţie: *yine di Bucureşl'i* „vine din Bucureşti"; substantivul se leagă de numeralul precedent prin *de* de la 11 în sus (nu de la 20, ca la noi): *unspridzaţi di oamiń* „unsprezece oameni"; infinitivul a fost înlocuit pretutindeni prin *să* + conj.: *poati s-veadă* „poate vedea".

Mai multe pierderi a suferit dialectul aromân în v o c a b u l a r, o mulţime de elemente latine fiind înlocuite prin împrumuturi străine — mai ales de la neogreci — sau prin alte elemente latine ori derivate de ale lor. Iată cîteva exemple: albie: *cupańe;* argint: *asime;* blînd: *ímir;* dator: *burĝilí;* fraged: *crehtu;* negoţ: *emboriu;* pace: *bărişe;* popor:

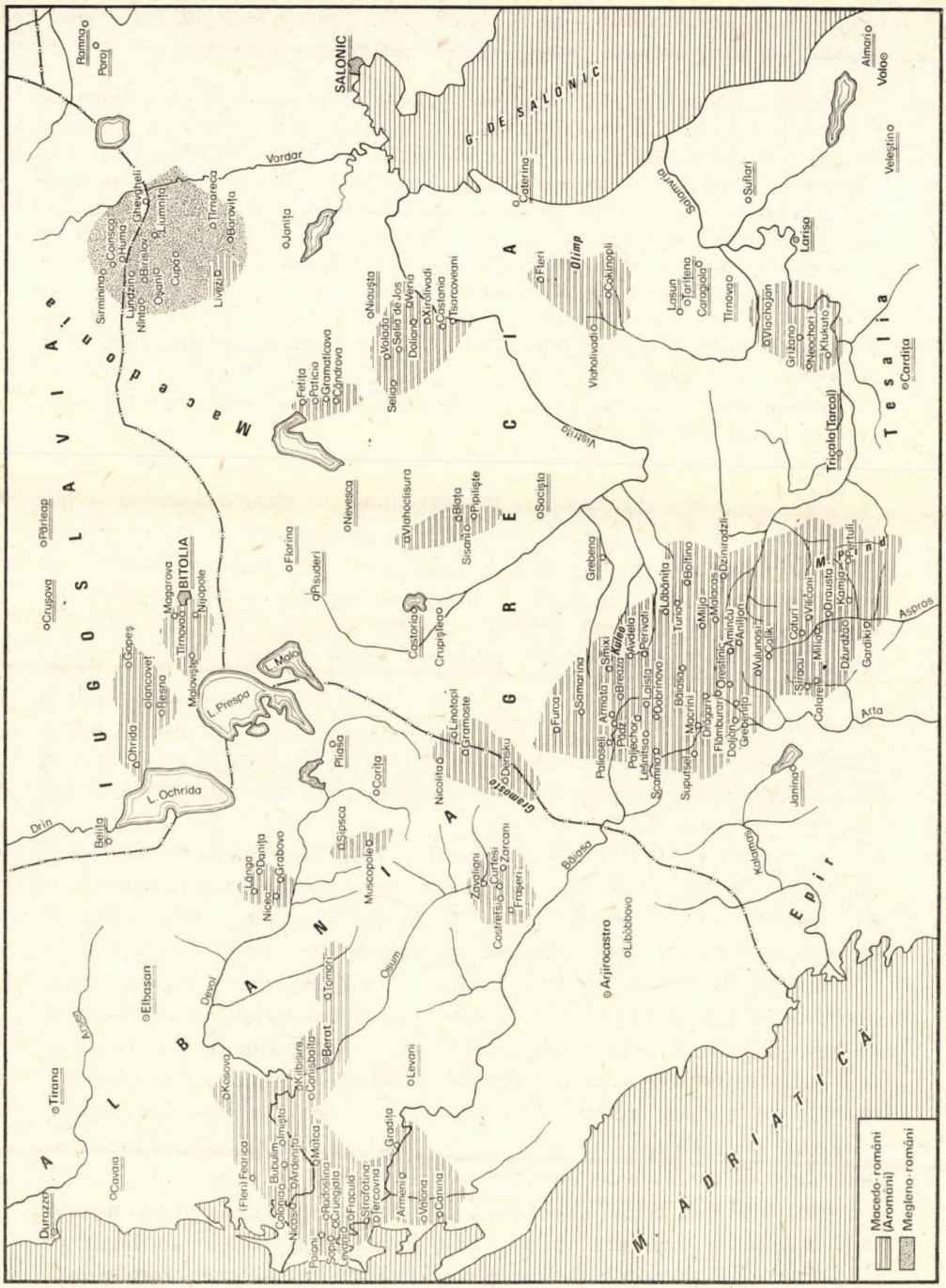
Macedo-români (Aromâni)
Megleno-români
IUGOSLAVIA
Macedonia
GRECIA
ALBANIA
Tesalia
Epir
M. ADRIATICĂ
SALONIC
G. DE SALONIC
BITOLIA
Vardar
Vistrița
Drin
Arta
Aspros
Bălasa
Osum
Devol
Arsen
Salamvria
Kalamas
L. Ochrida
L. Prespa
L. Malo
Olimp
Gramosto
Tricala (Tarcol)
Larisa
Volo
Almari
Veleștin
Cardița
Ramna
Poroj
Sirminina
Lundzina
Ninta
Coinsca
Huma
Birislov
Oșani
Ghevgheli
Lumnița
Cupa
Livezi
Tirnareca
Barovița
Janița
Caterina
Fleri
Cokinopli
Vlaholivadi
Lasun
Tarițena
Caragiola
Tirnova
Vlachojan
Grizano
Neochori
Klukuto
Sufiari
Fetița
Patricia
Gramaticova
Cândrova
Niaușta
Volada
Selia de Jos
Veria
Dolian
Xirolivadi
Castania
Tsarcoveani
Selia
Nevesca
Vlahoclisura
Blata
Sisani
Pipiliște
Sacișta
Florina
Pisuderi
Castoria
Crupiștea
Grebena
Furca
Samarina
Paliosel
Armata
Shixi
Breaza
Kuleo
Avdela
Pădz
Paljechor
Leșnitsa
Laista
Perivoti
Dobrinovo
Scamnica
Lăbănița
Turia
Bălasa
Suputsel
Mocrini
Mlija
Malacas
Dzinirodzli
Aminciu
Anijon
Vulunosi
Calik
Sîracu
Calaren
Milia
Vilicani
Drausta
Kamja
Pertuli
Dzurdzăo
Gardiki
Janina
Pliasa
Corița
Nicolita
Linotopi
Gramoste
Densku
Sipsca
Muscopole
Langa
Danița
Grabovo
Nicea
Zavaliani
Curtesi
Zarcani
Costretsi
Frașeri
Arjirocastro
Libobovo
Elbasan
Tomori
Berat
Kosova
Kilbisire
Conisbalta
Levani
Gradița
Armeni
Valona
Canina
Tirana
Durazzo
Cavaia
Fearica
Bubulim
Imișta
Ardenița
Matca
Colonia
Nicasi
Rodoslina
Cruegjata
Fracula
Strofotina
Tercovina
Poiani
Sopi
Levani
Pârleap
Crușova
Gopeș
Ohrida
Iancovet
Resna
Magarova
Tirnova
Nijopole
Maloviște
Belița
Macedo-români (Aromâni)
Megleno-români

Harta 19

milete sau *laó;* repede: *agoña;* sălbatic: *agru;* sufer: *trag, pat;* sui: *alin;* teamă: *angusă;* trimit: *pitrec;* umed: *nitios* sau *igrasios*...

Unele din fenomenele vechi păstrate la aromâni se întîlnesc regional sau în măsură redusă și la noi. Astfel, *e* și *ea* se păstrează după labiale, și în poziție dură, prin Transilvania sud-vestică: *mer, peană*...; *ń* se mai întîlnește în Banat: *cuń, ursoańe*; accentuarea *acelór, acelúi* e cea obișnuită prin Bucovina; *auă* „strugure" din lat. *uva* se găsește și în Oltenia, *auș* „moș" din lat. *avus* e cuprins în derivatul *neaoș* (din *de auș*), *cmură* „stomacul vitelor" se găsește pe la Brașov subt forma *mură* (DR., V, 619), *nămal'u* < * *animalium* s-a păstrat prin Banat (*nămaie* „vită") și despre existența lui și în alte regiuni atestă numiri de munți ca *Nămăiești*. Tot astfel se găsesc la noi unele inovații ca la aromâni, de ex. proteza unui *a*, mai ales în regiunile vestice și nord-vestice (*asudoare, apipăi, amirosi* etc.); participiul feminin în construcții ca *am fost văzută, să fi găsită* etc., cu deosebire prin Ardeal etc.

Pentru deosebirile între aromânii de nord și cei de sud, cf. expunerile lui Th. Capidan în DR., VI, 132 ș.u.

106. La nord de Salonic, în Macedonia — grecească astăzi —, pe malul drept al rîului Vardar, se întinde regiunea Meglen sau Caragiova („cîmpie neagră"), cu văi atît de roditoare, încît produc pînă la trei recolte pe an. Între cele vreo 50 de sate bulgărești se găsesc cîteva comune românești, orășelul *Năntа*, cu 5 000 locuitori și șapte sate, *Lugunța (Lundziń)*, cu 3.000 de locuitori, și *Birislav* în nord, *Huma, Oșani, Liumnița, Cupa* și *Ţîrnareca*, precum și trei sate cu populație mixtă româno-bulgară, *Barovița, Coinsco* și *Sirminina*, toate în părțile muntoase dinspre răsărit. Ca și aiurea, și aici românii sunt așezați cu deosebire în munți, dintre care unul — de 2090 m. — are numele curat românesc de *Zǫna* (= zînă).

În aceste sate se vorbește dialectul **meglenoromân** sau **meglenit.** (Între ele se găsește și un sat aromânesc, *Livădz*, cu o populație de 800 suflete, venită abia de vreo 150 de ani din părțile grămostene și în care se vorbește încă dialectul aromânesc.)

Meglenițiі, în cea mai mare parte agricultori, dar și păstori, crescători de albine și de viermi de mătase, se deosebesc de ceilalți români, în afară de grai, și prin religie, port și tip. O parte din ei — nântenii — sunt mahomedani (ca și bulgarii din Meglen) — singura populație romanică cu această religie — turciți cu sila după aprige împotriviri, împreună cu episcopul lor ortodox de odinioară. Și portul lor este turcesc. În ceea ce privește tipul lor, ei bat la ochi fie prin pometii ieșiți, fie prin părul mai blond și ochii lor cu privirea stinsă. Acest tip neobișnuit la alți români, precum și unele indicațiuni istorice au făcut pe C. Jirecek să presupună că meglenoromânii sunt pecenegi românizați,

din cei colonizați acolo în secolul al XI-lea de împăratul bizantin Alexios. Această supoziție, care nu prea pare verosimilă, era admisă și de G. WEIGAND, nu însă de TH. CAPIDAN.

Conviețuirea cu bulgarii — care se bucură de prestigiu înaintea lor — a produs la ei un fel de bilingvism, cu o puternică influență bulgărească în grai. În Nănta numai familiile sărace mai vorbesc românește.

Numărul megleniților e de 12.000-14.000 de suflete.

În timpurile din urmă acest număr a mai scăzut, căci după războiul mondial, grecii, cărora le-a revenit Meglenul, îi persecută și au așezat printre ei coloniști greci din Asia Mică. De aceea o parte din megleniți — vreo 3.000-4.000 — au emigrat (mai ales din Liumnița și Oșani, dar și din Lugunța, Cupa, Huma și Țîrnareca) în Dobrogea nouă, unde sunt așezați în cîteva sate — în parte curat meglenite, în parte amestecați cu bulgari și cu dacoromâni — între Turtucaia și Silistra. Aceștia, învățînd dacoromânește, își vor pierde, desigur, peste cîteva generații, graiul.

Meglenul fiind o provincie sălbatică, românii așezați acolo nu au avut contact cu aromânii din apropiere, încît au putut trăi neinfluențați de graiul acestora. Mult timp nu s-a știut nimic de existența lor. Abia tîrziu îi pomenește grecul NICOLAIDES, descriitorul Albaniei, HAHN și C. JIREČEK. Cel ce le-a studiat limba mai întîi a fost G. WEIGAND, după care au urmat P. PAPAHAGI, TH. CAPIDAN — care ne-a dat o monografie în trei volume despre ei — și I.A. CANDREA.

Dialectul lor are unele trăsături arhaice:

În fonologie ei păstrează, ca și aromânii, pe *e, ea* (ca *ę*) și *in* după labiale și în poziție dură *(fet, fętă, vind...)*, pe *l'* și *ń (l'epuri, cl'em, viń̆ă* „vie"*)*, dar, în opoziție cu aceștia și în consonanță cu dacoromânii, păstrează pe *u* din diftongii *au* și *eu (eo) (gaură, preot...)*.

Din morfologie citățm aoriste ca *merș* „mersei", ca la aromâni.

Din sintaxă amintim acuzativele fără *p(r)e*, ca la aromâni, dar, în opoziție cu ei, megleniții păstrează uneori infinitivele, care sunt întregi, ca în dialectul vechi dacoromân: *ti poți duțiri* „te poți duce".

În vocabularul lor întîlnim cîteva elemente latine — puține la număr — pierdute aiurea, precum *căldaru* < caldarium, *dărtoari* < dolatoria, *muntur* < *muntulus, *pidurițĭă* < pedulis, *pricur* < percolo, *Pril'u* < Aprilius (ca Martius etc.), *urdin* < ordo, -inis. Ei au un număr măricel de cuvinte de origine latină comune cu dialectul dacoromân și pierdute la aromâni, precum: *ampirat* „împărat", *ascut*,

beat, cîrnat, criel „creieri", *des, floari, jur, mint* etc. Mai puține sunt elementele latine care ne lipsesc nouă, dar le au și aromânii, precum: *sapiră* „se face ziuă" < aperit, *aură* „răcoare" < aura, *căloari* „căldură" < calor, -oris, *căstǫńu* „castan" < *castaneus, *ic* „smochin" < *ficus, mes* „lună" < *mensis, surin* „loc bătut de soare" < **solīnus*...

Mult mai numeroase sînt i n o v a ț i i l e dialectului meglenit care îl fac atît de greu de înțeles pentru noi. Iată cîteva din ele:

Din f o n o l o g i e: amuțirea lui *a* inițial, ca la istroromâni: *duc* „duc" și „aduc", *fară* „afară"; rostirea lui *ă* și *î* accentuați ca *ǫ́: lǫ́nă* „lînă", *dǫ́m* „dăm"; amuțirea lui *h: rănes* „hrănesc", *vla* „vlah"; prefacerea lui *h'*, uneori și a lui *ǵ*, în *i̯: i̯erb* (din *h'erb*) „fierb", *i̯u* (alături de *ǵi̯u*) „viu"; palatalizarea labialelor, însă numai parțial: *k'atră* „piatră", dar *pędică, ńilă* „milă", dar *mic, ǵarmi* „vierme", dar *vis*, numai *i̯er* „fier", *il'* „fiu" și numai *bini, zber; n* se înmoaie înaintea desinenței *-i*, ca la aromâni: *buń* „buni", *duń* „aduni"; *u* final amuțește, ca la dacoromâni, după un grup de consonante, afară de cons. + *r, l: codru*, dar *fost; dz* și *ǧ* își pierd, ca în limba română literară, elementul oclusiv: *zac, joc*...

Din m o r f o l o g i e : genitivul se formează și la apelative cu *lu*, ca la istroromâni, iar dativul (după model bulgăresc) cu *la;* întîlnim la masculine vocativele în *-ule*, ca la dacoromâni: *domnuli;* la pers. I din singularul indicativului apare, la unele verbe, adaosul de origine bulgară al unui *-m*, iar la pers. 2 a unui *-ș: áflum, áfliș* „aflu, afli"; cele mai multe verbe tari în *-xi* și *-ctum* au trecut, ca la dacoromâni, în rîndul celor în *-si, -sum: andiręse* „drese", *lęse* „alese"; perfectul compus și mai mult ca perfectul se formează și cu auxiliarul „fi": *sam vinit* „am venit", *ram mănca*t „mîncasem"; la gerundiu se mai adaugă *-ura* sau desinența *-eai̯chi: lăgǫndura* „alergînd", *șideai̯chi* „șezînd"; ca la aromâni, avem plurale în *-adz: căsăbadz, buiaǧadz;* verbele iotacizate s-au deziotacizat, ca la aromâni: *ut* „aud"; participiul de la „fi" e *fost* ca la dacoromâni; persoana a treia din plural la imperfectul verbelor de conj. I primește, ca la dacoromâni, adaosul unui *-u: căntau, cădeau*..,

În d e r i v a ț i u n e întîlnim cîteva sufixe nouă, mai ales de origine bulgărească, ca *-ĉoc (călĉoc)* și *-lif (rănlif, miruslifcă)* și foarte multe prefixe împrumutate de la bulgari: *du-ard, pru-dorm, ză-ling* etc.

În s i n t a x ă constatăm unele din inovațiile pe care le-am întîlnit și la aromâni, precum legătura numelui cu *di* la numeralul de la 11 în sus (*unsprăț di zǫli* „unsprezece zile"), numeralele articulate *(doil' fraț* „cei doi frați") și unipersonalele, după model slav, ca *ań-ți mancă* „mi-e foame" (propriu „mi se mănîncă").

Harta 20

Dane
SAPIANE
Munegrade
Munepiccolo
Jeiăni
Kukulj
CICERIA
Gradine
Spinel
UMAGO
Serbar
Rumeni
Sterpel
Bibali
BUJE
SDREGNA
PINGUENTE
Lanisce
Bergullo
Kukuljani
GRISIGNANA
Slurmar
Cari
CASTUA
Vlahobreg
Romania
Buri
VOLOSCA
FIUME
Murari
ABBAZIA
CITTANUOVA
Romania
Pernčič
BUCCARI
Kattun
BOGLUNO
Pikulic
FRATA
CAROIBA
Pas
Perici
LOVRANA
Catun
S.Martin
Catun
VISIGNANO
Rossert
Letai
Runcovac
Bellov
Cigarisče
TERVISA
GOLOGORIZZA
Gradigne
Runki
Susnievita
Catun
Dosani
Carneli
Noselo
PISINO
Brobnic
Stankovici
Surani
LINDARO
Cherbune
Scopliaco
Vlahi
Brdo
Costr-cane
Sucodru
PARENZO
Serman
GAGLIANA
Floročići
Tupliaco
Cobani
Čepič
Pedena
Bugarin
Castelmuschio
Pulići
Čubanići
Runki
Lizzul
Cosliaco
Catun
FONTANE
SUMBERG
CHERSANO
Katun
Bolobani
Jerbulisce
Cattun
Balovani
Vlahova
ORSERA
St. Michele di Leme
Vidulini
GIMINO
Furtica
FIANONA
Vlašići
S. MARTINO
Porta
Faraguna
CHERSO
CANFANARO
Sicul
Malinsca
VILLA DA ROVIGNO
Čubani
Faraguni
Negri
ROVIGNO
Peleki
ALBONA
Poglizza
Sugari
Vidulini
Melnica
BARBANA
VEGLIA
Vlahi
Cornichia
Vlašca
Valle
Stara Guna
Veglia
Vlacovo
FILIPPANO
Cerovizza
S-ta Lucia
Kurici
Schitazza
Guran
Calići dvori
CARNIZZA
DIGNANO
P-ta NERA
Marzana
GALESANO
BRIONI
POLA
SISSANO
MEDOLINO
Sate istroromâne
Catun Sate în care au fost istroromâni sau toponimice de origine românească

Foarte multe sunt cuvintele împrumutate, mai ales din bulgărește și din turcește, care au înlocuit pe cele latine. Iată cîteva: aramă: *bliznă* sau *bacor;* taur: *bic;* strîmb: *criv;* faur: *cuvaĉ;* plămîni: *drob alb;* porumb: *gulub;* scînteie: *iscră;* rîndunică: *lăstoviță;* frumos: *ubav* etc.

Precum se vede ușor din cele precedente, dialectul meglenit ocupă un loc intermediar între cel dacoromân și cel aromân, avînd un număr mare de note comune, atît în ceea ce privește păstrarea stadiilor mai vechi, cît și cu privire la inovații, cu amîndouă. Totuși unele trăsături caracteristice, ca rostirea *ț, z* în loc de *ĉ* și *ĝ* (*țer,* „cer", *zer* „ger"), palatalizarea lui *n* înainte de *i* flexionar *(buń, duń)* și păstrarea lui *n* în *nă* „o" și *grăn* „grîu" îl apropie mai mult de cel aromân.

107. **Dialectul istroromân** se vorbește astăzi în provincia italiană Istria în două grupuri despărțite prin muntele Monte Maggiore (croațește Učka Gora). Centrele de gravitate fiind diferite și căile de comunicație grele, un contact între grupul de nord și cel de sud nu există de multă vreme.

Grupul de nord e reprezentat de satul *Jeiăni (*it. *Seiane).* Odinioară grupul acesta de istroromâni se extindea departe spre vest. Mărturii istorice din a doua jumătate a secolului al XVII-lea vorbesc lămurit despre vlahii care ajungeau pînă aproape de Triest în comunele *Opchiena (Občina), Trebiciano (Trebič)* și *Padiciano (Padič);* pînă nu de mult se mai vorbea românește și în *Mune.* Se pare că românii locuiau, amestecați cu slavi, pe o mare parte din „pămîntul cicilor".

Grupul de sud, numit nu tocmai exact și al românilor din Valdarsa, cuprinde azi următoarele șapte sate și cătune cu populație românească: *Letâi (*it. *Letana), Grădiňe (*it. *Gradigne), Susńéviţa (*it. *Frascati), Nóselo (*it. *Villanova), Sucódru* sau *Senovic (*it. *Frassineto), Brdo (*it. *Colle San-Giorgio)* — cu cătunele *Costerceáni* și *Sáncovici* — și *Grobnic (*it. *Avellino).* Dintre acestea numai patru *(Susńéviţa, Noselo, Brdo* și *Grobnic)* și-au mai păstrat naționalitatea, deși și în ele locuitorii sunt bilingvi sau chiar trilingvi. În celelalte trei ei abia mai cunosc dialectul și le e rușine să-l vorbească sau îl vorbesc numai cu cei din alte sate românești. Pe la mijlocul veacului trecut, I. Maiorescu mai găsise români în punctul extrem sud-estic al Peninsulei (Punta Nera), la Schitazza. La începutul secolului al XIX-lea mai exista o colonie de istroromîni și pe insula Veglia. (Aceștia nu trebuie confundați cu „veglioții", care vorbeau o limbă romanică deosebită, limba dalmată, al cărei ultim reprezentant, Udina Búrbur, a murit în deceniul din urmă al veacului trecut.) Și în alte sate din Istria se

vorbea odinioară românește, precum dovedesc mărturii mai vechi și numiri de localități ca *Vlahi (Vlahova, Vlaška)*, *Cherbune*, *Catun*, *Faraguna* (= fără gună, adică „fără suman") ș.a. Slavizarea lor treptată a fost favorizată de religia lor catolică și de politica Austriei, care proteja pe slavi în dauna italienilor. La începutul veacului nostru istroromânii erau vreo 3.000; în 1921 statistica oficială italiană dădea numai 1.644 de suflete.

Venețianul IRENEO della CROCE, care în secolul al XVII-lea ne-a dat cîteva probe de grai istroromân, îi cunoaște subt numele de *rumeri*, adică *rumări*, o formă care corespunde, după legile fonologice ale acestui dialect, lui *români*. Astăzi își zic *vlâș* (la singular *vlâh*), iar vecinii îi poreclesc *ciribiri*.

Istroromânii sunt urmașii r o m â n i l o r a p u s e n i, răspîndiți odinioară în nord-vestul Peninsulei Balcanice, unde au lăsat numeroase urme în toponimie, în limba și onomastica iugoslavă. Ei s-au întins treptat, cu turmele lor, pînă în Istria, sau s-au refugiat în această provincie despopulată dinaintea turcilor.

Astăzi starea istroromânilor e mizerabilă. Săraci, în regiuni sterpe, ei duc o viață de oameni chinuiți, mai ales de cînd filoxera le-a pustiit vița de vie. Ca marinari sau cărbunari, iar nevestele lor ca doici, cutreieră țările învecinate, fără să izbutească să se întoarcă bogați acasă. Numai cîte un istroromân, întors din America, e mai înstărit.

În ceea ce privește limba lor, ei se aseamănă cu aromânii și megleniții în conservarea unor particularități vechi, precum e, din f o n o l o g i e, păstrarea (dar nu pretutindeni) a lui *e, ea* (ca *ę*) și *in* după labiale în poziție dură *(fet, fętę* „fată", *virę* „vînă"...*)* și a lui *l'* (nu în toate pozițiile) și *ń* (*l'epur, cl'emă, lupońe* „lupoaică"). Ca la dacoromâni, *n* nu s-a înmuiat înaintea desinenței *-i*, ci s-a rotacizat între vocale: *bur* „buni", *dur* „aduni". Cu regiunile vestice dacoromâne se aseamănă istroromânii în menținerea labialelor nepalatalizate: *pičor* „picior", *bire* „bine", *fil'* „fiu", *vir* „viu", *mic*.

Din m o r f o l o g i e e de amintit înainte de toate conservarea condiționalului: *aflâr, aflâri, aflâre, aflârno, aflâreț, aflâru*... și menținerea, ca în Banat, a auxiliarului *ręs, ręi, rę, ręn, ręț, rę* „aș, ai, ar, am ați, ar"; ca în unele regiuni periferice dacoromâne, desinența persoanei întîi de la pluralul indicativului prezent este, la verbele de conjugarea I, *-am* (rostit *-âm* sau *-ân*): *noi lucrân* > lucramus.

Din s i n t a x ă remarcăm lipsa lui *p(r)e* la acuzativ, ca la aromâni și megleniți, dar, spre deosebire de aromâni, istroromânii păstrează

infinitivul și nu numai în construcții ca *poc spure* „pot spune", ci și *åflu fețę durmi* „găsesc fata dormind"...

Foarte multe sunt inovațiile acestui dialect. Uneori ele se găsesc — mai ales regional — și la dacoromâni, mai rar la megleniți. De cele mai multe ori ele se datoresc influenței slavilor înconjurători. Iată cîteva:

Din fonologie, *a* accentuat se pronunță *å: fåc, pecåt* „păcat"; *a* inițial amuțește, ca la megleniți: *vę* „avea", *flå* „afla"; *ă* medial devine *a: facút, cúmpar;* *ă* final se rostește *e: cåsę* „casă", *åflę* „află"; diftongul *ea* se rostește *ę: sęrę* „seară", *stę* „stea"; diftongul *oa* se preface în *o: morte* „moarte", *omir* „oameni"; *e* + *a* se contrage în *a: nopta* „noaptea", *ț-a vezut* „te-a văzut"; *-i* și *-u* afonizați sau amuțesc cu totul (*bur* „buni", *lemn*) sau se rostesc plenison (*fățí* „faci", *vedu* „văd"); *u* din orice diftong devine *v: ăvdu* „aud", *mev* „meu"; *că-* proton devine *ke*, ca în regiunile vestice dacoromâne: *kemęse* „cămașă"; *n* dispare, ca la dacoromâni, în *una* > *o*, *granum* > *grăv* (din *grău*); *n* simplu între vocale se rotacizează în elemente latine, ca în unele regiuni dacoromâne: *vire* „vine", *lărę* „lînă"; *dz* și *ĝ* își pierd, ca la megleniți și la dacoromâni (în limba literară), elementul oclusiv: *zi, joc;* *l* final și preconsonantic în poziție dură dispare (ca la serbo-croați): *că* „cal", *åt* „alt" (dar la plural *ål'ț*); *nv* trece în *nm* (ca la albanezi): *nmeță* „învăța"; lui *scamnum* îi corespunde *scănd* cu *nd*, ca la megleniți și în regiunile vestice dacoromâne *(scand)*.

Din morfologie, desinența *-u* trece de la conjugarea II-IV și la conj. I la persoana a treia de la pluralul indicativului: *åflu* „află"; forma indicativului se generalizează și la persoana a treia a conjunctivului: *neca åflę* „să afle", *neca åvde* „să audă"; verbele în *-esc* au creat un nou tip în *-ęi: cuhęi* „a fierbe", *cuhęin* „fierbem"; persoana a treia de la toate verbele în *-esc* este (scurtat din *-ęște*): *hițę* „aruncă"; întîlnim un nou tip de imperfect: *flåța* „afla", *sedęța* „ședea", *fațęța* „făcea", *verița* „venea"; aoristul și mai mult ca perfectul s-au pierdut; gerundiul adaogă la desinență un *-a* adverbial: *lucrănda;* verbele iotacizate s-au pierdut (afară de cîteva urme): *åvdu* „auz"; ca la dacoromâni, avem *facút, fcst, meri* „mergi", *ne, le* (din mai vechile *nă* și *lă*); femininele în *-ea* au forma articulată în *-vu: stęvu* „steaua"; genitivul și dativul se formează la toate substantivele, în amîndouă numerele, cu *lu: lu călu* „a calului", *lu fęte* „(a) fetelor"; în anumite construcții întîlnim desinențe de declinare slavă: *za țiru* „la cină", *lastå-a polovițu* „a lăsat jumătatea" (de la *poloviță* „jumătate"); adjectivele au, ca la slavi, și o formă „absolută" și una „neutră": *sveti* „sfînt", *groso* „gros"; numera-

lele de la 8 în sus sunt slave (afară de *zęţę*): *osn* „opt", *devet* „nouă", *ţedănaiṣt* „unsprezece", *dvaiṣet* „douăzeci".

În d e r i v a ţ i u n e constatăm o mare sărăcie. Lipsesc infinitivele substantivate, adverbele în *-eşte*, substantivele şi adjectivele verbale în *-tor* şi abstractele în *-tură*. Prefixul *res-* înlocuieşte uneori pe *des-*, ca la megleniţi şi mai rar la dacoromâni: *rescuţ* „desculţ".

Din s i n t a x ă amintim: forma articulată a complementului la acuzativ şi cînd nu e cunoscut dinainte sau nu e definit mai de aproape: *furtă-a ăcu* „a furat un ac"; ca la dacoromâni: *ţel'i doi omir* „cei doi oameni" (la aromâni şi megleniţi *doil' (i) fraţ)* şi *ţela mai betăru* „cela mai bătrînul"; după numerale urmează adesea singularul, iar substantivul următor nu se leagă niciodată prin *de* de numeral: *doi sold, dvaiset şi pătru ăń;* forma absolută a pronumelui se întrebuinţează în locul celei conjuncte: *no ntrębę* „ne întreabă" (propriu „nouă ne întreabă"); verbele se disting după „aspect": *muŋcă* „mînca" e imperfectiv, *muŋcaveį* „a mînca mereu" e iterativ, *poįdí* „a consuma" e perfectiv; infinitivul cu *a* are funcţie de optativ, iar nominativul articulat de vocativ: *proclet a fi* „blestemat să fie", *o Domnu* „Dumnezeule"; pe lîngă „eu aş face" *(fáţe-ręs)* şi „eu aş fi făcut" *(ręs fost facút)*, istroromânii au şi pentru „eu voi face", cînd propoziţia nu exprimă o afirmaţie precisă, un fel de condiţional al viitorului („restrictiv") *se įo facúr...*

Cele mai mari deosebiri sunt însă în privinţa v o c a b u l a r u l u i. Elementele latine pierdute în celelalte dialecte (sau păstrate numai regional) sunt puţine, astfel *ăsir* „măgar" (*asin* şi în vechea dacoromână), *ăniurbă* „întîlni" < *obviare (nuiba* la megleniţi, în *uibul* locului, regional la dacoromâni), *ăntru* „înainte" < *ante* (şi în vechea dacoromână), *įi* „a merge" < ire (defectiv, şi în vechea dacoromână), *muşăt* „frumos" (şi arom., iar ca nume propriu şi la dacoromâni), *găbu* „galben" < galbus, -a -um, *căįbę* „colivie" < cavea. Mai multe sunt sensurile schimbate care apar la istroromâni. Astfel, *dură* (= aduna) înseamnă „a mîna", *ăntrebă* „întreba" şi „cere" (ca în ital.), *ărpę* (= rîpă) înseamnă „piatră", *mesură* e „a ţinti" (decalc după slav. *meriti*), *pul'* nu e „pui", ci „pasăre" (ca la aromâni), *tráze* (= a trage) înseamnă „a căra", *ţęre* (= a cere) înseamnă „a căuta".

Numărul cuvintelor vechi, înlocuite prin împrumuturi din limba croată şi italiană, e foarte mare, încît procentul elementelor latine (în primele două texte publicate de mine) nu trece de 82. Iată cîteva exem-

ple din cele începătoare cu primele trei litere ale alfabetului: alerga — *trli*, arc — *stril'aliţę*, argint — *srebro*, ascuţi — *nebrosi*, aur — *zlåto*, blestema — *zecuni*, butoi — *bățviţę*, cîmp — *pol'e*, căpăstru — *cavaĉa*, car — *voz*, carte — *cńigę*, cerb — *ţelen*, cot — *låcăt*, crud — *presno*, culege — *poberi*, cumătră — *botra*, cumnat — *cuńådo*...

Multele inovaţiuni şi numărul mare de cuvinte străine fac ca dialectul istroromân să fie cel mai greu de înţeles.

108. Cu toate aceste mari deosebiri între cele patru dialecte, pentru orice lingvist graiul vorbit în regatul român, în Meglen sau în Istria, aparţine unei singure limbi. *Toate trăsăturile caracteristice ale limbii române, tot ce deosebeşte limba română de limba latină pe de o parte şi de celelalte limbi romanice pe de altă parte, se găseşte în cîteşipatru dialectele.*

Ca să arătăm acest lucru, reproducem începutul unui basm meglenit, pe care l-am tradus în limba literară şi pe care un aromân (P. PAPAHAGI), şi un istroromân (A. BELULOVICI) l-au tradus în dialectele lor.

Dacoromâneşte

Era odată un împărat care nu avea nici un fiu şi dorea mult să aibă un fiu, ca să nu i se stingă numele. De aceea se ruga la Dumnezeu să-i dea un fiu.

Într-o zi se duse la un vrăjitor, să vadă dacă-i va da Domnul un fiu, sau nu.

Iară acel vrăjitor îi dete un măr şi-i zise:

„Să dai nevestei tale acest măr să-l mănînce şi ea va naşte un fiu, aşa cum ţi cere inima."

Istroromâneşte

O votę fost-a un crâl' cârle n-å vut naŋcun fil' şi ţe fost t'åro råda vę un fil' se nu l'i se zatarę lumele. Din ţåsta rugåt-a Domnu neca-l' dåţe un fil'.

O zi mes-a la un strigún, za vedę se-l va Domnu då un fil', ali se nu va.

Şi ţela strigún l'-a dåt un mer şi l'-a zis:

„Dę ţesta mer lu tę mul'ęre neca-l poţdę si va rodí un fil' cum reţi tu vrę."

Aromâneşte

Eară nă oară un amiră ţe no-aveà niţi un h'il'ŭ şi multu dureà s'aibă un h'il'ŭ tra s nu-l' se-astingă numa. De-aţeà nîs urà la Dumnidzău să-l' da un h'il'ŭ.

Nă dzuă si duse la un magŭ, ma-z-veadă di se va-l' da Domnul hil'u, icà nu.

Am aţel mag îl' deade un mer şi-l' dzîse: „Si-l daĭ a mul'are-tăi aestu mer şi s-lu micà, şi ea va s-facă un h'il'ŭ, aşiţe cum îl' doare inima."

Meglenoromâneşte

Ra ună oară un ampirat cari nu vę niţi un il'ĭŭ şi multu ţineà să aibă un il'ĭŭ, sa nu-l'ĭ si stingă numea. Di ţea ĭel tucu si rugà la Domnu să-l'ĭ da un il'ĭŭ.

Ună zuŭă si dusi la un maghesnic, să cată dă-l'i să-l'ĭ, da Domnu vrin il'ĭŭ ili nu. Ară ţel maghesnic ăl'i dędi ună męră şi-l'ĭ zisi:

„Să-ŭ daĭ la mul'-ĭari-ta-ęstă męră şi să-ŭ mănancă, şi ea să rudęscă un ilĭŭ şa cum aţi ţęri buricu."

Notele comune ale celor patru dialecte sînt atît de izbitoare, încît n-ar mai fi nevoie să insistăm asupra lor. Totuși vom enumera în cele următoare, grupate după capitolele gramaticii, cîteva din cele mai caracteristice inovațiuni, comune tuturor românilor.

A) Din fonologie

a) Modificări produse de a c c e n t:

Poziția neaccentuată închide vocalele *a* și *o*, prefăcîndu-le în *ă* și *u;* în măsură mai mică se preface și *e* în *i: gallina* > *găină*, istr. *gal'irę* (din *găl'irę*), arom. *găl'ină*, megl. *găl'ină; *connosco* (= *cognosco*) > dacor., istr., megl. *cunosc.*, arom. *cunoscu; fraxĭnus* > *frasin*, istr. *frăsir*, arom. *frapsin*, megl. *frasin*...

Se face deosebire în tratarea lui *o* neaccentuat și *o* cu accent redus; cel dintîi devine, după cum văzurăm, *u*, cel de al doilea, *ă; quod* > dacorom., arom., megl. *că*, istr. *ke* (din *că*)...

Accentul următor reduce pe *ps* și *pt* (din *ps*, *pt* și *cs*, *ct*) la *s* și *t*: **accaptiare* > *acăța*, istr. *cață*, arom. *acățari*, megl. *cățari; laxare* > *lăsa*, istr. *lasă*, arom. *alăsari*, megl. *lăsari*. De asemenea prefixul *con-* urmat de consonantă pierde pe *n*, cînd urmează accentul: *comparo* > dacor., arom., megl. *cúmpăr*, istr. *cúmpar*, dar *contremulo* > dacor. *cutrémur*, arom. *cutreámbur; convéntum* > dacor. *cuvînt*, istr. *cuvint*.

Vocalele latine *ĕ* și *ī*, cînd erau accentuate, au primit proteza unui *i̯* și, deci, au influențat consonantele precedente, cu deosebire dentalele, muindu-le sau prefăcîndu-le în africate. Excepție face grupa *ĕ* + *n* în proparoxitoane și *ĕ* + *n* sau *m* + cons.: *tĕnerus* > dacor. *tînăr*, istr. *tirar*, arom., megl. *tinir* (față de *tĕneo* > dacor. *țin*, istr. *țir*, arom. *țîn*, megl, *ț̨n*); *dentem* > dacor., arom. *dinte*, megl. *dinti; tempus* > dacor., megl. *timp*. De asemenea în toate dialectele rămîn nealterate înainte de *ĕ* și *ī* lichidele *n* și *r*, după care *ĕ* e tratat ca *ē: anĕllus* > *inel*, istr. *arel*, arom. *nel*, megl. *ninel; *venītu* > dacor., arom. *venit*, istr. *verit*, megl. *vinit*. Remarcabil e, în sfîrșit, faptul că desinența *i*, deși nu are accent dinamic, are totuși un a c c e n t g r a m a t i c a l (cf. DR., II, 37) și produce asupra lui *t, d, l* același efect ca *ī* accentuat: *audis* > dacor. *auzi*, istr. *åvzi*, arom. *avdzi*, megl. *uz; barbati* > dacor. *bărbați*, istr. *barbåț*, arom. megl. *bărbaț*.

b) *Cantitatea vocalelor* latine a influențat c a l i t a t e a lor numai la *i*, care a dat aceleași rezultate ca *ē*: *līgo* > dacor., istr., arom., megl. *leg*. Dimpotrivă, *ŭ* a rămas cu rostirea *u*: *mŭsca* > dacor., arom., megl. *muscă*, istr. *muskę*. Remarcabil e însă că cele cîteva „excepții" cu *ŭ* > *o*, se găsesc în toate dialectele (unde se mai păstrează aceste cuvinte): *autumnus* > dacor., arom., megl. *toamnă*, istr. *tomnę; muria* > dacor. *moare*, arom. *moari; rubeus* > dacor. *roib*, arom. *aroi̯bu* (cf. istr. *roi̯s* < *roib* + *roșu*?).

c) *Poziția inițială* sau *finală* a unui sunet în cuvînt a produs următoarele modificări:

V o c a l e l e f i n a l e e x t e r n e (*i* și *u*) neaccentuate — în afară de cîteva cazuri speciale — au început să se rostească afonic, iar după anumite consonante — la istroromâni în mod regulat — să amuțească cu totul: *melum* > *măr*, istr., arom., megl. *mer;* dacor. *oameni*, istr. *omir*, arom. *oamiń*, megl. *u̯amiń*...

C o n s o n a n t e l e f i n a l e latine — cu excepția celor din cîteva monosilabe — au amuțit toate; mai ales gravă în urmări pentru declinare și conjugare a fost amuțirea lui *s* final: *lupus* și *lupum* > dacor., istr., arom., megl. *lup* (< *lupu*); *nomen* > dacor. *nume*, istr. *lume*, arom. *numă*, megl. *numi; soror* > dacor. *soru-*, istr., arom., megl. *sor; habent* > dacor., arom., megl. *au*, istr. *av*; *quod* > dacor., arom., megl. *că*, istr. *ke; fac* > dacor., arom. *fă*, istr. *fę*, megl. *fǫ*.

N, *m*, *l* (prin analogie, și pronumele *ș* și *ț*) i n i ț i a l, cînd urma o consonantă cu care formau un grup greu de rostit, au primit proteza unui *ă* (*î*): *(i)llum duco* > dacor. *îl duc*, istr., arom. *ăl duc; in casam* > dacor. *în casă*, istr. *ăn cåsę*, arom. *ăn* (și *în*) *casă*, megl. *ăn*(și *an*) *casă*...

d) *Poziția intervocalică* e cauza:

prefacerii lui *b* și *v* latin în *u̯*, care amuțește apoi cu totul în cele mai multe cazuri: *caballus* > dacor., arom., megl. *cal*, istr. *că; vivus* > dacor. *viu*, istr. *viu̯u*, arom. *yiu*, megl. *ǵiu*. Excepție face, în toate dialectele, *habere*, care păstrează pe *b* intervocalic ca *v;*

rotacizării lui *l* (simplu) latin: *mola* > dacor. arom., megl. *moară*, istr. *morę;*

schimbării grupelor *-bl-* și *-br-* în *ul* și *ur* (al căror *u* se contopește uneori cu *u* precedent sau se preface mai tîrziu în *v*): *fabrum* > dacor. *faur*, istr. *fåvru*, arom. *favru; *excubulare* > dacor. *scula*, istr. *sculå*, arom., megl. *scular*i.

e) *Metafonia* vocalelor accentuate *e* și *o* se produce înaintea unui *a*, *ă* și *e* din silaba următoare, schimbîndu-le în *ea* (care la noi se reduce, înainte de *e*, mai tîrziu în *e*, iar la istroromâni devine *ę*) și *oa* (care la istroromâni revine, mai tîrziu, la rostirea *o*): *lĭgat* > dacor., arom., megl. *leagă*, istr. *lęgę; noctem* > dacor. *noapte*, istr. *nopte*, arom., megl. *noapti*.

f) *Influența sunetelor precedente* asupra celor următoare se observă în următoarele cazuri:

în grupele latine *cl* și *gl* sunetul *l* se moaie (devenind în unele părți, mai tîrziu, *i̯*) și schimbă pe *a* și *u* următori în *e* și *i*: *clamo* > dacor. *chem*, istr., arom. megl. *cl'em; includo* > dacor. *închid*, istr., arom. *ăncl'id*, megl. *ancl'id;*

i̯ și consonantele muiate prefac pe *ă* următor în *e* (care în unele regiuni —regulat la megleniți — se preface mai tîrziu iarăși în *ĕ* sau *ă*): *oricla* (= *auricula*) > dacor. *ureche*, istr. *uręcl'e*, arom. *ureacl'i* (din *ureacl'e*), megl. *uręcl'ă*;

r inițial și *rr* prefac pe *e* următor în *ă*, pe *ea* următor în *a* și pe *i* următor în *î* (*ă*); *remaneo* > dacor. *rămîn*, istr. *ramarescu* (din *rămărescu*), arom. *ar(ă)mîn*, megl. *rămọn*; *recens* > dacor. *rece* (din * *race*), istr. *råțe* (din *rațe*), arom. *arați*, megl. *rați*; *rideo* > dacor. *rîd*, istr. *ărdu* (din *rîdu*), arom. *arîdu*, megl. *rọd* (din *rîd*);

g) *Sunetele următoare* alterează pe cele precedente în modul următor:

Poziția nazală (alcătuită de *n* + voc., *n* sau *m* + cons., nu însă de *m* + voc., de *nn*, *mm*, *mi̯* și *mn*) face ca, în elementele latine, vocalele accentuate să se închidă:

a devine *ă* (*î*), care la megleniți s-a prefăcut mai tîrziu în *ọ*: *sanguen* > dacor. *sînge*, istr. *sănze*, arom. *sîndzi* (*săndze*), megl. *sọnzi*, dar *annus* > dacor., arom. megl. *an*, istr. *ån*.

e devine *i*: *venit* > dacor. *vine*, istr. *vire* (din *vine*), megl. *vini*, arom. *yini*, dar *semino* > dacor. *seamăn*, istr. *sęmiru*, arom. *seamin*, megl. *sęmin*...

o devine *u*: *comparo* > dacor., megl. *cumpăr*, istr. *cumpar*, arom. *(a)cumpăr*, dar *domnus* > dacor., megl. *domn*, istr., arom. *domnu*.

Un *i̯* următor preface pe *c* și *t* în *ț* și pe *d* și *g* în *dz* (devenit mai tîrziu în unele regiuni *z*), pe *s* și *st*, *sc* în *ș* (care la istroromâni se rostește și *s*), pe *l* în *l'* (devenit mai tîrziu *i̯* la dacoromâni), pe *n* în *ń* (devenit mai tîrziu *i̯* la cei mai mulți dacoromâni), iar labialele + *i̯*

s-au schimbat în *i̯* + labială; *invitio* > dacor. *învăț*, istr. *nmeț*, arom. *nvețu*, megl. *anveț*; *brachium* > dacor., arom., megl. *braț*, istr. *brâț*; *medium* > dacor. *miez*, istr. *ml'ez*, arom. *ńedzu*, megl. *ńez*; *axungia* > dacor. *osînză*, arom. *usăndză*; *caseus* > dacor., arom., megl. *caș*, istr. *câș* (din *caș*); *ustia* > dacor., arom., megl. *ușă*, istr. *uę* (din *use*); *fascia* > dacor., arom., megl. *fașă*; *milium* > dacor. *mei*, istr. *mel*, arom., megl. *mel'u*; *capitaneum* > dacor. *căpătîi* (ban. *căpătîńu*), arom. *căpitîńu*, megl. *căpitǫńu* (cf. istr. *spuńu*); * *cubium* > dacor. *cuib*, arom. *cuibu*, megl., istr. *cul'b* (din * *cubl'i̯u*).

La *i̯* inițial și în unele din grupele alcătuite de consonante + *i̯* citate mai sus, se face deosebire dacă după ele urmează un *a* sau un *o* ori *u* accentuați și adică: înainte de *á* avem *ț* din *ti̯* și *ci̯*; *dz* (devenit în unele regiuni *z*) din *di̯*, *j* și *gi̯*; dar înainte de *ó* și *ú* avem *ĉ* (rostit de unii istroromâni *ț*) din *ti̯* și *ci̯*; de asemenea *ĝ* (devenit pe alocuri *j*, iar la istroromâni rostit și *z*) din *di̯*, *gi̯* și *j*: *invitiatus* > dacor. *învățat*, istr. *nmeșât*, arom. *nveșat*, megl. *anveșat*; *brachiale* > *brățară*; * *brachiata* > arom. *bărțată*; *diana* > dacor. *zînă*, arom. *dzînă*, megl. *zǫnă*; *jaceo* > dacor., megl. *zac*, istr. *zâc*, arom. *dzac*; * *fetiolus* > dacor. *fecior*, istr. *fecôr* (> *feșor*), arom., megl. *fîcor*; * *peciolus* > dacor. *picior*, istr. *picôr* (> *pițor*), *arom. (ĉi)îcor*, megl. *pîcor*; *cyma* (rostit *ki̯uma*) > dacor. *ciumă*, arom., megl. *îumă*; *deo(r)sum* > dacor. *jos*, istr. *jos* (și *zos*), arom. *ngos* (* *ndžos*), megl. *anjos*; *gyrus* (rostit *gi̯urus*) > dacor. *jur*, megl. *jur*...

Înainte de *ĕ* și *ī* accentuați — cu restricțiile și adaosurile arătate mai sus — dentalele *l*, *t*, *d*, *s* s-au modificat ca și înainte de *i̯*, iar *st* s-a prefăcut în *șt*: *lĕporem* > dacor. *iepure*, istr. megl. *l'epur*, arom. *l'epure*; *tĕxo* > dacor., istr. *țes*, arom. *țas*, megl. *țǫs*; *dīco* > dacor., istr., megl. *zic*, arom. *dzîc*; *sīc* > dacor., arom., megl. *și*, istr. *și* (> *si*); * *astĕcto* > dacor. *aștept*, istr. *ștept* (> *stept*), arom. *așteptu*, megl. *ștet*.

Un *n* următor preface pe *g* în *m*, iar un *t* și *s* următor pe *c* în *p*; *lignum* > dacor., megl. *lemn*, istr. *lęmnę*, arom. *lemnu*; *lacte* > dacor. *lapte*, istr. *lâpte*, arom.. megl. *lapti*; *coxa* > dacor., arom. *coapsă*.

În poziție intervocalică, înainte de *a* următor, *ll* se preface în *u̯* (care sufere diferite schimbări) cînd accentul e precedent (dar se păstrează înainte de accent), iar *qu* se preface în unele cuvinte (ace-

leași în toate dialectele) în *p*: *stella* > dacor. *stea(uă)*, istr. *stęvu*, arom. *steao* (< *steauă)*, megl. *stęuă*; *aqua* > dacor., arom., megl. *apă*, istr. *åpę*.[78]

B) Din morfologie

a) Substantivul și adjectivul.

a) Formarea pluralului arată aceleași inovațiuni:

La declinarea I avem un număr mare de plurale în *-i* provenite din cazuri de metaplasmă de tipul *ghindă—ghinzi* (născut prin amestec din formele duble *ghindă —ghinde* < **glanda* — * *glandae* și *ghinde — ghinzi* < *glandem* — * *glandis*). Pluralele de tipul *stea — stele* au produs în toate dialectele același fel de analogii (*mele, zile* etc.)

La declinarea III, terminațiunea „arhaică" *-īs* apare generalizată — afară de cîteva relicte — pe socoteala lui *ēs*, dînd în românește *-i*.

La declinarea II avem tipul nou (*păcat — păcate*) al „ambigenelor", rezultate din neutrele latine a căror desinență *-a* a fost substituită prin *-ae* (în cazuri ca *ossa illae* > * *ossae illae*).

Desinența *-ora* (devenită *-orae*) s-a extins foarte mult, cuprinzînd mai ales oxitonele și monosilabele; pluralele în *-ure* au ajuns în același timp să aibă și o nuanță nouă de înțeles, exprimînd, pe lîngă pluralitate, și ideea de „felurime", încît ele au intrat în toate declinările și s-au putut extinde și asupra femininelor (*ierburi, cărnuri*).[79]

b) Formarea cazurilor are aceleași trăsături caracteristice:

La toate declinările și în amîndouă numerele avem o singură formă pentru nominativul, acuzativul și ablativul latin. Această simplificare a sistemului de declinare se explică în mare parte prin transformările fonologice normale. În singular, *casa, (in) casam, (in) casa*, au dat același rezultat *(în) casă*; de asemenea, *lupus, lupum, (cum) lupo*, au dat *(cu) lup(u)*; analogia acestor forme a atras după sine și uniformizarea lui *mons, montem, (in) monte* sau *imperator, imperatorem, (cum) imperatore* devenite *(în) munte, (cu) împărat*. Această uniformitate la singular a atras după sine uniformitatea pluralului, unde mai întîi au dispărut formele deosebite pentru ablativ, la decl. I și III *(casis, montibus)*. La declinarea III și la toate neutrele, nominativul fiind egal cu acuzativul, forma aceasta comună s-a păstrat: * *montis* > *munți*, * *peccatae* > *păcate*, * *temporae* > *timpure* (> *timpuri*). La decl. I și II s-a generalizat forma nominativului,

deoarece cea a acuzativului, în urma transformărilor fonologice normale, ar fi devenit identică cu singularul *(casas > casă, lupos > lupu)* și deoarece, la decl. II, ablativul devenise și el egal cu nominativul *(lupis > lupi)*. Astfel, avem la plural generalizarea formei *casae > case, lupi(s) > lupi* în toate cazurile, deci și la acuzativ.

De asemenea avem o singură desinență și pentru genitiv și dativ. La feminine s-a păstrat, la singular, forma corespunzătoare celei latine: *casae* > (unei) *case, morti* > (unei) *morți*; tot astfel la masculinele de decl. II: *lupo > lupu*. Deoarece însă forma aceasta din urmă era identică cu a nominativului și a acuzativului, uniformitatea aceasta a atras după sine și uniformizarea masculinelor de decl. III: *monti* a fost înlocuit prin *monte(m) > munte*. În plural n-avem urme de genitive și nici de dative în *-bus*. Forma acuzativului-nominativ s-a generalizat la dativ după modelul declinării II, unde ea a dat același rezultat: după *lupi* și *lupis > lupi*, s-a orientat *munți, case, vulpi*.

În declinarea articulată avem generalizarea formei *(i)llum* pentru acuzativ-nominativul singular de decl. II, iar a formei *(i)lle* pentru acuzativ-nominativul singular de declinarea III: *lupu-lu, munte-le*, precum și învingerea, la plural, a nominativului asupra acuzativului, deci a lui *(i)llae* și *(i)lli* asupra lui *(i)llas* și *(i)llos*, ca la declinarea nearticulată: *case-le, lupi-(l')i, frunți-le, munți-(l')i*. Genitivul și dativul au aceeași formă, și adică la singular forma dativului *(i)llui* și *(i)llaei*, iar la plural, pentru amîndouă genurile, forma genitivului *(i)llorum*: *case-(l')ei (> casei), case-lor; lupu-lui, lupi-lor; frunți-(l')ei (> frunții), frunți-lor, munte-lui, munți-lor*. Alături de aceste forme de articol enclitic, avem și cazuri de articol proclitic de tipul *lu Petru, lui Petru, ei Ane* răspîndit în mod diferit în diferite dialecte.

c) Cazuri identice de *metaplasmă* și de *schimb de gen* avem la cuvinte ca *ac* (masculin de decl. II), *mînă* (fem.), *noră, soră* (alături de *noru-mea, soru-mea*), *socru—soacră, nepot—nepoată, nuc—nucă, greu—grea, lin, repede* etc.

β) Numeralul

a) În toate dialectele (urme există și la istroromâni), numeralele de la 11—19 se formează, în consonanță cu limba albaneză și limbile slave, după tipul *unus (su)per decem*.

b) Numeralele ordinale se formează, ca la albanezi, prin adăogarea unei terminațiuni, identice ca formă cu articolul, adică *-le* la masc. și *-a* la fem.: *(al) treile(a), (a) patra.*

γ) Pronumele

a) *Pronumele personal* prezintă în toate dialectele cîteva inovațiuni caracteristice:

În forma conjunctă, dativul singular derivă din lat. *mī* și *(i)llī*, după care s-a orientat **tī* si **sī* ★ ; la plural vedem că acuzativul *(nos, vos, (i)llos)* pătrunde și la dativ.

În forma absolută, dativul singular presupune o formă **mīe* (din *mī* + *mihĭ*), **tī(b)e* (**tī* + *tibĭ*) și **sī(b)e* (**sī* + *sibĭ*); la plural formele românești presupun *nobĭs, vobĭs* cu *ĭ* (în contradicție, deci, cu *vobeis* atestat în CIL I, 196), prin urmare **vobe*, ca ** tibe.*

Acuzativul singular al formei absolute pleacă de la un tip ** mene, * tene, * sene* (orientat după ** quene* < *quem*), iar la plural a pătruns, după analogia substantivelor, și la acuzativ forma nominativului *(nos, vos, (i)lli, (i)llae).*

b) *Pronumele posesiv* are la pluralul feminin formele analogice (orientate după tipul *stea-stele)*: *mele* etc.

δ) Verbul

a) *Desinența* persoanei 2 sing. este la toate conjugările *-i*, după analogia conjugării IV, deci: *cînți, vezi, vinzi*, după *dormi*; de asemenea *cîntai, vedeai, vindeai, dormeai.*

b) La *conjunctivul prezent* s-au introdus, afară de cîteva relicte, formele indicativului (cu excepția, în unele dialecte, a persoanei 3 din sing. și plur.) Ca urmare a acestei omomorfii, conjuncția înaintea conjunctivului devine necesară (§ 21).

c) La conjugarea IV avem, la prezentul indicativului, extinderea sufixului *-esco* (de la verbele incoative) asupra celor mai multe verbe, nu însă și la pers. 1 și 2 din plural.

d) La *imperativ* avem, la verbele în *-esc*, forme scurtate; imperativul după negațiune la singular e egal cu infinitivul.

e) Ca desinență a *participiului trecut* s-a generalizat, pentru conj. I *-at* (și la verbe de tipul *crepitum*), pentru conj. IV *-it* (și la verbe de

---

★ În timp ce toate celelalte limbi romanice (cu excepția retoromanei apusene) au păstrat o singură formă — fie *mi(h)i*, fie *me* — pentru dativul și acuzativul formei conjuncte a pronumelui personal de pers. 1 și 2 și, respectiv, pentru pronumele reflexiv conjunct, în română ambele forme s-au transmis, păstrîndu-și funcția inițială [Kuen].

tipul *sensum, ventum, exitum)*, pentru conj. II *-ut* (și la verbe de tipul *părĭtum*). Cît despre verbele de conj. III, la acestea întîlnim la cele de tipul *gemĭtum, textum, cretum, natum* desinența *-ut*, iar la cele „tari", participiile în *-sum*, extinse — în măsură deosebită în diferitele dialecte — și asupra celor în *-ctum* (*zis, dus* etc.).

f) *Perfectul compus* se formează, la t o a t e verbele, cu ajutorul verbului auxiliar *habere*, iar viitorul, în general, cu *velle*.

g) Din conjugarea verbelor *auxiliare*, relevăm, în toate dialectele, formele *am* și *are* pentru *habeo* și *habet*.

C) Din derivațiune

a) Între cazurile de *derivațiune directă* sunt remarcabile participiile trecute întrebuințate — ca la albanezi — în înțeles de abstract verbal.

b) Dintre *prefixe*, remarcăm marea vitalitate a lui *-în*, schimbul între *des-* și *res-* și răspîndirea prefixului de origine slavă *ne-*, spre a deriva cuvinte cu înțeles negativ.

c) Dintre *sufixele* de origine latină, e de relevat marea vitalitate a sufixelor de origine grecească *-ĭzo* > *-ez* (verbal) și *ĭssa* > *-easă*, apoi *-onea* ca sufix moțional. Multe sufixe de origine slavă, precum *-iță*, *-an*, *-ui* au pătruns devreme în românește. Remarcabilă e extinderea lui *-ce* la adverbe, și adăugarea lui *-va* la cuvinte întrebătoare și nedefinite.

D) Din lexicologie

O mulțime de cuvinte latine păstrate în celelalte limbi romanice au dispărut în toate dialectele române, fiind înlocuite prin derivate (în parte latine vulgare) sau prin cuvinte străine, mai ales slave. Iată cîteva cuvinte slave care se găsesc, cu același sens, în toate dialectele române, și sunt, probabil, străvechi.

dacor., arom., megl. *babă*, istr. *bâbę*; în lat. *anus*, iar în limbile romanice mai ales *vetula*, care la noi s-a păstrat numai ca adjectiv *(veche)*;

dacor., istr. *clin*, arom., megl. *cl'in*; în limbile romanice mai ales *cuneus*, care la noi a dat *cui*, cu alt înțeles, și *cuneolus*;

dacor., istr. *clopot*, arom., megl. *cloput*; în limbile romanice *campana*, * *clocca*;

dacor., arom., megl. *coasă* istr. *cosę*: în limbile romanice *falx*, care la noi a dat *falcă* și *falce*, cu alte sensuri:

dacor. *colac*, istr. *colâc*, arom., megl. *culac*; în limbile romanice *focacia*, derivate de la *brachium* și *crispus* sau împrumuturi (got. **koka*);

dacor., arom., megl. *coș*, istr. *cos*; în limbile romanice *calathus*, *corbis* (și derivate ale lui), *ero*, *fiscus* (și derivate ale lui), *panarium*, la care se mai adaugă cuvinte de origine germană: *banse*, *bansta*, *mande*, *sahrja*; de origine grecească: *canistrum* (păstrat și la aromâni), *cartallus*, *sporta* (și derivate ale lui), *cista*, *cophinus*; de origine galică: *benna*; de origine arabă: *șannağ*; de origine obscură: * *bastum*, * *bunia*, * *capacium*, * *cappaneum*, * *carpinea*, * *cavaneum*, * *riscia*;

dacor. *cosiță*, istr. *cosițę*, arom. megl. *cusiță*; în limbile romanice * *trichea*;

dacor. *dăruiesc*, istr. *darvesc*, arom. *dăruiesc*, megl. *dăruies*; în limbile romanice *donare*;

dacor., arom. *gol*, istr. *go*, megl. *gol*; în limbile romanice *nudus* și *vacuus*, *vocitus*;

dacor., istr. *gonesc*, arom. *agunescu*, megl. *gunes*; în limbile romanice *pulsare*, *captiare*;

dacor. *împletesc*, istr. *(ăn)pletesc*, arom. *amplitescu*, megl. *amplites*; în limbile romanice derivate de la * *trichea*, *matta* etc.;

dacor. *învîrtesc*, istr. *ănvărtesc*, arom. *anvărtescu*, megl. *anvărtés*; în limbile romanice *tornare* (păstrat în *turna* al nostru, cu alt sens), *torquere* (păstrat cu alt înțeles în *toarce* al nostru), * *tortiare*;

dacor. *lopată*, istr. *lopâtę*, arom., megl. *lupată*; în limbile romanice *vatillum* și *pala*;

dacor. *milă*, istr. *milę*, arom. *ńilă*, megl. *mil*; în limbile romanice *pietas* și cuvîntul savant *misericordia*;

dacor. *nevastă*, istr. *nevęstę*, arom. *n(i)veastă*, megl. *niveastă*; în celelalte limbi romanice *sponsa*, *uxor*, *femina* și *mulier* (păstrat, acesta, și în românescul *muiere*);

dacor. *obială*, istr. *obl'ală* arom. *byįală*, megl. *ubel'*;

dacor. *plătesc*, istr. *platesc*, arom. *plătescu*, megl. *platés*; în celelalte limbi romanice mai ales *pacare* (în românește *împăca*, cu alt sens);

dacor., arom., megl. *rac*, istr. *râc*: în celelalte limbi romanice mai ales *cancer* sau germ. *krebiz*;

dacor., megl. *rană*, istr. *rânę*, arom. *arană*; în celelalte limbi romanice mai ales *plaga*;

dacor. arom., megl. *sită*, istr. *sitę*; în celelalte limbi romanice *cerniculum*, *cribellum*, *farinarium*, *tamisium* și mai ales *saetacium*;

dacor., arom., megl. *slab*, istr. *slâb*; în celelalte limbi romanice mai ales *delicatus (delinctus)* și *flebilis*, pe alocuri și *lentus*, *mendicus*, *minor*, *perlongus*, *primus*;

dacor., arom., megl. *trup*, istr. *trupę*; în celelalte limbi romanice *corpus* (păstrat pe alocuri și la noi);

dacor., istr. *topesc*, arom. *tuk'escu*, megl. *tupés*; în celelalte limbi romanice mai ales *fundere* și *liquare*.

La acestea se mai adaugă cîteva cuvinte împrumutate din alte limbi, ca dacor., arom., megl. *frică*, istr. *frikę* (din greceşte), care a înlocuit pe *pavor* (* *pavorea*) al celorlalte limbi romanice.

Un număr însemnat de elemente latine apare la noi, în toate dialectele, cu înțelesuri deosebite de celelalte limbi romanice, astfel:

* *Allargo*, o formațiune nouă (derivată din *largus*) s-a substituit tot mai mult lui *curro*, condamnat să dispară din limbă din cauza unei supărătoare omonimii: dacor. *alerg*, istr. *alerg* (nesigur, fiind atestat numai de I. MAIORESCU), arom. *alag*, megl. *lag*;

Anima a înlocuit pe *cor* al celorlalte limbi romanice: dacor., arom., megl. *inimă*, istr. *ịirimę*; cu vechiul înțeles întîlnim un derivat de la „a sufla": dacor. istr. *suflet*, arom., megl. *suflit*;

Callis „potecă prin munți sau păduri" păstrat, cu acest înțeles sau cu sensuri apropiate în unele părți ale Romaniei de vest, e pentru noi termenul general pentru „drum": dacor. *cale*, arom. *cali*, istr. *câle*;

Certo are numai la noi înțelesul de „sfădesc, ocărăsc": dacor. *cert*, istr. *ţertu*, megl. *(an)ţertu*;

Conventum, păstrat în cîteva derivate romanice cu dezvoltări semantice curioase („a se mira", „sălbatec" „a trebui") sau *conventus*, care în Romania de vest însemnează „mănăstire", are la noi înțelesul de „vorbă": dacor. *cuvînt*, istr. *cuvint*;

Excaldo „moi în apă caldă" > dacor., megl. *scald*, istr. *scâd*, arom. *(a)scaldu*, a păstrat la noi un înțeles apropiat de cel latin sau a dezvoltat (la aromâni și la istroromâni, în parte) pe cel de „înot", pe cînd în Romania apuseană apare cu cel de „încălzesc" sau „opăresc";

Joco(r) are numai la noi, ca un decalc al slavului *igrati* („ludere" și „salire"), în înțelesul de „dansez": dacor., megl. *joc*, istr. *zoc*, arom. *(a)džoc*;

Laborare s-a păstrat la noi numai în cîteva derivate, fiind înlocuit prin *lucrare* > dacor. *lucrez (lucru)*, istr. *lucru*, arom. *lucredzu*, megl. *lucru*, cuvînt care în celelalte limbi romanice păstrează vechiul înțeles de „cîștig" (care se întîlnește și în textele noastre vechi), sau are alte sensuri dezvoltate din acesta;

Talis s-a păstrat cu vechiul înțeles („atare") numai în compoziții, pe cînd necompus a înlocuit pe *fortis* (păstrat ca adverb: *foarte)*: dacor. *tare*, istr. *târe*, megl. *tari*;

Tener, care în toate limbile romanice apusene a păstrat înțelesul de „gingaș", la noi a evoluat la sensul actual: dacor. *tînăr*, arom,. megl. *tinir*, istr. *tirar*;

Turbo s-a dezvoltat la noi cu un înțeles necunoscut în celelalte limbi romanice, care în acest sens au derivate de la *rabies*: dacor. *turbez*, arom., istr. *turbu*;

Verecundia, păstrat în limbile romanice apusene, a fost înlocuit la noi prin * *rosina* sau * *rosionem*: dacor. *rușine*, istr. *rusirę*, arom. *ar(u)șine*, megl. *ruş̦oni*.

E) Din sintaxă

Din multele particularități sintactice relevăm cîteva:

a) *Genitivul* se formează adesea cu prepoziția *de*.

b) *Gradația* se face cu particula „ma(i)".

c) *Articolul* este de obicei *enclitic*, formînd cu numele un singur cuvînt. Forma nearticulată este regulată după prepoziții (cu excepția lui „cu" și „de a"), cea articulată, cînd substantivul e urmat de o determinare. Prin articularea substantivelor care exprimă o idee temporală se pot naște adverbe de timp („ziua și noaptea").

d) *Pronumele* „cel" servește spre substantivarea adjectivelor și spre a exprima superlativul adjectivelor și adverbelor gradate prin „mai". Dativul *pronumelui personal* exprimă un raport de posesiune.

e) *Pasivul* se exprimă mai ales prin reflexiv.

f) În locul *infinitivului* avem, ca în limbile balcanice, propoziții secundare.

g) Dintre *conjuncții* lipsește particula *che* (ital.), *que* (franc. span. portg.) care în limbile romanice de vest s-a extins pe socoteala altor conjuncții. În schimb, s-a păstrat *quod* în propoziții obiective, iar *si* a luat o mare extensiune.

109. Unele din fenomenele fonologice, morfologice, derivative, lexicologice sau sintactice enumerate în cele precedente se găsesc și în alte limbi. Altele sunt specifice românești și în totalitatea lor nu se găsesc în nici o altă limbă. Coincidența între dialectele românești nu se restrînge numai asupra fenomenului, ci și asupra cau-

zelor lui și a condițiilor în care apare, încît găsim în cîteșipatru dialectele aceleași „excepții". Avem, dar, a face cu aceleași tendințe generale de dezvoltare caracteristice pentru limba noastră și care, în totalitatea lor, se pot considera ca formînd caracterul național al limbii noastre.

Această unitate lingvistică a fost observată și de străini, care au numit pe români *vlahi*, oriunde se găseau ei, în Pind, la Dunăre sau în Carpații nordici.

Pe de altă parte, faptul că cele mai caracteristice trăsături ale limbii române se găsesc în toate dialectele, e o dovadă că în epoca de formație a limbii române strămoșii noștri nu erau încă despărțiți, că între cei ce vorbeau românește exista o comunitate geografică.

Epoca aceasta, cînd limba română nu se divizase încă în dialectele de astăzi și cînd cele mai caracteristice inovații luaseră ființă, o numim **epoca străromână.** [80]

Din punct de vedere al gramaticii istorice, cunoașterea dialectelor e de cea mai mare importanță, căci din comparația lor putem reconstrui stadiile vechi ale limbii române. Metoda e cea întrebuințată de romaniști, cînd din limbile romanice actuale reconstruiesc, după legile evolutive ale fiecărei limbi (după cum văzurăm în nota la § 96), formele latinei vulgare, sau cea întrebuințată de indoeuropeniști, cînd din limbile indoeuropene extrag arhetipul care stă la baza lor. Situația noastră e însă mai avantajoasă decît a acestor din urmă, căci noi cunoaștem cele două stadii extreme, dialectele actuale și limba latină, și avem să reconstruim numai stadiile intermediare. Cunoașterea acestora n-ar fi cu putință, dacă n-am avea decît textele vechi, căci acestea încep la noi tîrziu (în secolul al XVI-lea), cînd limba ajunsese la un stadiu de evoluție apropiat de cel de astăzi.

În general, putem spune că un fenomen de limbă este străromân, cînd se găsește în toate dialectele sau cel puțin în mai multe din ele. Totuși, faptul că la dacoromâni și într-unul sau în mai multe din celelalte dialecte găsim aceeași inovație, nu e încă un indiciu sigur că ea datează dinainte de despărțirea dialectelor.[81] Dacă la megleniți și la istroromâni găsim, ca în limba literară, pierderea elementului oclusiv din africatele *dz* și *ĝ* sau, în anumite condiții, prefacerea lui *l'* în *i̯*, aceasta nu înseamnă că aceste inovații trebuie să dateze din epoca străromână, căci nimic mai obișnuit decît asemenea evoluții, chiar în limbi care n-au nici o înrudire între ele (de ex. *l'* > *i̯* în franțuzește, în albaneză și în ungurește). Dacă la aromâni găsim cuvinte de origine grecească

ca *perună, k'itru, migdală, pălămidă* etc., ca și la noi, desigur că ele nu datează din epoca străromână, ci atît aromânii cît și dacoromânii le-au împrumutat din neogreceşte în mod independent; tot așa au aromânii (ca și albanezii) pe *coardă* „sabie" de la slavi, iar noi avem același cuvînt de la unguri (care l-au împrumutat și ei de la slavi). Dacă fărșeroții zic *fete* și *omu*, ca dacoromânii (și nu *feate* și *omlu* ca ceilalți aromâni), nu trebuie să admitem o legătură mai strînsă între aromânii din Albania și dacoromâni, căci aceleași cauze banale (asimilație și analiză greșită) au putut produce acolo aceleași efecte ca aici.

În *Locul limbii române între limbile romanice* (ELR., p. 8 ș.u.) am căutat să stabilesc cîteva criterii care ne permit să deslușim ce este înrudire și ce e coincidență întîmplătoare, ce este — ca să întrebuințăm termeni de ai naturaliștilor — o m o l o g i e și ce e a n a l o g i e. Adesea, asemănări izbitoare nu sunt încă o dovadă de o înrudire mai strînsă, precum faptul că balena trăiește în apă și că liliacul zboară, nu trebuie să ne facă să le despărțim de mamiferele de pe pămînt și să le socotim ca pești și păsări. Astfel, dacă față de *aud* al nostru și *ud* (din *aud*) al megleniților, aromânii au *avdu* și istroromânii *åvdu*, nu avem a face cu o evoluție care s-ar explica printr-o comunitate aromâno-istroromână, căci o examinare mai amănunțită arată că prefacerea lui *u̯* în *v* apare la aromâni numai înainte de consonante, deci în alte condiții decît la istroromâni, care au și *mev* „meu", *grăvu* „grîu" etc.

Dacă, dimpotrivă, găsim pe *afină* și la aromâni (subt forma *afinġe*), sau pe *ciucur* și la istroromâni (subt forma *ĉicur*), putem spune cu siguranță că nu avem a face cu cuvinte de origine ungurească (precum s-a crezut) — căci nici aromânii, nici istroromânii n-au venit în atingere cu ungurii — ci cuvintele acestea sunt străvechi (precum dovedește dealtfel și rotacismul în *afiră*) și ungurii le-au împrumutat de la noi (pe *afină* și sașii și rutenii).

Cum dialectele păstrează uneori forme mai vechi, ele ne ajută să cunoaștem mai ușor etimologiile unor cuvinte. Astfel, aromânii, care nu cunosc prefacerea lui *a* după labiale în *e* (în poziție moale), disting pe *mastec* din *mastico* de *mestec* din **mixtico*; fără controlul acestui dialect n-am ști cu siguranță că *mestec* al nostru e un omonim și că cele două sensuri deosebite ale lui (franc. „mâcher" și „mêler") se explică prin dubla lui etimologie.

Mult timp nu s-a cunoscut etimologia cuvîntului *băiat*. S-a crezut că sensul lui original e cel de „scăldat" și că ar fi deci un participiu substantivat de la verbul *a băia* „a scălda". Numele satului *Băietan* la aromâni ne arată că *băiat* exista odinioară și în acest dialect. Dacă ar

fi derivat de la verbul a *băńa*, „a scălda", ar trebui să aibă la aromâni (și în Banat) un *ń*. Faptul că la aromâni avem *i* ca la noi, ne arată că adevărata etimologie e cea care pleacă de la *băia*, păstrat încă în unele regiuni din Transilvania, cu sensul de „a crește (copii)", și presupunînd un * *bajare* (primitivul lui *bajulare*) latin vulgar. Nu putem admite nici măcar o formă * *baljare*, în loc de *bajulare*, căci atunci am avea la aromâni *băľat*.

De asemenea, nu trebuie uitat că *nu păstrarea elementelor vechi, ci inovațiile sunt cele ce ne permit deducții asupra unei mai strînse legături între două dialecte și, prin urmare, asupra unei comunități geografice care a trebuit să existe între ele.* Faptul că dialectele transdanubiene și istroromânii (*virę*), păstrează pe *i* în *vină*, iar noi îl prefacem în *î* (*vînă*), dovedește numai că dacoromânii au în privința aceasta stadiul cel mai evoluat, nu și că celelalte dialecte — care conservă un stadiu mai vechi — ar fi mai înrudite și că între ele ar fi existat vreodată o comunicație mai intensă. Dacă, dimpotrivă, găsim un număr mare de inovațiuni, comune istroromânilor și regiunilor vestice dacoromâne, suntem îndreptățiți să presupunem între aceste două ramuri de români, pentru o epocă mai veche, și un contact geografic mai susținut.

Dacă ne uităm cu atenție pe hartă, vedem că coasta estică a Italiei se potrivește cu coasta vestică a Peninsulei Balcanice atît de bine, încît, dacă ar lipsi Marea Adriatică despărțitoare, și am alătura cele două maluri, ele s-ar îmbuca unul într-altul. Tot astfel, dacă ne-am închipui că între regiunile vestice ale României și Istria ar lipsi masele de iugoslavi despărțitori, am vedea cum graiul lor se întregește adesea. Precum cutare ieșitură din coasta estică a Italiei se potrivește în adîncătura din față a țărmului dalmat, tot astfel, rostirea *chemeșe*, în loc de *cămașă*, din regiunile apusene ale teritoriului dacoromân, se regăsește aidoma la istroromâni, care în loc de *aș face* zic *ręș face*, întocmai ca în unele regiuni din Banat *(reaș faśĕ)*.

Dar dacă între istroromâni și bănățeni sunt astăzi sute de kilometri, pe aproape tot ținutul acesta, care îi desparte, locuit de mase compacte de serbocroați, se găsesc numiri toponimice românești (mai ales nume de munți) precum: *Kručica (Crucița), Negrišori, Magura, Kormatura (Curmătură), Lakustovo (Lăcustă), Kornišor, Kornet, Korbovo, Ratunda, Prijot (Preot), Taor (Taur), Durmitor, Cipitor (Ațipitor), Visitor (Visător), Pirlitor (Pîrlitor)* etc., iar în documente vechi (și azi încă) se găsesc sîrbi și croați cu numele *Barbat, Barbatovac, Berbos (Bărbos), Drakul, Drakulovich, Fečor, Ljeporov (Iepure), Lupulović,*

Mikul, Magurice, Pasarel, Sarapa (Sare-apa), Sarebire (Sare-bine), Šerbula, Šerban, Strimbul, Surdul, Ursul, Ursulović, Visulović, Vyšinel (Vișinel), Zmantara (Smîntînă) etc. Prin munții din apropierea orașului *Zara*, ciobanii slavi își numără pînă azi oile, două cîte două, cu numeralele de origine română: *do, pato, šasto, šopće, zeći.*

Din grupul însemnat al r o m â n i l o r a p u s e n i de odinioară, care populau partea de nord-vest a Peninsulei Balcanice, n-au mai păstrat limba lor maternă decît istroromânii de azi, emigrați din Serbia, Bosnia și Croația în Istria. Restul s-a pierdut, deznaționalizîndu-se în marea slavă. Tot astfel s-au pierdut românii răsăriteni din Bulgaria, după ce au lăsat și acolo, în toponimie și onomastică, urme de existența lor de odinioară, precum *Čerčel, Krnul (Cîrnul), Krecul (Crețul), Merul (Mărul), Singur* etc. Pentru postul lor de radioemisiune, bulgarii au ales cel mai central punct al Peninsulei Balcanice. Dacă așezăm compasul în acest punct, cu o rază care să ajungă pînă la Durazzo în Albania și pînă aproape de Atena, vedem că în cercul pe care-l tragem intră Belgradul, București, Burgas, peninsula Gallipoli și Skutari. Acest punct central are numele românesc de *Vakarel.*

Totuși, uneori putem face deducții interesante și din păstrarea unor cuvinte vechi. Există cuvinte românești, de origine latină, care prin însăși noțiunea pe care o reprezintă nu s-au putut conserva decît în anumite regiuni. Astfel *h'ic* și *căstînu* la aromâni *(ic* și *căștoń* la megleniți) sunt pomi care nu cresc decît în regiunile calde ale Peninsulei Balcanice. În nordul Dunării aceste cuvinte au dispărut din grai, pentru ca să intre mai tîrziu, prin comerț, din alte limbi, în dialectul dacoromân, „smochinul" și „castanul". Dimpotrivă, *păcura* din lat. *picula* (din *pix*) s-a păstrat, după cum a relevat P. Papahagi, numai în nordul Dunării, unde sunt regiuni petrolifere. Tot așa *bourul* din *bubalus*, care se vîna în Carpați pînă nu prea demult, dar dispăruse mai devreme în Peninsula Balcanică.[82] Și faptul că *aur* s-a păstrat numai în România, cu minele ei aurifere, e caracteristic. Aromânii zic *malamă*, iar istroromânii *zlâto*. Poate nu e o simplă întîmplare că la noi cuvîntul *luna* a înlocuit pe *mensis*, conservat la aromâni și megleniți. Precum a arătat V. Pârvan, *luna* cu înțelesul francezului „mois" se găsește în *Corpus Inscriptionum*, volumul III, tocmai pe o inscripție din Dacia Traiană. Ar mai fi de relevat că numai dacoromânii cunosc cuvîntul *țărm*, care vine din lat. *termen (terminus)*, dar nu însemnează, ca în latinește, „hotar", „graniță", ci „mal". Această dezvoltare semantică nu se poate explica decît într-o regiune unde țărmul mării sau al unui rîu forma hotar de țară. Acesta a fost cazul, după părăsirea Daciei, la Dunăre,

pentru românii rămași pe malul ei stîng. Țărmul Dunării devenise frontiera care-i despărțea de „Împărăție".

În ceea ce privește vremea cînd s-au despărțit dialectele — și a încetat, deci, epoca străromână — limba nu ne dă decît indicații vagi. Faptul că găsim în cîteșipatru dialectele un număr măricel de împrumuturi de la slavi — cîteva au fost înșirate la pag. 240—243 fără însă ca aceste împrumuturi să fi luat parte la cele mai caracteristice inovații de limbă, ne arată că *străromînii au convieţuit cu slavii — deci că nu năvălirea slavilor i-a împrăștiat pe români în grupele actuale — fără ca influența limbii slave asupra celei românești să dateze însă din timpuri prea îndepărtate.* Se pare, dimpotrivă, că un timp oarecare păgînismul slavilor a fost o piedică pentru o simbioză mai strînsă cu românii creștini. Abia încetul cu încetul slavii din nordul peninsulei Balcanice sporind și puterea lor consolidîndu-se în state naționale, înghițiră pe românii rămași în mijlocul lor, despărțindu-i pe cei ce se depărtaseră cu turmele lor spre sud și vest.

110. Faptul că cele patru dialecte ale limbii române s-au dezvoltat în trăsăturile principale în același sens, ne silește să admitem o comunitate geografică pentru străromâni. *Limba străromînilor nu trebuie însă să ne-o închipuim unitară.* Avem chiar probe că existau deosebiri **regionale de grai în epoca străromână.**

Există, adică, în limba noastră cîteva inovații care datează din epoca străromână, fără să fie însă pretutindeni generale și colective. Ceea ce observăm azi în limbă trebuie să fi fost și în vechime; nu toate inovațiile cuprindeau tot materialul lingvistic și tot teritoriul, ci alături de ele existau și cazuri refractare și regiuni — mai ales periferice și izolate — care păstrau stadiile vechi.

Iată cîteva din inovațiile care începuseră în epoca străromână, fără ca să se generalizeze însă și să devină colective:

1. *Palatalizarea labialelor* e generală și colectivă la aromâni, care cunosc numai forme ca *k'atră, ńic, h'il'u* „fiu" etc. La megleniți ea este colectivă, dar nu apare generală: în anumite cuvinte toți megleniții au palatale, în altele toți rostesc labialele: *k'atră*, dar *pędică, ńilă*, dar *mic*. La dacoromâni regiunile vestice păstrează încă labialele, care se rosteau mai demult și mai spre nord; celelalte regiuni le palatalizează, dar nu în toate cazurile în aceeași măsură — aria lui *ģine* e foarte mică, iar a lui *a(m)ńaz* foarte mare (cf. și harta noastră nr. 6) — și nu în toate straturile sociale la fel: cei umblați la școală nu palatalizează bucuros. Istroromânii nu cunosc palatalizarea decît în *kl'ept* „piept" și

țâptir „pieptene"; dar aceste două cuvinte se pot explica și ca născute prin disimilație (din *pl'ept*) și prin metateză timpurie (**keptinem*, în loc de **pectinem*).[83]

2. Deși după *rr* și *r* inițial un *i* se preface în *î* în toate dialectele, prin unele regiuni vestice și nordice dacoromâne se aud încă forme ca *rid*, pe care le întîlnim și în texte vechi.

3. În locul verbelor iotacizate au început să fie preferate în epoca străromână formele cu dentală nealterată: după *cred-crezi* s-a orientat și *aud-auzi* (în loc de *auz-auzi*). Această „deziotacizare" o găsim — în afară de cîteva urme — la aromâni, meglenoromâni și în mare măsură la istroromâni, iar la dacoromâni în cele mai multe regiuni. Aria lui *auz-auzi* (după care s-a luat și *crez-crezi*) e azi restrînsă mai ales asupra Munteniei; ea era cu mult mai mare în veacurile trecute.

4. Substantivele feminine care fac pluralele în *-i* îl schimbă pe *a* accentuat al tulpinei în *ă: părți, adunări*. Aromânii și megleniții au extins această inovație asupra tuturor substantivelor și asupra adjectivelor. La noi adjectivele au *a (două mări mari)*, la proparoxitone plurale ca *lacrimi* sunt mai obișnuite decît *lăcrimi* și dintre paroxitone s-au păstrat *fragi, vaci* și *Paști*. În vechime se zicea și *parți, adunari*. Istroromânii au *văl'* (adică *vai*, nu *văi*), dar *cadér* (din *cadări* „căldări").

5. Desinența persoanei 1 din pluralul indicativului prezent al verbelor de conjugarea întîi ar trebui să fie *-am*, din lat. *-amus*. Forma aceasta se mai păstrează la istroromâni (*căntân*, din *cîntam*) și o găsim, la noi, într-un text din secolul al XVI-lea (manuscrisul de la Ieud) din Maramureș și într-altul, din secolul al XVII-lea, din Năsăud. N. Drăganu (Dr. III, 483), L. Morariu (*Codrul Cosminului*, II, 292) și A. Procopovici (*Revista filologică*, II, 362) au notat asemenea forme în Bucovina și Basarabia, iar anchetatorii atlasului lingvistic le-au auzit dincolo de Nistru, deci în regiuni periferice. Aromânii și megleniții nu cunosc decît inovația *-ăm*, ca restul teritoriului dacoromân.

6. La persoana 1 din singular, la imperfect, verbele latine se terminau cu *-m*. Orice *m* final, după vocală neaccentuată, dispăruse însă foarte devreme din limba latină vorbită. În textele noastre vechi întîlnim încă *eu lăuda, eu cînta*, în locul formelor nouă *eu lăudam, eu cîntam*. Forme fără *-m* se mai păstrează pînă azi prin Maramureș și în nord-estul Ardealului. Tot restul teritoriului dacoromân, ca și aromânii și meglenoromânii, au numai inovația *eu lucram, eu cîntam* și istroromânii *lucraveam, cîntaveam*.

7. Pierderea infinitivului și înlocuirea lui prin conjunctiv se citează de obicei ca una din cele mai caracteristice inovațiuni balcanice. De

fapt, aromânii, bunăoară, nici nu mai cunosc un infinitiv ca formă verbală. La noi, în limba literară, afară de cîteva construcții (ca *știe cînta, poate vorbi* etc.), infinitivul e înlocuit; se aude chiar și *poate să vorbească, știe să cînte*. Cu cît mergi însă mai spre nord, cu atît găsești mai des infinitivul. CREANGĂ îl întrebuințează de multe ori, iar prin Transilvania de miază-noapte se aude *are a veni* și chiar *știe a facere*. La istroromâni infinitivul e în plină vigoare.

8. Alături de desinența *-arăți (-erăți, -urăți, -irăți)* la persoana a doua din pluralul aoristului *(cîntarăți, ziserăți, băturăți, auzirăți)*, apare desinența *-at (-et, -ut, -it)* la aromâni, în textele noastre vechi *(voi cîntatu, zisetu, bătutu, auzitu)* și pînă azi *-arăt* la moți *(cîntarăt, făcurăt)*.

Toate aceste inovații sunt străromâne, căci fiecare se găsește în toate sau în cele mai multe dialecte și nu e probabil să se fi ivit în fiecare dialect în mod independent, după ce contactul între cele patru grupuri de români încetase. Ele nu apucaseră însă să se generalizeze și să devină colective cînd a intervenit despărțirea străromânilor. Acolo unde inovația e generală și colectivă — ca palatalizarea labialelor la aromâni — și mai progresată — ca pluralele cu *ă* în tulpină, de asemenea la aromâni — ea a găsit un teren mai prielnic, încît a putut înlocui cu totul formele vechi. La dacoromâni, unde avem posibilitatea să urmărim, în texte vechi, dezvoltarea limbii în curs de patru secole, vedem cum inovațiile au cîștigat numai treptat terenul. Mai mult decît atît. *Faptul că la dacoromâni se păstrează în unele regiuni sau chiar în limba literară — ca la istroromâni — cele mai multe forme vechi (***p***iept; ri***d***; eu au***z***; două v***a***ci, noi d***am*** la prezent, *eu lăud***a***, știe* **cînta***) e un indiciu că aria dacoromână era încă în epoca străromână cea mai conservatoare, grație poziției ei periferice și izolate. Pe de altă parte, faptul că străromânii aveau atîtea deosebiri regionale e un indiciu că pe vremea lor limba română se vorbea pe un teritoriu întins.* Se poate prea ușor ca asemenea deosebiri de grai să fi fost mai numeroase decît le putem observa azi, căci *limba, în evoluția ei, nu produce numai forme nouă, ci și nivelează deosebirile*. Dacă azi dacoromânii rostesc toți — afară de cîțiva indivizi în satul Arieșeni — *tine* și *lînă*, am putea crede că rotacismul n-a existat niciodată la noi. Dar textele vechi ne arată că avem a face cu o regresiune, că în nord se rostea mai de mult *tire* și *lîră* (ca la istroromâni) și că formele v e c h i, cu *n*, s-au generalizat, venind de la sud, încetul cu încetul și în regiunile de miazănoapte, reducînd aria i n o v a ț i e i rotacismului.[84]

111. Asemănările mari între cele patru dialecte române au făcut pe mulți să creadă că limba străromână era unitară, iar această unitate presupusă i-a făcut să admită o **patrie primitivă**, redusă ca întindere, din care poporul român ar fi roit apoi în toate părțile, ca albinele dintr-un stup.

În general, suntem aplecați, atunci cînd urmărim retrospectiv o limbă, să ne închipuim din ce în ce mai mic teritoriul ocupat de cei ce o vorbeau altădată, cu atît mai mic, cu cît ne apropiem mai mult de origini. E ca și cînd stadiul actual ar fi la baza unei piramide, iar originile la creștetul ei. Această imagine se potrivește la unele popoare, bunăoară la latini, a căror limbă s-a răspîndit dintr-o provincie mică — Latiul — asupra Italiei întregi și a cucerit apoi marele imperiu. Dar istoria ne arată și popoare cucerite și limbi dispărute pe o mare întindere. Aceasta s-a întîmplat cu aceeași limbă latină, pierdută după căderea puterii romane, în multe regiuni, mai ales la periferiile imperiului.

Străromânii n-au fost cuceritori. Ei erau supraviețuitorii acelor romani din sud-estul european care nu pieriseră în războaiele cu barbarii năvălitori și nu s-au deznaționalizat în masele popoarelor tinere așezate în aceste regiuni. Patria lor primitivă — pînă la proba contrară — trebuie căutată pe amîndouă malurile Dunării și a afluenților ei, între Marea Adriatică și Marea Neagră, pe unde populația de limbă latină forma o rețea mai deasă sau mai rară, în diferite epoci.[85]

Cei ce caută „leagănul" sau „vetrele" poporului român în vreo regiune mică, pleacă sau de la imaginea nepotrivită a piramidei, sau de la părerea greșită despre unitatea lingvistică a străromânilor. Ei mai comit și greșeala că cumpănesc împrejurările din sud-estul european cu cîntarul întrebuințat în Europa de vest. Cel ce vrea să aplice și la noi metodele ce s-au dovedit bune în Apus, fără să țină seama că pentru împrejurările specifice din sud-estul european trebuie create uneori instrumente nouă de cercetare, este amenințat să apuce pe căi greșite. Căci față de o problemă atît de grea, cum e cea a patriei primitive a românilor, cele cîteva date istorice ce ni s-au păstrat, susceptibile mai adesea de mai multe interpretări, nu pot singure să aducă lumină. La noi e necesar ca o fantezie disciplinată de critică să găsească analogii, să întreprindă incursii în științele auxiliare, spre a umplea lacunele și să facă legăturile necesare între știrile păstrate întîmplător, incomplete, răzlețe și prea distanțate una de alta.

Aceste analogii nu trebuie căutate prea departe, nici la popoare cu o structură politică și socială fundamental deosebită de a noastră; ele

vor fi găsite în nemijlocită apropiere prin intuiția pe care ți-o dă contactul zilnic și observarea atentă a neamului din care faci parte. *Aceasta e adevărat mai ales la români, care continuă să trăiască, la sate, și în zilele noastre, în marea lor majoritate, în împrejurări ce nu se deosebesc mult de traiul pe care-l duceau în cele mai îndepărtate vremuri.* Distanța de timp în cadrul aceluiași element etnic trebuie să ne împiedice mai puțin să găsim analogii în nemijlocita noastră apropiere, decît depărtarea geografică și stările cu totul deosebite din Europa apuseană, chiar în cea de acum o mie de ani.

Sunt popoare care locuiesc țări uriașe — cum e poporul rusesc — cu o limbă aproape omogenă; sunt iarăși alte popoare, cum e, bunăoară, cel italian, care, într-o țară incomparabil mai mică, au o mulțime de dialecte diferite unul de altul. Nici înălțimea munților Urali, nici lățimea rîului Volga nu împiedică pe rusul din Siberia să se înțeleagă fără greutate cu cel de la Moscova. Distanțele, precum am spus, nu erau la un popor atît de puțin diferențiat din punct de vedere social și în continuă mobilitate, ca al nostru, o piedică pentru ca inovațiile de limbă să se propage și pentru ca graiul să fie mereu nivelat.

Că românii au locuit un teritoriu extins, care în sud se întindea pînă unde crește *smochinul* și *castanul*, încălecînd Dunărea, al cărei *țărm* era într-o vreme „hotar" de țară, și se întindea în regiunile cu terenuri petrolifere și băi de aur din Carpații unde păștea turmele de *bouri*, am arătat mai înainte (§ 109). Departe, la miazăzi, numele vechiului oraș *Salona* (pentru *Thessalonike*) e numit de aromâni *Sărună;* dezvoltarea aceasta, în consonanță cu legile fonologice ale limbii române, dovedește că strămoși de-ai aromânilor de azi au locuit din vechime prin apropiere. Th. Capidan a arătat că și numirile topice aromânești *Băiasa* și *Lăsun* continuă forme grecești cu fonetism vechi. *Dunărea* păstrează și ea, în gura românilor, o formă autohtonă, iar *Crișul* s-a dezvoltat de-a-dreptul din numirea veche *Crisius*.

Un număr mare de coincidențe albano-române de dată veche ne fac să credem că o parte din strămoșii noștri ajungeau, în vest, pînă aproape de albanezi (care, la rîndul lor, se întindeau mai spre est decît astăzi). Spre aceste regiuni vestice ne duc, pe de o parte, cuvinte ca *mînz, țap, baltă*, despre care a mai fost vorba mai sus (§ 93), pe de altă parte, unele expresii ca *a făgădui marea cu sarea*, pentru care cele mai multe popoare întrebuințează expresia „a făgădui munți de aur" (lat. *montes auri polliceri*, franc. *promettre des montagnes d'or*, span. *prometer montes de oro*, germ. *goldene Berge versprechen*, rus. *sulitĭ zolotyja gory*). Cum în România actuală marea e departe, dar sarea se găsește la tot

pasul, o asemenea locuțiune nu se putea naște.[86] Dimpotrivă, geneza ei e explicabilă în nord-vestul Peninsulei Balcanice, unde sarea, extrasă din Marea Adriatică, e un obiect greu de procurat și prețios ca aurul. O inovație care ne-a venit de la apus, încă în vremuri foarte vechi, pe cînd contactul cu Italia nord-estică nu era cu totul întrerupt, este participiul *fost*. După *postum* = *positum*, participiul de la *ponere*, s-a născut în regiunile nord-estice ale Italiei o serie întreagă de participii în *-sto* (mai întîi *mosto* = *movesto*, opusul lui *posto*, apoi și *piovesto* și *piovosto*, *savesto*, *volesto*, *podesto*, *avesto* ș.a.). Un val din această inovație a trecut și la noi, unde, după *post* (păstrat în *adăpost*), s-a orientat *fost*, noul participiu de la „a fi". Această formă nouă a trecut de la românii apuseni la dacoromâni și la strămoșii meglenoromânilor, dar nu s-a mai putut răspîndi pînă la strămoșii aromânilor, care nu au nici o urmă de *fost* în dialectul lor. (Cf. revista *Balcania*, 1938, p. 23.)

Din cauza acestor coincidențe cu albanezii și vechii iliri, cu sîrbii și cu bulgarii, învățații care căutau „leagănul" românilor l-au localizat în nordul Peninsulei Balcanice, cînd mai spre apus, cînd mai spre răsărit. Unii au crezut chiar că pot stabili mai de aproape extinderea geografică a acestei patrii primitive a românilor. Astfel, într-o lucrare recentă, M. FRIEDWAGNER (*Über die Sprache und Heimat der Rumänen*, în *Zeitschr. f. rom. Phil.*, LIV, p. 665), crede — de acord cu TOMASCHEK, JIREČEK și WEIGAND — că „vatra" din care a iradiat limba română era în Dacia nova, punctul de unire al Moesiei inferioare și superioare și al Dardaniei, unde o viață romană mai era posibilă în veacul al VI-lea d. Hr. și unde puteau pătrunde în românește elemente vechi albaneze. Cum se face însă — ne întrebăm cu drept cuvînt — că în această regiune nici un nume topic latin nu s-a păstrat cu fonetismul român?

Dacă Dacia nova, cu centrul mitropolitan de la Scupi, ar fi fost celula din care să răsară un nou popor romanic, atunci noi n-am purta — precum a observat cu drept cuvînt V. PÂRVAN (*Contribuții epigrafice*, p. 92) — numele vag și nelegat de nici o noțiune geografică de *români*, ci ne-am numi cu un cuvînt derivat de la Moesia, Dacia (Aureliană) sau Dardania, precum frații noștri din apus se numesc italieni, spanioli sau francezi. Faptul că între toate popoarele romanice numai noi păstrăm numirea de *romani* — pus în opoziție cu numirile popoarelor barbare — și că cei de alt grai ne distingeau cu numirea tot atît de generală de *vlahi*,[87] e și el o dovadă că stările de la noi erau altele decît în apus și, deci, altul trebuie să fie și punctul nostru de vedere cînd voim să le elucidăm.

112. Se pare, deci, că *patria primitivă a românilor era* pe un teritoriu întins, *de-a dreapta și de-a stînga Dunării*. În zadar vom căuta „leagănul" românilor, în zadar vom căuta să ghicim vetrele în jurul cărora s-a închegat poporul nostru; istoria nu le numește, iar lingvistica ne indică numai nuclee din care au pornit anumite inovații de limbă. Speculațiuni de ordin lingvistic ne permit să distingem, pentru epoca străromână, următoarele grupuri mari de români:

Cel dintîi grup e al **românilor răsăriteni**, din care derivă aromânii și meglenoromânii. Cele două trăsături caracteristice în fonetismul acestui grup: redarea velarelor înainte de *e* și *i* prin *ț* și *dz* (devenit *z* la meglenițI): *țer* „cer" și *(d)zer* „ger", palatalizarea lui *n* înaintea desinenței *i*: *buń* „buni", *(a)duń* „aduni" și păstrarea lui *n* în *(u)nă* „o" și *grăn (grǫn)* „grîu".

Cei ce s-au desprins mai întîi din acest grup, emigrînd spre sud, au fost aromânii. Tradiția păstrată de KEKAUMENOS (în secolul al XI-lea) vorbește de o asemenea dislocare pornită de la nord, din regiunile dunărene, spre sud. Ruperea strămoșilor aromânilor actuali de restul românilor trebuie să fie anterioară secolului al X-lea, căci documentele istorice ne arată că elementul românesc era, după acea epocă, numeros în regiunile de miazăzi ale Peninsulei Balcanice, pe unde se găsește și astăzi. La 1065 s-a răsculat Niculiță contra stăpînirii bizantine în Tesalia. Începînd cu secolul al XII-lea, amintirile istorice se înmulțesc. După cum presupune TH. CAPIDAN, această scurgere spre miazăzi s-a făcut în regiuni unde existau din vremuri mai vechi așezări de păstori români, prin apropiere de *Sărună* (Salonic), *Băiasa* și *Lăsun*.

Strămoșii megleniților au continuat să conlocuiască cu ceilalți străromâni și după exodul aromânilor. Astfel se explică la ei acele inovații de limbă, pe care le au în comun cu istroromânii și mai ales cu dacoromânii și care lipsesc aromânilor. Se crede că, în drumul lor spre Meglenia, ei au locuit o vreme în munții Rodope, împreună cu bulgarii, de la care au învățat rostirea *ǫ* pentru *ă* accentuat.

A doua ramură de străromâni e cea a **românilor apuseni** în Iugoslavia de miazănoapte (din care n-a mai rămas decît grupul care emigrase în Istria, istroromânii). Aceștia formau la început un singur grup împreună cu **dacoromânii.** Limba acestor străromâni, așezați pe țărmul drept și stîng al Dunării, se caracteriza prin rotacismul (parțial la dacoromâni) lui *n* intervocalic și prin dispariția lui *n* în *una* > o, *granum* > grîu (istr. *o* și *grăv*), prin redarea velarelor înainte de *e* și *i* prin *ĉ* și *ǧ* (în gura istroromânilor, care nu pot rosti pe *ș* și *j*, acestea au devenit mai tîrziu, *ț* și *z*) și prin cîteva albanezisme comune cu dialectul

tosc. Numărul inovațiilor pe care istroromânii le au în comun cu dacoromânii — și care lipsesc și aromânilor și megleniților — este mare.

Abia după ce contactul între românii apuseni și dacoromâni a încetat — înainte de așezarea ungurilor printre români — acest grup s-a diferențiat în dacoromâni și istroromâni.

III. VECINII

113. Soarta ne-a așezat într-o regiune atît de frumoasă și de bogată, încît nu puteam să rămînem singuri. Din vremuri străvechi și pînă în zilele noastre neamuri de toate soiurile s-au oploșit printre noi; pe de altă parte, neastîmpărul nostru ne-a dus prin părți locuite de popoare străine. Acest îndelungat contact cu **vecinii** și simbioza cu alte neamuri au lăsat urme adînci în limba noastră. Unele din aceste urme ne-au ajutat chiar, după cum am arătat, să ne lămurim asupra epocii străromâne și a patriei noastre primitive.

Din vechime, pe cînd strămoșii noștri vorbeau încă limba tracogeto-dacică, au venit de la răsărit și s-au așezat printre ei popoare străine ca **sciții** — mongoli nomazi, conduși de triburi iranice — **sarmații** și **agatirșii** iranici, iar dinspre miazănoapte, **celții.** Mai tîrziu — după ce populația autohtonă se romanizase — a continuat scurgerea popoarelor iranice și celtice, ca alanii, iazigii și bastarnii. O. DENSUSIANU (*Irano-Romanica*, în *Grai și suflet*, I, 39×71 și 235-250) a crezut că poate descoperi cîteva urme iranice în vocabularul nostru, dar etimologiile lui n-au fost admise de lingviști. Cîteva din rîurile noastre au fost numite, pe cît se pare, de neamuri iranice. Astfel, *Nistrul*, *Prutul* și, poate, și *Oltul*[88]. Cît despre *Dunăre*, numele acestui rîu pare să conțină o tulpină iranică, căreia dacii i-au adăugat o terminație din limba lor.

De la **cimerieni** — care s-au coborît prin secolul al VIII-lea î.d.Chr. din locuințele lor primitive de pe țărmurile nordice ale Mării Negre către sud-vest și au ajuns apoi în Tracia și în Asia-Mică — am avea, după N. IOKL (*Indogermanische Forschungen*, 44, 13-70) — cuvîntul *argea*. Cu cuvîntul cimerian era înrudit vechiul macedonian *argella* (*ἄργιλλα* = *κατάγειος οἰκία*, Ephoros la Strabo 5, 244), care s-a păstrat în albanezul *ragalj*, *ragalja* „colibă" (*Rgalje* și în toponimie).

Se pare că și celții au lăsat urme în vocabularul nostru. De *ğep*, *žip*, *žup*, care într-o regiune întinsă a Alpilor însemnează rhododendron ferrugineum și hirsutum și e de origine celtică (cf. galic *jupikellos* = jneapăn), nu pot fi despărțiți *jepii* noștri (cf. DR., V, 799). Cuvinte

celtice, precum *cambiare, camisia, carrum (cămașă, car, schimba)* ș.a. ne-au venit prin latini, dar n-au mai pătruns pînă la noi *camminus* (ital. *cammino*, fr. *chemin*, sp. *camino*), *leuca* (fr. *lieue*), *alauda* „ciocîrlie" etc.

Și de la popoarele năvălitoare de mai tîrziu avem cîteva reminiscențe în limbă. P. Skok a arătat în *Yužni Sloveni i turski narodi*, p. 15 (publicat în *Yugoslavenski istoriski časopis*, 1936), că *jupîn*, cuvînt care se găsește subt forma *župan* și *žup* la slavii occidentali sudici și la cei nordici, fără să poată fi explicat cu mijloace slave, este, după toată probabilitatea, de origine **avară.** Astfel s-ar explica fonetismul lui vechi în românește (rostirea dialectală cu *ğ*, rotacismul și prefacerea lui *an* în *în*), pe care nu l-ar putea avea, dacă ar fi împrumutat de la slavi. Nu e exclus ca și cuvîntul *scrum* să fie de origine avară, precum a presupus Th. Capidan (DR., II, 458). Cuvîntul acesta se găsește la turci *(kurum)*, la unguri *(korom)* și e atestat și la cumani *(kurum)* și se pare că a fost împrumutat de noi în epoca străromână, precum indică faptul că îl au și aromânii și megleniții, cu același *s* protetic, care apare și la albanezi *(shkrump)*. Dimpotrivă, cuvîntul *cătun*, pe care K. Treimer *(Slavia*, III, 450), îl credea împrumutat de la avari sau protobulgari, este probabil, ca și alb. *katund*, o moștenire autohtonă.

114. Dacă nu venea cucerirea romană, poporul trac (împreună cu geții și dacii) ar fi rămas în sfera influenței grecești. Totuși, la grecizarea tracilor nu s-ar fi ajuns, căci pentru **greci** patria și raza de activitate era marea, nu uscatul. În ochii lor continentul era numai un teren de exploatat, pe care n-aveau dorința să-l cucerească. De aceea expansiunea lor se limita la o fășie îngustă de litoral. Nici ligurii din Italia, nici galii din sudul Franței și, desigur, nici geții din Dobrogea n-au fost ispitiți să-și părăsească limba maternă spre a o primi pe cea greacă. De aceea nu putem fi de părerea lui K. Sandfeld, că „balcanismele" noastre din morfologie și sintaxă și ale popoarelor vecine ar fi mai ales o urmare a influenței grecești. Grecii n-au pătruns masiv în interiorul Peninsulei Balcanice. (Tot astfel vedem că nici în graiul din jurul Marsiliei nu se găsesc decît cîteva elemente lexicale de origine grecească.)

Cu atît mai importantă a fost influența grecească asupra vocabularului. Ea a fost mai mare în Imperiul Roman de est decît aiurea, fiindcă grecii au fost în partea aceasta a Europei elementul cultural dominant, iar de la secolul al VI-lea înainte limba lor a pătruns în locul celei latine, în administrație, armată și biserică. Aceste grecisme, intrate în latina vulgară de la cursul inferior al Dunării, au în românește fonetismul

vechi al elementelor latine: *amăgi* (din *μαγένω*) și urgie (din *ὀργή*) prefac pe *g* în *ĝ* ca în *fugi* (din lat. *fugire*); *mărgea* — atestat în CGL., II, 353, 36 subt forma *margella* — mai are și fonetismul lui *stea* (din lat. *stella*); *mîngîi* (din *μαγγανεύω*) și *spîn* (din *σπανός*) au *în* din *an*, ca la lînă (din lat. *lana*); arom. *stur* „stîlp" (cu urme și în dialectul dacoromân; din gr. *στῦλος*) și *Nicoară* (din *Νικόλας*) au pe *l* intervocalic trecut la *r*, ca în *moară* (din *lat. mola*); *cuteza* — atestat în CGL., V, 438, 32 subt forma *cottizare*, — *azimă* (din *ἄζυμος* „nefermentat") și *zeană* (din *ζέμα*) au rostirea regională cu *dz*, ca în elementele latine *(dzi, dzic)* etc.

Aceste și alte asemenea grecisme sunt necunoscute celorlalte limbi romanice. Excepție fac regiunile care au suferit o influență grecească, cum e Sicilia și o parte a Italiei de miazăzi, unde au existat colonii de greci (păstrate în parte pînă azi) apoi litoralul venețian, genovez și sard, și, bineînțeles, Albania. Astfel, lui *broatec* (din grec. *βρόθακος*), *vrotacu* în Sicilia și *bretëk* la albanezi; lui *căsca* (din grec. *χάσκω*), *cascare* în Sardinia; lui *cuteza*, *scotezar* în Veneția, *kutisa* în Rovigno și Dignano, *scuttia* în Aquilea, *kudzonj* la albanezi; lui *mic* (grec. *μικ(χ)ός*), *mikku* în Italia de sud; lui *spîn (σπανός)*, *spano* în Sicilia, *spërk* la albanezi; lui *azimă* îi corespunde *áyimo* în Calabria, *azme* în Veneția, *angyimu* în Corsica și *asmo* în Portugalia; lui *cadă* (grec. *κάδος*): *catu* în Calabria și *katę* în Abruzzi etc.

Cu atît mai remarcabilă e lipsa la noi a unor cuvinte de origine grecească, ca *butyrum* „unt" (ital. *burro*, fr. *beurre* etc., chiar și germ. *Butter*) sau *colaphus* „lovitură" (ital. *colpo*, fr. *coup* etc.), care au ajuns, în apus, la o mare răspîndire.

Firește că existența unui grecism și în Italia și în Sardinia nu e totdeauna o dovadă a vechimii lui la români. În dialectul genovez și la sarzi a intrat cuvîntul *τὰ μοῦτρα* (pluralul lui *μοῦτρον*), dar extensiunea geografică a lui *mutră* al nostru (necunoscut în Ardeal) îl arată a fi un împrumut relativ recent din neogrecește.

Chiar în românește unele cuvinte grecești au intrat în limbă în mai multe rînduri. Astfel *σχῆμα, -ατος* a pătruns într-o epocă veche în latina populară de est și s-a păstrat în *șteamăt (ă)* al nostru (cf. DR., V., 413); mai tîrziu, neogrecescul *σχῆμα* a mai fost împrumutat o dată, prin mijlocire slavă, subt forma *schimă* (călugărească), iar în vremuri recente l-am primit ca neologism subt forma *schemă*.

Fonetismul cuvintelor de origine grecească ne dă unele indicații asupra vremii cînd acestea au intrat în limba noastră. În privința aceasta, elementul grecesc trebuie supus însă unui studiu nou, căci anumite

contraziceri se cer lămurite. Astfel *υ* grecesc apare în cele mai vechi cuvinte ca *u* (*μάρτυρος* > *martur*, *πάπυρος* > *papură*, *στῦλος* > *stur*), iar *φ* ca *p* (*φάλαγξ* > *părîngă*, *στέριφος* > *sterp*; *proaspăt* < *πρόσφατος* poate să aibă *p* prin asimilare față de *p* precedent). Cu toate acestea, *trufie* < gr. *τρυφή* are *u* din *υ*, dar *f* din *φ*; tot *f* are și *farmec* (*φάρμακον*), împrumut vechi și el, precum arată *e* pentru *a* (ca în *ceteră* < *cithera* = *cithara*).

Reflexul *i̯u* în loc de *v* trebuie să dateze din vremea cînd acest sunet avea încă valoarea de *ü*; vechimea acestei rostiri se cunoaște și din faptul că *i* din *i̯u* < *υ* preface pe *c* în *ĉ* și pe *g* în *ĝ* (j), ca și *i̯* în cuvintele de origine latină, înainte de *u* și *o* accentuați: *ciul* < *κυλλός*, *ciumă* < *κῦμα*, *ciutură* < **cytola* (din *κότυλος*, *κοτύλη*), *jur* < *γῦρος*, ca în lat. **peciolus* > *picior*, *deorsum* > *jos*. Neclar e și *sălămîzdră*, din **sălămînzdră* (cu al doilea *n* dispărut din disimilare) < gr. *σαλαμάνδρα*. Prefacerea lui *an* în *în* dovedește vechimea acestui împrumut; redarea lui *δ* prin *z* (*zd*) presupune rostirea, relativ tîrzie, ca fricativă a acestui sunet.

Cînd un cuvînt grecesc se găsește la dacoromâni și la aromâni, nu trebuie să fie străvechi, precum am arătat mai sus (§ 109). Dar existența unui asemenea cuvînt și la istroromâni e un indiciu că a fost împrumutat în epocă străromână. Acesta e cazul lui *frică* (arom., megl. *frică*, istf. *frikę*) din *φρίκη* „fior, spaimă", pătruns și la albanezi (*frikë*) cu același sens ca în românește. În schimb, altele, ca *livadă* (arom. *livade*, megl. *livădişti*, istr. *livadę*) pot fi la aromâni împrumuturi din neogrecește (*λιβάδι*, iar în celelalte dialecte să fi pătruns prin mijlocire slavă (bulg., sîrb. *livada*). Tot slavii de sud (bulg., sîrb. *koliba*, din grecește *καλύβη*) ne-au mijlocit pe *colibă*, pe care l-au împrumutat de la noi ungurii (*kol(y)iba*), cehii, slovacii, polonii (*koliba*) și rutenii (*kolyba* „colibă de ciobani", deci termen păstoresc). Și pe *pită* (cu rostirea regională (*p*)*k'ită*), care în multe părți a înlocuit pe „pîne", s-ar putea să-l avem de la bulgari sau sîrbi, al căror *pita* este un împrumut din grecescul *πίττα*, cuvînt răspîndit și la albanezi, la engadini și în Italia de sud. De asemenea greco-slav e *mirosi* (arom. *aṅurdzescu*) = grec. *μυρόω* (*ἐμύρωσα*), bulg. *mirosati*; *cămătă* = grec. *κάματος*,, paleosl. *kamata*; *cărămidă* = m.-grec. *κεραμίδα*,, paleosl. *keramida*; *drum* = grec. *δρόμος*, bulg., sîrb., alb. *drum*; *ieftin* = grec. *εὐθηνός*, bulg., sîrb. *jevtin* ș.a. Slavii ne-au transmis îndeosebi un număr mare de termeni bisericești de origine greacă: *agheasmă* (*ἁγίασμα*, *(a)naforă* (*ἀναφορά*), *arhanghel* (*ἀρχάγγελος*), deosebit ca fonetism de vechiul *înger* < lat. *angelus* < gr. *ἄγγελος*) etc.

De origine grecească — și răspîndite și în limbile balcanice — sunt cîteva dezvoltări semantice ale unor cuvinte în legătură cu biserica ortodoxă, dincoace și dincolo de Dunăre, precum *cununa (στεφανόνω), săptămîna mare* și *săptămîna brînzii (ἡ μεγάλη ἑβδομάς* și *ἡ τυρινή)*, apoi *frați de cruce (στανραδελροί), copil de suflet (φυχονιός), mulțam* (din *mulți ani* (să trăiești) *ὁ πολλάἔτη)* etc.

Relativ vechi, datînd din epoca bizantină, sînt cuvintele de origine grecească cunoscute pe întreg teritoriul dacoromân și uneori și la aromâni, precum *folos (ὄφεγος)*, atestat în cele mai vechi texte, *lipsi*, arom. *lipsescu (λείπω, ἔλειφα), părăsi (παρεάω, παρείσα), prisos (περισσός), sosi (σωνω,)*, aor. *ἔσωσα (cort)*, (*κόρτη* <lat. *cohors, -tis*, la origine termen militar împrumutat de greci de la romani etc. De la români cuvîntul a trecut la unguri: *kort* și *kortuj*).

În opoziție cu asemenea cuvinte, generale la dacoromâni, sunt împrumuturile neogrecești din vechiul regat, făcute în număr mare mai ales în epoca fanariotă. Multe din ele se găsesc răspîndite și prin limbile balcanice, astfel *argat (ἀργγάτης), crevat (κρεββάτι)* etc. Verbele apar mai ales cu tulpina aoristului, ca și la iugoslavi: *chivernisi* < *κυβερνῶ*, aor. *ἐκυβέρνησα*. O asemenea înfățișare o au și unele neologisme de origine neolatină, aduse la noi de greci: *curarisi* etc. Unele din aceste împrumuturi neogrecești au trecut și munții; astfel termeni comerciali ca *stafidă (σταφίδα)*, etc., sau cuvinte în legătură cu moda, precum *chindisi* (gr. *κεντῶ, κεντίζω)*.

Cu mult mai mare a fost influența neogrecească asupra dialectului aromânesc, mai ales asupra celui de sud. Ea nu se restrînge la vocabular, ci se manifestă și în fonologie. Sunetele *y, δ, θ*, le-au învățat aromânii sudici de la greci; prefacerea lui *nc, nt*, și *mp* în *ng, nd* și *mb* e imitată după greci; sincoparea în măsură atît de mare la aromânii din Pind are aceleași proporții ca la greci; grecească e și desinența *-adz* a pluralului (pe care o au și megleniții), apoi cîteva sufixe, ca *-ismă* ș.a.

Această influență a început de timpuriu la aromânii trăitori printre greci. Th. Capidan a arătat că unii termeni privitori la jocul cu arșice în graiul ciobanilor din Pind au un fonetism vechi, astfel *vășcl'e* < *βασιλεύς* „împărat", cu β = ν, dar cu *sl* > *scl'* ca în elementele vechi și în *șchiau* din bizantinul *σκλαβος* (din *slavus*), sau *nip* din *un ip* < *ἵππος*, cuvînt dispărut de mult în înțelesul de „cal" din grecește (fiind înlocuit în neogrecește prin *ἄλογον*) sau *ĉurlă* din *κύριλλος*, cu dezvoltarea lui *kịu* în *ĉú* ca în cuvintele vechi.

Influența grecească a fost neînsemnată la megleniți. După Th. Capidan (MR., I, 84—85), grecismele ce se găsesc la ei se întîlnesc și

în celelalte limbi balcanice (de ex. *cămilă, aguridă, dăsagi...*). Megleniții le-au primit prin bulgari (de ex. *avlie* „curte", *călămar, căție, mistrie* etc.) sau prin aromâni (de ex. *călises* „invit", *pează* „bătaie de joc", *stifă* „grămadă" etc.).

La istroromâni nu se găsește, afară de *frike*, nici un cuvînt medio sau neogrecesc.

Firește că și românii au dat grecilor cuvinte. Mai ales termeni care privesc păstoritul, meserie în care românii le sunt superiori, dar și alții, ca *κριπιτοῦρα* „crăpături în caldarîmul de piatră" din arom. *cripitură*, *κοκῶνα* și *κοκωνίτζα*, împrumutate de grecii care trăiau în Principate, *κοῦρκα* și *κοῦρκανος* ș.a. O listă a lor — care se poate mări — a dat G. MURNU în *Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen* (1902).

Numeroase sunt și relictele românești mai ales la aromânii grecizați, ca sărăcăcianii.

Un *Studiu asupra elementului grec ante-fanariot în limba română* a publicat G. MURNU în 1894[89] iar *Elementul grec în dialectul aromân* l-a studiat C. GEAGEA (1932). L. GÁLDI în lucrarea sa recentă *Les mots d'origine néogrecque en roumain à l'époque des phanariotes* (1939) a făcut o serie de constatări interesante asupra acestor împrumuturi.

Cînd mînăstirile noastre începură să fie oferite marilor mînăstiri de la Muntele Athos, ele *se închinau*; în sec. al XVIII-lea se *afieroseau* (n. grec. *αφιερώνω*). Numeroase erau cuvintele neogrecești în legătură cu biserica ortodoxă, precum *antologion* (*ἀνθολόγιον*), *chiriacodromion* (*κυριακδρόμιον*), *pronie* (*πρόνοια*) etc., care se adăugau la grecismele mai vechi, ca *agheasmă, icoană* etc., venite prin mijlocire slavă. Terminologia politică și administrativă e săracă în împrumuturi grecești în comparație cu cea de origine turcească; mai ales cuvintele care numesc abuzurile administrației (ca *arghirofilia* ș.a.) sunt neogrecești. În ierarhia socială se distinge *protipendada* (*πρώτε πεντάδα*), însemnată în *arhondologhie*, cartea fețelor *simandicoase*. Viața familiară a dat cîțiva termeni mai mult glumeți sau chiar injurioși, precum *babacă* (*μπαμπάκας*), *țață* (*τσάτσα*) sau *mandracucă* (*μαντρακῦνκα*), care avea să fie înlocuit de franțuzismul „metresă". Jocul de cărți l-am învățat de la greci, precum arată termenii *cartofor* (*χαρτοφόρος*), *rigă* (*ρέγας*), *spatie* (*σπαθί*) etc. Școala fiind grecească, *alfavita* (*ἀλφαβήτα*), *ipochimen* (*ὑποκείμενον*), *piimă* (*ποίημα*), etc. au fost precursorii lui „abecedar", „subiect", „poezie" etc. De la medicii greci ne-au rămas *flegmă* (*φλέγμα*), *dropică* (*ὑδρωπικία*), *nevricale* (*νευρικά*), *lăhuză* (*λεχοῦσα*), *mamoș* (*μάμμος*) ș.a. Moda ne-a dat *fiongul* (*φιόγκος*), *funda* (*φοῦντα*), *calțaveta* (*καλτζοδέτα*), *stamba* (*σταμπα*, din ital. *stampa*) etc. Marinarii noștri au învățat de la neogreci termeni ca *bandieră* (*μπαντιέρα* din it. *bandiera*), *navlu* (*ναῦλον*), *fundarisi* „a arunca ancora" (*φουντάρω*) ș.a.

Cele mai multe din cuvintele de origine neogreacă aveau, chiar în epoca fanariotă, o circulație foarte redusă, fiind întrebuințate numai în anumite cercuri ale societății. Dintre multele neogrecisme cuprinse în „lexicul" de la sfîrșitul cărții lui GÁLDI, autorul nu mai găsește în limba actuală decît 150, dintre care aproape jumătate sunt necunocute celor mai mulți români de azi. Tot atît de efemere erau cele mai multe românisme pătrunse în limba neogrecească în sec. al XVIII-lea, precum *ἀδεβερίντζα, βάμμα, βάτρα, βεκίλος, βόρνικος, γκραδινάρις, δομνίζα*, „moșie", „*ὀγῖαριτον*" „oierit" etc., citate

la p. 18—19 în cartea lui GÁLDI care mai dă, după SANDFELD, următoarea frază dintr-un document grecesc din 1789: *ξετιεύτετε ἡ ρασούρα τοῦ ἀρχοντος, Αρμάσι 'Αλέξι, ἀπό τὲν σουμμαν τοῦ χαρατζιον, τὸ μερτικὸν του*, adică „se scoate *răsura* dumisale *armaşului* Alexe din *suma haraciului, merticul lui*".

115. Asupra marii asemănări pe care limba română o are cu cea albaneză a atras mai întîi atenţia B. KOPITAR, în 1829. FR. MIKLOSICH a fost cel care, dînd o listă de cuvinte comune acestor două limbi, a insistat asupra însemnatelor coincidenţe albano-române de ordin fonologic, morfologic şi sintactic, dintre care unele se găsesc şi la bulgari, neogreci şi sîrbi. Listele acestora au fost completate, arătîndu-se şi izbitoarele coincidenţe semantice şi frazeologice, de N. SCHUCHARDT, B.P.HASDEU, S. PUŞCARIU, P. PAPAHAGI, A. PHILIPPIDE, AL. ROSETTI şi mai ales G. MEYER, K. SANDFELD, K. TREIMER, G. WEIGAND, TH. CAPIDAN.

Părerile acestor învăţaţi — şi ale altora, ca L. SPITZER, N. JOKL, P. SKOK — asupra raporturilor de înrudire între limba română şi albaneză diferă, după poziţia pe care fiecare din ei o ia în problema substratului, a posibilităţilor de transmitere prin împrumut de la o limbă la alta şi a dezvoltării spontane a aceloraşi inovaţii în mai multe limbi. În general, izbiţi de asemănările într-adevăr remarcabile, cei mai mulţi din lingvişti au neglijat să cerceteze şi d e o s e b i r i l e ce există între română şi albaneză. O lăudabilă excepţie a făcut W. MEYER-LÜBKE, arătînd, în studiul său *Rumänisch, Romanisch, Albanesisch* (1914), cît de mari sunt aceste deosebiri şi dovedind, într-un al doilea studiu, intitulat *Rumänisch und Romanisch* (1930), că unele din „balcanismele" româno-albaneze se găsesc — cel puţin ca tendinţe — şi în limbile romanice.

Dacă examinăm, înainte de toate, c o i n c i d e n ţ e l e l e x i c a l e între cele două limbi, vedem, pe lîngă unele deosebiri destul de mari, o izbitoare asemănare în tratarea elementului lexical de origine latină. Astfel, întîlnim la albanezi şi la români — uneori şi la neogreci şi la slavii balcanici — o serie de cuvinte latine, obişnuite, pe cît se pare, în latinitatea estică, dar pierdute în Apus, unde limbile romanice nu le mai păstrează ca vorbe populare: *consocer* > alb. *krushk* = rom. *cuscru; horrere* > alb. *urrenj* = *urî; hospitium* > alb. *shtëpi* „casă", rom. *ospăţ*. n. grec. *σπίτι; imperator* > alb. *mbret* = *împărat* etc. În cazuri ca alb. *mënoj* = *amîna, shpëlanj* = *spăla, kurcye* = *cruţa*... trebuie să plecăm de la adverbul *ad-mane* şi de la derivatele latine vulgare **experavare* şi **curtiare*, cu o dezvoltare semantică particulară. Specifică

româno-albaneză e și evoluția de sens în cuvinte ca *mërgonj* = *merge*, *shesh* = *șes*, despre care s-a vorbit mai înainte (§ 89), și care arată că strămoșii albanezilor au dus, în împrejurări geografice asemănătoare, același fel de trai ca strămoșii noștri. Tot astfel din lat. *palus*, *-udis* „mlaștină" avem noi *pădure* și albanezii *pülj*, cu sensul francezului „forêt", o dezvoltare semantică care ne duce în regiuni inundabile — probabil, în apropierea Dunării — acoperite cu codri întinși. Alte cazuri de dezvoltări semantice asemănătoare le avem la cuvinte latine ca *orare* „a ruga" > alb. *uronj* = *ura*; *scortea* > alb. *shkorsa* = *scoarță* (de lînă); *status* > alb. *shtat* = *stat* (= *statură*); *turbare* > alb. *tërbonj* = *turba* (despre cîni) etc. Și la cuvintele de alte origini găsim dezvoltări de sens analoage, care și ele se explică din „mentalitatea" și „imaginația lingvistică" comună. Astfel se face confuzie între „stup" și „albină"; „avut" are sensul de „bogat"; noțiunea de „tare" derivă din cea de „așa, astfel"; „durerea" se identifică cu „dorul" etc. Uneori asemenea evoluții se găsesc și la bulgari: „mînă mică" pentru „mănușă", „omușor" pentru „uvulă" etc. Dintre multele expresii idiomatice comune la români și albanezi citățm numai două, pe *iau peste picior* „batjocoresc" = alb. *marr ndëpë këmbi* și pe *gură-rea* „bîrfitor" = alb. *goj kekj*, dar și germ. *böses Maul*.

Afară de cuvintele pe care le-am considerat mai înainte (§ 93) ca relicte din graiurile strămoșești, avem un număr destul de mare de vorbe care — din diferite considerații, mai ales de natură formală — se arată a fi împrumuturi mai noua. Astfel, păstrarea nealterată a lui *ģ* în *ghionoaie* e un semn că acest cuvînt, deși e un împrumut vechi, căci se găsește și la aromâni și megleniți (*ģon*), dacă e de origine albaneză (*gjon*, cu înțelesul de „un fel de cucuvaie"), ne-a venit de la albanezi pe vremea cînd *ģ* nu se mai putea preface în *j* (ca în *jumătate* = alb. *ģümësë*). În *gogă* „sperietoare", din alb. *gogë*, cu același sens, lipsește pînă și metafonia lui *o* în *oa*. Formațiunea cuvîntului *curmeziș* nu poate fi explicată pe teren românesc; trebuie să presupunem, deci, că alături de *curm*, a existat și un **curmez*, împrumutat din alb. (cf. *kurmzue*). Și alte cuvinte derivate cu sufixul *-ză*, precum *coacăză*, au fost împrumutate, probabil, subt forma aceasta diminutivală, de la albanezi, deși în dicționarele albaneze nu e înregistrată decît forma simplă *kokjë* „boabă", „fruct". Pentru *pupăză* găsim, dimpotrivă, atestat *pupë* și *pupëzë*. Un asemenea derivat e și *călbează* (*gălbează*) = alb. *këljbazë* (*gëljbazë*). Cred că și termeni ca *gresie* (= alb. *gëresë*), cu care se *scăpăra* (alb. *shkrep*) mai demult, cînd se făcea foc, sunt împrumutați de la albanezi; de asemenea cuvinte onomatopeice ca *cioc* = alb. *tshok*, sau

ciupi = alb. *tshupis* „ciugulesc", care ne-a venit însă, probabil, prin mijlocire sîrbească (*čupati* „a ciuguli", cf. și ung. *csipni* „a pișca"). Un cuvînt împrumutat de albanezi din limba mediogreacă (*μανδραγόρα*), a fost împrumutat de români de la albanezi (*matërgonë* > *mătrăgună*).

Mult mai mare e, firește, numărul albanismelor în dialectul aromân, mai ales la fîrșeroți: *bană* „viață" < alb. *bane* „locuință", *cuă* „coajă de pâne" < *kua*, idem, *dată* „spaimă" < *datë*, cu același sens etc. În locul lui *zară*, care la noi pare a fi un element autohton, aromânii au *δală*, împrumut mai nou din alb. *dhallë;* în loc de *ceafă*, care e tot străvechi, ei au împrumutat de la albanezi pe *zvercă* = alb. *sverk*, cu același sens.

Megleniții au simțitor mai puține albanezisme. Cele împrumutate într-o epocă mai recentă se găsesc și la aromâni sau în limbile balcanice, astfel *cuuă* „coajă" < *kua*, *bibă* „carne" (la origine „carne de rață") < *bibë* „rață", *daș* „miel de casă" < *dash* „berbece", *poc* „urcior" < alb. *potsh* etc. Interesantă e forma *șăprătcă* „șarpe, năpîrcă", care e o contaminare între alb. *nëpërkë* și *șarpe*.

La istroromâni nu avem albanezisme lexicale, precum ne-am aștepta. Totuși, în afară de rotacismul lui *n*, mai găsim la ei, ca la albanezi, prefacerea grupului *nv* în *nm: nmeță* „învăța", ca alb. *mësoj*, *misă* < *îm* + *visa*.

Avem, pe de altă parte, precum era firesc și împrumuturi făcute de albanezi din limba română. Astfel alb. *gjëndërë* nu poate fi împrumutat din lat. *glandula*, ci, precum dovedește *r* pentru *l*, din rom. *ghindură* (pe cînd se rostea *gl'ăndură*). Din cauza lui *u* netrecut la *ü*, alb. *kukutë* nu poate veni din lat. **cucūta* (pentru *cicuta*), ci e împrumutat, ca și sîrbescul *kukuta*, din rom. *cucută*. Între aceste împrumuturi, cele mai multe sunt termeni păstorești, răspîndiți uneori și în alte limbi vecine. Unele din aceste cuvinte sunt împrumutate de albanezi din dialectul aromân. Cuvîntul *grur*, *grun* „grîu", care, după P. Skok, e împrumutat din românește, dovedește însă că albanezii ne-au cunoscut și ca agricultori. Iată cîteva exemple, scoase din listele publicate de Th. Capidan (DR., IV, 467 ș.u., VII, 151 ș.u.): *manar* „miel blînd" < arom. *mînar* (lat. *manuarius*) „miel ținut pentru îngrășare la casă, învățat să se ia după om", împrumutat și de neogreci (*μανάρι* „miel îngrășat"); *meljorë* „capră nefătată" < *mioară* (dintr-un mai vechi *mil'oară*), arom. *mil'oară* (lat. **agnelliola*), împrumutat și de neogreci (*μυλιόρα* „mioară de trei ani"); *skutér* „baciu" < dacor. *scutar* „mai marele peste ciobani" (lat. *scutarius*); *orë* „demon de sex feminin" < arom. *ori* (din lat. *horae*, *-arum;* cf. dacorom. *a-și veni în ori*); *puljkë* „curcă" < *puică* (mai ve-

chi: *pul'că*, ca la aromâni și megleniți), trecut și la sîrbi *(pujka)*, la ruteni *(pul'ka, pujka)* și la unguri *(pujka)*; *kërrutë* „oaie cu coarne mari" < *cornută* (lat. *cornūta*), împrumutat și de ruteni *(kornuta)*, cehi *(kurnota)*, sloveni *(kornuta)* etc. și care, din cauza lui *u* netrecut la *ü*, nu poate veni, la albanezi, din cuvîntul latin; *kërrigë* „andrea" vine din *cîrlig* (de origine necunoscută în românește): *bat* „cursă pentru păsări" din arom. *bată* (postverbal de la *a bate*); *tere* „smîntînă" din *teară*, cu același sens (lat. *tela* „pînză"); *mamalingë* din *mămăligă*, un derivat de la *mamă*, cu înțelesul de „mîncare îmbucată dată la copii" (lat. *mamma* sau *mamilla*), cuvînt trecut și la bulgari *(mamaliga)*, sîrbi *(mamaljuga)* și unguri *(mamaliga)*. Un decalc interesant după rom. *flori*, care la noi e un omonim, derivînd din *flores* și — cînd însemnează „menstruație" — din *fluores*, e alb. *ljulje* „floare" și „menstruație".

Unele din aceste împrumutri sunt de dată relativ recentă, ceea ce dovedește că simbioza unei părți a românilor cu albanezii — atestată și istoric în documente sîrbești — a fost îndelungată. Astfel, alb. *mistrec* și *surbonj*, din rom. *mistreț* și *sorbi*, sunt mai recente decît prefacerea lui *s* în *sh*, terminată în secolul al X-lea. Deducții și mai precise se pot face — precum a arătat N. Jokl (*Revista filologică*, II, p. 253) — din expresia *me trasë nji lundër* „a trage o luntre", care e împrumutată de la români după ce aromânii se despărțiseră de trunchiul comun străromân. Într-adevăr, la aromâni, participiul de la *trage* e *trapt*, și nu *tras*, ca la dacoromâni, meglenoromâni și istroromâni.

Dar coincidențele româno-albaneze nu se restrîng asupra vocabularului și frazeologiei, ci sunt și de natură sintactică și chiar și morfologică și fonologică.

Dintre asemănările fonologice vom exclude mai întîi pe cele care reprezintă în amîndouă limbile un stadiu vechi, cum e păstrarea lui *ŭ* latin, netrecut la *o*, ca în cele mai multe limbi romanice apusene (*fŭrca* > rom. *furcă*, alb. *furkë*), și inovații prea banale, ca prefacerea lui *l'* și *ń* în *ị* (*venio* > alb. *vij*, rom. *viu*; *milia* > alb. *mijë*, rom. *mie*) sau dezvoltarea, destul de frecventă, a lui *v* în *b* după *l* și *r* (*salvare* > alb. *shelboj*, *corvus* > alb. *korp*, cf. rom. *sălbatic*, *corb*). Mai puțin obișnuită e amuțirea lui *b* intervocalic și contragerea celor doi *a* într-unul singur, în *caballus* > alb *kal*, rom. *cal*.

Dacă aromânii — în special fărșeroții — prefac, ca albanezii, pe *rl*, și *rn* în *r̄* (*car̄ă* < *carne*, *fičor̄u* < *fîcorlu* „ficiorul"), avem a face, desigur, cu o rostire împrumutată de la albanezi. Precum sașii din Ardeal au învățat de la români să rostească *cl* în loc de *tl* (G. Kisch),

tot astfel aromânii din Albania rostesc *ř* în loc de *rl* și *rn*. Și coincidența în închiderea vocalelor neaccentuate (*a* > *ă*, *o* > *u*, *e* > *i*), care se găsește la noi, la albanezi, la bulgari și în parte la neogreci, este, precum am arătat mai sus (§ 45), o lege fonologică care s-a extins peste hotarele unei singure limbi, fără să știm în care din ele trebuie căutat punctul de plecare și fără să fim siliți să explicăm geneza acestei rostiri închise prin influența substratului. La români și la albanezi asemănarea se extinde și asupra lui *e*, care în poziție neaccentuată se rostește adesea *ă(ë)*.

Trecerea lui *a* în *ë* o găsim la albanezi și înainte de consonantă nazală, ca la noi. Pe cînd însă la ei *a* devine *ë* și înaintea lui *m*, la noi *ă (î)* nu apare înainte de *m*, neurmat de consonantă sau înainte de nazală dublă. În schimb la noi *ă* — care pe alocuri e evoluat pînă la *î* — se găsește în toate dialectele și merge paralel cu închiderea lui *e* în *i* și a lui *o* în *u* în poziție nazală. La albanezi, dimpotrivă, *e* nu trece în *i* (decît în cazurile în care el se închisese și în latina vulgară, adică atunci cînd după *en* urma o dentală: *parentem* > *parintem*, alb. *print*) și *o* nu trece în *u;* chiar și *an* > *ën* e un fenomen restrîns la dialectul tosc (deși există indicii că ar fi existat, în parte cel puțin, și la gheghi). Condițiile în care *a* s-a prefăcut, înaintea nazalelor, în *ă* în limba română și în *ë* în cea albaneză sunt prea deosebite, ca să credem că avem a face cu un împrumut dintr-o limbă într-alta.

Dimpotrivă, credem că există mai mult decît o coincidență întîmplătoare la rotacizarea lui *n* intervocalic și la prefacerea velarelor urmate de dentale în labiale, probabil și la palatalizarea labialelor (*pljak* > *pqak* > *qak*, cf. Șt. Mladenov, în *Balkan-Archiv*, I, 43).

În dialectul tosc (*zëri* „vocea" = gheg *zâni*) *n* intervocalic se prefface în *r*, întocmai si în aceleași condiții ca în dialectul istroromân (*bine* > *bire*) și regional și la dacoromâni (azi numai în Arieșeni, în Munții Apuseni; mai demult pe o întindere teritorială destul de mare), în opoziție cu dialectul aromân și meglenoromân, care nu are nici o urmă de rotacism. Se pare, deci, că această inovație de rostire s-a născut într-o regiune în care românii apuseni erau în atingere cu strămoșii toscilor albanezi. Ea n-a putut pătrunde la gheghi și nu devenise — precum a arătat N. Jokl — la albanezi o lege fonologică încheiată pe timpul întîiului contact cu slavii, căci găsim rotacismul și în împrumuturi din slavonește (slav. *vranŭ* > alb. tosc. *vrërëtë*). La noi, dimpotrivă, împrumuturile de la slavi, chiar cînd datează din epoca străromână,

cum e *rană, hrană* ș.a., nu au rotacism. De la românii apuseni rotacismul s-a extins spre nord la dacoromâni, nu însă și spre est, la românii răsăriteni.

Trecerea velarei în labială înainte de dentală trebuie să fie foarte veche, cu începuturi în latinitatea estică, căci n-o găsim numai pretutindeni la români *(lucta > luptă, cognatus > cumnat)* și la albanezi *(coxa > kofshë)*, ci parțial și la veglioți *(octo > guapto, coxa > copsa, lucta > luftë, cognatus > comnut)*. Urme pentru *ct > ft* și *gn > vn, un* găsim și în regiunile cu substrat etnic grecesc din Italia de sud (**νυκτερίδυλα > deftericula; agnus, lignum > aunu, livęnę* în Apulia).

În ceea ce privește particularitățile morfologice și sintactice, ele sunt răspîndite în mare parte și în alte limbi balcanice, precum am arătat mai sus (§ 92), fără să putem stabili în fiecare caz cu precizie limba de la care au pornit. Totuși și în privința acestora asemănările româno-albaneze sunt de obicei mai mari decît asemănările cu celelalte limbi. Astfel, nu întîlnim la români și la albanezi numai întrebuințarea enclitică a articolului, ci și dubla articulare: *miku i mirë = prietenul cel bun*, apoi lipsa articolului după prepoziții *në kal = la cal*, întîlnim pe *o* la *o sută*, ca la albanezi și alte coincidențe remarcabile.

Din derivație amintim sufixul *-onjë* cu aceleași funcțiuni ca *-oaie* românesc și sufixul *-ză*, împrumutat de români de la albanezi; el se adaugă și la elemente latine *(crestează, spetează* etc.*)*.

Cercetate mai de aproape, aceste coincidențe româno-albaneze[90] — mai ales dacă ne gîndim și la urmele graiurilor autohtone — ne permit să facem unele constatări interesante.

Mai întîi, constatăm faptul curios că aromânilor care trăiesc și astăzi printre albanezi sau în apropierea lor, le lipsesc multe din cuvintele care se găsesc la dacoromâni și la albanezi. Astfel, aromânii nu au pe *mugur, cursă, pîrîu, gata, ghiuj, strepede, ceafă, bunget, ghimpe, gresie* etc., ci zic *bubuk'e, bată, arîușor* (sau *trap*), *etimu* (sau *hazîr*), *mbogru, yermu di caș, nucă* (sau *zvercă*), *arburet, sk'in, k'atră* (sau *miracune*)... S-ar putea admite, la rigoare, că aceste cuvinte au existat odinioară și la aromâni și s-au pierdut cu timpul. Dar procentul lor e atît de mare — Th. Capidan constată că din 52 de coincidențe lexicale româno-albaneze, 19 lipsesc aromânilor — încît nu e probabil ca ele să fi dispărut tocmai din graiul românilor deprinși să audă în tot cursul veacurilor limba albaneză în contactul cu albanezii. Precum am arătat în *Convorbiri literare*, XXXIX, 56 ș.u., între limba albaneză și dialectul dacoromân nu există numai coincidențe lexicale, ci și frazeologice, de ex. alb. *si-*

kur = *ca (și) cînd* (arom. *ca și cum*); *gjitë shtëpia* = *toată casa* (arom. *îți casă* sau *caδă casă*); *nje vëllanë t-im* = *un frate al meu* (arom. *un frate di a ńei*); *të palatit* = *ai palatului* (arom. *oamińli dit pălate*); *panjohur* = *neștiind* (arom. *fără să știe*) etc.

Înainte de toate, trebuie citat însă cazul rotacismului, pentru care nu găsim urme la aromâni și la megleniți. Remarcabil mai e faptul că dintre cele două dialecte albaneze nu gheghii, care locuiesc în nordul Albaniei, au rotacismul, ci toscii, care locuiesc azi la sud de rîul Shkump. Dacoromânii mai au și alte coincidențe cu dialectul tosc, iar nu cu cel gheg. Aceasta se explică prin faptul că toscii au locuit odinioară mai spre nord decît astăzi. Ei sunt, dintre albanezi, elementul care s-a mișcat mai mult. Afară de colonia de la Borgo Erizo lîngă Zara, care vorbește dialectul gheg, toate celelalte colonii albaneze, care se datoresc unor emigrări în Grecia și în Italia, aparțin grupului tosc.

116. Coincidențele româno-albaneze au fost aduse în primul rînd ca argument pentru originea sud-danubiană a românilor. Astfel, P. Skok (*Slavia*, 1929, p. 785) crede că identitatea tratării grupului *a*+ nazală la români și albanezi și a lui *cs* și *ct* la români, albanezi și veglioți ne-ar autoriza să așezăm patria primitivă a acestor trei popoare împreună în cele două Moesii transdanubiene și, în parte cel puțin, și în ținutul iliric. M. Friedwagner (*Über die Sprache und Heimat der Rumänen in ihrer Frühzeit*, 1934, 665) crede că elementul străin, care, adăugat la cel latin, ar fi dat limbii române caracterul ei propriu, a fost limba străveche albaneză și că această influență s-ar fi exercitat în Dardania.

În concepția aceasta, Friedwagner se întîlnește cu Marius Valkhoff, care într-o lucrare recentă (1932), întitulată *Latijn, Romaans, Roemeens*, admite un **adstrat albanez** pentru latinitatea balcanică, al cărei caracter deosebit nu și-l explică nici ca Weigand, din substratul tracic, nici, ca Sandfeld, prin influențe bizantine.

Mărturisesc că, oricît de ademenitoare e această teorie, nu văd nici un fapt sigur care să ne constrîngă s-o admitem. Albanezismele noastre și coincidențele lingvistice cu albanezii dovedesc un singur lucru, mai presus de orice îndoială, și anume că strămoși de-ai noștri au locuit împreună cu strămoși de-ai albanezilor actuali. Deoarece n-avem nici știri, nici indicii că albanezii ar fi trăit în nordul Dunării, suntem nevoiți să admitem că *cel puțin o parte a vechilor români au locuit la sudul fluviului*. Aceștia au transmis, pe calea firească pe care se comunică inovațiile de limbă, adică prin contact de la om la om, celorlalți români împrumuturile și decalcurile din albaneză. Foarte

puțin verosimilă este ipoteza lui G. WEIGAND *(Albanische Einwanderung in Siebenbürgen)* despre o emigrare relativ recentă de albanezi, aducînd cu sine unele albanezisme (cf. DR., V., 751—764) în Ardeal.

Pentru ca să înțelegem mai bine asemănările de limbă între români și albanezi, e bine să ne dăm seama și despre unele trăsături comune în felul celor două popoare de a se prezenta în fața istoriei. Că ei sunt din vechime în locurile pe care le ocupă astăzi, e neîndoios: *'Αλβανοί 'Αλβανόπόλις* la PTOLOMEU (III, 13, 23) nu poate fi despărțit de seminția *Arbën* atestată de timpuriu la nord-est de Durazzo. Cu toate acestea, ca și românii, albanezii apar tîrziu în documente istorice, iar vechile lor numiri topice au mai ales un caracter slav. Păstori, ei s-au mișcat dintr-un loc într-altul, ajungînd pînă în Grecia și în Italia de miazăzi, unde — în afară de mici insule — s-au pierdut în masele de greci și italieni. Mai ales se constată, ca la aromâni, o mișcare puternică de la nord spre sud: în secolul al XI-lea sunt pomeniți la Salonic, apoi în Epir. Coloniile din Sicilia și Calabria datează din secolul al XVII-lea. Din numărul total de albanezi — cam un milion și jumătate — mai mult de o treime trăiește și azi în Grecia și Iugoslavia.

În ceea ce privește pe înaintașii albanezilor, părerile sunt diferite și azi. Pe cînd cei mai mulți învățați îi consideră ca urmași ai ilirilor (G. MEYER, S. BUGGE, P. KRETSCHMER ș.a.), alții (ca PEDERSEN, HIRT, WEIGAND) îi cred urmași ai tracilor. A. BARIČ îi crede traci ilirizați. Cei mai mulți aderenți îi are astăzi teoria lui N. JOKL *(Reallexikon der Vorgeschichte* al lui EBERT, la articolele *Albaner, Illyrier* și *Thraker)*, după care poporul albanez nu e nici urmașul ilirilor, nici al tracilor, ci formează un grup deosebit, înrudit ca limbă și cu limba ilirică și cu cea tracică; patria lor primitivă trebuie căutată în regiunea de atingere a acestor două popoare și în sfera de influență a limbii latine, adică în vechea Dardanie, care ar fi și „leagănul" poporului român.

E probabil că în timpurile vechi Peninsula Balcanică n-a fost mai unitară din punct de vedere etnic decît astăzi și că ilirii și tracii trăiau amestecați în regiunile în care se atingeau. De aceea strămoșii albanezilor — ilirii, după cît se pare — au putut avea multe împrumuturi trace în limba lor și, invers, vechii traci vor fi avut împrumuturi din limba ilirilor, precum popoarele balcanice de azi au împrumuturi nenumărate de la vecinii lor. Astfel, s-ar explica mai ușor coincidențele vechi între limba română și cea albaneză, cu înfățișări fonetice deosebite: cuvîntul dac sau trac, păstrat în limba noastră, era adaptat sistemului fonetic iliric cînd trecea ca împrumut la strămoșii albanezilor; dimpotrivă, cuvîntul iliric, împrumutat de traci, lua înfățișarea sonică

obișnuită în limba acestora. La aceasta se mai adaugă deosebirile dialectale care existau între graiurile trace, getice și dacice, care și ele se reflectă, probabil, în nepotrivirile fonetice dintre unele cuvinte dacoromâne și albaneze.

117. Începînd cu a doua jumătate a secolului al II-lea d. Hr. apar în Dacia seminții **germane.** După marcomani, cu o sută de ani mai tîrziu, vin goții, cărora Aurelian le cedează provincia. De asemenea prin ținuturile locuite de strămoșii noștri, sau prin apropierea lor, trec vandalii și longobarzii, se așează herulii și mai ales gepizii, care stăpînesc mai mult de o sută de ani o parte a Ardealului și Olteniei. Gepizii, ca și ostrogoții înaintea lor, au trecut și Dunărea, stabilindu-se în nordul Peninsulei Balcanice.

N-ar fi, deci, nici o mirare dacă convietuirea strămoșilor noștri cu popoare vechi germanice ar fi lăsat urme în limba noastră, ca cele din Dalmația, unde vedem că *brutis* — formă romanizată corespunzînd germanului *Braut* — atestată într-o inscripție veche (sec. III—VI) s-a conservat în vegliotul *bert-ain* „noră", alături de *rek* „bogat" (ital. *ricco*, franc. *riche* < germ. **rīkja*, *vgs. rîhhi*, modernul *reich*) și de *skaina*, din germ. *skina*, păstrat și în serbocroatul *skina* (M. Bartoli).

Învățații sunt împărțiți în două tabere: unii cred că în românește se păstrează un număr mare de împrumuturi vechi germane, alții le contestă. Între cei dîntîi, trebuie amintit R. Loewe (1904), G. Giuglea și mai ales C. Diculescu și E. Gamillscheg, care vedeau în existența acestor germanisme la dacoromâni o dovadă a continuității românilor în nordul Dunării; între cei din urmă O. Densusianu, A. Zauner, P. Skok, J. Bruch, Al. Rosetti ș.a.

Privite mai de aproape, cele mai multe cuvinte considerate de origine veche germană se dovedesc a fi împrumutate din săsește sau din alte limbi. Altele au o înfățișare care exclude originea lor veche germană. Astfel, *bălan*, dacă ar fi fost împrumutat de la germani, în vremuri vechi, cum credea R. Loewe, ar trebui să aibă forma **bărîn*, cu rotacizarea lui *l* intervocalic și cu prefacerea lui *an* în *în*. Unele din presupusele germanisme vechi ne-au putut fi transmise prin alte limbi. Astfel, *pungă* e la noi mai degrabă împrumutat de la slavi (v. bulg. *pągva*) sau de la bizantini (m. grec. *πούγγα*) decît din goticul *puggs* (germ. **pungaz*); *bardă* e împrumutat de la unguri *(bárd)* sau de la slavi (slov., rut. *barda*) și nu din longobardul *bardâ*. Tot astfel longobardul *fâra* „familie, neam", ne-a venit, probabil, de la albanezi *(farë)* sau bulgari *(fara)*, iar la aromâni de la neogreci (*φάρα*). Cuvîntul se aude la noi

prin Ţara-Haţegului (ca nume propriu, *Fara* şi prin alte regiuni din Ardeal). Germ. *thûfas* (**þuƀaz*, v. engl. *þūf*) pare a fi pătruns de timpuriu în latina vulgară, căci e atestat din secolul al V-lea la VEGETIUS (care se întemeia pe izvoare mai vechi) subt forma *tufa* (considerat ca „barbar" în secolul al VI-lea). El s-a păstrat în *tufă* al nostru şi se pare că noi l-am dat albanezilor — nu invers, cum crede JOKL — căci alb. *tufë* are *u*, nu *ü*, deşi în germană *u* era lung.

Rămîn totuşi cîteva cuvinte pentru care originea veche germană e foarte probabilă. Astfel, *nasture*, cunoscut şi de aromâni, pare a fi goticul (sau gepidul) **nastilô* (= vgs. *nestila*, *nestilo*), pătruns la noi pe vremea cînd *l* intervocalic încă nu se prefăcuse în *r*. Cuvîntul se găseşte şi în Italia de sud (*nastuli* „nastur", la Otranto) şi a fost romanizat şi în alte părţi ale Italiei şi în regiunile stăpînite de franci. Se pare, deci, că această parte ornamentală din îmbrăcămintea vechilor germani a impresionat pe romani în cele mai multe regiuni unde s-au întîlnit cu germanii.

Un alt cuvînt pe care germanii l-au dat romanilor pretutindeni unde au venit în atingere cu ei, este *thorp* „aglomeraţie mare" (acelaşi ca *Dorf* german). El apare subt forma latinizată *troppus* în *Lex Alamannorum* şi s-a păstrat în franc, *troupeau*, în adverbul *trop* (ital. *troppo*), în prov. *tropel* şi catal *atropellar*. Un **trop* trebuie să fi existat şi la noi. Din expresia cu **tropul* „în număr mare" s-a născut verbul *cutropi (cotropi)*, întocmai precum din *cu vîrh* (= cu vîrf) a fost derivat verbul *covîrşi*. Faptul că *cutropi* nu e cunoscut românilor transdanubieni ar fi un indiciu că acest cuvînt, care exprimă însăşi inundarea teritoriului nostru cu cetele năvălitorilor de origine germană, s-a format la nordul Dunării.

După adjective de tipul *cornut*, *năsut* s-a format — precum a arătat C. DICULESCU — adjectivul **sternut* din v. germ. *sternô* „stea". *Strănut* i se spune unui cal care are un semn alb pe buză. Din epocă străromână datează *rapăn* şi *rapură*, pe care le găsim la aromâni în *arapune* şi în verbul *arupunedzu* „mă spuzesc", şi care se pot compara cu mediogermanul superior *rapfe* „rîie". Forma gotică sau gepidă a cuvîntului va fi fost **rappôns* (de la *rappô*).

Amintirea goţilor s-a păstrat, după cît se pare, şi în toponimicele ardelene *Muntele Gotului* şi *Părîul Gotului*, în *Goteşti* şi în numele propriu *Gotea*. Precum a accentuat C. DICULESCU mijlocirea slavă e exclusă în aceste numiri, căci forma slavă a lui *Got* e *Gŭt(in)ŭ*, care ar fi dat în româneşte *Gît* sau *Gut*.

118. După așezarea coloniilor germane în Transilvania, a început în această provincie un val, nu prea puternic însă, de „săsime“[91], la care se adaugă mai tîrziu „șvăbismele“ (primite uneori prin mijlocire sîrbească) în Banat. Precum a arătat I. Borcia, într-un studiu temeinic, *Deutsche Sprachelemente im Rumänischen* (Jb., X, 138—253), influența săsească asupra limbii române n-a fost mare și cuprinde aproape numai substantive referitoare la civilizația materială. Cauza acestei influențe reduse e rezerva în care s-au ținut **sașii** totdeauna față de alte neamuri. Mai comunicativi au fost și sînt **șvabii** bănățeni. În regiunile unde locuiesc — sau au locuit — sași, un număr însemnat de numiri de localități românești — studiate mai ales de I. Borcia și G. Kirsch — sunt de origine săsească, de ex. *Agnita, Bungard, Cața Crisbaf, Ghimbav, Lancrăm* etc.

O influență germană ne-a venit și prin contactul cu civilizația apuseană din Austria. Ea a fost de două feluri. Mai întîi o influență directă prin **nemții** stabiliți la noi, mineri, negustori și mai ales industriași. Anumite îndeletniciri — ca cea de miner în Munții Apuseni — și anumite ramuri industriale, precum tipografia, au o terminologie în cea mai mare parte germană: *gang, șaitroc, șteamp, șteolnă, farbă (Farbe), șpalt (Spalte), vingălac (Winkelhaken); bizeț, fraht, șină, stofă, șlefuiesc* etc. Și mecanicii erau mai ales germani, ceea ce se oglindește în cuvinte ca *ghivent (Gewind(<e>)* etc. De origine germană e și *cufăr, chelner, halbă, cartof, chiflă* etc., iar tradus din germ, „Bock“ *țapul* (de bere). Alături de aceste germanisme, am avut la cărturari, în Ardeal și în Bucuvina — în măsură mai mică în Moldova — o influență germană destul de puternică, prin școală, în tot cursul veacului al XIX-lea și la începutul acestui veac. Despre aceasta vom vorbi mai tîrziu, în capitolul despre neologisme (§ 156).

În dialectele transdanubiene lipsesc germanismele. Cele cîteva pe care le întîlnim la istroromâni (ca *frâi̯ar* „pețitor“, *lumpę'i̯* „a chefui“, *tuzănt* „mie“, *zâi̯fę* „săpun“) nu vin direct — ci prin mijlocire slovenă — din limba germană *(Freier, lumpen, Tausend, Seife)*.

Mai mare decît înrîurirea exercitată de sași asupra limbii române, a fost, în Ardeal, influența inversă, care de la unire încoace s-a accentuat și mai mult. Românismele intrate în limba sașilor sunt mai numeroase în regiunile în care ei sunt tare amestecați cu românii — de ex. în părțile Bistriței, pe Tîrnave sau pe la Orăștie și Miercurea — decît pe la Sibiu și în Țara Bîrsei, unde cunoștințele de românește, printre sași, sunt mai reduse. Totuși, se spune că un sas din Bistrița și unul de la Sibiu, care vorbesc două dialecte atît de diferite, încît abia se pot

înțelege, cînd se întîlnesc, o dau pe românește. Înainte chiar de a învăța germana literară — pentru ei o limbă străină, care trebuie învățată în școală — copiii de sas de prin Transilvania de nord-est învață, prin contactul cu copiii români, românește.

J. BRENNDŐRFER dă în lucrarea lui despre cuvintele românești în săsește, *Román (Oláh) elemek az erdélyi szász nyelvben* (1902) 858 de elemente lexicale de origine română, dintre care partea cea mai mare (620) sunt cunoscute de toți sașii transilvăneni. Între ele sunt înainte de toate termeni în legătură cu viața pastorală, ca *baci (bîtsch)*, *berbece (berbetsch)*, *burduf (burdû)*, *ciurdă (tschurdĕ)*, *gălbează (gelbiâze)*, *plaie (plîi)*, *stînă (stinĕ)*, *oaie stearpă (stirpĕ)*, *strungă (strungĕ)*, *tîrlă (tirlĕ)*, *zară (zîrĕ)*, *zer (zer)* etc. Între acestea, unul-*prânts* (din *brînză*) a suferit schimbări fonologice care arată vechimea mare a împrumutului. Dar împrumuturile din românește privesc cele mai variate noțiuni. Astfel au pătruns în săsește substantive ca: *avere (avere)*, *babă (babĕ)*, *bardă (bardĕ)*, *balaur (belaur)*, *bici (bitsch)*, *bolovan (bolovan)*, *broască (bruaskĕ)*, *caier (kîier)*, *călugăr (kalugĕr)*, *candelă (kandelĕ)*, *nevoie (nevoie)*, *poveste (poweste)*, *puică (puika)*, *pumn (pun* „lovitură cu pumnul"), *salbă (sîlbĕ)*, *spaimă (spîimĕ)*, *țuică (tsuikĕ)*, *zestre (zestre)* etc.; apoi adjective — cele mai multe cu terminațiunea săsească *-ich*, ca: *biet (bdjetich)*, *bărbos (bĕrbos)*, *buzat (buzatich)*, *crud (krud* și *krudich)*, *curat (kurat* și *kuratich)*, *lacom (lîkom* și *lîkomich)*, *știrb (schtirb* și *schtirbich)*, *trist (trist)* etc.; multe verbe cu terminația săsească *-n*, ca: *afurisi (afuresin)*, *apuca (apukîn)*, *așeza (aschezîn)*, *astîmpăra (astimperîn)*, *batjocori (bažocurin)*, *bucura (bukurîn)*, *colinda (kolindîn)*, *croi (kroiin* „a duce la bun sfîrșit"), *lepăda (lepedîn)*, *omeni (omenin)*, *păcăli (pókelin)*, *povesti (powestin)*, *repezi (repezin)*, *răzbi (resbin)*, *răsfăța (resfĕtsîn)*, *rînji (rînzin)*, *risipi (rissipin)*, *ruga (rugîn)*, *sătura (szeturîn)*, *socoti (sokotin)*, *trînti (trintin)* etc.; în sfîrșit, adverbe și particule, precum *abia (abĭa, dabĭa)*, *furiș (furisch)*, *na-ți (nats)*, *pe jos (pežos)* ș.a. Interesantă e negația *pună lume*, din *pînă-i lumea*, adică „niciodată". Cuvinte ca *purtschelchen* arată că sașii simt pe *purcel* ca diminutiv, căci îi adaugă sufixul micșorător *-chen*. Cîteva din aceste românisme au fost reîmprumutate de noi din săsește. Astfel, *potlogar* a devenit în gura sașilor *purligar*, care cuvînt se întrebuințează subt forma aceasta de românii din Brașov; cît despre numele orașului *Gherla*, care e la noi de origine germană, el a trecut la sași (după ce au uitat vechea numire) subt forma *Djerla*. Numeroase sunt poreclele sau termenii batjocoritori luați de la români (căci românul e foarte inventiv în asemenea expresii și glu-

meț din fire): *Papelapte, Hants fore holde* (pentru „scăpătat"), *Spunemult, Mossere holde* („Măsură holde", pentru unul cu picioare lungi), *Laude-me-gure, Hopserake* („hop săracă") etc. De observat e că asemenea termeni se găsesc și în regiuni unde, dealtfel, influența românească nu se resimte aproape deloc. Uneori la cuvîntul românesc se adaugă sinonimul lui săsesc, dînd astfel un compus hibrid, ca *brînsekäs* (din *brînză* + *Käse*), alteori avem compuse cu un element românesc *(oală)* și unul săsesc *(Deckel): oŭlĕndekel* „capac".

Cît de adîncă e influența limbii române, se vede mai ales din decalcuri ca *der himăl* pentru „cerul gurii" în Dipșa (ALR, II, 6928/245), apoi, din schimbarea topicii germane („tu nicht das", „sag's niemandem"), după felul românesc de așezare a cuvintelor („nu face asta", „n-o spune nimănui"): *nätj dau do, nîimentem sō et;* apoi din construcții cu negativul dublu: *ech hun n ä t j e n Kretser gēlt n ä t j verdänjt „n-am nici* un creițar", sau din întrebuințarea prepoziției *băi* (= germ. *bei*) și cînd se arată o mișcare, după românescul *la.*

În opoziție cu părerea, în general admisă, că cel inferior din punct de vedere cultural primește împrumuturi în limbă de la cel cu o cultură superioară, vedem că în ceea ce privește împrumuturile între români și sași, primitorii sunt cei ce se găsesc pe o treaptă culturală mai înaltă, dar sunt inferiori din punct de vedere al rezistenței naționale.

119. Dintre toate popoarele conlocuitoare, **slavii** au exercitat asupra noastră cea mai masivă și mai îndelungată influență. Vocabularul nostru e atît de împănat cu împrumuturi slave, încît, din pricina lor limba română se deosebește mult de celelalte limbi neolatine. Cuvinte, ca *avena, avica, bilancia, consuetudo, finis, honor, hortus, insula, nudus, rastellum, recipere, sanguisuga, sartor, speculum, solere, semita, trabs* și multe altele, care s-au păstrat în toate sau în cele mai multe limbi romanice apusene, s-au pierdut la noi, fiind înlocuite cu cuvinte de origine slavă: *ovăs, gîscă, cumpănă, obicei, sfîrșit, cinste, grădină, ostrov, gol, greblă, primi, lipitoare, croitor, oglindă, obișnui, potecă, bîrnă.* Precum arată exemplele citate, împrumuturile acestea sunt cunoscute în toată România și aparțin celor mai diverse grupuri semantice. Influența slavă a atins și înțelesurile cuvintelor vechi sau felul lor de a fi întrebuințate. Astfel *floare* însemnează la noi și „coloare", ca slavul *cvĕtĭ; vînă* se traduce în germană prin „Ader" și „Sehne", ca bulgărescul *žila; a juca* are la noi, după slavul *igrati,* pe lîngă sensul franțuzescului „jouer" și pe cel al lui „danser". Dacă latinescului *timere* îi corespunde românește reflexivul *a se teme,* e fiindcă și în slavonește verbul e reflexiv *(bo-*

jati sę). Construcția perifrastică *voi fi făcut* pentru viitorul II e modelată tot după limbile slave. Deși înlocuirea pasivului prin reflexiv e o inovație ce se întîlnește și în limbile romanice, răspîndirea ei în românește a fost, desigur, promovată de modelele slave. Tot astfel întrebuințarea auxiliarului după verb *(văzut-am, cînta-voi, facere-aș)*, normală cînd verbul se găsea la începutul propoziției, s-a extins în interiorul ei și fiindcă asemenea construcții erau obișnuite la slavi.

Dar dacă asemenea împrumuturi, decalcuri și orientări după slavi sunt dovada unei conviețuiri îndelungate și intime cu ei, e desigur greșit să credem că limba română ar fi — după cum s-a spus de atîtea ori și după cum susținea G. WEIGAND — un fel de limbă romano-slavă. Nu împărtășim nici părerea lui O. DENSUSIANU (*Hist. de la langue roum.*, I, 240) că „c'est, en effet, à partir de l'invasion slave que le roman balkanique est devenu le roumain, tel qu'il se présente à nous aujourd'hui", și că fără de această infiltrație slavă noi am vorbi un fel de dialect italian.

Aspectul slav pe care i-l dau limbii române cuvintele de origine slavă e mai mult o afirmație impresionistă decît o realitate. Cei ce cunosc vreo limbă slavă sunt izbiți, cînd aud vorbă românească, de cîte un cuvînt care le amintește corespondentul slav, tocmai fiindcă acest caz se ivește numai din cînd în cînd și fiindcă împrumuturile de la slavi, fiind de dată relativ recentă, au păstrat în general neschimbată forma și semnificația lor. E. PETROVICI a făcut proba contrară: a dat unor slavi, care nu știau românește și nu cunoșteau nici o limbă romanică, să citească începutul unui basm românesc. Ei n-au înțeles în acest text decît că era vorba de o „babă", nimic mai mult. Frecvența cuvintelor de obîrșie slavă e — precum dovedește statistica publicată în § 97 — neasemănat mai mică decît a celor moștenite din latinește.

Dealtfel nici nu trebuie să ne închipuim că înlocuirea elementelor lexicale latine prin împrumuturi slave s-ar fi întîmplat într-o anumită epocă de simbioză intensă cu slavii și de bilingvism româno-slav. Împrospătarea limbii cu cuvinte de origine slavă este un proces de lungă dată și înlocuirea termenului vechi prin cel nou a urmat după o epocă de coexistență a celor două cuvinte sinonime. Dacă astăzi zicem *măgar*, a fost o vreme cînd poporul zicea *asin*, cuvînt păstrat încă la istroromâni *(åsir)*; tot astfel înainte de a se generaliza *slugă*, se zicea *șerb*; în Munții Apuseni se mai păstrează *lard* în loc de *slănină*; prin regiunile nordice și nord-estice se zice nisipului încă *arină*; *vipt* în loc de *hrană* e răspîndit în Ardeal. De obicei, limba literară, mai conservativă, păstrează termenii vechi: *veșmînt* alături de *haină*, *gaură* în loc de *bortă*

(Bucovina, Moldova), *corb* în loc de *croncan* (în Banat și la românii din Serbia), *curte* în loc de *ogradă* (Moldova, Bucovina), *porumb* în loc de *hulub* (Moldova), *rinichi* în loc de *bobric* (Banat), *șea* în loc de *tarniță* (Bucovina) etc. Alteori — ca în cazul lui *față* și *obraz* — lupta între cei doi termeni e în plină desfășurare. Mai totdeauna cuvîntul nou exprimă o nuanță sau dă o preciziune mai mare decît cel vechi: *fîntînă* nu mai e azi *izvor* (ca pînă prin secolul al XVII-lea); *laudă* e mai puțin decît *fală; muștița* nu e *muscă; două ori* nu este *două ceasuri; pulberea* se deosebește uneori de *praf; a afla* nu e identic cu *a găsi; a bili (ghili)* poate înlocui pe *a înălbi* cînd e vorba de pînză, nu însă și cînd se vorbește de părul omului.

Cît de „nelogică" e înlocuirea cuvintelor de origine latină cu împrumuturi de la slavi se vede din cazuri ca *plug, sită, război* (sau *stative*), *brici*, de origine slavă, deși *ar, cern, țes* și *rad* sunt latine. Evident că intrarea în limbă a cuvintelor citate nu însemnează că românii au învățat de la slavi să lucreze cu instrumentele denumite de ele, căci dacă strămoșii noștri ar fi încetat în vreo epocă să are, să cearnă, să țească sau să se radă, nu s-ar fi păstrat nici verbele respective. (Dealtfel, *arat* s-a păstrat cu sensul de „plug" pînă astăzi la aromâni și, cu un sens modificat, în unele regiuni dacoromâne, cf. DR., V., 339). Tot astfel dacă, alături de *furca* latină, avem *grebla* slavă, desigur că nu de la slavi am învățat să strîngem *fînul* cu cele două unelte străvechi făcute din lemn. În cazul lui *secure* și *topor*, cuvîntul vechi s-a păstrat alături de cel nou, împrumutat de la slavi; în cazul lui *lopată*, vorba latină a dispărut din limbă.

Spre a arăta cît de profundă a fost influența slavă la noi, se insistă asupra cuvintelor care exprimă noțiuni e l e m e n t a r e. (SANDFELD numără vreo 80 de asemenea cuvinte). O examinare mai atentă a lor ne arată însă că pierderea unui cuvînt și înlocuirea lui cu altul nu are adesea nici o legătură cu importanța noțiunii pe care o reprezintă, ci e un simplu fenomen de „uzare". Acesta e, bunăoară, cazul lui *centum*, păstrat în celelalte limbi romanice și înlocuit la noi prin *sută*, cuvînt slav. Înlocuirea unui numeral moștenit printr-unul de origine străină e un fenomen destul de frecvent.* Fiindcă 40 joacă un rol mare în biserică (cf. *păresimi* din *quadragesima*), vedem că în locul cuvîntului slav apare în rusește unul de origine grecească *sorokŭ)* — cu toate că limba greacă n-a influențat dealtfel pe cea rusă — iar în croată un cuvînt de origine italiană (*kvarnar*, trecut și la istroromâni). Deși avem pe *doi* și

* Termenul slav pentru „sută" (v. bulg. *sŭto* în loc de * *sęto*, cum ar fi fost de așteptat) este el însuși un împrumut, probabil dintr-un dialect iranian (Weisweiler).

doisprezece, numărăm ciorapii cu *perechea* și batistele cu *duzina*.** Tot astfel se vor fi numărat odinioară oile cu *suta*. Acest cuvînt străin a putut, deci, înlocui pe vechiul **cint*, care, la aromâni, cel puțin la plural, trebuia să aibă forma *ținți* și putea fi confundat — precum a arătat Ascoli — cu *țint* din *quinque*. Deoarece confundarea lui 100 cu 5 poate avea urmări grave, acest omonim trebuia evitat.

Dacă în loc de **car*, din lat. *carus*, avem *drag* (din slav. *dragŭ*) și în loc de **ama* din lat. *amare* avem *iubi* (din slav. *ljubiti*), cauza poate fi și omonimia parțială cu substantivul și verbul *car* și a lui *amo* cu *habeo (am)*. Dealtminteri, tocmai asemenea cuvinte prin care exprimăm un sentiment puternic sunt — ca și vorbele din sfera vieții sexuale — cele care se uzează mai ușor și se cer înlocuite prin cuvinte mai puțin banale și mai expresive prin noutatea lor.***

Dintre cuvintele care însemnează părți ale corpului, unele, ca *burduhan* pentru *pîntece*, sunt expresii glumețe; *burtă* e la origine — precum văzurăm — un termen culinar. Proiectate pe hărți, asemenea cuvinte, deși pătrunse în limba literară, se prezintă cu o întindere geografică redusă, precum se vede din hărțile 8 *(burtă)* și 7 *(gît)*.

Între cuvintele elementare se numără și afirmațiunea „da", pe care o avem de la slavi. Dar latinii nu aveau, la dreptul vorbind, o particulă afirmativă. In foarte multe regiuni afirmațiunea se face, ca în latinește, prin repetarea celor cuprinse în întrebare („vii la mine?" — „viu". „Ai văzut pe Ion?" —„văzut"), **** sau prin adverbul *așa* (= lat. *sic*) ori prin *ię*, scurtat din *ieste* (cu care se afirmă prin Banat). Pentru *da* nu există o arie propriu-zisă, ci — precum rezultă și din harta noastră nr. 21 — el se întrebuințează în concurență cu *așa*, *ię*, ori cu alte particule (de ex. *ei*).[92]

Dacă „nevastă" e de origine slavă, introducerea acestui cuvînt în limbă datează, după toate probabilitatea, din epoca în care românii

---

** Cf. germ. *Paar* din lat. *par*, *Dutzend* din v.-fr. *douzeine*, *Gros* (= 12 duzini) din fr. *grosse (douzaine)* (Kuen).

*** Tot astfel, spaniola a înlocuit, în mare măsură, pe *amar* prin *querer* și pe *caro* (cu sensul „drag") prin *querido*, iar catalana pe *amar* și *car* prin *estimar*, *estimado*. [Kuen]. Cf. și dispariția cuvintelor germ. med. *minne* și *minnen*, reintroduse în limbă de romantici (Weisweiler).

**** În portugheza modernă, aceasta este forma obișnuită a răspunsului afirmativ la o întrebare: *Vens a minha casa? — Venho. Tens visto a João? — Tehno* (literal: „am" = „da") [Kuen].

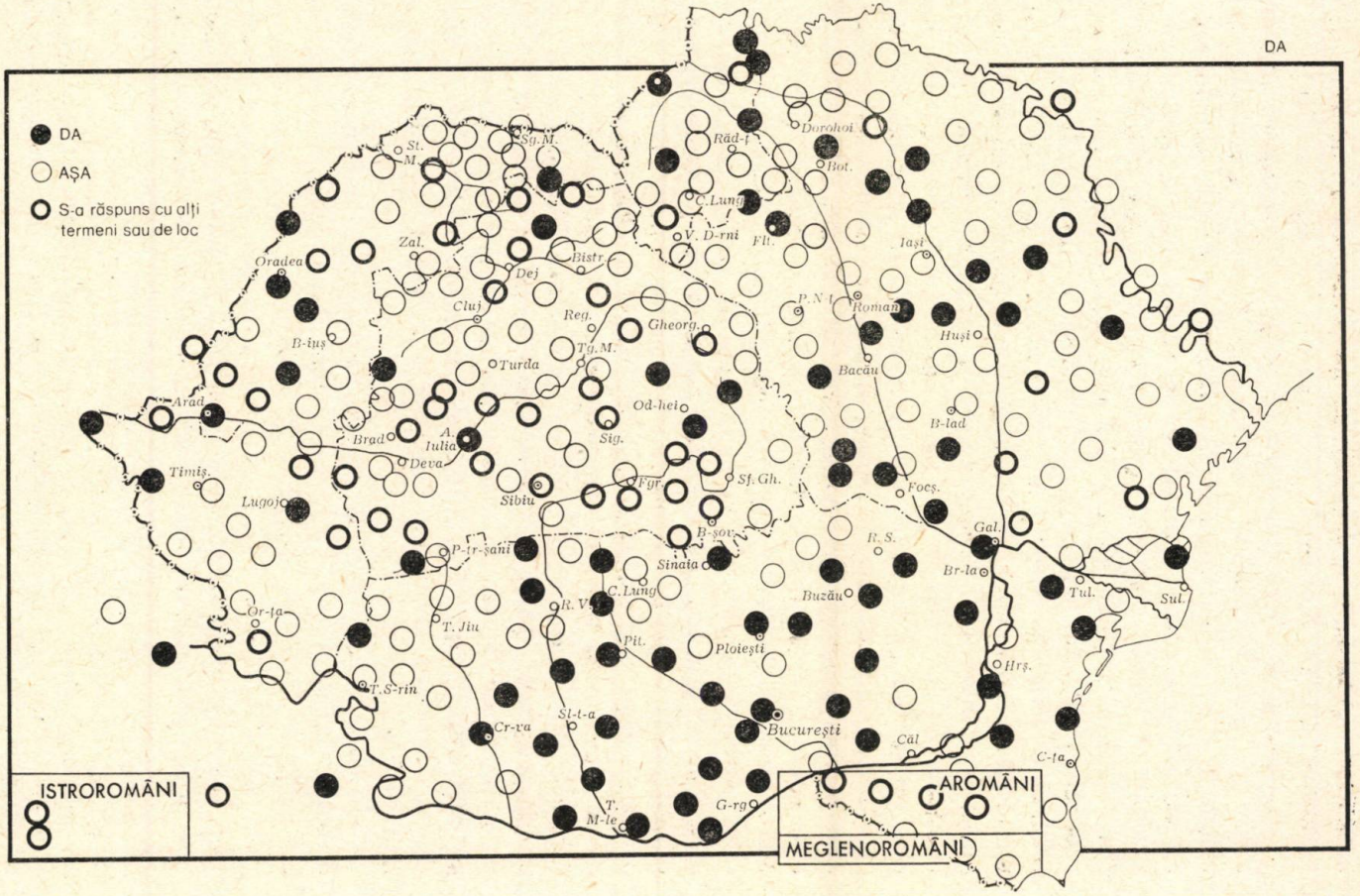
DA
DA
AŞA
S-a răspuns cu alţi termeni sau de loc
St. M.
Sg. M.
Dorohoi
Răd-i
Bot.
C. Lung
V. D-rni
Flt.
Iaşi
Zal.
Oradea
Bistr.
Dej
Cluj
Reg.
Gheorg.
P. N. I.
Roman
Huşi
B-iuş
Tg. M.
Turda
Bacău
Arad
Od-hei
B-lad
Brad
A. Iulia
Sig.
Deva
Timiş.
Sf. Gh.
Făgr.
Focş.
Lugoj
Sibiu
B-şov
R. S.
Gal.
P-tr-şanii
Sinaia
Br-la
C. Lung
Buzău
Tul.
Sul.
Or-ţa
R. V.
T. Jiu
Plt.
Ploieşti
Hrş.
T. S-rin
Sl-t-a
Cr-va
Bucureşti
Cal
C-ta
T. M-le
G-rg
ISTROROMÂNI
AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI

începeau să se însoare cu slave. *Mi-am luat o nevastă* nu însemna, deci, la început, „mi-am luat soție", ci „m-am însurat cu o slavă".[93]*

Latinescul *torquere* avea, ca sens principal, pe cel cuprins în franc. *tordre* sau în germ. „drehen"; *intorquere* corespundea germanului „hineindrehen", ca în expresia noastră *a întoarce un berbece*. Simplul *toarce* s-a specializat pentru un anumit fel de sucire, adică a fusului, corespunzînd germanului „spinnen" (precum *tragere* s-a specializat în franc. *traire* la trasul laptelui din uger). Aceste restricții de înțeles s-au ivit, probabil, atunci cînd, prin contactul cu slavii, au intrat în limbă cuvintele *suci* = germ. „winden" și *învîrti* = germ. „drehen". Mai ales acesta din urmă s-a impus din ce în ce mai mult prin forma lui expresivă (onomatopeică), înlocuind pe *întoarce*, care, în sensul de „drehen" se întrebuințează rar (de exemplu, *s-a întors într-un călcîi*) și corespunde mai ales germanului „umdrehen" sau „wenden" *(a întors haina pe dos)*.

Uneori cuvîntul slav s-a suprapus peste cel latin, fiindcă acesta avea o formă asemănătoare. Astfel, *sfînt* (slav. *svętŭ*) a înlocuit pe *sîn* (lat. *sanctus*), păstrat încă în *Sîmpietru, Sînicoară, Sîmedru* și, în regiunile sud-vestice ale țării, în *sîmț* (din pluralul *sancti*), numele sărbătorii celor patruzeci de mucenici. Vechiul *cor* din lat. *chorus* (ca și arom. *cor*) a fost înlocuit prin *horă*, din bulg. *horo* (iar acesta, ca și cuvîntul latinesc, din gr. *χορός*). După ce cuvîntul slav s-a suprapus peste cel latin, înlocuirea s-a făcut și în sensurile-i speciale, ca cel de „fînul adunat pe un loc de cîțiva metri pătrați, în mijlocul căruia se clădește claia" sau la verbul *a cori* „a usca fînul", înlocuit prin *a hori*. Probabil că alături de *cătușă* „pisică" (păstrat cu acest sens la aromâni, iar la noi, astăzi, numai în sensul figurat de „fiare"), derivat din lat. *cattus* (la care s-a adăugat sufixul *-ușă*) să fi existat și o formă masculină **cătoi*, peste care s-a suprapus slavul *kotŭ*, ajutînd să se producă asimilarea lui *ă* față de *o* următor din *cotoi*.

În unele cazuri e greu de stabilit dacă avem a face cu un cuvînt de origine latină. Astfel, *cep* pare a fi *cippus* latin, peste care s-a așezat *čep* bulgăresc. *Tîmpină* ar putea fi și slavul *tąpanŭ*, dar e mai degrabă *tympanum (*tympenum)* latin, căci în textele rotacizante găsim forma cu *r*. Instructiv în privința aceasta e cuvîntul aromânesc *plăsedzu* „turtesc, lățesc prin apăsare", care există și în dialectul dacoromân și are

* Tot astfel, gardinezul *fotăr* „socru" (din tirolez *fotăr* „tată") a denumit, desigur, în mod inițial, pe tatăl nevestei germane a locuitorului din Val Gardena, iar vegl. *bertain*, friul. *brut*, retorom. vestic *brût*, fr. *bru* „noră" (din germanic **brupi* „femeie tînără") s-a referit la tînăra soție de origine germanică a fiului (romanic); generalizarea sensului s-a produs mai tîrziu [Kuen].

încă sensul de „a bate din palme". După cum recunoscuse încă CIPARIU, originea acestui verb e lat. *plausare* „a aplauda". Aceasta se vede din împrejurarea că textele noastre vechi păstrează încă în *să plăsemu* forma originară a conjunctivului la plural (*plausemus*, ca în *blem* din *ambulemus* și în istr. *paseț* din **passetis*), ceea ce exclude identificarea lui *plăsa* cu paleoslavul *plęsati* (care ar fi dat **plinsa*) sau sîrbescul *plesati* (care ar fi dat **plesa* sau **plesi*). Dimpotrivă, verbul nostru *scuti* nu-i un derivat din *scut* — cum se crede îndeobște — ci vine (precum arată și păstrarea lui *t* netrecut la *ț*) din bulg. *skut;* e deci înrudit cu *scutec* și cu *cută* (< bulg. *kuta*).

Dacă *pater* și *mater* s-au pierdut cu totul la noi și în locul lor s-au generalizat cuvintele din graiul copiilor *tata* și *mamma*, cauza e, desigur, și împrejurarea că aceste două cuvinte le auzea românul și în gura slavilor. Tot așa există la slavi și onomatopeicele *țîță* și *papă* „mîncare", moștenite de noi de la romani.

Uneori slavii au făcut pe intermediarii pentru intrarea în românește a unor cuvinte romanice. Astfel, *mătur* ne-a venit prin sîrbi și nu continuă pe *matūrus* latin; *sigur* nu-i *securus* latin, ci ne-a venit prin sîrbi sau bulgari, care ne-au transmis și pe *oțel* și *oțet* (la slavi din *aciale* și *acetum* latin). Alături de vechiul *altar* < *altarium*, avem de la slavi pe *oltar*, împrumutat de ei din limba latină.

Dealtminteri, unele cuvinte de origine slavă au dezvoltat în românește sensuri necunoscute în alte limbi, în care au mai pătruns, și necunoscute chiar slavilor. Am vorbit mai înainte (§ 93) de sensul românescului *zăpadă*, care ar putea fi decalcat după un cuvînt autohton. Înțelesul de „repede" al lui *iute* nu-l are slavul *ljuti*; în schimb, același raport ca între latinescul *rapidus* și *rapio* apare între slavul *grabiti* „a răpi" și *grăbi* românesc. *Izlazŭ* însemnează în bulgărește „ieșire", la noi „locul unde ies vitele la pășune"; *obosi* însemna, desigur, și la noi „a rămînea desculț" (de multul umblet), ca slavul *obositi*; *muncă* și *a munci* a trecut de la sensul de „chin" (păstrat încă în *muncile iadului* sau *ale facerii*) la cel de „a lucra, săvîrșind ceva cu mari sforțări fizice" (ca și ungurescul *munka*). Foarte îndepărtat e sensul lui *găsi* de slavul *gasiti*, care însemnează „a stinge".

În alte cazuri nu pătrunde în românește numai cuvîntul slav, cu sensul lui, ci sunt imitate și derivatele, cu sensurile dezvoltate de ele în limbile slave. Astfel, nici nu-l avem numai pe *greși*, din slavul *grešiti*, ci și pe *greșeală* corespunzînd bulgărescului *greška* și rusescului *pogreška*; expresiunea *din greșeală* corespunde sîrbescului *grješkom* și

rusescului (vechi) *grěchomŭ*, postverbalul *greș* are, ca și rutenescul *uzhrich*, și sensul de „loc rămas nearat la trecerea cu plugul".

Limba română poate servi, deci, pentru reconstituirea unor graiuri slave dispărute sau pentru explicarea unor forme sau sensuri neatestabile în limbile slave de azi. Alături de *lukŭ* — înrudit cu germanul *Lauch*—găsim la unii slavi, pentru „usturoi" și *česnovŭ*, pe care BERNEKER îl aduce în legătură cu *česati* în înțeles de „a tăia, a împărți". De fapt, acest cuvînt e un derivat de la verbul *česati* cu sensul de „a zgîria, a înțepa", precum arată românescul *usturoi*, adjectiv substantivat din *ai usturoi*, adică „ai care ustură, pișcăcios", iar acesta nu-i decît un decalc după slavul *lukŭ česnovŭ*.

120. Dacă cuvintele de origine slavă sunt atît de numeroase și atît de răspîndite la noi, dacă influența slavă apare atît de des în sintaxă și în frazeologie, ea e aproape inexistentă în fonologie și morfologie. „Eu nu mă mir", scrie B. CONEV (citat de TH. CAPIDAN DR., III, 133) în lucrarea sa despre cuvintele de origine bulgară în limba română „că românii au primit această mulțime de cuvinte bulgărești, cît mă mir cum de ei au putut să-și păstreze structura latină a limbii lor și cum, în cursul veacurilor, conștiința lor națională a rămas tare și neatinsă. În aceasta stă mărimea și mîndria lor, care întrec toate influențele străine asupra limbii lor".

Totuși lucrul nu este tocmai atît de geu de înțeles dacă ne dăm seama despre felul raporturilor româno-slave și mai ales dacă căutăm să întregim cu lămuriri de ordin lingvistic multele lacune pe care istoria le lasă cu privire la aceste raporturi.

Precum Roma atrăsese pe germani, așa atrăgea Constantinopolul pe slavi. În revărsarea lor în sud-estul european, slavii ajung mai întîi în atingere cu dacogeții romanizați din Dacia Traiană, apoi — prin secolul al VI—VII-lea — cu ilirii și celții romanizați în regiunile Mării Adriatice, în Noricum și Panonia, precum și cu ilirii și tracii romanizați în nordul Peninsulei Balcanice. Toate aceste seminții, care vorbeau limba și aveau cultura Romei, au influențat în mare măsură pe slavi. Cuvinte de origine latină trec în limba slavilor dunăreni și de la ei se răspîndesc și la seminţiile slave mai îndepărtate. Așa s-a întîmplat cu slavul-comun *črěša* din lat. *ceresia*, *octŭ* din lat. *acetum*, *cisarĭ* din lat. *caesarius* ș.s., apoi cu termeni în legătură cu cultul religios, ca bulg. *komkam se* din lat. *communicare*, bulg. *patjă*, sîrb. *patiti* din *patire*, *kolęda* din *calendae*, *Rusalja* din *Rosalia* ș.a. După venirea avarilor, care au introdus, precum se crede, bivolul în Europa, cuvîntul *bubalus*

= grec. *βοῦβαλος* (care însemna „antilopă, gazelă"), dat acestui animal, a fost primit de slavi subt forma *byvolŭ (buvolŭ, bivolŭ)*. În Noricum, Illyricum, Panonia și Moesia, slavii au primit numele localităților latine — adesea în forma instrumentalului sau în legătură cu o prepoziție latină — și le-au păstrat pînă azi, transformate după legile limbii lor. (Exemple la P. Skok în *Zeitschrift f. slav. Phil.*, 1925, 383 — 394.)

Populația romanică a acestor orașe a devenit bilingvă și s-a pierdut cu timpul, prin deznaționalizare, în masele de slavi, după ce aceștia împrumutaseră de la ei un număr de cuvinte. La țară însă, în regiunile greu accesibile, populația romanică și-a păstrat limba strămoșească, din care numai rareori pătrundea cîte o vorbă — cu înfățișare românească — la slavi. Astfel, cuvîntul *ciumă* (din lat. *cyma = kiuma*), cu această formă românească și cu sensul evoluat — de la „bubă, tumoare", la „pestă bubonică" — a trecut din limba română la slavii înconjurători și de la ei la alte seminții de slavi din regiuni îndepărtate. Același drum l-a luat cuvîntul *Crăciun* (din lat. *calatio -onis*, cu *l* intervocalic rotacizat).[94]

Precum francii cuceritori au influențat limba galo-romanilor, tot astfel slavii au format un superstrat pentru limba tracilor, geților și dacilor romanizați. *Influența superstratului a fost, însă, la noi mai puțin viguroasă decît în Franța, căci ea a început într-o vreme cînd principalele legi de transformare a sunetelor erau încheiate în românește și cînd organizația limbii era fixată în trăsăturile ei principale.*

În ceea ce privește **vechimea influenței slave**, credem cu Th. Capidan *(Elementul slav în dialectul aromân*, 1925, 45, 51—52) că elementul slav a început să pătrundă în limba română între veacul al VIII-lea, cînd erau încheiate în românește transformările de rostire cele mai caracteristice, și veacul al X-lea, cînd strămoșii aromânilor nu mai locuiau împreună cu ceilalți români. Lista de cuvinte de origine slavă care apar la noi în toate dialectele în locul unor cuvinte latine, pierdute în toate dialectele, publicată în § 109, dovedește că influența slavă a început la noi în epocă străromână. Th. Capidan cunoaște 72 de cuvinte slave care sunt comune dialectelor dacoromân, aromân, și meglenit. Între acestea, unele — ca *greșesc, nevastă, plătesc, pornesc, scump, sută* ș.a. — nu se întîlnesc la neogreci și albanezi ca multe alte cuvinte de origine slavă, încît reprezintă, după același autor, împrumuturi făcute pe vremea cînd aromânii și meglenîții nu se coborîseră încă spre sud și nu se răspîndiseră spre Marea Adriatică, în regiunile locuite de greci și albanezi.

Unele din aceste cuvinte, precum *pletiti, valiti, vrŭtĕti*, apar compuse cu prefixul *în-* în cîteşitrele dialectele române *(împleti, învăli, învîrti*, arom. *mpletesc, anvălesc, anvîrtesc*, megl. *amplites, anviles, anvărtes)*, altele au acelaşi dezvoltări fonetice neregulate *(kopica* > *căpiţă, brŭvĭno* > *bîrnă)*, ceea ce nu s-ar fi întîmplat, probabil, dacă aceste împrumuturi s-ar fi făcut în fiecare dialect în parte, după despărţire. Şi din punct de vedere semantic întîlnim la noi, la aromâni şi la meglenîţi, aceleaşi evoluţii: *învăli* nu mai însemnează „înfăşura", ca slavul *valiti*; *clin*, nu „cui", ca slavul *klinŭ*; *coajă*, nu „piele" — cel puţin la dacoromâni şi aromâni — ca slavul *koža*; *lovi*, nu „a vîna", ca slavul *loviti*; *izmene*, nu „schimbare" ca la slavi. Vechi trebuie să fie şi decalcul după *svĕtŭ*, care la slavi are două sensuri: „lumină" şi „lume". Din cauza acestei duble însemnări, românescul *lume*, din lat. *lumen* „lumină", are — în toate dialectele — sensul latinescului *mundus*, în vreme ce vechiul sens, de „lumină", nu s-a conservat decît regional la dacoromâni, în expresia *lumea ochilor*.

Tot străromână trebuie să fie numărătoarea *unsprezece, doisprezece...* (arom. *unăsprădaţe...*) şi *treizeci, patruzeci...* (arom. *treidăţ, patruţăţ)*, care a înlocuit pe *undecim* şi *triginta* latin (numai *viginti* s-a păstrat încă la aromâni *yunĝiţ*) şi e modelată după felul slav de a număra, după care s-au luat şi albanezii *(nji më dhit* = 11, *triḑhit* = 30*)*. De asemenea întrebuinţarea prefixului negativ *ne-* (arom. *nividzut* „nevăzut", *niputeare* „neputinţă, boală" etc.) şi desinenţa *-o* la vocativul femininelor (arom. *mamo, ato*, „mamă" etc.) datează de dinainte de despărţirea dialectelor.

Între cuvintele de origine slavă care se găsesc în toate dialectele române, care, deci, după toată probabilitatea, sunt intrate la noi în epoca străromână, unele, ca *rană, hrană, greblă, boală*, păstrează pe *a* nealterat în poziţie nazală şi pe *bl* între vocale (în opoziţie cu elementele latine, în care *a* se preface în *î* şi *bl* în *ul*: *manus* > *mînă, stab(u)lum* > *staul)*; de asemenea pe *n* şi *l* intervocalic netrecut în *r*, ca în elementele latine *(lînă* > *lana*, la istroromâni *lăre*; *moară* < *mola)* şi în cuvintele autohtone *(viezure, sîmbure, stînă, mînz)* sau în împrumuturile vechi din greceşte *(Nicoară)*, din limba avară *(jupîn*, vechi *ĝupîr)* sau din vechea germană *(nasture)*. Aceasta e o dovadă că ele au intrat în limbă după ce aceste transformări fonetice erau încheiate.

Pe de-altă parte, unele din aceste cuvinte au o formă care din punct de vedere slav nu poate fi prea recentă. Fonetismul lui *daltă* şi a lui *scump* ne dovedeşte că cele mai vechi împrumuturi de la slavi trebuie să fie la noi anterioare secolului al IX-lea. Într-adevăr, în seco-

lul al IX-lea metateza grupelor *tort* și *tolt* era, la slavii de sud, un fapt împlinit (cf. în urmă G. NANDRIȘ, DR., VI, 350—357). Dacă avem în românește forme ca *drag* sau *plaz*, acestea sunt împrumuturi mai recente; în schimb, *daltă* sau *scovardă* sunt anterioare formei atestate în paleoslavă *dlato* și *skovrada* (ca și grec. *σάλμα* față de paleosl. *slama*). Tot astfel știm că la serbo-croați nazala ѧ se rostea *un* pînă în secolul al IX[-lea] de cînd apoi începe rostirea *u*. În stadiul *un* au intrat, de la sîrbi, cuvinte ca *skapu* și *mąka*, care au dat la noi scump (tot așa la aromâni) și *muncă* (tot așa la megleniți).

Și evoluția slavului ъ la *u* în *sută* (din slavul *sŭto*) presupune un fonetism mai vechi (pe care-l întîlnim și la albanezi în *grusht* < *grŭstĭ* decît în *tŭkŭmo* > *tocma* (megl. *tocmă* „logodnă").

S-a crezut într-o vreme că există și împrumuturi slave vechi, în care avem pe *a* trecut la *î* în poziție nazală și pe *l* intervocalic rotacizat. După cercetări mai nouă nu mai este deloc sigur că aceste cuvinte ne-ar fi venit de la slavi. Am arătat (§ 113) că *jupîn* e, ca și slavul *župan*, după toată probabilitatea, de origine *avară*; că *stînă* e un * *stana* daco-trac, ca și *mătură* (cf. alb. *netullë*), numai înrudit cu slavul *metla* (§ 93). Sensul ne împiedecă să derivăm pe *smîntînă* din slavul * *sŭmętati* „a amesteca"; mai probabilă e etimologia * *mantana*, un derivat latin vulgar din *mantum* (DR., III, p. 383—386). Forma mai veche *stincă* ne arată că în *stîncă* nu avem a face la origine cu *a* + *n*, deci nu există legătură cu slavul *stanŭ*. Cît despre *stăpîn*, un cuvînt balcanic și străin la slavi, el pare a deriva dintr-un latin * *stepanus*, din grec. *στέφανος* = = *στεφαηφόρος* = *ἄρχων* (DR., VIII, p. 457).

Inadmisibilă e părerea lui TIKTIN, că paleosl. ѫ pronunțat *ă*, s-ar fi transformat în românește în *în* (în cuvinte ca *dąbŭ* > *dîmb*, *pądari* > *pîndar*) ca *an* în cuvinte latinești (*campus* > *cîmp*); tot așa credea A. BYHAN, că ѫ, pronunțat *ŏ*, ar fi devenit *un* (în cuvinte ca *mǫka* > *muncă*, *skǫpŭ* > *scump*) deodată cu *on* > *un* din cuvintele latinești (*bonus* > *bun*). Precum a arătat TH. CAPIDAN, cele două reflexe românești ale lui ѫ, se datoresc unor rostiri diferite la cele două grupuri de slavi balcanici: *un* e sîrbesc, *în*, bulgăresc. Dacă alături de *poruncă* găsim la noi și forma **porîncă** cauza e că acest cuvînt a intrat la noi pe două căi diferite.

Dacă în cuvinte ca arom. *ḑare* (< *zarja*), dacor. *păḑesc* (< *pazja*) sau *obraḑ* (< *obrazŭ*), în unele regiuni avem *ḑ* în loc de *z*, ca în elementele latine, asemenea rostiri nu dovedesc o vechime prea mare, ci numai că, pe vremea cînd aceste cuvinte pătrundeau în limbă românii — cel puțin regional — nu aveau sunetul *z*, ci numai *ḑ*; cuvintele străine, cu *z*, au fost asimilate celor vechi cu *ḑ*. Tot așa aromânii și megleniții, neavînd în graiul lor grupul *cl*, *gl*, ci numai *cl'* și *gl'*, au prefăcut pe slavul *klinŭ* în *clin* (care ar putea fi adaptat și rostirii bulgărești din unele regiuni estice). Și la noi avem un asemenea caz: slavul *žlĕbŭ* „canal" a devenit, după intercalarea unui *g* între *j* și *l* (pe vremea cînd la noi se rostea încă *gl'indă*) *jgl'eab*, din care a rezultat *jgheab* (ca *ghindă*).

Evident că dacă un cuvînt de origine slavă se găsește în mai multe dialecte române, el poate să fi fost împrumutat, după despărțirea dialectelor, în fiecare din aceste dialecte — precum am văzut că s-a întîmplat și cu împrumuturile din grecește — și nu trebuie să fie străromân. Chiar și decalcurile s-au putut produce independent la dacoro-

mâni şi la transdanubieni. Astfel, dacă prin atributele „alb" şi „negru" se deosebeşte, în unele regiuni nordice dacoromâne (cf. ALR., I, hărţile 45 şi 46), „ficatul" de „plămîni", avem a face cu un decalc după rutenescul *čărni* şi *bili potruh*; la fel a fost decalcat, după bulgăreşte, *h'icat laiu* la aromâni, şi *drob negru* „ficat", la megleniţi. După bulgărescul *slĕpo oko* i se zice „tîmplei" *uorbu ocl'u*, la megleniţi; de asemenea, după slavi, e decalcat ungurescul *vakszem*, după care s-a orientat, în regiunile vestice dacoromâne, expresia *ochi orb* = tîmplă.

121. După despărţirea românilor în cele patru grupuri, din care s-au dezvoltat cele patru dialecte, în fiecare din ele influenţa slavă a continuat, dar nu în aceeaşi măsură şi în acelaşi fel.

Dintre **dialectele transdanubiene**, cel mai puţin influenţat de slavi e cel aromânesc, iar dintre aromâni grupul de miazăzi, cu o puternică influenţă grecească. Totuşi, conlocuirea mai departe cu slavii, după coborîrea aromânilor spre regiunile sudice, se resimte şi în graiul lor, mai ales în vocabular, dar şi în unele construcţii ca: *iń si măcă* „mi-e foame" (propriu „mi se mănîncă"), *iń si bea* „mi-e sete" (bulg. *jadi mi se, pie mi se*), apoi şi *iń si doarme* „îmi vine somnul", *iń si imnă* „îmi vine să umblu" (tot aşa la meglenoromâni).

Slavii care au influenţat pe aromâni vorbeau un dialect bulgăresc; numai puţine cuvinte ca *ĉuruńidă* „cărămidă", *bosil'ac* „busuioc", *scal'ŭ* „scai", *varoşe* „sat" şi alte cîteva sunt din sîrbeşte (*ćeramida, bosiljak, čkalĭ, varoš*, acesta din ungureşte). Th. Capidan, după care citărm aceste exemple, dă o listă de cuvinte aromâneşti de origine slavă care nu există la dacoromâni, precum şi două liste de asemenea cuvinte care au trecut şi la albanezi şi la neogreci.

Mult mai mare a fost influenţa slavă asupra megleniţilor, care trăiesc printre slavii macedoneni. Numai femeile nu ştiu decît românește; bărbaţii vorbesc toţi şi bulgăreşte. Astfel, influenţa slavă nu e numai lexicală, ci atinge şi rostirea şi gramatica. De la bulgarii din Rodope — pe unde par a fi trecut megleniţii înainte de a se aşeza în regiunea Meglenului — au adoptat rostirea *ǫ* (*o* deschis) pentru *ă* şi *î* accentuat (*dǫ* „da", *cǫnd* „cînd"). Tot după model bulgar rostesc în anumite poziţii *l* (*l* velar) în loc de *l* (*goł* „gol") şi au pierdut pe *h* (*rănes* „hrănesc", *prā* < *prah* „praf"). La conjugarea unor verbe în *-are* ei adaugă, după model slav, la persoana 1 şi 2 din indicativul prezent, terminaţia *-m* şi *ş*: *aflum, afliş; antrum, antriş*. Dacă dativul îl formează cu prepoziţia *la*, aceasta e o generalizare, subt influenţă bulgărească (*la lup* „lupului", ca bulg. *na vălkăt*), a unei construcţii cu rădăcini în latina vulgară (*mitto epistolam ad amicum* în loc de *amico*)

pe care o întîlnim și la dacoromâni *(dau fîn la cai; corb la corb nu scoate ochii)*. Persoana întîi din indicativul prezent al verbului „a fi" e *sọm*, din bulg. *săm*.

Foarte puternică e influența slavă asupra vocabularului meglenoromân, împănat cu cuvinte bulgărești. Un număr mare de cuvinte, dintre cele mai uzuale, moștenite de la latini, păstrate la noi și în parte și la aromâni, au fost date uitării. Astfel, pentru *ficat, rădăcină, capră, arici, broască, vulpe, lăcustă, mierlă, gaură, pădure, șchiop, blînd* etc. întîlnim cuvinte de origine slavă *(drob, corin, coză, iej, jabă, lișiță, scacaleț, scovran, dupcă, goră, criv, crotnic)*.

Un număr mare de cuvinte slave, care nu se găsesc la aromâni, sunt aceleași la megleniți și la dacoromâni. Dacă o parte din ele vor fi fost împrumutate de la bulgari, în mod independent de meglenoromâni și de dacoromâni, după despărțirea acestor două grupuri, altele par a fi împrumutate în vremurile vechi, cînd după ruperea aromânilor, megleniții și dacoromânii continuau să aibă contact unii cu alții. (Se poate ca o parte din ele să fi existat și la aromâni și să se fi pierdut mai tîrziu subt presiunea cuvintelor grecești.) Iată — după Th. Capidan, MR., I, 89—90, — cîteva din acestea: *bărlog* < sl. *brŭlogŭ, âas* < *časŭ, clatin* < *klatiti* (cu sufix românesc), *cremini* < *kremenĭ, cujoc* < *kožuhŭ* (cu terminațiunea orientată după sufixul *-oc*), *dar* < *darŭ, drum* < *drumŭ* (din grecește), *glas* < *glasŭ, gleznă* < *glezĭna, jir* < *žirŭ, leac* < *lěkŭ, mreajă* < *mrěža, păles* „pălesc" < *paliti, peaștiră* < *peštera, plod* < *plodŭ, pod* < *podŭ, post* < *postŭ, popă* < popŭ (trecut la declinarea I), *primeajdă* < *prěmeždie, primines* „premenesc" < *prěmeniti, pul'aná* „poiană" < *poljana, raĭ* < *raj, rod* < *rodŭ, sădes* „sădesc" < *saditi, spuvides* „spovedesc" < *ispovedati, ¦ubraz* < *obrazŭ, uvez* < *ověsŭ, var* < *varŭ, veac* < *věkŭ, vreami* < *vrěmę* (vechi și la istroromâni), *zid* < *zidŭ*.

În cea mai mare măsură au influențat slavii pe **istroromânii**, la care și femeile știu vorbi croățește. Influența superstratului croat e la ei atît de mare, încît au ajuns să nu mai rostească — precum am arătat pe *i* afonizat la sfîrșitul cuvintelor, fiindcă cu acest sunet nu sunt deprinși croații. După model slav, ei intercalează între labiale și *i* un *l'* (*pl'erd* < *pierd*) și prefac pe *l* final și înainte de consonante nepalatale în *u*, care poate, în anumite condițiuni, să dispară cu totul *(destu* < *destul)*. În întrebuințarea verbelor, istroromânii au învățat să distingă, după modelul slav — precum am mai spus — aspectele

perfectiv, imperfectiv și iterativ; ei întrebuințează — de la 8 în sus — numeralele slave și au introdus, în declinare, desinențele slave *-a* și *-u* (§ 107).

Dacă examinăm mai de aproape tezaurul lexical de origine slavă din dialectul istroromân, întîlnim înainte de toate un număr însemnat de cuvinte care se găsesc și la noi, cu aceeași sau aproape aceeași frază și același înțeles. Cuvinte ca *båba* „babă", *bob, bogåt, bolę* „boală", *crpí* „cîrpi", *dår, glås, goní, hrånę, l'ubí* „iubi", *milę*, „milă", *plug, pråsće*, „praștie", *råne* „rană", *ranés*, „rănesc", *sadí* „sădi", *slaninę, sluzbę* „slujbă", *vol'a* „voia", zid ș.a. fac parte, după toate probabilitatea, din stocul de cuvinte slave împrumutate de români în epoca străromână, deși nu avem nici o dovadă prin care să putem proba că ele nu sunt împrumutate din limba croată în vremuri mai recente. Uneori înțelesul cuvintelor ne arată cu multă probabilitate izvorul din care a fost împrumutată cutare vorbă. Astfel *cozę* „piele" se potrivește ca sens cu slovenul *koža*, iar nu cu *coajă* al nostru; *loví* „a vîna" cu cr. *loviti*, iar nu cu *lovi* al nostru; *pilę* „ferăstrău" și *pilí* „ferăstrăi" cu cr. *pila* și *piliti*, iar nu cu *pilă* (= bulg. *pila*) și *pili* al nostru; *rezbi* „rupe, sparge", cu cr. *razbiti*, iar nu cu *răzbi* dacoromân; *ţudę* „mult" cu cr. *čuda*, iar nu cu *ciudă* al nostru. Și mai sigur decît înțelesul e criteriul formal. Astfel istr. *obl'alița*, prin *l'* intercalat între labială și *i* următor, se dovedește a fi un cuvînt vechi *(obială)*; *stup* se deosebește de *stîlp* al nostru ca forma croată *(stup)* de cea paleoslavă *(stlŭpŭ)*. Paleoslavului ѫ și ѧ îi corespunde în croată *u* și *e*; dacă, deci, dacoromâneștilor *grindă, gînsac, lindină, undiță, rîndui* (< paleosl. *gręda, gąska, lędina, ądica, rędŭ*) li se zice la istroromâni *gredę, guskę, ledinę, udiţę, redí*, avem a face cu împrumuturi din limba croată *(greda, guska, ledina, udica, rediti)*; dimpotrivă, *dob(ă)ndí, Dumbrava, pos(ă)ndí, påminte, găndí* „a se boci", *grumb, munĉi, sandéts* (< * *săndeţ*). „judecător", *sendí* (< * *săndí*) „judeca", *tănží* „a se văita", *tămp* „stricat", *zmuntá* „a tulbura", se dovedesc a aparține stocului de cuvinte străromâne, împrumutate în epocă paleoslavă *(dobąditi, dąbrava, posąditi, pamętī, gądą, grąbŭ, mąčiti, sądĭci, sąditi, tąžiti, tąpŭ, sŭmątiti)*. Un criteriu sigur pentru vechimea împrumuturilor slave e și metafonia lui *e* în *ę*: *vręme, nevęstę* etc. Terminațiunea *-ę'i̯* dovedește că *pedepsę'i̯* „pedepsi" e împrumutat din cr. *pedepsati*. Avem însă și cazuri în care peste forma paleoslavă s-a suprapus cea croată. Astfel *senoţi* „azi noapte" are pe *se* din paleosl. *sĭnošti*, iar pe *noţi* din cr. *noći* „noaptea" (în înțelesul de „azi noapte": *noćas*). S-ar putea deci ca *grindă* să fi existat și la istroromâni subt forma aceasta și să fi fost înlocuit prin *grędę* subt

presiunea croatului *greda* sau că, subt presiunea croatului *koža*, cuvîntul *cozę* să nu mai însemneze „coajă", ci „piele".

Cît de puternică e influența slavă asupra istroromânilor se vede și din decalcuri: după cr. *vrata, usę* însemnează „ușă", și „poartă"; după cr. *san, somăn* însemnează „somn" și „vis"; după cr. *stol, scând* însemnează (rar) „scaun", și (de obicei) „masă"; după cr. *pitati* „a întreba" și „a cere", *ăntrebå* are amîndouă aceste sensuri. Invers, cînd istroromânii vorbesc croățește, ei împrumută cuvintelor croate polisemia celor românești: *mesec pun* „lună plină", *slep na jeno oko* „orb de (pe) un ochi" etc. Caracteristice pentru prezența simultană în memorie a cuvîntului latin și a sinonimului său croat (sau a unui cuvînt cu sens apropiat) sînt următoarele cazuri de contaminare: *jos* + cr. *pozdolu* > *pojos*; *linje* + cr. *oblizati (obližem)* > *oblinje* (cu part. *oblins)* „linge"; *ml'ez* „miez" + cr. *mozga* „mîzgă" > *ml'ezgu*; *roišu* „roșu" + *roža* „trandafir" > *roižu*; *l'ermu* „vierme" + cr. *gl'ista* „rîmă" > *gl'ermu* „vierme"; *mul'å* „muia" + cr. *zmočit* > *zmul'å*. Tot astfel, din amestecul cuvîntului „coastă" cu cr. *kost* „os" s-a născut confuzia de sens, care face ca *costę* să însemneze și „os", iar *ųos* să însemneze și „coastă".

122. În **dialectul dacoromân** influența slavă e mai mare decît la aromâni, nu însă atît de mare ca la meglenoromâni și la istroromâni.

În epoca străromână strămoșii dacoromânilor trăiau împreună cu slavii din Dacia Traiană, care au continuat să influențeze pe români pînă cînd s-au topit cu totul în masele românești. Cum diferențierea limbii slave străvechi în limbile slave actuale s-a întîmplat tîrziu, graiul acestor slavi nord-dunăreni nu se deosebea, în prima jumătate a evului mediu, prea mult de al altor slavi. *Ei par a fi format puntea de trecere între slavii sudici și cei nordici și estici, încît elementul slav din dialectul dacoromân — ca și cel din limba ungurească — merită să fie studiat mai de aproape și pentru problemele pe care le pun slaviștilor.* *

* În studiul său *Der Rumänische Sprachatlas und seine Bedeutung für die Slawistik* (Zeitschr. f. slav. Phil., vol. XVII, 1940), G. Reichenkron dedică un capitol (p. 159—167) „dacoslavei". V. Pisani *(Geolingvistica e Indoeuropeo*, Roma, 1940) crede că muierea, în dacoromână, a seriei dentalelor se explică printr-o influență slavă; această inovație lingvistică ar fi continuarea unui val puternic, pornit din domeniul polonoslovac. Dacă situația se prezintă într-adevăr așa, trebuie să admitem că „româna s-a intercalat între bulgară și dialectele slave vorbite în nordul Transilvaniei înaintea invaziei maghiare" (p. 200). Fără a cunoaște cartea lui Pisani, slavistul E. Petrovici a ajuns la o concluzie asemănătoare. Și el consideră că palatalizarea dentalelor — fenomen răspîndit în tot vestul și nord-vestul domeniului dacoromân, și atestat încă din secolul al XV-lea (dar datînd, desigur, dintr-o epocă mai veche) — este de origine slavă.

Există, adică, în românește o seamă de cuvinte de origine slavă, care, în ceea ce privește sensul sau forma lor, nu au corespondente exacte în nici una în limbile slave. În § 93 am arătat că sensul cuvîntului *zăpadă* nu se acopere cu cel al lui *zapad* „apus" (propriu „cădere") la vecinii noștri slavi și am presupus că avem a face cu un decalc după graiul autohtonilor din Dacia Traiană. Cuvîntul *zapada* — subt această formă feminină — e atestat în graiul slavilor transilvăneni. Mai dese sunt cazurile unor derivate care de asemenea nu se găsesc la slavi și ale căror primitive nu există în românește, încît cu greu s-au putut forma pe teren românesc; ele sunt mai degrabă forme împrumutate de la slavii nord-danubieni. Astfel, prin Munții Apuseni există un verb *a se guri*, cu sensul de „a se sui", care nu poate fi despărțit de slavul *gorě* „în sus". Dar nici în românește nu există un adverb * *gorea*, de la care s-ar fi putut deriva, nici la slavii învecinați un verb * *goriti*, care să fi trecut în limba noastră. Acest * *goriti* a putut totuși să existe la slavii înghițiți de moți. Tot așa va fi existat un * *čokležˇ* (rom. *cioclej* „parte din tulpina păpușoiului, care rămîne în pămînt după ce ai *tăiat-o* cu secera"), un derivat cu suf. *-ežˇ* (ca în *gătej*) de la tulpina slavă *čukl-* (cf. *slov. čuklja* „membru tăiat", *čukljav* „schilod"). Pentru *cocli* trebuie să presupunem un verb * *kotîliti* (derivat din *kotílŭ* „căldare de aramă", cf. bulg. *kotljasvam* „mă coclesc"). *Crîmpei crîmpot, crîmpiță* nu pot fi derivate românești de la un * *crîmp*, inexistent, ci slave, de la *krąpŭ* „mic", fără ca ele să se găsească la bulgari, În DR., VI, 313, am arătat că *ciozvîrtă* al nostru presupune o formă * *čestvrŭtŭ*, rezultată din contaminarea lui *četvrŭtŭ* cu *čęstŭ* „parte", care trebuie să fi existat în vreun idiom slav nord-dunărean. Faptul că *lan* nu însemnează numai o întindere de pămînt semănată — ca rutenescul *lan* — ci prin Oltenia și „lanț", e dovadă că acesta e sensul originar și că bucata de pămînt a fost numită după „lanțul" cu care se măsura,

---

Dar, dintre slavii care au venit în contact cu românii, atît slavii de sud, cît și rutenii au păstrat dentalele nealterate, slovacii fiind singurii care le palatalizează; de aceea, Petrovici presupune că această pronunțare era caracteristică slavilor, pe care invazia ungurilor i-a găsit — după afirmația cronicarului anonim al regelui Bela — amestecați cu românii, sub conducerea voievodului Gelu, în această regiune, slavi care cu timpul s-au topit în masa de români (fenomen care s-a petrecut încă în sec. XV). Limba acestor dacoslavi, care formau puntea între slavii de sud și cei de est și de nord, avea particularități care coincideau, pe de o parte, cu acelea ale sîrbilor și ale bulgarilor, pe de altă parte cu acelea ale slavilor din Carpații de nord. Întrucît aromânii, meglenoromânii și istroromânii nu cunosc muierea dentalelor înainte de *e* și *i*, rezultă că această inovație n-a putut fi adusă de români din Peninsula Balcanică în regiunile de la nord de Dunăre. [Kuen]

întocmai după cum în alte părți ea se numește „funie", „curea" sau „prăjină". Dar limba română mai dovedește că și slavii trebuie să fi avut cuvîntul *lanŭ* în înțelesul de „lanț", înainte de a fi fost înlocuit prin derivatul * *lanĭcĭ* (sîrb. *lanac*, ung. *lánc* „lanț").

Desigur că un număr mare de cuvinte de origine slavă, care nu se găsesc în celelalte dialecte — mai ales cele răspîndite pe tot teritoriul dacoromân — sunt împrumutate de dacoromâni din limba slavilor din nordul Dunării, înainte de românizarea lor. Dar neavînd posibilitatea să le recunoaștem ca atare, le considerăm de obicei ca împrumuturi din bulgărește, sîrbește sau rutenește. În afară de ceea ce ne-au dat slavii nord-dunăreni, am primit adică un număr mare de cuvinte de la slavii așezați mai tîrziu prin imigrare, în mijlocul nostru și de la slavii înconjurători, cu care eram în contact, în primul rînd de la slavii din sudul Dunării și mai ales de la bulgari. Într-adevăr, un număr mare de cuvinte slave din limba noastră au o formă care se potrivește cu cea bulgărească, avînd fonetismul caracteristic al acestei limbi (care ar putea fi însă și al graiului slav transilvan). Astfel e redarea grupului *tj* și *dj* prin *št* și *žd (grajd)*, tratamentul bulgar al grupelor consonantice formate cu lichide *(drag, plaz*, și, ca urme mai vechi, *daltă, scovardă)*, prefacerea lui *e* în *in (grindă)* și a lui *ą* în *în* în elemente mai vechi *(răspîndi)* și în *ă* și *î* în cele mai nouă *(zăbală* față de *zîmbesc)* ș.a.

Avem însă la unele cuvinte și fonetism sîrbesc. Astfel *cin*, dintr-un mai vechi *ciun*, în înțelesul de „luntre", ne-a venit, răspîndindu-se de-a lungul Dunării, de la vest spre est, din sîrb. *čun*, care corespunde vechiului slav *člŭnŭ*, cu prefacerea lui *l* în *u*, caracteristică limbii serbocroate. Uneori fonetismul bulgăresc sau sîrbesc nu e însă un indiciu sigur spre a stabili proveniența împrumuturilor. Astfel, P. Skok a arătat că redarea lui *ě* prin *ea* (ca în *leac* < *lěkŭ*, *veac* < *věkŭ* etc.) nu e o dovadă sigură că avem a face cu cuvinte de origine bulgărească, căci rostirea aceasta era mai demult cunoscută și sîrbilor. De asemenea, astăzi accentul nu mai e în aceste două limbi cel din trecut.

De cele mai multe ori ne lipsește orice indiciu de ordin formal spre a deosebi bulgărismele de sîrbisme, cuvîntul împrumutat avînd aceeași formă în bulgărește și în sîrbește. În asemenea cazuri, sensul cuvîntului românesc ne indică uneori proveniența lui. Astfel, numai bulgărescul *griža* se întrebuințează în accepțiunea românescului *grijă*; în celelalte limbi slave acest cuvînt are alte sensuri. Dimpotrivă, slavul *grajati* „a cîrîi, a croncăni" are numai în sîrbește și sensul de „a vorbi". După cum a arătat E. Petrovici (DR., VII, 179—180), vechiul slav *grajati* a ajuns în unele dialecte sîrbești să însemneze mai întîi „a face gălăgie".

În acest sens l-au împrumutat românii, la care înțelesul a evoluat pînă la „a vorbi", încă în epocă străromână (căci și aromânii și istroromânii îl cunosc numai cu acest înțeles), reîmprumutîndu-l apoi, în această nouă accepțiune, sîrbilor din Craina Negotinului și din Crna Reka.

Alteori proveniența unui cuvînt o indică aria lui de răspîndire. Astfel, cuvintele de origine slavă cunoscute numai prin Dobrogea sau prin Ialomița sunt de cele mai multe ori bulgărisme, iar cele din Banat și Oltenia, sîrbisme. Totuși, nici acest criteriu geografic nu e sigur. Mai întîi, fiindcă se poate foarte ușor ca un cuvînt să fi fost împrumutat, cu aceeași formă, în regiunile sud-vestice din sîrbește, iar în cele sud-estice din bulgărește. Acesta e, bunăoară, cazul cu *bobric*, care a înlocuit pe vechiul *buric*, fiind împrumutat din sîrbește în Banat (ca și la istroromâni) și din bulgărește prin Dobrogea și Basarabia de miazăzi. În al doilea rînd, deoarece cuvintele călătoresc. Astfel *haină*, deși vine din sîrb. *haljina* (de origine turcească), se aude azi aproape pretutindeni în România (alături de *țoale* prin Muntenia și *straie* prin Moldova). *Gubav*, care în vechime însemna „lepros" (și mai tîrziu a dezvoltat la noi sensul de „bolnăvicios, slab, lipsit de putere"), se găsește cu acest sens, dintre slavi, numai la sîrbi *(gubav)*; cu toate acestea, cuvîntul e atestat în DA., mai ales din Moldova. Un caz în care criteriul formal e unit cu cel geografic îl avem la planta *calomfir*, cunoscută subt forma aceasta în Muntenia (din bulgărește: *kalofer*), dar numită prin Banat, Transilvania și prin Moldova *calapăr* (din sîrb. *kaloper*).

Alături de influența sud-slavă, avem un val puternic venit din nord-est, de la ruteni, care cuprinde vechea Moldovă (cu Bucovina și Basarabia) și o mare parte din nordul Ardealului. Harta 14, din care se văd formele slave care au înlocuit numele latin al păsării *porumb*, ne arată cum la sud-est a pătruns în Banat cuvîntul sîrbesc *golub*, pe cînd forma rutenească *hulub* cuprinde toată Moldova și părți din Ardealul nordic. Comparată cu harta 18, vedem că aria lui *hulub* se acopere în mare parte cu aria lui *omăt* (pentru *zăpadă*), împrumutate și unu și altul de la ruteni. Cercetările toponimice coroborează — dar numai în parte — aceste constatări. Acolo unde se constată o influență ruteană, numirile de localități derivate de la cuvîntul slav pentru „cioară" sau „oraș" au forme ca *Voroneț* (Bucovina), *Vorona* (Botoșani) și *Horodiște* (rut. *Horodyšče)*, *Horodniceni* (rut. *Horodnyća*) în Dorohoi, Iași, Neamțu, Suceava; în zona influenței sud-slave avem *Vrancea*, *Vrănceni* (Bacău), *Vrăncioaia* (Putna) și *Grădiște*, *Gradiște* (bulg. *gradište*, „cetate, ruini") în Argeș, Botoșani, Buzău, Ilfov, Muscel, Prahova, Rîmnicul-Sărat, Vîlcea, Mehedinți, Olt, Romanați, Tulcea, Vlașca, Hunedoara.

Aceste exemple ne arată două din criteriile formale cele mai ușor de recunoscut, care ne permit să distingem cuvintele de origine ruteană de cele sud-slave: redarea lui *g* inițial prin *h* și fenomenul „polnoglasiei"[95]. Tot astfel avem *g* în cuvintele de origine sud-slavă: *graniță, greabăn, galiță, găluşcă, gat* (venit prin mijlocire ungurească), față de *hraniță, hreabăn, Haliță* (nume propriu pe la Năsăud), *hat* în ținuturile cu influență ruteană. Dubletului *gălişcă-hăluşcă* (în Bucovina) îi corespunde și în ungurește *galuska* și *haluska*. În moldovenescul *holo(a)tă* față de *gloată*, din celelalte regiuni dacoromâne, avem, afară de *h* pentru *g*, și polnoglasie, ca în mold. *valoma* față de *valma* din Muntenia. Altă deosebire formală o întîlnim în *pîlc* și *hîlm* (în Transilvania) din sud-slavul *plŭkŭ, chlŭmŭ*, față de *polc* și *holm* moldovenesc, din rus. *polkŭ, holmŭ*. Asemenea dublete nu sunt rare: lui *jalbă*, din *žalba* sud-slav îi corespunde în Moldova *jalobă* (din rusește sau polonă); lui *clăti*, formă sud-slavă, îi corespunde în Bucovina *coloti*. Interesante sunt reflexele slavului *gąska*: alături de *gînsac*, în care lui *ą* îi corespunde *ăn* și *în*, ca în medio-bulgărește *(gănska)*, avem *gîscă*, care vine din neo-bulgarul *găsk*; cuvîntul a mai intrat în limbă și de la nord, subt forma *huscă*, care în Bucovina are sensul de „bucată de sare presată în forma unui con ciuntit" și e împrumutat din rutenescul *huska*, cu același sens figurat (tertium comparationis e coloarea albă). Acest exemplu ne arată și fonetismul deosebit al lui *ą* în diferite limbi slave. (Ruteana și rusească merg în privința aceasta cu sîrbească, care de asemenea are reflexul *u*.)

Dar acest cuvînt, ca și *golub — hulub*, ne arată că și aria de răspîndire a unui cuvînt poate fi un indiciu pentru a-i cunoaște proveniența. Cele spuse mai sus despre *bobric* și *haină* se potrivesc însă și aici. Astfel, dacă în loc de a *înălbi* (pînza) se zice prin Transilvania, ca și în Moldova, *a bili* (cu rostire regională: *ghili*), cuvîntul ne-a venit pe două căi, de la sîrbi și de la ruteni. Pătrunderii unor sîrbisme pînă în Moldova, precum văzurăm la *gubav* și *calomfir*, îi corespunde extensiunea unor rutenisme pînă în Bihor, unde în loc de *gaură*, cuvînt de origine latină, se zice *bortă* (din rut. *bort(a)*, ca în Moldova și Bucovina).

Pentru penetrația cuvintelor slave pe diferite căi și suprapunerea lor, un exemplu instructiv ni-l dă cuvîntul *cîrti*. În înțelesul lui obișnuit și răspîndit în toată țara, de „a-și arăta nemulțumirea" și „a huli", el se leagă de bulgărescul *kărtja*, care însemnează „scormonesc" (înrudit cu *cîrtiță*) și cu medio-bulgarul *krŭtěnije* „grohăire". În Banat însă

cîrti însemnează și „a sfîșia" (cf. *ciocîrti*), venind din sîrbescul *krtiti* „a chinui", iar în Bucovina are sensul de „a dori", ca ruteanul *kortěti*.

În afară de ruteni, ne-au mai dat cîteva cuvinte și rușii și polonezii, — precum reiese și din exemplele citate. Împrumuturile din rusește sunt limitate la Moldova și mai ales la Basarabia, unde majoritatea rusismelor datează din vremea alipirii acestei provincii la imperiul țarilor. Numai puține din ele, ca *ceai*, *ceașcă* și alte cîteva, au o răspîndire mai mare. Din timpul ocupației rusești ne-au venit termeni ca *polcovnic* „colonel", *cazon*, *pojarnic* „pompier" ș.a., precum și neologisme de origine neolatină, ca *administrație*, *aghiotant*, *gheneral*, *reghiment*, (față de *general*, *regiment*, venite din Apus). Cuvintele de origine polonă (precum: *hatman*, *graniță*) se găsesc și ele mai ales în Moldova și au fost aduse în cea mai mare parte de cei ce făceau în Polonia cunoștință cu civilizația apuseană. Unele, precum *szoltysz* (românește *șoltuz*), din germ. *Schultheiss*, *armie* (romanic) > *armie*, *paweza* (din ital. *pavese*) > *pavăză* ș.a. sunt și la polonezi împrumuturi din Apus. Se pare că avem și cîteva cuvinte aduse de românii migratori din regiunile slovene și de la slovaci, cf. N. DRĂGANU, *Românii în sec. IX—XIV*, p. 598—599.

H. BRŮSKE a dat în studiul său *Die russischen und polnischen Elemente des Rumänischen* (în *Jahresbericht des Instituts f. rum. Sprache zu Leipzig*, XXVI-XXX, p. 1—69) o listă a cuvintelor împrumutate din limbile slave de nord și de est, încercînd să stabilească și cîteva criterii formale pentru distingerea lor și a epocii în care au fost împrumutate. Aceste criterii nu sunt însă sigure, precum a arătat D. SCHELUDKO (în *Balkan-Archiv*, I, 153—172), care completează listele lui BRŮSKE.

123. O foarte însemnată parte de cuvinte de origine slavă nu au intrat în dialectul dacoromân prin contactul direct între români și slavi, ci pe cale culturală, prin biserică și cancelarie Aceste împrumuturi — **slavonismele** — nu sunt lămuritoare pentru intimitatea legăturilor dintre popor și popor, ci arată influența, în direcția verticală, a unei clase dominante asupra altui neam.

Spre a ne face o idee despre numărul mare al cuvintelor intrate prin biserică într-o limbă, ajunge să privim enorma influență pe care a avut-o limba latină asupra limbilor romanice apusene sau slava bisericească asupra limbilor rusești, pe care a modelat-o cu desăvîrșire.

Într-un judicios studiu publicat în revista *Balcania* (1938, p. 83—87) despre sufixele *-anie* și *-enie* E. PETROVICI a demonstrat proveniența savantă a acestui sufix, nu numai la noi, ci și în rusește, arătînd în același timp că multe din cuvintele de origine slavă, intrate la noi prin

biserică, sunt slavonisme și la ruși. Comparația cu limba rusă ne permite, deci, într-o oarecare măsură să cunoaștem care cuvinte au pătruns la noi din slavona bisericească. Dacă un cuvînt rusesc nu are forma corespunzătoare cu legile fonologice ale acestei limbi, ci arată fonetism sud-slav și se găsește și la noi, el este, după toată probabilitatea, un slavonism în amîndouă limbile. Tot astfel, dacă unor cuvinte de origine slavă din limba română le corespund în limbile romanice apusene latinisme, avem, în cele mai multe cazuri, a face cu vorbe savante. Dacă comparăm *Tatăl-nostru* românesc cu cel franțuzesc, constatăm că tocmai acele cuvinte care sunt latinisme în rugăciunea franceză *(sanctifier, volonté, offense, tentation, delivrer)* sunt slavonisme la noi *(sfinți, voie, greșeală, ispită)*. Recunoașterea lor nu e totdeauna atît de ușoară ca la termenii în legătură cu cultul bisericesc *(evanghelie, cazanie, blagoslovi, probrajenie, pustnic* etc.), căci ele ating cele mai variate idei, a căror legătură cu religia nu se recunoaște imediat. Într-o vreme cînd biserica stăpînea viața culturală, cărțile sfinte nu influențau numai limba literară, ci cuvintele lor intrau pînă în adîncurile graiului de toate zilele, apărînd în locul cuvintelor vechi. Astfel *post* a înlocuit pe *sec, pomană* pe *cumînd* etc. *Jitie*, cu sensul de „anecdotă", „pățanie" și „beteșug", azi un cuvînt întrebuințat de popor, era odinioară un termen literar bisericesc (însemnînd „viață", „biografie de sfînt"); tot din școlile de slavonie a pătruns cuvîntul slav — bisericesc *črŭta* „accent semn deasupra unui cuvînt" în limba țăranului în expresia *nici o cîrtă*, „nici o iotă, nimic" sau *într-o cîrtă* „într-o clipă, imediat". Logodi ne-a venit prin biserică din sl. bis. *logoditi*, „convenire" (în limbile slave moderne însemnează mai ales „a domoli", „a potoli". Forma unor cuvinte românești ca *becisnic* sau *praznic* arată că au fost introduse, precum a dovedit P. Skok *(Slavia*, VII, 1929, p. 786) în epoca postpaleoslavă și independent de rostirea corespondentelor lor în gura slavilor balcanici. Forma *săvîrși* reflectează rostirea literară slavă-bisericească *(săvăršiti*, întocmai ca bulg. *săvăršen* „desăvîrșit"), față de dubletul *sfîrși* împrumutat direct din bulgărește *(svăršam)*. În ceea ce privește verbul *hrăni*, el este, în înțelesul de „a nutri", un împrumut popular din bulg. *hranja* „nutresc, alimentez", dar în sensul de „a păzi", cum se găsește în textele noastre vechi bisericești traduse din slavonește, e paleoslavul *chraniti* „a păzi". Mai interesantă e construcția reflexivă *mă jur*, care e decalcată după slavona bisericească, ceea ce se vede din faptul că ea se întrebuințează numai despre jurămîntul în sens bisericesc *(mă jur pe Dumnezeu)*, nu și cel juridic *(a jurat strîmb)*.

Într-o oarecare măsură — și în mod indirect — putem recunoaște slavonismele bisericești prin comparație cu corespondențele lor în dialectul aromân. Limba liturgică fiind la aromâni cea grecească, ei au sau grecisme sau au păstrat cuvintele de origine latină (de exemplu peste *sîn* < *sanctus* nu s-a suprapus *sfînt*, de origine slavă, ca la noi, ci acest cuvînt a fost înlocuit, în parte, de *ayiu* de origine grecească). Dacă găsim, deci, un cuvînt de origine slavă și la aromâni, putem spune cu oarecare siguranță că el nu este slavonism bisericesc. (Firește că și în privința aceasta trebuie să procedăm cu critica necesară: față de *icoană* al nostru, primit de la slavi, găsim și la aromâni pe *icoană*, care-i împrumutat de la greci, de la care îl au și slavii). Cuvîntul nostru *citi* e, desigur, un slavonism. Cuvîntul mai vechi era * *leg*, ca în celelalte limbi romanice (ital. *leggere*, franc. *lire*), precum dovedește aromânescul *aleg* „citesc" (cu *a* protetic). Adevărat că aromânii zic pentru „citesc" și *ġuvăsesc*, un grecism literar, care începe să înlocuiască cuvîntul de origine latină, întocmai cum slavonismul *citi* a înlocuit pe * *leg*.

Și curtea domnească și cancelariile ne-au dat un număr mare de termeni juridici și administrativi de origine savantă, ca *vornic*, *stolnic*, *camănă* (= o unitate de măsură de greutate, la origine de piatră), *izbrăni*, *dealĕ*, *pravilă*, *zapis* etc. Dacă în Moldova avem pe *hîtru*, cu această formă sud-slavă (*chytrŭ*), e pentru că avem a face cu un termen juridic răspîndit prin cancelarii.

123. *a*. Din felul cum se prezintă influența slavă asupra limbii române putem face unele deducții interesante asupra **raporturilor româno-slave** în vremurile pentru care istoria e săracă în știri. Constatările de mai înainte ne fac să dăm dreptate lui C. C. GIURESCU, care crede (*Istoria Românilor*, I, 1935, p. 235 ș.u.) că slavii nu s-au infiltrat pe nesimțite în regiunile din nordul Dunării, ci au venit ca un popor năvalnic de cuceritori. După ce ne-au subjugat, ei au format clasa dominantă, boierimea — cuvîntul *boier* însuși e de origine slavă — impunînd limba lor în biserică, administrație și în vorbirea claselor privilegiate românești, care au făcut de la început cauză comună cu ei. Din pricina numărului lor proporțional mic — căci majoritatea s-a revărsat asupra Peninsulei Balcanice — slavii din România actuală au fost înghițiți în cursul vremii de români. S-a petrecut deci, la noi, același proces istoric pe care-l întîlnim la longobarzii din Italia, la bulgarii slavizați din Peninsula Balcanică și la atîtea alte neamuri. Întocmai precum normanzii, după lupta de la Hastings (în anul 1066), au format în Anglia pătura conducătoare, impunînd în cancelarii limba lor fran-

ceză (care a lăsat atîtea urme în limba engleză), iar mai tîrziu au primit ei înșiși limba populației pe care o stăpîneau, tot astfel s-a întîmplat cu slavii de la noi.

C. C. GIURESCU se întemeiază pe cîteva argumente foarte plauzibile. Înainte de toate, pe unul adus de P. P. PANAITESCU în *La littérature slavo-roumaine (XVe-XVIIe- siècle) et son importance pour l'histoire des littératures slaves* (Praga, 1931), care crede de asemenea că în nordul Dunării mai existau în secolele al X—XI-lea mici state slavo-române, în frunte cu principi slavi și cu predominarea elementului slav (bulgar) din punct de vedere social și politic. Numai astfel se explică cum un popor latin a putut adopta liturghia slavă, după încreștinarea căpeteniilor slave prin apostoli veniți din sudul Dunării. Adoptarea ritului slav de toți românii — și de cei din Ardeal — trebuie să fi fost anterioară cuceririi Transilvaniei de către unguri, căci această mare reformă religioasă nu s-ar fi putut produce subt egida coroanei apostolice a Sfîntului Ștefan. N. DRĂGANU (*Românii în veacurile IX—XIV*, 1933, p. 592), care se alătură și el părerii lui P. P. PANAITESCU, adaugă că MELICH a arătat că și terminologia ungurească de origine slavă — și adică bulgară, nu sîrbă — dovedește că liturghia slavă s-a întins de la sud spre nord, ajungînd și la unguri (cf. *kereszt, keresztyén, szombat* etc.), tot în secolul X—XI.

Despre o îndelungată comunitate slavo-română, în nordul Dunării, dă dovadă, afară de numeroase toponimice și cuvinte împrumutate reciproc, și faptul că unele cuvinte de origine ungurească le avem prin mijlocire slavă, îndeosebi ruteană. Am arătat în DR., VI, 520—524, că alipirea sufixului *-ui* (< slav. *-ovati*) la verbe de origine ungurească în limba noastră nu se poate explica decît admițînd — pentru cuvinte comune tuturor dacoromânilor, ca *bănui, bîntui, cheltui, mîntui* etc. — o mijlocire slavă și o epocă veche, dinainte de împrumutarea cuvintelor ungurești cunoscute numai regional. Judecînd după reflexele lui *gomb* > *bumb*, „nasture" (cu *g-b* asimilat în *b-b*) și *gond* > *gînd*, se pare că aceste două cuvinte ungurești au fost împrumutate mai întîi de slavii nord-dunăreni de la unguri și adoptate graiurilor lor și că din * *gąbŭ* slav a rezultat în românește *bumb*, ca *skąpŭ* > *scump*, iar din * *gądu* a rezultat *gînd*, ca *pąditi* > *pîndi*. (Dacă această supoziție e justă, trebuie să admitem că la slavii nord-dunăreni se găseau, ca la cei sud-dunăreni, amîndouă reflexele lui *a*, și că relfexul *un* a durat la ei pînă după venirea ungurilor, spre deosebire de sîrbi, care au pierdut pe *n* din *un* în secolul al IX-lea.)

N. DRĂGANU *(Românii în veacurile IX—XIV*, p. 596) mai adaugă că și genul feminin al unor cuvinte ungurești, ca *samă, talpă, vamă*, sau forma și accentuarea altora, ca *a(r)șău, hotar, cătană*, presupun o mijlocire slavă. (Tot astfel au ajuns, prin mijlocire sîrbească, cîteva cuvinte ungurești și la albanezi.) Cu deosebire interesant e numele localității *Săvădisla* în centrul Ardealului. Precum a observat G. KISCH *(Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, p. 287), acest nume nu ne-a venit direct din ungurescul *Szent László*, deși amintește domnia acestui rege ungar (1077—1095), ci din traducerea lui slavă *Sfeti Vladislav* (devenit la noi *Sîn-Vlădislau*, apoi *Săv(l')ădisla)*, ceea ce e o dovadă că la întemeierea acestei localități locuiau încă slavi prin apropierea Clujului.

Un alt argument, invocat de C. C. GIURESCU, este sensul de „țăran neliber", pe care l-a primit pe alocuri cuvîntul *român*. Acest înțeles arată în mod lămurit că românii cuceriți au fost subjugați economicește de slavi. Pe cînd în Peninsula Balcanică *romanus* ajunge în limba albaneză *(rĕmĕr)* — ca și *vlah* în Peninsula Balcanică și în Carpații nordici — să însemneze „păstor", în unele regiuni din nordul Dunării el devine termenul pentru agricultorul ajuns în stare de șerbie.

124. O altă probă că în România actuală românii au fost stăpîniți de slavii cuceritori ne-o dă **onomastica de origine slavă**. Întocmai precum în Franța și în alte țări romanice, numele cuceritorilor germani au fost imitate de autohtonii romani, tot astfel, în vremea cînd slavii alcătuiau clasa suprapusă, vechile numiri românești ca *Ursu, Corbu, Lupu, Crăciun* ș.a. au fost înlocuite prin nume ca *Dan, Mircea, Stan, Dragomir, Vlaicu* etc. Dacă mulți dintre voievozi și atîți boieri de-ai noștri purtau în vremurile vechi nume slave, aceasta nu însemnează că ei erau slavi din născare, ci numai că boierimea română s-a luat în alegerea numelor după boierii slavi și că numele boierilor români au pătruns apoi și în popor. Nimic nu e mai supus modei decît tocmai numele ce se dau noilor născuți. Paralel cu acest val de numiri de origine slavă s-a revărsat, prin biserică, al doilea mare val de nume scoase din calendar.

Numele de familie dacoromâne — cînd nu sunt supranume (porecle) — sunt în cea mai mare parte asemenea nume de botez slave. Formele hipocoristice subt care apar foarte multe din ele au de obicei aceleași scurtări și aceleași elemente derivative ca la slavii sudici, după cum ne putem convinge din studiile onomastice ale lui MIKLOSICH, WEIGAND, MARETIČ, PAȘCA ș.a.

Uneori întîlnim nume compuse ca *Aldomir, Dobroslav, Dragomir, Vladislav, Vladimir,* alteori nume de sfinți, mucenici sau personalități biblice ca *Adam, Cosma, Damian, Dănilă (= Daniil), Gheorghe* etc. Mai dese sunt formele scurtate și derivate de la acestea, precum *Aldea* < *Aldija* (iar acesta scurtat din *Aldomir*), cu derivate ca *Aldeș, Aldulea, Alducan* etc.; *Bai* < *Bajo* (din *Bajoslav*), cu derivate ca *Baicu (< Bajko), Băicoi, Băilă (< Bajlo); Bîrlea* < *Brle* (din *Bernardus*), cu derivate ca *Bîrleț, Bîrlescu; Bera* < *Bera* (din *Berislav*), cu derivate ca *Berescu, Berilă, Bercu (< Berko), Bercan; Bobu* < *Bobo* (din *Bogoslav*), cu derivate ca *Bobeș, Bobancu, Bobanțu, Bobonea* etc.; *Dobre* < *Dobre* (din *Dobromir* sau *Dobroslav*), cu derivatele *Dobrean (< Dobrijan), Dobrilă (< Dobrila), Dobrin (< Dobrin), Dobrotă (< Dobrota); Dragu* < *Drago (< Dragomir*), cu derivatul *Drăgan* (< Dragan); *Lațcu*< *Lacko* (din *Lazăr* s. *Ladislav*), cu derivatele *Lățcoiu, Lăscoiu, Lățcoiaș; Mirea* < *Mira* (din *Miroslav*), cu derivatele *Mirescu, Mircea (< Mirča), Mircescu, Mircior; Stan* < *Stan* (din *Stanislav*), cu derivatul *Stanciu (< Stančo), Stănuț, Stănescu; Vlad* < *Vlad* (din *Vladislav* sau *Vladimir*), cu derivate ca *Vlădău, Vlădășel, Vlăduț, Vlaicu (< Vlajko); Voicu* < *Vojko (Vojislav)* etc.

Unele nume calendaristice și derivatele lor apar subt o formă atît de scurtată, încît cu greu le mai recunoști. Astfel, *Chimu* < *Ioachim, Nasta* (sîrb. *Nasto,* alb. *Nasto*) din *Anastase, Clemu* din *Clemente, Coca* și *Coța* din *Constantin, Dan* (bulg. *Dano*) din *Daniil,* cu derivatele *Dancu (< Danco)* și *Danciu (< Dančo); Manea (< Manjo)* din *Manuil,* cu derivatele *Maniu, Măneasa, Mănescu, Mănic, Mănicel, Măniga, Mănilă, Mănișor, Maniț; Metea* < *Meto* (din *Metodi*), cu derivatele *Meteș, Metoaie, Metîrnă; Mihu* < *Miho* (din *Mihail*), cu derivatele *Miha, Mihelea, Miheț, Mihoc, Mihuț.*

Numele cel care a dezvoltat în slavă și la noi cele mai multe variante și derivate hipocoristice este cel al sfîntului *Ion: Ionaș, Ionașcu, Iuonea* (bulg. *Ione*), *Ioncel* (bulg. *Ončo*), *Ionel, Ioaneș, Ionică, Ioniță, Ionițu, Ionuț* și femininele *Ioana, Ioneasa;* de la varianta *Onu,* cu femininul *Oana,* avem derivatele *O(a)ncea, Onciu, Oncică, Oncilă, Oncioiu, Onea, Onescu, Onica, Oniga;* de la varianta *Ene* (bulg. *Ene, Enjo*) avem derivatele *Enescu, Ienciu* (bulg. *Enčo*), *Ieneșel, Ienachi* (< *Ianake* < grec. *Ἰαννάκης*); de la *Ioba* (sîrb. *Iova*) avem derivatele *Ioban;* de la *Ivan* (sîrb. *Ivan*) avem *Ivănel, Ivancu (Ivanko);* de la *Ioja (Ioša)* avem hipocoristicul *Jică;* de la *Iancu (Janko),* derivatul *Iancăș.* La acestea

se adaugă formele scurtate *Nelu*, cu diminutivul *Nelucu*; *Liță* și *Liți*; *Nică*; *Nicu*; *Niță*, cu diminutivul *Nițică*, *Nițucă*, apoi *Nițu* și derivatul *Nițescu*; *Nuțu*.

Încercarea lui A. PHILIPPIDE de a recunoaște în unele nume românești nume latine (de ex. *Cîndea* din *Cand-idus*) e nereușită. Faptul că numeîe *Luțu* (scurtat din *Vasiluțu* sau *Gavriluțu*) coincide, ca formă, cu latinescul *Lucius*, nu ne îndreptățește să-l considerăm ca un urmaș al acestuia, căci o continuitate între numirile oficiale ale romanilor păgîni și ale românilor creștini nu există.

Pe cît se pare, strămoșii noștri se numeau, la începutul veacului de mijloc, cu cunoscute nume rustice, mai ales nume de animale, plante, pietre scumpe etc., ale căror începuturi datează din epoca romană. Nume ca *Ariciu* (*Aricescu*), *Căprioară*, *Cerbu*, *Corbu*, *Cucu*, *Fluture*, *Iepure*, *Lăstun*, *Lupu* și *Lupa* cu derivatul *Lupan*, *Păun* și *Păuna*, *Porumb*, *Șarpe*, *Șoimu*, *Sturzu*, *Ursu*, *Vulpe* et.; *Brad*, *Brînduș* (Moldova) și *Brînduța* (Săliște în Transilv.), *Brebenel*, *Bujor*, *Busuioc*, *Floare* (și mai ales *Florica*), *Garoafă*, *Goron*, *Leuștean*, *Paltin*, *Pipera*, *Plop*, *Sorbu*, *Rodia* (și mai ales *Rodica*), *Sînziana*, *Secară*, *Sulfina*, *Trandafir*, *Urzică*, *Vioara* (și mai ales *Viorica*); *Argint*, *Mărgări(n)t*, *(Pro)fira*, *Smaranda*, *Zamfira*, sunt în parte și azi nume de botez date de țăranul român copiilor săi. Cele mai multe nu s-au păstrat decît ca nume de familie. Tot nume de botez erau — și sunt încă în parte și azi — adjective ca *Albu*, *Bucur*, *Crețu*, *Fericel* (nume de botez în jud. Arad), *Lăpădat* (și el cu model latin-medieval și slav), *Micu*, *Mușat(a)* (corespunzînd lui *Bellus* latin), *Negru*, *Turbure*; apoi *Soare* (cf. *Soare* Z. *Soare*, numele cunoscutului director de scenă al Teatrului Național din București) și derivatele *Sorin* și *Soricu*, *Crăciun*, *Joia*, *Duminecă* (cf. slav. *Nedelja*), *Zîna*, cu diminutivul *Zînca* (prin hiperurbanism *Zinca*, iar acesta considerat în unele părți, de ex. în Brașov, ca diminutiv din *Zoe*), apoi *Domnica*, *Cercel*, *Ciucur* (Săliște, în Transilv.), *Sora* (cu dimin. *Sorița*) etc.

Creștinismul nu pare a fi schimbat mult onomastica veche românească. Afară de *Nicoară* și *Sumedrea* (din *Sîmedru* = *Sanctus Demetrius*) nu avem alt nume de sfînt cu un fonetism vechi, decît doar grecescul *κυσικὸς* (în loc de *κυριακός*) păstrat la sarzi, în Italia de sud și în numele românesc (azi nume de familie) *Ciurcu*, cf. DR., IV, 1367.

În jumătatea a doua a evului mediu valul puternic de nume slave a schimbat cu desăvîrșire aspectul onomasticii române. S-au răspîndit apoi nume ca *Alexandru*, *Ruxandra*, *Sighefrie* etc., ca reminiscențe literare de cărți populare ca *Alexandria*, *Ghenoveva* ș.a., pînă ce moda a adus în Principate, în sec. XVII-XIX nume grecești *Aristița*, *Frosina*, *Marghioala* etc.) — considerate și azi în popor ca „nume scumpe" — și mai tîrziu în Ardeal, nume latine (*Traian*, *Casiu*, *Virginia* etc.) și, ca o reacție împotriva lor, reîntoarcerea la nume de persoane importante din istoria românilor (ca *Radu*, *Mircea*, *Vlad*, *Oltea* etc.). În zilele noastre nu sunt rare numele străine ca *Oscar*, *Richard* etc. Moda dictează și azi, cum a dictat și mai înainte. Aproape toate fetițele născute în anii din urmă, la Cluj, se numesc *Rodica*. După apariția *Medelenilor* lui IONEL TEODOREANU, foarte multe fete au fost botezate *Monica*.

Nu numai numiri ca *Apreotesii*, ci și altele ca *Stăniloaie* sau *Mărtoiu* arată rolul important al matronimicelor în onomatsica noastră. [96]

125. Plină de numiri slave e și **toponimia noastră**.. Și nu ne gîndim la nume de localități ca *Iazul*, *Izlaz*, *Izvoarele*, *Livada*, *Ostrov* etc., care

există și ca apelative — prin urmare au putut fi numite astfel și de români — ci la toponimice de origine slavă, care în românește nu înseamnă nimic, deci n-au putut fi date localităților decît de cei ce le înțelegeau, slavii. Din mulțimea de asemenea nume citãm, după I. IORDAN (*Rumänische Toponomastik*, I—II, 1924—1926) și G. KISCH (*Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, 1926), cîteva: *Bîrza, Bîrzei, Bîrzava,* (în Buzău, Dolj, Mehedinți, Muscel, Prahova, Gorj, Brăila, Someș, Arad, Ciuc) < sl. *brŭzŭ* „repede"; *Cerna, Cernaia, Cernat, Cernădia, Cernica, Cernișoara, Cernofca* (Mehedinți, Tulcea, Vîlcea, Buzău, Muscel, Olt, Prahova, Gorj, Dorohoi, Neamțu, Bacău, Constanța, Ialomița, Ilfov, Tecuci, Hunedoara, Timiș, Brașov) din sud-slavul *črŭnŭ* „negru" (cf. croat *Črnce* sîrb. *Černilo*), cu variantele de origine ruteană *Ciorneiul* (Roman), *Ciornohal* (Botoșani) *Ciornoiu* (Tulcea) cf. rut. *Čorne,* Čorna; *Crasna, Crăsani, Crăsnița* (Buzău, Fălciu, Gorj, Neamțu, Prahova, Vaslui, Ialomița) din sl. *krasĭnŭ* „frumos"; *Dîmbul, Dîmbroca, Dîmbovița, Dîmbovicioara, Dîmboiul, Dîmboviceanul* (Dîmbovița, Gorj, Suceava, Muscel, Ialomița) din v. bulg. *dąb(r)ŭ* „stejar", *dąb(r)ova* „arbori", cu varianta de origine v. sîrbească *Dumbrava, Dumbrăvița, Dumbosul, Dumbrăvioara* etc. sau rutenească *(Dubrova, Dubrovyća, Dobrovățul* (Vaslui), *Dubruvățul* (Iași), *Dîlga, Dîlgov* (Brăila, Dolj, Ialomița, Rîmnicul-Sărat) < sud-slavul *dlŭgŭ* „lung", cu variantele de proveniență ruteană (cf. *Dolhe, Dolha,* Dołzka etc.) *Dolhasca, Dolheni, Dolhești* (Suceava, Fălciu, Neamț); *Ruda, Rudarea, Rudari, Rudărie, Rudeanca, Rudele, Rudeni, Rudești, Rudina* (Argeș, Muscel, Olt, Mehedinți, Vîlcea, Prahova, Ilfov, Dorohoi, Hunedoara, Timiș) < sl. *ruda* „metal"; *Rast, Rasnicul* (Dolj, Rîmnicul-Sărat) < sîrb. *rast* „stejar"; *Slatina, Slătioara, Slagna* (Muscel, Olt, Suceava, Romanați, Vîlcea, Argeș, Ialomița, Arad, Tîrnava-Mare) < sud-slav. *slatina* „apă sărată"; *Slănic* (Bacău, Buzău, Muscel, Prahova) < *slaniků* „vînzare de sare"; *Toplița, Topliceni, Topalul, Topla, Toplețelul* (Argeș, Bacău, Mehedinți, Muscel, Rîmnicul-Sărat, Constanța, Someș, Ciuc) < v. bulg. *toplŭ*, sîrb. *topal* „cald", *toplica* „baia caldă" (și toponimic în Serbia și Bulgaria) etc.[97]

În cele mai multe cazuri, formelor slave le corespund toponimice derivate de la tulpini românești. Astfel, lui *Cerna, Cernica* etc. le corespund numirile *Negrești, Negraia, Negrăița, Negrișoara* etc.; lui *Crasna, Crăsani,* etc.: *Frumușei* (Gorj), *Frumușele* (Iași), *Frumușica* (Bacău, Botoșani, Ialomița, Ilfov, Vîlcea), *Frumușița* (Ilfov, Vîlcea); lui *Slatina* etc.: *Sărata* (Bacău, Botoșani, Neamț, Prahova, Vîlcea), *Săratul* (Fălciu) *Sărățeni* (Ialomița) etc.

Această repartiție a numirilor românești și a celor de origine slavă pe tot cuprinsul țării e o dovadă despre o conviețuire româno-slavă pînă în văile cele mai ascunse. „Nu există într-un loc numai denumiri slave și în altul numai românești, ci ele sunt amestecate", constată cu bună dreptate C.C. GIURESCU. Neîndreptățită ni se pare însă deducția pe care o face el, împreună cu I. BOGDAN, că „nu poate fi vorba de popor român înainte de absorbirea elementelor slave de către populația băștinașă romană în cursul secolului VI—X".

Numărul mare de numiri date după diferite seminții slave, ca *Bulgari*, *Sîrbi* (care nu trebuie să fi fost chiar sîrbi, ci și de alt neam slav), *Ruși* (care în Bucovina e numele pentru ruteni), *Leși* (= Poloni), *Tăuți* (= Slovaci), *Huțani* (= Huțuli) și, înainte de toate, *Șchei* (din *sclavi* = *slavi*), răspîndite pe tot cuprinsul României, dovedesc că slavii — cu deosebire coloniile de slavi venite în vremurile mai nouă, ca refugiați sau muncitori din Peninsula Balcanică sau de la nord — locuiau, cel puțin un timp oarecare, în așezările lor, neamestecați cu românii. Astfel întîlnim *Șcheia*, *Șcheaua*, *Șcheiul*, *Șcheuțul* în Brăila, Prahova, Roman, Vaslui, Argeș, Buzău, Muscel, Dîmbovița, Roman, Brașov, Bucovina; *Sîrbi*, *Sîrbești*, *Sîrbițu*, *Sîrboi* în Buzău, Gorj, Rîmnicul-Sărat, Bacău, Dorohoi, Neamț, Olt, Romanați, Suceava, Tecuci, Teleorman, Tutova, Vîlcea, Arad, Hunedoara, Bihor, Someș, Sălaj, Sătmar, apoi în Ardeal corespondente ungurești ca *Ráczfalva*, *Totfalu* și nemțești ca *Raizendorf*, *Raizenbach*.

Dar chiar cînd toponimicele de origine slavă ne-au rămas de la vechile seminții absorbite de noi în evul mediu, ele se explică, ca și onomastica imitată după slavi, tot în lumina cuceririi și dominației slave. În Ardeal o mare parte din numele orașelor și satelor e de origine ungurească sau ne-a venit prin mijlocire maghiară, fiindcă ungurii au stăpînit această provincie, nu fiindcă în vinele noastre ar curge mult sînge unguresc sau fiindcă ungurii ar fi fost înaintea noastră în aceste regiuni. Dacă în Picardia majoritatea numelor de localități e de origine germană (chiar în jurul Parisului proporția lor e de vreo 50%), aceasta nu se explică nici prin faptul că francii ar fi venit într-un număr disproporționat de mare în acele părți, nici prin părăsirea locurilor de către autohtonii galo-romani dinaintea invaziilor, ci prin faptul că francii au fost cuceritorii și stăpînitorii. Același fenomen îl observăm în Bulgaria, unde populația slavă n-a părăsit țara cînd au venit turcii, și totuși toponimicele de origine slavă au fost înlocuite în mare parte prin numiri date de stăpînitorii turci, sau în Grecia, unde jumătatea nordică a țării e

împănată cu toponimice slave, deși dominația slavilor n-a durat mult timp în acele regiuni.

Numiri ca *Tîrnava* sau *Bălgrad* ne dovedesc că ungurii — și, mai tîrziu, sașii — au aflat, la venirea lor în Ardeal, o populație românească, care avusese *aici* — și nu în Peninsula Balcanică, cum pretind cei ce ne cred admigrați din sud — o lungă convietuire cu slavii. *Tîrnava* e un derivat din *trŭnŭ* „spin" în forma sud-slavă a cuvîntului (căci rușii au *tërnŭ*, iar rutenii *terń*) împrumutată de noi de la slavi înainte de venirea cumanilor și pecenegilor, care au decalcat — precum au arătat HUNFALVY, KISCH și MUNKACSI — după numirea slavă pe a lor, traducînd, după secolul al X-lea, pe *trŭnŭ* prin cuvîntul corespunzător din limba lor, *kukel*. Ungurii au luat, la rîndul lor, din limba cumană sau pecenegă pe al lor *Küküllö*, din care derivă și săsescul *Kokel*. Stăpînirea cumanilor și pecenegilor în aceste regiuni fiind dovedită și prin alte toponimice (cf. N. DRĂGANU, *Românii în veacurile IX—XIV*, p. 506 ș.u), trebuie explicată și numirea *Alba-Iuliei* ca *Alba-Gyulae*, adică *Cetatea-Albă* a unui *Gyula* (nume de demnitar cuman sau peceneg). Ungurescul *(Gyula-) Fehérvár* și nemțescul *(Stuhl) Weissenburg* nu-s, precum a arătat WEIGAND și KISCH, decît traducerea slavului *Belgrad* păstrat în românescul *Bălgrad*.

Instructive sunt și nume ca *Cluj* (oricare ar fi etimologia lui), *Sibiu*, *Sad* (aceste două din urmă, desigur de origine slavă) și altele, ale căror corespondente ungurești și săsești se dovedesc, prin fonetismul lor, împrumutate din românește, iar nu invers.[98]

Considerînd toponimia noastră, nu trebuie să uităm că o mare parte din toponimicele noastre sunt la origine nume de persoane. După cele arătate mai sus însă, știm că purtătorii de nume slave erau adesea români — și acesta era cazul mai ales în straturile sociale înstărite, în care trebuie căutați proprietarii locurilor numite după ei. Mulțimea de toponimice de origine slavă nu este, deci, totdeauna dovadă despre numărul mare al slavilor în timpurile mai vechi.

Uneori toponimicul slav nu e decît traducerea celui românesc, fie că numirea românească, găsită de slavi la venirea lor, a fost exprimată de slavi prin corespondentul lor chiar la așezarea lor în părțile noastre, fie că avem a face cu o traducere făcută de oficialitate. T. SĂVEANU (*Analele Dobrogei*, XV, 1934, p. 93—112) a arătat că în satul dobrogean *Camena* (din slav *kamenŭ* „piatră") s-a găsit o inscripție care dovedește că el se numea pe vremea romanilor *Petra* (sau *Petrae*). După toată probabilitatea există o continuitate între numirea latină, transmisă de români slavilor, și între traducerea ei slavă. Unul din afluenții rîului

Bistrița se numește, în regiunea muntoasă de la izvoarele lui, încă și astăzi *Repedele*. G. KISCH a dedus cu drept cuvînt că *Repedele* era la început numele rîului pe tot parcursul lui și că slavii l-au tradus pe limba lor, numindu-l *Bystrica*. Un exemplu pentru traducere pe cale oficială este *Dîlgopol* pentru *Cîmpulung* (= germ. *Langenau*) în documente ieșite din cancelarii. Uneori oficialitatea nici nu traduce măcar, ci dă alt nume localității. Astfel, numele *Cozia* (de la slavul *koza* „capră") a înlocuit vechea numire românească *Nucet*, atestată la 1388.[99] Mai în urmă, asemenea numiri date de cuceritori sau cele oficiale sunt acceptate de populația autohtonă, care dă uitării numirea veche.

Dacă conservarea unui nume local vechi în consonanță cu legile fonologice e o dovadă despre o locuire neîntreruptă a unei populații în acel loc, pierderea sau înlocuirea unui nume vechi nu probează lipsa de continuitate. Dacă în locul *Lutetiei* a crescut *Parisul*, în loc de *Ticinum* avem *Pavia*, aceasta nu însemnează că populația acestor orașe s-a schimbat. Chiar rîurile își modifică adesea numele, precum arată *Allia* și *Rubiconul* (FRIEDWAGNER).

Cînd avem a face cu traduceri, încetățenirea numelui nou în locul celui vechi este explicabilă, chiar din punct de vedere lingvistic. Pe vremea cînd românii ziceau cutăror locuri *Vad* sau *Pin* și slavii conlocuitori *Brod* sau *Bor*, numirea cea străină era cea menită să rămînă. Într-adevăr *mă duc la Brod, mă cobor din Bor* sunt expresii care nu pot da prilej la nici o răstălmăcire, pe cînd *mă duc la Vad, mă cobor din Pin* sunt echivoce.

Pătrunderea cuvîntului străin este însă explicabilă mai ales atunci cînd el este oficial. Astfel, în Bucovina, stăpînirea de o sută de ani a Austriei a făcut ca vechiul *Vatra Dornei*, prefăcut în oficialul *Dorna Watra*, să devină, chiar în gura multor români, *Dorna-Vatra*. Vechiul *Ilva mică* devenise, în timpul din urmă al stăpînirii maghiare, *Chișilva* (ung. *kis* = *mic*). C. LACEA a demonstrat că numele pîrîului care curge prin Sibiu, *Ţibinul*, nu e decît reflexul săsesc al mai vechiului nume românesc *Sibiń* (cu *s* inițial devenit *ţ* ca în săsescul *tsurpen* din *soarbe*), pe care românii l-au dat însă uitării.

Dacă vechile numiri ale afluenților Dunării au în românește o formă care, după toată probabilitatea, arată o mijlocire slavă: *Pathissus-Tisa, Dierna-Cerna, Berzovis-Bîrzava, Marisius-Mureș* ș.a., aceasta nu însemnează că strămoșii noștri ar fi încetat să locuiască vreodată prin locurile spălate de apele lor, ci numai că în acele regiuni slavii au fost odinioară stăpînitorii. Așa s-a întîmplat și în Peninsula Iberică, unde

vechile numiri ca *Saetabis* sau *Pax* apar azi ca *Jativa* și *Beja*, cu fonetism arab *(s > j; a > e)*.

Numele *Oltului* nu poate fi explicat, pe baza legilor noastre fonologice, din vechiul *Alutum*, care în limbile slave putea da însă foarte bine *Olŭtŭ*. De aici s-a dedus că românii n-au continuat să locuiască pe lîngă acest rîu, ci s-au întors, după părăsirea Daciei, în ținuturile străbătute de el, unde au găsit pe slavi. N. DRĂGANU (*Românii în veacurile IX—XIV*, p. 537 ș.u.) a arătat însă că cea mai veche atestare a acestei ape este de fapt *Alt*. Ea se găsește în documentele andreiene, în anii 1211, 1222 și 1223, și se repetă „în cel dintîi act dat de un voievod român în care i se pomenește numele", în anul 1372. Numai dintr-o formă *Alt* se explică numele *Alt*, pe care-l dau sașii pînă în ziua de azi rîului, și tot din *Alt* s-a dezvoltat în mod normal și ungurescul *Olt*. Dacă este așa, atunci nu mai încape nici o îndoială că la venirea sașilor trebuie să fi existat o populație mai veche, de la care ei primiră forma *Alt*, formă care corespunde cu totul legilor fonologiei românești (căci *Alutum*, accentuat pe întîia silabă, și-a pierdut, prin sincopare, foarte devreme pe *u* din silaba ce urma celei accentuate). Se pare, deci, că pînă în secolul al XIII-lea românii au păstrat această formă veche, pentru a primi mai tîrziu forma *Olt*, devenită între timp oficială subt stăpînire ungurească.

În concluzie, *toponimia noastră dovedește același lucru ca onomastica și, în general, elementul slav din limba noastră: influența slavă se manifestă mai mult cantitativ decît calitativ, ea nu e la începutul, ci la sfîrșitul epocii de formare a limbii române și nu s-a exercitat numai în sens orizontal, prin simbioză de la popor la popor, ci în mare parte în sens vertical, de la slavul cuceritor la românul autohton.*

126. Aceasta nu însemnează însă că nu s-a produs și o influență în sens invers. De mult au fost relevate **împrumuturi făcute de slavi din limba română**, dar abia în timpul din urmă s-au recunoscut proporțiile acestor împrumuturi.

F. MIKLOSICH a atras atenția asupra termenilor, mai cu seamă păstorești, pe care românii migratori i-au dus la popoarele învecinate. E. KALUZNIACKI a studiat urmele de grai românesc în Carpații nordici. Studiul său a fost reluat și completat de S. WEDKIEWICZ. Atlasul polon al regiunilor subcarpatine a adus material nou. Reproducem, după DR., VIII, trei hărți prelucrate după acest atlas, din care se cunoaște răspîndirea de-a lungul Carpaților polonezi, a cuvintelor românești din graiul păstoresc: *bircă, vătui, cornut, șut; găleată, merinde, rumega, me-*

riza; putină și *afină* (amîndouă cu *n* rotacizat). Răspîndirea aceasta pînă în Boemia și Silezia ne arată că nu e nici o piedică de a considera cuvinte ca *smetana*, obișnuite la polonezi, la cehi (cf. numele compozitorului *Smetana*) și trecute de la ei la germanii estici (subt forma *Schmetten*), ca împrumutate din românește. Și cuvîntul german (dialectal) *Goschen* „gură" (în sens disprețuitor) pare a fi românescul *gușă*, pe care-l găsim și la albanezi *(gushë)*, bulgari *(gušă)*, neogreci (γκοῦσα), croați *(guša)* și unguri *(gusa)*.

Dintre slavii vecini cu noi, r u t e n i i, care, precum văzurăm, au dat moldovenilor o mulțime de cuvinte de-ale lor, au împrumutat la rîndul lor foarte multe cuvinte românești. Dăm, după listele publicate de I.A. CANDREA, cîteva exemple: *văcar, urmă, arete, fruntaș, pieptar, brățară, fată, bucată, gaură, car, căruță, sapă, frînghie, arici, prună, piersecă, jneapăn, cumnat, fățarnic, fin, gust, jurat, parte, pradă, putere, scap, seamăn, urît* ș.a. Chiar unele cuvinte de origine slavă se dovedesc, prin forma sau înțelesul lor, a fi împrumutate de ruteni de la români, astfel: *kyrža* „bîtă ciobănească" < *cîrjă; kyrd'* și *kerd* (nu **kord*) < *cîrd; kermač* (alături de *kormač*, cu fonetism rutean) < *cîrmaci; pomana* < *pomană*...

În afară de termeni păstorești, ca cei citați mai sus, regionali în ținuturile subcarpatice, p o l o n i i au împrumutat din românește cîteva cuvinte devenite literare, precum *katusz (katusza)* „tortură", din *cătuși*.

O listă a cuvintelor de origine română în limba s î r b e a s c ă — primite mai toate de la românii apuseni — am publicat în vol. II din *Studii istroromâne* (p. 274 ș.u.), de ex. *a-bușile, bale, bășică, bîtă, bîrcă, blîndă, brînduș, brînză, buric, cîne* (cu *n* rotacizat: *kêr*), *canură, cărare, cărbune, cîrnat, ciul, ciumă, ciutură, coacina* „oaie cu botul roșu" (< lat. *coccinus, -a, -um*), *colastră, creț, cucută, fluier, ghindură, gușă, mărgutui, gutunar, (în)groșa, lai* „negru", *măciucă, mămăligă, păun, plai, puică, rîncaș, sugar, tîrziu, turmă, urdă, urla... Brnka*, cu sensul de „erizipel" e împrumutat din românescul *brîncă*, care vine din slavul sudestic *brąka*. (Acesta ar fi dat în sîrbește **bruka*). Dacă *činiti* „a face" are la sîrbi — nu însă și la alți slavi — și sensul de „a fermeca", aceasta se datorește, probabil, influenței române.

Cuvinte românești se găsesc și în „argotul" țesătorilor de pănuri din păr de capră *(mutavdžije)*, al frînghierilor și olarilor din orașele sîrbești Kraljevo, Kragujevac, Leskovac, Niș ș.a., precum *brnza, galbin* (monedă), *karnja* „carne", *kasarina* „prăvălie" (din *casă* + sîrb. *kuće-*

rina), *krculja* „chitanță" (din *cărțulie*) ș.a. (cf. E. PETROVICI, DR., VII, 175).

Într-o mulțime de nume de serbo-croați sau de vlahi din Serbia recunoaștem cuvinte românești, de ex. *Arborić, Banišor, Barbarasa, Barbat, Bradel (Brad), Bukur, Drakul, Fičor, Katuša, Korbovo, Kračun, Ljepurov* (Iepure), *Lupulović, Pasarel, Šerbula* și *Šerban, Singur, Strimbul, Surdul, Ursulović, Vyšinel* etc. Cu *n* rotacizat sînt numele *Sarebire* (= Sare-bine), *Zmantara* (= smîntînă). În toponimia serbo-croată întîlnim *Bučum* și *Bučumat, Cipitor* (= Ațipitor), *Durmitor, Funtura* (= Fîntîna, cu *n* rotacizat), *Kornet, Kručica* (= Cruciță), *Kormatura* (= curmătură), *Magura, Maržini* (margine), *Mijel* (= miel), *Negrišori, Oparitul, Pirlitor* (= pîrlitor), *Prijot* (= preot), *Ratunda, Smederovo* (din Sîmedru), *Taor* (= taur) etc. În toponimia și onomastica serbo-croată întîlnim și cîteva sufixe de origine română, ca *-el* (despărțit din nume ca *Bradel, Pasarel, Vyšinel*) în *Prekočel, Pričel, Randunel,* apoi *-(i)šor* (despărțit din nume ca *Banišor, Kornišor, Srbšor*) în *Milišor,* și mai cu seamă *-ul (-ula, -ule, -ulić, -ulović* etc.) extras din nume din nume articulate ca *Drakul* etc.

La s l o v a c i și la s l o v e n i au intrat, după N. DRĂGANU *(Românii în veacurile IX—XIV,* p. 599*)*, cuvintele românești *cățel, ciutură, custură, cupă, oaie* și *peteci.*

Cea mai importantă influență a exercitat-o limba română asupra celei b u l g a r e. TH. CAPIDAN, în lucrarea sa *Raporturile lingvistice slavo-române* (DR., II, 129—234) a studiat acest element românesc în limba bulgară, constatînd două straturi de împrumuturi, unul din perioada paleoslavă, cuprinzînd cuvinte ca *čuma, kračunŭ, paunŭ, splina, sapun* și verbul *pastrija* = păstrez, și altul mai nou, care cuprinde cuvinte cunoscute de toți bulgarii sau numai termeni regionali, din ținuturile cu populație românească de la nord de Stara Planina. Între cuvintele împrumutate de la români, cu răspîndire generală, avem înainte de toate termeni pastorali, trecuți și la celelalte popoare balcanice — uneori și la unguri, ruteni și chiar și la ruși — ca *fičor, furka, guša, kanura, kapuš* (= căpușă), *keptarče* (= pieptar), *kosture* (= custură), *kupa, spuza, sugare, tufa, vica* (viță). Altele se găsesc numai la bulgari, precum *batut, furna, karam* (= a căra), *korda, kărlig, mačuka, muskur, turta.* Unele, ca *guna* „manta", *kalčuni, mucka, samar, tumba* sunt cuvinte care lipsesc dacoromânilor și nu le au — cel puțin în forma și cu înțelesul acesta — decît aromânii. Cu întrebuințare generală sunt și *bučiniš* (nume de plantă), *fašă, čarčaluša* (= cercelușI), *destur* (destul), *flutur, gura* (nume de plantă), *katinar* (de la aromâni), *kapra, lešija, limba* (nume de

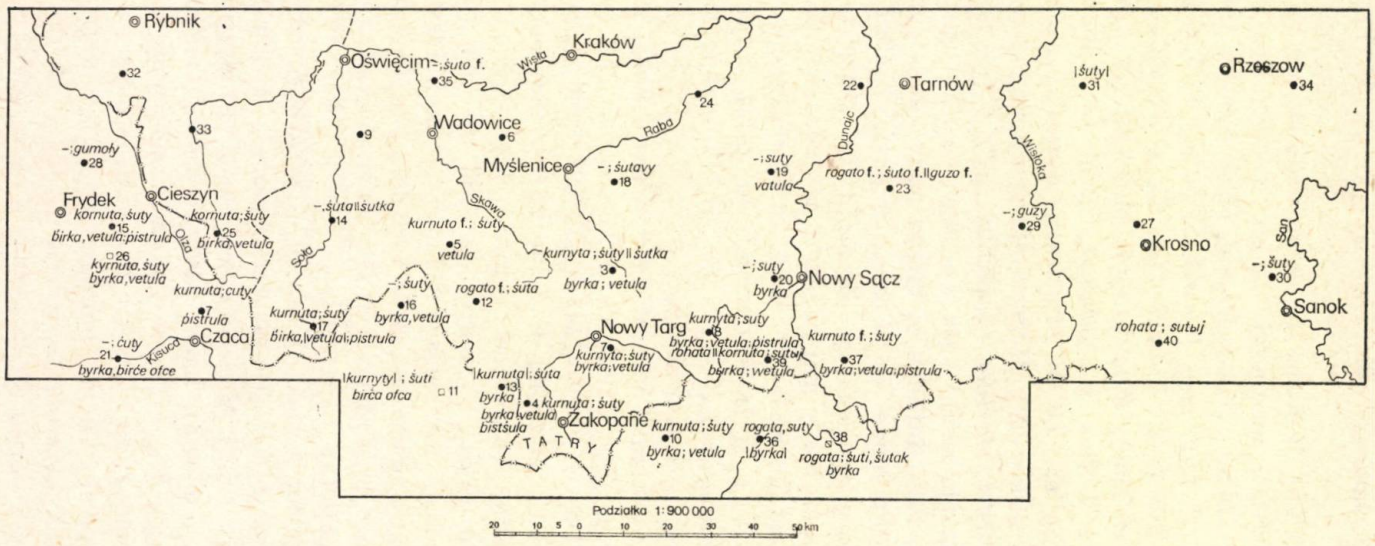
Rybnik
Oświęcim
Kraków
Wadowice
Myślenice
Tarnów
Rzeszow
Frydek
Cieszyn
Czaca
Nowy Targ
Zakopane
Nowy Sącz
Krosno
Sanok
TATRY
Wisła
Raba
Skawa
Soła
Dunajec
Wisłoka
San
Podziałka 1:900 000
20 10 5 0 10 20 30 40 50 km

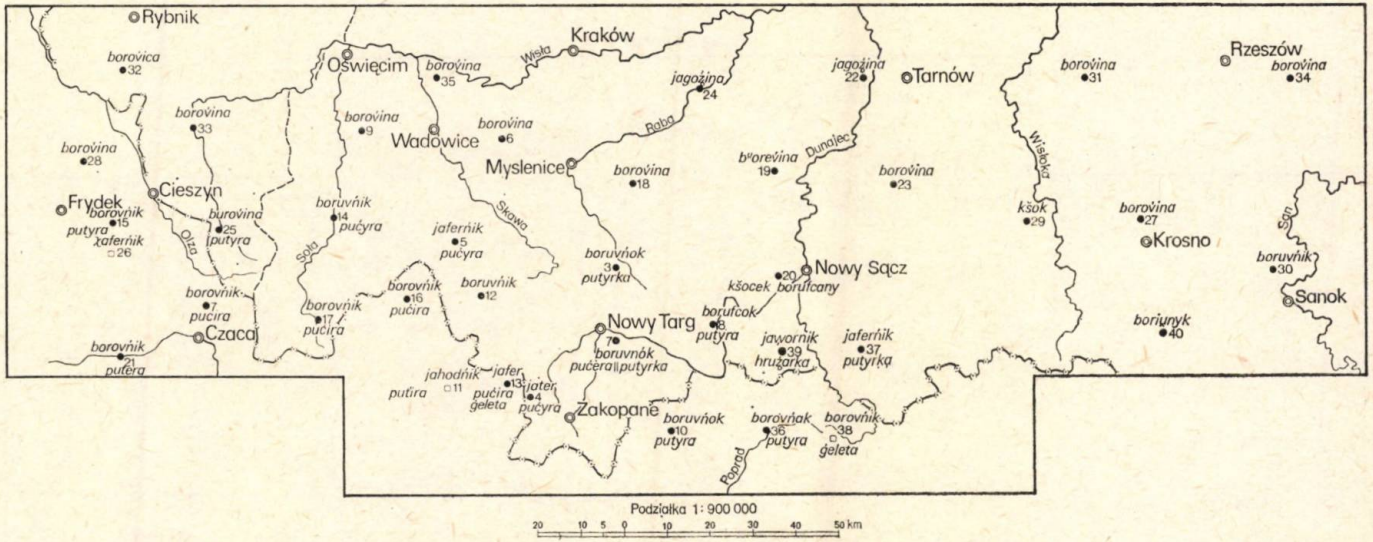
Rybnik
borovica 32
Oświęcim
borovina 35
Wisła
Kraków
jagożina 24
jagożina 22
Tarnów
borovina 31
Rzeszów
borovina 34
borovina 33
borovina 9
Wadowice
borovina 6
Raba
borovina 28
Myslenice
borovina 18
borovina 19
Dunajec
borovina 23
Wisłoka
Cieszyn
Frydek
borovnik 15
putyra
zaferńik 26
Olza
borovina 25
putyra
boruvńik 14
pućyra
Soła
jaferńik 5
pućyra
Skawa
boruvńok 3
putyrka
Nowy Sącz
20
kšocek
borufcany
kšok 29
borovina 27
Krosno
San
boruvńik 30
Sanok
borovnik 7
pućira
Czaca
borovńik 17
pućira
borovńik 16
pućira
boruvńik 12
Nowy Targ
7
boruvnók
pućera || putyrka
borufcok 8
putyra
jawornik 39
hružarka
jaferńik 37
putyrka
boriunyk 40
borovnik 21
putera
jahodńik 11
putira
jafer 13
pućira
geleta
jater 4
pućyra
Zakopane
boruvńok 10
putyra
borovńak 36
putyra
borovńik 38
geleta
Poprad
Podziałka 1: 900 000
20 10 5 0 10 20 30 40 50 km

Harta 23

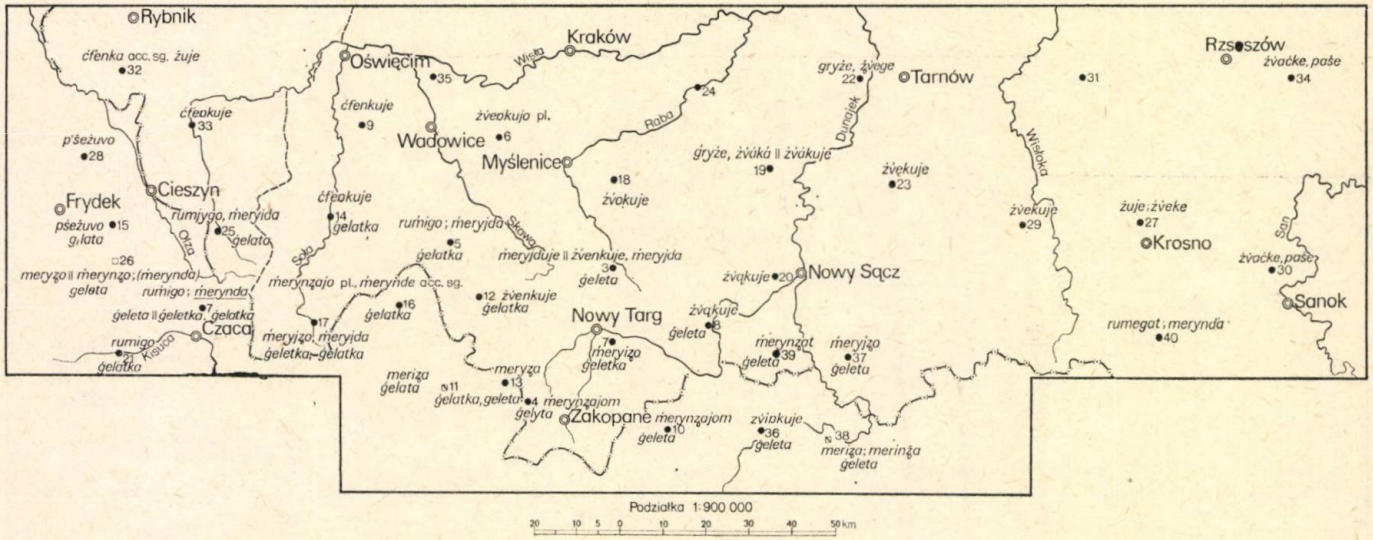
Rybnik
ćfenka acc. sg. żuje
32
Oświęcim
35
Wisła
Kraków
24
gryże, żvege
22
Tarnów
31
Rzeszów
żvaćke, paše
34
ćfenkuje
33
ćfenkuje
9
żvenkujo pl.
Wadowice
6
Raba
Dunajek
p'šežuvo
28
Myślenice
gryże, żvúká ‖ żvákuje
19
żvękuje
23
Wisłoka
Cieszyn
18
żvokuje
Frydek
ćfenkuje
14
gelatka
rumjygo, meryjda
25
gelata
Ołza
Sola
rumigo; meryjda
Skawa
5
gelatka
meryjduje ‖ żvenkuje, meryjda
3
geleta
żvekuje
29
żuje; żveke
27
Krosno
San
pšežuvo
15
gelata
26
meryzo ‖ merynzo; (merynda)
geleta
rumigo; merynda
merynzajo pl., merynde acc. sg.
12 żvenkuje
gelatka
żvąkuje
20
Nowy Sącz
żvaćke, paše
30
Sanok
7
geleta ‖ geletka, gelatka
16
gelatka
Nowy Targ
żvąkuje
8
geleta
17
Czaca
meryjzo, meryjda
geletka, gelatka
rumigo
21
gelatka
Kisuca
7
meryjzo
geletka
merynzat
39
geleta
meryjzo
37
geleta
rumegat; merynda
40
meriza
gelata
11
gelatka, geleta
meryza
13
4
gelyta
merynzajom
Zakopane
merynzajom
10
geleta
zvinkuje
36
geleta
38
meriza; merinza
geleta
Podziałka 1:900 000
20 10 5 0 10 20 30 40 50 km

Karta 24

plantă), *masa*, *moc* (= moț), *pakura*, *pana*, *papura*, *papuša*, *skurtejka*, *speteazi*, *vuntur* (= vultur) ș.a. Și adverbul *maj* (= mai) e împrumutat de la români.

Numeroase sînt și urmele românești în toponimia bulgară, relevate mai ales de C. JIREČEK și G. WEIGAND, precum *Čerčel*, *Bukurovici*, *Krnul* (= cîrnul), *Radulovici*, *Krecul* (= Crețul), *Merul*, *Ursolica*, *Singur*, *Murgaš*, *Păsărel*, *Vakarel*, *Jarbata*, *Mušat*, *Pičor* ș.a.

Dar influența limbii române asupra celei bulgărești nu se reduce la vocabular. Dacă unele evoluții fonologice românești, precum închiderea vocalelor neaccentuate *(a > ă, e > i, o > u)* și reducerea diftongului *ea* la *e*, cînd în silaba următoare urmează vocală palatală (bulg. *veara* „credință" — plur. *veri*, ca rom. *seară* — plur. *seri*) le întîlnim și în dialectele răsăritene bulgărești, ele nu trebuie să fie, cum crede CAPIDAN, împrumutate de la români. Dacă însă întîlnim la bulgari unele „balcanisme", precum articolul enclitic, identitatea cazurilor genitiv și dativ, înlocuirea infinitivului prin conjunctiv, repetarea pronumelui personal la dativ și acuzativ subt forma conjunctă *(mene me, tebe te, nego go*, ca rom. *pe mine mă vezi, pe tine te aud, pe el îl iubesc)*, este probabil că bulgarii le-au împrumutat mai degrabă de la români decît de la albanezi sau neogreci. Această influență s-a putut produce pe vremea asanizilor, cînd românii au jucat un rol atît de important în formația de stat româno-bulgar, încît limba lor trebuie să se fi bucurat de un mare prestigiu.[100]

127. Abia după anul 1000 au ajuns dacoromânii în atingere cu **ungurii**, a căror răspîndire în Ardeal e relativ tîrzie. În epoca străromână nu se poate constata nici o influență maghiară, iar în celelalte dialecte române nu găsim nici un împrumut din limba ungurească. Cele cîteva cuvinte de origine ungurească la transdanubieni, ca arom. *varoș*, sau *cucie* le-au venit prin mijlocire slavă. Alteori, cînd găsim asemănări, ca între istr. *șetęi*, megl. *șetăes* „mă plimb" și ung. *sétálni* „a se plimba", acestea se explică prin faptul că în dialectele române cuvîntul e împrumutat de la slavi *(šetati)*, ca și la unguri.

Din faptul că istroromânii, aromânii și meglenoromânii nu au împrumuturi din ungurește se pot trage două concluzii: 1. Dacă avem, și în afară de dialectul dacoromân, un cuvînt care la unguri nu-i de origine slavă, el e împrumutat de unguri de la noi și nu invers. Acesta e, după cum văzurăm (§ 109), cazul lui *afină* sau *ciucure*. 2. Sfîrșitul secolului al X-lea, ca limită extremă pentru epoca străromână, cînd aromânii se găsesc în sudul Peninsulei Balcanice, despărțiți de ceilalți români,

e confirmat și prin absența împrumuturilor din ungurește: după secolul al XI-lea dacoromânii nu mai aveau contact cu ceilalți români, ca să le poată transmite primele lor împrumuturi din ungurește.

Aceste prime împrumuturi din ungurește se pare că ne-au venit — după cum reiese din cele arătate în § 123 *a* — prin mijlocire slavă. Mai tîrziu am primit cuvinte de origine ungurească de-a dreptul, prin contact nemijlocit cu ungurii.

O parte din cuvintele de origine ungurească sunt răspîndite pe întreg teritoriul dacoromân, precum *alcătui, bănui, bîntui, belșug, cheltui* (atestat în documente slavo-române mai întîi la 1432—37), *chezeș* (1434—37), *chibzui, făgădui, îngădui, lăcui* (1418), *neam, labă, mîntui, mistui, ogaș, pildă, șireag, tăgădui, talpă, uliu, uriaș, vamă, viclean* etc. Cuvinte ca *chin, chip, gazdă* (atestat la 1427), *hotar* (1392), *ham* (de origine germană în ungurește), *sălaș*, se găsesc și la vecinii slavi ai ungurilor; unele și la turci, altele, ca ung. *város* „oraș" (în limbile balcanice cu sensul de „mahala"), au pătruns pînă la armeni. *Fel*, care se găsește și la sîrbi *(fela, vela)*, apare în românește în compuse formate cu elemente lexicale vechi spre a traduce expresii ungurești: *astfel = efféle, altfel = másele, ce fel = miféle, de multe feluri = sokféle, de tot felul = mindenféle* etc. Unele împrumuturi au dezvoltat în românește sensuri care nu se găsesc în ungurește. Astfel, *adomány*, „dar", se găsește în limba veche subt forma *ademană*, de unde a fost derivat *ademeni; marfă* e ung. *marha* „vită" (pătruns încă o dată, în vremuri mai nouă, și subt forma *mărhaie*); *sobă* însemnează „odaie", ca ung. *szoba*, numai prin unele părți ale Ardealului, mai puternic influențate de unguri, încolo *soba* e aparatul de încălzit ca în limbile balcanice.

Pentru cuvinte în legătură cu comerțul (ca *vamă, cheltui*) sau cu industriile (ca *meșter*) — călătoare prin excelență — sau în legătură cu unele instituții imitate după unguri (ca *aprod, uric, dijmă*), învățate de popor prin raporturile cu oficialitatea, răspîndirea lor pretutindeni la dacoromâni nu are nimic neobișnuit. Dacă *cosoroaba* (ung. *koszorufa*) se aude atît de des și în Țara veche este fiindcă acest cuvînt a fost dus de meșteri unguri. Majoritatea cuvintelor însă — mai cu seamă verbele și numele cu sens abstract — au trecut din Ardeal în Muntenia și în Moldova deodată cu răspîndirea românismului în aceste părți. Părerea că ele ar fi relicte din graiul ungurilor preexistenți românilor la sud și la est de Carpați și romanizați numai mai pe urmă — susținută în timpul din urmă de Treml-Tamas — e cu totul neîntemeiată și izvorăște din tendința de a-i arăta pe români veniți din Peninsula Balcanică după așezarea ungurilor în țara noastră.

Cuvinte ca *bîlci, cimotie, feredeu, hapsîn, hitoan, ileu, imaș, iz* ș.a., întrebuințate în Moldova (și necunoscute în cele mai multe părți ale Transilvaniei) au venit acolo deodată cu descălecatul maramureșenilor. Nume de persoane și de localități din Moldova și Basarabia ne permit să urmărim mai de aproape această mișcare spre est. Uneori vedem, ca la alte fenomene de limbă, că Moldova se potrivește cu Banatul, existînd între aceste două provincii o punte de unire în Transilvania. Acesta e bunăoară cazul lui *ciumurlui* din *csömörlik* (de origine slavă: *čemeri*).

Cele mai multe cuvinte de origine unguréască sunt cunoscute, precum e și firesc, numai în Ardeal, mai ales în părțile vestice și nordice, unde amestecul cu ungurii a fost mai mare: *băsădi, birău, boaghe, dărab, fișpan, fonogiu, haizaș, holdă, nemeș, sechereș* etc. Asemenea ungurisme cu întrebuințare locală se găsesc chiar în cele mai vechi texte, precum și în documentele scrise slavonește. Astfel e *fuglu* „prizonier" (ung. *fogoly*) sau *izeclean* „aspru" (ung. *izetlen* „fără gust") în *Codicele Voronețean, herțeg* (ung. *herczeg* < germ. *herzog*), *fărtal* „sfert", atestat în 1499 (din ung. *fertály* < germ. *Viertel*). Precum se vede din cuvinte ca *ciumurlui, herțeg, fărtal* ș.a., cuvîntul unguresc însuși e adesea împrumutat din slavă sau — mai ales cînd avem a face cu termeni culturali — din limba germană. Astfel, *tar* „povară" vine din ung. *tár* (dintr-un mai vechi *tavar*) < slav. *tovar; țedulă* vine din ung. *cédula* < germ. *Zettel*.

Unele din ungurismele ardelene au primit în Țara veche sensuri nouă. Astfel, *beteag* are sensul de „bolnav", ca ung. *beteg*, numai în Ardeal; în Țara veche însemnează „infirm". Ung. *irha* „piele tăbăcită" a păstrat acest sens în Ardeal; în Teleorman *irhă* însemnează „blană rasă de păr", iar în Gorj „curelușă subțire cu care cos ciobanii cojoacele"; aceste înțelesuri modificate dovedesc că avem a face, în Muntenia, cu un cuvînt importat. *Cătană* însemna în Ardeal și Bucov[ina] „soldat", ca ung. *katona;* în Țara veche el avea — lucru ușor de explicat — sensul de „soldat austro-ungar".

Precum am arătat mai înainte (§ 99) numărul destul de mare de ungurisme în Ardeal[101] nu însemnează că populația ar fi fost bilingvă, căci o mare parte din ele se întîlnesc și în regiuni curat românești, în care populația nu știe și nu știa niciodată ungurește. Ele au iradiat de la oraș și s-au răspîndit în direcție verticală, de la funcționarii și intelectualii unguri sau crescuți în școli ungurești. De la ei porneau și locuțiuni decalcate după ungurește, ca *a tăiat jos pomul* (ung. *levágni*), *a scris sus* (ung. *felirni*), *coată* (= *caută*) *afară* (ung. *kinéz*, decalcat la rîndul lui

după germ. *aussehen*) etc., care se aud din ce în ce mai rar și mai ales prin mahalalele orașelor din Ardeal.

Avem și cîteva sufixe de origine ungurească, precum *-șag* și *șug* *(celușag, chelșug, meșteșug* etc.*)*, *-eș (vameș* etc.*)*, *-aș* (în nume de agenți ca *birtaș* etc.). Cele mai multe verbe de origine ungurească au primit sufixul *-ui*, de origine slavă: *birui, cheltui, mîntui* etc. variantele *-ălui, -ului, -zui* etc. ale acestui sufix, conțin elementele formative *l* și *z*, întrebuințate și în ungurește.

Influența limbii române asupra celei ungurești e redusă geograficește mai mult asupra secuilor și ceangăilor din Transilvania și din Moldova și cuprinde în parte aceeiași termeni păstorești care se găsesc și la alte popoare vecine. Ca exemplu de cuvinte românești pătrunse în ungurește dăm: *ardei (árdelj), armaș (ármás), bărbat* (*borbáth*, și nume propriu), *bucată (bukáta, bukaté), butoi (butój, butójka), ciutură (csutra), coacăză (kokojza, kokolyza), coraslă, cort (kort, kortuj), cotor* (*toll katra* „cotorul de pe care s-au luat jos penele"), *fecior, găleată, gușă (gusa), înjura (zsurál), noaten (nótin), oacheșă (vakisa*, ca polon. *bakieska*, slov. *vakeša*), *puică (pulyka), sarică* ș.a. Unele, ca *plăcintă* (ung. *palacsinta*), au trecut și la nemți *(Palatschinken)*.[102] Altele au fost împrumutate iarăși — cu un sens evoluat — de români. *Cercel* a dat în ungurește *csercselye*, pe care l-au primit românii din nou subt forma *ciorcio* „ciorchine de fructe, țurțur" (cu derivatul *ciorcioli* „a se murdări"). *Făt* a fost luat devreme de unguri de la noi, devenind *fattyú* „bastard", care, la rîndul lui, a intrat în românește subt forma *fochiu* „copil din flori" (în Ardeal). Tot astfel *ciut* a trecut în ungurește primind sensul de „stîngaci", și cu acest sens a fost împrumutat din nou de românii din nordul Ardealului. Unele din cuvintele românești au pătruns de timpuriu în ungurește. Astfel, *karácsony* „crăciun" e atestat ca nume propriu *(Karachun)* la a. 1209, *berbécs* „berbece" la 1598, iar ca nume propriu *(Berbech)* la 1423, *ficsór*, din *ficior*, ca nume propriu la 1202 — 03, *pakulár* „păcurar" la 1661—1711, *votulya* „vătuie" la 1652 etc. (Cf. N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV*, p. 583 ș.u.).

În cele două decenii din urmă românismele s-au înmulțit în limba ungurească din Ardeal. Ele nu privesc numai termeni în legătură cu dominația română (ca *siguráncia* „siguranță", *lej* „leu", subt această formă și la singular), ci și cuvinte uzuale. Astfel, am auzit la Cluj *látni fogom a norokot* = *am să-i văd norocul*. Avem și traduceri, ca numele „vinetelor" *(= patlagelelor vinete): kékek*. Un caz interesant auzit tot la Cluj e următorul. *Golul* (= engl. *goal*) pe care-l fac jucătorii români de *footbal*, identificat de unguri cu adjectivul românesc „gol", apare

tradus în ungurește prin *üres* (*egy ürest csinált* „a făcut un goal"). Un decalc vechi în limba ungurilor ardeleni e construcția *kell hogy megyek* (în loc de *meniem kell*), după *trebuie să merg*.

128. Semințiile **turco-tătare** care au lăsat cîteva urme în limba noastră înainte de așezarea turcilor osmanlîi în Europa, au fost, dacă facem abstracție de avari, care ne-au dat, pe cît se pare, și ei cîteva cuvinte (cf. § 113), pecenegi, cumani, cazari și tătari. Influența acestor limbi începe, însă după despărțirea dialectelor. Dacă un cuvînt ca *cioban* se găsește și în alte dialecte decît cel dacoromân, aceasta nu însemnează că e un cuvînt turanic împrumutat în epocă străromână. El e de origine turcească *(čoban)* și a pătruns în toate limbile balcanice: bulg. *čoban, čobanin*, sîrb. *čóban, čóbanin*, alb. *tshoban* „păstor" și „român", n. grec. *τζοβάνις*. De la sîrbi, l-au împrumutat istroromânii, la care *ţobân* e mai rar întrebuințat decît *pastír;* de la albanezi îl au aromânii, care-l întrebuințează foarte rar (*ĉobanbaș*, cf. și localitatea *Ĉobanlades* în Tesalia), căci numele păstorului de oi e la ei *picurar;* de la bulgari l-am împrumutat noi. Harta nr. 13 arată cum acest termen a trecut, adus de păstori în transhumanță, din Țara veche în Ardeal, unde totuși se păstrează încă vechiul termen *păcurar*.

Urme sigure de grai p e c e n e g n-avem în românește decît în toponimie: *Peceneaga, Pecineaga, Pecineagul* (Brăila, Buzău, Muscel, Tulcea). În Ardeal întîlnim *Peceneagul* (Făgăraș) dar mai ales formele *Beșineu, Beșinou* și *Beșinova* (Năsăud, Tîrnava-Mică, Timiș-Torontal, Sibiu), venite prin mijlocire ungurească *(Besenyő)*.

Mai bogată e toponimia noastră în urme c u m a n e: *Comána* și *Cómăna, Comanea, Comani, Comeni, Comăneanul, Comăneasa, Comăneasca, Comănești, Comănița* sunt răspîndite aproape pretutindeni în Țara veche și pe alocuri (Făgăraș, Hunedoara, Arad) în Ardeal; multe din aceste toponimice au la bază numele de persoană *Cóman*, cu derivatele și hipocoristicele *Comănescu, Comșa* ș.a. După semințiacumană a u z i l o r (*ουζοί*) e numită *Poiana Uzului* și *Uzul* în Bacău. Cu cumanii deodată au venit și i a s i g i i (lat. *Iassones*), al căror nume îl păstrează orașul *Iași* și, în Ardeal, *Iașul*, și *Iașii* din jud. Făgăraș și Odorhei. G. Weigand (Jb., XXVI—XXIX, p. 97—100) a arătat că tot de origine cumană sunt numirile locale terminate în *-ui*[103]; de asemenea se crede că numirile de persoane terminate în *-ab(a)* ca: *Toxabă, Talabă, Tîncabă* — înainte de toate Basarabii — ar fi de origine cumană (cf. N. Iorga, *Imperiul cumanilor și domnia lui Basarabă*, p. 3—4).

Vocabularul cuman ne e cunoscut din faimosul *Dicționar cuman-latin* din 1303, editat, după manuscrisul dăruit de Petrarca bibliotecii din Veneția, de GÉZA KÚUN. Cuvintele cumane nedeosebindu-se mult de cele turcești, originea cumană a cutărui cuvînt sau nume local românesc o indică numai rareori forma lui, ca în cazul lui *Teleorman* din cumanul *Teli orman* „pădure nebună" (adică deasă), față de turcesul *Deli orman* (cu *d* corespunzînd cumanului *t*). Avem totuși un criteriu spre a recunoaște cuvintele de origine cumană în românește. Neexistînd adică în Ardeal cuvinte de origine turcească — decît cele transmise prin mijlocire slavă — extensiunea lor geografică dincolo de Carpați le arată a fi cumane. Asemenea cuvinte sunt: *beci* „pivniță boltită" (cuman *beč el* „urbs munita"; lipsește la turci), *dușman (dušman* în *Codex cumanicus)* și *toi*, care avea sensul originar de „ospăț", din cumanul *toy* „convivium".

C a z a r i i au lăsat o urmă în toponimia noastră: numele satului *Cuzdrioara (*din **Cuzărioara* < ung. *Kozárvár)* în Someș, pe cînd numiri ungurești precum *Kazar, Kozar, Kozard* etc. se întîlnesc și în alte regiuni.

În ceea ce privește pe t ă t a r i și pe n o g a i i înrudiți cu ei, aceștia au lăsat puține urme în vocabularul românesc, dispărute și ele mai toate. Avem a face mai ales cu numiri ca *mîrzaci*, date căpeteniilor tătărești, sau numele unor dări ca *alîmul, ilișul* (cuvînt atestat pe la mijlocul secolului al XV-lea) sau *ușurul*. Numai puține cuvinte ca *arcan, capcană, cobuz, haraba* au trecut în graiul poporului și sunt întrebuințate pînă azi în Moldova.

Nu se cunosc în românește urme din graiul b u l g a r i l o r t u r a n i c i. Teoria lui MELICH, după care ei ar fi fost transmițătorii numirilor unor rîuri din Ardeal, nu este convingătoare (cf. N. DRĂGANU, DR., VII, 224—254).

Cu mult mai importantă — cel puțin din punct de vedere numeric — e influența limbii **turcești** asupra celei românești. Ea a fost studiată în mod amănunțit de L. ȘĂINEANU în voluminoasa lui monografie despre *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, care ne-a servit și nouă la elaborarea acestei părți din lucrarea noastră. Iată cîteva din concluziile lui:

Un strat mai vechi de turcisme, din secolele XV—XVII, cuprinde cuvinte ca *abá, amanet, basmà, cîntar, chel, ciorbă, chirie, cusur, dulap, dulgher, fotă, fudul, halva, leafă, maramă, odaie*[104], *para, saltea, samsar, samur, soi* etc., cunoscute pe tot cuprinsul Țării vechi, unde au pătruns și în graiul poporului. Al doilea strat, mai nou, din epoca fanariotă, cu-

prinde neologisme turcești cunoscute aproape numai în straturile superioare ale societății, care imitau módele venite de la Constantinopol. Ele au dispărut în cea mai mare parte din limbă deodată cu încheierea acestei epoci. Acestea abundă mai ales la ultimii cronicari și la scriitori ca IENĂCHIȚĂ VĂCĂRESCU și A. BELDIMAN. „Mai toate turcismele sunt de ordin material și se raportă, afară de politică și arta militară, la nume de plante, animale și minerale, la casă, îmbrăcăminte și nutriment, la meserii, comerț și industrie. Viața religioasă și intelectuală au rămas cu desăvîrșire străine de contactul secular cu turcii: bilanțul elementului osmanlîu nu conține nici o noțiune de ordine pur abstractă, nici un verb propriu-zis". Verbe ca: *chelesc, închiriez* etc. sunt derivate, pe teren românesc, cu mijloace derivative românești. Avem însă cîteva sufixe de origine turcească, precum *-giu (bragagiu, cafegiu, boiangiu), -lîc (samsarlîc, caraghiozlîc), -liu (chefliu, nurliu)*. Aceste sufixe apar legate aproape numai de cuvinte de origine turcească — chiar cînd nu există asemenea derivate în turcește — sau considerate ca atare. Cînd, acum cîțiva ani, s-a introdus la noi dansul exotic *rumba*, acest cuvînt a fost asimilat celor de origine orientală; de aceea celui ce juca „rumba" i se zicea *rumbagiu*. Subiectele vorbitoare disting de cele mai multe ori turcismele între celelalte cuvinte ale limbii, fie din cauză că aparțin cam aceleiași sfere semantice, fie din pricina unui semn distinctiv formal, accentul pe silaba finală: *cafeá, cazmá* (în pluralele *caféle, cazmále), cazán, calabalîc* etc.

Cuvintele de origine turcească fiind relativ nouă, au păstrat de cele mai multe ori sensul turcesc, iar dacă uneori apar și cu alte sensuri în românește, acestea se găsesc dialectal și în turcește. Numai rareori întîlnim evoluții semantice petrecute pe teren românesc, precum la *lichea, moft, nuri*, care în turcește însemnează „pată", „geaba" și „lumină". Multe turcisme au primit la noi o notă glumeață sau batjocoritoare, astfel *marafet* (în turcește „știință, talent"), *tertip* (în turcește „proiect, plan"), *hal, hatîr, taifas* etc.

„Unele turcisme, foarte populare, sunt înlocuite în Moldova (în total sau în parte) cu corespunzătoare de origine greacă sau slavă: *ciorap (călțun), caldarîm (pavea), cearșaf (prostire), dud (agud), tibișir (cridă), peșchir (prosop), tavan (sofit*, alăturea de *bagdadie)*, dar și viceversa, însă mai rar: *babacă* și *neneacă* (propriu Moldovei), *duducă (domnișoară), dugheană (prăvălie)*."

Turcismelor din Țara veche le corespund adesea ungurisme în Ardeal, unde cultura materială a fost uneori de proveniență maghiară: *catifea —barșon* (ung. *bársony), basma—cheșcheneu, chibrit—ghiufă, cearșaf—*

lepedeu, lulea—pipă, rachiu—palincă, rîndea—gealău, tutun—duhan etc. Nu rareori cuvîntul unguresc din Ardeal e înrudit de aproape cu cel turcesc din Țara veche: *geaba* cu *hiaba* (ung. *hiába*).

Cele mai multe din cuvintele de origine turcească din limba română se găsesc și la popoarele balcanice, cîteodată și la unguri (*haraci* — ung. *harács, fustan*—ung. *fosztány* etc.), căci stăpînirea turcească a avut aceleași efecte pretutindeni. Aceste turcisme comune sunt o dovadă despre mentalitatea asemănătoare la popoarele din sud-estul european.

Lipsa turcismelor în Ardeal poate servi ca un criteriu pentru cunoașterea originii unor cuvinte. Astfel, L. ȘĂINEANU și alții au crezut că verbul *a leșina* e un derivat de la *leș* „cadavru". Dar substantivul *leș*, de origine turcească, e necunoscut în Ardeal, unde totuși e răspîndit verbul *a leșina*, pentru care trebuie căutată, deci, altă etimologie.

Unele din turcismele noastre — mai ales cele pătrunse în graiul popular — ne-au venit desigur prin mijlocire slavă. Așa s-a întîmplat mai ales în Banat, unde numeroasele turcisme nu se datoresc stăpînirii turcești, ci sunt împrumutate de la sîrbi. Aceasta se vede și din forma și din sensul unora din ele. Astfel, în Banat nu se zice *ceșmea (cișmea)* și *iatagan*, ca în Țara veche, unde cuvintele sunt împrumutate din turcește, ci *ceășmă* și *atagan* din sîrb. *césma, atagan*. De asemenea sensul de „conversație" pe care-l are cuvîntul *divan* (cu derivatul *divăni* „a conversa") în Banat, e necunoscut în turcește (ca și la *divan* în Țara veche), dar îl are sîrbescul *divan* și *divaniți*. *Baș* pentru „tocmai, într-adevăr", atît de frecvent în graiul bănățean, e și el un turcism trecut prin filieră sîrbească.

Același lucru se poate spune despre cuvintele de origine turcească din dialectul istroromân: toate sînt luate de la serbo-croați, de ex. *harambâsa* „căpitan", *țobân* „cioban".

În schimb, dialectul a r o m â n și cel m e g l e n i t, ca toate limbile balcanice, sunt pline de cuvinte de origine turcească, dintre care unele se găsesc și la noi, altele însă nu. Mai ales megleniții au multe turcisme care lipsesc și aromânilor; le au însă și bulgarii din Meglenia.

Foarte mic e numărul cuvintelor românești în turcește: *boyar* „boier", *kalaraș* „curier", *mukan* „cioban din Ardeal" (mocan), *mamaliga, dalavere* „tranzacție" (= *daraveră*, care, la rîndul lui, e decalcat după turcescul *alyșveriș*) și alte cîteva.

IV. TRECUTUL

129. Dacă examinăm cuvintele care în limba română însemnează „a se mișca dintr-un loc într-altul", observăm o mare bogăție lexicală. Numai ca verb defectiv (în expresii ca *pînă atunci mai va* = mai trece) s-a păstrat latinescul *vadere*. Tot astfel *ire*, cunoscut textelor noastre vechi și dialectului istroromân (la viitor: *i-voi*). Al treilea verb defectiv e **passare* (derivat din *passus* „pas"), cu o vitalitate mare în alte limbi romanice (ital. *passare*, franc. *passer* etc.); îl avem în expresii ca *pasă-mi-te*, iar la istroromâni ca imperativ de la *męre* „merge": *pâs*! Verbul care arată mișcarea de la un loc la altul e *ambulare* (rom. *umbla*), cu compusul *perambulare (a se plimba)*. La acesta s-au adăugat la noi alte două verbe, care în latinește aveau cu totul alte sensuri, *mergere* „a cufunda" și *plicare* „a îndoi", precum și *se ducere*, despre care a mai fost vorba în acest volum. De la *călător* s-a format derivatul *călători*. Și verbe ca *lua*, *apuca* sau *face* și *da* se întrebuințează adesea cu sensul de a se mișca într-o direcție: *a luat-o prin pădure*, *a apucat pe potecă*, *a făcut la stînga* (cf. germ. *er macht nach hause*), *voi da pe la voi*... La aceste cuvinte de origine latină s-au adăugat împrumuturi ca *porni* (din slavă), *andăli* (din ung.). În special pentru umblarea prin munți avem, pe lîngă *sui*, *urca* și *pogorî (coborî)*, cuvinte dialectale ca *guri* sau *gui*, *tuna*, *tuli*, *urla*.

Dacă examinăm cuvintele care numesc drumul, vedem mai întîi că s-au pierdut, ca și în celelalte limbi romanice, *trames*, *deverticulum*, *meatus*, *actus*, *angiportus*. Lipsește și *semita* (franc. *sentier*) și *camminus* (franc. *chemin*), de origine celtică. Se pare că șoselele care legau orașele mari, întreținute cu atîta grijă pe vremea dominațiunii romane, nu mai jucau mai tîrziu un rol în viața strămoșilor noștri, deoarece cuvîntul latinesc pentru ele, *via*, a dispărut din limba română. Chiar și drumurile de c a r e, *carrariae*, se prefăcură cu timpul în *cărările* noastre înguste, pentru care avem o sinonimică bogată, formată din împrumuturi din alte limbi — ca *potecă*, *hățiș* etc. — la care s-au adăugat, prin munți, *plaiurile*, atît de deosebite, ca sens, de franțuzescul *plage* sau italienescul *piaggia*.

Cuvîntul *via* a fost înlocuit la noi prin *callis*, care în latinește însemna o „potecă prin munți sau păduri" (cf. „ut Apuli solent facere, qui *per calles* in montes Sabinos pecus ducunt"[105], la VARRO) și înlocuirea aceasta este caracteristică pentru viața românilor în munți și păduri, ale căror poteci au putut să primească înțelesul general de drum. Mai tîrziu, cînd *drum* a intrat, de la slavi[106], în limba noastră, el a

înlocuit de cele mai multe ori, în sensul material al cuvîntului, pe *cale*, păstrat mai ales în sensul figurat de „direcție" sau „procedeu, metodă".

Înainte însă de a ceda noului sinonim locul său, el dezvoltase o frazeologie atît de bogată, cum numai un cuvînt întrebuințat mereu și la nenumărate ocazii o putea naște. Într-adevăr, dacă deschidem *Dicționarul Academiei* la cuvîntul „cale", vedem că în afară de expresii figurate precum *calea laptelui* (sau *a robilor*), *calea primară*, *calea albă*, *calea întoarsă*, *calea jumătate*, *calea mînzului* etc., sau de locuțiunile (din nordul Ardealului) *cu o cale* „totodată" și *d-o cale* „o dată" (care se găsesc și la corespondentele romanice ale lui *via*), avem un număr mare de expresii formate cu *cale*, pentru cele mai variate noțiuni, pentru care azi întrebuințăm mai ales neologisme.

Astfel: „potrivit, nimerit, corect, just, drept, cuviincios, cuminte, înțelepțesc, bine și frumos" se exprimă prin *cu cale*, iar contrariul prin *fără (de) cale* (tot așa la aromâni și albanezi);

„peste măsură, foarte, prea, neobișnuit, extraordinar, excesiv, mare, strașnic" e redat prin *din cale afară* (sau *afară din cale*);

„drept, după merit, cum se cuvine" era mai demult *p(r)e cale*, iar ideea opusă de „nu de-a dreptul, pe de lături" este și azi *alăturea cu calea;*

„asemenea, tot așa" e *pe calea aceea*; învoirea finală, se exprimă prin *calea (ca)-valea*, un fel de „treacă-meargă";

ideea de „a îndruma, a aranja, a sfătui, a povățui", dar și „a organiza, a întocmi, a face rost, a pregăti" și „a învăța minte", precum și „a hotărî" e *a pune la cale*, cu substantivul *punere la cale*;

„a cădea de acord, a se putea învoi cu cineva" e *a (o) scoate* sau *a ieși la cale*;

„a îndrepta spre bine, a scoate din rătăcire" e *a duce pe cineva la cale*, sau *pe calea cea bună*;

„a fi gata, dispus, a avea intenție" e *a fi pe cale să ...* ;

„a face să înțeleagă, a convinge" e *a-i da cuiva în cale;*

„a-l scuti să mai meargă undeva" e *a lua cuiva calea din picioare;*

„a nu ști încotro s-o apuci, a sta la îndoială, a șovăi" se exprimă prin *a-i fi cuiva calea cruce;*

„a nu mai putea răzbi, a fi silit să renunți la ceva" se exprimă prin *a i se închide cuiva calea în codru;*

„a împiedica pe cineva în acțiunile sale" e *a sta cuiva în cale*, iar „a se împotrivi, a-l opri să-și ajungă ținta", *a se pune în calea cuiva;*

„a pîndi pe cineva" e *a-i ține calea*, iar „a-l lăsa să treacă" e *a da cuiva calea;*

„a-și face rost să poți pătrunde neobservat" e *a-și face cale* (deosebit de *a face o cale = o călătorie*);

„a trebui să treci pe undeva" e *a avea cale;*

„a nu se amesteca în treburile altora" e *a-și vedea de cale;*

„a încerca ceva în alt fel" e *a lua o altă cale* (deosebit de *a-și lua* sau *apuca calea în picioare* „a pleca, a porni în călătorie");

„modalitatea de a face ceva" se exprimă prin *a afla chip și cale să...;*

o „distanță" (mare) se arată prin *cale de... (o poștă* etc.).

O asemenea eflorescență frazeologică neobișnuită era firească la acei vlahi pe care KEDRENOS îi cunoaște în 976 ca „hoditai", adică drumeți, și pe care documentele sîrbești îi numesc cu vorba românească de *kjelatori* (= *călători*), vestiți cunoscători ai celor mai ascunse căi din munți și codri. În această vreme, cînd nici munții, nici pădurile nu reprezentau o bogăție pentru proprietarii lor, românii îi stăpîneau virtual din Pind și pînă în Carpații nordici.

Exemplul acesta este destul de elocvent, credem, pentru arătarea **raportului** strîns ce există între **limba** și **trecutul** unui popor; bogăția cea mare în termeni care arată mișcarea de la un loc la altul, evoluția semantică a cuvintelor care însemnează un drum în frazeologia variată a lui *cale* corespund uneia din cele mai interesante faze din trecutul nostru: epoca migrațiunilor pe plaiurile Carpaților și ale continuatorilor acestor munți în Peninsula Balcanică.

Dacă istoria ne dă — ca în cazul citat — explicarea unor fenomene interesante de limbă, limba, la rîndul ei, poate să întregească lacunele istorice. Acest lucru e adevărat mai ales la noi românii. Începuturile poporului român sunt, pentru istorici, o „enigmă" și „o minune"; pentru lingviști ele formează una din cele mai pasionante probleme. Căutînd s-o elucideze, *cercetătorii de azi ai limbii au înainte de toate o datorie de împlinit; să rectifice unele opinii eronate din punct de vedere pur lingvistic, exprimate de înaintașii lor, căci acestea au condus pe căi rătăcite pe cercetătorii trecutului nostru îndepărtat.*

O vom face pe scurt aici, referindu-ne la cele expuse în capitolele precedente.

1. Din faptul că tot ceea ce caracterizează limba română, deosebind-o de oricare altă limbă din lume, se găsește în cîteșipatru dialectele (§ 108), s-a dedus, cu drept cuvînt, că într-o epocă străromână toate grupele de români aveau contact unele cu altele, încît inovațiile de limbă s-au putut propaga în toate direcțiile. În nici un caz nu putem admite că un amestec din aceleași elemente constitutive —

romani și traci la dreapta Dunării, și romani și geto-daci la stînga fluviului — ar fi putut produce, fără continuitate geografică, aceleași fenomene de limbă.

Din această dezvoltare convergentă a limbii române în epoca în care au apărut cele mai importante inovațiuni, s-a tras concluzia că limba strămână ar fi fost unitară, iar din această presupusă unitate s-a dedus că patria primitivă a românilor trebuie căutată pe o întindere teritorială redusă.

Am arătat în cele precedente (§ 110—111) mai întîi că unitatea relativă a limbii române se poate explica și altfel decît așezîndu-i pe români într-un „leagăn" limitat, și anume prin lipsa de centre orășenești în jurul cărora se dezvoltă de obicei dialectele, prin omogenitatea socială și contactul nivelator dus pe distanțe mari de păstorii migratori. [107] Dar limba strămână nici nu era de fapt atît de unitară, după cum s-ar părea, ci existau importante deosebiri regionale de grai. De asemenea am scos la iveală unele fapte din care putem deduce că strămînii locuiau pe o întindere teritorială mare, în Peninsula Balcanică și în nordul Dunării.

2. Din faptul că limba română aparține grupului de limbi balcanice, leagănul ei a fost așezat în Peninsula Balcanică. S-a insistat cu deosebire asupra marilor asemănări cu limba albaneză, care nu s-ar explica în românește decît dacă leagănul românilor ar fi fost în apropiere de leagănul albanez (prin D a c i a n o v a, cu Dardania).

Am arătat (§ 92) cum trebuie să înțelegem asemănările limbii române cu limbile balcanice. În cele mai multe cazuri avem a face cu inovații românești ale căror începuturi le găsim în limba latină. Dezvoltarea lor în sens „balcanic" se datorește contactului cu vecinii care, ca și noi, aveau aceeași „forma mentis" sud-est europeană, datorită acelorași influențe culturale, aceluiași fel de trai și aceleiași atitudini în fața unor evenimente istorice asemănătoare.

Calea normală de propagare de la o limbă la alta e cea a împrumutului. Pentru ca o expresie să ajungă de la un popor la altul, ajunge ca o parte a celor două popoare să fi fost în contact geografic; odată împrumutul realizat, el s-a putut propaga mai departe. A fost de ajuns ca un grup de români să fi trăit printre sau lîngă albanezi — care aveau aceeași structură socială ca strămoșii noștri — pentru ca un element albanez să treacă la acești români și, de la ei, la românii care nu mai locuiau în apropierea nemijlocită a albanezilor. Precum generalizarea cuvîntului *chior*, de origine turcească, în toată țara veche (cf. harta noastră nr. 10) nu însemnează că acest cuvînt a fost adus de turcii

care s-ar fi așezat pretutindeni în țară, tot astfel nu trebuie să ne închipuim că elementele albaneze ar fi fost aduse în România actuală de albanezi așezați între noi sau de români veniți din Peninsula Balcanică.

Dunărea n-a fost o piedică geografică pentru propagarea inovațiilor de limbă, precum ea nu împiedică nici astăzi ca românii din jurul Vidinului și din regiunile Timocului să vorbească același grai ca cei din Oltenia și din Banat.

3. Numirile topice sunt o dovadă peremptorie că cei ce le-au dat au locuit prin acele regiuni. Cînd forma lor e dezvoltată în consonanță cu legile fonologice ale limbii respective, știm că cei ce vorbesc acea limbă au locuit în tot cursul timpului prin acele părți: astfel, dacoromânii au locuit pe lîngă Crișuri pe vremea cînd *s* urmat de *i̯* din *Crisius* se prefăcea în *ș (Criș)*, iar aromânii nu locuiau, desigur, prea departe de Salonic, pe cînd *a*, *l* și *on* din lat. *Salona* se prefăcea în *ă*, *r* și *un*, în arom. *Sărună*.

Dimpotrivă, nici absența unor toponimice în consonanță cu legile fonologice, nici prezența unor nume de localități cu aspect fonologic străin nu dovedesc discontinuitate în locuirea acelor regiuni. Cu alte cuvinte, dacă în Grecia de miazănoapte un număr mare de nume de localități sunt de origine slavă, acest lucru nu însemnează decît că slavii, care au stăpînit un timp — destul de scurt dealtfel — aceste regiuni, au imprimat toponimiei grecești pecetea șederii lor prin acele locuri, și nicidecum că grecii au părăsit țara lor de baștină, fugind dinaintea slavilor năvălitori și că ar fi revenit mai tîrziu pe acele locuri, primind numele slav în locul celui grecesc, pe care îl uitaseră. Tot astfel, dacă unele nume vechi din Peninsula Iberică au astăzi o formă dezvoltată după legile fonologice arabe, nu după cele spaniole, aceasta nu dovedește că spaniolii au stat într-o vreme departe de acele localități ocupate de arabi, ci numai că numirea oficială, a cuceritorilor arabi, s-a impus și a fost primită și de localnicii ibero-romani, care au dat-o uitării pe cea veche (§ 125).

Așa s-a întîmplat și cu numele locale care la noi au fonetism slav. Slavii cuceritori au impus autohtonilor cuceriți pe ambele maluri ale Dunării numele date de ei *(Dîmbovița, Ialomița* etc.) sau modificate după legile fonologiei lor *(Mureș, Someș, Drava, Kulpa, Una* etc.)

Dacă n-ar fi așa, ar trebui să ajungem la concluziile cîtorva învățați unguri și bulgari, care se contrazic în mod atît de izbitor. Cei dintîi, avînd interese de ordin politic să ne prezinte ca veniți din Peninsula Balcanică după așezarea lor în Ardeal, contestă continuitatea noastră din cauză că toponimia ardeleană n-ar păstra numele antice cu fone-

LICEUL „GHEORGHE LAZĂR" BIBLIOTECA BUCUREȘTI

tism românesc. Bulgarii, cărora nu le convine să ne știe cu drepturi istorice în țara lor, cred, dimpotrivă, că „pour un esprit non prévenu, il est clair qu'une population romane n'aurait pu vivre en Mésie après le VII-e siècle sans laisser de trace" (MUTAFČIEV). Dar dacă n-au fost nici în România de azi, cum cred ungurii, nici în Peninsula Balcanică, cum cred bulgarii, unde erau românii în veacul de mijloc?

Faptul de la care trebuie să plece oricine studiază începuturile poporului român este următorul: regiunile de la cursul inferior al Dunării și al afluenților ei erau locuite la sfîrșitul evului vechi de o populație romanică sau romanizată. În aceste regiuni apar astăzi românii, care vorbesc o limbă romanică. Toponimia, onomastica și unele împrumuturi la bulgari și sîrbi dovedesc existența românilor în evul mediu prin regiuni locuite azi de slavi în Peninsula Balcanică. Pînă la proba contrară, trebuie să considerăm, deci, pe români ca urmașii romanilor pe locurile unde se găseau odinioară și unde îi regăsim și astăzi — cu revărsări dincolo de limitele de pe vremea Imperiului Roman — după un hiat în istorie de cîteva secole. Trecutul românilor în tot timpul de cînd romanii dispar din istorie și pînă la primele știri istorice despre români, se poate compara — după o frumoasă asemănare a lui WIRTH — cu acele pîraie subterane care intră în stîncile unor regiuni calcaroase, pentru ca să reapară mult mai tîrziu, cu aceeași apă limpede, fertilizînd împrejurimile.

Istoria, arheologia, etnografia și lingvistica trebuie să meargă mînă în mînă spre a ne face să înțelegem dezvoltarea poporului român în epoca parcursului său subteran.

„Die Rumänen sind — spune A. WIRTH, în cartea sa *Der Balkan* (ed. 4, 1924) — die zäheste Rasse der Erde, selbst die Kinder Israels nicht ausgenommen. Juden gab es immer, aber die Rumänen waren... acht bis neun Jahrhunderte verschwunden. So völlig verschwunden, wie gewisse Bäche im Schwäbischen Jura und im Karst, die meilenlang unterirdisch fliessen. Plötzlich aber, im dreizehnten Jahrhundert, tauchen die Rumänen wieder auf, und diesmal bleiben sie. Seitdem haben sie um sich gegriffen, wie eine grosse Wasserflut, eine schier uferlose Überschwemmung bildend. Sie lebten ausser unter eigener unter nicht weniger als fünf fremden Flaggen, aber kein Herrenvolk ist imstande gewesen, sie zu Boden zu drücken. Im Gegenteil: sie drücken auf ihre Herren"[108]. (Citat de TH. CAPIDAN, în DR., IV, p. 1271—72.)

Dacă istoricii și cronicarii nu pomenesc de români — nici la nord, nici la sud de Dunăre — veacuri multe, e fiindcă izvoarele nu văd starea, ci mișcarea, fiindcă existența românilor în aceste regiuni unde se găseau din vechime era ceva firesc, ce nu trebuia relevat. Tot astfel nu se pomenește, pînă tîrziu, nimic despre albanezi, băștinași în regiunile locuite de ei. În cronici se notau e v e n i m e n t e l e, nu curgerea uniformă a vremii; invaziile popoarelor nouă, nu stăruirea celor autohtone; războaiele, nu viața pașnică; organizațiile de state nouă, nu lipsa de organizație a celor cuceriți. Întîiele

ştiri despre români apar abia cînd încep şi ei să se mişte, cînd se răscoală, iau parte la expediţii războinice sau au oarecare legătură cu anumite personalităţi istorice.

TH. CAPIDAN *(Romanitatea balcanică*, 1936, p. 41) accentuează cu drept cuvînt că şi realităţile demografice actuale ne împiedecă să-i căutăm pe vechii români pe un teritoriu atît de mic ca provincia Dardania. „Aceste realităţi ne arată că astăzi toţi bulgarii cu toţi grecii şi cu toţi albanezii, adunaţi la un loc, nu dau numărul românilor din Dacia şi din sudul Dunării. Dacă noi românii ajungem la 14 1/2 milioane de suflete, grecii, bulgarii şi albanezii laolaltă abia ajung la 13 milioane. Această proporţie trebuie să se fi păstrat în oarecare măsură şi în veacurile de mijloc. Deoarece, dacă este adevărat că românii din Dacia, cu timpul, şi-au putut asimila unele elemente alogene, în schimb, vlahii din sudul Dunării care roiau cu turmele în toată Peninsula, începînd din Dalmaţia pînă la Marea Egee şi din Balcani pînă în Peloponez, în cea mai mare parte au fost deznaţionalizaţi. În condiţiunile acestea, oricare ar fi natura consideraţiunilor lingvistice, pare lucru de neadmis ca strămoşii unui popor, care reprezintă sinteza celor mai puternice tulpini din Dacia şi Peninsulă, să fi rămas cu aşezările într-un teritoriu atît de redus, cum este triunghiul Scopie-Niş-Sofia, ceea ce ar corespunde cu ţinutul cuprins între Sibiu-Turda-Braşov, iar ceilalţi mai puţin numeroşi, să fi ocupat Dacia cu întreaga Peninsulă Balcanică."

130. Cucerirea Peninsulei Balcanice a fost o necesitate pentru Roma, care trebuia să-şi asigure drumul spre Asia mică. Subjugarea dacilor a fost mai mult o măsură de ordin strategic: Dacia Traiană avea să fie un mare şi puternic cap de pod care să consolideze cucerirea Peninsulei Balcanice dinspre nord, atunci cînd dacii deveniseră din ce în ce mai ameninţători.

Dintre toate invaziile care s-au revărsat asupra sud-estului european şi pe care daco-traco-geţii le-au suportat relativ uşor, una singură le-a fost fatală, cea venită de la vest, a romanilor. Ea a schimbat dintr-odată înspre Roma orientarea culturală, îndreptată pînă atunci spre Elada, şi a produs evenimentul cel mai greu în urmări în istoria unui neam: pierderea limbii materne şi înlocuirea ei cu o limbă nouă.

Urmaşii lui Burebista şi ai lui Decebal n-au putut rezista armatelor disciplinate, forţei imperialismului conştient roman, prestigiului imens al Romei şi mijloacelor ei încercate şi perfecţionate într-o lungă epocă de cucerire, de colonizare şi deznaţionalizare a provinciilor. Peste o veche cultură daco-geto-tracă, cu influenţe greceşti şi cu puternice aderenţe orientale, s-a grefat civilitaţia apuseană a Romei. În locul caselor de bîrne sau de leasă împletită din nuiele, aşezate lîngă un izvor sau pîrîiaş de munte, răsăriră, ca din pămînt, temple măreţe, uriaşe amfiteatre şi apeducte măiestre; în locul potecilor şerpuitoare, călcate de piciorul încălţat în opinci al autohtonilor, s-au clădit străzile largi şi pietruite ale inginerilor romani. Deodată cu ele, limba celor ce stăpîneau lumea fu primită de neamurile tracilor, dacilor şi geţilor. „Pentru

ca o limbă să se generalizeze", zice A. MEILLET *(Linguistique*, p. 118 și 120) „e necesar și de ajuns ca ea să servească de suport unei civilizații... Cu cît domeniul e mai vast, cu atît sunt mai importante relațiunile între oamenii care-l locuiesc, cu atît trebuința unei limbi comune se face mai simțitoare, iar expansiunea limbii civilizației și a puterii politice devine mai ușoară și mai repede".

Romanizarea Daciei în scurtul răstimp cît a ținut dominația romană, e, pentru L. HAHN, cea mai elocventă dovadă despre marea aptitudine pe care oamenii din popor, de rasă diferită — mai ales asiatici și sirieni — o aveau de a converti la romanism neamurile cucerite: „Ubicunque vicit Romanus, habitat" [109], vorba lui SENECA. PATSCH crede că în cei 160 de ani de stăpînire romană s-a desfășurat în Dacia „ o viață culturală romană de o intensitate extraordinară". Recordul de iuțeală în schimbarea caracterului provinciei Dacia nu se poate asemăna decît cu stările ce se pot observa în epoca noastră în America de nord. Precum în noul continent cele mai deosebite neamuri și-au uitat în cîteva generații limba și și-au renegat originea, spre a primi cu mîndrie calitatea de cetățeni americani și spre a vorbi de bună voie limba engleză, tot astfel conștiința vie a aparținerii la marele Imperiu și covîrșitoarea civilizație apuseană au putut produce în acel timp adoptarea limbii latine pînă în păturile adînci ale populației autohtone. Nu trebuie să uităm nici prestigiul de care s-a bucurat la noi totdeauna tot ce e străin. Dacă considerăm cît de ușor învață românul alte limbi și privim numărul de cuvinte împrumutate de români — în măsură mai mare decît o cerea economia internă a limbii — de la slavi, în epoca în care au stat subt influența lor și, mai tîrziu, de la unguri în Ardeal; dacă privim devastările pe care le face, la țară, imitarea graiului orășenesc, considerat ca mai „ales", și vedem cum gazetarii și mulți dintre scriitorii noștri mai tineri își împestrițează scrisul cu neologisme primite fără nici un simț de respect pentru tradiție — vom înțelege că mirajul civilizației romane și romanizarea impusă printr-o conștientă și organizată acțiune de colonizare au dus în mod necesar pe strămoșii noștri (a căror fire am moștenit-o) la o însușire repede a limbii stăpînitorului roman.

Mai e și alt lucru. O limbă flexionară atît de nuanțată ca cea latină a fost adoptată, în provinciile cucerite, de o populație cu o conștiință lingvistică foarte diferită și prinzînd numai vag nuanțele ei. În gura popoarelor alogene romanizate, latina păstra ce avea mai banal, ea era o limbă sărăcită, „ad usum omnium" (W. v. WARTBURG). Totuși, chiar și acest „instrument comod, bun pentru toate mînile", cum îl

numește MEILLET, latina vulgară, servea la răspîndirea unei civilizații binefăcătoare, la mărirea orizonturilor de-a lungul unor admirabile căi de comunicație și la acea ordine care cumpănea independența pierdută. Populația băștinașă trăise înainte de romanizare într-o fărămițare mare, ducînd o viață pur regională. Toți se găseau într-o neliniște continuă, pricinuită de luptele interne și cele cu dușmanii din afară. Roma era sinonim cu ideea de stabilitate. Tot ce ținea de domeniul culturii și toată terminologia legată de viața de toate zilele a devenit latin; numai vocabularul țăranului-păstor păstra urmele limbii vechi (W. v. WARTBURG).

Nu vom greși, deci, cînd vom admite că după un secol și jumătate de dominațiune romană, Dacia Traiană, cel puțin în regiunile în care colonizarea era intensă, era, ca limbă, de fapt romană.

Procesul de romanizare în provinciile estice l-a descris în mod magistral L. HAHN în *Rom und Romanismus im Griechisch-römischen Osten* (1906). Dăm în cele următoare un scurt rezumat:

Romanizarea nu trebuie să ne mire într-o epocă în care „orice funcționar sau ofițer își putea permite orice, cînd un centurion sau un lictor reprezenta majestatea poporului roman". Omul simplu primea prin contactul cu soldații, negustorii, portăreii, perceptorii, expresiile latine din limba ostășească, juridică, negustorească. Poziția veteranilor era privilegiată în colonii. (Așa se explică sensul general — ieșit din sfera termenilor ostășești — pe care *veteranus* > *bătrîn* îl are în românește.) Pe timpul republicii, învingătorii romani romanizau fără scrupule; subt împărați, romanizarea se realiza prin inflația elementului roman în estul european. Roma, capitala, cu împăratul și senatul ei, influențează de departe. Claudius cere de la cetățenii romani să știe latinește. Puterea nescăzută a romanilor, cu toate pierderile mari în războaie, stă tocmai în cîștigarea de elemente nouă romane. Serviciul îndelungat militar, fiind o chezășie a romanizării, face ca numărul cetățenilor recrutați din soldații legiunilor și al veteranilor din auxilia să sporească. Plinius cel tînăr e mulțumit cu cîștigul realizat pentru romanitate din liberarea sclavilor. Aceștia uitau repede originea lor și încercau, prin asimilare, să apară ca adevărați romani. Din ei se recruta, pe vremea împăraților, o parte a funcționărimii. „Conștiința că ai devenit un membru integral al națiunii privilegiate și că te poți bucura de situația și favorurile ei trebuie să fi exercitat o mare influență asupra mentalității celor ce se mîndreau cu titlul de *civis romanus*". Și Paulus — singurul apostol cu nume roman — se simte cetățean roman și beneficiază de drepturile ce decurg din această calitate. Prin el, creștinismul primește o infiltrație civică și se accmodează la mentalitatea arică.

Soldații — care se simțeau romani — întrebuințați la clădiri, în fabrici, la paza prizonierilor și întemnițaților, răspîndeau limba latină și la țară. Mai ales o făceau soldații din provincii, care se credeau superiori provincialilor, avînd o foarte dezvoltată mîndrie națională și considerîndu-se ca reprezentanții romanității. Ei cîștigau dreptul de cetățenie după un serviciu de 25 de ani.

Influența romanizatoare a oastei — mai întîi în apropierea garnizoanelor și a castrelor — se vede mai ales în Dacia. Inscripțiile sunt în marea lor majoritate latine.

Tot așa în Moesia, Tracia nordică și Panonia.[110] Oștirea, cu influența ei romanizatoare, rupe nordul Peninsulei Balcanice de subt influența grecească și îl întoarce spre Roma.

Romanizarea Daciei s-a putut face atît de repede și fiindcă ea coincide cu momentul celei mai mari expansiuni a romanismului. Plutarh spune că pe vremea lui Traian aproape toți oamenii întrebuințau limba Romei.

Urmărirea pe inscripții a părinților cu nume dacic avînd copii cu nume roman, făcută cu atîta grijă de V. PÂRVAN, este, desigur, un indiciu despre progresul evident al romanizării biruitoare, dar el se raportă mai mult la clasele sociale suprapuse, care așezau inscripții pe morminte și la care felul de a-și boteza copiii ca stăpînitorii poate să fi fost și o chestiune de modă. Mai important e faptul că avem urme arheologice despre așezări romane *la țară*: „numai în județul Romanați s-au descoperit pînă acum urmele a 35 de sate romane" (C. C. GIURESCU).

131. Cea din urmă dintre provinciile romane, Dacia fu părăsită cea dintîi. Istoricul PATSCH, în ale sale *Beiträge* (II, 1925, p. 206—43), ne arată imposibilitatea de a păstra pentru Roma această provincie hărțuită de vecinii care cereau un „spațiu vital". Marc Aureliu suportă acel *bellum germanicum et sarmaticum*, despre a cărui greutate ne putem face o idee din faptul că iasigii făcuseră în Dacia, Panonia și, probabil, în Moesia, 100.000 de prizonieri, pe care trebuie să-i restituie la încheierea păcii. Subt Maximius (235—238) au fost alungați dacii liberi și sarmații năvălitori, iar în 245 fu respinsă invazia carpilor, cu care avea să lupte din nou Decius (245—251). La 251 îl bat pe acesta și-l omoară goții, care în 269 se revarsă peste țările balcanice.

În astfel de împrejurări, Dacia nu mai era de ținut. Claudiu (270) se gîndea s-o părăsească, iar Aurelian — împăratul care se îngrijise de recîștigarea altor provincii pierdute — renunță la politica de prestigiu și evacuă provincia, pentru ca să poată reface Peninsula Balcanică devastată. El cedă goților, după o victorie, locurile din nordul Dunării, sperînd să-i abată astfel de la regiunile sud-dunărene, care trebuiau refăcute după grelele suferințe cășunate de invazii și de ciuma ce ajunsese la un punct culminant în anii 251, 261 și 270. Deci retragerea din Dacia n-a fost dictată de motive umanitare, ci de o politică realistă și de considerații strategice, precum le întîlnim la marii comandanți din toate timpurile: evacuarea regiunii prea expuse și așezarea oștirilor pe o linie strategică ușor de apărat, în dosul căreia forțele puteau fi reorganizate. „Prin părăsirea Daciei a fost salvat Imperiul" (C. DAICOVICIU).

Oricît de paradoxal s-ar părea, **evacuarea Daciei** de armată și oficialitate și lăsarea ei pradă barbarilor a fost una din cauzele care au favorizat menținerea romanismului în stînga Dunării. Dacă Roma ar fi opus aici o rezistență armată, năvălitorii ar fi distrus populația

romană, trecînd peste ea, precum un ciclon trece peste un dig prea slab, măturînd tot ce i se opune în cale. Retrase în Dacia Aureliană, armatele imperiale găseau pe Dunăre o linie de apărare de primul rang, iar în Peninsula Balcanică un *hinterland* cu mari resurse; de asemenea, drumul spre Asia Mică asigurat. Pe întinderea mare a provinciei lăsate, în nordul fluviului, în stăpînirea năvălitorilor, aceştia aveau loc să se răspîndească în toate direcţiile; ei nu mai puteau izbi cu atîta putere, precum valurile mării se pierd pe o întinsă plajă nisipoasă. Setea de teritoriu a barbarilor era astîmpărată pentru un timp oarecare. Mulţi dintre cei ce au plecat cu legiunile vor fi nutrit nădejdea că se vor reîntoarce în Dacia, pe care o inscripţie pe o monedă o numeşte „cea fericită" *(Dacia felix)*. Mama viitorului împărat Galienus (311), plecînd din Transilvania de azi, s-a refugiat dinaintea invaziilor carpilor dincolo de Dunăre, dar s-a aşezat într-un loc de lîngă ţărmul ei drept, gata să se înapoieze imediat ce situaţia politică s-ar fi schimbat şi rămînînd cu ochii aţintiţi asupra provinciei părăsite, pe care o regreta şi spre care o trăgea inima (PATSCH).

Cei mulţi, ţăranii şi sărăcimea, au rămas desigur în ţară şi după evacuarea oficială. Nici n-ar fi avut cum să-i încapă Dacia lui Aurelian, în provincia din sudul Dunării.

Experienţa din ultimul război mondial ne arată şi ea cum trebuie înţelese evacuările decretate de stăpînire. Ele atingeau armata şi funcţionărimea şi pe cei ce trăiau pe urmele lor sau pe cei ce-şi temeau bogăţiile; săracilor nu le cădea greu să ia asupra lor tot riscul invaziilor, *fiind cei dintîi care jefuiau ceea ce fugarii nu puteau duce cu sine*. Evacuările totale existau numai în rapoartele oficiale, menite să liniştească pe cei de la centru, şi în fantazia celor cuprinşi de panică. Cînd această spaimă colectivă trecea, mulţi se întorceau la vetrele părăsite. „O plecare în masă, zice ZEILLER *(Origines chrétiennes*, p. 39), ar fi fost inexecutabilă fără de război. Goţii, înaintea cărora se retrăgeau romanii, n-ar fi admis o evacuare a întregii populaţiuni civile. Dacă această populaţiune se acomoda noului regim, Aurelian n-avea nici un motiv să se arate mai intransigent decît ea. De fapt, nici AURELIUS VICTOR, nici autorul Epitomului ce i se atribuie adesea, nici ZOSIM, nici ZONARAS nu coroborează mărturia lui EUTROPIUS şi a celorlalţi istorici. Înclinăm, deci, a crede că Dacia n-a fost evacuată complet în anul 275". Nu se părăseşte o provincie atît de frumoasă ca Dacia, observă cu drept cuvînt FRIEDWAGNER, care invocă — referindu-se la JUNG — analogia provinciilor Noricum şi Vindelicia, unde stăpînirea romană durase de trei ori mai mult decît în Dacia. „Deşi la 488 a fost dată porunca pentru

părăsirea acestor provincii și e vorba, în știrile istoricilor, de toți locuitorii *(universi)* care ar fi ascultat de ordinul dat, știm că mulți dintre ei rămaseră locului. Nici oficialitatea n-avea interes să insiste prea mult asupra evacuării, îndată ce era acoperită și nu mai avea răspundere. Astfel, încă în secolul al IX-lea se mai găseau, în număr mare, țărani care vorbeau o limbă romanică pe moșiile mănăstirii St. Emmerau în Regensburg și St. Peter în Salzburg, trăind în satele lor („vici romanisci") și lăsînd în toponimie atîtea urme netăgăduite despre existența lor: *Lentia* > *Linz*, *Batava* (Castra) > *Passau* etc.

„N-au fugit nici galo-romanii în fața francilor, scrie C. C. GIURESCU, n-au fugit nici italienii în fața goților și apoi a longobarzilor, n-au fugit, mai tîrziu, sîrbii, grecii și bulgarii în fața turcilor. N-am fugit nici noi în fața tătarilor... În Moesia găseau un pămînt mai sărac, în schimb aceleași primejdii, aceeași nesiguranță ca acasă, în plus perceptorul roman. Dealtfel, chiar armata care trebuia să-i apere de barbari însemna asemenea sarcini și asemenea obligații... încît acești locuitori preferau o năvălire a barbarilor unei staționări în mijlocul lor a armatei imperiale. Ne-o spune lămurit scriitorul LYDUS, referindu-se la epoca mai tîrzie a lui Iustinian". Ce însemnau abuzurile unui militarism excesiv se vede din multele și violentele răscoale ale populației autohtone din Peninsula Balcanică împotriva stăpînitorului roman, mai ales cînd recrutările forțate începuseră să se facă și între băștinași.

„Die Landbevölkerung und die niederen Schichten der städtischen blieben im Lande... In das herrenlose Gebiet strömten die Grenzstämme ein und traten an die Stelle der romanischen Oberschicht, die abgezogen war" (F. ALTHEIM, *Die Soldatenkaiser*, 1938, p. 103) [111]. „Im Bereiche der ehemaligen Provinz Dazien trafen die Gepiden noch Reste der eingesessenen romanischen Bevölkerung an. Wie Z. B. in Rhätien und Noricum werden auch hier nach Aufgabe der Provinz wesentlich nur die besitzenden Klassen ausgewandert, die Ärmeren, insbesondere die an die Scholle gefesselten Bauern der Grossgrundbesitzer zurückgeblieben sein" (L. SCHMIDT, *Die Ostgermanen*, 1934, p. 544 [112].„... Daraus ergibt sich die wichtige Schlussfolgerung, dass die Latinität der trajanischen Kolonisationsperiode hier (in Siebenbürgen) nie erloschen ist, sondern dass sie im Munde der bäuerlichen Bevölkerung, unbeeinflusst von den städtischen Zentren, durch all die Jahrhunderte erhalten geblieben ist" (G. ROHLFS, *Arhiv f.d. Studium d. neueren Sprachen*, vol. 175, p. 35) [113]. „Pas de déromanisation de la Roumanie actuelle au début du moyen âge, pas de réromanisation médievale par les roumains partant de la rive sud du Danube" (O. J. TUULIO, *Neuphilologische Mitteilungen*, vol. 89, p. 99). „Die Frage, ob die Rumänen alle erst im Mittelalter vom Balkan herübergekommen seien, oder ob Rumänien immer eine weingstens zum Teil romanische Bevölkerung gehabt hat, beantwortet PUȘCARIU meines Erachtens schlagend im Sinne der zweiten Alternative", [114] scrie W. v. WARTBURG în *Zeitschrift f. rom. Philologie*, 1937, p. 98. Același autor vorbește despre continuitatea românilor în opera sa *Die Entstehung der romanischen Völker* (1939, p. 157—159), din care dăm, în traducere românească, unele părți: „Nimic nu ne îndreptățește să presupunem că ordinul lui Aurelian ar fi fost urmat de întreaga populație. Așa ceva ar fi în contrazicere cu tot ce știm despre persistența coloniilor romane în regiunile evacuate... Romanii dunăreni și balcanici părăsiră mai tîrziu, dinaintea cetelor de barbari ce năvăleau mereu, numai șesurile bogate și ro-

ditoare, retrăgîndu-se în văile împădurite și prin pășunile neumblate din munți.' Ei deveniră păstori, în vecinică mișcare, trăind după produsul turmelor lor... și ducînd o viață aspră, nesigură și plină de privațiuni, dar lipsită și de orice moliciune. Nu vom enumera toate neamurile care s-au revărsat peste ținuturile locuite de romanii răsăriteni... Cei mai mulți barbari veneau, erau un timp oarecare clasa conducătoare, și dispăreau apoi iarăși... Pentru bizantini, care singuri s-au îngrijit să lase o amintire urmașilor despre evenimentele vremii, numai aceste neamuri războinice și cuceritoare erau vrednice de amintit. Despre romani ei vorbesc rar sau nu pomenesc nimic... Lipsa urmelor arheologice este de la sine înțeleasă la un popor de păstori." *

132. Majoritatea învățaților — istorici și lingviști — sunt de acord în a admite că o parte a populației autohtone a continuat să rămînă în Dacia Traiană și după evacuare provinciei de Aurelian, pe la 270 d. Chr. Mai puțini sunt cei ce cred că această populație s-a putut păstra cu limba ei romanică în lunga epocă de năvăliri și că din ea ne-am trage noi, dacoromânii, că între noi și coloniștii lui Traian ar exista o **continuitate**.

Într-adevăr, dacă privim în alte părți, vedem cum, deodată cu decăderea Imperiului roman, care de acum se accentua din ce în ce mai mult, romanitatea regiunilor periferice începe să se stingă. Toată fășia întinsă a Africii de nord, începînd în dreptul Peninsulei Iberice și sfîrșind în dreptul Sardiniei, s-a pierdut de timpuriu pentru romanism (pentru ca abia de curînd să fie romanizată prin colonizări de francezi, spanioli și italieni). În nord, nu numai în insulele britanice (care nu fuseseră niciodată romanizate complet), ci și în regiunile ocupate de germani, limba romană s-a stins; s-a conservat doar în cîteva insule mici, adăpostite în munții retoromani.

În Europa centrală, în Panonia și Noricum, romanii au fost deznaționalizați. Numai în sud-estul european, romanitatea s-a păstrat pînă azi și a cucerit cu timpul regiuni întinse. Hărțile nr. 25—26, reproduse

---

* Cf. și K. JABERG, *Vox Romanica* V (1940), p. 75: „Aș vrea să subliniez numai unul din rezultatele cele mai importante ale hărților ALR: ele fac să apară ca absolut exclusă deromanizarea totală a Daciei în urma cunoscutului edict al lui Aurelian. Hărțile publicate și comentate de PUȘCARIU în 1936 și 1938 sînt grăitoare. Cum s-ar fi putut menține elementele latine în special în nord-vestul României actuale, dacă românii ar fi re-imigrat din Moesia?" [Kuen].

Dealtfel, arheologul K. Horedt a arătat *(Eine lateinische Inschrift des 4. Jahrhunderts aus Siebenbürgen*, în *Anuarul Institutului de studii clasice al Universității Regele Ferdinand I, Cluj-Sibiu*, vol. IV, Sibiu, 1941) că inscripția EGO ZENOVIUS VOTUM POSUI, găsită, în urmă cu 165 de ani, la Biertan în Transilvania, dovedește că în sec. IV —deci după evacuarea oficială a Daciei — în inima acestei provincii locuia **o populație creștină vorbind latina** [Kuen].

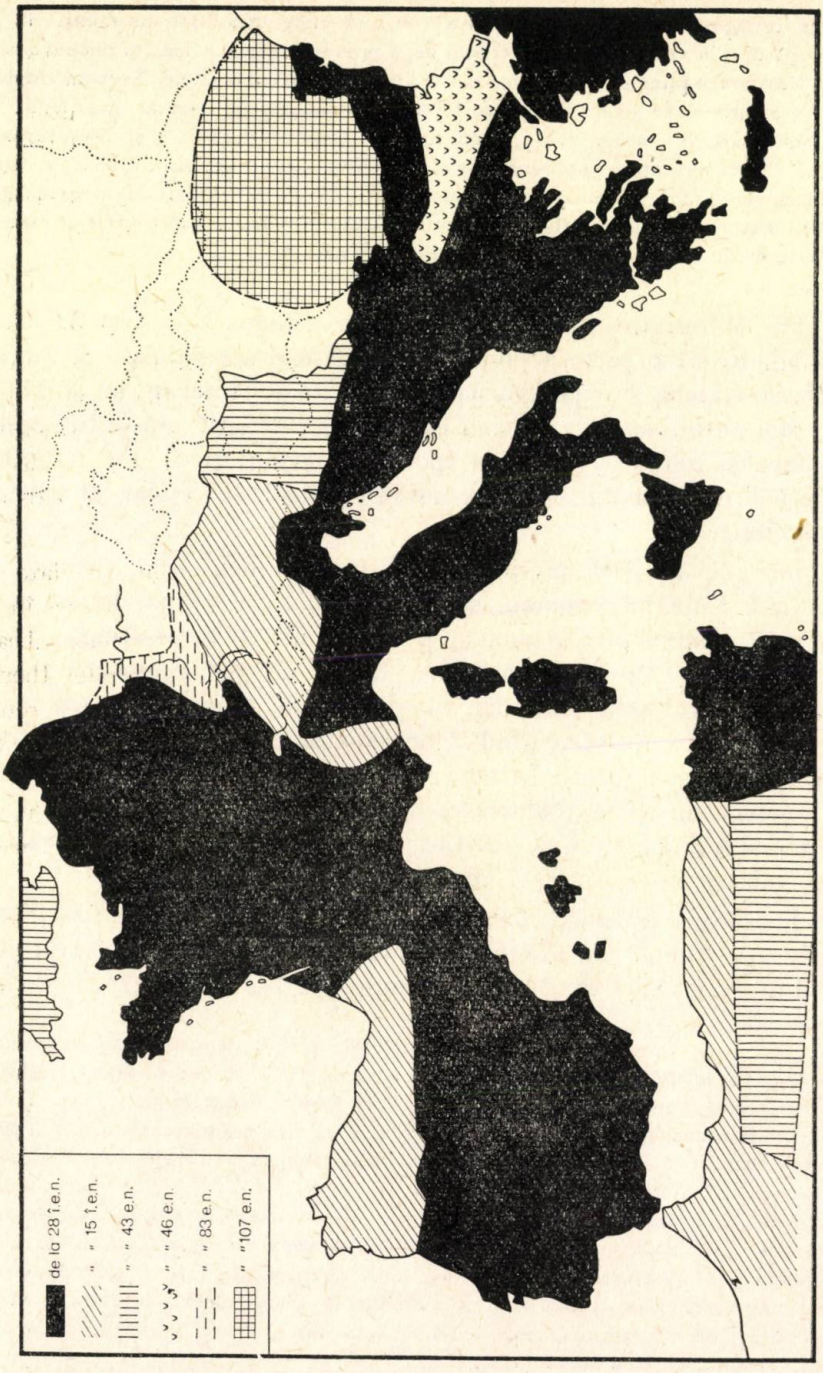
de la 28 i.e.n.
" " 15 i.e.n.
" " 43 e.n.
" " 46 e.n.
" " 83 e.n.
" "107 e.n.

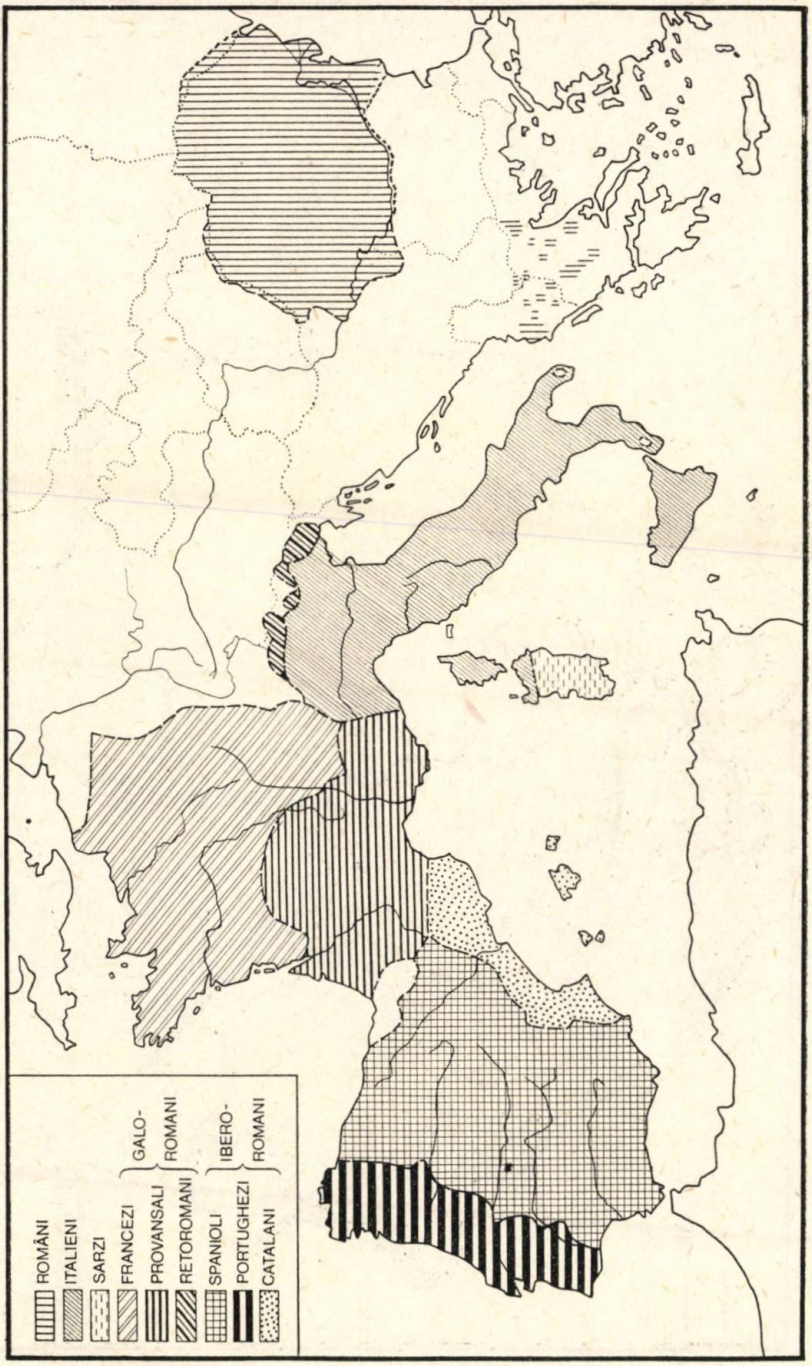
ROMÂNI
ITALIENI
SARZI
FRANCEZI
PROVANSALI
RETOROMANI
GALO-ROMANI
SPANIOLI
PORTUGHEZI
CATALANI
IBERO-ROMANI

Harta 26

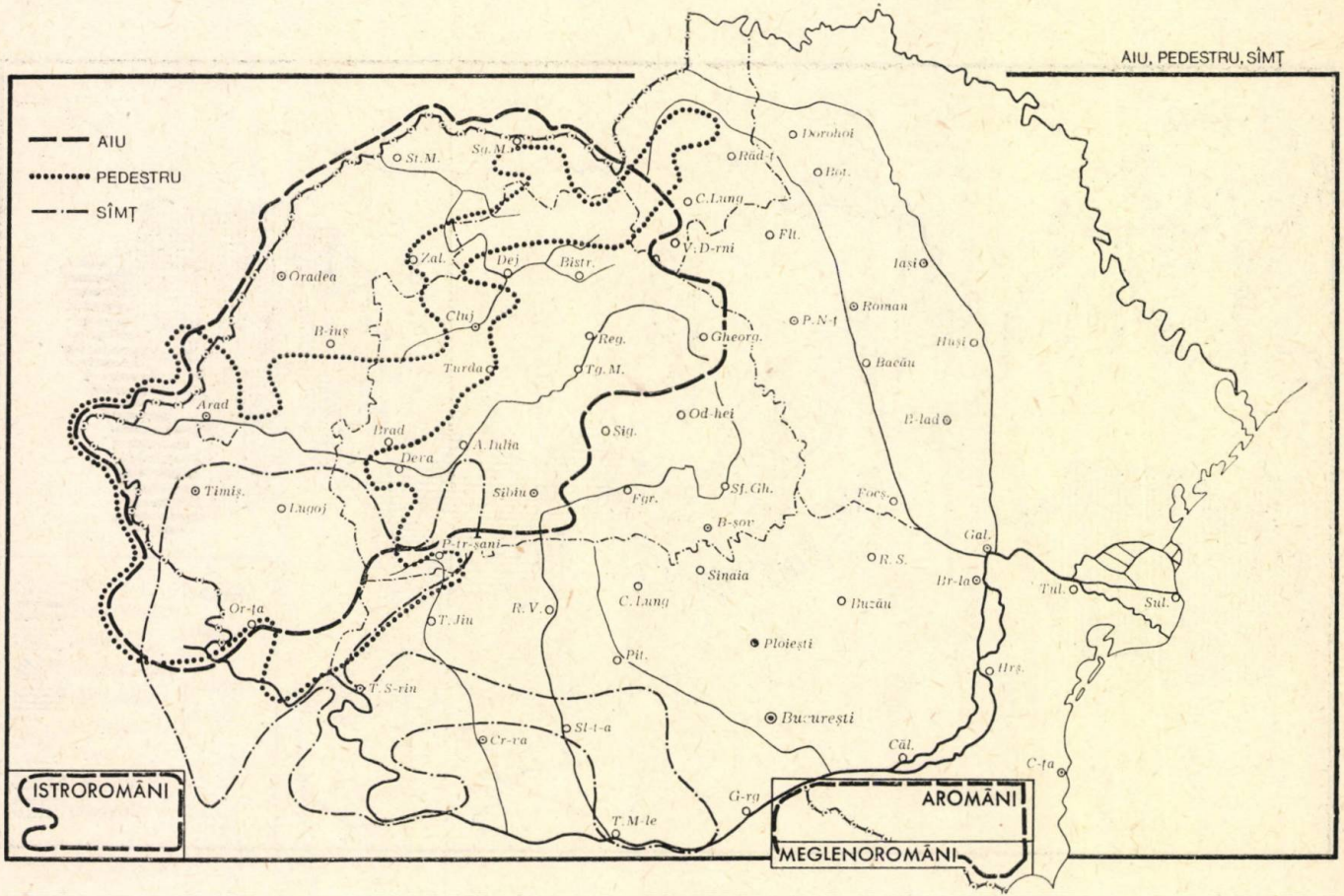
AIU, PEDESTRU, SÎMȚ
AIU
PEDESTRU
SÎMȚ
St.M.
Sa.M.
Dorohoi
Rad-i
Bot.
C.Lung
Flt.
V.D-rni
Iași
Zal.
Dej
Bistr.
Oradea
Cluj
Roman
P.N-t
B-ius
Reg.
Gheorg.
Huși
Turda
Tg.M.
Bacău
Arad
Od-hei
B-lad
Brad
Sig.
A.Iulia
Dera
Timiș.
Lugoj
Sibiu
Fgr.
Sf.Gh.
Focș.
B-șov
Gal.
P-tr-sani
R.S.
Sinaia
Br-la
Tul.
Sul.
C.Lung
Buzău
Or-ța
T.Jiu
R.V.
Ploiești
Pit.
Hrș.
T.S-rin
București
Sl-t-a
Cr-ra
Căl.
C-ța
G-rg
T.M-le
ISTROROMÂNI
AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI

Harta 27

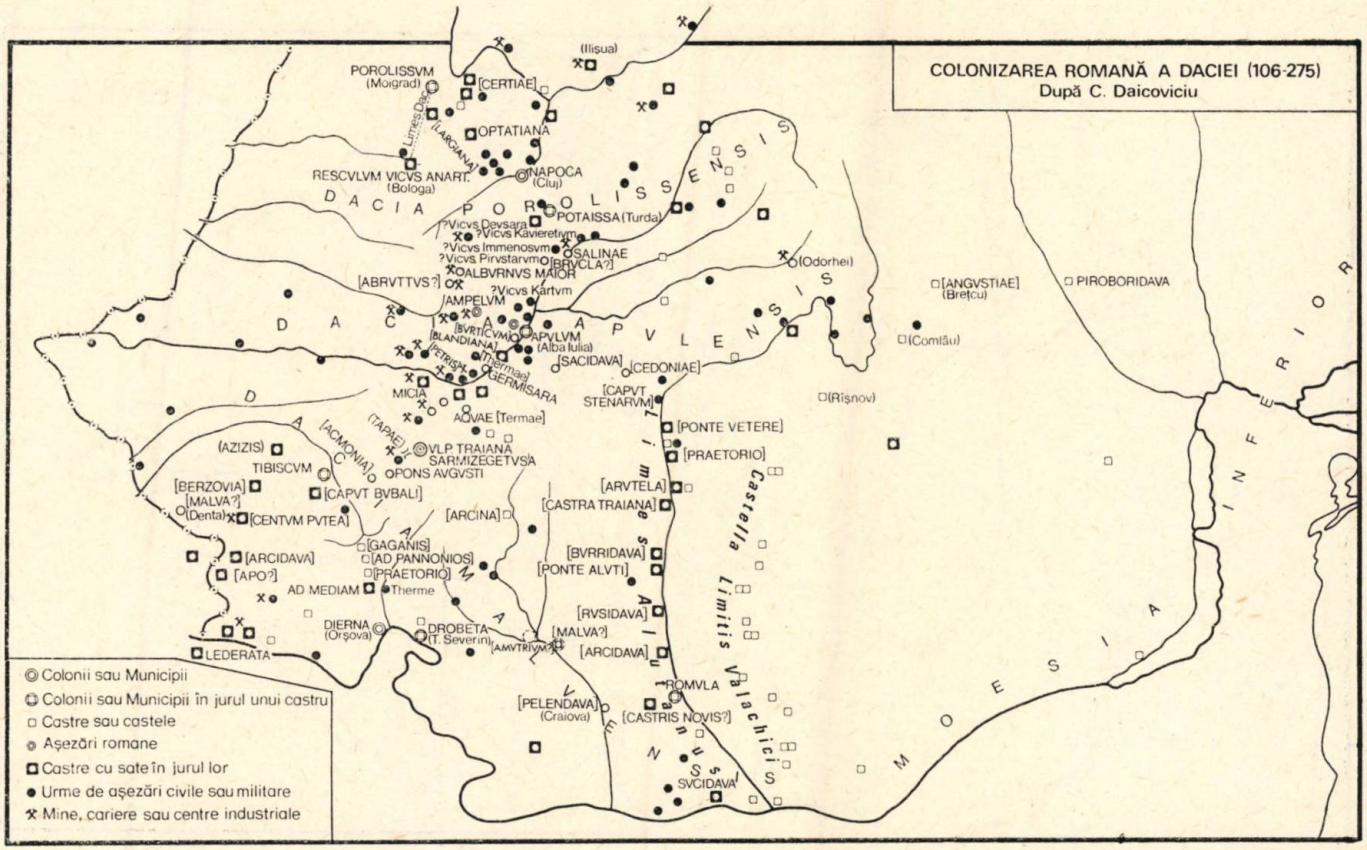
COLONIZAREA ROMANĂ A DACIEI (106-275)
După C. Daicoviciu
POROLISSVM (Moigrad)
[CERTIAE]
(Ilişua)
OPTATIANA
[LARGIANA]
RESCVLVM VICVS ANART. (Bologa)
NAPOCA (Cluj)
DACIA POROLISSENSIS
POTAISSA (Turda)
?Vicvs Devsara
?Vicvs Kavieretivm
?Vicvs Immenosvm
?Vicvs Pirvstarvm
SALINAE
[BRVCLA?]
ALBVRNVS MAIOR
[ABRVTTVS?]
?Vicvs Kartvm
AMPELVM
DACIA APVLENSIS
[BVRTICVM]
APVLVM (Alba Iulia)
[BLANDIANA]
[PETRIŞ]
(Thermae)
GERMISARA
[SACIDAVA]
[CEDONIAE]
[CAPVT STENARVM]
MICIA
AQVAE [Termae]
(TAPAE)
VLP TRAIANA SARMIZEGETVSA
PONS AVGVSTI
(AZIZIS)
TIBISCVM
[ACMONIA]
[BERZOVIA]
[MALVA?]
(Denta)
[CENTVM PVTEA]
[CAPVT BVBALI]
[ARCINA]
[GAGANIS]
[AD PANNONIOS]
[PRAETORIO]
[ARCIDAVA]
[APO?]
AD MEDIAM
Therme
DIERNA (Orşova)
DROBETA (T. Severin)
[AMVTRIVM?]
[MALVA?]
[ARCIDAVA]
LEDERATA
[PELENDAVA] (Craiova)
ROMVLA
[CASTRIS NOVIS?]
SVCIDAVA
[PONTE VETERE]
[PRAETORIO]
[ARVTELA]
[CASTRA TRAIANA]
[BVRRIDAVA]
[PONTE ALVTI]
[RVSIDAVA]
Limes Alutanus
Castella Limitis Valachicis
(Odorhei)
[ANGVSTIAE] (Breţcu)
PIROBORIDAVA
(Comlău)
(Rîşnov)
MOESIA INFERIOR
Colonii sau Municipii
Colonii sau Municipii în jurul unui castru
Castre sau castele
Aşezări romane
Castre cu sate în jurul lor
Urme de aşezări civile sau militare
Mine, cariere sau centre industriale

Harta 28

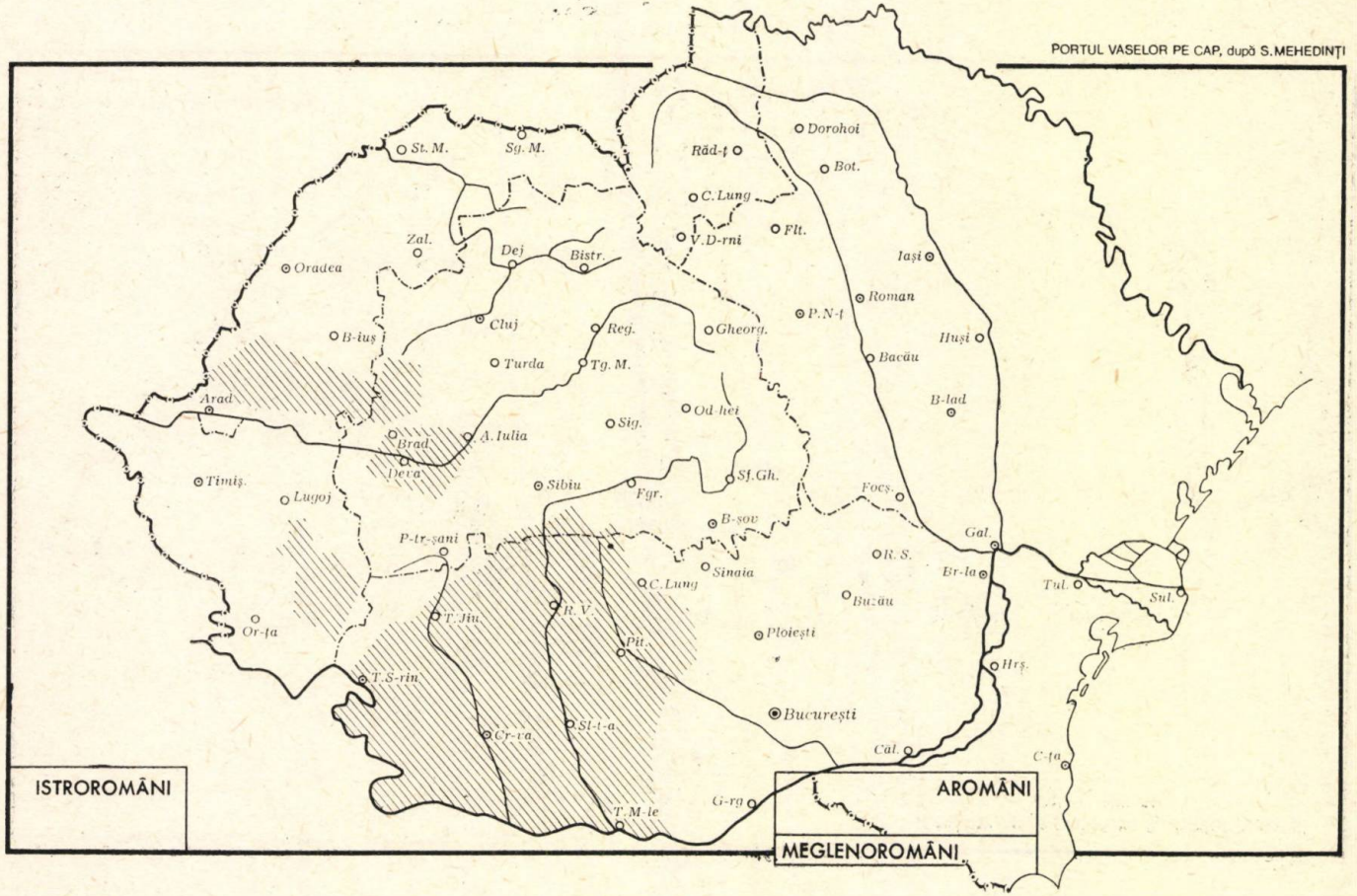
PORTUL VASELOR PE CAP, după S. MEHEDINȚI
St. M.
Sg. M.
Răd-ț
Dorohoi
Bot.
C. Lung
V. D-rni
Flt.
Zal.
Dej
Bistr.
Iași
Oradea
Roman
P. N-ț
Cluj
Reg.
Gheorg.
B-iuș
Huși
Turda
Tg. M.
Bacău
Arad
B-lad
Od-hei
Brad
A. Iulia
Sig.
Deva
Sf. Gh.
Timiș.
Sibiu
Fgr.
Focș.
Lugoj
B-șov
P-tr-șani
Gal.
R. S.
Sinaia
Br-la
C. Lung
Tul.
Sul.
Buzău
T. Jiu
R. V.
Or-ța
Ploiești
Pit.
Hrș.
T. S-rin.
București
Cr-ra
Sl-t-a
Căl.
C-ța
G-rg.
T. M-le
ISTROROMÂNI
AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI

Harta 29

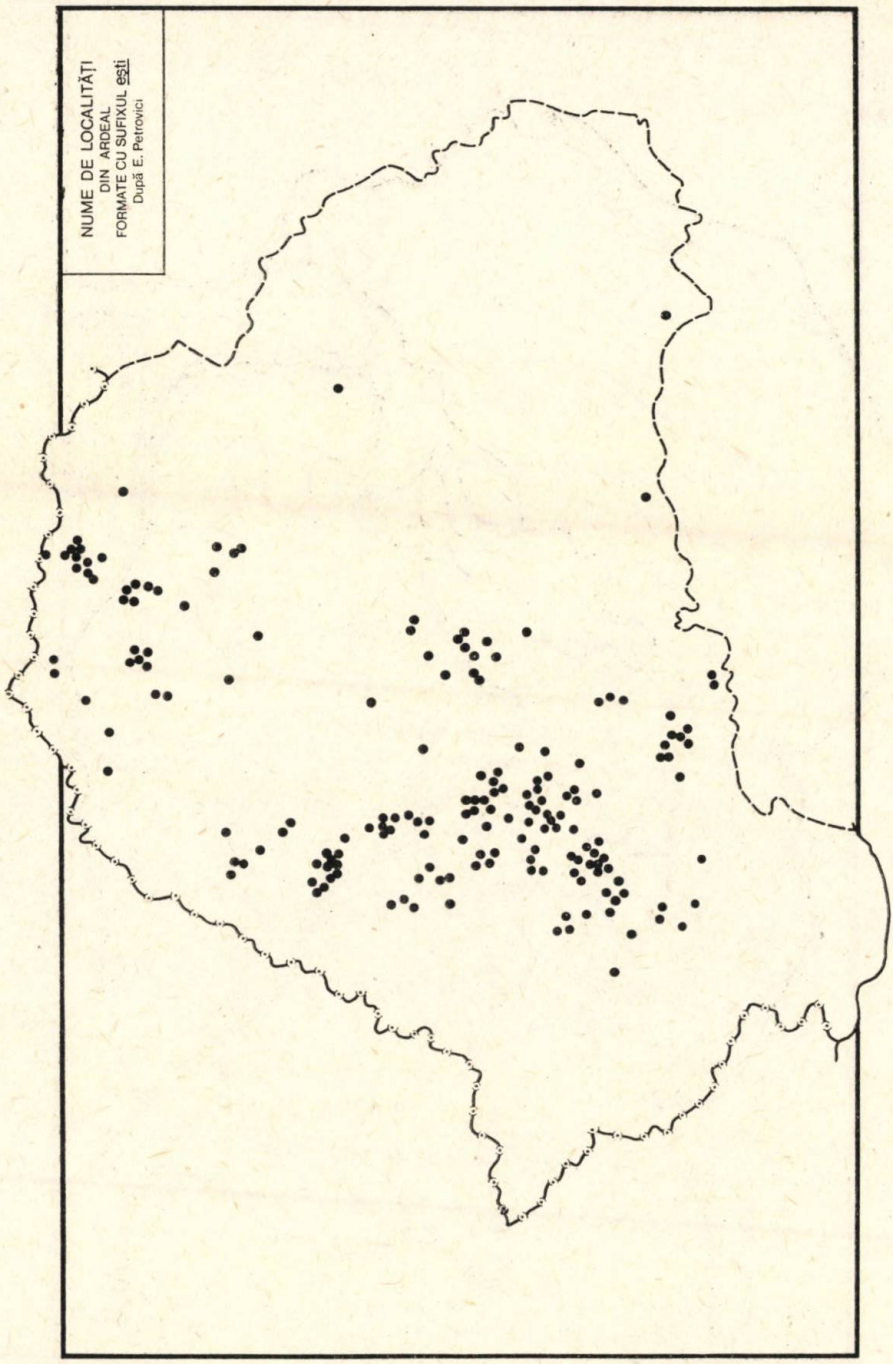
NUME DE LOCALITĂȚI
DIN ARDEAL
FORMATE CU SUFIXUL ești
După E. Petrovici

Harta **30**

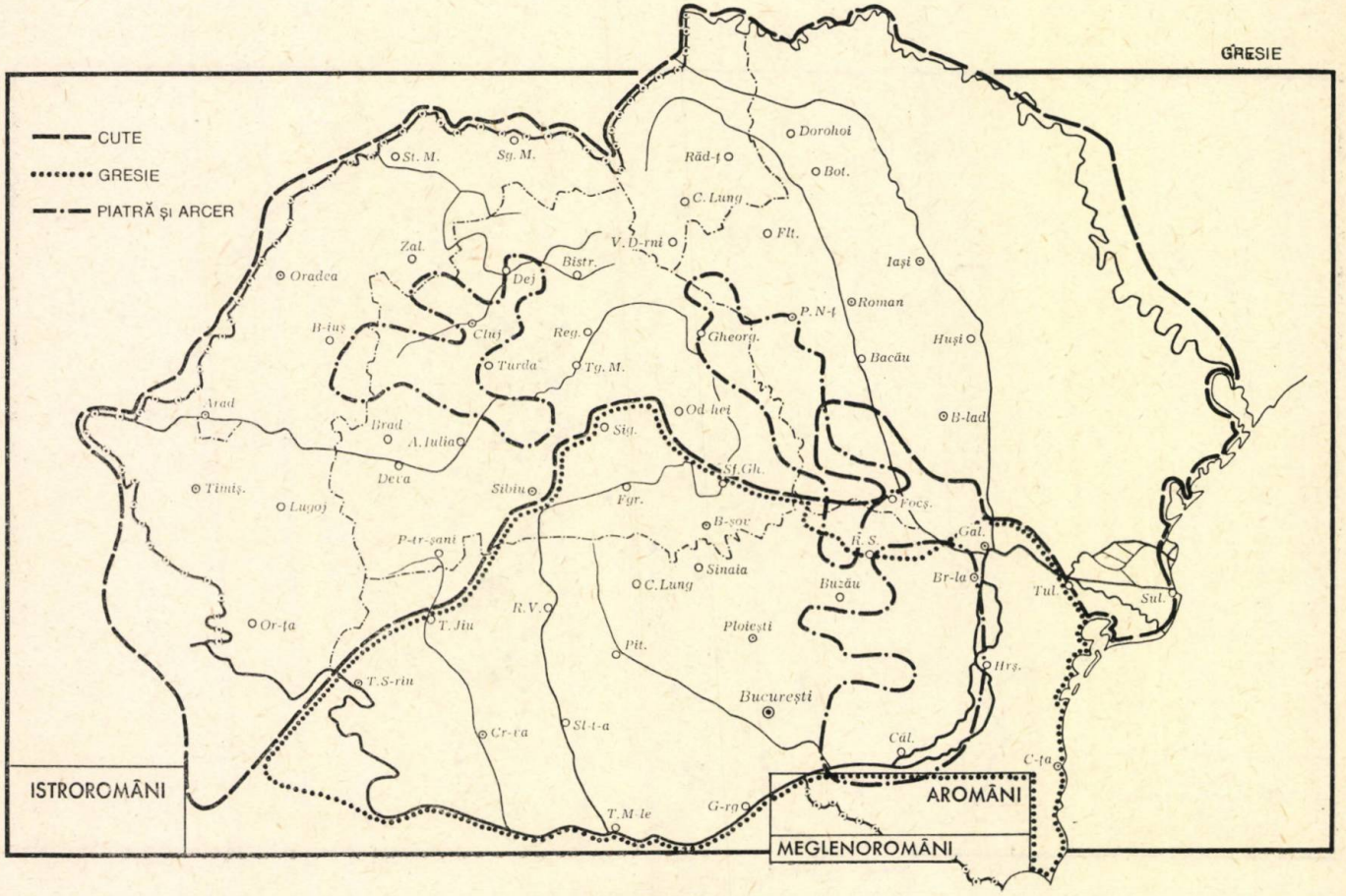
GRESIE
CUTE
GRESIE
PIATRĂ ȘI ARCER
ISTROROMÂNI
AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI
St. M.
Sg. M.
Dorohoi
Răd-ț
Bot.
C. Lung
Flt.
V. D-rni
Zal.
Bistr.
Dej
Oradea
Iași
Roman
P. N-ț
B-iuș
Cluj
Reg.
Gheorg.
Huși
Turda
Tg. M.
Bacău
Arad
Od-hei
B-lad
Brad
A. Iulia
Sig.
Deva
Sf. Gh.
Timiș.
Sibiu
Fgr.
Focș.
Lugoj
B-șov
Gal.
P-tr-șani
R. S.
Sinaia
Br-la
C. Lung
Buzău
Tul.
Sul.
R. V.
Or-ța
T. Jiu
Ploiești
Pit.
Hrș.
T. S-riu
București
Cr-va
Sl-t-a
Căl.
C-ța
G-rg
T. M-le

Harta 31

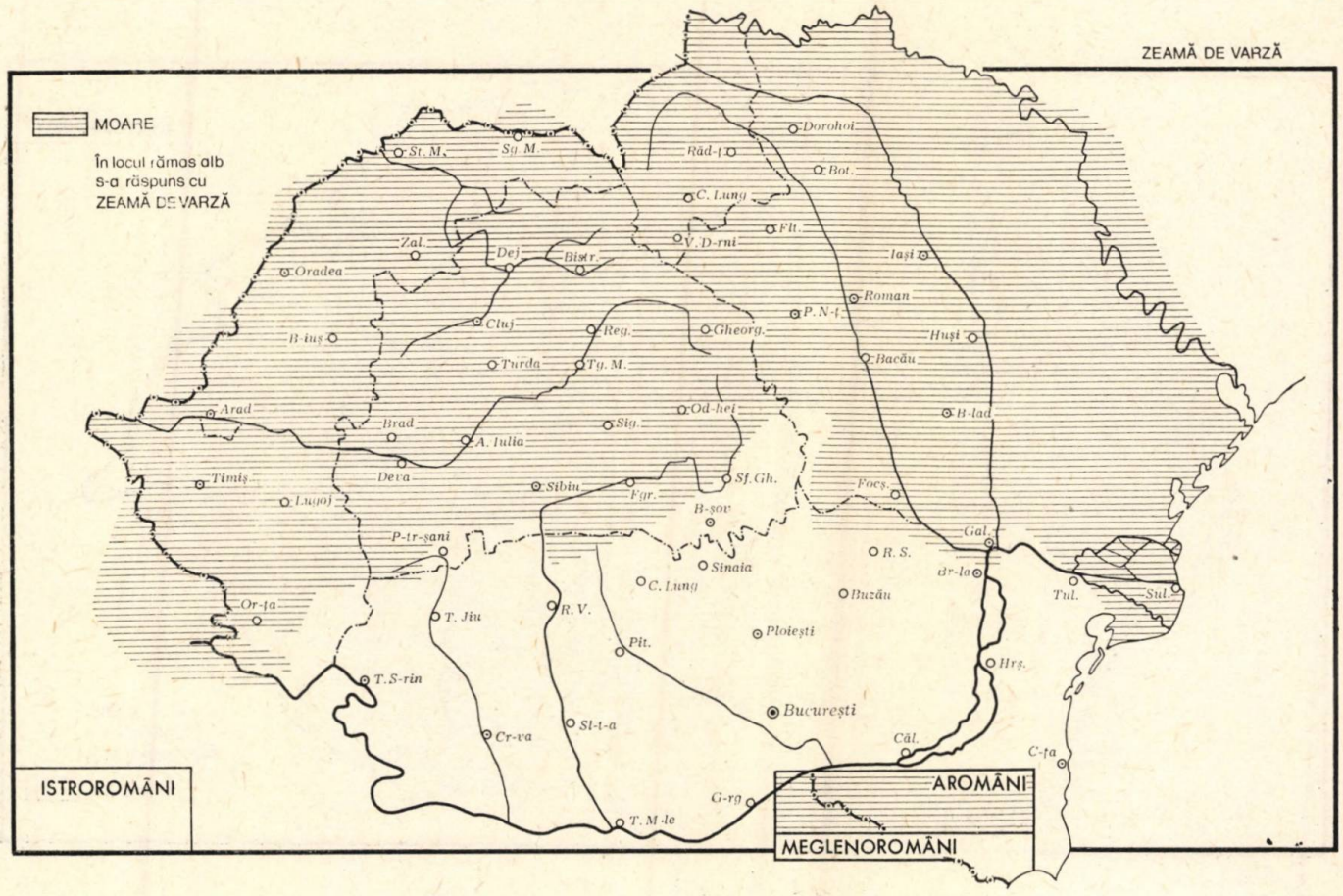
ZEAMĂ DE VARZĂ
MOARE
În locul rămas alb s-a răspuns cu ZEAMĂ DE VARZĂ
St. M.
Sg. M.
Rădăuți
Dorohoi
Bot.
C. Lung
Flt.
V. D-rnt
Iași
Zal.
Dej
Bistr.
Oradea
Roman
P. N-t
Cluj
Reg.
Gheorg.
Huși
B-iuș
Turda
Tg. M.
Bacău
Arad
Od-hei
B-lad
Brad
Sig.
A. Iulia
Timiș
Deva
Sf. Gh.
Focș.
Sibiu
Făgr.
Lugoj
B-șov
Gal.
P-tr-sani
R. S.
Sinaia
br-la
C. Lung
Buzău
Tul.
Sul.
Or-ța
T. Jiu
R. V.
Ploiești
Pit.
Hrș.
T. S-rin
București
Cr-va
Sl-t-a
Făl.
C-ța
G-rg
T. M-le
ISTROROMÂNI
AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI

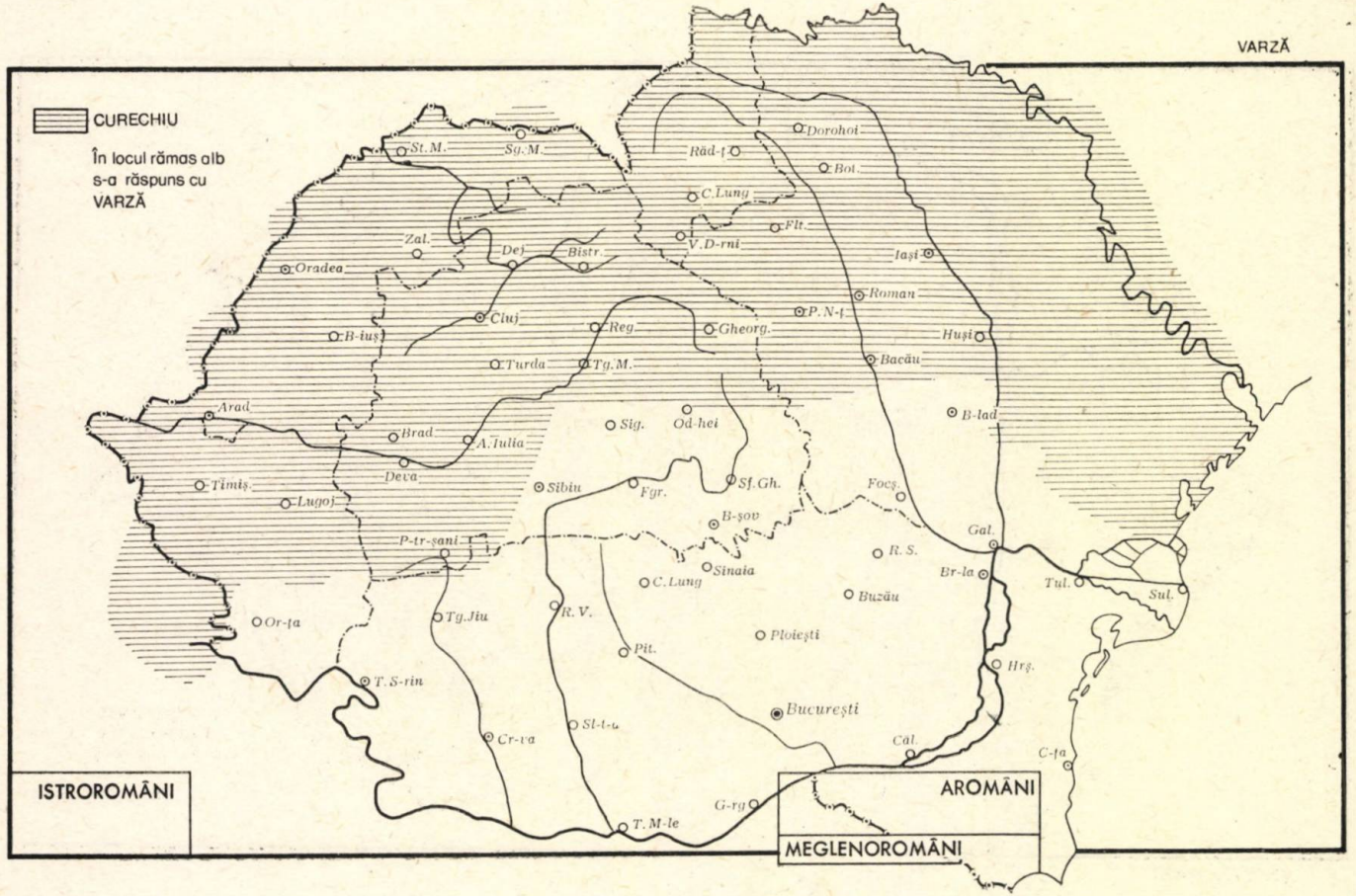
VARZĂ
CURECHIU
În locul rămas alb s-a răspuns cu VARZĂ
St.M.
Sg.M.
Răd-ți
Dorohoi
Boi.
C.Lung
Flt.
V.D-rni
Zal.
Dej
Bistr.
Iași
Oradea
Roman
P.N-ț.
Cluj
Reg.
Gheorg.
Huși
B-iuș
Turda
Tg.M.
Bacău
Arad
Sig.
Od-hei
B-lad
Brad
A.Iulia
Deva
Timiș
Sibiu
Fgr.
Sf.Gh.
Focș.
Lugoj
B-șov
Gal.
P-tr-șani
R.S.
Sinaia
Br-la
C.Lung
Tul.
Sul.
Buzău
Or-ța
Tg.Jiu
R.V.
Ploiești
Pit.
Hrș.
T.S-rin
București
Sl-t-u
Cr-va
Cal.
C-ța
G-rg
T.M-le
ISTRORomâni
AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI

Harta 33

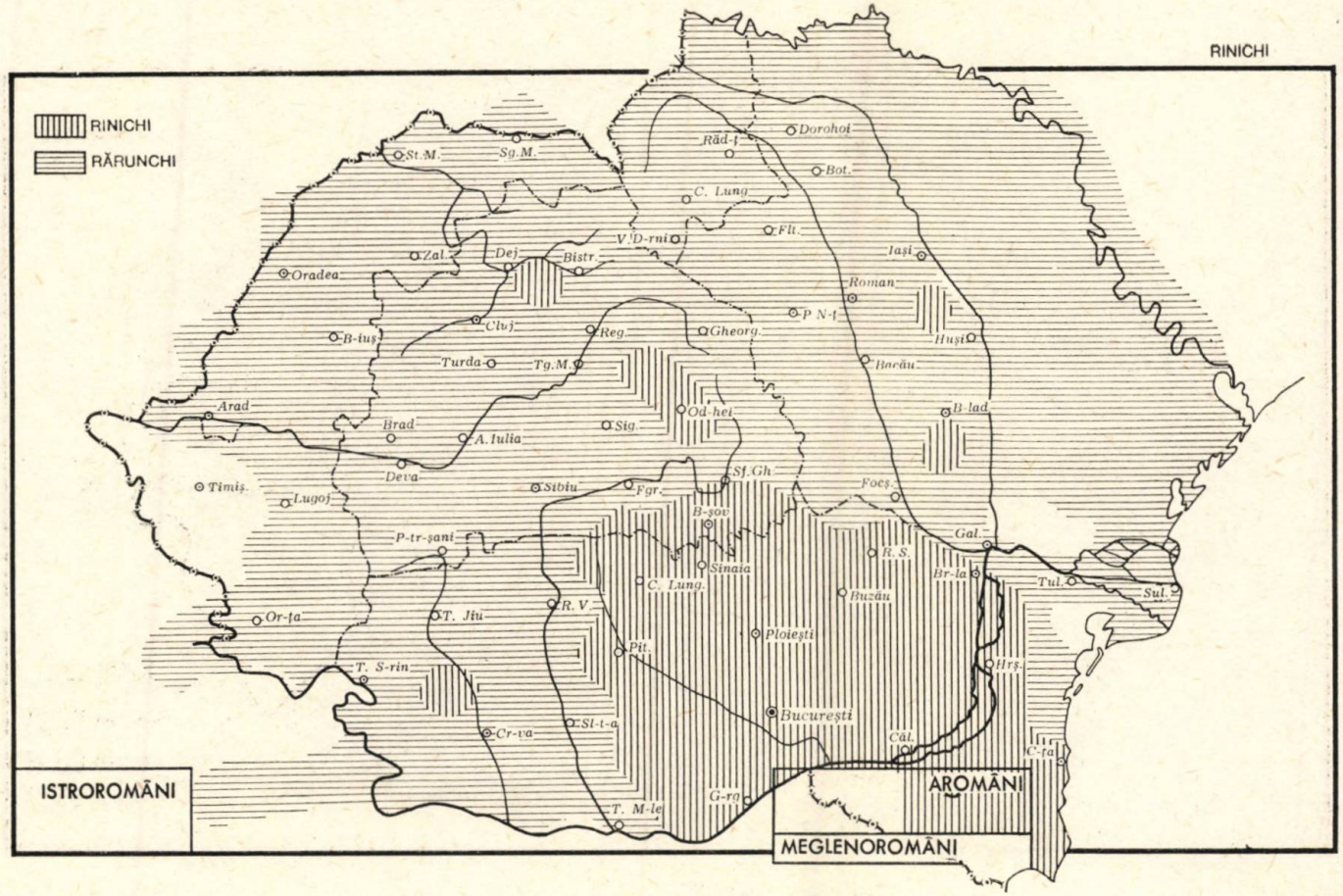
RINICHI
RĂRUNCHI
St.M.
Sg.M.
Răd-ţ
Dorohoi
Bot.
C. Lung
Flt.
V.D-rni
Zal.
Dej
Bistr.
Iaşi
Oradea
Roman
P N-ţ
Cluj
Reg.
Gheorg.
Huşi
B-iuş
Turda
Tg.M.
Bacău
Arad
Od-hei
B-lad
Brad
A. Iulia
Sig.
Deva
Sf.Gh.
Timiş.
Sibiu
Fgr.
Focş.
Lugoj
B-şov
P-tr-şani
Gal.
R.S.
Sinaia
Br-la
C. Lung.
Tul.
Sul.
Buzău
Or-ţa
T. Jiu
R.V.
Ploieşti
Pit.
Hrş.
T. S-rin
Bucureşti
Cr-va
Sl-t-a
Căl.
C-ţa
ISTROROMÂNI
G-rg
AROMÂNI
T. M-le
MEGLENOROMÂNI

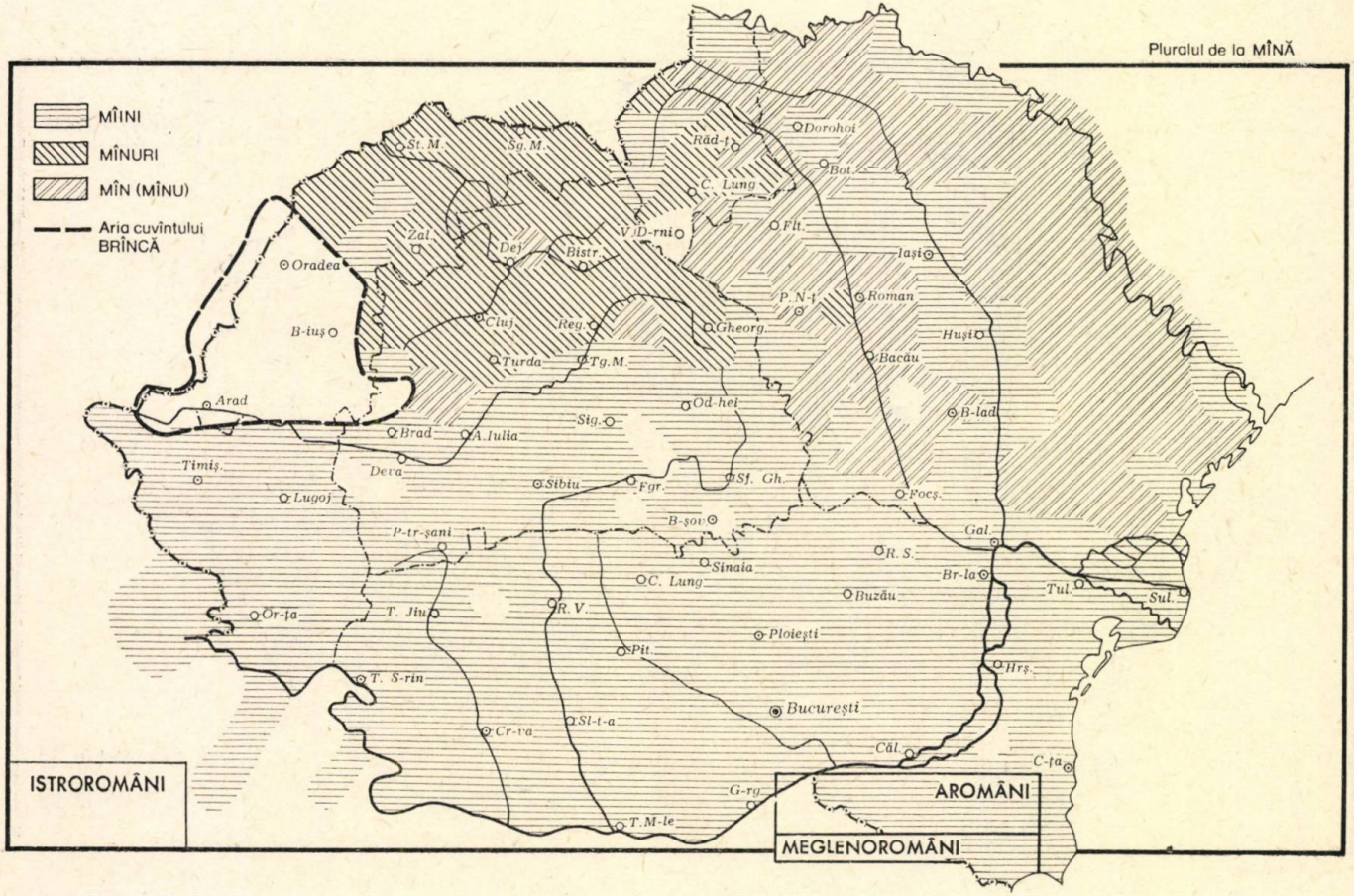
Pluralul de la MÎNĂ
MÎINI
MÎNURI
MÎN (MÎNU)
Aria cuvîntului BRÎNCĂ
St. M.
Sg. M.
Răd-ți
Dorohoi
Bot.
C. Lung
V. Jd-rni
Flt.
Zal.
Dej
Bistr.
Iași
Oradea
P. N-ț
Roman
B-iuș
Cluj
Reg.
Gheorg.
Huși
Turda
Tg. M.
Bacău
Arad
Od-hei
B-lad
Brad
A. Iulia
Stg.
Timiș
Deva
Sibiu
Fgr.
Sf. Gh.
Pocș.
Lugoj
B-șov
Gal.
P-tr-șani
R. S.
Sinaia
Br-la
C. Lung
Buzău
Tul.
Sul.
Ör-ța
T. Jiu
R. V.
Ploiești
Pit.
Hrș.
T. S-rin
București
Sl-t-a
Cr-va
Făl.
C-ța
G-rg.
T. M-le
ISTROROMÂNI
AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI

Harta 35

după W. v. WARTBURG, permit o instructivă comparație a romanității, pe timpul celei mai mari expansiuni, cu ceea ce e romanic astăzi.

Deși ținuturile ocupate de români au fost în vechime cele mai expuse năvălirilor și deși popoarele năvălitoare s-au așezat ca un zid de nepătruns între romanii de la cursul inferior al Dunării și între frații lor din apus, deși nenumărate cete răsfirate de români s-au pierdut în cursul veacurilor în mase aloglote, mai ales slave, totuși limba latină continuă să fie vorbită de multe milioane de neolatini răsăriteni.

Care sunt cauzele acestei miraculoase vitalități a romanității estice?

Oricît de paradoxal s-ar părea, cred că una din cauze e tocma faptul că gurile Dunării și trecătorile Carpaților estici și nordici au fost în toate vremile porțile deschise prin care pătrundeau popoarele năvălitoare.

Cu mult înainte de a se începe marea mișcare de dislocare etnică pe care istoria o cunoaște, la începutul evului de mijloc, subt numele de „migrațiunea popoarelor", prin România de azi treceau — așezîndu-se adesea aici — neamuri venite din stepele Rusiei sau din regiunile Vistulei: cimerieni, celți, sciți, sarmați ș.a.

Aceste invaziuni repetate au creat la popoarele băștinașe o adaptabilitate la împrejurările istorice specifice acestor regiuni, adaptabilitate care avea să le prindă bine și mai tîrziu. Precum corpul omenesc se imunizează cu timpul contra unor agenți patogeni ce-l atacă în mod periodic, astfel strămoșii românilor și-au întocmit traiul în așa fel, ca să poată rezista năvălirilor trecătoare sau să găsească un *modus vivendi* cu cuceritorii așezați statornic printre ei.

În privința **conviețuirii cu barbarii**, cele arătate de J. JUNG în *Römer und Romanen in den Donauländern* n-au pierdut nimic din valoarea lor documentară, ci, dimpotrivă, apar mai verosimile în lumina ultimelor cercetări. Invocînd mărturia unor scriitori ca HIERONYMUS, SALVIANUS și PRISCUS, JUNG conchide că populația rămasă în Dacia trăia în împrejurări adesea mai bune decît înainte. Seminții germane și hunii erau prea puțini numeroși ca să muncească singuri pămîntul, iar stăpînirile lor erau prea scurte și prea schimbătoare pentru ca să poată asimila pe localnici. „Germanii, scrie și GAMILLSCHEG, care au venit înaintea gepizilor în Dacia și Panonia — vandali, goți etc. — nu se puteau dispensa de brațele populației autohtone, care trăia din munca pămîntului. Ei erau siliți s-o cruțe, întocmai ca francii în Galia și goții și longobarzii în Italia. Acești daci, panoni și iliri romanizați erau pe jumătate liberi; deposedați fură numai marii proprietari".

Cît despre huni, cunoaștem mărturia atît de caracteristică a unui cetățean al Imperiului roman răsăritean, de naționalitate greacă, ajuns în captivitatea hunilor și eliberat mai tîrziu, care povestea lui PRISCUS cît de bine se simțea în noua sa patrie, unde nimeni nu-l supăra, unde dreptatea era sfîntă, judecătorii nu erau venali, ca la romani, iar birurile nu erau, ca subt aceștia, permanente și insuportabile.

Greutatea dominației romane trebuia s-o fi simțit mai ales acești daci romanizați, refractari ordinei impuse fără de cruțare. Eliberați de subt jugul roman, ei trebuie să fi răsuflat ușurați și fericiți că se întorc la libertatea lor de odinioară. Cu noii lor stăpînitori vremelnici izbuteau să se înțeleagă și mai tîrziu; aceasta o vedem din multe atestări. Într-adevăr, într-un mare număr de știri și de documente din toate regiunile locuite de români, aceștia sunt pomeniți împreună cu alte neamuri: încă în secolul al VII-lea ei apar ca *βλαχορηχῖνοι*, în Peninsula Calcidică, amestecați cu slavi; după anonimul regelui Bela, ungurii găsesc la venirea lor pe vlahi în tovărășia slavilor; la 1027 împăratul bizantin pleacă în Italia cu o armată în care sunt bulgari și vlahi; tot bulgaro-vlah e și Imperiul Asaneștilor; cronica lui ANSBERTUS (1190) amintește pe cruciații atacați de vlahul Ioniță care avea subt ascultarea sa vlahi pe lîngă cumani și alte neamuri; expediția comitelui Ioachim din Sibiu de la 1210 se face cu o armată alcătuită „ex Saxonibus, Vlacis, Siculis et Bissenis"; în documentele medievale sîrbești vlahii sunt amintiți împreună cu albanezii, iar în emigrările lor spre vest, vlahii, maurovlahii și uscocii sunt amestecați cu slavi; la 1224 e pomenită „sylva Blacorum et Bissenorum"; la 1256 e vorba de „pars Siculorun et Olachorum" etc.

Istoria ne învață că *migrațiunea popoarelor a sfîrșit cu dispariția celor mai multe popoare năvălitoare, iar nu cu a populației invadate de ei.* Într-adevăr, pe o mare parte a Imperiului roman, pe unde au trecut și s-au așezat vandali, goți, longobarzi și franci, nu continuă pînă azi populația mai veche graiul roman? Unde sunt azi hunii, avarii, cumanii și pecenegii, de isprăvile cărora sunt pline cronicele timpului? Au pierit, dar au rămas românii, pe care nici un cronicar vechi nu-i pomenea, tocmai fiindcă erau localnici și, prin urmare, prezența lor era de la sine înțeleasă și neinteresantă.

În al doilea rînd, ne întemeiem pe observația că și azi indicele de nașteri este la români mai ridicat decît la cele mai multe popoare din Europa. La un neam atît de prolific nu importă mult dacă numărul celor rămași în Dacia era mare sau nu. Spre a ne face o idee despre posibilitățile de înmulțire, n-avem decît să urmărim sporul demografic

făcut de românii din Ardeal subt dominația ungurească, care numai binevoitoare nu le era, chiar în epoca de maghiarizare forțată și de împănare sistematică a ținuturilor românești cu colonii maghiare.

Și nu trebuie să ne gîndim numai la fecunditatea neamului nostru, ci și la marea lui putere de a absorbi alte neamuri. Cunoaștem atîtea cazuri precise despre sate și orășele locuite odinioară de unguri sau sași în Ardeal, azi complet românizate, încît nu ne mai îndoim că acei slavi, cumani, pecenegi, tătari și alte neamuri dispărute, așezate odinioară în ținuturile noastre, de existența cărora abia mai vorbesc numele de persoane și de localități, s-au pierdut cu timpul prin deznaționalizare în masele de români. Papa Grigore al IX-lea vorbind de „pseudo-episcopii" ortodocși ai vlahilor, constată cu îngrijorare că unguri și germani catolici, locuind printre ei, trec la credința lor și se fac una cu ei.

Sporul și puterea de asimilare a neamului nostru au fost atît de mari, încît puteau compensa risipa în vieți pe care o aduceau războaiele, decimările prin invazii, molimele și o mortalitate infantilă excesivă. Unor epoci de înmulțire mare, urmau, desigur, răstimpuri de scădere considerabilă, pentru ca mai tîrziu belșugul de populație să se ivească din nou, întocmai cum în regiuni tropice vegetația crește exuberantă după o ploaie abundentă sau e distrusă de o secetă năprasnică, fără ca posibilitățile unei noui și abundente dezvoltări să fie secate.

În ceea ce privește stările de după evacuarea provinciei, credem cu C. C. GIURESCU, că „Dacia Traiană a continuat în linii mari viața economică a Daciei lui Decebal și Buerebista. Ocupațiunile de căpetenie au rămas tot agricultura și creșterea vitelor. Reprezentările de pe monumentul funerar al lui Gaius Iulius Quadratus, primar în Capidava pe vremea împăratului Hadrian, au subt acest raport o valoare simbolică. Pe o față a acestui monument se vede un păstor cu plete lungi, purtînd sarica pînă la glezne; pe altă față un țăran arîndu-și ogorul cu un plug tras de doi boi". Acești păstori și mici agricultori au fost — precum vom mai arăta în capitolul următor — cei ce au păstrat romanitatea în sud-estul european. După încetarea dominațiunii și a vieții urbane romane, populațiunea rustică, deși vorbea acum limba Romei, se întoarse la felul primitiv de trai al strămoșilor. Acest fapt îi apropia iarăși de semințiile tracilor neromanizați din Peninsula Balcanică și de dacii liberi rămași în afara hotarelor imperiului. V. PÂRVAN a arătat că unele localități începură să se numească iarăși cu numele străvechi. Astfel, nu oficialul *Philippopolis* trăiește în gura poporului, ci tracicul *Pulpu-*

deva, devenit *Plovdiv*. Tot astfel va fi dispărut *Potaissa* în Transilvania, pentru ca să renască vechiul * *Tur(i)dava*, devenit *Turda* (§ 93).

De obicei însă se întîmpla cazul invers: autohtonii primeau limba conaționalilor lor romanizați. Precum fierul atras de un magnet devine el însuși un magnet pentru altă bucată de fier ajunsă în apropierea lui, astfel dacii romanizați au devenit propagatorii romanismului între semințiile dacice ce mai păstrau limba lui Decebal și se întorceau acum din nou în țara din care romanii făcuseră pe părinții lor să se retragă dincolo de hotarele Imperiului. După cum aiurea neamul besilor, care rezistaseră romanizării și vorbeau încă în secolul V—VI după Hristos limba tracă, a sfîrșit prin a se topi în masele tracilor romanizați, tot astfel dacii s-au asimilat pînă la urmă cu autohtonii romanizați din nordul Dunării.

Unii învățați — între ei acum în urmă și W. v. WARTBURG *(Die Entstehung der romanischen Völker*, p. 45) — referindu-se la notițele lui EUTROPIUS: „Dacia enim diuturno bello Decebali viris fuerat exhausta“ [115], cred că în Dacia cucerită de Traian n-au mai rămas daci. Vechii noștri istorici erau de aceeași părere, pentru ca să dovedească puritatea sîngelui roman în vinele noastre, iar unii învățați unguri, pentru ca să poată nega o continuitate etnică în Transilvania înainte de venirea maghiarilor. O scenă de pe columna lui Traian a fost interpretată de CICHORIUS și alții ca o ilustrare a retragerii dacilor înaintea lui Traian. Dar C. PATSCH a arătat de curînd *(Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Traian*, 1937, p. 88 și 176) că în relieful acesta dacii nu p l e a c ă cu vitele și armele lor — ce învingător ar fi lăsat pe învinși să treacă pe dinaintea sa înarmați, ducînd cu ei avuția lor? — din Dacia, ci scena reprezintă î n t o a r c e r e a din munții în care se refugiaseră, a dacilor, care, supunîndu-se, au meritat clemența învingătorului. "Es blieben... in dem weiten, nicht allenthalb neu besiedelten Lande reichlich Autochtone unter der römischen Herrschaft wohnen“ [116] (p. 127). PATSCH mai arată că mulți daci — chiar ostași și nobili din împrejurimea lui Decebal — s-au supus și că încă prin secolul al III-lea un rebel mai pretindea că se trage direct de la Decebal. La dacii rămași în țară se adăugaseră daci din cei din afară de hotarele imperiului, care se infiltrau mereu între rîndurile conaționalilor lor romanizați. DIO ne povestește că un număr de 12.000 de daci liberi — împinși, după părerea lui C. DAICOVICIU, de goți — cer să fie primiți în provincia romană, ceea ce Commodus le încuviințează. Știm că unii dintre ei, carpii, locuiau încă pe vremea stăpînirii romane în părțile estice ale Transilvaniei, avînd în județul Ciuc fortificații și purtînd, împreună cu goții, războaie cu romanii (C. DAICOVICIU, în *La Transylvanie*, 1938, p. 111, 117—118, 140 și F. ALTHEIM, *Die Soldatenkaiser*, 1938, p. 79, 81, 98).

Și cercetările etnografice ale tipurilor de sate de la noi ne duc la rezultate favorabile „continuității“. R. VUIA, studiind în *Chronologie des types de village dans le Banat et la Transylvanie* (în *Revue de Transylvanie*, III, 1936, p. 33—68), în mod comparativ, diferitele tipuri de sate, arată că cele trei tipuri arhaice — din epoca preromană, romană și postromană, deci anterioare sec. VI după Hristos — sunt ale satelor „răsfirate“, „disociate“, și ale celor „din văi“, toate exclusiv românești și păstrate, în mare măsură, pînă azi, în regiunile muntoase.

Urmează, ca vechime, satul „aglomerat" datînd din epoca româno-slavă (sec. VII-XII), reprezentat mai ales prin sate românești. Abia la urmă vin satele de-a lungul drumurilor, al căror început datează din sec. XII, și care sunt satele tipice ale coloniștilor veniți mai tîrziu. Ele alcătuiesc tipul cel mai obișnuit al satelor săsești și ungurești, împreună cu satul „geometric", nou de tot (sec. XVIII—XIX).

133. Cine urmărește istoria popoarelor sud-est europene vede că Dunărea, care din punct de vedere strategic formează o admirabilă linie de apărare, n-a fost un hotar etnic și nici măcar în toate vremurile o graniță politică. Înainte de venirea romanilor, populațiile traco-dacogetice se întindeau de la Carpații nordici pînă la Marea Egee și imperiul lui Burebista încăleca Dunărea. Expansiunea romană în Peninsula Balcanică nu s-a oprit la Dunăre, ci s-a extins și în România actuală. Raporturile între dacii nord-danubieni și tracii sud-danubieni n-au încetat nici după cucerirea Traciei de romani: subt Augustus au fost așezați în sudul Dunării 50.000 de geți și daci, iar Silvanus aduce pe malul drept al rîului 100.000 de transdanubieni strîmtorați de invazia sarmaților (PATSCH, *Aus 500 Jahren vorrömischer und römischer Geschichte Südosteuropas*, I, 1932, p. 113 și 165). Mai tîrziu, între 1074 și 1144, stăpînirea cumană și pecenegă cuprindea amîndouă malurile fluviului, precum le cuprinsese, înainte, stăpînirea bulgarilor. Mircea cel Bătrîn spune cu mîndrie, în 1387, că stăpînește „toată țara Ungro-Vlahiei... și de amîndouă părțile de peste toată Dunărea pînă la Marea cea mare". Cînd constatăm în istorie o epocă de înflorire în viața uneia din națiunile care s-au afirmat în sud-estul Europei, vedem că statul riveran cuprindea amîndouă malurile rîului. Oare România actuală — cel mai puternic stat din bazinul Dunării — ar fi imaginabilă fără stăpînirea gurilor străvechei ape, care a fost axa dintotdeauna a poporului român?

Și după retragerea trupelor din Dacia Traiană subt Aurelian și după ce Dunărea deveni hotarul nordic al Imperiului roman răsăritean, îl vedem pe Constantin clădind peste Dunăre pasagii permanente, care „prindeau ținuturile germane ca într-un clește, fixîndu-le de Imperiu, încît inamicul putea fi considerat ca învins, iar vechea provincie dacică ca reîncorporată imperiului". Împăratul putea susține că „a biruit a doua oară țara cucerită odinioară de Traian" (PATSCH, *Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius*, 1928, p. 22—23). Contactul pe care-l stabileau cu locuitorii din stînga Dunării soldații și civilii din garnizoanele nord-danubiene făcu ca vechea populație romană, rămasă în Dacia și după evacuare, să graviteze iar spre sud *(ibid.)*.

Era și firesc să fie așa, cînd la nord și la est nu exista nici un centru comercial, economic, cultural sau religios, spre care populația din Dacia să se simtă atrasă, iar spre vest o despărțeau de orașele îndepărtate romane ținuturi pustii sau locuite de seminții barbare. La miazăzi, dimpotrivă, era Imperiul cu tot mirajul lui, cu orașe întărite în care rezidau episcopi creștini și cu o populație care vorbea aceeași limbă. *Contactul cu Peninsula Balcanică rămase îndeajuns de viu pentru ca limba romană vorbită pe ambele maluri ale Dunării să se dezvolte în același sens.*

În același timp vedem că centrul vieții romane fiind mutat la sudul Dunării, inovațiunile de limbă nu mai pot să pătrundă toate pînă la periferie, încît regiunile daco-romanilor și, mai tîrziu, ale dacoromânilor, n-au putut fi acoperite de toate valurile care se revărsau venind de pe malul drept al Dunării; aceste regiuni păstrează încă și azi, după cum văzurăm, stadiile anterioare de limbă, caracteristice ariilor izolate.

Chiar după stingerea vieții romane, regiunile sud-dunărene, cu care aveam legături politice și de unde ne veneau influențele culturale, ne trimeteau și în limbă necontenite valuri inovatoare, cu revărsări mai întinse sau mai restrînse. Hărțile atlasului lingvistic ne relevă, în privința acestora, cîteva fenomene interesante, care dovedesc continuitatea noastră în nordul Dunării.

Vedem mai întîi că *elementele latine se păstrează mai des în regiunile vestice ale teritoriului dacoromân, unde romanitatea fusese mai intensă.* Astfel, din hărțile 13, 18, 9 și 7 cunoaștem că ariile lui *păcurar* (din lat. *pecorarius*), a lui *nea* (din lat. *nivis*), a derivatelor din cuvinte latine (ca *încheietură, nodeu* ș.a.) și a cuvintelor străvechi *grumaz* și *gușă* cuprind vestul țării, cu o parte a Transilvaniei. În harta nr. 27 am hașurat regiunile în care „usturoiului" i se zice *ai*, ca în latinește *(alium)*, unui om nevoiaș i se zice *pedestru*, din lat. *pedester* (cu același sens latin vulgar ca în *piètre*, corespondentul lui francez), iar sărbătorii celor patruzeci de mucenici i se zice *sîmț*, din pluralul latinesc *sancti*. Dacă asemănăm această hartă cu harta nr. 28, alcătuită de C. Daicoviciu, în care sunt însemnate așezările (orașe, cetăți, sate și castre) din vremea stăpînirii romane, vedem că elementele romane se găsesc tocmai în regiunile cu cei mai mulți romani. *Dacă românii din România de azi ar fi venit din Peninsula Balcanică în evul mediu, cum pretind unii, s-ar putea oare ca ei să fi adus cu sine aceste cuvinte de origine latină — din care o parte lipsește în sudul Dunării — și să se fi așezat cu ele, din întîmplare, tocmai în ținutul în care odinioară populația romană era mai deasă?*

În harta noastră nr. 29 arătăm, după S. MEHEDINȚI *(Der Zusammenhang der rumänischen Landschaft mit dem rumänischen Volke)* regiunile în care există și azi obiceiul roman de a purta sarcini ușoare și vase cu apă pe cap. E tocmai partea Daciei cu cea mai deasă populație romană și regiunea României care conservă cele mai multe elemente latine, despre care am vorbit mai sus. Harta noastră 30, lucrată de E. PETROVICI, dă o imagine a numelor de localități din Ardeal formate cu sufixul *-ești*. Deoarece acest fel de a numi așezările omenești e la noi cel mai vechi, avem o nouă dovadă a persistenței românilor din vechime în regiunile vestice.

Această potrivire între istorie, geografia lingvistică, etnografie și toponimie nu poate fi întîmplătoare.

Dar cele mai lămuritoare concluzii asupra stărilor din trecut se pot scoate din examinarea cuvintelor nouă, care au înlocuit pe cele vechi. În locul lui *păcurar* vedem că apare *cioban*, cuvînt turcesc, pătruns la noi prin mijlocire bulgară. Tot turcesc e *chior*, care se aude numai în vechiul regat, cu mici ramificări în jurul Brașovului și Sibiului (harta nr. 10), pe cînd restul țării păstrează cuvîntul latin *orb (de un ochi)*. De la slavii de sud ne-a venit și *gleznă* (harta 9), *gît* (harta 7) și probabil și *burtă* (harta 8), care se luptă încă cu vechiul *pîntece* chiar în Muntenia, provincia care formează aria lui de răspîndire. Cam același tablou îl prezintă harta 11, în care vedem cum slavul *nădușală*, venind de dincolo de Dunăre, s-a răspîndit, în Muntenia, în dauna lui *sudoare* (din lat. *sudor, -orem*).

Mai vechi decît aceste cuvinte de origine turcească sau sud-slavă sunt albanezul *gëresë* și grecescul *ζέμα* care, venind din Peninsula Balcanică, au cucerit sudul teritoriului românesc, pe cînd jumătatea nordică păstrează, precum se vede din hărțile noastre 31 și 32, vechii termeni *cute*, din lat. *cos, cotis* și *moare* din lat. *muria*.

Dar nu numai cuvinte, ci și forme gramaticale ne-au venit de la sudul Dunării. Astfel, vocativele feminine în *-o*, ca *Ano, cumnato, soro*, de origine sud-slavă, pe care le întîlnim și la aromâni și megleniți, sunt necunoscute în unele regiuni din Ardeal, care zic *Ană, cumnată, soră* la vocativ, păstrînd desinența latină *-a*.

În expansiunea lor de la sud spre nord, toate aceste cuvinte s-au lovit de un zid puternic, dincolo de care se păstrează cuvintele de origine latină sau chiar prelatină. Păstrătorii acestor elemente vechi nu pot fi decît **urmașii romanilor și dacilor romanizați** care au continuat să trăiască în Dacia după părăsirea oficială a Daciei de către Aurelian, adică strămoșii dacoromânilor de azi. Într-adevăr, dacă România de azi ar

fi fost locuită de alte neamuri, și românii ar fi venit în țara pe care o stăpînesc din Peninsula Balcanică, aducînd cu sine cuvintele „balcanice", nu ne-am putea explica cum de nu le-au dus cu sine pînă la hotarele nordice și vestice și de ce în aceste ținuturi de miazănoapte și apus, unde se găsesc și alte arhaisme (precum păstrarea infinitivului în locul conjunctivului sau păstrarea formei *eu era* în loc de *eu eram*), întîlnim, strîmtorate de răvărsarea cuvintelor nouă, tocmai elemente latine, deși dincolo de hotarele vestice și nordice ale României nu trăiesc popoare neolatine de la care să le fi putut împrumuta.

Dar nu numai cuvinte de origine străină ne-au venit din sudul Dunării, ci chiar și cuvinte de origine latină, însă cu forme și sensuri noua. Astfel de cuvinte sunt: *varză, gură, rinichi* și *mînă*.

Varză este de origine latină, venind din *vir(i)dia*, neutrul plural al lui *viridis* „verde". Înțelesul lui originar era cel de „verdețuri" (înțeles pe care îl găsim în textele vechi dacoromâne). Încă în latina tîrzie s-a întîmplat la acest cuvînt ceea ce s-a petrecut și cu cuvîntul nemțesc „Kraut": numele generic de „legume verzi" (în germană cel de „plantă") s-a restrîns asupra unui anumit gen, varza. Important este că această modificare de sens s-a produs în latinește relativ tîrziu și a plecat din Italia de nord (cf. MEYER-LÜBKE, REW., nr. 9364). Ea a putut cuprinde Peninsula Balcanică — de aceea o găsim la aromâni, megleniți și istroromâni — dar nu a mai putut ajunge la românii izolați din Dacia Traiană. Abia mai tîrziu *varză* în înțelesul francezului „chou" a trecut Dunărea, răspîndindu-se pe seama lui *curechi* (din latinul vulgar *coliclu*, care înlocuise pe clasicul *caulis*), păstrat — precum arată harta noastră nr. 33 — tot în jumătatea nordică a țării, cam pe aceeași arie ca și *moare* și *cute*.

Judecînd după unele forme dialectale franceze și provensale, se pare că latinescul *gula* ajunsese încă în latina vulgară să se întrebuințeze — la început, desigur, în glumă sau deriziune — nu numai în înțelesul francezului „gueule", ci și în cel de „bouche". În acest sens de „bouche" — care e cel obișnuit și la noi — îl cunosc nu numai celelalte dialecte române, ci și albanezii și neogrecii, ceea ce e un indiciu că el era al latinității balcanice. În limba textelor noastre vechi însă pentru „bouche" se întrebuința la dacoromâni *rost* (din lat. *rostrum*), iar *gură* se zicea numai la animale (sens păstrat și azi în graiul popular: *vitele se îmbolnăvesc de gură; calul e tare în gură; gura-leului, a lupului, a mielului* etc., ca numiri de plante).

Harta nr. 34 arată repartiția lui *rinichi* și *rărunchi* la dacoromâni. Amîndouă cuvintele sunt niște diminutive latine vulgare de la *ren:*

reniculus și * *renu(n)culus*. Care dintre cel două forme e mai veche în latinește nu știm, dar forma cu sufixul *-u(n)culus*, care se găsește și la retoromani și în unele dialecte italiene, pare a fi fost cea obișnuită în Dacia Traiană, pe cînd cea cu sufixul *-ĭculus* (în loc de *-ĭculus*) cea răspîndită în Peninsula Balcanică, căci numai ea e cunoscută la transdanubieni (arom. *arnicul'u*). Răspîndirea formei *rinichi* numai în Muntenia, unde am găsit atîtea inovații venite din Peninsula Balcanică învecinată, ne face să credem că *rinichi* ne-a venit de la sud.

Și mai instructiv e cazul cuvîntului latinesc *manus* „mînă", care nu se potrivea bine în sistemul nostru morfologic, fiind de genul feminin și avînd totuși desinența *-us*, ca masculinele. Din cauza aceasta, foarte de timpuriu [117], el a primit desinența *-a*, a femininelor. Aceasta s-a putut întîmpla cu atît mai ușor, cu cît forma articulată *mînu* + *a* trebuie să dea *mîna* (ca *battualia* > *bătaie)*, după care se putea ivi o formă nearticulată *mînă*. Pluralul de la *mînă* e *mîni (mîini)* sau *mîne*. Așa e la aromâni, meglenoromâni, istroromâni și în jumătatea sudică a teritoriului dacoromân. Harta noastră nr. 35 arată bine acest lucru, indicînd și iradierile acestui plural devenit literar în aria pluralelor *mîn* și *mînuri*. Exceptînd o regiune restrînsă în vest, unde cuvîntul *mînă* a fost înlocuit prin *brîncă*, nordul dacoromân conservă vechiul plural *mîn*, care corespunde pluralului latinesc *manus*, sau forma *mînuri*, născută din aceasta (după analogia pluralelor în *-uri*). Acest plural vechi, conservat numai la dacoromâni, s-a putut păstra, căci, în forma articulată *mînule (mînurile)*, articolul *-le* indica destul de lămurit genul feminin și nu s-a lăsat biruit de noul plural venit de la miazăzi.

Aceste exemple confirmă părerea că după evacuarea Daciei provincia aceasta forma, din punct de vedere lingvistic, o arie periferică și izolată a romanității estice, ceea ce explică păstrarea atîtor forme vechi, mai ales în jumătatea nordică a țării, pînă unde nu mai puteau pătrunde inovațiile de limbă venite de peste Dunăre.

În general, se poate spune despre colonizarea Daciei că ea s-a oprit în est la Olt. Dincolo de acest rîu erau numai posturi strategice înaintate. În anul 242, subt presiunea carpilor, limesul din Muntenia e părăsit și apărarea romană se retrage pe vechea linie a Oltului, care fu întărită din nou (C. Daicoviciu, în *La Transylvanie*, p. 141). Precum a observat atît de just F. Altheim *(Die Soldatenkaiser*, p. 96—97), șesul Munteniei și partea de șes din Moldova — o continuare a stepei rusești — aveau față de Dacia aceeași poziție ca pusta Ungariei față de Panonia. „Acest șes mare, întinzîndu-se uniform spre orizont,

străbătut de rîuri întortocheate și formînd o mulțime de băltoace, era un ținut potrivit pentru toate popoarele de nomazi și de călăreți. Pretutindeni, pînă la poalele Carpaților (Odobești și Poiana Prahovei) se întîlnesc urmele lor. Romanii n-au încercat niciodată să se stabilească aici." Pe aici s-au scurs cetele năvălitorilor care atacau Dacia Traiană și cei ce treceau Dunărea, în Moesia. *Din Moesia, nu din Dacia Traiană, era administrat acest ținut.* Mai tîrziu, după părăsirea Daciei și înainte de întemeierea principatelor muntene, pe aici au stăpînit goți, cumani și alte seminții, uneori în strînsă legătură cu Peninsula Balcanică.

Dacă privim harta nr. 28 și o comparăm cu hărțile 10—12 și 34, vedem că în regiunea necolonizată din harta lui DAICOVICIU apar — restrînse asupra Munteniei sau răspîndite și în Moldova (mai rar în Oltenia) — formele venite din sudul Dunării: *chior, năduşeală, bojoc.* Tot aici găsim pe *rinichi*, ca la aromâni, în loc de *rărunchi*, răspîndit la ceilalți dacoromâni. Această coincidență a hărților lingvistice cu cea istorică ar putea avea aceeași cauză de natură geografică (relevată de ALTHEIM): șesul muntean și o parte din Moldova erau regiuni mai apropiate de Peninsula Balcanică decît de Transilvania.

În procesul pe care îl duc în fața istoriei, de mai bine de o sută de ani, apărătorii continuității românilor în Dacia [118] cu cei ce tăgăduiesc această continuitate și ne cred veniți din Peninsula Balcanică, aceștia din urmă cer celor dintîi un alibi pentru poporul românesc. Acesta e greu de adus, căci martorii — cronicarii — lipsesc. În lipsa lor, judecătorii vor trebui să examineze cu atenție orice indicii, căci vremea n-a trecut pe la noi fără să lase nici o urmă. Amprentele ei digitale se cunosc pe hărțile *Atlasului lingvistic român.*

V. ELEMENTUL SOCIAL

134. Poporul nostru are o zicală: „Ori vorbește cum ți-e portul, ori te poartă cum ți-e vorba". Nu se poate arăta mai plastic, decît prin acest joc de cuvinte, raportul intim ce există între om și starea lui socială. Păstorul roman nu se deosebea numai prin portul său de romanul cult care locuia la oraș, ci și prin vorba sa. THALLÓCZY *(Illyrisch-albanische Forschungen,* I, 45) citează după LIVIUS (X, cap. 4) cazul unui funcționar roman, căruia trebuia să i se traducă pe latinește spusele unui țăran din Italia centrală, care vorbea în „sermo agrestis". M. BRÉAL, unul din cei dintîi învățați care au arătat însemnătatea elementului social în lingvistică, spune *(Sémantique,* 285—286 și 287,): „Ajunge

să cădem pe neașteptate într-o conversație începută, spre a vedea că vorbele sunt prin sine o călăuză puțin sigură și că au nevoie de ansamblul de împrejurări, care, ca cheia de muzică, fixează valoarea semnelor... La cuvîntul *operațiune*, dacă e întrebuințat de un chirurg, ne gîndim la un pacient, o rană, instrumente de tăiat; închipuiți-vă un militar care vorbește, și ne vom gîndi la armate în cîmp; dacă e un om de finanțe, înțelegem că e vorba despre capitalul care trece dintr-o mînă într-alta; la un profesor de matematică va fi vorba de adițiuni și substracțiuni". A. MEILLET, care a insistat mai ales asupra dialectelor sociale a arătat că la dramaturgii vechi ai Indiei brahmanii și regii vorbeau pe scenă sanscrita, iar personagiile aparținînd castelor inferioare se serveau de pracrită.

Cei ce aparțin aceleiași clase sociale, care au aceeași ocupație, frecventează aceleași locuri sau sunt numai de aceeași vîrstă, se înțeleg unii cu alții, chiar cînd vorbesc limbi diferite. Doi sportivi aparținînd la două națiuni deosebite sau un șofer care cere ajutor altui șofer într-o țară străină au o sumă de expresii comune care îi fac să se înțeleagă mai ușor decît pricepe țăranul român ceea ce se cuprinde în citația plină de termeni juridici primită de la un for judecătoresc. CEZAR PETRESCU vorbește în romanul său *Întunecare* (I, 257) despre un rus din Siberia ajuns, în timpul războiului, ca soldat, la gospodăria unui țăran român. „Omul acesta, pe jumătate sălbatec, de la hotarul ținuturilor polare, se înțelege cu oamenii acești pe jumătate sălbateci din satul moldovenesc. Vorbesc două graiuri străine, peste care au găsit totuși mijlocul să se înțeleagă cu ușurință, prin semne și cuvinte ciuntite, fiindcă subt cuvinte stau gînduri și simțiri simple, comune amînduror."

Precum cei mai mulți dintre noi întrebuințăm, pe lîngă limba literară, și graiul provinciei căreia aparținem, tot așa avem mai multe feluri de vorbă, după societatea în care ne găsim. Altfel vorbesc de pe catedră și altfel în cercul familiar, unde întrebuințez cuvinte și expresii înțelese numai de ai mei și fac mult uz de brevilocvență. În DR. IV 1376 am relatat despre un caz interesant de adaptare la rostirea uzuală a mediului în care se găsește vorbitorul. Voind să fac o excursie pe munte, cu un preot din Bran, acesta întrebă pe țăranul care ne-a adus caii: „Bade Ioane, sunt *potcoyiți* caii?" și apoi, întorcîndu-se către mine, îmi dădu sfatul: „cînd pleci călare la munte, trebuie mai întîi să te uiți dacă calul e bine *potcovit*". Deci două forme pentru același cuvînt, după cum vorbitorul se adresa țăranului sau orășeanului.

După cum forme din dialectele geografice se strecoară și se generalizează în limba comună, astfel dialectele sociale au repercusiuni

asupra limbii literare. Am spus în altă parte că *ţară* şi *ţăran*, în loc de *ţeară* şi *ţeran*, în Muntenia (şi în limba literară), sunt importate din Ardeal. Dacă comparăm, în hărţile Atlasului lui WEIGAND, ariile de răspîndire ale cuvintelor *viţel* şi *Dumnezeu*, vedem că acolo unde — ca la Bucureşti — se zice *Dumnezeu*, cu *e* păstrat, se zice totuşi *viţăl* şi se exclamă *zău*! De ce? Fiindcă *Dumnezeu* e un termen literar, propagat prin biserică, subt forma aceasta veche, pe cînd *viţăl* şi exclamaţia *zău* sunt cuvinte ţărăneşti, care au pătruns şi la oraş cu rostirea lor de la ţară.

135. Şi **graiul femeilor** se deosebeşte în unele privinţe de al bărbaţilor, din cauza ocupaţiilor diferite ale celor două sexe (mai ales la popoare pe o treaptă culturală mai joasă) şi din cauza cercului restrîns — familia, vecinii, satul — în care femeia îşi petrece viaţa.

În general, graiul femeilor e mai conservativ. Am relevat faptul că la megleniţi bărbaţii vorbesc toţi bulgăreşte pe cînd femeile nu cunosc această limbă. Am povestit şi despre nişte saşi dintr-un sat ardelean, care, ajunşi la un stadiu înaintat de românizare, vorbeau între ei româneşte şi întrebuinţau limba săsească numai faţă de nevestele lor. Aromâncele din Grecia sunt adevăratele păstrătoare ale graiului părintesc; ele nu primesc grecismele pe care le aduc bărbaţii lor din contactul cu grecii. Cel ce citeşte notele care întovărăşesc hărţile *Atlasului Lingvistic Român*, vede că adesea cuvinte pe cale de dispariţie nu se mai aud decît în gura femeilor. Acesta e bunăoară cazul lui *vintre* (ALR., I, 101/470, 498 etc.). În aria cuvîntului *burtă*, femeile zic, pentru burta lor, *pîntece* (ALR., I, 100/595). Rotacismul curat şi exclusiv nu l-a mai găsit E. PETROVICI în Munţii Apuseni decît la o femeie.

O mulţime de expresii vin de la îndeletniciri femeieşti şi anumite dezvoltări semantice ale unor cuvinte nu sunt explicabile decît ţinînd seama de întrebuinţarea lor de către femei. Astfel, dacă zicem că *descoasem* pe cineva, cînd vrem să-l facem să spună ceea ce ascunde, acest sens figurat vine de la femeile care trebuie să descoasă căptuşeala hainei în care s-au cusut lucruri de valoare. Din graiul ţesătoarelor au intrat în limba comună expresii ca *depăn* sau *torc un gînd*; *încurc iţele*; *urzesc ceva împotriva altuia* etc., a căror întrebuinţare metaforică e evidentă pentru orişicine. Pe la Bran, femeia, care a terminat un lucru sau căreia i s-a împlinit destinul, zice că *şi-a făcut firogul*, ca torcătoarea care a terminat de tors caierul de pe furcă. Expresia *a avea de furcă cu cineva* reflectează dialogurile între torcătoarele noastre, cînd vorba

degenerează în ceartă și cearta în duel cu furcile de tors. Obiceiul de a sta de vorbă cu vecinele în timpul îndrugatului a dat verbului a *îndruga* înțelesul pe care-l are. Altă expresie, aceasta venită de la bucătărie, e *a toca verzi și uscate*. Tot în legătură cu gătitul bucatelor se explică expresia *covăseala dracului*, care se întrebuința mai de mult în înțeles de „sămînță de ură, intrigă".

Totuși, aportul femeii la limba comună e cu mult mai neînsemnat decît al bărbatului, ceea ce e explicabil dacă ținem seama de rolul inferior pe care-l are — și mai ales îl avea — femeia în societate. Lucrul acesta se cunoaște mai ales din triumful genului masculin asupra celui feminin. Se zice: *un bărbat și douăzeci de femei erau strînși în piață*. Totuși, se pare că într-un caz s-a generalizat și genul feminin. Prin unele părți ale Ardealului se zice *am fost pornită la drum*; *să fi mîncată un ou*, indiferent dacă subiectul e un bărbat sau o femeie. Sexul subiectului nu joacă nici un rol în expresiile corespunzătoare întrebuințate în alte părți ale Ardealului: *am fost pornit la drum; să fi mîncat un ou*. (Aceasta din urmă e și forma literară.) Evident că la origine participiul *pornit* sau *mîncat*, fiind o determinare a subiectului, trebuia să se acorde cu el. Dovada o avem în faptul că prin județele Trei Scaune și Sibiu, cînd subiectul e la plural, se face și acordul în număr: *ei au fost mîncați*. (Participiul verbelor transitive, ca *mîncat*, trebuie înțeles cu sens activ, nu pasiv, ca în expresia: *sunt nemîncat* = n-am mîncat.) Desigur, la început bărbații au zis: *eu am fost pornit, noi am fost porniți*, iar femeile: *eu am fost pornită, noi am fost pornite*, redînd ideea cuprinsă în nemțescul „ich war ein Weggegangener" sau „eine Weggegangene". Mai tîrziu, cînd expresiile acestea au început să înlocuiască mai mult ca perfectul *pornisem*, a urmat gramaticalizarea lor, iar construcțiile diferite după sexul sau numărul subiectelor s-au normalizat, generalizîndu-se singularul și — aproape peste tot — genul sexului cu rol social predominant, deci al bărbaților: *omul a fost pornit, oamenii au fost pornit, femeia a fost pornit, femeile au fost pornit*. Totuși, în unele regiuni a învins formula din graiul femeiesc și astăzi spun și bărbații: *eu* sau *noi am fi pornită*. *Deosebirile dialectale de ordin social s-au schimbat în deosebiri dialectale de ordin geografic*.

De relevat e și faptul că femeile, legate de sat și de același mediu ambiant, păstrează mai bine formele dialectale cu caracter rustic, împotriva cărora orașul se arată refractar. DIMITRIE CANTEMIR ne povestește că pe vremea sa rostirea palatalelor în loc de labiale (*ģine, k'atră*... în loc de *bine, piatră*...) era un fenomen caracteristic pentru femeile de la țară. Bărbaților care aveau această rostire li se zicea în bătaie

de joc „ficiori de babe". Se știe că P. B. HASDEU credea că în această vorbire trebuie recunoscută o urmă a substratului dac, conservat numai în graiul femeilor. Anchetatorii *Atlasului Lingvistic Român* au observat și ei că femeile (și copiii, cît stau sub influența lor exclusivă, deci înainte de a merge la școală) întrebuințează în măsură mai mare aceste palatale, care trec de urîte, decît bărbații lor cu știință de carte sau umblați pe la oraș. TH. CAPIDAN a observat că *r* uvular, care deosebește atît de mult pe fărșeroți de ceilalți aromâni, se aude mai ales în gura femeilor (DR. VI, 127—132). În Bran am observat că rostirea lui *e* și *o* ca *ie* și *uo* (*piere* = pere, *suomn* = somn) o au mai ales femeile (cf. § 94).[119]

136. Dintre fenomenele de ordin social care au avut o influență hotărîtoare asupra dezvoltării limbii române trebuie citat în primul rînd **rusticizarea limbii latine** în sud-estul european.

După evacuarea Daciei Traiane de armată și oficialitate, orașele acestei provincii au fost devastate. Nici unul din numele lor nu se mai păstrează pînă azi. La sudul Dunării, orașele întărite au rezistat încă un timp oarecare năvălitorilor care treceau Dunărea. Cîte n-au pierit prin sabie și foc n-au putut fi totuși păstrate pentru romanitate; populația lor s-a topit cu timpul în masele slave din jurul lor. Nici în Peninsula Balcanică numele de orașe și de rîuri nu s-au păstrat cu fonetism românesc, ci au nume dezvoltate din cele latine în consonanță cu legile fonologice ale slavilor de miază-zi: *Ratiaria, Castellum, Almus, Sirmium, Bononiae* deveniră *Arčar, Kostol, Lom, Sřěm, Vidin*, iar rîurile *Savus, Dravus, Colapis, Oeneus, Timacus*... se numesc azi *Sava, Drava, Kulpa, Una, Timok*... Populația romanică scăpată de slavizare consta, ca și în nordul Dunării, din păstori și mici agricultori, care formau pentru cuceritori un factor economic important: muncitori agricoli și furnizori de materii prime, buni platnici de biruri, iar la nevoie și viteji apărători ai hotarelor.

Dacă orașele s-ar fi păstrat cu caracterul lor roman și dacă Dacia, Tracia, Moesiile, Dardania, Macedonia, Iliricul, Panonia și Noricum și-ar fi menținut caracterul lor provincial, am avea astăzi, în Europa centrală și sud-estică, probabil, mai multe limbi romanice. Cum însă orașele au fost slavizate, iar civilizația romană în Peninsula Balcanică trebui să cedeze presiunii exercitate de Bizanțul grecesc, tot ce a putut fi salvat pentru latinitate — dacă facem abstracție de limba vechedalmată, dispărută și ea — e limba română.

Deosebirea mare ce există între limba română și între celelalte limbi romanice își are și ea explicația în dispariția civilizației romane și dis-

trugerea sau deznaționalizarea orașelor, care a avut ca urmare încetarea, pentru limba română, a **adstratului latin**.

În Apus, limba latină din școli, administrație și mai ales din biserică, s-a menținut în curs de veacuri pe lîngă limbile romanice născute din ea. Dacă în locul vechiului francez *fourme*, dezvoltat în consonanță cu legile fonetice din latinescul *forma*, apare, începînd cu secolul al XII-lea, *forme*, pentru ca acest *forme* să devină înfățișarea exclusivă a cuvîntului, e fiindcă oamenii cu știință de carte l-au apropiat de cuvîntul latin, iar rostirea lor a fost imitată de alții. Din cauză că alături de elementul latin păstrat prin moștenire de la strămoșii romani, neo-latinii apuseni și-au împrospătat, în tot cursul veacurilor — mai ales în evul mediu și în epoca renașterii —, limba cu cuvinte, forme și întorsături de fraze latine, limbile vorbite de ei par „mai romanice" decît limba română, care și-a împrospătat tezaurul lexical și a fost influențată în biserică, școală și administrație de alte limbi, cu deosebire de cea paleoslavă. *Tocmai asemenea latinisme, primite ulterior, pe cale cărturărească, care și prin forma lor trădează imediat originea latină, dau limbilor romanice aparența unei latinități mai intensive.* Fiind introduse de știutorii de latinește și întrebuințate de ei, aceste cuvinte „savante" au păstrat aproape nealterată forma lor latină. Dimpotrivă, cuvintele moștenite din tată în fiu și modificate de multele generații ce le-au întrebuințat s-au „tocit" atît de mult, încît adesea abia mai sunt de recunoscut. În franțuzescul *aquatique* — neologism împrumutat din latinește — oricine recunoaște cu ușurință vorba latină *aquaticus*, pe cînd pe *aqua* cu greu îl recunoști în franțuzescul *eau* (rostit *o*).

Lipsa acestui contact prelungit cu limba latină a produs o împuținare a cuvintelor „culturale" de origine latină. Dar eliberarea de stăpînirea limbii literare latine prin școli a făcut ca multe din tendințele limbii vulgare să se dezvolte nestingherite în românește. *Astfel s-a putut întîmpla ca, între toate limbile romanice, limba română să fie cea mai latină, nu prin plusul adus de adstratul latin în curs de veacuri, ci prin evoluția naturală a tendințelor intrinsece, neîmpiedecate în dezvoltarea lor de acest adstrat.*

A. Lombard (în *Studia Neophilologica*, XI, p. 186—209), studiind indefinitele în limbile romanice, ajunge la următoarele concluzii de natură metodică: „Notre classe d'indéfinis constitue une modeste preuve, parmis d'autres, de l'utilité du roumain. Non seulement les faits de langue propres à la Gaule, à l'Ibérie et à l'Italie nous sont précieux pour l'étude de la romanité orientale, mais celle-ci nous aide aussi à mieux comprendre le grand domaine continu de l'Ouest".

În *Zum romanischen Artikel* (1936), E. GAMILLSCHEG are următoarea încheiere: „Însemnătatea mare a limbii române pentru cunoașterea evoluției romanice consistă în aceea că limbile neolatine apusene formează o familie mare, care s-a dezvoltat mai tîrziu în aceeași direcție, fără să mai putem recunoaște stadiile vechi, pe cînd limba română, copilul despărțit timpuriu de familie, a păstrat cu mai mare fidelitate trăsăturile vechi familiare și în noua ambianță în care a ajuns."

Această notă conservativă e atît de pronunțată, încît limba română poate servi uneori filologilor drept criteriu pentru distingerea a ce e vechi și moștenit de ceea ce e nou și împrumutat din latina clasică în celelalte limbi romanice. În italiană, bunăoară, adesea e greu de a face distincție între cuvîntul popular și cuvîntul savant. De aceea, profesorul M. BARTOLI recomandă proba cu limba română. Dacă cuvîntul latinesc e păstrat în românește, suntem îndreptățiți să deducem că era curent în limba poporului roman (cf. *Zeitschrift f. Volkskunde*, 1939, p. 74).

137. Dacă examinăm mai de aproape vocabularul de origine latină al limbii române, vedem confirmate cele expuse mai sus și cîștigăm o imagine destul de lămurită cu privire la **starea socială** și **felul de viață** și **îndeletnicirile românilor** în vremurile pentru care lipsesc documentele istorice.

Despre epoca în care populația rurală continua să trăiască în Dacia, lipsită de protecția armatei, cînd ea trebuia deci să-și apere față de noii stăpînitori libertatea într-o continuă luptă de guerilă, fac mărturie cuvinte de origine latină ca: *armă, arc, săgeată, scut, coif, luptă, bătaie* etc. (lat. *arma, arcus, sagitta, scutum, cuffea, lucta, batt(u)alia*).

Vechii români aveau un mijloc potrivit de a-și învinge dușmanii, precum ne putem convinge din cele mai vechi cronici naționale. Îi atrăgeau, prin fugi simulate, în codri, unde de mai nainte copacii erau „ațînați" sau „înțînați", adică tăiați aproape de la rădăcină, dar numai atît, ca să mai stea în picioare. Acești copaci erau prăvăliți apoi peste dușmanul intrat în pădure, care, prins între masele de trunchiuri răsturnate, nu mai găsea nici o ieșire și cădea pradă săgetașilor români ascunși în codru. Cuvîntul *ațina* vine din latinescul *attenuare*, este deci un vechi termen militar. N. DRĂGANU (*Românii în veacurile IX—XIV*, p. 85), a arătat că numele multor obiecte casnice, care la nevoie pot servi ca arme primitive, au trecut în limbile popoarelor învecinate, cu sens de arme — astfel: *măciuca, securea, fușteleș* și *furca* (lat. *matteuca, securis, fustis, furca*), — și că tot ca armă era întrebuințată securea numită de slavi *valaska* sau *balaska*, adică „valahă". Chiar numele *satului* românesc vine din *fossatum*, care însemna „înconjurat de șanțuri", deci: loc întărit.

Cei mai mulți termeni fundamentali relativi la agricultură sunt în românește de origine latină, astfel *agru, cîmp, falce (ager, campus, falx)* pe care se *ară (arare)*, sau se *sapă (sappare)* cu *sapa (sappa)*, se seamănă *(seminare)*, se culege *(colligere)* și se *seceră* cu *secerea (sicilis)* și apoi se *treieră (tribulare)* sau se *bate (battuere)* pe *arie (area)* și se *vîntură (ventilare) grîul (granum), meiul (milium), orzul (hordeum), părincul (panicum)* și *secara (secalis)* cu *paiele (palea) lungi (longus)* și cu *spicul (spicum) plin (plenum). Grăunțele (* granucia)*, uneori amestecate cu *neghină (* nigellina)*, se *cern (cernere)* cu *ciurul (cribrum)* și se duc la *moară (mola)* să fie *măcinate (machinare)*, ca să iasă *făina (farina)* din care se *coace (coquere) pînea (panis). Aiul (alium), ceapa (cepa), curcubeta (cucurbita), cînepa (* canipa* = cannabis), *curechiul (coliclu), napul (napus), pepenele (pepo), trifciul (trifolium)*, care dă un minunat *nutreț (nutricium)* sunt de asemenea cultivate, ca și *varza (viridia)*. Unele din cuvintele limbii actuale, care au un înțeles general, făceau și ele la început parte din terminologia agricolă. Astfel, *a scoate* din *excutere* — înrudit cu *a scutura* din *excutulare* — este un termen ce se referea la extragerea grăunțelor din spic (DR. II, 715—716).[120]

Și mai mare e numărul cuvintelor latine, în legătură cu creșterea vitelor și viața păstorească. Ele se referă la cele mai mici amănunte ale acestor ocupații.

Dintre animalele domestice, avem înainte de toate *cînele (canis)* și *cățeaua (catella)*, credinciosul păzitor, care cu *lătratul (latratus)* său dă de știre stăpînului cînd primejdia e aproape. Numele „pisicei" *(cattus)* s-a păstrat subt forma diminutivală *cătușă* la românii transdanubieni. *Calul (caballus)* cu *șaua (sella)* lui, *armăsarul (armessarius,* din *admissarius)* și *iapa (equa)* au o terminologie bogată în cuvinte de origine latină. În limba veche și dialectal întîlnim și cuvîntul *asen (asinus)*.

Dintre *vitele (vita* „viață"; pentru sens, cf. lat. *animal* din *anima) cornute (cornutus)*, numite pe alocuri și *nămaie (animalia)*, pomenim *boul (bos), taurul (taurus), vaca (vacca), juncul* și *junca (juvencus, juvenca), junincea (junix)* și *vițelul* cu *vițeaua (vitellus, vitella)*. Ei se *mînă (minare)* la *pășune (pastio, -onem)* și se *adapă (adaquare)*, iar cînd nu mai au ce *paște (pascere)*, se țin în *staul (stabulum)*, unde li se dă *fînul (fenum)* strîns cu *furca (furca)* și pe care îl *rumegă (rumigare)* în tihnă. Boii se *înjugă (in-jugare)* și se *dejugă (di(s)jugare)* — boul pus la *jug (jugum)* se numește *jugar (jugarius)* — și se îndeamnă *(inde-minare)* cu *strămurarea (stimularea)*.

Capra (capra), *iedul* și *iada (haedus, haeda)* și *vătuiul* (* *vituleus*) sunt în *căprăreață (caprariciа)* păzite de *căprar (caprarius)*. Românii transdanubieni numesc *părul (pilum)* lor: *căprină (caprinus, -a,-um)*.

Porcul (porcus) și *scroafa (scrofa)* cu *purceii (porcellus)* și *purcelele (porcella)* lor, care dau *lardul (lardum)*, *cîrnații (carnaceum)*, și *porcina (porcina)* sunt păziți de *porcar* cînd sunt duși la *ghindă (glanda = glans)* și nu sunt ținuți în *purcăreața (porcaricia)* de lîngă casă, sau în *curte (curtis = cohors)* alături de *găinile (gallina)* care fac *ouă (ovum)* și de celelalte *hoare (ovaria)*, de *porumbi (palumbus)* și, mai rar, de *păuni (pavo)*.

Mai strîns e legată de viața *păstorului (pastorius = pastor)* sau *păcurarului (pecorarius)* român, *oaia (ovis)*, cu *berbecii (vervex)*, *arețiі (aries)*, *mieii (agnellus)* și *mioarele* (* *agneliolla*). *Turmele (turma)* cu *păcuine (pecorina* sau *pecuina)*, *mătricea (matrix)* cu *noateni (annotinus)* și *tîrții (* tertianeus)*, se țin vara la *munte (mons)* și *iernează (hibernare)* la *șes (sessum)*.

O bogată terminologie e legată de *lîna (lana)* oilor și de prepararea ei; *a toarce = torquere*, *fir = filum*, *canură = canulla* etc. După cum lîna se *tunde (tondere)* subt burtă sau în jurul coadei, acțiunea se numește *a suvintra (* subventrare)* sau — la macedoromâni — *suil'are (* subiliare)*. Cît despre *lapte (lac)* și derivatele lui, terminologia e de asemenea bogată: *a mulge (mulgere)*, *curastră (colastra = colostrum)*, *caș (caseus)*, *chiag (coagulum)*, *închega (coagulare)*, *unt (unctum)*, *rînced (rancidus)* etc.

Remarcabil e și faptul că unele din cele mai uzuale cuvinte din terminologia pastorească, precum *brînză*, *căciulă*, *zer* n-au putut fi explicate din punct de vedere etimologic și sunt probabil străvechi, rămase din graiul strămoșilor noștri dinainte de romanizare. Ar fi o dovadă mai mult că traco-dacii romanizați, după decăderea civilizației romane, s-au întors la ocupația predilectă a strămoșilor lor, la păstorit.

Numărul mare de cuvinte de origine latină privitoare la agricultură, creșterea vitelor și păstorit, dovedesc că alături de păstorii care împînzeau cu turmele lor toate ținuturile românești, contribuind prin mișcările lor la nivelarea limbii, erau românii sedentari care se ocupau cu munca cîmpului și creșterea vitelor cornute. Aceștia formau sîmburele sănătos pentru marele spor demografic realizat de neamul nostru.

Dacă din p ă s t r a r e a anumitor serii de cuvinte putem conchide asupra stărilor sociale din trecut, nu tot atît de sigure sunt deducțiile ce se pot scoate din p i e r d e r e a unor cuvinte, căci, precum am arătat pe larg în § 98 ș.u., cuvintele se uzează și mor și în cazul cînd

noțiunea exprimată prin ele se păstrează. Dacă cuvîntul *fereastră* din lat. *fenestra* s-a conservat pînă azi, putem ști că, oricît de primitive ar fi fost casele țărănești, ele n-au fost niciodată lipsite de ferestrele prin care intra aerul și lumina. Dar dacă cuvîntul *fereastră* s-ar fi pierdut din limbă, fiind înlocuit printr-un cuvînt împrumutat dintr-o limbă străină, n-am fi îndreptățiți să deducem că românii ar fi început să-și facă ferestre la case abia după ce au ajuns în contact cu poporul care le-a dat acest cuvînt. Într-adevăr, vedem, în zilele noastre, cum mai ales în Ardeal, deodată cu pătrunderea cuvîntului *geam* (de origine turcească) din Țara veche, această vorbă, care are farmecul noului, înlocuiește tot mai mult pe vechiul *fereastră*. *Geam* nu se mai întrebuințează de generația tînără (din Ardeal) numai în sensul de „ochiul de sticlă care se bagă în cercevelele ferestrei" *(s-a spart un geam)*, ci în sensul larg de fereastră *(deschide geamurile)*.

W. Domaschke, care ne-a dat o foarte utilă privire generală asupra vocabularului român de origine latină, împărțit după serii semantice *(Der lateinische Wortschatz des Rumänischen*, în *Jb.*, XXI—XXV), greșea cînd, în lipsa unei terminologii bogate pentru anumite stări sau îndeletniciri, trăgea concluzii asupra lipsei acelor stări și îndeletniciri înseși. Astfel mi se par eronate părerile lui cu privire la lipsa unui simț de curățenie la români din cauză că terminologia în legătură cu ea e săracă. Dar în afară de *a la* (lat. *lavare*), *spăla* (lat. * *ex-perlavare*), *leșie* (lat. *lixiva*), *mai* (lat. *malleus*), *săpun* (care nu-i împrumutat dela slavi, cum credea Domaschke, ci e lat. *sapo*), *curat* (lat. *colatus* și *curatus*), *lăut* (lat. *lautus*), *pieptene* (lat. *pecten*) și *pieptăna (pectinare)*, avem în românește mai ales un termen care exprimă mai mult decît oricare altul simțul — exagerat poate — al românului pentru curățenie. E verbul de origine latină a *spurca*, cu adjectivul *spurcat*, care nu se poate traduce exact în nici o altă limbă, pentru că noțiunea însăși lipsește altor popoare. Pentru român, un vas în care se pregătește mîncarea sau din care se bea apa nu se poate întrebuința în alte scopuri. Dacă cu un astfel de vas ai scos leșie din căldare, *l-ai spurcat*, adică nu mai poți duce la gură conținutul lui. Din terminologia de origine latină nu se poate deci deduce lipsa simțului de curățenie la români, dar se pot trage concluzii mai interesante, care privesc felul special cum înțelege românul curățenia.

Totuși sunt cazuri cînd și lipsa anumitor termeni poate fi un indiciu pentru anumite stări din trecut. Acesta e cazul cînd concluziile pe care lingvistul le trage din această lipsă sunt coroborate de știri istorice sau de fapte extralingvistice. Dacă noi n-avem cuvinte de ori-

gine latină relative la *mare* (precum *insula, portus, navis* ş.a.) — în afară de termenul general de *mare* — aceasta însemnează că strămoşii noştri — ca păstori şi agricultori ce erau — nu aveau contact cu marea. Latinescului *undae maris* nu-i corespunde în româneşte *undele mării*, ci *valurile* sau *talazurile mării*. *Undele* sunt pentru românul trăit departe de mare numai încreţiturile apei unui lac sau, într-un vas, ridicăturile apei în clocot; *val* ne-a venit de la slavi, iar *talaz* de la turci.

Caracteristică e şi lipsa oricăror cuvinte de origine latină în legătură cu transporturile pe apă (plutăritul) şi lipsa numelor de *peşti* (în afară de *luntre* şi de termenul general *peşte*) — ca şi la albanezi dealtminteri — care nu indică numai depărtarea noastră de mare, ci chiar şi de rîurile mari. Am văzut, într-adevăr, că excepţionînd *Dunărea* şi *Crişurile*, rîurile noastre s-au păstrat cu fonetismul slavilor, care stăpîneau ţara şi populau văile roditoare. Ceea ce am spus în altă parte despre sensul cuvîntului *punte*, care nu mai însemnează, ca în limbile surori, „pod", ci o trecătoare primitivă peste pîraiele de munte (§ 89), se potriveşte şi cu sensul pe care l-a primit în româneşte cuvîntul *a se brodi*. Acest verb, derivat de la substantivul *brod*, de origine slavă, însemnează la noi „a se nemeri undeva tocmai la timpul potrivit", ceea ce se explică prin importanţa podurilor umblătoare *(brodurilor)*, care, în lipsa altor poduri, slujeau ca mijloace de transport de la un mal al rîului la celălalt mal: cînd aveai norocul să găseşti brodul gata de plecare, *o brodeai* bine.

Faptul, relevat şi de Domaschke, că în limba noastră s-au păstrat numele latine ale celor mai mulţi pomi, arbori şi tufe cu frunze *(mărul, părul, nucul, prunul, piersecul, cireşul, alunul,* apoi *fagul, arinul, salcia, jugastrul, ulmul, sorbul, arţarul, socul* ş.a.), dar numai puţine nume de arbori cetinoşi (afară de *pin* şi *jneapăn*), trebuie pus, credem, în legătură, cu întoarcerea daco-românilor la îndeletnicirea strămoşească a oieritului pe vîrfurile munţilor, dincolo de zona fagului, pe unde s-a păstrat cuvîntul autohton *brad*, sau *jepii* de origine celtică. Precum a arătat N. Jokl *(Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen*, p. 199 ş.u.) şi *molidul* nostru e înrudit cu albanezul *moljikë* (brad alb).

Tot Domaschke constată sărăcia în elemente latine în legătură cu *carul*, sărăcie care contrastează în mod atît de izbitor cu bogăţia terminologiei în legătură cu *calul*. Cele ce le-am spus mai nainte despre reducerea sensului cuvîntului *cărare* de la „drum de car" la cel de potecă, pe care umbli pe jos sau cu calul, dovedeşte — ceea ce ştim dealtfel şi din atestări istorice de mai tîrziu — că una din îndeletnicirile de căpetenie ale românilor era să facă transporturi de mărfuri cu caii

lor mărunți pe plaiurile munților, pe care ei, autohtonii, le cunoșteau mai bine decît oricare alt neam din regiunile noastre.

Numărul mare de cuvinte în legătură cu viața rustică e în contrast izbitor cu faptul că nici la românii din dreapta, nici la cei din stînga Dunării, nu s-a păstrat nici un cuvînt relativ la viața orășenească. Într-adevăr, nici *villa*, nici *forum*, nici *platea* sau *strata*, pe care le întîlnim în limbile romanice de vest, nu se găsesc în românește. Caracteristic e că *ruga*, care exista la românii din Macedonia *(arugă)*, nu e, ca în Franța, „rue", un termen citadin, ci înseamnă „locul pe unde intră oile în stînă ca să fie mulse", face deci parte din terminologia păstorească.

De asemenea terminologia creștină are în limba română un caracter rural. Precum am arătat de curînd (DR., VIII, 333—336), întemeiat pe unele studii ale lui J. Jud, la noi s-au păstrat termenii primordiali creștini, precum *Dumnezeu (domine deus), biserică (basilica), cruce (crux), boteza (baptizare), înger (angelus), Paști (Paschae), păresimi, (quadragesima)* etc., dar lipsesc mulți termeni creștini de origine latină (sau greco-latină) din cei mai răspîndiți la romanii apuseni, precum: *biblia, canonicus, coemiterium, diaconus, elemosyna, episcopus, eremita, monachus, parochia, plebs* etc., chiar și cuvinte ca *benedico, ecclesia, evanghelium, saeculum, spiritus* etc., care au pătruns la albanezi. Lipsa acestor termeni se explică prin faptul că noi — după ce nu mai vorbeam latinește, ci românește — n-am cunoscut o organizație bisericească la orașe și o viață monahală mai dezvoltată în primele veacuri ale evului mediu, ci numai preoți sătești.

Între lipsa unei terminologii citadine și între lipsa terminologiei creștine, care să dovedească un stadiu de organizare bisericească mai dezvoltat, este un paralelism perfect. După cum numele orașelor latine din nordul Peninsulei Balcanice s-au păstrat în formă slavă, tot astfel întîlnim în limba noastră termeni latini în legătură cu organizația bisericească, care ne-au venit prin filieră greco-slavă. Un nou indiciu că pe strămoșii românilor nu avem să-i căutăm în orașele din Sudul Dunării, ci la țară. Așa ne-au venit numele lunilor *mart, april, august*, care au înlocuit pe vechiul *marț* (din *Martius), prier* (din *Aprilis*) și *Agust* (din *Agustus*, forma populară a clasicului *Augustus*), așa *chilie, candelă, raclă, rasă* etc., din cuvintele latine *cella, candela, arcula, rasum*, venite însă, toate, și la slavi, prin limba grecească, care, ca și în armată și în administrația de stat, a sfîrșit prin a deveni dominantă în biserica Imperiului estic, după ce primise mai înainte o mulțime de cuvinte latinești.

138. Veacuri întregi, poporul român a trăit la țară. Aceasta explică lipsa de organizații mai înalte, care se ivesc în mod firesc acolo unde oamenii locuiesc în mase compacte și diferențiate din punct de vedere social. Dar trăind în mijlocul naturii și pășind cu talpa goală pe solul din care-și sugea vlaga, poporul nostru de țărani a rămas ferit de multele primejdii pe care le aduc sufletului străzile strîmte și lipsite de aer și de perspectivă ale orașelor și pavajul lor alunecos. Și precum în satele sărace locuite de strămoșii noștri s-a ridicat cu timpul o elită de oameni cu stare bună și cu mari calități sufletești — fruntașii — tot astfel limba noastră, sărăcită în urma rustificării, și-a creat singură mijloace de îmbogățire și perfecționare.

Cele mai variate îndeletniciri au contribuit la această îmbogățire, încît din dezvoltări semantice, din expresii figurate, din împerecheri de cuvinte, din locuțiuni stereotipe, din proverbe și cimilituri, ca și din supranumele pe care le găsim în onomastica română cunoaștem **aportul adus de diferite pături sociale la graiul comun.** Anumite expresii românești, comparate cu corespondentele din alte limbi, arată că anumite îndeletniciri au avut la noi alte rosturi și altă importanță decît la alte popoare. Unui om care nu știe să se poarte în societate, germanul îi zice *ungehobelt*, adică „nestrujit" sau *ungeschliffen*, „nepoleit". La noi, aceeași figură a dat naștere expresiei *necioplit* sau *din topor*, născută în graiul țăranului care își cioplește singur bîrnele casei, iar nu al tîmplarului care lucrează cu rindele fine sau al poleitorilor de piatră sau de sticlă. „Ca toată viața intelectuală, zice W. WUNDT (*Deutsche Rundschau*, XII, 78, citat de H. SCHUCHARDT), „așa și viața limbii consistă în neîncetatul schimb ce există între individ și colectivitate. Cu ocazia acestui raport de schimb, individului îi revine partea de creator, iar colectivității partea de receptor."

Cultul religios păgîn a lăsat cîteva urme în limbă și după încreștinarea noastră. În *arunc vina pe cineva*, verbul *arunc* are încă înțelesul originar de „îndepărtez de la mine un rău (și-l dau altuia)", pe care-l avea termenul religios latin *averrunco* (Mars pater, te precor ut calamitates averrunces). *A se întîmpla* e și el — după cum a arătat N. SULICĂ — un termen în legătură cu cultul păgîn: augurul contempla spațiul *(templum)* pe care și-l trasa pe cer cu bățul spre a studia zborul păsărilor. Intrarea unei păsări *în* acest *templu* era „evenimentul" așteptat, *întîmplarea* (cf. și lat. *extemplare*, tot în legătură cu profeția augurilor). *A comînda*, din lat. *commandare (=commendare)* însemna a recomanda zeilor pe mort *(commendare diis)* prin jertfe (ale căror urme sunt ospețele și pomenele de azi). Cuvîntul slav. *poměna*

a înlocuit mai târziu *comîndarea*. *Pomana*, subt această formă românească, a fost reîmprumutată de bulgari și ruteni. Urme păgâne, de pe cînd strămoșii noștri adorau mai multe zeități, care personificau soarele, cerul, pămîntul etc., sunt și expresiile noastre *n-are nici un Dumnezeu* sau *mă jur pe sfîntul soare* sau *pe cer, pe pămînt* — se zice și *te rog cu cerul și pămîntul* — care s-au conservat în limbă alături de creștinescul *mă jur pe Dumnezeu* sau *pe sfînta cruce*. Și *feriae* „zilele de odihnă, consacrate de romani unor anumite acțiuni religioase" au lăsat urme la noi și anume verbul *a feri*, care în limba veche însemna încă „a serba, a ținea, a păzi o sărbătoare" *(Acesta om sâmbăta nu fereaște.)* În legătură cu creștinismul se explică sensul lui *departe:* schimnicii care se „separau" *de o parte* căutau siguratatea la mari distanțe de zgomotul lumii.

Viața militară ne-a dat, în afară de *înțina*, despre care am vorbit mai nainte (§ 137), pe *bătrân* și *mire*, care vin din lat. *veteranus* „veteran" și *miles* „ostaș". *A împrăștia* e la origine tot un termen ostășesc, căci *praștia*, înainte de a ajunge o jucărie de copii, era o armă redutabilă, întrebuințată în război cu deosebire de vechii traci. *A împrăștia* pe dușmani însemna deci la origine „a-i bombarda din praștii" și numai ca urmare „a-i risipi". — Dimpotrivă, *a întîmpina* însemna la început — precum a arătat I. A. CANDREA — „a ieși cuiva înainte cu onoruri militare și în sunete de tîmpine".

Albinăritul ne-a dat — după WEIGAND — pe *bezmetic:* la început se spunea *stup bezmetic*, adică fără matcă (din slav, *bez* „fără" și *matok* „matcă") și prin urmare „fără conducător, fără cap, în neștire". *A roi* se întrebuințează adesea cu sensul figurat de „a ieși dintr-un loc și a se răspîndi, mulți deodată, în toate părțile"; tot astfel *trîntor*, cu sensul de „leneș".

Vînătoarea ne-a dat pe *a îngîna* „a imita vocea cuiva", la origine „a înșela" (din ital. *ingannare*), „a momi un animal imitându-i glasul". — Probabil că și *a afla* e un termen vânătoresc și tot astfel *a scula* din **excubulare* „a face să iasă din cuib". *A lua pe cineva împrejur*, cu sensul de „a încolți" (DR. III, 651), vine probabil tot de la vînători, iar *a lovi*, cu multele și variatele lui înțelesuri, însemnează în limbile slave *(loviti)* „a vîna".

Pescăria ne-a dat pe *a se duce pe copcă* „a dispărea, a muri", propriu: „a intra în gaura făcută în gheață (și numită copcă)", și pe *a fi cu toane*, ca peștele care a intrat în *toană*.

Din atelierul faurilor a intrat în limba comună verbul *a încovăia* (din slavul *kovalj* „faur"), care la început se putea spune numai despre fierul roșu, cînd îl îndoia fierarul.

Dacă cheflii se hotărăsc în ultimul moment să mai bea — de obicei din picioare — o sticlă de vin, ei zic că beau *la botul calului*. E un termen al c ă r ă u ș i l o r, care, înainte de a pleca de la cîrciuma înaintea căreia au oprit căruța, mai beau un pahar stînd înaintea cailor gata înhămați.

Termenul j u r i d i c *reus*, care în latinește însemna „vinovat" a devenit la noi adjectivul cu sensul opus lui „bun", alungînd din limbă pe *malus*. Ceva analog s-a întîmplat mai tîrziu cu *isteț*, care în paleoslavă *(istŭcĭ)* însemna „inculpat". Întocmai cum *hoț, hoțoman, tîlhar, strengar* (adică cel care ar merita să fie spînzurat cu streangul) se întrebuințează adesea spre a arăta pe cineva care „știe să se descurce", tot astfel *isteț* a ajuns să însemneze „deștept și iscusit".

B ă r b i e r i a ne-a dat expresii ca *a trage un perdaf, a da o săpunealâ, a rade fără brici, a da rasol* (DR. IV, 903).

Legătura cu cuvîntul *bou* a verbului nostru *a se îmboi* „a se prăvăli, a se precipita la vale" n-am putea-o înțelege, dacă n-am cunoaște termenul *d-a-mboul*, prin care se numește un j o c d e c o p i i, care se joacă cu niște bețe aruncate astfel ca să sară din cap în cap (ca boul care împinge cu coarnele în pămînt). Jocul cu zarul a dat pe *cuteza* al nostru (grec. κοττίζω > *cottizare*), precum la francezi a dat pe *chance*, din *cadentia* (adecă din felul cum c a d e zarul) și la germani pe *Zufall* (de la *fallen* „a cădea"). Și sensul de „a provoca, a desfide", pe care-l avea în limba veche verbul *învita*, se explică, ca și francezul *à l'envie* (de aceeași origine: *envier* < *invitare*), tot din terminologia jocurilor.

Dar reflexul cel mai puternic l-a avut în limba română p ă s t o r i t u l. Cel ce deschide *Dicționarul Academiei* la cuvîntul *lapte*, rămîne uimit de frazeologia bogată a lui. Tot astfel va găsi, la *corn*, o mulțime de locuțiuni formate cu acest cuvînt și un număr mare de termeni pentru diferitele forme de coarne. Dacă mugurului viței de vie i se zice *căpușă*, avem a face cu o metaforă din viața pastorală. Termenul *a înțerca* „sevrer" se întrebuința la început numai pentru mieii care se închideau în țarc „parc", fiind astfel despărțiți de oi (și francezul *sevrer* vine din latinescul *separare*). Despre un om care se ridică din boală se zice să *se întramă* (dialectal acest verb are încă forma *întrărma*). Cuvîntul e împrumutat din terminologia pastorală, căci el se întrebuința la început numai pentru vite. *Arete* (din latinescul *aries*) poate însemna „mascul întrebuințat la reproducere" pentru orice animal: *Cocoșul acesta l-am lăsat de arete;* aromânii zic *cal areati* „armăsar". Tot așa *strungă* are sensul de „loc gol" între doi dinți; *frupt* se între-

buințează în înțeles de „mîncare de dulce" (din lat. *fructus ovis*), lăptăriile fiind hrana de căpetenie a ciobanilor. Numai un neam de păstori poate zice, chiar în limba literară: *se încheagă un gînd, încheagă o frază* sau *cheagul unei societăți* (francezul ar zice „le ciment d'une société") Poporul, vorbind de un om care și-a „consolidat" starea materială, zice că *a prins cheag*. Spre a arăta că doi inși sunt de aceeași vîrstă, se zice *suntem de aceeași iarbă*, ca oile scoase deodată la pășune. Se mai zice: *paște iarba pe care o cunoști*, în înțelesul de „nu te amesteca în lucruri pe care nu le știi". Numai la un popor la care viața pastorală a jucat un rol de căpetenie se poate zice *mă paște un gînd*. La baza acestei expresii e imaginea turmei de oi care tunde iarba de la rădăcină pe unde a trecut păscînd. Salcia joacă un rol însemnat în creșterea oilor, ea formînd hrana lor de căpetenie în timp de iarnă. Așa se explică — după cum a arătat P. PAPAHAGI — de ce numele acestui copac se întîlnește în adjectivul *sălciu*, care se întrebuințează ca să precizeze — ca neologismul „fad" — gustul apei sau al unei mîncări. Cuvîntul *brînză* are și el o frazeologie bogată: *Frate, nefrate, dar brînza-i pe bani* se zice celor ce ne cer servicii prea costisitoare în temeiul unei prietenii. *Brînză bună în burduf de cîne* se întrebuințează spre a caracteriza pe cel înzestrat cu calități spirituale dar lipsit de caracter. Cînd nu ai încredere în ajutorul pe care ți-l poate da cineva, se zice că *nu faci brînză cu el*. *Zgîrie-brînză* e avarul calic (care nu se îndură să arunce nici burduful pe care au rămas fărămituri de brînză uscată, ci le zgîrie cu unghia). Și mai avar e un *brînză-n sticlă*, adică unul care ține brînza — alimentul principal — în sticlă, ca să se uite la ea (fără să se îndure s-o atingă). Un număr însemnat de cimilituri fac aluzie la viața pastorală; între ele e frumoasa metaforă a scrisului și a cărții tipărite: Cîmpul alb, oile negre. Cin'le vede, nu le crede; Cin'le paște le cunoaște. Dese și cu răspîndire mare sunt și supranume ca *Ciobanu, Păcuraru, Baciu*, apoi *Berbecaru, Brînzău, Brînzaru*, ș.a.

139. În strînsă legătură cu păstoritul stau **migrațiunile românilor** Însăși „stîna" e numită în unele părți ale Ardealului *mutare*. Împrejurarea că noi, românii, am trăit, în curs de atîtea secole, fără o viață organizată de stat, menținîndu-ne totuși cu limba noastră română și cu structura noastră etică printre atîtea neamuri străine revărsate peste noi, este cel mai mare fapt din istoria noastră.

În regiunile pe care le locuim, emigrările și mișcările de populație erau la ordinea zilei. Romanii au fost prinși în angrenajul acesta, devenind înșiși, atunci cînd împrejurările o cerură, păstori nomadizanți.

Moştenind de la strămoşii daci însuşirile pe care HERODOT le scoate la iveală: lipsă de coeziune internă şi de spirit de organizaţie, deprinşi să punem pornirile şi apetiturile individuale deasupra intereselor colective, am revenit, după încetarea organizaţiei şi disciplinei romane, la forma de triburi, strecurîndu-ne astfel mai uşor prin umbra istoriei. Ne-am învîrtit deci într-un cerc vitios: am înfruntat urgia vremurilor prin adaptabilitatea noastră la împrejurările speciale de la noi şi mulţumindu-ne cu puţinul ce ni-l lăsau străinii în ţara noastră bogată; pe de altă parte, lipsa atît de îndelungată a unei organizaţii superioare de stat a lăsat frîu liber individualismului nostru înnăscut şi a promovat forţele centrifuge.

Uneori, cînd jugul era prea greu, strămoşii noştri încercau să-l scuture. Totuşi asemenea reacţiuni violente erau excepţionale: de la răzmiriţele vlahilor balcanici şi pînă la revoluţia lui Horia au trecut multe secole. De obicei altul era mijlocul lor de a ieşi din împrejurările grele pe care li le pregăteau evenimentele istorice şi asupritorii străini: se mutau, cu turmele şi cu puţinul lor avut, în alte regiuni, unde împrejurările erau mai prielnice. Nume ca *Ardeleanu, Bîrsanu, Ungureanu* etc., în Vechiul Regat, *Moldovan* şi *Muntean*, de care-i plin Ardealul, vorbesc elocvent de nenumăratele mişcări de populaţie de pe un versant al Carpaţilor pe altul; aceşti emigranţi treceau şi Dunărea; alţii ajungeau pînă în Crimeea îndepărtată. Vrednic de compătimire era în ochii românului numai cel fixat pe loc de necruţătorul regim al iobăgiei. Acel „lipit pămîntului" *(=glebae adscriptus)*, care întovărăşeşte şi azi cuvîntul „sărac" în limba noastră, nu este la origine o metaforă, ci o complinire explicativă.

TH. CAPIDAN a arătat că neastîmpăratul dor de ducă, care a devenit a doua natură a aromânilor, îi face pe unii din ei să se mute şi astăzi, cînd nu se mai ocupă cu oieritul — care nu mai rentează — de la locuinţele lor de vară din munţi, la iernaticul de la şes şi invers. Sărăcia tradiţională a moţilor nu se datoreşte numai lipsei de pămînt roditor, ci în parte neastîmpărului lor, care îi face să prefere cutreieratul ţării în lung şi în lat, cu vasele lor de lemn, unei munci statornice legată de pămînt.

Această tendinţă de expansiune era adesea mai mare decît puterea de coeziune naţională şi a avut ca urmare topirea cetelor prea puţin numeroase de români în masele altor populaţii. În marea sa lucrare *Românii în veacurile IX—XIV* (1933), N. DRĂGANU a arătat, pe baza toponimiei, onomasticei şi a urmelor lăsate în vocabularul ungurilor, slovenilor, slovacilor, rutenilor şi polonilor, drumurile îndepărtate ale

românilor migratori. Cuvintele de origine românească în aceste limbi sunt în cea mai mare parte termeni pastorali, pe care-i găsim trecuți și la slavii de sud, la neogreci și la albanezi. Foarte puține vorbe se referă la o viață sedentară.

Dacă românii din România actuală ar fi urmașii unor păstori migratori, veniți, cum pretind unii, din Peninsula Balcanică în evul de mijloc, în regiuni locuite de alte popoare, soarta lor ar fi desigur cea a cetelor de vlahi care s-au pierdut în masele de unguri și de slavi în vechea Panonie și în Carpații nordici.

Despre felul cum se reflectă în limba noastră această migrațiune românească, am avut un exemplu în frazeologia bogată pe care a dezvoltat-o în românește cuvîntul *cale*.

Viața pe drumuri o zugrăvește și expresia *ce tot la deal la vale?* pe care o adresăm celor ce nu vorbesc verde, ci întrebuințează fel de fel de subterfugii. Ca și *a da drumul*, despre care am vorbit în altă parte (§ 89), *a lua pe cineva la vale*, în sens de „a-și bate joc de el" ne duce tot în regiunile de munte, pe care le cutreieră păstorii cu turmele lor. Contrastul între „deal" și „vale" al „spațiului mioritic" românesc a făcut ca prin Hunedoara aceste cuvinte să servească pentru deosebirea noțiunei „sus" de cea de „jos", încît se zice *geana di la deal* în opoziție cu *geana di la vale* (ALR. I, 44/112). Pentru rolul important pe care-l avea — și-l are încă — în regiunile muntoase calul ca mijloc de locomoțiune și transport, sunt caracteristice locuțiuni ca: *a bate șeaua ca să priceapă iapa*, cu înțelesul de „a face aluzii pe de departe" sau: *dă-ți, popo, pintenii și bate calul cu călcîile*, adresată unuia care în urma dărniciei sale ajunge să nu mai aibă singur ceea ce-i trebuie.

140. Între istoria politică și între istoria limbii există un paralelism perfect. După cum un individualism exagerat ne-a oprit atîta timp să ne închegăm într-un popor cu organizații superioare de stat, aceeași **rezistență individuală** și a grupărilor mici **împotriva unei organizații colective** a oprit o prea pronunțată **gramaticalizare a limbii noastre**.

Despre acest lucru își dă seama mai ales cel ce a avut prilejul să învețe pe un străin românește. Limba noastră e atît de puțin fixată, încît cel puțin unul din zece cuvinte îți pune o problemă de ortografie, de ortoepie, sau de gramatică propriu-zisă. Cînd, după ultima reformă ortografică, am încercat, cu T. NAUM, să public un *Îndreptar ortografic* urmat de un vocabular, care să recomande, în cazuri de uz șovăitor, forma cea mai „literară", am dat de greutăți enorme, căci toți

întrebuințăm cele mai variate forme. Lucrul acesta se poate vedea mai bine dintr-un articol pe care l-am publicat în *Revista Fundațiilor Regale* (nr. 9 din anul 1936) cu rezultatele unei anchete făcute la cîțiva din cei mai de seamă scriitori și mai îngrijiți stiliști de astăzi. Își poate închipui oricine cît de mare trebuie să fi fost varietatea aceasta în vremile cînd nu exista o limbă literară — deci în tot cursul evului de mijloc — și cînd ne găseam pe o treaptă de cultură care se putea mulțumi cu expresii aproximative.

Trebuința românului de a avea în limbă un mijloc convențional cît mai unitar și neechivoc pentru comunicarea gîndurilor este prea puțin dezvoltată. Ascultătorul, nedeprins să-și stăpînească pornirile individuale, lasă vorbitorului cea mai mare libertate în alegerea mijloacelor de expresie, mulțumindu-se să urmărească în mod vag ideile ce i se comunică. Pe cînd la alte popoare cel ce nu scrie ortografic și e certat cu gramatica trece drept incult, la noi există literați și academicieni învățați care își au fiecare ortografia lor, alta decît cea a Academiei Române, iar năvala nesăbuită a neologismelor în anii din urmă, nu numai în presă, ci și în literatură, se explică mai ales prin faptul că vorba străină, nefixată încă în tezaurul lexical, permite o exprimare estompată, neprecisă a gîndului.

Chiar și în rostirea sunetelor — care, la aparență cel puțin, e în măsură mai mică supusă ingerinței omului asupra graiului său —putem observa același lucru. Într-adevăr, fonologia noastră nu se deosebește de fonologia altor limbi numai prin rezultatele fonice ajunse și prin cauzele care le-au produs, ci și prin *felul cum s-a comportat colectivitatea la cristalizarea legilor fonologice.* Am citat cazul celor trei variante *sălbă***te***cie, sălbă***ti***cie, sălbă***tă***cie,* pe care le întrebuințează, vorbind limba literară, românii din diferite regiuni, fără să bage măcar de seamă că între rostirea lor și a altor români culți există o deosebire. De aceea lingvistul nu reușește să stabilească o lege fonologică, care să arate cum s-a dezvoltat în romînește *e* neaccentuat (care apare ca *e, i* sau *ă*).

Important pentru fonologia română e faptul că există foarte multe variante de rostire care nu sunt supărătoare și pe care spiritul de organizare și de disciplină al limbii nu caută să le elimine decît într-o măsură redusă. Dacă, căutînd să stabilesc etimologia unui cuvînt francez bunăoară, aș fi nevoit să admit o metateză sau o disimilare îndepărtată aș risca să fiu întîmpinat cu neîncredere; în românește asemenea „greșeli de rostire" sunt atît de curente și atît de t o l e r a t e, încît nici un filolog cu experiență nu va respinge etimologia lui *apuca* din *aucupari* pe motivul că presupune un stadiu anterior **acupa,* cînd

știm că în loc de *risipi* se zice pe alocuri *siripi* sau cînd alături de pogorî întrebuințăm azi în limba literară aproape excluziv pe *coborî*.

Pentru sensul deosebit dat în diferite regiuni aceluiași cuvînt, se poate cita cazul lui *litră*, care în Ardeal nu însemnează măsura numită astfel în Țara veche, ci ceea ce acolo se numește *litru*. Tot astfel *casma* însemnează în Moldova „tîrnăcop" (sau „chirlopan"), adică franc. „pioche", iar în Muntenia un fel de „hîrleț", adică franc. „bêche"; *moș* însemnează în Moldova „unchi", iar în Muntenia și Transilvania „bătrân" sau „bunic". Moldovenii, muntenii și transilvănenii întrebuințează aceste cuvinte — și atunci cînd scriu — cu sensul cu care sunt deprinși de acasă.

Dacă factorul social joacă un rol de căpetenie în dezvoltarea unei limbi, felul cum el acționează este diferit în mai multe limbi. Trebuința de a avea aceleași semne convenționale care să asigure o înțelegere ușoară între membrii aceleiași comunități face în general ca limba să se abată de la formele tradiționale numai întru cît inovațiile sunt înțelese și primite de colectivitate. Dar la unele popoare există o comprehensiune mai îngăduitoare decît la altele pentru aceste abateri de la graiul moștenit. Cu cît un popor e mai disciplinat și primește mai supus dictatul normei colective, cu atît limba lui, mai gramaticalizată, permite o exprimare mai limpede și mai concisă. Așa erau latinii și așa sunt francezii. Popoare mai puțin disciplinate și cu mai puțin respect pentru tradiție, ca al nostru, suportă anarhia gramaticală dar au în schimb un grai care permite cele mai variate și mai subtile nuanțe stilistice și o îmbogățire necontenită a limbii literare cu creații individuale.

În limbile gramaticalizate vorbitorul se mișcă ca pe niște șine. Ca mecanicul de pe locomotivă, vorbitorul — și mai ales scriitorul — are să dirijeze numai viteza, să frîneze, să ia cotiturile și să înțeleagă semnele semaforului din gări, unde acarii îi deschid drumul. În cele negramaticalizate, ca a noastră, ne mișcăm — cînd cu automobilul, cînd cu carul cu boi — pe șosele și drumuri, pe care trebuie să ni le căutăm uneori singuri, în orice caz cotind mereu ca să nu ne ciocnim cu alții și ca să evităm hîrtoapele.

Dacă în amănunte limba română e atît de puțin normalizată, în tendințele ei generale ea e însă pretutindeni aceeași. Acest fenomen se explică în mare parte prin omogenitatea socială a poporului român și prin conștiința aparținerii la același neam; e deci și el de natură socială.

VI. INFLUENȚE CULTURALE

141. Prin valea largă a Dunării n-au pătruns numai popoarele stepei, venind pe caii lor mărunți și iuți ca să pustiiască țara, ci și puternice influențe culturale. Grecii — ei înșiși cu o cultură străbătută de înrîuriri orientale —, care au dat tracilor și geto-dacilor elemente culturale în evul vechi, au continuat mai tîrziu să influențeze tot sud-estul european din Bizanțul unde, în evul de mijloc, ardea făclia civilizației europene. De la miază-zi ne-a venit creștinismul în forma lui ortodoxă, mult mai apropiată de izvoarele lui orientale decît catolicismul imperialist al Apusului. Deosebirile între limba română și celelalte limbi romanice și apropierile cu limbile balcanice se explică din această orientare a noastră — cuvîntul „orientare" însuși derivă de la „Orient" — și izvorăsc în mare parte din faptul că noi, *singurul popor latin de religie ortodoxă*, am rămas în curs de multe veacuri **cu fața întorși spre Orient.**

Astfel, n-am intrat în marele curent al Renașterii, care a apropiat din nou popoarele romanice de sursa lor latină și a dat artelor și literelor un avînt atît de puternic la pragul evului nou. Dacă am fi fost catolici, am fi avut și noi biserici mari în stil gotic și picturi făcute după modelul marilor maeștri italieni. Dar n-am fi avut acele comori de artă bizantină, conservată în toată puritatea, în bisericile din Bucovina, sau acele linii de o eleganță neîntrecută în originalele bisericuțe de lemn din nordul Ardealului; am avea în pictură și literatură imitații mai mult sau mai puțin izbutite, cum le au ungurii și polonii, dar n-am avea acele neîntrecute zugrăveli al-fresco pe zidurile mînăstirilor, cu surprinzătoare combinații de colori, de o atît de desăvîrșită armonie, cum n-o mai găsim decît în țesăturile țărancelor noastre. N-am avea, în vers popular, acele creațiuni de o simplicitate profundă și de o adîncime sufletească fără pereche.

Cît despre limba noastră, ea n-ar avea aspectul pestriț pe care i l-a dat contactul cu popoarele vecine și ar conține multe cuvinte de origine latină pătrunse, ca la neolatinii apuseni, din latina bisericii a cancelariilor și a școlii. În schimb, i-ar lipsi putința, neegalată de nici o altă limbă romanică, de a putea alege, între diferite construcții cu același rost morfologic și sintactic și între cuvinte cu sens asemănător pe cele mai potrivite spre a exprima cele mai variate nuanțe de gîndire.

142. În ceea ce privește **expresiile nouă** sau **figurate**, pe care românul le-a primit din alte limbi, ele nu sunt o dovadă a sărăciei limbii române în mijloace de exprimare a gîndului, căci le găsim adesea alături de

expresiile vechi. Ele dovedesc mai cu seamă altceva: o lipsă de simț tradiționalist și un mare prestigiu a tot ce e străin, o neobișnuită putere de adaptabilitate la orice forme nouă, o înțelegere fulgerătoare a mecanismului construcției străine și a aluziei cuprinse în expresia metaforică și, înainte de toate, o adevărată pasiune de a-și îmbogăți limba cu posibilități nouă de exprimare plastică și nebanalizată.

Aceleași motive stau și la baza împrumutului celor mai multe **cuvinte nouă**. Precum am accentuat de repetate ori în cele precedente, împrumuturile lexicale de la vecini nu trebuie să însemneze lipsa noțiunii cuprinsă în cuvânt. Dacă alături de *timp*, moștenit de la latini, am împrumutat pe *vreme*, nu însemnează nici că ne-ar fi lipsit vreodată noțiunea timpului, nici măcar că am fi simțit nevoia să exprimăm prin două cuvinte deosebite cele două idei cuprinse în latinescul *tempus* (pentru care germanii au două cuvinte deosebite: „Zeit" și „Wetter") — căci noi zicem deopotrivă *timpul* sau *vremea trece* și *timpul* sau *vremea e rece* —, ci arată numai aplecarea noastră spre lux de expresii. Dacă *vreme* s-a răspîndit atît de mult încît a înăbușit pe alocuri pe *timp*, cauza e, probabil, prestigiul pe care i l-a dat acestui cuvînt nou întrebuințarea lui deasă în textele biblice traduse din slavonește și auzite în biserică (Cu *în vremea aceea*... încep cele mai multe evanghelii.)

Firește că alături de aceste **împrumuturi de lux** există și **împrumuturi necesare** („Luxuslehnwort" și „Bedürfnisslehnwort", după distincția făcută de E. TAPPOLET), venite împreună cu noțiunea pe care o numesc. Acestea din urmă sunt înainte de toate așa-numiții **termeni culturali** („Kulturwörter"), intrați în limbă mai ales prin influența orașului asupra satului, prin negoț, industrie, tehnică, biserică, administrație, școală, științe ș.a. Asemenea împrumuturi se găsesc în toate limbile și le găsim în număr mare mai ales în epoci în care starea culturală a unui popor a făcut salturi mari, sau cînd civilizația a pătruns în straturile largi ale populației. Studiul acestor termeni culturali ne permite să facem deducții asupra culturii unui popor în diferite epoci, și asupra influențelor civilizatoare la care a fost supus, iar forma lor permite deducții asupra diferitelor straturi de înrîurire.

Uneori împrumuturile acestea au trecut de la popor la popor, pentru ca să se întoarcă, cu alt înțeles, la poporul de la care porniseră. Astfel germanul *mar(a)hskalk*, care însemna „servitor la cai", a fost împrumutat, pe la începutul evului de mijloc, de francezi, care l-au prefăcut în *maréchal;* acesta la rîndul său a fost reîmprumutat, cu noul său înțeles, de germani *(Marschall)* din limba franceză.

Acești termeni culturali au intrat la noi din slavonește, grecește și turcește, pe cînd limba oficială în administrație, biserică și școală era slavă, cînd negoțul se făcea mai ales cu Orientul și cînd instituțiile și moda ne veneau de la Constantinopol.

Prin contactul satului cu orașul, unde țăranul își face cumpărăturile și vine în atingere cu oficiile judecătorești și administrative, în urma pătrunderii orașului la sat prin școală și — în timpurile mai nouă — prin presă, literatură, armată și mai ales prin biserică (care în toate vremile ne-a dat cuvinte în legătură cu viața sufletească) termenii culturali s-au răspîndit în toate păturile sociale. După ce ei și-au cîștigat un drept de cetățenie și au ajuns să fie plămădiți în același fel ca vorbele vechi, acești termeni culturali au ajuns să nu se mai deosebească de împrumuturile făcute — în sens orizontal — de la popor la popor prin contact zilnic („Lehnwörter").

Cît timp un asemenea cuvînt e întrebuințat numai de pătura cultă a societății și originea lui străină e recunoscută de cărturarii bilingvi și trilingvi care l-au împrumutat, avem a face cu **neologisme** („Fremdwörter"). Dacă la cunoașterea provenienței străine se adaugă conștiința că vorba respectivă e un corp străin în organismul limbii, o numim **barbarism**. În sfîrșit, dacă voim chiar prin numirea pe care i-o dăm să arătăm și proveniența, barbarismul e „turcism", „slavonism", „germanism", „franțuzism" etc.

143. Neologisme au existat la noi și înainte de renașterea noastră ca popor romanic. Slavonisme de felul lui *blagoboreț, blagorod, blagocestiv* ș.a., din vechile traduceri de cărți bisericești, n-au ajuns niciodată să se încetățenească în limbă, iar azi nu le mai întrebuințează nici cărturarii. Tot astfel s-au pierdut cele mai multe grecisme și turcisme din epoca fanariotă, cunoscute și pe atunci numai în clasa boierilor și a celor ce maimuțăreau moda venită din Fanar. Unele din ele se mai păstrează în limba literară, mai ales la scriitorii orășeni cu tradiție grecească în familie, bunăoară la CARAGIALE. Comediile lui ALECSANDRI, în care poetul a introdus intenționat o mulțime de asemenea neologisme de origine grecească, cu scopul de a caracteriza și a ridiculiza graiul claselor suprapuse din întîia jumătate a veacului trecut, nu se mai pot citi azi fără comentarii. Poetul însuși a simțit nevoia de a adăuga la urma volumelor sale de *Teatru* un glosar. Chiar grecismele și turcismele intrate în cercuri mai largi din Țara veche, precum *anost, nostim, simandicos, mă sinchisesc, protipendadă, catadixesc* etc., se simt în Ardeal ca vorbe străine și sunt adesea asimilate neologismelor de origine fran-

ceză. Astfel, am auzit odată pe o doamnă din Ardeal, care voia să spună fie-sii, pe franțuzește — ca să n-o înțeleagă servitoarea — să ia cheia de la dulap, zicînd: *prends le clef du dulap* (pronunțat *dülá*). Cuvîntul *dulap*, de origine turcească, pe care l-a cunoscut abia în anii de după unire, făcea parte pentru ea din seria de neologisme franțuzești, întrebuințate în Țara veche și necunoscute în Ardeal. Unele dintre turcisme, fiind în turcește de origine arabă, ne-au intrat în secolul trecut și prin filieră franceză. Acesta e bunăoară cazul lui *chioșc*, cunoscut, ca împrumut din turcește, și scriitorilor din secolul al XVIII-lea.

Pe timpul stăpînirilor străine, au pătruns în Bucovina multe neologisme de origine germană, iar în Basarabia neologisme rusești.

Neologismul a existat deci la noi de cînd există literatură românească: cuvîntul *chit* era un neologism, introdus prin cărțile bisericești, precum e azi neologism *balenă*.

Cei dintîi traducători, nedeprinși încă să scrie românește și obsedați de gîndul de a traduce cît mai fidel, ne-au dat acele versiuni în care înțelesul frazei îi preocupă mai puțin decît tendința ca fiecare cuvînt străin să fie redat prin cuvîntul corespunzător românesc. Astfel, din slavul *srebro-sěčĭcĭ* — care la rîndul lui este traducerea literară a grecescului *ἀργυρο-κοπος* — traducătorul (Apostolului de la Voroneț) a făcut pe *argintu-tăietor*. Tot astfel *blagoslovi* a fost redat prin *binecuvînta*, care a prins însă și a rămas în limbă. Cînd asemenea mijloace lipseau, traducătorul introducea cuvîntul slavon de-a dreptul în limbă: *pocaanie, zboriște* etc. Aceasta se întîmpla cu atît mai des, cu cît traducătorul era mai familiarizat cu limba străină. Precum a arătat N. CARTOJAN *(Cărțile pop.*, p. 202*)*, traducătorul din sîrbește al *Alghinușei* introduce în scrierea sa neologisme ca *diială, liuboste, a se văznesi, tîrpenie* ș.a., deși corespondentele lor românești „faptă", „iubire", „a se mări", „putere" nu-i puteau fi necunoscute.

Mitropolitul VARLAAM, ridicat din popor, are o limbă mai puțin împestrițată de neologisme decît contemporanul său DOSOFTEI, care, după mărturisirea cronicarului, „nu era prost (simplu) de felul lui..., multe limbi știa: elenește, latinește, slavonește, și altele"; ION NECULCE scrie o limbă mai românească decît eruditul său protector, DIMITRIE CANTEMIR.

În general însă, *în literatura veche, problema neologismului nu formează o preocupare colectivă, ci fiecare scriitor o rezolvă după cum îi dictează bunul simț*. În mare parte, concesiile ce se fac neologismului depind de măsura în care el era primit de clasele sociale cărora scriitorul se adresa: DIONISIE ECLESIARHUL, STOLNICUL DUMITRACHE, și chiar

și IENĂCHIȚĂ VĂCĂRESCU scriu într-o limbă împănată cu neologisme de origine turcească, fiindcă ele erau obișnuite în clasele boierești de pe vremea lor.

Neologismul devine, întîia oară la noi, obiectul discuției în cercurile literare de vreo sută de ani încoace. Ca la cele mai multe popoare — la latinii influențați de greci, la germanii veacului al XVII-lea, înrîuriți de cultura franceză etc. — noul fel de viață și concepțiile nouă ce deveneau stăpînitoare cereau, și la noi, mijloace nouă de exprimare. Ce revoluționare a limbii literare s-a produs prin această **orientare bruscă spre Apus**, la cei crescuți încă în școlile grecești, se vede din cunoscuta mărturisire a boierului călător DINICU GOLESCU din faimoasa sa *Însemnare a călătoriei mele*, apărută la Buda în 1826: „Am început să scriu (ziarul de călătorie)... în limba națională, și nu după multe zile, ci după puține, am fost silit să scriu în limba grecească; căci foarte des întîmpinam vederi de lucruri ce nu le aveam numite în limba națională, cum... *statue, cascadă* și altele, pentru care ar fi trebuit să zăbovesc ceasuri, socotindu-mă de unde s-ar cuveni să le întrebuințez".

Întrebarea care se punea acum o sută de ani nu era dacă trebuie sau nu să ne primenim limba cu cuvinte nouă, căci „noi nu împrumutăm" scria elevul lui GHEORGHE LAZĂR, HELIADE RĂDULESCU, în *Gramatica* sa, „ci luăm cu îndrăzneală de la maica noastră moștenire și de la surorile noastre partea ce ni se cuvine". *Problema era dacă izvorul neologismelor trebuia să fie limba latină sau limbile romanice.* În Transilvania, o puternică mișcare culturală cerea în mod hotărât o revenire la „maica noastră Roma", iar în Principate un curent tot mai accentuat voia să ne adăpăm de la izvorul fecund al culturii franceze.

Scriitorii munteni și moldoveni s-au îndreptat de la început spre țările neolatine. Izvorul de îmbogățire nu-l căutau în limba m o a r t ă a latinilor, ci în continuatoarele v i i ale acesteia, în limbile popoarelor romanice, care de veacuri erau reprezentantele culturii occidentale. Oricît de înaltă ar fi fost starea culturală în Imperiul roman de odinioară, limba latină nemailuînd parte la progresul omenirii în curs de aproape două mii de ani, nici elementele ei lexicale nu mai reflectau această evoluție: *virtutea* de azi nu mai e numai „bărbăție", ca *virtus* latin (derivat din *vir* „bărbat"), ci cuprinde, ca *vertu* francez și *virtù* italian, întregul conținut pe care i l-a adăugat creștinismul (E. RICHTER).

Orientarea spre popoarele neolatine — care coincide cu introducerea romantismului în literatură — n-a fost la început, în Principate, o mișcare programatică, ci corespundea unei porniri firești. De la școlile din Franța se întorceau tinerii români, aducînd cu ei, ca medici,

juriști, profesori, tehnicieni, artiști etc., nu numai cunoștințele de specialitate, ce aveau să schimbe atît de mult înfățișarea țării, ci și terminologia specialității lor; literatura franceză, atît de gustată de publicul de la noi, influența stilul scriitorilor noștri care — întocmai ca oratorii politici și juriștii care pledau la bară — căutau să se exprime cu claritatea, eleganța și avîntul frazei franceze.

Prefacerea fu atît de repede, *încît neologismul deveni o problemă lingvistică și literară* care dădu naștere unor discuții interesante în presa de dincoace și de dincolo de Carpați. Aproape nici unul din scriitorii mai de seamă ai vremii n-a rămas indiferent față de această chestiune, abordată și reluată de ei în prefețele cărților, în articolele polemice și în corespondența lor privată. Excepțiile sunt rare. Astfel, nu știm ca Gr. Alexandrescu să fi fost vreodată atras în discuția aceasta generală; această lipsă de interes ar explica, într-o anumită măsură, pentru ce limba pe care o scrie, inferioară talentului său poetic, este ceea ce azi ne tulbură mai mult plăcerea de a-l ceti. În schimb, ne-a rămas, între altele, de la COSTACHE NEGRUZZI — care pentru limba prozei artistice a fost la noi ceea ce a fost EMINESCU pentru limba poeziei române — acea „Scrisoare către Eliade" (publicată în *Muzeul național* din 1836, p. 141—142), care punea, la 1836, chestiunile așa cum în parte le punem și astăzi, și propunea soluții pe care de cele mai multe ori uzul le-a consfințit în suta următoare de ani.

144. Neologismul de origine latină sau neolatină a produs o **reromanizare a limbii noastre**, îmbogățind-o cu un număr de elemente romanice, care umpleau golurile iscate prin uzarea firească și pierderea cuvintelor strămoșești, în locul cărora se introduseseră vorbe străine. Cuvintele culturale și acel vocabular pe care clasa cultă îl împrumutase în diferite epoci pe cale cărturărească de la popoarele vecine (și care începuseră să intre și în graiul popular) fură și ele înlocuite, de tot sau parțial, prin neologisme romanice: începe să se zică *secol* alături de *veac*, *insulă* în loc de *ostrov*, *spion* în loc de *iscoadă*, din slavonește; *amendă* în loc de *geremea*, *bazin* în loc de *avuz*, *bijuterie* în loc de *juvaer*, *caseta* înlocuiește *besacteaua*, *cisterna* — *haznaua*, *dificil* (la mâncare, în gusturi) pe *belaliu*, *gelos* pe *zuliar*, toate din turcește. *Nobil* și *noblețe* apar în loc de *blagorod (blagorodnic)*, din slavonește, *evghenist*, din neogrecește, și *nemeș* al ardelenilor, din ungurește; pompierul înlocuiește pe *pojarnic*, *colonelul* pe *polcovnic*, *brigadierul silvic* pe *bereznic*, din rusește etc. HELIADE RĂDULESCU se bucură că Regulamentul Organic a înlocuit pe *buiurdisma*

prin *rezoluție* și recomandă să zicem și *consiliu administrativ* în loc de *sfat oblăduitor*.

Ca în toate epocile de criză acută, bunul-simț înnăscut al poporului nostru ne-a scăpat de rătăciri primejdioase. Pe cînd popoarele vecine din nemijlocita noastră apropiere, grecii purificatori și ungurii inovatori, s-au lăsat convinși de ideile unor teoreticieni, care le impuneau o limbă artificială, noi am știut rezista **puriștilor**, care făceau apel la sentimentul nostru de mîndrie națională și voiau să alunge din limba literară cuvintele de origine neromană, devenite în cursul veacurilor trup din trupul nostru. Cu tot prestigiul mare al unui HELIADE RĂDULESCU, și cu tot fanatismul unor fonetiști ca ARON PUMNUL, sau al unor latiniști ca LAURIAN și MASSIM, încercările de a da o înfățișare artificială limbii noastre literare au rămas infructuoase. BARBU PARIS MUMULEANU, încă în prefața *Caracterurilor* sale, preocupat mai mult de armonia limbii decît de originea cuvintelor, cerea numai înlocuirea slavonismelor „cîte sînt numai în gura celor învățați" — deci a neologismelor slavone — și „cîte sînt aspre de fărîmă limba și dinții noștri" — deci lipsite de eufonie, — dar voia să păstrăm pe cele asimilate „cîte sînt dulci în auzul nostru și cîte sînt pre de obște în popor".

145. De obicei ne închipuim că **cele dintîi neologisme de origine latină** se datoresc Școalei ardelene de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea, pe care o facem răspunzătoare pentru tendințele „latinizante". De asemenea, se crede îndeobște că purismul începe tot cu ei și că a încetat deodată cu opera care i-a dus la absurd, *Dicționarul* lui LAURIAN și MASSIM.

Aceste păreri sunt numai în parte adevărate.

Înainte de toate, neologismele de origine latină se găsesc și la scriitorii noștri vechi. E de la sine înțeles ca un DIMITRIE CANTEMIR, care ne-a lăsat opere scrise în latinește, să fi împrumutat unii termeni din această limbă, pe care o știa așa de bine, sau din grecește. Astfel găsim la el neologisme latinești ca *academic (Hron.*, 179*)*, *activitate (Ist. ier.*, 152), *aderință (Hron.*, 107*)*, *afectație (ib.*, 116*)*, *anatomie (Ist. ier.*, 7), *cfartană* (= quartana, *ib.*, 96), *cataractă*, *instrumenturi (Hron.*, 86), *limbic (= alambic, Ist. ier.*, 1140), *oratie (Hron.*, 258) *organ (Ist. ier.*, 219) sau grecești ca: *gheograf*, *hronologhie*, *etimologhie* etc., pe care le și explică la începutul *Istoriei ieroglifice*. La Mitropolitul DOSOFTEI, de asemenea un cunoscător al limbii latine și mai ales al celei grecești, întîlnim *cauză* explicat prin „vină" *(Viețile sf.*, I*)*, *diadîmă (Acatist*, 13*)*, *filosof (ib.*, II*)*, *illustrie (Viețile sf.*, 88*)*, *testament*, *zefir*

(ib., 193*)*, apoi *ilectru* (*ἤλεκτρον*) etc. Dar și la alți scriitori găsim asemenea neologisme, mai mult sau mai puțin curente la cărturari, înainte de toate la cronicarii crescuți în școalele umaniste din Polonia, la „Școala cea mare" din Constantinopol sau la universități apusene (STOLNICUL CANTACUZINO). Astfel avem *atlas, cardinal, castel* și *castelan, catolic, cavalerie, comisar, cometă, coronație, cronicar, episcop, fantastic, filosof, gentilom* (glosat prin „celebiu"), *principe, republică, țeremonie, tiran, tractat* ș.a. la cronicari; *organe* (instrumentul muzical, cunoscut prin sașii din Brașov) la CORESI; *artic* (= articulus), *rasă* în *Pravila Moldovei; tiran* în *Biblia de la București* (1688) etc. Unele din ele, precum *coroană*, care se găsește și la vecinii noștri slavi și unguri, au devenit populare și au fost asimilate și ca formă cuvintelor vechi.

Precum la ardeleni foarte multe latinisme sunt împrumutate prin mijlocire germană, tot astfel, în vechile principate, mai ales în Moldova, neologismele de origine latină au intrat prin filiație slavă. Astfel, GR. URECHE și M. COSTIN au împrumutat de la poloni pe *infulă, podagrie* ș.a. Cuvinte ca *luminație* (și o mare parte din cele terminate în *-ație*), *inspector, ofițer, pantaloni* și variante ca *gheneral, reghiment* etc. ne-au venit în timpul ocupațiilor rusești, prin mijlocirea vecinilor noștri de la est, influențați ceva mai curînd decît noi de cultura apuseană. Rusesc e și accentul în cuvinte ca *inspéctor*. Într-un studiu mai vechi și necomplet publicat în al doilea *Jahresbericht* al Seminarului din Lipsca, C. SANZEWITSCH a dat o listă de asemenea neologisme de origine romană sau germană ce ne-au venit prin ruși. Influența grecească în transmiterea unor neologisme latine sau romanice se cunoaște în forme ca *ambarcarisi, insultarisi, regularisi* etc. întrebuințate de moșii noștri. Cele mai multe din acestea s-au pierdut. Avem totuși pe *costisitor* de la *costisi* (pierdut din grai), deși verbul este *costa*, împrumutat în forma aceasta din italienește.

Și influența italiană a fost destul de puternică, mai ales la curtea lui Brîncoveanu și mai tîrziu, pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Înainte de invazia neologismului italian prin HELIADE și prin elevii săi, aveam cuvinte ca *fine, politică, tragedie* ș.a. în *Almanacele* lui ION ROMÂNUL, scrise după faimoasele *Foglietti novelli* italienești. Forma *istroment* (în loc de mai noul *instrument*) o găsim la 1707 și iarăși la 1794. ȘINCAI introduce pe *cece* și altele; IENĂCHIȚĂ VĂCĂRESCU adoptă, pentru *Gramatica* sa, terminologia italienească și întrebuințează cuvinte ca *a se împatroni* (it. *impadronirsi*) ș.a.; *legat, copie, interes* etc., care apar într-o traducere din grecește dela 1780 (cf. *Grai și suflet*, III, 150) par a fi fost curente; A. PANN și mai tîrziu S. MARCOVICI au forma

șenă (pentru *scena* de azi); alții au *novita*, *straordinar* etc. A. Russo scrie *contrat*. Forma *coraj* în loc de *curaj*, care se aude în popor, era cea obișnuită la scriitorii noștri vechi, care au împrumutat-o din italienește; tot așa varianta *curioz* (it. *curioso*), care se întrebuința de generația trecută, în loc de *curios*.

Cei ce au programat mai întîi o apropiere voită și consecventă, cu tendință purificatoare, de limba latină, au fost promotorii Școalei ardelene. Dar mai mult în teorie decît în practică. Samuil Clain are în general limba vechilor scriitori bisericești, iar Șincai și Petru Maior au relativ numai puține latinisme. Același lucru îl constatăm și în *Lexiconul de Buda*, care ar fi fost opera indicată pentru purificarea limbii. La acești „latiniști" se observă mai degrabă tendința de a explica cu tot prețul din latinește etimologia cuvintelor de obîrșie străină, decît înlocuirea lor forțată prin neologisme de origine latină. Și tot astfel contemporanii lor, acei harnici popularizatori de cunoștințe folositoare în masele mari, se sfiesc să introducă cuvinte nouă. Cînd neologismul li se pare totuși indispensabil, ei adaugă, în paranteză, explicarea pe înțelesul tuturor, precum o mai fac și azi unele gazete din Ardeal și din Bucovina scrise pentru popor. Același lucru se observă și la cei mai buni scriitori din Principate din întîia jumătate a secolului al XIX-lea. Încă în 1857 Aristia crede necesar să alăture traducerii sale după *Viețile* lui Plutarh un *Vocabulariu pentru zicerile introduse sau reformate în tomul acesta*, în care găsim explicate chiar cuvinte ca: *afacere*, *animal*, *fluviu* etc. Tot astfel dă un glosar comisul V. Pogor la traducerea *Henriadei* lui Voltaire ș.a.

146. Ceea ce caracterizează pe scriitorii noștri din secolul trecut, mai ales în întîiele decenii, este **spiritul tradiționalist și o sfială mare față de neologisme**. Înainte de a primi cuvîntul nou, ei căutau în tezaurul lexical moștenit vorbele capabile de a reda, prin diferite lărgiri de înțeles sau prin combinații nouă, ideea ce trebuia exprimată. Prin această adaptare a limbii vechi la trebuințele vieții noui, prin această plămădire activă și necontenită a materialului, s-a apucat calea normală, urmată de obicei de limbile cu tradiție îndelungată și cu o dezvoltare treptată.

Spiritul tradiționalist și ținuta rezervată față de cuvintele străine au făcut pe scriitorii generației de la 1840—Kogălniceanu, Bălcescu, C. Negruzzi, Alecsandri ș.a. — să urmeze tradiția părinților lor, care spuneau *slobozenie* și *mădular* pentru „libertate" și „membru (al unei corporațiuni)", să traducă adică prin vorbe sau formațiuni de cuvinte

românești noțiunile nouă care se impuneau prin noul fel de viață. În faimosul *Necrolog a lui Ștefan cel Mare* și în *Cuvîntul unui țăran* — în care dealtfel arhaizarea era voită — găsim *curgere de voroavă* în loc de „elocvență", *învățat la voroavă*, în loc de „elocvent", *viața din parte*, în loc de „viața privată" etc. În loc de „seră", C. NEGRUZZI întrebuințează pe *florărie*, care a rămas în limba claselor culte — căci numai acestea își puteau permite luxul de a avea sere — încît îl întîlnim și în scrierile lui BRĂTESCU-VOINEȘTI.

Asemenea creațiuni românești nu sunt decît continuarea felului în care vechii noștri cronicari și scriitori bisericești sau logofeți exprimau prin cuvinte românești noțiunile nouă cu care făceau cunoștință: pentru *artilerist*, găsim la NIC. COSTIN *povățuitoriu de tunuri*, pentru *naufragiat*, la MOXA, *furtunat (Au făcut păscarii vad de odihnă furtunaților)*, pentru *perceptor* găsim, într-un document dela 1629, derivatul *birar* ș.a.

Totuși, în secolul al XIX-lea situația nu mai era aceeași ca în cel de al XVII-lea. Europenizarea noastră a schimbat atît de radical felul nostru de trai și concepțiile societății românești, încît materialul vechi de limbă nu mai ajungea ca să îmbrace ideile nouă, care cereau imperios și repede să fie exprimate. *Revoluționarea spiritului public a produs o revoluționare a limbii. Neologismul latin sau neolatin a avut ca urmare o plămădire din nou a limbii române tot atît de importantă ca împrospătarea prin împrumuturi din slavonește. El merită deci a fi studiat cu cea mai mare atenție.*

Încercările scriitorilor de a evita după putință intoxicarea limbii cu prea mulți termeni noi nu puteau prinde la un public grăbit să țină pas cu „progresul" și care citea mai mult franțuzește decît românește. Astfel *experiența* s-a încetățenit în limbă, deși C. NEGRUZZI caută s-o înlocuiască prin *cercare (Rîdeți, pentru că nu aveți cercare!)*; tot astfel *extraordinar* a înlocuit pe greoiul *afară din rînd (Despot, înzestrat cu însușirile unui personagiu afară din rînd...* ALECSANDRI), *impiegat* nu s-a oprit în fața încercărilor de a-l înlocui prin *întrebuințat (Întrebuințat la telegraf*, ALECSANDRI); *prezență* era mai scurt decît *ființa de față (Ființa de față a steagului profetului încuraja pe oșteni*, BĂLCESCU); doamnele de la oraș preferau *toaleta gătelii*, care prea aducea aminte de sătence *(Cîți săraci putea face fericiți cu o găteală de bal?* C. NEGRUZZI). Tot astfel sunt *absență — neființă (Folosindu-mă de neființa sa, am mers acasă la el*, C. NEGRUZZI), *auxiliar — ajutor (Trupe ajutoare*, BĂLCESCU), *avangardă — frunte (S-au lovit fruntea amînduror*, ȘINCAI). În acest sens se găsește întrebuințat *frunte* și la MOXA), *bombardare — pușcărire (Vîrtejurile aprigei pușcăriri*, ODOBESCU; *începură din nou*

tunuri a bubui și pușcăriră cetatea, BĂLCESCU), apoi: *amabil — libovnic, conciliant — împăcăcios, contagios — împărțitor* (dar a rămas *molipsitor*), *flexibil — încovoios, intenție — într-adins voință, testament — cartea cu limbă de moarte* ș.a.

Una din cauzele principale care au promovat pătrunderea neologismului e **polisemia**, adică mulțimea prea mare de înțelesuri pe care o primiră cuvintele vechi, cărora li se atribuiau din ce în ce mai multe sensuri nouă. Iată de exemplu — după *Dicționarul Academiei* (unde se găsesc numeroase exemple) — multele sensuri pe care le-a primit din vechime, dar mai ales în secolul al XIX-lea, cuvîntul *așeza* și derivatele sale:

„a aranja": *ar fi așezat într-o sistemă pricinile judecății*, Pravila (1814);

„a cădea de acord": *Brâncoveanul au așezat cu vezirul*, GR. URECHE;

„a caza": *a izbutit să-l permute, ca să-l poată însura și așeza*, CARAGIALE;

„a decreta", „a dispune", „a statua"; *a dat mănăstirii patru mori, așezînd, care sate să le dreagă*, ODOBESCU;

„a fixa": *au așezat nunta pe cutare zi*, SBIERA;

„a institui": *pentru plata lefilor se așezase o dajdie cu numirea de fumărit*, BĂLCESCU;

„a instala": *au așezat mai multe sute de mașini*, I. IONESCU;

„a se obliga": *s-au așezat să plătească oamenilor ce le luase*, N. COSTIN;

„a ocupa cu garnizoană": *Bucureștii, Tîrgoviștea și alte orașe așezate cu turci*, M. COSTIN;

„a reorganiza": *nu cercă să așeze țara, ce de războaie se găti*, GR. URECHE;

„a se stabili": *dușmanii s-așează pe la noi*, EMINESCU;

„dispoziție": *să dai de știre această aducătoare de bucurie așezare, că...* Document (1774); *să păzească așezămîntul și poruncile lui să facă*, DIONISIE ECLESIARHUL;

„fundațiune": *să păzească drepturile acestui spital, fiind o așezare în folosul obștii*, Pisania de la Spitalul Brîncovenesc din București;

„instalație": *vom descrie unele așezăminte*, ODOBESCU;

„instituție": *Așezămînturile pravilistului tertulian*, Pravila (1814);

„institut", „stabiliment": *așezăminturi pentru sărmani*, S. MARCOVICI;

„organizare": *așezămîntul țării*, NECULCE;

„poziție": *cunoscură părțile locului după așezămîntul stelelor*, GORJAN;

„repartiție": *așezămîntul fiecărui sat să se facă după suma oamenilor ce va avea*, Document (1814);

„reședință": *două care de lemne să aducă la așezarea stăpînului*, Document;

„situație (a unui teren)": *pentru grîu o așezare în care se face mai rodit*, I. Ionescu;

„stabilire": *așezămîntul păcii*, Neculce;

„statut": *așezămîntul organic*, Document (1849);

„temperatură": *așezămîntul aerului* (=aeris temperies), D. Cantemir;

„Testament": *așezămîntul cel nou*, Mardarie Cozianul;

„tranzacție", „convenție": *s-a făcut așezămînt cu zapis*, Document (1781);

„tratat": *care așezămînt neținîndu-l turcii...* Zilot Românul;

„convenit", „stipulat": *Craiul... n-a urmat orînduielii așezate asupra păcii*, A. Beldiman;

„colonizat": *acest pămînt a Moldovii n-au fost așezat de demult de oameni*, Neculce;

„situat": *locuința lui era așezată în cel mai sterp loc al ostrovului* Drăghici;

„solid", „durabil": *Dabija-vodă... domnind cu pace și cu domnie așezată, era om bun*, Neculce;

„stabil", „constant": *Bărbatul cu doao cugete nu iaste așezat între căile sale*, Codicele Voronețean;

Alt exemplu: *închipuire*, cu următoarele sensuri redate azi prin neologisme:

„efigie": *Banii... avînd închipuirea celui ce au împărățit mai nainte*, Mineiul (1776);

„idee": *își făcea fel de fel de închipuiri*, Vlahuță;

„imaginație": *ceea ce închipuirea ne arată mai strălucitor*, C. Negruzzi;

„imagine": *Pretutindenea vedea închipuirea războiului*, A. Beldiman;

„fantasmagorie": *O lume întreagă de închipuiri*, Eminescu;

„fantazie": *toate amintirile juniei se îngrămădeau în închipuirea mea*, C. Negruzzi;

„ficțiune": *Moș Nichifor nu-i închipuire din povești, ci om ca toți oamenii*, Creangă;

„figură": *cînd se vede, în vreme de vară, de tot feliul de închipuiri pre nori, ploaie avem*, Calendar (1814);

„inventare", „invenție": *de la închipuirea banilor au trecut* 3564 *ani*, Calendar (1814);

„manifestare": *cîte săltări și alte închipuiri de bucurie arăta el!* Drăghici;

„opinie": *greșește însă bunul bătrîn în astă închipuire*, C. Negruzzi;

„plan": *Căpitanul... luînd harta ce avea de închipuirea mării, au făcut socoteala,* DRĂGHICI;

„pretext": *fără nicio zăbavă..., supt nici un fel de închipuire...,* Uricariul;

Închipuire mai poate însemna: „halucinație", „iluzie", „imaginație", „invenție", „reprezentație", „simulacru" etc., pentru care se pot găsi exemple în *Dicționarul Academiei.* Tot acolo se poate urmări cum *cin* corespundea, pînă pe la mijlocul secolului al XIX-lea, neologismelor: „categorie", „clasă (socială)", „corporațiune", „funcțiune", „grad", „post", „rang" etc.; *îndreptare* redă ideile exprimate azi prin neologismele: „act justificativ", „conducere", „corectare", „dispoziție", „echitate", „indicație", „justificare", „justiție", „orientare", „pretext", „rectificare", „reparație", „sentință" etc.; *înduplecare* și negativul *neînduplecare* sunt înlocuite azi prin neologismele: „compasiune", „flexiune", „insistență", „persuasiune", „rezistență", „rigiditate" etc.; *a împuta* corespunde neologismelor: „a blama", „a inculpa", „a reproba", „a reproșa" etc.; *izvod* se întrebuința pentru „concept", „schiță", „plan", „mostră", „probă", „copie", „model", „exemplu", „tip", „inventar", „listă", „tabelă", „registru", „catalog".

E evident că asemenea cuvinte, tocmai din cauza multelor lor înțelesuri, nu mai puteau să exprime lămurit pe nici unul din acestea și că neologismul se impunea în locul lor.

Pentru cazul invers, cînd neologismul a biruit fiindcă erau prea multe cuvintele vechi care încercau să-l înlocuiască, e deajuns să dăm un singur exemplu. Nici unul din termenii *a hotărî, a îndupleca, a încrede* sau *a încredința* n-avea sensul precis al neologismului *convinge,* pe care nu l-au putut împiedeca să pătrundă în limbă.

147. Aceasta e epoca în care scriitorii încep să introducă în limbă **traduceri și decalcuri** după cuvinte franțuzești. Ele fac impresie de cuvinte neaoșe românești, dar sunt imitații neologice. Unele din ele sunt întrebuințate și de scriitorii moderni; altele s-au învechit și au un colorit arhaic sau regional.

Pentru ideea exprimată de neologismul „detailat", poporul nostru întrebuințează locuțiunea *d-a fir a păr.* Ca toate expresiile perifrastice, și aceasta e ceva cam greoaie și nu permite formarea unui substantiv corespunzînd neologismului „detaliu", atît de necesar. La C. NEGRUZZI întîlnim întîia oară formațiunea *amănunțit* — care, în graiul popular, însemnează numai „făcut mărunt", „mărunțit" — și substantivul *amănunt.*

Iată alte exemple de felul acesta:

amintire e traducerea francezului „souvenir"; *catifelat* e format după fr. „velouté"; *deznodământ* exprimă cu elemente românești pe „dénouement"; *descăpățîna* — întrebuințat mai rar — traduce pe „décapiter"; mai des întrebuințat e *încăpățînat*, format după „entêté"; *a împăia* traduce pe „empailler"; *a se împăuna* pe „se pavaner"; *îndurerat* pe „endolori"; *înainta* e format după „avancer"; *înfrunta* și chiar postverbalul *înfrunt* (la C. NEGRUZZI) sunt plăsmuite după fr. „affronter" și „affront"; *înjosi* redă pe „abaisser"; *înlănțui* pe „enchaîner"; *înlocui* pe „remplacer"; *înnăscut* pe „inné"; *înnisipa* pe „ensabler"; *înstelat* pe „étoilé"; *însorit* pe „ensoleillé"; *însușí* pe „approprier"; *măriminos* pe „magnanime"; *numeros* pe „nombreux"; *reînnoi* e format după „renouveler"; *remușcare* după fr. „remords" (it. rimorso) etc. Unele din ele se găsesc alături de neologismul pe care-l traduc, astfel: *fiesc* — deși-l găsim și la ISPIRESCU — nu e un cuvînt popular, ci o traducere a neologismului „filial"; *împrejurare* e o românizare timpurie a lui „circumstanță" (lat. circum = împrejur); *înrîurire* traduce pe „influență" (cf., dealtminteri, și germ. „Einfluss"); *insufla* pe „inspirer"; *neatîrnare, neatîrnat* redă pe „independență", „independent", *propășire* traduce pe „progres" (lat. gressus = pășire); *nemijlocit* e tradus după „imediat".

Uneori s-a stabilit o legătură etimologică — justă sau nu — între cuvîntul importat și cuvinte existente în limbă, sau s-a decalcat numai elementul derivativ. Astfel, după *oisif* formează HELIADE pe *leniv*, după *cotoyer* ALECSANDRI pe *costoi*, din *lateral* se face *lătural*, din *culinar* se face *cuinar*. La scriitorii mai vechi din veacul trecut găsim forma *relege* în loc de „religie", prin apropiere de „lege"; *negriji* și *negrijință* în loc de „neglija" și „neglijență", prin apropiere de „grijă", care-i un cuvînt de origine slavă; tot astfel, adjectivul *hidos*, din fr. „hideux", a fost apropiat de „hîd"; ALECSANDRI și BĂLCESCU au plăsmuit, prin apropiere de „fiară", din franțuzescul „feroce", un *fieros; aiurit*, în înțelesul de „zănatic", e, precum a arătat I. IORDAN, fr. *ahuri*, apropiat de „aiurea".

În multe cazuri, în loc de a se introduce cuvîntul străin, s-au dat corespondentului său românesc, mai ales cînd era de aceeași origine ca cel neolatin, sensurile acestuia. N. D. POPESCU publică în *Calendarul pentru toți* pe anul 1878 *noutatea* (= novela) istorică *Ștefan al doilea, Surdul*. Cînd C. NEGRUZZI spune că „timpul era *coperit*" și vechiul traducător al lui FLORIAN, ALECU BELDIMAN, că „Sabinianii..., *coperiți* de rane..., se întorc", sau cînd economistul I. IONESCU vorbește de „dealuri *coperite* cu pomi, grădini și vii", acești autori cu cultură fran-

ceză au dat cuvîntului românesc *coperit* niște înțelesuri figurate, pe care nu le are în graiul popular, dar care sunt obișnuite în franțuzește (*couvert*). — *A abate*, în înțeles de „a dobori" *(Năprasnica secure abate toți copacii din falnica pădure,* ALECSANDRI) și *abătut*, în înțeles de „deprimat, descurajat" *(Dan se simțea abătut,* EMINESCU) exprimă printr-un cuvînt românesc pe fr. *abattre* și *abattu*, de aceeași origine (lat. *abbatuere*) cu verbul românesc care însă în graiul tradițional al țăranului nu are aceste sensuri, ci pe cele de „a scoate ceva din direcția apucată" *(abat apa)*, „a da, a se opri undeva" *(s-a abătut pe la cîrciumă)*, „a-i cășuna, a-i năzări cuiva ceva" *(le abate și la păsări de vreo două ori pe an,* EMINESCU). ODOBESCU dă lui *freamăt* înțelesul francezului „frémissement" *(Aceste cuvinte așa dulce șoptite, deșteaptă în inima voinicului un freamăt necunoscut)* și lui *aburos* sensul figurat al francezului „vaporeux" *(Tînăra fecioară, cu conciul semănat cu diamanturi, cu aburosul zavon de filaliu...)*. Vechiul *cerc* se întrebuințează și în expresii ca *regele a făcut cerc*; *un cerc literar*; *cerc vițios*, fără să se simtă nevoia introducerii, ca neologism, a francezului „cercle" sau a italienescului „circolo". Vechiul *curte* se întrebuințează, după franc. „cour", și în *a face curte*, *Curtea de Casație* etc. Cuvîntul *carte*, deși deșteaptă în noi altă imagine decît „carte" în mintea francezului, e totuși întrebuințat (uneori cu varianta *cartă*) în expresiile *carte de joc*, *carte de vizită*, *cartă poștală*. — Pe „poudre" (din latinește *pulvis*, *pulveris*) noi îl redăm prin *pulbere* și mai ales prin *praf*, cînd e vorba de medicamente sau de iarbă de pușcă; numai ca articol de toaletă l-am împrumutat și cu forma franceză de *pudră*. În secolul trecut se introduce în românește un număr mare de calcuri de felul lui *bineînțeles* (fr. *bien entendu*, it. *bon inteso*), *în cunoștință de cauză* etc., care redau, cu vorbe românești, idei gîndite mai întîi de o minte străină, dar asimilate atît de mult de mintea noastră, încît nu mai fac impresia de străine. Un asemenea decalc după franțuzește, întrebuințat mai ales de N. IORGA, e construcția „Marele poet *care a fost* Alecsandri" sau „În orice împrejurări Miron Costin *a fost cineva*, pe cînd Niculae Costin datorește totul altora".

În epoca aceasta, cuvinte vechi ca *știință* sau *cunoștință* au primit o vitalitate nouă subt impulsul lui *science* și *connaissance* francez.

148. Alături de scriitori, preocupați în toate timpurile să găsească forma cea mai potrivită și limba cea mai armonioasă și mai clară pentru exteriorizarea gîndurilor lor, era mulțimea învățaților și a tehnicienilor, lipsiți în general de preocupări de ordin estetic, în limba cărora **termenul**

tehnic se impunea cu brutalitate. Doctorul MOLNAR PIUARU, în scrierile sale de popularizare, putea să scrie *cumpăt*, iar doctorul PISCUPESCU *post limpede*, în loc de „regim" sau „dietă strictă", profesorii de la nou createle facultăți de medicină aveau însă nevoie dă introducă termeni neechivoci: la „picior" trebuia făcută distincția între „gambă" și „piciorul" propriu-zis (adică „laba" piciorului).

Dacă examinăm terminologia medicală românească, ne bate imediat la ochi mulțimea supărător de mare a neologismelor. Cauzele sunt de mai multe feluri. Știința fiind internațională, există de mult la oamenii de știință tendința, îndreptățită din punct de vedere teoretic, de a întrebuința o terminologie convențională, care în cea mai mare parte e latino-greacă. Numele latinești sunt ca jetoanele ce le vedem la mesele de cărți: jucătorii le întrebuințează mai ușor decît banii de metal și de hîrtie. Dacă, într-adevăr, toți termenii anatomici ar fi latinești, un doctor român și unul rus sau chinez s-ar înțelege fără greutate. În practică însă acest principiu nu se aplică în mod consecvent. Nici un medic nu zice *oculus* și *digitus* și *nasus*, ci românul zice *ochi*, *deget*, *nas*, francezul *oeil*, *doigt*, *nez*, neamțul *Auge*, *Finger*, *Nase* etc. Astfel se explică faptul curios că medicii noștri zic *ficat* dar *pulmon; rinichi* dar *cord* și *bilă* în loc de „inimă" și „fiere", și sunt neconsecvenți întrebuințînd o dată termenul tehnic *vezică*, altădată pe cel popular de *băşică*. Ei zic *creieri*, dar numai cîțiva au tradus în românește cuvîntul *cerebel* zicîndu-i *creieruş*.

Foarte puțini din doctorii noștri au avut preocuparea de a vorbi bine românește. Lipsind această grijă la profesori, studenții — deci medicii viitori — i-au imitat, mai ales că, pînă în timpul din urmă, manualele după care se pregăteau erau aproape exclusiv franceze, încît cuvîntul francez era cel mai ușor de reținut. Abia de la o vreme încoace, autorii de asemenea manuale întrebuințează *fiere* în loc de *bilă* și *plămîni* în loc de *pulmon;* acești termeni au să se încetățenească fără greutate la elevii lor.

Interesant e faptul că prin obișnuința cu neologismele străine, medicii noștri au început să stabilească unele nuanțe de înțeles, care la origine nu existau. Astfel un profesor de la Facultatea de medicină afirmă că între *boală* și *maladie* sau între *rană* și *plagă* este o deosebire de sens *(„rană* e o *plagă* infectată").

La termenii medicali, neologismul mai e ajutat să se propage și prin faptul că medicii, întrebuințînd termenii tehnici, se pot înțelege, la patul bolnavului, fără să fie înțeleși de el, apoi fiindcă o boală cu un nume străin i se pare bolnavului mai „interesantă" decît cea cu un

nume obișnuit (cf. *migrenă* față de *dureri de cap, calcul* sau *litiază* față de *piatră* etc.); în sfîrșit, fiindcă atunci cînd e vorba de părți ale corpului, termenul tehnic — cel puțin la început, pînă nu e înțeles de toată lumea — nu este supărător: cuvintele *hernie* sau *intestine* se pot întrebuința în societate, pe cînd *vătămătură* sau *maţe* trec de vulgare.

Cam același lucru s-a întîmplat cu limba juridică. Deosebirea e numai că pe cînd bolnavul nu are nevoie să înțeleagă terminologia medicală, cel ce caută dreptate la judecătorie este în cel mai înalt grad interesat la dezbaterile la care asistă. Faptul însă că terminologia noastră juridică a fost năpădită dintr-odată de un număr mare de neologisme, care au înlocuit termeni vechi, înțeleși de toți, a avut ca urmare că azi țăranul și chiar omul cult nu înțelege adesea nici citația ce i se înmînează, nici sentința ce i se citește.

Este probabil că termenii *culpabil* și *culpabilitate*, care au pătruns și în graiul comun al claselor culte, se vor menține alături de *vinovat* și de *vinovăție;* dar formații hibride, ca de ex. *culpaș* sau chiar *culpeș*, în care s-au adăugat sufixe populare la un radical savant, ar putea fi sacrificate. În *culpă*, alături de *vină*, avem un caz analog ca la *maladie* alături de *boală:* între neologism și cuvîntul popular a început să se stabilească o deosebire de sens.

Ceea ce ne bate la ochi cu deosebire, cînd deschidem bunăoară *Codul civil* al lui HAMANGIU, este forma învechită a neologismelor înșeși. De o sută de ani, de cînd neologismele au început să pătrundă în număr mare în limbă, ele au fost clasate pe nesimțite între cuvintele existente ale limbii tradiționale. Orice român cult zice astăzi: *creditor, a degrada, a distruge* etc. Codul nostru civil însă are încă *creditore*, „clădirea se va *destrui*" (§ 564), „lăsînd să se *degrade*" (§ 558), apoi: „bunurile sunt *imobili*" (= imobile 462) „*lapinii* ținuți pe lîngă casă" (§ 458), „*minorele* va avea un *curatore*" (§ 425) etc.

E interesant de constatat că cei ce s-au arătat mai refractari față de neologismul inutil au fost la noi tehnicienii, deși ne-am aștepta ca aceștia să fi introdus cele mai multe neologisme în limbă. Desigur că *locomotiva, telegraful, automobilul, cinematograful* etc. păstrează numirea internațională a invenției. Cutare „rotiță" de la un mecanism complicat are însă „spițe", ca roata de la strămoșescul car, și „dinți" sau „măsele" care se „îmbucă" (sau se *angrenează*) în scobiturile altei roate.

Dar **căile de penetrație** ale neologismului sunt și altele decît limbajul tehnicienilor.[121]

Ca în toate timpurile, și ca la toate popoarele, foarte multe neologisme au intrat prin **comerț**. Aproape toate mărfurile importate, mai

ales cele de lux, intră împreună cu numirea străină. Dar multe din aceste cuvinte, cu deosebire cînd avem a face cu obiecte de **modă**, dispar repede din grai.

Canalul cel mai încăpător prin care s-au scurs la noi neologismele a fost **presa**. Ea punea masele de cetitori în contact cu cultura apuseană şi le obişnuia cu cuvîntul european, care, pentru noi, era cel francez; presa punea în circulaţie noutăţile şi deci şi cuvîntul nou; gazetarul, trebuind să scrie repede, nu avea răgaz să caute cuvîntul cel mai potrivit şi mai literar, ci îl alegea pe cel mai apropiat, care era, mai ales cînd se alimenta din presa străină, cel străin; cu cît jurnalistul era mai puţin cult — ceea ce nu era rar cazul în secolul trecut — cu atît el căuta să „impună" cetitorilor săi prin întrebuinţarea unor cuvinte „savante" sau a vorbelor strălucitoare prin noutatea şi prin exotismul lor.

Gazetarul a fost secundat la noi în mare măsură de aşa-zisa **societate bună** (imitată la rîndul ei de cei de obîrşie mai puţin strălucită), care în admiraţia nelimitată şi sinceră pentru tot ce e francez şi familiarizată, prin guvernante, şcoli sau şederi îndelungate şi repetate la Paris, cu limba franceză, primeau în conversaţie neologismul de origine franceză cu uşurinţa cu care un om bilinguu îşi împestriţează graiul cu împrumuturi străine. Cei ce se întorceau de la Vichy şi-şi continuau cura la Slănic sau la Călimăneşti nu mai mergeau la „izvor", ci la *sursă*. Decalcurile ameninţau să falsifice spiritul limbii (în acelaşi grad ca germanismele din Ardeal): *iau masa*; *trenul pleacă pentru* (fr. pour) *Bucureşti* etc.

149. Reacţiunea nu putu întîrzia. O vedem la scriitori, la filologi şi la critici.

Scriitorii reacţionează în două feluri, prin satiră şi printr-o apropiere voită de limba poporului.

FACA în *Franţuzitele*, ALECSANDRI în *Coana Chiriţa*, CARAGIALE în comediile şi schiţele sale ridiculizează pe cei ce întrebuinţează în mod exagerat sau în mod greşit neologismul. Exemplul lor e urmat de alţi scriitori. În acelaşi timp, CREANGĂ dezvăluie comoara nesecată a limbii populare, ODOBESCU mlădiază din elemente vechi o limbă nouă — deşi cam artificială —, ISPIRESCU povesteşte ca un unchiaş sfătos, DELAVRANCEA pune în circulaţie o mulţime de cuvinte populare. VLAHUŢĂ — care în romanul *Dan* făcuse un loc larg neologismului — caută să fixeze în limba literară vorba ţărănească. După *Nuvelele din popor* ale lui SLAVICI, urmează *Idilele* şi *Firele de tort* ale lui COŞBUC şi icoanele

din *Viața meseriașilor* ale lui NIȚĂ POPOVICI-BĂNĂȚEANU: neologismul lipsește aproape cu desăvîrșire la acești descriitori ai vieții de peste munți.

Disprețul filologilor pentru cuvîntul intrus reiese din faptul că HASDEU exclude cu desăvîrșire neologismul modern din al său *Etymologicum Magnum Romaniae* (primind totuși neologismele slave, grecești și turcești din monumentele vechi de limbă). Această atitudine rezervată și chiar condamnarea neologismului e consfințită de REGELE CAROL I, care în ședința solemnă a Academiei, din 23 martie 1884, spunea: „Să ne ferim de o îmbelșugare de cuvinte moderne cari nepunînd o stavilă, la timp, va înstrăina poporului limba sa". Iar la 1 aprilie 1905 adăuga: „De ce să ne ferim de aceste locuțiuni vechi, cu obîrșie așa de curată ca aceea a leturghiei și a letopiseților țării, și care nici măcar arhaisme nu sunt, deoarece le întîlnim în limba bisericii și a poporului? Mult mai de temut sunt aceste neologisme sterpe, cu formă și înțeles pocit, cari nu aduc nici o idee nouă, ci izgonesc numai cuvinte curat românești, spre a le înlocui cu altele străine, cu înțeles absolut identic, ca spre pildă *avansare* în loc de *înaintare*, *voiaj* în loc de *călătorie*".

Tot astfel WEIGAND, făcînd o dare de seamă despre Dicționarul Academiei în forma sa actuală, era de părere că neologismele moderne ar trebui redactate cu mult mai pe scurt, insistarea asupra lor „nefolosind nimănui".

Expresia cea mai clară a stării de spirit din cele două decenii din urmă ale veacului trecut este însă articolul lui TITU MAIORESCU, *În contra neologismelor*, apărut în numărul din 1 noiemvrie 1881 al *Convorbirilor literare*.

Obișnuit cu rolul său de îndrumător, MAIORESCU (*Critice*, ed. 1892, vol. II, 259) formula cîteva criterii pentru admisibilitatea sau neadmisibilitatea neologismului, arătînd cazurile în care el e necesar, cele în care poate fi primit și cele în care trebuie respins. Voi zice — recomanda el — *a ajunge la ceva*, nu *a parveni*; *agerime*, nu *sagacitate*; *din adins*, nu *cu intențiune*; *deșertăciune*, nu *vanitate*; *a înapoia*, nu *a restitui*; *aprig*, nu *impetuos* etc.

Am citat aceste exemple, pentru că neologismele condamnate de MAIORESCU se găsesc întrebuințate tocmai de scriitorii pe care el îi recomanda drept modele vrednice de imitat. C. NEGRUZZI întrebuințează pe *a parveni*, *sagacitate*, *vanitate* și *restitui*; IACOB NEGRUZZI pe *impetuos*; ALECSANDRI pe *vanitate* și *a restitui*; ODOBESCU pe *cu intențiune*, *a restitui*, *sagacitate* și *impetuos*.

Ca în atîtea alte cazuri, teoria nu se potrivește cu realitatea. TITU MAIORESCU, luptătorul cel mai bine înarmat împotriva școalei latiniste, îndreptîndu-se împotriva ușurinței cu care era adoptat neologismul, devenea el însuși purist. Dar purismul — oricare ar fi țelurile lui — s-a adeverit și de astă-dată neputincios. Același lucru se întîmplase ceva mai înainte în Franța. Academicianul VIENNET citea la 14 august 1855, într-o ședință solemnă a Academiei Franceze, o *Épitre à Boileau*, în care condamna cuvinte ca *tunnel, ballast, wagon, — turf, sport, groom, handicap*, încetățenite, cu toate protestele puriștilor, nu numai în franțuzește, ci în toate limbile europene (GRÉGOIRE, *Linguistique*, p. 192).

Prin prestigiul de care se bucura MAIORESCU, principiul profesat de el, care condamna neologismul inutil — sau „de prisos" — a fost primit de generația scriitorilor din vremea sa. Aproape singurul scriitor din jurul *Convorbirilor*, care admitea neologismul alături de sinonimul său vechi, și chiar în locul lui, era DUILIU ZAMFIRESCU, al cărui discurs de recepțiune la Academie a produs oarecare vîlvă.

La generația următoare repudierea cuvîntului importat s-a accentuat și mai mult, prin direcția poporanistă. Scriitorii aleg tot mai mult subiecte din popor; în dialog și în discursuri abundă cuvîntul țărănesc.

Dar această tendință purificatoare și unilaterală nu putea decît să producă, la rîndul ei, o reacțiune. Scriitorii, mai ales cei mai puțin talentați, se întrec să introducă în scrierile lor cuvinte regionale, neînțelese în cele mai multe părți ale țării. Cu aceeași dărnicie, cu care aveam să dăruim pămînt și drepturi politice unei țărănimi nepregătite în deajuns spre a le putea utiliza spre folosul ei și al colectivității, am făcut loc în scris vorbei regionale. Astfel limba literară amenința să se rustifice tocmai în vremea cînd România trecea de la o civilizație de suprafață la o cultură care, adîncindu-se din ce în ce, cerea o limbă mai subțiată. Achizițiile mari științifice fiind puse în slujba colectivității, o mulțime de termeni, tehnici odinioară, deveneau bun comun. Un cuvînt ca *ofticos* devine un termen al claselor de jos; *atacat*, care-l înlocuiește în mare parte, face loc lui *ftizic* și mai ales lui *tuberculos*, care cedează azi terenul lui *bacilar* (schimbarea termenilor corespunzînd și unor convingeri despre esența boalei, evoluată cu timpul). Tot astfel în Franța „poitrinaire" al epocei romantice a fost înlocuit prin „phtisique", iar mai tîrziu prin „tuberculeux" (cf. A. DAUZAT, *La vie du langage*, p. 232).

Reacțiunea împotriva poporanismului în literatură și în limbă, sfioasă încă la începutul acestui veac — cînd un St. O. Iosif primește neologismele în poeziile capricioase scrise în colaborare cu D. Anghel, dar rămîne „patriarhal" în limba versurilor sale tradiționaliste — s-a accentuat din ce în ce mai mult după război, cînd schimbări esențiale în spiritul public au creeat la început un **teren** tot atît de **favorabil neologismului** ca acum o sută de ani. Interesul din ce în ce mai viu pentru tehnică și sport, și mai ales angrenajul internațional care strînge tot mai mult în aceeași grupare toate popoarele lumii, au deschis larg granițele acelorași obiceiuri, predilecții și concepții, creînd pretutindeni, în mod fatal, un fel de vocabular „standardizat", cu cuvinte cosmopolite și expresii-clișeu. Presa, în goana ei după noutate și senzațional, iubește cuvîntul cel mai nou și mai impresionant. *Felul gazetăresc de a scrie e adoptat de unii prozatori moderni, care nu-și revăd manuscrisul, grăbiți să apară în public și adversari convinși ai stilului muncit.* Poeții nu mai găsesc nici un farmec în cuvîntul patetic al epocii romantice; metaforele sunt luate din sfera științelor reale; zborul șoimilor falnici sau al grațioasei rîndunele a devenit anacronic în fața celor 500 de km. pe oră ai aeroplanelor.

Neologismul nu mai e luat numai din franțuzește (rar din italienește), ci e cu atît mai gustat în cercurile gazetărești, cu cît e, și ca înfățișare și ca ortografie, mai străin de limba română. Astfel e adoptat *conchistador*, din spaniolește; *ciornoziom*, din rusește; *concern*, *snob*, *nursă*, *meeting*, *interview*, *dumping* și o mulțime de termeni sportivi, din englezește; *Kaiser*, *Führer*, *Reich*, *lied*, *erzaț*, *hinterland*, *leitmotiv*, din nemțește etc. Adevărat că cele mai multe din aceste neologisme sunt adoptate și de gazetarii francezi și de la ei le-au luat ai noștri. Cei ce introduc asemenea mărfuri de import, împreună cu eticheta lor verbală, nu se opresc nici chiar în fața neologismului care produce un supărător omonim. Astfel, citim și auzim tot mai des despre cutare regizor de cinematograf care *a turnat* un film nou (fr. *tourner*).

Uneori, cei ce încetățenesc asemenea neologisme sunt la noi evreii, care au legături cu limba germană. Prin ei ne-a venit *lozul* loteriei de stat sau *șlagărele* unor filme.

Spre a ilustra stilul unor gazetari și scriitori actuali, gustați de publicul nostru, citez dintr-un foileton de Romulus Dianu *(Curentul* din 17 august 1930): „Filmele *muzicate* — e un cuvînt nou pentru uzul *cinefililor*..." „fără nici un *parti-pris*..." „progresul rapid al civilizării Americii pînă la gradul *epatant* cu *dispensă de stagiu*, de la Natură...", „nicăiri nu se dau *lovituri* mai serioase ca peste Ocean...", „acest *procesus* de cucerire..." etc. Cît de străine sunt simțite aceste neologisme se cunoaște din faptul că autorul

însuși le pune între ghilimele. Dintr-un articol al lui Ion Dumitrescu, din același jurnal (17 sept. 1930): „dezmierdarea *toridă* a soarelui... în fața *peluzelor* ... pîlcurile *conquistadorilor*... *oriflamele* tricolore... cu *sinuoasele* lor volute... *extenuanta* beție... avioanele delirează pe *toboganele* înălțimii flămînde... de *torsiuni*... ca în jurul unui invizibil *caduceu*... O priveliște de armonie *vine* însă să le restituie liniștea... Iată-le *ambalîndu-se*... și *savurîndu-și* semeț eliberarea... *Agrafați* de scoicile lor... *etalîndu-și* trufașe profilurile... Cu *contorsiuni* de orhidee, *charlestonînd* convulsiv, ... scafandrii *brelanului*... par cuprinși de divina *ebrietate* a spațiului ..." etc.

N-am subliniat în aceste citații neologismele care sunt termeni tehnici sau cuvinte intrate în limba românilor culți, avînd astfel acte de cetățenie în regulă. Totuși și acestea, cînd sînt în număr prea mare, fac ca limba noastră să nu mai fie înțeleasă de cei ce nu știu îndeajuns franțuzește. Iată de exemplu două alineate dintr-un articol critic publicat de P. Constantinescu în *Viața literară* din 27 noiemvrie 1926. Am subliniat toate neologismele, mai numeroase decît cuvintele vechi cărora li s-a rezervat aproape numai rolul de adverbe, pronume, prepoziții, conjuncții, copulă...

„*Agresiv, colorat* și *eminent personal*, d. Zarifopol e un *jouisseur* al ideilor; se amuză cu ele, după cum alții cu *șahul*; le iubește sau le *detestă* cu *pasiunea* reîmprospătată a unui *încercat* cuceritor. *Spirit exclusiv interpretativ*, cu bogate *asociații* și *surprinzătoare disocieri*, cu pline *rezerve* de *cultură* întinsă și variată, în *atitudine* și *exprimare*, d. Zarifopol *procedează* prin mijloace de scriitor, în *domeniul ideologiei*. *Ideile* îmbracă astfel *aspecte pitorești* sau se *contorsionează* în *schime caricaturale*. *Estet intransigent* în *considerarea aspectelor sociale, artistice* sau *etice*, d. Zarifopol e un *iritabil ironist*, în care *grimaza inteligenții fine*, vioaie și *mobile* — cîștigă *prioritatea* în *valorificarea artistică*.

Peste *solidaritatea de clasă*, de neam și de *interese diferite*, dar *gregare*, d-sa *instaurează* o *superstructură* de *mandarinat universal*, fără granițe *materiale*, a *solidarității inteligențelor, proteguite* de *patriarhul abstract, ideal vivificat* în *Rațiunea bonomă* și *ironică, comprehensivă* și *indiferntă*, din care-și *reduplică existența, estetul ideilor — Intelectualul*."

Iată în sfîrșit, trei liste de neologisme culese numai din cîteva numere din ziarele cele mai citite.

Mai întîi întîlnim foarte multe cuvinte în legătură cu sportul, moda, invențiile și concepțiile nouă, necunoscute în veacul trecut: *aerodrom, ambuscat, ameriza, ataș, banjo, bobsleigh, bolșevic, boxa, caroserie, cinematografia, claxon, cock-tail, cross, cubist, cumulard, decolare, dumping, echipier, escadrilă, escală, eugenic, fiscalism, fotogenic, geopolitică, hockey, hol, lanstorpilă, leader, laburist, lacrimogen, limuzină, match, megafon, motocultură, motociclist, osmoză, paneuropean, parașută, pasteurizat, pilotare, pistă, plafonare, pulover, radiodifuziune, raid, remizat, rugby, saxofonist, ski, șomeur, stadist, standardizat, starter, steamer, stenodactilograf, tanc, taylorism, tranșă, tranșeu, vira, watman* etc.

Avem apoi franțuzisme, pe care generația mai veche se sfiește să le întrebuințeze chiar în graiul neîngrijit de toate zilele: *anvergură, bric-à-brac, bravadă, cancanier, contravizită, deboșerie, deconfitură, degringoladă, deturnat, devergondaj, epata, eșantion, exhiba, exonerat, exulta, festin, francamente, franșiză, fulgurant, inebranlabil, infatuat, insurmontabil, intenabil, inuzabil, jet-d'eaux-urile, macerat, marșandaj, mignon, mumifiat, nonșalant, obsequios, onctuos, pancart, poseur, pretabil, prezumabil, prob, puiza, reambalat, recul, rebifare, refontă, șaretă, șicanator, șnapan, șoc, tandru, terrian, triat, trolibus, vidat* etc. Trăim, hotărît într-o epocă de „neo-beție de cuvinte".

Ca în nici o altă epocă anterioară, neologismul apare astăzi productiv, dînd naștere la derivate și compuse, care de multe ori nu există, ele înșeși, în limba franceză,

izvorul aproape exclusiv al neologismului român. Iată cîteva exemple: *aistoric, alarmism, anecdotat, autoabsolvire, autoamăgire, autoiluzionare, autopsier, autoturism, caricat, clandestinism, coinculpat, coloristică, dactiloscris, dezbirocratizare, dinamita, escamotativ, esseistică, extraeconomic, filozofastru, frontalier, hamletizare, huliganic, imagist, imobilism, înmiasma, inofensivitate, intervenționalism, întreciocnire, întrepătrunde, jandarmeresc, mamelucism, motorizare, nasofagie, neantizant, neaudiență, nebacciliferat, necropsie, palatist, pepinierist, politicianizare, prefația, psihologism, reaudiere, semiprivat, sportivism, sportivitate, științifism, structurat, suprastoc, verbalistic, vitriola* etc. Uneori asemenea formațiuni în care se întîlnesc cuvinte vechi cu elemente derivate nouă, sau invers, dau naștere unor formațiuni hibride ca: *scriere citibilă* (= citeață), *teatru jucabil, neînfrînabil* (neînfrînat), *neînlăturabil* (= neînlăturat), *nemistuibil* (după „nedigerabil"), *pipăibil* (după „palpabil"), *rizibil* (= de rîs) sau abstracte ca *luminozitate, vîscozitate...* Cîteva neologisme apar întrebuințate la noi în funcțiuni sintactice sau cu semantism necunoscut modelelor din limbi străine, astfel funcțiunea transitivă în: „Oltenii își *ambalează* marfa pe ulițele Bucureștilor"; înțelesul lui *erou*, care la noi a ajuns să însemne „soldat mort în război", sau a lui *șef*, care într-o vreme era cuvîntul familiar cu care se adresau tinerii unul altuia.

I. Dumitrescu scrie în *Curentul* (din 1 ianuarie 1931): „Sînt mode literare sau snobisme verbale, care picură pe nesimțite în vocabularul unei epoci, generalizînd întrebuințarea anumitor cuvinte cu virulența unei adevărate epidemii", și citează „mania contemporanilor noștri de a găsi totul *formidabil* sau *fantastic*". De fapt cuvintele „la modă" sunt de cele mai multe ori neologisme. Cei ce nu locuiesc în capitală, ci vin la București numai din cînd în cînd, observă mai bine acest lucru. Înainte de război era *horipilarea* și *mentalitatea* care se repetau mereu; după război totul apărea în *funcție de...*, era *pus la punct*, iar azi cutare e un *as* și oricine *preconizează*.

150. Împotriva întrebuințării excesive și neîngrădite de nici un scrupul tradiționalist a neologismului în zilele noastre, cînd conștiința națională s-a întărit din ce în ce mai mult, s-au ridicat iarăși glasuri mai mult sau mai puțin competente, care au pornit o **campanie antineologistă** în presă și prin broșuri. Ca acum o sută de ani, asistăm la discuții în jurul neologismului. Discuția e binevenită, întrucît deșteaptă în cercuri largi un interes nescăzut pentru limbă; ea e în același timp inutilă, căci neologismul care n-are drept de cetățenie se elimină de la sine. Ce e val, ca valul trece... Dimpotrivă, cuvîntul norocos, fie el format din elemente vechi sau un intrus antipatic la început, se impune, oricît de înverșunată ar fi lupta dată împotriva lui de puriști în numele unor principii mai mult sau mai puțin discutabile.

Măsura în care voi întrebuința neologismul nu mi-o poate da decît bunul simț și tactul. Neologismul e cerut de ambianța în care-l întrebuințez și e justificat de pregătirea auditoriului meu de a-l înțelege și de a-l gusta. Spre a găsi măsura justă, nu trebuie să uităm că limba e o operă de colaborare, în care ascultătorul intră ca parte egală (Bréal, *Sémantique*, 266). E frumos un costum național și e frumos și un

frac bine croit; fiecare însă acolo unde se potrivește. A veni la hora satului sau la o recepție de gală în opinci, ițari și cu frac este înainte de toate o dovadă de lipsă de bun-simț. Cam în această îmbrăcăminte se prezintă un energic apărător al neologismului, cînd scrie de cutare conferențiar ambulant, că *hoțma conferențiază*, împărechind un cuvînt „arhiregional" cu un neologism de formație „recentisimă".

Bunul-simț și tactul sunt însușiri pe care cu greu le achiziționezi; ele fac parte din acel complex de calități pe care le numim „talent". O *Ars poetica* nu poate suplini lipsa de talent la un poet, dar poate ageri simțul pentru înțelegerea operei de artă; tot astfel, fără a putea stabili reguli care să delimiteze întrebuințarea neologismului, se pot face totuși cîteva constatări utile asupra rostului lui în limbă.

Punctul de vedere al lui MAIORESCU, cînd recomanda neologismul numai în cazul în care nu avem un cuvînt vechi (de origine latină) spre a exprima aceeași idee, era prea de tot utilitarist și nu ținea seama de faptul că limba unor gînditori are nevoie de sinonime, precum omul cu o cultură mai rafinată are nevoie, în interiorul său, de un covor pe jos, de tablouri pe pereți și de un stil în liniile mobilierului. *Dacă omului de știință și filozofului îi trebuie elemente lexicale cît mai precise și neechivoce, poetului și oratorului îi trebuie cuvinte neuzate și impresionante prin eufonia lor.* Adesea simțim nevoia, spre a fi înțeleși, să repetăm cu alte cuvinte cele spuse (de ex. *veac* și *secol*, *duh* și *spirit*, *vest* și *apus* etc.), să stabilim o gradație și să facem apel, prin expresii metaforice, la fantazia celor care ascultă.

Cuvîntul generațiilor trecute are de obicei patina respectabilă a vechimei, care îl face mai valoros; dar în același timp îi lipsește vigoarea tinerească. *A învăța*, tocmai fiindcă e vechi de două mii de ani, are atîtea înțelesuri, încît nu mai are precizia noului *a studia*; fiindcă e un cuvînt popular, el e legat de popor: *înveți croitoria*, dar *studiezi la universitate*; despre un actor se poate spune că și-a *învățat* rolul, dar nu *l-a studiat* deajuns. *A făgădui, a tăgădui, a îngădui, a nădăjdui* încep să sune cam manierat cînd le întrebuințăm în locul neologismelor *a promite, a nega, a permite, a spera.* Valoarea aceasta stilistică de multe ori rămîne ascunsă pentru străini, oricît de bine ne-ar fi deprins limba. Cînd R. ORTIZ, voind să dea preferință cuvîntului vechi și popular, într-un discurs academic despre Dante, a întrebuințat cuvîntul *nurliu*, în loc de *grațios*, a dovedit cît de greu e pentru un străin să aibă simțul pentru puterea de circulație a cuvintelor.

Nici traducerile neologismului prin vorbe românești nu sunt întotdeauna recomandabile. Cînd zicem consecvent *firește* în loc de „na-

tural", *răzvădit*, în loc de „evident", forțăm nota. Să nu uităm că neologismele, vechi de peste un veac, au prins rădăcini în limbă. A traduce pe *fraternitate* prin „frăție", pe *contrarietate* prin „împotrivire" („Am putea învinge toate *împotrivirile* ca să ajungem la tine", ALECSANDRI, *Teatru*, 205) sau pe *șef* prin „cap", însemnează să ne sărăcim limba prim mărirea polisemiei unor cuvinte vechi, care — precum e cazul lui *cap* — au și alt fel supărător de multe înțelesuri. De multe ori uzul s-a pronunțat: vorbim de *capul bisericii*, dar de *șeful gării*, asociind cuvîntul vechi cu instituția veche și neologismul cu cea de importație recentă. Putem zice viteza *maximă*, condițiile *optime*, dar vom întrebuința numai superlativele românești în combinație cu cuvinte vechi: *cea mai mare* țară, *cea mai bună* mîncare. Un *conac* poate să aibă două *caturi* — cuvînt învățat de la turci — dar un *bloc* are 10 *etaje*.

În casa ce ți-o clădești în centrul orașului, vei introduce electricitatea și apa; în căsuța de la țară, în care te retragi vara, să te odihnești de zgomotul capitalei, preferi lumina caldă a lămpii cu petrol și mai ales apa rece și cristalină a vechii fîntîni din fundul curții. Cei grăbiți să treacă repede înainte, iubesc străzile largi și aliniate ale orașelor americane; cei ce găsesc încă un farmec în coloritul local și în vestigiile trecutului se simt mai bine prin străzile întortochiate, dar pline de stil, din centrele orașelor europene de veche cultură.

Nu ajunge, desigur, ca un obiect să fie antic, pentru ca să fie frumos dar nici nu e de ajuns să fie confortabil pentru ca să fie frumos. Totul e în funcție de ambianța în care te găsești și de mediul în care ai crescut, ai învățat să iubești anumite lucruri și să ai anumite preferințe. Pentru CEZAR PETRESCU, care e fixat cu toate rădăcinile sale de scriitor în zbuciumul vieții moderne și în gazetărie, nu există neologism care să nu poată fi întrebuințat în roman; BRĂTESCU-VOINEȘTI și SADOVEANU, crescuți în cercul scriitorilor de la *Convorbiri literare* și *Sămănătorul*, simt o adevărată bucurie estetică de cîte ori izbutesc să facă să vibreze o vorbă bătrînească sau de cîte ori descopăr în cutare colț de țară o locuțiune plină de noutate. EMINESCU e creatorul limbii poetice române, fiindcă a cunoscut bogăția graiului strămoșesc și i-a dat o strălucire nouă prin neologismul pe care l-a știut încadra cu atîta măiestrie în versul său.

151. T. MAIORESCU — marele dascăl al generației de la 1866 — arăta cuvintele vechi care ar trebui să înlocuiască pe cele nouă. Tot astfel fac unii din antineologiștii moderni, dînd exemple ca următoarele: *abil-îndemînatic, abilitate-îndemînare, abundență-belșug, acomodat-potrivit, ameliora-îmbunătăți, bază-temelie, calamitate-pacoste, clar-limpede, con-*

tagios-molipsitor, delecta-desfăta, epidemie-molimă, eronat-greşit, flexibil-mlădios, gelos-temător, imagina-închipui, inconvenient-neajuns, încuraja-îmbărbăta, incurie-neîngrijire, indecenţă-necuviinţă, indefinit-nehotărît, indigen-băştinaş, indulgent-îngăduitor, infinit-nemărginit, realiza-înfăptui, repara-drege, sens-înţeles etc. Asemenea puneri în evidenţă a expresiilor vechi pot zăgăzui în oarecare măsură mersul triumfal al cuvintelor nouă, dar nu le pot desfiinţa. Economiştii au observat că banii răi sunt cei ce circulă mai mult, căci fiecare vrea să se scape de ei şi-i dă altora. Puriştii, care consideră neologismele ca pe nişte monede care nu au valoarea integrală a cuvintelor vechi, sunt de multe ori cei ce le pun înşişi în circulaţie. *Problema pe care o pune azi neologismul e de* **natură stilistică**. Liste ca cea dată mai sus nu sunt decît liste de sinonime. Cel ce vorbeşte — şi mai ales cel ce scrie — are să aleagă între doi sau mai mulţi termeni ce-i stau la dispoziţie pe cel mai potrivit cu situaţia în care se găseşte vorbitorul.

Într-o scriere cu caracter popular sau într-o bucată literară cu un subiect luat de la ţară putem spune *mănunchi* sau *chită* în loc de *buchet, horbotă* în loc de *dantelă, becisnic* în loc de *mizerabil, capete* în loc de *dobîndă, bobotire* în loc de *inflamaţie, prînzişor* în loc de *dejun* şi se potrivesc bine expresii perifrastice ca: *luare aminte* pentru *atenţiune, fiinţă de faţă* pentru *prezenţă, cu trecere* pentru *influent, pe apucate* în loc de *incidental, vorbă aiurea* în loc de *divagaţie, a da drumul* în loc de *a expedia, afară din cale* în loc de *extraordinar, fuga cailor* în loc de *galop, fără şir* în loc de *incoerent, ascuţit la minte* în loc de *ingenios, fără voie* în loc de *involuntar, de căpetenie* în loc de *principal, părere de rău* în loc de *regret, peste drum* în loc de *vis-à-vis, de bună voie* în loc de *voluntar*. Dar a voi să introduci asemenea expresii şi în scrieri cu caracter ştiinţific sau atunci cînd descrii viaţa păturii sociale suprapuse de la oraş înseamnă să renunţi de bună voie la claritate sau să falsifici atmosfera bucăţii literare.

Asemenea cuvinte populare au de obicei mai multe sensuri, între care omul cult simte nevoia să facă o distincţie precisă. Neologismul îi dă această posibilitate. Astfel *pe apucate* nu e numai *incidental*, ci şi *superficial*; *bărbătesc* e *masculin* şi *viril*; *bisericos* e *devot* şi *bigot*; *frîntură* e *fractură, fragment* şi *fracţiune*; *fugar* e *fugitiv, dezertor* şi *transfug*; *înainta* e *avansa* şi *progresa* etc. Între vechiul *nasture* (sau *bumb*) şi noul *buton* există o deosebire de sens, care permite o mai bună precizare a noţiunii.

Uneori şi neologismul exprimă mai multe lucruri, ca şi vorba populară: *incredul*, ca şi *necredincios* însemnează şi „care nu crede

uşor" dar şi care „nu are credinţă religioasă", *oficiu* poate fi redat prin *slujbă* şi cînd e vorba de oficiul bisericesc şi cînd se înţelege oficiul la care se duce funcţionarul. De obicei însă cuvîntul popular se potriveşte numai într-unul din sensurile neologismului; astfel se zice *chivernisesc* (= administrez) *o avere*, dar *administrez cuiva o bătaie*; se pune *pieptenele* (= surdina) *la vioară*, dar se vorbeşte *în surdină*; eşti *istovit* sau *sleit* (= epuizat) de puteri, dar se *epuizează ediţia unei cărţi*. Invers, *pueril* poate să însemne şi *copilăresc* şi *copilăros*; *a satisface*, şi *a mulţumi* şi *a împăca*.

De multe ori cuvintele populare care corespund neologismelor au un caracter vulgar. Astfel, *capriciu* poate fi înlocuit cu *toane*, dar corespondentele *bîzdîc*, *hachiţă*, *pîrţag* sau *zîmbîc* nu se potrivesc în gura unui om bine crescut. *A ţinea isonul* (termen bisericesc), în loc de *a secunda*, merge ocazional, dar a *ţinea bîzoiul* (ca la cimpoi) e prea ţărănesc. Se poate zice, în sens figurat, despre un om că *e subţire* (= fin), dar *bărbier subţire* miroase a mahala.

Unele cuvinte sunt prea dialectale spre a putea înlocui în limba literară neologismul. Astfel, bănăţeanul *bedă*, cu sensul de *suspiciune*, sau *a băşcăli* (derivat de la *băşca*) pentru *a divorţa* nu-i înţeles aiurea. Tot aşa moldoveanul *a îndupări* (de la *îndopare*) pentru *a supralicita*; *puşcău* (de la *puşca* „exploda") pentru *dinamită* şi *bisor* (din slavul *bisrŭ* „mărgăritar") pentru *calcopirită* prin Munţii Apuseni; *a băzări* (de la *băzăr* „membrană groasă şi creaţă care învăluie intestinul, mezenter") pentru *a plisa*. Altele sunt învechite — de exemplu *zurba* în loc de *larmă* — sau prea neprecise, de exemplu *foc*, care exprimă prea multe lucruri, încît nu redă întocmai pe *incendiu*; tot aşa *casă* şi *familie*. Numai un ţăran poate spune că şi-a trimis fiul la *şcoli înalte* (= Universitate). Nici ardelenescul *oblu*, nici bănăţeanul *culcat* nu pot înlocui termenul tehnic *orizontal*. În graiul de toate zilele se poate spune că *zăpada se topeşte de căldură* şi că *zahărul se topeşte în apă*; exact e însă, în cazul al doilea, să spunem că el *se dizolvă*. Cînd I. ADAM, în tendinţa lui de a româniza limba, a creat pentru „chaise-longue" termenul de *sfătoasă*, n-a fost imitat de alţii, pentru că derivatul acesta e prea artificial. HELIADE RĂDULESCU îşi bătea joc acum o sută de ani de cei ce opuneau neologismului cu tot preţul cuvintele vechi sau derivate de la ele: dacă în loc de *persoană* am zice *obraz*, atunci pronumele *personal* ar fi pronume *obraznic* şi personalitatea ar deveni *obrăznicie*, zicea el.

Măsura în care neologismul poate fi primit în limbă fiind o chestiune de stilistică, e interesant să cunoaştem părerea unuia din literaţii cei mai reprezentativi ai generaţiei

actuale. Citãm deci un fragment dintr-un foileton intitulat *Neologisme şi arhaisme* publicat de CEZAR PETRESCU în *Curentul* de la 26 noiemvrie 1928: „A face procesul neologismului... înseamnă... a-ţi rîde de un pai, prezent în ochii tuturor, dar prezent, fără să-l observi, mai cu seamă în ochiul tău... Puritatea şi valoarea scrisului nu se măsoară după doza de neologisme. Nu este oare un autor mai dificil de citit astăzi, mai retor şi mai artificios, DELAVRANCEA, care a dezmormîntat din cronici şi din limbajul popular cuvintele cele mai rare pentru a da un pitoresc şi o coloare stilului, atît de repede înceţoşat de brumele vremii?

Un SADOVEANU scrie firesc, cea mai pură şi mai fluidă limbă românească, fiindcă simte şi cugetă imuabil într-o asemenea limbă — dar şi fiindcă decorul, personajele, atmosfera, mediul operei sale, în mod fatal apar şi se formulează expresivităţii în vocabular autohton, cruţat de invazia neologismului fiindcă e cruţat şi de noţiunile respective. Fără voie, prin simpla dictare a instinctului artistic şi prin tainicul mecanism al creaţiei, scriitorul în faţa peisajului şi mediului rural se exteriorizează într-un vocabular cît mai pur românesc, căci pentru toate noţiunile de peisaj, de acţiune, de comparaţie şi de sugestie, află cuvîntul de-a-gata, existînd în decor, în mediu şi în subiect, respirat odată cu aerul încorporat peisajului, oamenilor şi subiectului. Aci, neologismul e strigător şi deplasat; neartistic şi inutil.

Dar în viaţa curentă urbană, unde toate elementele fizice, sociale şi psihologice au fost importate cu eticheta lor verbală de origine franceză cu deosebire, întrebuinţarea neologismului apare automat şi imperios, fiindcă am luat adesea contact cu aceste noţiuni noi, numai prin nuanţa vocabularului de recent import. Căutata plivire a scrisului, de aceste neologisme, poate impresiona unii purişti şi esteţi pretenţioşi, care vînează cuvîntul — dar în realitate această silnică torturare a scrisului îngroaşă sîngele viu circulînd în viaţa operei, îi dă un aer stîngaci şi rigid, un arhaism artificial, o scleroză vecină cu moartea.

Un roman istoric pretinde, vrînd-nevrînd, chiar prin instinctiva adaptare a scriitorului la atmosfera subiectului, un asemenea vocabular cernut de neologisme şi populat de arhaisme, fiindcă pentru trei sferturi din neologismele care circulă curent în limba română de astăzi, acum o sută ori două, ori trei de ani, nu existau noţiunile respective. Puritatea limbii devine nu numai o condiţie de atmosferă, dar şi o condiţie primă de veracitate şi autenticitate istorică.

Ştefan cel Mare nu putea fi *ambetat*, fiindcă nu avea noţiunea acestei stări, nici *plictisit*, nici *afabil*, nici *cordial*, ca Amicul X al lui CARAGIALE. Dar nici Amicul X, în sacoul lui de la Bertheil şi cu umbrela şi galoşii lui, nu mai poate fi *trufaş*, cum vor fi fost cutare boieri ai cronicilor: e ori fudul ori *arogant*, *impertinent* şi aşa cum neologismele îi furnizează o sută de etichete, potrivite cu chipul şi asemănarea lui, cu psihologia şi îmbrăcămintea lui, bine situată în contemporaneitate."

152. Primejdia pe care o cuprinde în sine neologismul primit prea uşor e alta decît cea arătată de purişti.

Neologismul e adesea introdus în limbă din comoditate. Cărturarilor, care sunt de obicei bilingvi, cuvîntul din altă limbă le vine uneori mai iute în minte decît cel autohton. Fără să caute echivalentul în tezaurul lexical al limbii materne, ei iau pe cel străin. *Cei ce întrebuinţează neologismul din comoditate sau din snobism fac să se* **atrofieze puterea crea-**

toare a limbii. Neologismul e ca împrumutul extern, absolut necesar în epoci de mari prefaceri; dar pentru ca împrumutul să fie folositor, el trebuie să fie întrebuințat spre punerea în valoare a bogăției naționale. Cel deprins să trăiască numai din împrumuturi își pierde cu timpul puterea și dorința de a-și cîștiga traiul prin muncă.

E adevărat că vorba nouă e mai impresionantă, dar ea e adesea ca marfa ieftină cumpărată de la bîlci: mărgele sclipitoare de sticlă, false și netrainice. Dimpotrivă, cuvîntul vechi poate impresiona și el, dacă cel ce-l întrebuințează știe să-l așeze în lumina potrivită. *Îmbogățirea normală a limbii se face prin valorizarea elementelor vechi, printr-o necurmată împrospătare a celulelor din organismul viu al limbii.*

Pentru coloarea roșie, cu care femeile își vopsesc buzele și obrazul, împrumutaserăm odinioară din turcește cuvîntul *suliman*. Azi acest termen, surghiunit la sat, a cedat locul lui *ruj*, venit din franțuzește, deodată cu marfa. Limba română are însă mijloace de a-și crea singură un echivalent. Citesc într-adevăr, într-un anunț publicat prin gazete, că la cutare drogherie se pot cumpăra „*bujorii* Simbol". Iată o expresie figurată, înțeleasă imediat de orice român, care poate fi întrebuințată cu același sens ca și *rujul* droghiștilor cu marfă importată. Următoarea anecdotă arată și altă posibilitate de înlocuire a acestui neologism. O doamnă ceru servitoarei, venită de curînd de la țară, să-i aducă *rujul*. Pronunțînd acest cuvînt, doamna schiță pe dinaintea buzelor gestul care avea să-i facă ordinul mai ușor de înțeles. Servitoarea, care înțelesese de fapt de ce era vorba, dar nu reținu cuvîntul străin, neștiind unde să caute obiectul, întrebă pe bucătăreasă, mai veche în casă: unde-și ține conița *buzelnicul?* Acest cuvînt format în mod spontan, din elemente vechi (*buză* și sufixul instrumental *-elnic*) denotă că puterea de a îmbogăți limba cu expresii nouă era în plină vigoare la fata de țăran, deprinsă să se descurce singură, fără să împrumute cuvinte. Tot astfel, deodată cu introducerea *biberonului* la țară, bucovinenii au format cuvîntul *șipșor* (diminutiv dela *șip* „sticlă"), iar bihorenii cuvîntul *țîțar* (dela *țîța* pe care o înlocuiește). Desigur că nici *buzelnicul*, nici *țîțarul* sau *șipșorul* nu se vor încetățeni, dar din sute de astfel de încercări, născute în tot momentul, unele au sorți de a fi apreciate și imitate, devenind elemente de îmbogățire ale limbii comune. Astfel, cînd — acum cîțiva ani — a fost inventat *fermoir*-ul, o nepoată de-a mea l-a numit cu o onomatopee foarte expresivă: *hîrș*. Cuvîntul a fost întrebuințat — la început în glumă, apoi și în serios — la noi în familie, apoi de cei cu care ne întîlneam mai des, iar într-una din zilele trecute, am auzit-o pe o croitoreasă vorbind de *aplicarea unui hîrș* la haină.

Cînd avem posibilitatea de a forma cu ajutorul sufixului *-iu* nume pentru cele mai variate nuanțe de colori (cf. § 89) e păcat să nu facem uz de această foarte potrivită posibilitate de îmbogățire a limbii și, în loc să zicem *cenușiu*, să adoptăm, din limba croitoreselor, pe *gri* franțuzesc, pe care nici măcar nu prea știm cum să-l scriem (cu *s* sau fără *s* la sfîrșit).

Ceea ce poate pune stavilă neologismului nu sunt ditirambele puriștilor, ci o mai temeinică cunoaștere a bogățiilor limbii tradiționale. Dacă ne-am deprinde, înainte de a primi cuvîntul străin, să căutăm în scrisul poeților noștri de seamă și în graiul viu termenul potrivit, am vedea că avem corespondente de o mare putere de evocare și că poporul nostru are expresii de o rară plasticitate, chiar pentru cele mai abstracte noțiuni. El are mai ales mijloace potrivite de a crea cuvinte nouă. Asemenea expresii, nefiind obișnuite la oraș, au farmecul noului în măsură tot atît de mare ca neologismul. *Ele mai au însă și meritul că, născute pe sol românesc, corespund mentalității specifice românești și redau deci felul de a vedea lucrurile în concordanță cu ambianța specifică a țării noastre și cu felul în care au trăit înaintașii noștri.* Aceste cuvinte se pot asemăna cu familiile vechi, cu aristocrații, amenințați de năvala parveniților și intrușilor lipsiți de scrupul.

Nu este, firește, aici locul să relevăm bogăția latentă a lexicului românesc. Vom scoate, din bogatul material notat în contact cu poporul sau în cursul a treizeci de ani de redactare a Dicționarului Academiei — pe care scriitorii și profesorii secundari ar face bine să-l răsfoiască mai des — cîteva corespondente populare pentru neologisme ce ne par celor mai mulți orășeni fără echivalente în românește:

abilitate: N-ai a p u c ă t u r ă! Dă-mi mie ciocanul, să-ți arăt eu cum se bat cuiele (Brașov);

aglomerație = î m b u l z e a l ă. Imaginea care stă la baza acestei figuri trădează marele aport pe care l-a adus limbii viața pastorală;

a se aproviziona: la Bran o femeie mă îndemna: De acu c ă p u i ț i - v ă cu ouă, că au început găinile să se fulguie;

în bandulieră: a r c i ș sau a r c e ș t e. Acest adverb, auzit în Bucovina, e desigur un termen vechi militar sau vînătoresc, de pe cînd arcul era o armă obișnuită;

banal: r ă s u f l a t;

chintesență se redă, în graiul popular, care iubește imaginile concrete, prin f l o a r e, f r u n t e și mai ales prin cuvîntul cu atît de poetice rezonanțe: l a m u r ă;

compromis: d e o c h i a t;

credul: b i z u i t o r;

impozant: a r ă t o s, a r ă t ă t o s;

laș: b e c i s n i c, care la origine însemna „fără cinste", deci „lipsit de simțul demnității";

obseda are, la poporul nostru de păstori, un corespondent foarte plastic: m ă p a ș t e un gînd;

ocupa: în Brașov am auzit: Pune zama în ulcică, ca să nu c u p r i n d e m oala cea mare;

promite se exprimă pretutindeni prin f ă g ă d u i; prin Banat însă se zice și a î m b u n a, sens întrebuințat desigur, la origine, față de copiii care plîngeau și-i îmbunai făgăduindu-le ceva: Tata mi-a *îmbunat* 200 coroane parte și pînă acum nu mi-a plătit-o (din Oravița).

Poporul are adesea corespondente și pentru cuvinte neasimilabile. Astfel, pentru *fausse-maigre*, EMINESCU întrebuințează: Nu e mică, nu e mare, nici subțire, ci-*mplinită*. Franțuzescului *gourmé* îi corespunde, la Brașov, *alegător* (la mîncare). Pentru germanul *naschen* avem pe *frunzări*, tot termen pastoral la origine: caprele „frunzăresc" cînd rup ici și colo cîte o frunză din copaci. Chiar și pentru germanul *ungemütlich*, care trece de intraductibil, se întrebuințează la Brașov o expresie foarte frumoasă: *nu mi-e áret*.

Unii dintre învățații noștri, cu tragere de inimă pentru limba părintească, au introdus expresii populare și în terminologia tehnică. Astfel e *podișul* geografilor, pentru *platou*, și *grohotișul* geologilor, pentru *morenă;* la ele s-ar putea adăuga *agestul* (din lat. *aggestum*), care prin Transilvania și Moldova însemnează *aluviune*. *Apa-morților* e, prin Bărăgan, termenul pentru *fata morgana*. În loc de *defrișa* avem cuvîntul *lăzui*. *Serpentinele* se numesc în Muntenia *coturi*, iar la *zig-zag* i se zice *cotiș*.

Evitate ar trebui mai ales neologismele care evocă imagini străine de mentalitatea noastră, fiind plăsmuite cu elemente derivative neobișnuite sau care falsifică felul românului de a-și construi fraza. Astfel, după franțuzescul *touffu*, unii zic *tufos* („stil tufos"), deși românul zice *stufos*, căci nu se gîndește la *tufă*, ci la *stuf*. Pe *entr'ouvrir* l-am tradus prin *între-deschide*, deși românul *mijește* ochii și *crapă* ușa. Noi *schimbăm cămașa* și *ne e foame*, nu *schimbăm de cămașă* și *avem foame* ca francezul.

153. Dar neologismul, care a schimbat în măsură atît de mare înfățisarea limbii claselor culte și a celei literare de o sută de ani încoace, nu trebuie să preocupe numai pe puriști și pe stiliști, ci merită să fie studiat mai de aproape și de lingviști. Dacă această latură a fost pînă

acum aproape cu totul neglijată, lucrul se explică prin istorismul care preocupa în mod aproape exclusiv pe cercetătorii limbii: fiind de dată recentă, neologismul nu merita o atenție deosebită.

În ceea ce privește **forma** neologismului, iată cîteva observațiuni interesante:

O mare greutate o întîmpină cuvintele cu sunete străine atunci cînd caută să se încadreze în sistemul nostru fonetic. Pe *ö* îl redăm prin *e* și *o* mai rar prin *io: frizer*, dar *actor, motor*, prin apropiere de cuvintele românești terminate în *-or*. Alături de *portofoliu* și *fotoliu*, după italienește, există și rostirea mai familiară *portofel* și *fotel*. Nu prea știm cum trebuie să românizăm cuvinte ca *chauffeur*, pe care unii le rostesc cu *ö*, ca în franțuzește, alții zic *șofer*, alții scriu *șofeur;* pentru *liqueur* nici *licher*, nici *lichior*, nici românizarea *licoare* nu s-au putut încă încetățeni. Pe *ü* îl redăm prin *i, iu, ui* și *io: chiuvetă* și *chivetă, chiloți, birou* și *biurou, cuirasă, pioneză*. Pentru *n* și *l* muiat avem scrierea și rostirea *ni* și *li* în *acompania, detaliu, fotoliu;* în *castaniete* și *castagnete* (chiar *castañete*) grafia variază, iar rostirea obișnuită e cu *ń*. Pentru francezul *oi* avem rostirea *oa* și *ua: toaletă*, vulgar: *tualetă*. C. NEGRUZZI scria: „Ai să mergi la *soirée* (pentru că în provincie e încă moda de *suarele*)". Dacă în *convoi* rostim *oi*, precum scriem, e pentru că acest cuvînt (pe care-l simțim ca un derivat cu sufixul *-oi*) vine din italienește *(convoglio)*.

În clasele influențate de limba franceză este obiceiul să se rostească și vocalele nazale: *amãnt, jãndarm, dãntelă* etc. Această rostire neromânească se aude chiar și la unii actori ai Teatrului National, unde, o dată, am auzit la o actriță pronunțarea *lãnț*, absurdă, fiindcă acest cuvînt nu vine din franțuzește.

Cuvintele străine cu terminație neobișnuită în românește, neputînd fi clasate în categoriile existente, produc o nedumerire explicabilă la cel ce vrea să le întrebuințeze în diferite forme gramaticale. Astfel sunt adjective de felul lui *continuu* (lat. *continuus*), alături de *individ* (lat. *individuus*), apoi neologisme din italienește ca *adagio, agio, fiasco, tempo* sau din latinește ca *tedeum* (din „te, Deum, laudamus"), care pot fi întrebuințate, unele, articulat: *agiul, fiascul, tedeumul* de la Patriarhie, *cecumul, albumul*, dar cu greu se poate forma un plural de la ele *(adagii* și *adagiuri, tempi, tedeumuri)*. În cele mai vechi texte religioase, pluralul de la *antipat* nu era *antipați* — precum am spune astăzi — ci *antipati*. Îmi aduc aminte că în școala primară cuvîntul *gumi* îl articulam *gúmilu*. Neologismele de origine franceză terminate cu o vocală accentuată apar sau ca masculine, adăugîndu-li-se un *u* (cu pluralul în *-e*), sau ca feminine, adăugîndu-li-se un *a* (cu pluralul în *-le*), sau se

termină în *-t*, precum se scriu. Astfel avem: *antreu*, în Moldova (întrebuințat de C. NEGRUZZI și ALECSANDRI) *antret* și vulgar: *antrea*. Alte exemple: *bezea* cu pluralul *bezele*, din franc. *baiser*, *bibelou* și *bibelot* din franc. *bibelot*, *birou* din franc. *bureau*, *caşet* din franc. *cachet*, *croşet* din franc. *crochet*, *ghişeu* și *ghişet* din franc. *guichet*, *ghelemele* și *ghilemete* din franc. *guillemet*, *tranşeu* etc. Alături de *manta* (cu pluralul *mantale* și *mănțăi*) se aude în timpul din urmă mai ales *mantou* (cu pluralul *mantouri*). Numele floarei „pensée" e *pansea* cu pluralul *pansele*. Dacă franțuzescului *sigisbé* îi corespunde la noi *cicisbeu* e pentru că și în italienește avem *cicisbeo*. Forma scurtată *cinema* se întrebuințează curent. Totuși, în cazurile flexionare preferim forma întreagă: A ars *cinematograful*. *Cinematografele* din Bulevard. Formele: *cinemaua*, *cinemale* sunt rare și vulgare. Un caz interesant de românizare greșită e cuvîntul *alineat*. La origine el însemnează „de la linie (nouă)" și vine din lat. *a linea*. Din franc. *alinéa* noi am făcut *alineat* (după modele ca *sublimat*, *concordat* etc. din franc. *sublimat*, *concordat*, rostite fără *t* final), ca și cînd ar fi un derivat din verbul *a alinia*.

Astfel de formațiuni greșite mai avem în românește. Înainte de toate acel *complect* în loc de *complet*, care tinde să se încetățenească din ce în ce mai mult (mai ales în Moldova), fiindcă avem prea puțini știutori de latinește, care să recunoască absurditatea acestei forme. Într-adevăr, în latinește numai *completus* (de la verbul *compleo*) însemnează „întreg, împlinit". Dar precum italienescului *intelletto* îi corespunde în românește *intelect*, tot astfel *completo* — deși se scrie și se rostește cu un singur *t* — a fost românizat în *complect*. După *ilaritate* s-a format pe teren românesc adjectivul *ilariant*, deși forma corespunzătoare francezului *hilarant* și latinescului *hilarans* ar trebui să fie *ilarant*.

Inconsecvență întîlnim în redarea terminațiunilor *-ent* și *-ant* și *-ence* și *-ance*, rostite în franțuzește la fel (*-ã* și *-ãs*). Pentru franc. *cédant* noi avem *cedent*, ca în nemțește *(Cedent)*; pentru *concomitent* (cu *-ent* și în franțuzește), MAIORESCU întrebuința *concomitant*; avem *-ant*, ca în franțuzește, în termenul științific *comburant*, deși în acest cuvînt terminația corespunde latinescului *-ens* și italienescului *-ente*. Cu toate că în latinește avem *abundans* și în franțuzește *abondant*, noi zicem mai des *abundent* (și *abundență*) decît *abundant* (și *abundanță*). Scriitorii mai vechi (de ex. STAMATI) întrebuințau forma *importență*.

Interesante sunt cazurile de „hiperlatinizare". Din franc. *illisible* noi am făcut *iligibil*, apropiind cuvîntul francez de etimonul lui latin *(legere)*. Uneori cuvîntul pe care îl latinizăm nici nu e de origine latină. Astfel neogrecescul *igrasie* devine *egrasie* (așa bunăoară la SANDU-ALDEA),

pentru că rostirei neogreceşti *i* a lui *η* îi corespunde în latineşte *e* (de ex. *iconom* din neogreceşte, *econom* din latineşte etc.). Un caz asemănător e al cuvîntului *cartofor*, născut dintr-o formă veche *hartofor* (din neogrec. *χαρτοφόρος*) apropiat de *carte* (de joc).

Neologismele ce năvălesc în limbă se pot asemăna cu trenurile încărcate cu străini, care intră în gările oraşelor mari. Unii din călători coboară pentru ca peste puţin timp să se urce iarăşi în tren şi să plece mai departe: sunt neologismele cu o viaţă efemeră, care nu izbutesc să se încetăţenească în limbă. Sunt însă călători care intră în oraş şi rămîn acolo. Unii sunt singuri şi numai încetul cu încetul se obişnuiesc în noua lor patrie, păstrînd caracterul străin toată viaţa lor. Alţii însă sunt aşteptaţi în gară de rude şi prieteni, care-i îmbrăţişează la sosire şi în societatea cărora rămîn mereu. Acestea sunt neologismele care de la intrarea lor în limbă au fost asimilate elementului băştinaş şi au intrat în familia cuvintelor înrudite etimologiceşte. Franţuzescul *soutenir* sau *séance, président, résidence,* fiind recunoscute ca rude ale verbelor româneşti *ţine(a)* şi *şedea*, au devenit *a susţine(a), şedinţă, preşedinte, reşedinţă*. Totuşi, în privinţa îmbrăcării neologismului în haină românească nu există o regulă. Mai demult românizarea aceasta se făcea în măsură mai mare decît azi: *reşedinţa* a început să fie înlocuită prin *rezidenţă* şi cei ce ocupă funcţia nouă de conducători de ţinuturi se numesc *rezidenţi*. În graiul magistraţilor şi avocaţilor care au făcut dreptul la Paris se aude şi forma *seansă*, deşi această formă o simţim ca franţuzism, pe care un scriitor îngrijit se va sfii să o întrebuinţeze; *prezidentul* tribunalului e însă termenul curent. La Academia Română, unde limba e mai conservatoare, se zice că *preşedintele prezidează* — nu *preşade!* — *şedinţele*. Zicem a *conchide* dar *concluzie, concludent* şi *a exclude*. De la generaţiile trecute am moştenit termeni ca *locţiitor*, care traduce pe franc. *lieutenant* sau ital. *luogotenente* şi este de o formaţie în definitiv tot atît de neobişnuită ca *argintu-tăietor* al primilor traducători de cărţi sfinte.

Caracterul străin al neologismului se păstra mai ales acum o sută de ani, cînd influenţa franceză era proaspătă de tot. Astfel în ordinul nr. 6114 al Ministerului de Interne din anul 1836 se scria, la Bucureşti, *otorizaţie*, prefăcut numai mai tîrziu în *autorizaţie* (după latineşte). Tot astfel *lecsii* (lecţii), *enteres* (= interes), *pansioneri* (= pensionari), *ordineră* (= ordinară), *secsia sivilă* (= secţia civilă), apoi *metr de tud* (franc. maître d'études), *mentor la pansion* alături de *mendoră la pansion de fete*, cu pronunţare neogreacească (*nt* > *nd*). În multe cazuri se poate urmări chiar în zilele noastre cum neologismele se asimilează din ce

în ce mai mult cuvintelor vechi. Pluralul *dalii* (de la numele floarei *dahlia*) începe să fie înlocuit prin *dălii*, precum *făbrici, craveți* a înlocuit, în graiul familiar, pluralul *fabrici, cravate*. Dacă pluralul de la *general* e *generali*, iar de la *colonel* e *colonei*, cu prefacerea lui *l* în *i*, ca în cuvintele vechi, aceasta se explică prin faptul că generalul e dincolo de sfera soldatului de rînd, pe cînd colonelul, comandant de regiment, vine în atingere cu ostașul-țăran, care îi asimilează numele cuvintelor în *-el* din vocabularul său *(cercel-cercei, viței-viței, băiețel-băieței* etc.). Economistul I. Ionescu vorbea încă de *aluvion;* azi se zice *aluviune*, precum zicem *revoluțiune*, deși păstrăm încă terminația franceză în *revelion*. Interesant în privința aceasta e latinescul *divisio, -onem*, care se întrebuințează în trei forme: vorbim de *general de divizie*, de un *divizion de cavalerie*, dar de *diviziunea muncii*. În cazul întîi, cuvîntul are forma termenilor militari veniți la noi prin mijlocire rusească; în cazul al doilea — ca și în *batalion* — are forma termenilor militari mai noi, luați de-adreptul din franțuzește; în cazul din urmă, avem a face cu românizarea latinescului *-onem* în *-une*. Alături de *combinație* și *combinațiune*, moda de la Paris a adus *combinezonul*. *Sentiment* — întrebuințat în forma aceasta în psihologie — a fost românizat în *simțămînt*, iar *departament* a devenit *despărțimînt*, care, în Ardeal, apare sub forma *despărțămînt*.

Alături de forme asimilate derivatelor vechi, precum *seducător, constătător* etc., avem formele mai aproape de cele latine: *conservator, controlor, transformator*, chiar și *obligatoriu*, cu acel *-iu* la sfîrșit, care în timpul din urmă își face tot mai mult loc la neologisme (*contrariu* etc.), fără să mai poată atinge cuvintele intrate mai de mult în limbă (ca *minister, seminar* etc.). Francezului *conducteur* îi corespund două cuvinte cu forme dar și cu înțelesuri diferite: *conducător* și *conductor*. Alături de *evocă, arabescă* (subst.) avem neologismele asimilate legilor fonologice ale limbii române: *convoacă*, cîntare *arăbească* (adj.).

În cazuri ca *prezice, prevedea, preveni, presimți, prescrie*, numai prefixul mai trădează originea nouă a cuvintelor; în *întrepătrunde, întreprinde, întrerupe, întretăia, întreține* (după franc. *entrepénétrer, entreprendre, interrompre, entrecouper, entretenir*), întreaga construcție e decalcată după franțuzește. Unele din aceste prefixe neologice se leagă de verbe vechi, uneori de origine nelatină, astfel *con-* în *consfătuire, contopire, convorbi, convietui* etc. Tot astfel sufixul *-ist* în *tachist, c(h)eferist, junimist*. Tot după model străin sunt formate compoziții de felul lui *sin-amăgire, sin-ucidere, prunc-ucidere* etc. Uneori, cîte un sufix românesc cu formă și funcțiune asemănătoare înlocuiește pe cel străin: *imprimé* devine *imprimat*, franc. *industrieux* devine *industrios*, franc.

actrice devine *actriță* (la C. NEGRUZZI încă *actoriță*), franc. *précipice* devine *prețipiș*. Prefixul *in-* (cu amîndouă sensurile) are și el trei forme. Mai rar îl găsim cu forma apropiată de rostirea franceză: *ambarcader, angrenaj, angrosist, andosare;* mai des cu forma latină *in-: impresie, imposibilitate, inaccesibil* etc.; de multe ori el apare asimilat formelor românești: *încadra, îndosare, înmagazina, înregimenta, înregistra, înrola, însămînța, însufla, întrona* etc. Unii preferă pe *întroduce* lui *introduce;* A. RUSSO scria *impresie* și *împresie*. Invers, uneori cuvinte vechi, care fac impresie de neologisme, înlocuiesc pe *în-* prin *in-* de ex. *imputa, invita, impila* (cf. *Revista filologică*, II, 67).

Cîteva exemple ne vor arăta cît de variate pot fi felurile de românizare a neologismelor. *Conduct(ă)* e o reducere la forma latină a franc. *conduit; clină*, o latinizare a ital. *china. Frînă* e franțuzescul *frein*, apropiat de pluralul românesc *frîne; patrat*, o modelare a lui *quadratus* după românescul *patru*. În *zețar*, din germ. *Setzer*, sufixul românesc înlocuiește pe cel străin. B.P. HASDEU voia să introducă forma *poporan* în loc de *popular*. Din *război* și lat. *bellum* s-a plăsmuit cuvîntul hibrid, dispărut azi din graiul claselor culte, *rezbel*. Neologisme, cărora nu le corespund nici în latinește, nici în franțuzește formațiuni analoage sunt: *combativ*, refăcut din *combativitate* după modele ca *activ — activitate; desfasona*, opusul lui *fasona* după *dezechilibra — echilibra* etc.; *încorseta* derivat de la *corset* ș.a.

Cazuri de c o n t a m i n ă r i avem în *imbold* din *bold* + *impuls* sau în *colet*, care e franc. *colis*, cu sufixul de la *pachet*. E t i m o l o g i i p o p u l a r e întîlnim mai ales atunci cînd neologismul a pătruns și în graiul popular. *Prizonier* devine *prinsonier; vizitei* i se zice prin Ardeal *văzută*, iar *recipisei* i se zice pe alocuri *repeziș*, fiindcă țăranul crede că dacă dă scrisoarea recomandată ea sosește mai repede la destinație. Între *bubon*, neologism, și *buboi*, augmentativ din *bubă*, mulți intelectuali fac o apropiere etimologică; tot astfel între *perucă* și *păr;* unora li se pare că *a face ravagii* și *a răvăși* sunt înrudite. Un autor a tradus piesa franceză *Le Vertige* prin *Vîrtejul*.

Nu trebuie uitat că unele neologisme intră în limbă prin s c r i e r i — mai ales prin presă — nu prin grai. În acest caz, ele își păstrează forma scrisă. Astfel, alături de forma *acont*, care corespunde rostirei franțuzescului *à compte*, găsim și forma *acompt*, care corespunde formei scrise a aceluiași *cuvînt*. Deși în latinește avem *pretium* și în românește *preț*, nu s-a încetățenit în limbă neologismul *a aprețui*, ci *a aprecia*, al cărui *ĉ* se datorește grafiei franceze *apprécier*. Interesant e cuvîntul *notes* (tot așa și în italienește), cu această formă după cuvîntul fran-

ţuzesc tipărit pe scoarţele cărticelelor cu acest nume şi care e pluralul cuvîntului *note*. Deoarece cei ce au întrebuinţat mai întîi cuvîntul aveau conştiinţa că au de a face cu un termen de origine franceză, ei au accentuat *notés*. Şi neologismul *dicton* redă rostirea franceză a latinescului *dictum*, în opoziţie cu *album* (la origine neutrul substantivat al adjectivului *albus*), care păstrează rostirea latină, dar se pronunţă cu accentul pe silaba din urmă, după model francez. Cuvîntul *amploiat*, din franc. *employé*, începe cu *a*, care redă rostirea franceză, continuă cu *oi*, care corespunde scrierii franceze, şi sfîrşeşte cu *-at*, care e o românizare a terminaţiei franceze *-é*.

În toate timpurile vedem cum neologismele şovăie între forma franceză, cea etimologică latină şi cea adaptată românească. Astfel, alături de *fantazie* (lat.) se întrebuinţează *fantezie* (franc.) şi, dimpotrivă, alături de *condemnare* (lat. *condemnare*) — la C. NEGRUZZI — avem mai des *condamnare* (franc. *condamner*). Alături de *coloare*, *novelă* etc., care redau vocalismul latinesc *(color, -orem, novella)*, se întrebuinţează formele cu vocalism francez: *culoare*, *nuvelă (couleur, nouvelle)*. Verbul e numai *colora*. Tot aşa *chestiune* (formă adaptată terminaţiunii româneşti *-une*), dar *chestiona*. Invers, avem vocalismul latinesc în *circumscriere*, *circumcizie*, dar pe cel francez în *circonstanţă*, *circonflex* etc. O mare şovăire există mai ales în privinţa terminaţiunilor *-ent*, *-enţă*, *-enţare* şi *-inţă*, *-inţare*, acestea din urmă modelate după cuvintele moştenite (precum: *părinte*, *fierbinte*, *cuviinţă*, *încuviinţa* etc.). Uneori, una din cele două forme s-a generalizat: se zice *incoerenţă* dar *ştiinţă*. Mai rar s-a stabilit o deosebire de sens între cele două forme, precum între *dirigentul unui cor* şi *dirigintele unui oficiu de poştă*, între *conferenţă* (= catedră universitară) şi *conferinţă (conferinţă de pace, o conferinţă despre antialcoolism)*. Mai adesea cele două forme se întrebuinţează fără nici o deosebire, uneori de acelaşi individ. Astfel în *Discursurile* lui MAIORESCU aflăm *ingerinţă* (vol. II, 39) alături de *ingerenţă* (vol. III, 177); tot aşa se aude *diferenţă* şi *diferinţă* (dar numai *diferenţiez*, *diferenţial*), *influinţă* şi *influenţă* (numai aşa cînd e vorba de boala cu acest nume; tot astfel numai cu *e* se rosteşte adjectivul *influent*), *prezinte* şi, mai ales, *prezent* (numai această formă în înţelesul de „dar"), *sentinţă* şi *sentenţă* (numai *sentenţios*), *tendinţă* şi *tendenţă* (numai *tendenţios*). La verbe se aude uneori *e* în poziţie neaccentuată şi *i* subt accent, deci: *el reprezintă*, dar *reprezentare*. În general, formele cu *i* sunt cele ale generaţiei vechi, care învăţase de la fonetişti să dea neologismelor o formă mai românească, pe cînd astăzi tendinţa este mai degrabă de a păstra cît mai puţin alterată forma lor. Astfel, astăzi se zice aproape exclusiv *impertinent*, *indife-*

rență, pe cînd mai de mult se întrebuința *impertinint(e)* (bunăoară în *Dicționarul* lui PONTBRIANT) și *indiferință* (de exemplu la C. NEGRUZZI); tot astfel *contemporan* e preferat astăzi lui *contimporan* (care a fost apropiat de „timp").

După cum cuvîntul e luat din franțuzește, nemțește sau din latinește (unde el e adesea de origine grecească), vedem că șovăie uzul cu privire la gen sau la accent: *sistem—sistemă, program—programă, grup—grupă*. Cum cunoștințele de latinește sunt la noi destul de restrînse, întîlnim și accentuări nemotivate, ca *díplomă, ínvers*, alături de *diplómă, invérs* și totdeauna *síncer* (deși latinii accentuau *sincérus*).

Verbele compuse, cînd se pot rezema de verbe moștenite de conj. II și III, își păstrează conjugarea latină: *prevedea, întrerupe* etc. Cînd legătura etimologică nu se poate face sau nu e evidentă, atunci ele trec, ca în franțuzește, la conjugarea I: *imbĭbere* > *îmbiba* (franc. *imbiber*), *ingerere* > *ingera* (franc. *ingérer*) etc. Rareori ele ne vin prin mijlocirea limbii italiene, păstrînd conjugarea latină: *distruge* (it. *distruggere*); în Ardeal și *corege* față de *corija*, primit în Țara veche din franțuzește. Avem însă și cazuri ca *decerne* (mai des întrebuințat decît *decerna*), dar la participiu *decernat* (nu *decernut*).

Izvoarele din care ne-au venit neologismele de origine latină fiind diferite, e explicabilă și varietatea formală și neconsecvența în redarea sunetelor. Astfel, alături de *serviciu* avem *comerț* dar *comercial;* alături de formele cu rostirea italiană: *omagiu, limbagiu* avem pe cele cu rostire franceză: *avantaj (avantajos), curaj (curajos), voiaj (voiaja)* etc; față de formele cu rostire grecească: *hartă* etc., avem pe cele cu rostire romanică: *caracter, camelion, cor, cronică, clorură* etc. (mai de mult, ca în neogrecește, *haractir, hamelion, hor, hronică*); alături de rostirea *consecvent, elocvent, frecventa, consecvență, cvarț, cvintet*, cu pronunțarea germană a lui *qu* latin ca *cv*, avem, mai rar, cea italiană: *cuintet, linguistic* etc., mai des pe cea după model francez *antichitate, chestiune, carantină* etc. Uneori avem și forme duble: *recvizită* dar *rechiziționa*. Din italienește e împrumutat *chiromanție (chiromanzia), cedilă, chitară (chitarra), sforțare, impiegat (impiegato)*; din franțuzește *sedilă* (mai des întrebuințat), *ghitară (guitare), efort, amploiat* (*employé*) etc.

Exemplele de neologisme pătrunse pe mai multe căi în românește sunt numeroase. Alături de *cifră* cu rostire italiană *(cifra)*, avem *țifră*, cu rostire germană *(Ziffer)* sau rusească *(cyfra)* și — cel puțin în limbajul ministerului de externe — *șifru*, după rostirea franceză *(chiffre)*. Din italienește *(cioccolata)* avem *ciocolată*, din franțuzește *(chocolat) șocolată*, din nemțește *(Schokolade) șocoladă*, iar dintr-o încrucișare a

lui *ciocolată* și *șocoladă*, forma *ciocolădă*. Alături de forma împrumutată de la neogreci: *chiparos*, avem dubletul *cipres*, din franțuzește. Alături de *cuirasă* (din franc. *cuirasse*) pe *chirasă* (din rusește *kirasŭ*, iar acesta din germanul *Kürass*, care, la rîndul lui, e și el împrumutat din franțuzește). Mai ales astfel de termeni militari ne-au venit în diferite epoci de la ruși, nemți și francezi. *Oficer* se aude numai prin Ardeal, printr-un fel de exagerare a rostirei *ce* în loc de *țe* (căci ardelenelor *spețial*, *perțent* etc. le corespund în Țara veche *special*, *procent* etc.), pe cînd în Țara veche s-a încetățenit forma *ofițer*, cu rostire ruso-germană. Foarte variate sunt formele verbului *încartiera*. Sub forma aceasta, verbul e un derivat (după modelul germanului *einquartieren*) de la *cartier*, care e franc. *quartier;* rostirea germană o avem în *cvartir* și *încvartira;* hiperlatinism e *încartira;* din rusește e *încvartirui* (cf. *kvartirovatĭ*); în sfîrșit, din ungurește *(kortély)* e *cortel* și *încortela* întrebuințat prin Banat și Transilvania. Pe cînd în Țara veche se zice *cuvertură* (din franc. *couverture*), în Ardeal se aude *cuvertă* (franțuzism pătruns prin mijlocire germană) sau *copertă* (din italienește), ca sinonim al lui *cuvertă*.

Diferitele forme ale neologismelor se explică mai ales cînd nu numai limbile din care le-am primit sunt diferite, ci și epoca în care au intrat în românește sau provincia în care se întrebuințează. Astfel, avem *cadră* (din franc. *cadre*) și *cadru* (din ital. *quadro*); în loc de *cler* (din lat. *clerus*, germ. *Klerus*) se zicea mai de mult *cliros* (din paleoslavul *klirosŭ*) sau *clir* (din neogrec. κλῆρος); în loc de *codice* (din lat. *codex*, *-icem*) și *codex* (din franc. *codex*) se spune și *cod* (din franc.) și se spunea mai de mult *codică* (din n.-grec. κώδικας); lui *contoar* de azi (din franc.) i se spunea pe vremea Regulamentului Organic *cantor* (din rus. *kontóra*, rostit *kantora*); din franțuzește ne-a venit *importați(un)e*, din germană *importul* (germ. *Import*, din engl. *import*) etc.

Prin intrarea neologismelor în limbă s-a mărit numărul o m o n i m e l o r. Astfel, alături de *casă* din lat. *casa*, avem *casă* (ortografiat de unii *cassă*) din ital. *cassa*, franc. *caisse* (din lat. *capsa*); alături de *post* din slavonește (contrariul de la „dulce"), avem neologismul *post;* alături de *cocon* (căruia îi corespunde femininul *cocoană*) a intrat, din franțuzește, *coconul* viermilor de mătasă etc. Limba face uneori, în asemenea cazuri, o falsă legătură etimologică. Șoferii vorbesc de *penele* automobilului, pe cînd stăpînii lor simt că *pana* mașinei lor (franc. *panne*) e altceva decît *pana* unei păsări și disting deci *panele* automobilului de *penele* păsării. Am auzit pe un șofer spunînd că roata-i pe *geantă* (franc. *jante*). Dar și în clasa cultă se fac unele confuzii. Acesta e cazul neologismului *or*, confundat cu vechiul *ori*. Urmarea a fost că unii scriu și neologismul

cu *i* final, iar uneori se întrebuințează, în locul neologismului *or*, conjuncția *sau*, sinonimă cu *ori*. Iată un exemplu din jurnaul *Înfrățirea* din Cluj: Partidul „național a cerut desființarea organizațiilor țărăniste din Ardeal. *Sau* partidul țărănist n-a primit aceasta".

154. Adesea limba noastră păstrează — cu forma și sensul evoluat în curs de multe veacuri — cuvîntul latinesc vechi, pe care în ultima sută de ani l-am mai împrumutat o dată, ca neologism, din latinește (grecește) ori din limbile surori. Astfel se nasc acele **dublete** și **triplete** care arată mai bine decît oricare alte cuvinte urmele adînci pe care trecerea a aproape două mii de ani le-a lăsat în evoluția semantică a vocabularului nostru.

Alături de *cerc* (din lat. *circus*) avem *circul;* alături de *des* avem pe *dens;* alături de *subțire* pe *subtil;* într-un discurs, oratorul vorbea de o *intensă* și *întinsă* propagandă. Din latinește am moștenit *cetera*, care în regiunile nord-vestice ale Ardealului însemnează azi „vioară", din italienește *chitara*, dar franțuzește *ghitara*, iar din nemțește *țitera*. Uneori, neologismul ne-a venit din latinește și din (neo)grecește: *rege* și *rigă* (azi numai regele în jocul de cărți); alteori, din latinește și dintr-o limbă romanică, precum arată sensurile diferite ale cuvîntului *reține:* să ne reținem un moment la această chestiune (= lat. *retinere* = germ. *aufhalten*) și: să ne reținem rîsul, rețin o idee (= franc. *retenir*). Din latinescul *camera* avem neologismul *cameră;* același cuvînt ne-a venit prin mijlocire slavă: *cămară* (în care se țin bucate); dar cuvîntul latin mai pătrunsese o dată, în timpuri mai vechi, în slavonește și de la slavi la noi subt forma *comoară* (la origine, odaia în care se țineau banii și obiectele prețioase); de aceeași origine este în sfîrșit și *chimirul* (= brîul în care se țin banii), pătruns la noi prin mijlocire turcească. Tot astfel, pe lîngă *scară*, care e urmașul popular al lui *scala* latin, avem, împrumutat de la turci, *schelă* (la origine tot *scala* latin) și, ca neologism de la italieni, *scala* (sau *scara*) muzicală. Francezul *casserole* ne-a venit, ca neologism, în forma *caserolă;* îi mai zicem însă și *castron* sau *castroală*, care sunt formele în care cuvîntul francez a fost împrumutat de vecinii noștri (săsește *Kastrol*, polon. *kastrol*, sîrb. *kastrola*, bulg. *kastrolŭ*). Alături de *francez* — care ne-a venit din italienește *(francese)* — avem, de la ruși, pe *franțuz*. Rușii înșiși îl au de la germani: *Franzos(e)*, care l-au împrumutat de la francezi, dintr-un dialect estic și pe vremea cînd avea forma *franço(i)s* (rostit cu *ț*, *o(i)* și *s* (final).

155. Timpul relativ scurt de cînd au început să pătrundă neologismele în limba română și distanța socială care există între țăranul anal-

fabet și clasa conducătoare sunt cauzele principale care au împiedecat **pătrunderea neologismului la țară**. Abia în timpul din urmă el își face loc în graiul țăranului nostru, mai ales prin contactul din ce în ce mai des cu orașul. Adesea mahalaua face puntea de trecere dintre oraș și sat: tinerii cînd sunt *amurezați*, prind *corajie*. Întocmai cum biserica ne-a dat pe vremuri atîtea neologisme slavone, pe care limba le-a îmbrăcat într-o formă potrivită cu graiul tradițional, tot așa se întîmplă azi cu cele mai multe neologisme din latină sau din limbile romanice. După cum *poobrajenia* a devenit *pobrajeni*, tot astfel *chemisette* a devenit *simizet*, *a se pudra* a devenit *împudra*, *caporalul* a devenit *căprar* etc. Asimilări ca *s-ș* devenit *ș-ș* se întîlnesc în graiul de la țară și la *șușea* = *șosea* (franc *chaussée*), nu numai, ca în graiul cărturarilor, la *șoșoni* (din franc. *chaussons*).

Anumite cuvinte, cum e *a termina*, sunt primite pretutindeni la țară, înlocuind din ce în ce mai mult pe *a sfîrși*, *a isprăvi* și *a mîntui* (Moldova). *Doctorului* nu-i mai zice nimeni de mult timp *vraci*, dar și *doctoriile* (sau *doftoriile*) înlocuiesc din ce în ce mai mult *leacurile*, care încep să fie prescrise numai de babele de la sat. *Corvoada* e cunoscută și la sate.

Măsura în care neologismul, cu prestigiul pe care i-l dă orașul, a pătruns în popor, regiunile atinse mai mult de el și felul cum a fost asimilat se vor cunoaște abia cînd va apărea *Atlasul Lingvistic Român*.

156. O deosebită atenție merită urmărirea **neologismului în Ardeal**. Precum în Principate, înainte de a-și fi făcut cultura apuseană intrarea triumfală în forma ei neolatină, transmițătorii ei fuseseră odinioară polonii în Moldova și, mai tîrziu, neogrecii și rușii în amîndouă principatele — tot astfel în Ardeal, neologismul latin ne-a venit prin germani și, în măsură mai mică, prin maghiari. Înainte chiar de a fi început, prin trecerea unei părți a românilor la Unire, legături mai strînse cu Roma, conviețuirea românilor ardeleni cu germanii și cu ungurii, prin ale căror școli trece un număr din ce în ce mai mare de tineri români, ne-a pus în contact nemijlocit și durabil cu cultura umanistă. A fi descendent al nobilei rase romane era un titlu de glorie, pe care, la 1674, îl revendică pentru sine un MIHAIL HALICI. Deși pe jumătate maghiarizat, acesta adaugă la iscălitura sa „nobilis romanus civis de Caransebes".

Nu trebuie să uităm că „unația" s-a făcut în urma unei combinații politice a casei domnitoare austriace. Catolicismul acesteia era îmbrăcat într-o haină latinească confecționată într-un atelier austro-german. Tinerii bursieri ai Blajului, înainte de a ajunge la Roma sau de a se întoarce

în patrie, poposeau prin Viena, unde apărură și *Elementele* lui CLAIN și ȘINCAI, vestitoarele epocei latiniste. Tipografia răspînditoare de cărți scrise în spiritul nou se afla la Buda, care pe vremea aceea nu era o anexă a Pestei ungurești, ci o colonie germană în jurul unui palat al habsburgilor.

Acest aspect german al culturii latine din Ardeal a fost una din cauzele care au pus o barieră între cărturarii transilvăneni și cei de dincolo de Carpați, unde spiritul public se orienta aproape exclusiv spre cultura neolatină din Franța. Dacă înainte de război auzeam atît de des, la București și Iași, vorbindu-se de „ardelenismele" românilor transilvăneni, acestea nu priveau graiul popular. Cele cîteva ungurisme și săsisme din Transilvania sau sîrbismele și șvăbismele din Banat nu împiedecau înțelegerea cu românii din alte părți mai mult decît rutenismele din Bucovina și Moldova, rusismele din Basarabia, turcismele din Dobrogea și bulgărismele din județele mărginașe cu Dunărea. Deosebirile cele mai mari între graiul claselor culte din Ardeal și din vechiul Regat le dădeau neologismele latine primite prin mijlociri diferite.

Marea influență germană asupra românilor culți din Ardeal se recunoaște înainte de toate în d e c a l c u r i. În opoziție cu Țara veche, unde *ceasul* se *întoarce*, în Transilvania el *se trage*, fiindcă în nemțește se zice „die Uhr aufziehen", expresie ușor de înțeles dacă ne gîndim la pendulele cu lanțuri, de care atîrnau greutățile, și care trebuiau „trase" spre a li se porni mecanismul. Tot astfel, din punct de vedere nemțesc, expresia „auf der Bahn" este logică, fiindcă cuvîntul „Bahn", înainte de a însemna „tren", a însemnat „drumul de fier" *pe* care înainta trenul. În românește însă „a merge pe tren" este un barbarism.

Asemenea germanisme (uneori trecute prin filieră maghiară) auzim și azi în Ardeal. Chiar expresii care ardelenilor li se par neaoș românești, ca *a cerceta școala* (în loc de „a umbla la școală"), *a fi înțeles cu ceva* (în Bucovina se zice chiar *a fi conțeles*), *a încredința* (în loc de „a însărcina") *pe cineva cu ceva* sau *a scurta pe cineva* (cu o parte de moștenire) exprimă, cu cuvinte românești, construcțiile germane „die Schule besuchen", „mit etwas einverstanden sein", „betrauen" și „kürzen".

Tot decalcate după limba germană sunt expresii ca *scurt de vedere* (în loc de „miop"), după germanul „kurzsichtig"; *aprindere de plămîni* (în loc de „pneumonie"), după germanul „Lungenentzündung"; *drum de țară* = șosea, după germ. „Landstrasse"; *ghete tăiate* = pantofi, *bluză tăiată* = decoltată, după germ. „ausgeschnitten"; apoi cuvinte compuse, mai ales cu prefixe, ca *agrăi* (în Bucovina *avorbi*) după „anreden"; *abzice* după „absagen"; *amăsurat* după „gemäss"; *anteluptător* (în loc

de „protagonist") după germ. „Vorkämpfer"; *a retăcea* după „verschweigen", *reoglindi* după „widerspiegeln"; *coaduna, concrescut, conțeles, conglăsui*, după „zusammenbringen", „zusammengewachsen", „einverstanden", „übereinstimmen"; *întrelăsa*, după „unterlassen"; *beneventa*, după „bewillkommen"; *îndegetare*, după germ. „Fingerzeig" ș.a. Chiar substantivul postverbal *acuză* (în loc de „acuzare") nu s-ar fi format din verbul „a acuza" dacă n-ar fi existat modelul german „Klage" și „klagen", nici *aprinjoare* fără germ. „Zünder" și probabil nici *învățăcel* (discipol) fără germ. „Lehrling". Dacă prin Ardeal studenții se înscriau la *drepturi* (și nu la „drept"), era fiindcă în nemțește se zice „die Rechte studieren", o expresie de origine latină medievală, precum latin medieval și *plenipotență* (germ. „Vollmacht") cu sensul de „procură" sau *concubinat* (germ. „das Konkubinat") în loc de „concubinaj".

Mediațiunea germană a unui neologism din Ardeal se cunoaște după accent în: *senátor, muzícă, fabrícă, infanterie, artilerie, geniu* etc., sau după gen: *flaută* (germ. „die Flöte"), *flașnet* (germ. „das Flaschenett"), în sfîrșit după sufixe: *iluzoric* (germ. „illusorisch") în loc de „iluzoriu", *casar* (germ. „Kassierer") în loc de „casier" (după franc. „caissier"). Tot astfel se zicea *advocatură*, după germ. „Advokatur", apoi *reparatură, baronesă*, după germ. „Reparatur", „Baronesse" și nu *reparație, baroană*, după franc. „réparation", „baronne", ca în Țara veche. Lui *sardele* — neogrecesc —, în vechiul Regat, îi corespundea în Ardeal *sardine*, din germ. „Sardinen".

O seamă întreagă de cuvinte de origine romanică au fost și ele împrumutate de la nemți, încît în Ardeal de găsesc franțuzisme pe care francezii înșiși — și deci și românii din vechiul Regat — nu le cunosc sau le întrebuințează în alt sens. Astfel, din latinescul *blasphemare* avem cuvîntul vechi *blăstema*, iar francezii îl au pe *blâmer*. Acest cuvînt franțuzesc a trecut în românește ca verb transitiv: *a blama pe cineva*, care însemnează „a exprima în public o judecată de reprobare a unei fapte" (cf. „vot de blam"). Cuvîntul francez a trecut însă și la germani, care i-au dat un înțeles special, și în acest sens de „a se face de rîsul lumii" sau „a se păcăli" a fost împrumutat ardelenescul *a se blama* (germ. „sich blamieren"). Tot astfel franc. *livrer* a dat în nemțește pe *liefern*, de la care s-a format un derivat cu sufix romanic: *Lieferant*, pe care l-au împrumutat ardelenii subt forma *liferant*, spre deosebire de frații lor de peste munți, care zic „furnizor", cafrancez ii *(fournisseur)*. Ca în nemțește, ardelenii zic *filială* și *a asenta* (cuvînt cunoscut și în Oltenia, de pe vremea ocupației austriace); ca în franțuzește, românii din vechiul Regat: *sucursală* și *a recruta*.

Adjunct este un termen al biurocrației austriece, împrumutat din franțuzescul „adjoint", pentru care în Țara veche se întrebuințează corespondentul său românesc *ajutor*. După germ. „Aktie" e *acție* (societate pe *acții*), după franc. „action" e *acțiune* (societate pe *acțiuni*). Tot așa — ca în nemțește — se socotesc în Ardeal *activele* și *pasivele*, pe cînd în Țara veche se vorbește de „activul" și „pasivul" unui bilanț. Cuvinte ca *acurat* (= exact), *cláuzulă* (= clauză), *grasează* (= bîntuie boala), *rentabil* (= lucrativ) și *sista* (= înceta), deși au forme romanice, nu există în franțuzește, ci sunt luate din germ. „akkurat", „Klausel", „grassieren", „rentabel" și „sistieren".

Din limbajul juridic, după germ. „protokolieren" și „prozessieren" sunt împrumutate *a împrotocola* și *a împrocesua;* după germ. „Ingredienz" au transilvănenii pe *ingrediență*, corespunzînd lui „ingredient" din vechiul Regat (după franc. „ingrédient"); după germanul austriac „Kredenz" (împrumutat din italienescul „credenza") pe *credenț* în sensul de „bufet" (din franc. „buffet"). Chiar și *op* (în loc de „operă") e după „opus" latin întrebuințat de germani în limba lor, iar *praxă* în loc de „practică" este „Praxis" germano-latin. Tot nemțește sunt construite expresii ca *la tot cazul* (germ. „auf jedem Fall"), *subt* sau *între asemenea împrejurări* (germ. „*unter* solchen Umständen") în loc de „*în* tot cazul" (franc. „en tout cas"), „în asemenea împrejurări" (franc. „dans ces circonstances").

Ca acel *blama*, pe care l-am citat mai sus, există în Ardeal și alte cuvinte, cu un sens mai larg sau mai strîmt, sau chiar diferit de cum îl au aceleași cuvinte întrebuințate în vechiul Regat, unde au fost împrumutate din alte limbi. Astfel, în București poate fi cineva *promovat* la examen, nu însă „promovat" (= înaintat), ca în nemțește („promovieren"), dintr-o slujbă inferioară într-una superioară. *Ceruză* (din franc. „céruse") însemnează în Țara veche un subcarbonat de plumb, pe cînd în Ardeal *ceruză*, împrumutat de la unguri („ceruza") — care îl au ei înșiși de la italieni („cerussa") — însemnează „creion". *A aviza pe cineva* însemnează, în Ardeal, ca germ. „avisieren", „a-l înștiința", spre deosebire de a aviza despre ceva = „a atrage atenția" din Țara veche, după franc. „aviser". După germ. „Komma", „Null", „Probe" se zice, în Ardeal, *comă*, *nulă*, *probă*, corespunzînd lui *virgulă*, *zero*, *repetiție* din Țara veche, din franc. „virgule", „zéro", répétition". *Singuratic* se întrebuința în Transilvania, după germ. „einzeln", și în înțelesul de „izolat"; *a conveni cu cineva* după germ. „übereinkommen", și cu sensul de „a se întîlni", *inteligență*, după germ. „Intelligenz", și cu înțelesul de „intelectuali". *Pedant* are în Ardeal înțelesul germanului „Pedant" adică „minuțios", pe cînd în Țara veche același cuvînt în-

semnează, ca franc. „pédant", un om arogant sau care vrea să pară învățat. Mai supărătoare sunt cazurile ca *a se însinua* (la cuvînt) cu un înțeles cu totul deosebit de cel pe care-l are această vorbă în limba literară. *Școala normală* însemna în Ardeal, ca germanul „Normalschule", „școală primară", pe cînd azi însemnează, ca în Regatul vechi, ceea ce în Transilvania se numea odinioară „pedagogie". Tot astfel *damă*, care în Ardeal (după modelul germ. „Dame") se poate spune unei doamne cînd vrei să-i arăți un respect mai mare, are în Bucureștii de azi un înțeles depreciativ.

Uneori, cei ce au dat neologismele ardelenilor au fost italienii. De la aceștia au intrat în limbă cuvinte ca *a fidanța* (= a logodi) sau *conștiu* (= conștient). Lui *distrag* și *pastetă*, din italienește, le corespund, în Țara veche, *distrez* și *pateu*, din franțuzește. Avem însă și cazul invers: forma italiană e întrebuințată în Regatul vechi și cea franceză în Transilvania. Astfel e *gelos* și *gelozie*, iar în Ardeal *jaluz* și *jaluzie*. Tot așa e rostirea *florén*, care se aude prin Ardealul central și nordic, după franc. „florin" în loc de „fiorin" (după ital.). Asemenea franțuzisme prea puțin întrebuințate sau necunoscute în vechiul Regat mai sunt: *eclatant, a suleva, rezcn* (în loc de „rațiune") ș.a.

Nu trebuie, firește, să ne închipuim că asemenea decalcuri sau cuvinte latinești intrate prin filiație germană n-ar exista deloc în Țara veche, unde n-au lipsit niciodată influențele culturale germane. Astfel *a convorbi* și *a contopi* sunt mai degrabă decalcate după germ. „unterreden" și „zusammenschmelzen" decît după franc. „converser" și „confondre". *Claviatură* și *coloratură*, deși au aspect romanic, nu există nici în franțuzește, nici în italienește și sunt împrumutate din germ. *Klaviatur* și *Koloratur;* tot așa *șahist* e luat din germ. „Schachist" și *corectură* (franc. „épreuve") din germ. „Korrektur". Dacă zicem în românește „*o* țigară" e fiindcă germanii zic „*eine* Zigarre", în opoziție cu franc. „*un* cigarre". După „Jahreszeit" e decalcat *anotimp*; după „Gefrorenes" al cofetarilor austrieci, *înghețata* (atestată mai întîi de Dinicu Golescu în *Însemnările* sale); după germ. „Zerstreuung" a format C. Negruzzi abstractul *împrăștiere* în loc de „distracție". Un număr mare de neologisme pe care le credem împrumutate din franțuzește nu se întrebuințează — sau nu se mai întrebuințează — în Franța, dar se aud curent în Germania (sau se auzeau înainte de tendința puristă de astăzi), astfel *anticar* (germ. „Antiquar") = franc. „bouquiniste", *cupeu* (germ. „Koupee" = franc. „compartiment"), *peron* (germ. „Perron", azi „Bahnsteig") = franc. „quai" etc. Pînă și *marș* (germ. *marsch*) cu care alungăm cîinii e la origine franc. *marche!* = pleacă. (Cîinii se alungă astăzi în Franța prin „va-t-en").

O parte din aceste neologisme au fost duse în vechiul Regat de transilvăneni, mai ales de profesorii ardeleni. Adevărat că rostiri ca *ṣpeṭial, reṣpective, conziliu, univerzitate,* după felul de pronunțare german sau unguresc al limbii latine, nu se mai prea aud nici prin Ardeal, dar *ṭifră* alături de *cifră* se întîlnește și în Țara veche, iar *cenzură, recenzie, senzual* (în loc de *censură, recensie, sensual*) sunt întrebuințate chiar de scriitori buni. *Morb* și *conturb* trec de ardelenisme ridicule, dar *anză* și *conzult,* de care generația tînără de ardeleni s-a dezbărat, încep să se audă și la București, iar *a sista* (germ. „sistieren"), *a prelua* (germ. „übernehmen") sau *pertractare* s-au încetățenit de-a-binelea.

După cum am dat mai înainte o probă de intoxicare a limbii cu neologisme, dintr-un scriitor din generația mai nouă, reproducem aici începutul „Regulamentului" celui dintîi sinod eparhial din Cluj — tipărit în 1920 —, neînțeles pentru un român din vechiul Regat din cauza termenilor latino-germani întrebuințați odinioară în actele emanate din cancelariile ardelene:

„Sinodul se începe cu serviciul dumnezeesc *pe lîngă* invocarea Duhului Sfânt... la ora *determinată* în *convocator.* După serviciul dumnezeesc se adună toți membrii sinodului în *localitatea* (= localul) *destinată*... După enunțarea deschiderii sinodului *prezidiul provoacă* pe deputații prezenți să-și dea *credenționalele* la birou... *Din oficiu* se pot *dificulta* numai acele alegeri unde din acte se observă astfel de *scăderi esențiale* care fac imposibilă constatarea rezultatului alegerii, sau unde se vede a se fi comis astfel de *vătămări de lege,* care *delăturate* ar da alt rezultat de alegere... *La caz* de casare a alegerii *se dispune* alegerea nouă, care să se *efectuiască* cel puțin în 15 zile înainte de eventuala sesiune sinodală... Președintele... *duce prezidiul...,* pune întrebările de *votizare...,* are dreptul, la caz de *conturbare...,* a depărta de *conturbători* din *auditor,* iar în cazul extrem de a *eschide auditorul* întreg... *Notarii* au *datorința* a face *protocoalele* sinodului și *a concipia* toate *expedițiunile de lipsă* pe baza *concluzelor* sinodale, de cumva acelea nu *se concred* unor anumite comisiuni...".

Într-o vreme a existat primejdia ca neologismul de aspect romanic din Țara veche deosebindu-se de latinismul din Ardeal — transmis adesea prin mijlocire germană — să sfarme unitatea atît de admirabilă a graiului românesc de pretutindeni. Dar faptul că neologismul nu apucase să pătrundă încă în popor, bunul-simț care s-a opus tendințelor puriștilor exagerați și mai ales unirea politică a tuturor românilor a refăcut unitatea noastră lingvistică.

Am dat neologismului o atît de mare atenție în cartea aceasta, fiindcă el a schimbat, mai mult decît se admite de obicei, aspectul limbii române, încadrînd-o din nou în spiritualitatea romanică și îndepărtînd-o de comunitatea „balcanică" în care o înglobase mai ales cultura ce ne venea din Bizanț. Azi, în epoca rapidelor și a aeroplanelor, se poate spune că între „vecinii" noștri putem să numărăm și pe neolatinii apuseni.

CONCLUZII

Cine călătorește cu ochi înțelegători prin sud-estul european și se oprește prin muzeele provinciale descopere lucruri minunate. Așa bunăoară, la Ariujdi, lîngă cotul Oltului, s-au păstrat deosebit de bine vetrele cîtorva case din epoca de piatră. Lîngă o tindă deschisă, cu vetre libere, așezate în subsol, era camera mai ridicată, cu cuptor, închisă din toate părțile, în care locuiau și dormeau oamenii iarna. „Acesta este cel mai primitiv tip... de casă românească" (S. Opreanu, *Ținutul Săcuilor*, 1928, p. 171).

Cînd treci prin satele răsfirate din regiunile muntoase, pe unde se mai întîlnesc pe alocuri asemenea case vechi, și urci în munți, dai de stînile primitive, în care totul: pereți, acoperiș, mobile, unelte, vase și pînă și cuiele și încuietoarea ușii sunt de lemn. Sarea se fărămițește încă pe o lespede de piatră. În jurul vetrei deschise stau ciobanii îmbrăcați și încălțați ca strămoșii lor de acum două sau trei mii de ani. Totul e străvechi la ei: casă, îmbrăcăminte, obiceiuri, hrană, superstiții și pînă și numirea de *stînă*.

Aceeași impresie, că poporul nostru se găsește în parte și azi pe o treaptă culturală în care lemnul — cioplit adesea cu multă măiestrie — apoi lîna — țesută cu deosebit simț artistic — și pielea îi dau adăpost și îmbrăcăminte și chiar și sculele cele mai întrebuințate, o ai și cînd treci prin muzeele noastre etnografice.

Chiar și jos, în cîmpie, unde casele-s de piatră și unde drumul de fier a alungat cîntecele bătrînești, dacă rîcîi puțin pămîntul, dai de urme evidente ale continuității noastre pe aceste locuri. C. Daicoviciu a demonstrat (în *La Transylvanie*, p. 150—151) că din ruinele păstrate la Sarmisegetuza se poate deduce că acolo a continuat să trăiască o populație autohtonă. În cimitire, ca cel de la Lechința, s-a găsit ceramică romano-provincială și autohtonă („dakische Stempelkeramik"). Cazul se repetă în cimitirul de la Tîrgu-Mureș (cu asemenea urme din secolele III-IV), care a fost întrebuințat mai tîrziu de gepizi; apoi la

cel din Gîmbaș și din Bandul de Cîmpie, unde, după gepizi (care întrebuințau încă ceramica autohtonă), își îngropau mai tîrziu avarii morții lor. „Rien ne peut mieux dissiper la légende des massacres réciproques, que cette vie commune dans les tombes", încheie învățatul român. După V. DUMITRESCU (citat de G. I. BRĂTIANU în *Les origines du peuple roumain: Les données archéologiques*, 1939, p. 47), romanii n-au făcut decît să întrerupă în Dacia lui Traian, în curs de două secole, preistoria, continuată cel puțin în începuturile evului mediu, care poate fi numit „o nouă epocă preistorică".

Noi stăm înfipți cu toate rădăcinile noastre, de mii de ani, în neîntreruptă continuitate, în solul în care oasele strămoșilor noștri albesc alături de ale neamurilor care au rîvnit la bogățiile țării noastre.

La Muzeul Limbii Române din Cluj avem hărți care dovedesc că în vestul în și nordul teritoriului dacoromân se vorbește și azi o limbă cu particularități străvechi, care nu pot fi decît ale populației romane rămase pe loc din vremea romană. Textele bisericești făcute sau copiate în nordul țării se deosebesc atît de mult de cele transmise nouă în secolul al XVI-lea de CORESI și de colaboratorii săi, încît, înainte de cunoașterea realităților revelate nouă de geografia lingvistică, învățații au crezut că originalele textelor din nordul țării ar fi fost traduse în secolul al XV-lea, subt influența mișcării husite, căci numai distanța de cel puțin o sută de ani ar exp ica arhaismele redacțiilor maramureșene sau bucovinene față de cele brașovene.

Aceleași hărți lingvistice mai arată două lucruri de mare importanță. Ele ilustrează cu multe exemple faptul că, în cadrele aceleiași limbi, inovații convergente se ivesc adesea în puncte foarte depărtate, acoperind cu timpul arii întinse. Mai ales la un popor ca al nostru, la care transhumanța și migrațiunile metanastazice erau fenomene obișnuite, o populație rară, răspîndită printre neamuri străine, a putut dezvolta o limbă relativ unitară.

A doua observație pe care o putem face este că obstacolele geografice și hotarele politice n-au împiedecat dezvoltarea limbii în aceleași direcții. Incinta Carpaților, pe culmile cărora au trecut în curs de secole hotare despărțitoare de țări, n-au putut opri ca la miază-noapte și la miază-zi de Bucegi și de Munții Făgărașului să se grăiască la fel, iar în Transilvania de Est să auzim aceleași particularități de grai ca în Moldova. Tot astfel Dunărea n-a oprit anumite rostiri, cuvinte sau construcții, să treacă, în cursul veacurilor, de pe un mal pe altul, cu deosebire de la sud spre nord.

Din punct de vedere geografic, Carpații și Balcanii formează un singur șir de munți. Ca și cînd ai tăia dintr-un colac mare, așa-i străbate Dunărea la Porțile-de-Fier (De Martonne). Acest arc de munți a format în toate vremurile șira spinării neamului nostru. Din Moravia și pînă-n Tracia se întindea odinioară neamul daco-geto-tracilor; din Carpații nordici și pînă în Pind vîrfurile munților poartă nume românești ca *Muncel, Măgura, Dormitor, Zîna* etc. Pe versantele line ale Carpaților transilvăneni, ca și ale munților macedoneni, stau răsfirate, uneori la înălțimi de 1000 m., sate românești; pe podișurile și coastele lor, unde nu mai crește nici bradul, la altitudini de peste 2000 m., pasc turmele de oi păzite de păstori români. Cînd văile fertile și cîmpiile erau ocupate de alte neamuri, strămoșii noștri găseau în munți adăpost și mijloace de trai sigur. Adevărul că cei ce ocupă înălțimile stăpînesc virtual și văile s-a adeverit încă o dată: capitala României de azi se găsește pe șesul întins cutreierat odinioară de popoarele stepelor.

Dunărea a format adesea în cursul veacurilor o linie strategică și un hotar despărțitor pentru diferitele formațiuni politice. Din punct de vedere etnografic, ea alcătuia însă axa sud-estului european. Pe amîndouă malurile ei se întindea imperiul lui Buerebista; la dreapta și la stînga ei se găsesc azi — și se găseau mai ales în vechime — români.

Sînge daco-geto-trac curge în mare parte și în vinele altor popoare de la cursul inferior al Dunării. Deși ele vorbesc alte limbi decît a noastră, aceiași munți care le-au dat adăpost și hrană, aceeași religie și aceleași influențe culturale au produs la vecinii noștri stări sociale, o structură sufletească și o f o r m a m e n t i s asemănătoare cu ale noastre. În vitrinele magazinelor de modă vezi uneori expuse niște țesături cu culori diferite, dar cu același „desen". Pe un fond cenușiu alternează linii mai groase verzi cu linii subțiri portocalii. Alături, liniile mai groase portocalii alternează pe un fond verde cu liniile mai subțiri cenușii, pentru ca, ceva mai departe, să găsești, pe un fond portocaliu, aceeași repartizare de linii groase, cenușii de astă dată, și linii subțiri, verzi. Tot astfel întîlnim la bulgari, albanezi, uneori și la sîrbi și neogreci, aceleași construcții sintactice ca la români, aceleași expresii figurate sau locuțiuni gîndite la fel cu noi, dar exprimate în fiecare din aceste limbi cu cuvintele proprii.

Dacă din punct de vedere etnic, geografic, social și al influențelor culturale popoarele sud-est-europene formează o comunitate care se vădește parțial și în așa-numitele lor „balcanisme", limba română se

deosebește totuși fundamental de limbile vorbite în Peninsula Balcanică. Acest lucru reiese în mod lămurit din partea dintîi a volumului de față. Nu numai rostirea fiecărei limbi e alta, ci mai ales sistemul fonetic și valoarea funcțională a fonemelor, precum și legile fonologice respective. „Ceea ce noi, cercetătorii, numim l e g i, nu e altceva decît ceea ce o comunitate socială, în preocuparea continuă de a-și organiza cel mai ingenios mijloc de comunicație, limba, a admis ca normal" (DR., IX, 423), iar normele admise de români și organizarea materialului lingvistic după anumite principii economice sunt la noi mult deosebite de cele din limbile vecinilor noștri.

Dar chiar și din punct de vedere istoric, dezvoltarea fiecăruia din popoarele sud-estului european arată — pe lîngă unele asemănări — și cîteva deosebiri esențiale.

Din punct de vedere al repercusiunilor asupra limbii noastre, cel dintîi eveniment hotărîtor pe care-l putem descoperi, în urmărirea retrospectivă a trecutului nostru, este c u c e r i r e a r o m a n ă. Prin extensiunea Imperiului roman la gurile Dunării, neamul cel mai important din aceste regiuni a intrat în orbita unei culturi noua. Peste o veche cultură, orientată spre Răsărit și influențată de cultura grecească, s-a suprapus civilizația apuseană, care, la rîndul ei, a impus în sud-estul european limba Romei. „Pătrunderea latină în Balcani și în valea Dunării, din secolul al III-lea înainte de Hristos, pînă în secolul al III-lea al erei noastre, însemnează mai curînd progresul unei limbi și al unei civilizații, decît o modificare etnică esențială a regiunilor trace și ilirice" (G. I. Brătianu). Nu e însă mai puțin adevărat că *spiritul Romei și limba prin care el se manifesta a continuat să cucerească Dacia și după evacuarea ei oficială.*

Se vorbește mereu, ca de o minune, despre conservarea poporului nostru în regiunile cele mai puternic și mai îndelung lovite de năvala popoarelor barbare. Desigur că puterea noastră de rezistență, dobîndită printr-un spor sănătos, printr-o adaptabilitate mare la împrejurările schimbătoare și printr-o folosire înțeleaptă a avantajelor oferite de conformația topografică a țării, a fost puțin obișnuită. *Ceea ce merită însă cu deosebire admirația noastră nu este păstrarea noastră ca popor romanic între atîtea neamuri aloglote, ci faptul că am cucerit necontenit și alte neamuri pentru romanitate.* Nu cu armele războinicilor, ci prin prestigiul civilizației latine la început, iar mai tîrziu prin bunătatea și omenia noastră, prin frumusețea fizică și morală, prin dărnicie, prin aplecările noastre artistice, prin firea deschisă, prin limba armonioasă, prin inteligența noastră sclipitoare și prin atîtea

alte calități. Dacă am izbutit să săvîrșim una din cele mai mari fapte istorice, să cucerim definitiv pe cuceritorii noștri vremelnici, aceasta se explică prin faptul că legăturile străvechi cu acest pămînt, care ne era prieten nouă, pentru că noi îi cunoșteam toate tainele, ne-a făcut să biruim tot ce era străin, venetic, intrus. Din toate popoarele care s-au scurs și s-au așezat pe la noi, n-a rămas nici o urmă. Nici goți, nici gepizi, nici avari. Cumanii și pecenegii, îndată ce părăseau pustia Bărăganului și intrau în munți, nu se mai simțeau acasă la ei și s-au făcut cu timpul, ca și tătarii, una cu românii. Am înghițit și semințiile slave care n-au apucat să treacă Dunărea și am romanizat mai tîrziu pe nesimțite sate săsești și coloniile de unguri așezate printre noi ca să ne maghiarizeze.

Această cuprindere a celor de alt neam în masele românești e al doilea eveniment istoric hotărîtor.

Năvălirile barbare n-au fost decît niște epizoade fără urmări prea grave în istoria poporului nostru, precum un epizod de suprafață, fără urmări în adîncime, a fost și evacuarea oficială a Daciei decretată de Aurelian. Dacă din acest fapt epizodic s-a putut clădi totuși teoria discontinuității noastre, aceasta se explică printr-o greșeală de metodă.

Rădăcinile acestei teorii — prin nimic documentată, dar foarte binevenită pentru cei ce aveau să tragă deducții de natură politică, contestînd românilor „drepturi istorice" asupra locurilor pe care le stăpînesc astăzi — trebuie căutate la umaniștii din vremea Renașterii. Admirația fără margini a acestora pentru cultura antică i-a făcut să dea cuvîntului „barbar" — care la cei vechi însemna „străin" — sensul nou de „om crud și lipsit de cultură" pe care-l are astăzi și să emită așa-zisa „teorie catastrofală" a migrațiunilor. Dar după cum a arătat în mod atît de strălucit A. Dopsch în *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung* (1923), între cultura antică și cea medievală nu e un hiat, ci o continuitate, iar faimoasele migrationes gentium nu distrug civilizația romană, așezînd în locul ei alta, ci aduc o verigă nouă, care se încheie în mod organic în lanțul unei culturi străvechi și unitare, păstrată la toate popoarele.

Dacă noi ne numim *români* este fiindcă, în opoziție cu „străinul" venit din alte părți, noi eram locuitorii autohtoni, romani, și pentru că în întreg sud-estul european, cutropit de barbarii de alt neam, păstram conștiința că aparținem aceluiași neam cu prestigiu mondial.

Importanța exagerată care s-a dat știrii, transmisă de Vopiscus și Eutropius, despre evacuarea completă a Daciei Traiane corespunde concepției pozitiviste care a dăinuit atîta timp în istorie, ca și în alte

ramuri ale științei. În vremea cînd documentul prin existența lui însăși era incomparabil mai prețios decît orice interpretare, cînd istoricul intra în document, ca melcul în căsulia lui, retrăgînd antenele cu care ar fi putut pipăi realitatea, era firesc ca din lipsa știrilor istorice să se tragă concluzii din cele mai importante. Faptul că românii nu sunt pomeniți în România actuală decît tîrziu, înseamnă pentru el că în prima jumătate a evului mediu nu erau români aici — deși albanezii, care desigur au locuit din vremuri străbune în Albania, apar și mai tîrziu în documente. Dispariția monetelor începînd cu jumătatea secolului al III-lea ar dovedi și ea evacuarea completă a Daciei Traiane, deși în același timp dispar monetele și în Germania și în Noricum, pentru ca să apară din nou abia în epoca lui Constantin cel Mare. Lipsa de numiri de orașe în consonanță cu legile fonologice ale limbii române ar fi și ea o dovadă de discontinuitate, deși cu încetarea vieții orășenești nimic nu era mai firesc decît dispariția numirilor de orașe.

Din lipsa de știri istorice nu pot fi trase deducții de discontinuitate la noi, unde nu existau, în evul mediu, mînăstiri cu monahi grijulii de a însemna evenimentele zilei. Dacă documentele lipsesc, lacunele trebuie completate prin cunoașterea realităților. Dacă și azi peste 80% din români trăiesc la sate, nu trebuie să căutăm în limba lor cuvinte romane în legătură cu viața orășenească; dacă și azi — cînd monetele cu efigii frumos sculptate nu se mai bat din metal prețios, ci se tipăresc atît de ușor — nu găsești la țăranul român o sută de lei cu care să-și plătească medicul, în zadar vom căuta comori îngropate în pămînt într-o provincie în care, după evacuarea oficială, n-au mai rămas decît săracii.

Dealtminteri, cei mai de seamă metodologi ai istoriografiei cred astăzi că intuiția cîștigată prin cunoașterea realităților și prin experiență poate completa documentul, a cărui valoare începe atunci cînd e integrat în complexul întreg al unei probleme.

Prezentînd acest volum cetitorului, am insistat asupra metodei și am arătat foloasele unei concepții științifice structurale. Acum îl încheiem tot cu o constatare de natură metodică. Din cîteva cioburi nu poți face o oglindă, ori cu cîtă dibăcie ai așeza fragment lîngă fragment și oricît de bun ar fi chitul cu care încerci să lipești aceste fragmente unul de altul. Dar nici nu e trebuință de toată oglinda ca să vezi în ea ceea ce cauți, căci ciobul însuși, ținut la o anumită distanță, aplecat într-o anumită poziție și așezat într-o lumină bună, poate reflecta tot atît de multe ca oglinda întreagă.

NOTE ȘI COMENTARII

[1] Sinteză a întregii activități a lui Sextil Pușcariu, *Limba română* este o lucrare fundamentală a lingvisticii românești, impunătoare prin erudiția, metoda și stilul autorului, unanim apreciată de către specialiștii români și străini ca o contribuție excepțională la cunoașterea specificului spiritual românesc. Deși concepută în patru volume, apărut, în timpul vieții autorului, doar cel dintîi, subintitulat — foarte potrivit — *Privire generală*. Cel de al doilea, terminat în anul 1943, datorită evenimentelor războiului n-a apărut decît după moartea autorului, în 1959. Subintitulat *Rostirea*, acest volum, publicat de Editura Academiei Republicii Populare Române, însoțit de o prefață a academicianului Emil Petrovici *(Sextil Pușcariu și problemele fonologiei)* cuprinde trei părți: I) *Fonetica* (Articulația, Aspecte fonetice, Coarticulația, Organizarea sunetelor, Sistemul fonetic indigen și rostirile străine); II) *Fonemica* (Fonemul, Obiectul și metodele foneticii, Fonologia); III) *Fonocinetica* (Transformări fonetice, Evoluție și răspîndire, Modificări fonemice, Fonocinemul). Celelalte două volume proiectate nu au mai fost redactate de autor.

Dacă cel de al doilea volum prezintă o importanță deosebită pentru specialiștii din domeniul limbii, căci el este „un manual de fonetică al limbii noastre" (Emil Petrovici), primul volum se înfățișează ca o operă capitală a culturii românești, adresîndu-se, deopotrivă, cercetătorilor și publicului larg. Faptele și organizarea lor, stilul elevat, claritatea și căldura expunerii explică interesul deosebit al specialiștilor, lucrarea lui Pușcariu fiind obiectul unor analize temeinice în numeroase publicații de specialitate din țară și din străinătate.

Valoarea deosebită a lucrării nu surprindea, pentru că la data publicării ei autorul se impusese ca un creator de școală în lingvistica românească, ca animator al unor lucrări de interes național, dispunea de o bogată experiență în investigarea faptelor lingvistice, fiind receptiv la noile curente și teorii care se manifestau în lingvistica timpului. *Limba română* devenea, astfel, nu numai o sinteză originală a bogatei activități a cărturarului clujean, ci și una a lingvisticii românești.

Pompiliu Constantinescu, într-o amplă prezentare, intitulată *O carte de știință românească (Revista Fundațiilor regale*, VII, 1940, nr. 9, 1 septembrie, p. 662—670), sublinia valoarea deosebită a cărții, ca problematică, informație, expunere și concluzii: „*Privire generală* este o vastă introducere, savantă, metodică, luminoasă în problemele de lingvistică, privitoare la limba noastră. Noua sa operă, în curs de publicare, va fi nu numai o sinteză nouă despre limba română, dar însăși sinteza erudiției și a activității fragmentate a unuia din cei mai mari lingviști ai noștri; ea cuprinde rezultatele aproape a patru decenii de activitate științifică susținută, reflecțiile și experiențele unui cunoscător emerit al întregii limbi naționale, soluții și sugestii nenumărate, într-un domeniu care

interesează orice om de cultură... primul tom din sinteza în continuare a d-lui Sextil Pușcariu depășește cadrul îngust al specialității și se impune ca o creație de cultură generală, ca o contribuție excepțională întru lămurirea unei fețe a complexului ce se cheamă fenomenul românesc". Deși nu era lingvist, Pompiliu Constantinescu sesiza ideile și procedeele noi ale lui S. Pușcariu cînd afirma, în continuare, că „noutatea lucrării d-lui Sextil Pușcariu constă nu numai în bogăția și varietatea materialului expus, ci și în metoda folosită: nu ne aflăm în fața unei istorii a limbii române după modul cunoscut al vechii școli de filologi". Invocînd încadrarea problemelor de limbă în realitățile culturii românești, simțul măsurii, competența, nuanțarea, lipsa tonului didactic, polemic, și căldura expunerii, criticul bucureștean se simțea îndreptățit să conchidă: „Cu astfel de sinteze se înalță nivelul conștiinței naționale și se justifică în sens creator ideea de știință românească".

Th. Capidan, colaborator al lui Pușcariu, anunțînd apariția cărții *Limba română*, reliefa valoarea ei deosebită, ca operă de sinteză a evoluției limbii române, în strînsă legătură cu istoria poporului. Recenzînd *Limba română* (cf. *Langue et littérature*, vol. I, 1940, nr. 1, p. 121; vol. I, 1941, nr. 2, p. 312—319), Th. Capidan preciza: „Nici unul dintre filologii români de azi nu era mai bine calificat decît profesorul Sextil Pușcariu pentru a aduce la zi această operă monumentală, consacrată studiului limbii române. Stăpînind un vast material lingvistic, pe care l-a acumulat într-o activitate de peste patruzeci de ani în domeniul lingvisticii și în cel al filologiei române, autorul a avut una din cele mai fericite inspirații, cînd, după această lungă experiență, el s-a decis să întreprindă prima sinteză a limbii române". Aceleași calități sînt evidențiate și de Al. Procopovici în recenzia dedicată cărții lui Pușcariu (în *Dacoromania*, X, 1941, partea I, p. 80—89): „Expunerea curge sprintenă într-o sobrietate și claritate cuceritoare. Totul este colorat de comparații seducătoare și de citații pline de sonorități puternice din poeți și scriitori ... Un material bogat și foarte variat trece pe dinanintea ochilor noștri, iar autorul ne îndreaptă mereu privirile și asupra potrivirilor între mărturiile storiei, geografiei, lingvisticii, etnografiei și toponimiei... cartea este de neprețuită valoare pentru știința limbii românești, pentru romanistică și pentru lingvistică generală".

Arătînd că, prin cartea sa, Sextil Pușcariu definește „prin limbă însuși specificul neamului care o vorbește", B. Munteanu (cf. *Limbă și suflet*, *Transilvania*, LXXII, 1941, nr. 8 octombrie, p. 522—543) remarca, în cadrul unor subtile și interesante observații privind raportul între limba și spiritul poporului român că „Pușcariu cercetează însăși structura limbii privită în întregul ei actual, fără să refuze însă concursul diferitelor discipline și metode (etnografia, comparația, însăși istoria cu ramurile ei)".

Un elev al lui Pușcariu, D. Macrea, recenzînd *Limba română* (vezi *Luceafărul*, IV, 1944, septembrie, p. 252—253), tradusă în 1943, în limba germană, o definea drept „introducere a celei mai mari lucrări despre limba noastră; volumul e, în același timp, o introducere în lingvistica generală din cele mai bune care există în vreo limbă", iar partea a II-a — *Limbă și națiune* — „conține tot ce s-a putut spune pînă acum pe baza limbii, mai judicios despre ființa și trecutul nostru... Unul din cele mai trainice monumente de știință românească, lucrarea d-lui Pușcariu e, în același timp, o carte a dreptății noastre".

O amplă cronică a consacrat cărții lui Pușcariu și G. Ivănescu (cf. *Însemnări ieșene*, V, 1940, nr. 11, 1 noiembrie, p. 289—300). Pe baza unei analize minuțioase, G. Ivănescu discută mai ales concepția lingvistică a lui Pușcariu, pe care o raportează la teoriile și școlile lingvistice europene. Din acest punct de vedere, lingvistul ieșean face o serie

de observații judicioase, fie privitoare la organizarea materialului, fie, mai ales, la justețea unor concepte și formulări ale lui Pușcariu, precizînd tranșant la p. 298: „În ce privește teoriile autorului cu privire la limba română și poporul român în cele dintîi timpuri, nu putem fi totdeauna de acord cu el". Finalul cronicii, însă, apreciază cartea pentru „nenumărate observații originale asupra unor amănunte de lingvistică generală și românească, pe care nu le putem totdeauna admite, dar care fac din această carte o lucrare extrem de bogată. Se vede că ea este rezultatul unei munci de o viață întreagă. Serviciul adus de Pușcariu lingvisticii române și chiar generale este important".

Despre lucrarea lui Pușcariu au scris și alți savanți români și străini (vezi *Bibliografia* de la finele ediției).

Limba română, I. Privire generală a apărut în limba germană, la Leipzig, în 1943. Traducerea aparține lui Heinrich Kuen, profesor de filologie romanică la Universitatea din Erlangen. Sub titlul *Die rumänische Sprache*, s-au adăugat textului original un cuvînt înainte al traducătorului, o listă de transcriere a sunetelor românești și cîteva interesante note de subsol, în care se comentează unele afirmații ale lui Pușcariu sau se adaugă noi titluri bibliografice.

[2] „Sentimentul limbii este mai valoros decît conștiința categoriilor gramaticale: sentimentul limbii se dobîndește în prima copilărie, el este aproape înnăscut, însă conștiința despre categoriile gramaticale se deprinde cu mult mai tîrziu și nesigur în multe, privințe, uneori chiar greșit, dacă, în general, ea există" (germ.).

[3] Principiile esențiale ale doctrinei lui J. Gilliéron, creatorul geografiei lingvistice au fost expuse în *Pathologie et thérapeutique verbales*, I—II, Neuville, 1915, 105 p. III—IV, Paris, 1921, 200 p.; în legătură cu etimologia populară, concepția lui Gilliéron, la care se referă Pușcariu, este expusă în lucrarea *Les étymologies des étymologistes et celles du peuple*, Paris, 1922.

[4] Dacă asemenea forme de plural existau în perioada interbelică, limba română actuală preferă pluralele: *carouri, atuuri*, prin încadrarea lor în grupa neutrelor de tipul: *mantou, stilou* ș.a.

[5] Marele scriitor Mihail Sadoveanu arăta odată că în seria sinonimică *praf-pulbere--colb* există sesizabile diferențe de sens. După el, *praful* se referă la medicamente, cu *pulbere* se încarcă pușca, iar *colbul* este cel care iese din covoare, cînd se scutură.

[6] Numeroase interjecții cu valoare de predicat verbal se întîlnesc în opera lui Creangă: *dracul huștiuluc ! în baltă; și noi hîrști ! cîte un colac; pupăza zbîrrr ! pe-o dugheană; eu haț ! de sumanul moșneagului* ș.a. Procedeul aparține limbii vorbite.

[7] Forma veche, etimologică, *cîmpi* (lat. *campi*) s-a păstrat doar în expresiile: *a lua cîmpii, a bate cîmpii.*

[8] Același rezultat se poate constata din lucrarea academicianului E. Petrovici, *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român (Limba română*, III, 1954, nr. 5, p. 5—17).

[9] Apropierea dintre interjecții și vocativ, ca și dintre imperativ și vocativ a fost făcută de P. Trost, în *Qu'est ce que le vocativ?, Bulletin linguistique*, XV, 1947, p. 57.

[10] V. și expresia sinonimă (auzită prin Moldova și Bucovina): *beat canoană.*

[11] Şi în Bucovina, în multe localităţi, se foloseşte: *'mneaţa bună, sara bună, sănătate bună* (la plecarea din casă). De fapt, în topica românească (substantiv+determinant) aceasta ar fi ordinea normală. Dar, legate de stări afective, formulele de salut cunosc ambele construcţii *(bună ziua — ziua bună)*.

[12] Interesante observaţii privitoare la numele gradelor de rudenie în românește (origine, răspîndire, concurenţă, substituiri) se găsesc în lucrarea lui Vasile Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, Editura Academiei R.S.R., 1966, 397 p.

[13] Forma unică *a* pentru seria *al, a, ai, ale*, întîlnită încă la Coresi, este obişnuită în Moldova. Numeroase exemple cu *a* pentru *ale* se găsesc chiar în opera lui Eminescu *(a tale doruri)*.

[14] Termenul apare des în opera lui Alexandru Philippide (1859—1933). Unul dintre celebrele sale cursuri la Universitatea din Iaşi se intitula *De fiziologia sunetelor*.

[15] Iată cîteva din lucrările de bază dedicate foneticii românești: Andrei Avram, *Cercetări asupra sonorităţii în limba română*, Editura Academiei, 1961, 168 p.; I. A. Candrea, *Les éléments latins de la langue roumaine, Le consonantisme*, Paris, 1902, 103 p.; Iorgu Iordan, *Diftongarea lui* e *şi* o *accentuaţi în poziţiile* ă, e, Iaşi, 1920, 352 p.; Alf Lombard, *La prononciation du roumain*, Uppsala, 1935, 76 p.; D. Macrea, *Probleme de fonetică*, 1953, 93 p.; O. Nandriş, *Phonétique historique du roumain*, Paris, 1963, 321 p.; E. Petrovici, *De la nasalité en roumain*, Cluj, 1930, 138 p.; Al. Philippide, *Originea românilor*, Iaşi, II, 1927, 829 p.; S. Puşcariu, *Limba română*, II, *Rostirea*, 1959, 538 p.; Al. Rosetti, *Recherches sur la phonétique du roumain au XVI-è siecle, Paris*, 1926, 165 p.; Al. Rosetti, *Curs de fonetică generală*, 1930, 130 p.; Al. Rosetti, *Recherches sur les diphtongues roumaines*, 1959, 143 p.; Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, 1957, 113 p.; 1963, 141 p.; 1968, 147 p.; Em. Vasiliu, *Fonologia limbii române*, Editura ştiinţifică, 1965, 147 p.

[16] „Silaba, considerată din punct de vedere fonetic, nu există. Există numai grupe de sunete, mai mult sau mai puţin lungi, ale căror limite sînt determinate de respiraţie; sunetele care formează aceste grupe nu sînt separabile, pentru că ele sînt strîns crescute împreună. A voi să cercetezi şi să fundamentezi silaba, din punct de vedere fonetic, este, aşadar, o utopie" (germ.).

[17] „Fonetica nu ne dă nici o indicaţie dacă în scris trebuie să separăm *fe-ste, fes-te,* sau *fest-e;* singurul lucru pe care-l avem în faţă sînt două vîrfuri cu o înclinaţie intermediară; însă este oţios să polemizăm dacă această înclinare aparţine în totalitate primului membru sau în totalitatea celui de al doilea, sau aparţine pe jumătate amîndurora, după cum la fel de oţios este a căuta într-o vale, din natură, o anumită limită despărţitoare între doi munţi" (germ.).

[18] Fenomenul trecerii lui *ă* neaccentuat la *a* se întîlneşte nu numai în Moldova, ci şi în Maramureş şi Ardeal. Dacă academicianul Iorgu Iordan (cf. *Un fenomen fonetic românesc dialectal, Revista filologică*, I, 1927, p. 117—134) l-a explicat ca rezultat al unei influenţe străine, alţi cercetători îl consideră ca rezultat al unei tendinţe interne a limbii române (cf. Al. Graur, *Cu privire la* ă > a, *în românește*, SCL, IX, 1958, nr. 2, p. 263—264.; R. Todoran, *Despre un fenomen fonetic românesc dialectal:* ă *protonic* > a, SCL, V, 1954, nr. 1—2 ianuarie-iunie, p. 63—85).

[19] Vezi nota 1.

[20] Numeroase exemple de diftongări prin analogie, ca și situația neologismelor față de acest fenomen fonetic românesc pot fi găsite în teza de doctorat a academicianului Iorgu Iordan, *Diftongarea lui* e *și* o *accentuați în pozițiile* ă, e, Iași, 1920.

[21] Această problemă a fost studiată de Pușcariu, între altele, în execelentul studiu *Considerațiuni asupra sistemului fonetic și fonologic al limbii române*, *Dacoromania*, tom. VII (1931—1933), 1934, p. 1—54.

[22] Înaintea lui Pușcariu, observații interesante asupra muzicalității versurilor eminesciene și asupra simbolismului fonetic în creația sa făcuse G. Ibrăileanu, în analiza poeziilor *Pe lîngă plopii fără soț*, *Mai am un singur dor*, și în studiul *Eminescu (note asupra versului)*.

[23] Acestei probleme Pușcariu i-a dedicat un amplu articol, *Din perspectiva dicționarului*, în *Dacoromania*, I, 1920—1921, p. 73—108.

[24] Numeroase alte exemple se găsesc în *Gramatica Academiei*, ediția a II-a, I, 1966, p. 422—429.

[25] Asupra definiției cuvîntului, a se vedea și Al. Rosetti, *Le mot. Esquisse d'une théorie générale*, București, 1943, 43 p. și Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, Editura Academiei, 1960, 513 p.

[26] Despre nominativul întrebuințat ca vocativ, cf. studiul lui Pușcariu, *La nominatif comme vocatif*, *Études de linguistique roumaine*, 1937, p. 458—463.

[27] Problema în discuție a fost studiată într-o lucrare specială de Serghie Șutu, *Strigătele animalelor. Studiu lexicografic* (în *Dacoromania*, II, 1921—1922, p. 85—164).

[28] Procedeul caracterizează stilul oral. De aceea este atît de des întîlnit la Creangă, alături de alte trăsături ale limbii populare (cf. Iorgu Iordan, *Limba lui Creangă*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, I, 1956, p. 140 sqq.).

[29] Expresia invocativă *dragă Doamne* apare mai ales la Creangă. Și ea e specifică vorbirii populare. În Bucovina marchează suspiciunea sau îndoiala vorbitorului față de spusele cuiva care nu este de față.

[30] După I. I. Russu (*Limba traco-dacilor*, ed. a II-a, 1967, p. 203—204), *amurg* este de origine traco-dacă.

[31] Numeroase sinonime pentru noțiunea „beat" se găsesc în cartea lui Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1944, 399 p., ed. a II-a 1974.

[32] „Omul este, în general, mai glumeț decît îl presupune lingvistul «serios»: o mare parte a nomenclaturii, chiar și a toponomasticii se datorește umorului oamenilor zeflemiști. De obicei în lingvistică asemenea chestiuni sînt expediate ca ceva de sine înțeles (etichetîndu-se ca «formații glumețe»), sau sînt considerate ca nepotrivite pentru analiză. Amîndouă aceste atitudini sînt false, căci și gluma este o funcțiune vitală a omului care cugetă și vorbește. De aceea ea este obiect al analizei științifice și efectul ei nu este deloc de la sine înțeles, cum o consideră învățații orientați spre rațional și nepoetic" (germ.).

[33] Afirmația lui Pușcariu se verifică prin consultarea unor colecții de texte populare. În special *Graiul nostru* (1906—1907) și *Textele dialectale* (publicate de E. Petrovici în 1943) oferă multiple situații de intervenție a povestitorului în timpul narațiunii. E o coincidență care trădează aderența afectivă a povestitorului la cele relatate.

[34] Pușcariu a exprimat ideea importanței contextului pentru existența omonimelor, cu mult înaintea altor teoreticieni, dintre care André Martinet rămîne partizanul convins al acestui punct de vedere (cf. *Eléments de linguistique générale*, Paris, 1961; 1966, 223 p.).

[35] Situația specială a unor construcții cu asemenea verbe a fost studiată de Ecat. Teodorescu (cf. *Reflexiv și pronominal, Limba română*, XIV, 1965, nr. 5, p. 545—553).,

[36] O bogată bibliografie a problemei și utile considerații teoretice se găsesc în lucrarea mai veche a lui N. Drăganu *(Istoria sintaxei*, București, 1945, 355 p.) și în cea a lui Sorin Stati *Teorie și metodă în sintaxă*, Editura Academiei, 1967, 274.

[37] Ideea inexistenței genului neutru în limba română a revenit și în studiile altor specialiști. Problema a suscitat controverse, fie că era vorba de terminologie *(ambigen, neutru)*, fie de originea neutrului românesc (traco-dac, latin, slav, balcanic, românesc). În ultima vreme cercetări de prestigiu au infirmat punctul de vedere al lui S. Pușcariu, potrivit căruia limba română n-ar avea gen neutru (cf. G. Ivănescu, *Soarta neutrului latin clasic în latina populară și în limbile romanice*, SCL, VIII, 1957, nr. 3, p. 299—314; Al. Graur, *Discuții în jurul neutrului, Viața românească*, X, 1957, nr. 5, mai, p. 147—150; Al. Rosetti, *Contribuții la studiul neutrului în limba română*, SCL, XI, 1963, nr. 4, p. 433—437; I. Pătruț. *Despre substantivele ambigene românești, Romanoslavica*, VIII, 1963, p. 95—98).

[38] Un punct de vedere asemănător cu Hjelmslev a exprimat și învățatul german I. Ries, care exclude vocativul dintre cazuri. Deși n-o afirmă explicit, P. Trost consideră acest caz „un imperativ nominal".

[39] Numai în gramaticile indiene denumirile cazurilor nu sînt arbitrare, ci ele exprimă funcțiile lor (cf. Th. Simenschy, *Gramatica lui Panini — Sintaxa cazurilor, Analele Universității din Iași*, tom. III, seria a III-a, 1957, fasc. 1—2, p. 189—248).

[40] Morfemul *pe*, în cazul numelor proprii, s-a specializat ca semn al cazului acuzativ, fiind un indiciu al genului personal (ca și antepunerea articolului la cazul dativ: *lui Vasile*).

[41] Aceasta era situația și în limba latină. După cum a arătat J. Marouzeau (cf. *L'ordre des mots dans la phrase latine*, I, Paris, 1922, 236 p.), ordinea normală substantiv + demonstrativ se inversa numai în cazul unor sublinieri stilistice.

[42] Evoluția sensurilor unor cuvinte de la latină la română și schimbările semantice ale unor termeni de altă origine constituie obiectul cărții lui Lazăr Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, București, 1887, 259 p.

[43] Această explicație „poetică" dată de Pușcariu a fost respinsă de către academicianul C. Daicoviciu, interpretînd o inscripție în limba latină datînd din secolul al V-lea, în care *mergere* nu mai avea sensul de „a se scufunda", ci pe cel al fr. *aller (ipso-*

imargebam in...); acest punct de vedere a fost însușit și de către academicianul Al. Rosetti (cf. *Istoria limbii române*, I, 1964, p. 187).

[44] Cîteva din problemele pe care le ridică acest interesant capitol de lexicologie românească sînt urmărite în lucrarea *În legătură cu terminologia culorilor din limba română* de Domnica Gheorghiu *(Limba română*, XVII, 1968, nr. 1, p. 39—49). Se dă aici o utilă bibliografie atît pentru limba română, cît și pentru alte limbi.

[45] O excelentă sinteză, lucrare de ansamblu în românește asupra limbii traco-dacilor, a publicat în 1959 I. I. Russu, sub titlul *Limba traco-dacilor* (ediția a II-a, 1967, 253 p.). Pe baza unei ample documentări, sînt supuse unui examen critic sever opinii și documente privitoare la istoria și limba traco-dacilor.

[46] Ideea unei „uniuni lingvistice balcanice" a fost respinsă de învățați ca A. Meillet, W. M. Lübke, Al. Graur. Un studiu în legătură cu această problemă este cel al lui I. I. Russu *(Raporturile limbii române cu albaneza și cu substratul carpato-balcanic, Cercetări de lingvistică*, VII, 1962, p. 107—127).

[47] Părerea că poziția enclitică a articolului românesc, deosebită de cea din limbile romanice apusene, este moștenită din substratul traco-dac a fost susținută, între alții, de B. Kopitar, Hugo Schuchardt, F. Miklosich, B. P. Hasdeu, V. Pisani, L. Tamàs, Theodor Capidan și W. Giese.

[48] Situației articolului în limba română și în limba bulgară i-a fost dedicată o lucrare specială de către lingvistul bulgar Ivan Gălăbov: *Problemăt za clena v bălgarschi i rumănschi ezyk*, Sofia, 1962.

[49] Acest punct de vedere a fost reluat într-o cercetare de către I. Coteanu (*Despre poziția articolului în limba română*, SCL, VII, 1956, nr. 1—2 ianuarie-iunie, p. 56—60).

[50] Asemenea expresii, comune limbilor balcanice, se găsesc la Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, II, 1964, p. 122—125.

[51] Construcții cu infinitivul în locul conjunctivului caracterizează anumite arii daco-române. Hărțile *Atlasului lingvistic român* sînt revelatoare în această privință.

[52] Chestiunea monumentelor limbii traco-dace *(puține și nesigure)* este studiată în cartea citată a lui I. I. Russu, capitolul II — *Materialul lingvistic traco-dacic*. Unii specialiști invocă și cele două inscripții cu caractere latinești de pe un vas, descoperit la Grădiștea Muncelului, *Decebalus* și *Decebalus per Scorilo*. După academicianul C. Daicoviciu, *per* ar fi corespondentul trac al latinescului *puer* „copil, fiu" (Decebal a fost fiul lui Scorilo).

[53] Densusianu neagă etimologia tracă a multor cuvinte, dar le presupune a fi de origine iliră, ceea ce e și mai greu de dovedit, concluzia sa fiind respinsă de alți învățați.

[54] După cercetările lui I. I. Russu, există în limba română 160—180 de cuvinte (dintre care unele au corespondent și în albaneză), de origine traco-dacă. Iată cîteva: *abure, argea, balaur, baligă, barză, brîu, buză, copac, gard, groapă, grumaz, gușă, mal, mazăre, măgură, mînz, moș, mugure, rînză, scrum, strungă, țap, țarc, vatră, viezure, zăr, zestre* ș.a.

[55] Presupunerea lui Pușcariu a fost dovedită într-un aprofundat studiu, datorat lui G. Ivănescu (*L'origine pre-indo-européene des noms du Danube, Contributions onomastiques*, 1958, p. 125—136).

[56] Alături de *smîntînă, jupîn, stăpîn,* cuvîntului *stînă* i s-au găsit mai multe etimologii; vechi grecesc, germanic (Diculescu), vechi slav, dar faptul că el cunoaște cele mai vechi legi fonetice și e răspîndit la toate popoarele sud-est europene duce la concluzia că *stînă* și ceilalți termeni sînt străvechi, poate de origine traco-dacă.

[57] Începînd cu Hasdeu, numeroși lingviști români au studiat raporturile albano-române. În special, Densusianu, Sandfeld, Th. Capidan și Al. Rosetti au subliniat nu numai asemănările, ci și deosebirile între cele două limbi. Dar o analiză amănunțită, cu o informație bibliografică multiplă, a întreprins Al. Philippide, în partea a doua a volumului II din opera sa capitală, *Originea românilor*, Iași, 1927, 829 p.

[58] Și pentru acest cuvînt s-au propus diverse etimologii. Cei mai mulți învățați îl consideră provenind din latinescul *mas — rem.*

[59] Lucrări mai noi au respins ipoteza originii traco-dace a lui *grapă*. După unii cercetători, *grapă* este de origine germanică sau latină (venit de la germani). Cf. Maria Iliescu, *Rom. „grapă", Revista de filologie romanică și germanică*, VII, 1963, nr. 1, p. 143—145.

[60] Cititorul poate găsi referințe despre sistemul fonologic al dialectului istroromân la S. Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, 1926, 370 p. și la I. Coteanu, *Cum dispare o limbă (istroromâna)*, București, 1957, 44 p.

[61] Vezi întreaga explicație la Iorgu Iordan, *Diftongarea lui* e *și* o *accentuați în pozițiile* ă, e, Iași, 1920.

[62] Această definiție subliniază aspectele fundamentale ale originii și evoluției limbii române: romanizarea, latina orientală, caracterul romanic incontestabil. Al. Rosetti, E. Petrovici, H. Mihăescu, D. Macrea, consideră limba română de la Dunăre ca o continuatoare neîntreruptă a latinei populare. Utile sînt în această privință următoarele lucrări: *Istoria României*, I, 1960, p. 775—808; *Momente din istoria poporului român*, Editura politică, 1965, p. 3—15; *Istoria limbii române*, I, Editura Academiei, 1965, 433 p.

[63] Deși termenul de „latină vulgară" este consacrat, în unele lucrări a fost înlocuit, pentru că e echivoc. Așa procedează H. Mihăescu, E. Petrovici și Al. Rosetti. Acesta din urmă, în *Istoria limbii române*, I, 1960, p. 51 conchide în legătură cu acest fapt: „Termenul de *latină vorbită* sau latină a conversației curente (germ. *Umgangsprache)* trebuie preferat acelui de latină *vulgară*, care poate induce în eroare asupra caracterelor acestei limbi".

[64] Bibliografia lingvistică românească s-a îmbogățit în 1960 cu o lucrare valoroasă dedicată studiului inscripțiilor latinești din ținuturile romanizate de la Dunăre. Este vorba de *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman* de H. Mihăescu, Editura Academiei, 327 p.

[65] Pentru studiul limbilor romanice, de o deosebită utilitate este dicționarul etimologic al limbilor romanice, alcătuit de marele romanist W. M. Lübke *(Etymologisches Romanisches Wörterbuch)*.

[66] De fapt, în ceea ce privește sufixele, cele slave, deși sînt mai numeroase decît cele latine (după G. Pascu, *Sufixele românești*, București, 1916, 489 p. — 70 față de 50), productivitatea lor e scăzută, ceea ce dovedește valabilitatea principiului circulației stabilit de Hasdeu (cele latinești sînt mult mai întrebuințate).

[67] Această concepție, potrivit căreia fiecare cuvînt își are viața sa, a fost preluată de Pușcariu de la J. Gilliéron.

[68] Originea toponimicului *Păcurari* în legătură cu *păcurar*, „cioban" este admisă și de către academicianul Iorgu Iordan, în *Toponimia românească*, Editura Academiei, 1963, p. 526: „ciobanii ardeleni pe această stradă își făceau intrarea în oraș".

[69] Pentru originea și răspîndirea termenilor de înrudire în limba română, poate fi utilizată ampla cercetare a lui Vasile Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, 1966.

[70] Bogata serie sinonimică a noțiunii „cap" a fost urmărită pe hărțile *Atlasului lingvistic român* de către academicianul Iorgu Iordan în lucrarea *Les dénominations du „crâne" d'apres l'Atlas linguistique roumain*, *Bulletin linguistique*, VIII, 1940, p. 95—141.

[71] Trebuie subliniat — după Al. Rosetti *(Istoria limbii române*, III, 1964) — că slavii erau cei bilingvi, ceea ce a și dus, în nordul Dunării, la asimilarea lor treptată de către populația romanizată băștinașă. Dealtfel, Pușcariu insistă asupra acestui lucru.

[72] O listă aproape completă a împrumuturilor vechi slave în limba română se află la Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, III, precum și în amplul studiu lexico-semantic al lui Gh. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, Editura Academiei, 1960, 319 p.

[73] Menționăm cîteva dintre lucrările dedicate migrărilor ardelenești peste Carpați: Ștefan Meteș, *Păstori ardeleni în Principatele Române*, Arad, 1925, 191 p.; I. I. Nistor, *Emigrările de peste munți*, București, 1915, 51 p.; *Bejenari ardeleni în Bucovina*, Cernăuți, 1926, 91 p.

[74] E vorba de cunoscuta teză a lingvistului italian Mateo Bartoli, teoreticianul lingvisticii spațiale, potrivit căreia ariile laterale sînt mai conservatoare.

[75] Vezi și Iorgu Iordan, *Locul limbii române în cadrul Romaniei*, SCL, XV, 1964, p. 687—702.

[76] O cercetare de ansamblu dedicată păstoritului românesc aparține lui Romulus Vuia, *Tipuri de păstorit la români*, Editura Academiei, 1964, 249 p.

[77] Intuită de G. Weigand în 1904, ideea că Ardealul nu prezintă un subdialect propriu-zis a fost demonstrată de Emil Petrovici în studiul *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș*, *Transilvania*, LXXII, 1941, p. 551—558.

[78] Vezi și Al. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1927; Florica Dimitrescu, *Introducere în fonetica istorică a limbii române*, Editura științifică, 1967, 182 p.

[79] Această tendință este explicată în cartea academicianului Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, 1956, p. 272—277, precum și în articolele *Desinența pluralului*

LICEUL „GHEORGHE LAZĂR" BIBLIOTECA BUCUREȘTI

la neutrele românești de Al. Graur (SCL XI, 1960, nr. 2 p. 269—273) și *Despre pluralul substantivelor neutre în românește* de I. Coteanu *(Limbă și literatură*, I, 1955).

[80] Termenul de *străromână*, încetățenit de S. Pușcariu în cadrul școlii lingvisticii clujene, este, de fapt, traducerea germanului *Urrumänisch*. Alți învățați au preferat termenii de *română primitivă* sau (cei mai mulți) *română comună*. Se consideră, în general, că ea datează între secolele VII—X (vezi întreaga discuție la Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, IV, 1966, p. 27—36).

[81] Ideea a fost exprimată argumentat de Al. Philippide în partea I din volumul al II-lea al *Originii românilor*.

[82] Explicația lui S. Pușcariu cu privire la *păcură* și *bour* a fost respisnă de N. Iorga, în recenzia consacrată volumului I din *Limba română (Revista istorică*, XXVIII, 1942, nr. 1—12, p. 83—88).

[83] Acest important fenomen fonetic a fost analizat, din mai multe puncte de vedere, de către D. Macrea, *Palatalizarea labialelor în limba română (Dacoromania*, tom. IX, 1936—1938, p. 92—160), și G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948, p. 156—218.

[84] O lucrare de sinteză a dedicat acestui fenomen fonetic Al. Rosetti, *Étude sur le rhotacisme en roumain*, Paris, 1924, 76 p.

[85] Ideea lui Pușcariu că limba și poporul român s-au format pe ambele maluri ale Dunării este și concluzia de bază a istoriografiei actuale, așa cum rezultă din lucrările *Din istoria Transilvaniei*, I, 1960, *Istoria României*, I, 1960, *Momente din istoria poporului român*, 1965.

[86] Și această ipoteză a lui Pușcariu a fost respinsă de Nicolae Iorga în recenzia menționată.

[87] *Vlah* înseamnă „român", fiind el însuși o dovadă a continuității, căci la slavi și la germanici (în limba cărora denumea un trib romanic al celților) însemna „romanic".

[88] Alți autori le consideră străvechi, de origine traco-dacă.

[89] Cel dintîi care a încercat să stabilească anumite criterii pentru deosebirea împrumuturilor vechi grecești de cele bizantine sau neogrecești a fost Al. Philippide, în lucrarea *Un specialist român la Lipsca*, Iași, 1909, 142—160. Recent, o erudită lucrare a lui H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, Editura Academiei, 1966, 225 p. îmbină criteriile istorice și lingvistice în studiul elementelor vechi grecești și al celor bizantine din limba română.

[90] Vezi și Th. Capidan, *Limbă și cultură*, București, 1943, p. 139—212.

[91] Un studiu special, privind deosebirea împrumuturilor săsești, a publicat Vasile Arvinte, *Criterii de determinare a împrumuturilor săsești ale limbii române*, *Anuarul de filologie*, Iași, XVI, 1965, p. 97—103.

[92] Un punct de vedere nou și mai precis în legătură cu originea și răspîndirea lui *da* a adus Al. Niculescu, în *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, Editura științifică, 1965, 180 p.

[93] Așa cum a arătat și Iorga, această explicație este insuficient motivată și, deci, puțin plauzibilă.

[94] Și etimilogia cuvîntului *Crăciun* este destul de controversată: unii îl consideră slav, alții latin, alții străvechi. Etimologia propusă de S. Pușcariu e greu de acceptat.

[95] Asupra reflectării acestui fenomen specific foneticii ucrainene în toponimia românească, vezi Emil Petrovici, *Toponimice slave de est pe teritoriul R.P.R.*, *Romano-slavica*, IV, 1960, p. 41—61; VI, 1962, p. 5—17.

[96] Vezi N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, Editura Academiei, 1963, 469, p., Al. Graur, *Nume de persoane*, Editura științifică, 1965, 185 p., Șt. Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936, 270 p.

[97] O lucrare de sinteză asupra toponimiei românești este cea a academicianului Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, 1963.

[98] S. Pușcariu subliniază o idee foarte importantă: dacă un toponimic cum e *Cluj* ar fi fost împrumutat din limba maghiară, el ar fi trebuit să aibă în românește forma *Colojoară*, ca *Sighișoara* și *Timișoara*. În realitate, ungurii au împrumutat acest termen de la români (cf. și Emil Petrovici, *Toponimie ungurească în Transilvania medievală*, *Transilvania*, LXXIV, 1943, nr. 2, p. 3—20).

[99] Lazăr Șăineanu (*Influența orientală asupra limbii și culturii române*, București, 1900, 398 p.) presupune că toponimicul *Cozia* este de origine turcă.

[100] Vezi și Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, V, 1966.

[101] Ele au fost grupate pe sfere semantice într-o lucrare din 1892, a lui Simion Mîndrescu, intitulată *Elemente ungurești în limba română*, București, 189 p.

[102] Numeroase exemple din cele mai variate domenii ale vieții se găsesc în lucrarea lui Geza Blèdy, *Influența limbii române asupra limbii maghiare*, Sibiu, 1941, 162 p.

[103] O amplă discuție în legătură cu aceste toponimice (*Bahlui, Vaslui, Covurlui, Călmățui*, ca și cu *Bîrlad, Fălciu, Galați, Tecuci*) se găsește la Philippide, *Originea românilor*, II, 1927, p. 343 sqq.

[104] Ca și pe *cioban*, pe *odaie*, C. C. Giurescu îl consideră, argumentat, ca fiind de origine cumană.

[105] „Căci apulii obișnuiau să-și aducă turmele pe cărări în munții sabinilor" (lat.).

[106] Majoritatea specialiștilor indică pentru *drum* o origine greacă (bizantină), deși nu poate fi exclusă o filieră slavă (cf. H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 81—82).

[107] Dintre filologii români, Ovid Densusianu a fost convins că principala cauză a unității românilor de pretutindeni o constituie păstoritul și transhumanța.

[108] „Românii sînt rasa cea mai rezistentă de pe glob, chiar dacă vom excepta copiii Izraelului. Evreii au existat totdeauna, dar românii timp de 8—9 secole au dispărut în așa măsură, ca și anumite pîraie din Jura suebă și din Karst, care curg pe sub pămînt mile întregi. Dintr-odată însă, în sec. XIII, românii apar din nou la suprafață și de data aceasta ei rămîn. De atunci ei s-au tot extins în jurul lor ca o mare revărsare

de ape, formînd o suprafață fără maluri. Ei au trăit — dacă exceptăm stăpînirea națională — sub nu mai puțin de 5 stăpîniri străine; însă nici un popor stăpînitor n-a fost în stare să-i doboare la pămînt; dimpotrivă, ei s-au apărat împotriva stăpînitorilor lor" (germ.).

[109] „Oriunde învinge, romanul locuiește" (lat.).

[110] Lucrări de sinteză confirmă afirmația lui Pușcariu: *Originea românilor*, I, de A. Philippide și *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman* de H. Mihăescu.

[111] „Populația de la țară și păturile de jos ale populației orășenești au rămas în țară; în teritoriul fără stăpîni au imigrat neamurile învecinate și au luat locul păturii superioare romane care plecase" (germ.).

[112] „În regiunea fostei provincii Dacia au mai găsit gepizii resturi ale populației romanice stabilite acolo, ca de exemplu în Retia și Norricum; și aicea, după cedarea proyinciei, au emigrat, în esență, numai clasele bogate, cei mai săraci, în special țăranii legați de brazda de pămînt, țăranii marilor proprietari au rămas pe loc" (germ.).

[113] „De aici rezultă importanta concluzie că latinitatea perioadei de colonizare a lui Traian (în Ardeal) nu s-a stins niciodată, ci ea s-a păstrat prin secole în gura locuitorilor de la țară neinfluențată de centrele orășenești" (germ.).

[114] „Problemei dacă toți românii au trecut din Balcani în nord de-abia în evul mediu, sau dacă România a avut totdeauna o populație cel puțin parțial romanică, îi răspunde S. Pușcariu în sensul celei de a doua alternative" (germ.).

[115] „Căci Dacia, din cauza războiului îndelungat al lui Decebal, fusese golită de bărbați" (lat.).

[116] „Autohtonii au continuat să locuiască în număr mare și sub dominație romană în [această] țară largă nu peste tot colonizată din nou" (germ.)

[117] Faptul că în limba veche și regional se mai păstrează forme ca *mînu*, *soru*, *noru* duce la concluzia că alipirea desinenței *ă* la substantive ca *manus*, *soror*, *nurus* nu s-a produs, cum crede S. Pușcariu, „foarte de timpuriu", căci ar fi rezultat în românește în conformitate cu legile fonetice specifice, *noară* și *soară*.

[118] Timp de aproape două secole s-a discutat această problemă de către învățații români și străini. De multe ori, însă, au fost introduse în discuție și puncte de vedere naționalist-șovine, expresie a unor interese politice. Pot fi semnalate exagerări și de o parte și de alta. Dintre lucrările obiective, bazate pe o analiză științifică a faptelor, probînd continuitatea cu argumente istorice, logice, arheologice sau lingvistice (în afară de lucrările istoriografiei actuale, menționate deja), trebuie citate următoarele: G. I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, București, 1940; G.I. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, Bucarest, 1943, 353 p.; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, Bucarest, 1930, 95 p.; 1945, 200 p.; C. Daicoviciu, *La problème de la continuité en Dacie*, Bucarest, 1940, 74 p; C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia*, Cluj, 1940, 72 p.; Emil Petrovici, *Continuitatea daco-romană și slavii*, Sibiu, 1942, 95 p.; Emil Petrovici și C. Daicoviciu, *Problema continuității românilor în Dacia*, Sibiu, 1943, 36 p.; S. Pușcariu, *Romanitatea noastră în lumina unor*

metode nouă de cercetare, în *Omagiu lui Ioan Lupaș*, 1943, p. 743—755; C. Daicoviciu, E. Petrovici, Gh. Ștefan, *La formation du peuple roumain et de sa langue*, Bucarest, 1963, 65 p.

Există, dealtfel, o bilbiografie extrem de bogată a acestei probleme fundamentale a culturii românești.

[119] Pe baza unor anchete în comuna Meria-Hunedoara, B. Cazacu dovedește diferențierea graiului unei comune, pe sexe și generații (cf. *Studii de dialectologie română*, Editura științifică, 1966, 189 p.).

[120] Bogata listă de termeni agricoli pe care o dă Pușcariu infirmă vechea afirmație a lui Hasdeu, după care terminologia agricolă la români „e curat slavică". Deși am împrumutat de la slavi numeroși termeni referitori la agricultură, noțiunile cele mai importante în acest domeniu sînt exprimate prin cuvinte de origine latină.

[121] Un bogat material lexical și prețioase considerații cu privire la pătrunderea și adaptarea neologismelor în românește în prima jumătate a secolului al XIX-lea cuprinde cartea lui N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, Editura Științifică, 1962, 299 p.

BIBLIOGRAFIE

OPERA LUI SEXTIL PUŞCARIU

A. ÎN VOLUME

Schiţe, Craiova, David J. Benvenisti, Biblioteca nouă, 1896, nr. 7, 48 p.

Juvenilia. Proză şi versuri, Braşov, Editura librăriei N. I. Ciurcu, 1898, 264 pagini (exemplarul aflat la Biblioteca Centrală Universitară din Iaşi — cota I 14.442 — are dedicaţia-autograf a autorului: „D-nei C. Praja, ca dovadă a prieteniei, aug. 1899, Sextil Puşcariu").
Cuprins: *În loc de prefaţă* (datată „Lipsca în 4 ianuarie 1898"), *Proză*, *Versuri*, *Epilog*.

Die rumänischen Diminutivsuffixe (Inauguraldissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Facultät der Universität Leipzig), Leipzig, Johan Ambrosius Barth, 1899, 149 p.

Din fonologia românească (extras din *Convorbiri literare*, XXXIII, 1899, nr. 6—8); Bucureşti, Socec, 34 p.

Studii şi notiţe filologice (extras din *Convorbiri literare*, XXXV, 1901, nr. 8—9), Bucureşti, Socec, 1901, 31 p.
Cuprins: I *Etimologii* (amîn, azi, curea, cur, curat, curăţ, curătură, curg, boare, butoară, capintortură, codobatură, codobiţă, fărîmă, fior, fraged, fuior, fumedenie, inel, lăptare, lumină, lumînare, luminez, mărăcine, merg, minciună, mortăcină, nămal'u, neg, negel, negură, nimica, popor, purceg, răşchitor, reţea, ruşine, scol, screm, scurta, sufolc şi suflec, sugel, sumedenie, turtă, ucig); II *Două sufixe nestudiate (-atec, -at, -ată -ută)*; III *s final monosilabic*.

Rumänische Etymologien (I, II) (extras din *Zeitschrift für romanische Philologie)*, Halle Max Niemeyer, 1903—1904, 36 p.

Lateinisches ti *und* ki *im rumänischen, italienischen und sardischen*, Leipzig, J. A. Barth, 1904, 187 p.

Rumänische Literatur (extras din *Zeitschrift für romanische Philologie)*, Halle, Max Niemeyer, 1904—1905, 5 p.

Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache, I, *Lateinisches Element*, Heidelberg, 1905, 235 p.

(cu dedicaţia: „Seinem hochverehrten Lehrer Prof. Dr. Wilhelm Meyer Lübke in Dankbarkeit und Hochachtung gewidmet".)

Studii și notițe etimologice. Etimologii (extras din *Convorbiri literare*, 1905), București, Atelierele grafice I. V. Socec, 1905, 32 p. [cu dedicația: „Marelui romanist A. de Mussafia, cu ocazia jubileului de șaptezeci de ani, omagiu respectuos"].
Cuprins: Etimologii (mărat, năsut, miner, nuib, pup, rapăj, refec, retez, scălîmba, apariu, aprujesc, suil'edz, aurin, țărm, tușina, uorbu-ocl'u, urlu, vintricel, vioară).

Studii istroromâne (în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan), I, *Texte* (extras din *Analele Academiei Române*, seria a II-a, tom. XXVIII, *Memoriile secțiunii literare*), București, Carol Göbl, 1906, 66 p.

Eine ausgestorbene Sprache (extras din *Deutsche Literaturzeitung*, XXVIII, 1907), Berlin, 1907, 4 p.

Cinci ani de mișcare literară (1902—1906), București, Minerva, Biblioteca „Minervei" 1909, nr. 49, 128 p. Cuprins: I *Prefață;* II *1902—1903*; III *1904*; IV *1905*; V *1906*: VI *Indice.*

O scrisoare inedită a lui Eminescu (publicată de L. Toma cu notele d-lui Sextil Pușcariu), Craiova, C. S. Făgețel, 1909.

1905. *Privire generală asupra literaturii beletristice românești, Almanah jubiliar al Academiei ortodoxe*, Cernăuți, 1909, p. 66—83.

Rumänische Literatur. Von 1800 bis zur Gegenwart 1905 (extras din *Romanischer Jahresbericht*, Band IX, 1909, II, p. 271—282), 1909, 11 p.

Tenuare im Rumänischen (extras din *Wörter und Sachen*, 1909), Heidelberg, 1909, 5 p.
Zur Wortgeschichte (extras din *Zeittschrift für romanische Philologie*), Halle, 1909, 2 p.

Probleme nouă în cercetările ligvistice, I (extras din nr. jubiliar al *Convorbirilor literare*, 1910), București, Institutul de arte grafice Carol Göbl, 1910, 22 p.

Probleme nouă în cercetările lingvistice, II (extras din *Convorbiri literare*, 1910), București, Institutul de arte grafice Carol Göbl, 1910, 19 p.

Rumänische Literatur von 1800 *bis zur Gegenwart* (extras din *Romanischer Jahresbericht*, 1910), Erlangen, Jungea Sohn, 1910, 12 p.

Zur Rekonstruktion des Urrumänischen, Prinzipienfragen der romanischen Sprachwissenschaft, Halle, Max Niemeyer, 1910, p. 17—75.

Contribuții la gramatica istorică a limbii române. Memoriul I. Contribuții la studiul derivațiunii: A. Bibliografie. B. Sufixul *-aciu*. C. Sufixele *-aie* și *-aiu*. D. Sufixul *-an*, București, Librăriile Socec & comp., C. Sfetea și Librăria națională, 1911, 22 p.

Studii și notițe filologice, XI. Etimologii (extras din *Convorbiri literare*, 1911, nr. 2), București, Socec, 1912, 7 p. (buiestru, nechează, plasă).

Raport către comisiunea dicționarului, Dicționarul limbii române, tomul I, partea I, Librăriile Socec și Sfetea, 1913, p. VIII—XLI.

Diaconul Coresi, „Cartea cu învățătură" (1581), publicată de ~ și Alexe Procopovici Comisiunea istorică a României, vol. I *Textul*, București, Atelierele grafice Socec & comp., 1914, 566 p. (cu dedicația: „D-lui Ioan Bogdan, președintele Comisiunei istorice a României, închină această carte autorii").

Lehrbuch der rumänischen Sprache, I Teil, *Anfangsgründe* (în colaborare cu Eugen Herzog), ediția I, Czernowitz, Editura Ostașul român, 1919, 139 p.; ediția a II-a, Czernowitz, Glasul Bucovinei, 1920, 157 p.
Discurs (la inaugurarea Universității din Cluj), *Serbările pentru inaugurarea Universității din Cluj*, București, Atelierele Cartea Românească, 1920, p. 20—29.

Locul limbii române între limbile romanice (discurs rostit la 11 iunie 1920 în ședința solemnă, cu răspuns de Ioan Bianu; Academia Română, *Discursuri de recepție*, XLIX, 1920), București, Tipografia „Urbana", 1920, 45 p.

Câteva cazuri de asimilare și disimilare în limba română. Persoana a II-a a singularului aorist (extras din *Dacoromania*, 1920—1921), Cluj, Institutul de arte grafice „Ardealul", 1921, 9 p.

Cuvînt de deschidere (rostit la al doilea congres al Asociației profesorilor universitari la Cluj, în 3 iunie 1921). Cluj, Cartea românească, 1921, 19 p.

Din perspectiva dicționarului (extras din *Dacoromania*, 1920—1921), Cluj, Institutul de arte grafice Ardealul 1921, 36 p.
Etimologii și notițe lexicografice (extras din *Dacoromania*, 1920—1921), Cluj, Institutul de arte grafice Ardealul, 1921, 20 p.

Der — lu — Genetiv im Rumänischen (extras din *Zeitschrift für romanische Philologie)*, 1921, 7 p.

Istoria literaturii române. Epoca veche, I, Sibiu, Editura Asociațiunii, Biblioteca Astra, 1921, nr. 1, 219 p. (cu dedicația: „Lui Nicolae Iorga, prietenie și admirație"); ediția a II-a, revăzută și întregită cu 81 de ilustrații, Sibiu, Tiparul și editura Krafft-Drotleff, 1930, 263 p; ediția a III-a, Sibiu, Tiparul și editura Krafft & Drotleff, 1936, 263 p.

Părerile lui Petru Maior despre limba română (extras din *Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj*, 1921), Cluj, Institutul de arte grafice Ardealul, 1921, 10 p.

Răspuns (la *Titu Liviu Maiorescu*, discurs de recepție rostit de G. Bogdan-Duică la 25 mai 1921, cu răspuns de...), București, Cartea românească, 1921, 37 p. (Academia Română, *Discursuri de recepție*, LI, 1921).

Regulamentul seminariilor, Cluj, Cartea românească, 1921, 7 p.

Sufixele -tor(sor) și -oare, Lui Nicolae Iorga, omagiu, Craiova, Editura Ramuri S.A. 1921, p. 257—273.

Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbii române, I. Calul, Cluj, Institutul de arte grafice Ardealul, 1922, 24 p.

Din perspectiva dicționarului, Cluj, Tipografia Ardealul, 1922, 55 p. (cu dedicația „Lui Hugo Schuchardt, octogenarului maestru al lingvisticii moderne").

Introducere [la volumul *Negru pe alb* de C. Negruzzi], București, Cultura națională, Cartea cea bună 1922, nr. 1, p. 5—10.

Introducere [la volumul *Nuvele* de C. Negruzzi], București, Cultura națională, Cartea cea bună, 1922, nr. 2, p. 5—11.

Probleme nouă în cercetările lingvistice (extras din *Cugetul românesc*), Institutul de arte grafice Carol Göbl, 1922, 7 p.

Introducere [la volumul *Pasteluri* de V. Alecsandri], București Cultura națională, Cartea cea bună, nr. 3, 1923, p. 5—9.

Introducere [la volumul *Sînziana și Pepelea* de V. Alecsandri], București, Cultura națională, Cartea cea bună, nr. 4, 1923, p. 3—5.

Prefață [la volumul *Sub aripa morții* de A. Locusteanu], Cluj, 1923.

La letteratura romena, Roma, Instituto per l'Europa Orientale. Prima serie (letteratura — arte — filosofia), 1923, p. 5—20.

La letteratura romena, Studi sulla Romania, Napoli, Riccardo Ricciardi editore, 1923, p. 247—262.

Derivarea cu sufixe de la tulpina pluralică, Homenaje a Menéndez Pidal, III, Madrid, 1925, p. 263—268.

Literatura română, Arad, Diecezana, Biblioteca Sămănătorul, nr. 70, 1925, 47 p.

Mémoire sur les nécessités de l'enseignement en Roumanie, București, Cartea românească [1925], 16 p.

Chestionarul II. Casa, Sibiu, 1926, 24 p.

Dicționarul Academiei, București, Cultura națională, 1926, 35 p. (extras din Academia Română. *Memoriile secțiunii literare*, seria a III-a, tom. III, mem. 7).

Muzeul limbii române. Pentru Dicționarul limbii române, București, Cultura națională, 1926, p. 3—6.

Pour l'organisation du travail scientifique. La fiche internationale. L'index général (extras din *Dacoromania*, IV, 1926), Cluj, Institutul de arte grafice Ardealul, 1926, 11 p.

Studii istroromâne, II, București, Cultura Națională, 1926, 370 p.; Academia Română, *Studii și cercetări*, XI (Colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan).

Calendare și almanahuri (extras din *Almanahul graficii române*), Craiova, 1927, 12. p.

Discurs de deschidere pronunțat la Congresul filologilor români ținut la Cluj, în 1926, *Ortografia românească*, București, Cultura națională, 1927, p. 3—5.

Douăzeci de scrisori ale lui Moise Grozea din războiul de la 1877 (extras din *Anuarul Institutului de istorie națională*, IV), București, Cartea românească, 1927, 20 p.

Ion Bianu ca organizator, Omagiu lui Ion Bianu, București, Cultura națională, 1927, p. 21—28.

Răsunetul războiului pentru independență în Ardeal, București, Cartea românească, 1927, 36 p.

Răsunetul războiului pentru independență în Ardeal, Războiul neatîrnării, București, 1927, p. 187—220.

Une survivance du latin archaïque dans les langues roumaine et italienne, Mélanges de philologie et d'histoire offerts à M. Antoine Thomas, Paris, H. Champion, 1927, p. 359—365.

Împila- împieleca (extras din *Revista filologică*), Cernăuți, 1928, 7. p.

Ce e românesc în literatura noastră? (extras din *Țara Bîrsei*, I, 1929), Brașov, Tipografia Unirea, 1929, 18 p.

Firul. Chestionarul III al Muzeului limbii române (colaborare cu Sever Pop), Cluj, Ardealul, 1929, 16 p.

Clădiri pentru profesori. Adunarea generală din 1929 [a Asociației profesorilor universitari din România], Cluj, 1929, p. 25—29.

Despre diminutivele românești. Donum Natalicium Schrijnen, Verzameling van Opstellen, Chartres, Imprimerie Durand, 1929, p. 431—436.

Despre diminutivele românești (extras din *Donum Natalicium Schrijen*) Chartres, France, 1929. 5 p.

Limba română și graiul din Ardeal, Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, II (1918—1928), București, Cultura națională, 1929, p. 1141—1148.

Limba română și graiul din Ardeal (extras din *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, II), București, Atelierele grafice Cultura națională, 1929, 7 p.

Observațiuni privitoare la reorganizarea Academiei Române, Reorganizarea Academiei Române, București, Cultura națională, 1929, p. 15—17.

Proiect de reformă a ortografiei române (extras din *Analele Academiei Române, Dezbateri*, tom. XLIX, 1929), București, 1929, 15 p.

Renașterea noastră romană. Omagiu lui Ramiro Ortiz (cu prilejul a douăzeci de ani de învățămînt în România), București, Cultura națională, 1929, p. 147—151.

Studii istroromâne, III, București, Cultura națională, 1929, 334 p.; Academia Română, *Studii și cercetări*, XVI (în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan).

Nume de loc și nume de persoană. Chestionarul IV al Muzeului limbii române, Cluj, Ardealul 1930, 16 p. (în colaborare cu Șt. Pașca).

Phonetisch und phonologisch (extras din *Volkstum und Kultur der Romanen*, III, 1930, fasc. 1, Hamburg, 1930, 8 p.

Prefață [*la Istoria sfinților Varlaam și Ioasaf de la India*] Sibiu, 1930.

Despre neologisme. Închinare lui Nicolae Iorga, Cluj, Editura Institutului de Istorie națională, 1931, p. 345—359.

Influența limbii franceze asupra celei românești. Comemorarea centenarului introducerii limbii franceze în învățământul public românesc, Cluj, Editura Societății de mîine, 1931, p. 11—14.

Lingvistica modernă și evoluția ei (extras din *Țara Bîrsei*, 1931. nr. 1, Brașov, 1931, 10 p.

Problema ardeleană în politica românească (extras din *Drumul nou*) Cluj, Editura Drumul Nou, 1931, 74 p.

B.P. Hasdeu ca lingvist (comunicare în ședința de la 2 decembrie 1932), București, 1932, 8 p. (extras din Academia Română, *Memoriile secțiunii literare*, seria a III-a, 1932, tom. VI, mem. 6. p. 199—206).

Îndreptar și vocabular ortografic, București, Cartea românească, 1932, 174 p. (în colaborare cu Teodor A. Naum); ediția a II-a, București, Cartea românească, 189 p.; ediția a II-a, București, Cartea românească, 1940, 192 p.; ediția a IV-a, București, Cartea românească, 1942, 192 p.; ediția a V-a, București, Cartea românească, 1946, 192 p.

Deutsche Kultureinsflüsse auf das rumänische Volk, Jena und Leipzig, 1933, 23 pagini.

Hărțile graiului (extras din *Țara Bîrsei*, 1933, nr. 2), Brașov, Tipografia Unirea, 1933, 12 p. (conferință ținută la radio în 2 decembrie 1932).

Misiunea istorică a ortodoxiei române, Cluj, Tiparul eparhiei ortodoxe române, Biblioteca Asociației mirenilor „Frăția ortodoxă română", nr. 4, 1933, 16 p.

Rumänisch und Romanisch (extras din *Archiv für das Studium der neueren Sprachen*), Halle, 1933, 24 p.

Etimologia verbului „ridica". În memoria lui Vasile Pârvan, București, Cartea românească, 1934, p. 291—295.

Perspective culturale (extras din *Gînd românesc*), 1934, nr. 9—10, Cluj, Tipografia Cartea românească, 1934, 14 p. (Conferință rostită la Adunarea generală a „Astrei", Tîrgu-Mureș, 8 septembrie 1934).

Cuvîntare la deschiderea Congresului F.O.R. (Frăția ortodoxă română din Caransebeș), Tipografia eparhiei ortodoxe române, Cluj, 1935, 12 p.

G. Bogdan-Duică. În memoria lui G. Bogdan-Duică, Cluj, Cartea românească, 1935, p. 5—18.

Ion Bianu, Cluj, Cartea românească, 1935, 7 p. (extras din *Gînd românesc*, 1935, nr. 2.

Ortodoxia și cultura românească, Probleme actuale în biserică și stat, București, 1935, p. 3—23.

Un cuvînt din timpul migrațiunilor, Academia ortodoxă, cincizeci de ani (1884 — 1934), Cernăuți, 1935, p. 139—140.

Atlasul lingvistic român (ALR), Prospect. București, Imprimeria națională, 1936, 2 p. (în colaborare cu Sever Pop și Emil Petrovici; s-a tipărit și în limbile franceză și germană).

Les enseignements de „l'Atlas linguistique de Roumanie" (extrait du *Revue de Transylvanie*), Bucarest, 1936, 12 p.

Răspuns (la *Romanitatea balcanică*, discurs rostit la 26 mai 1936 de Theodor Capidan în ședință solemnă); Academia Română, *Discursuri de recepție*, LXVII, București, Imprimeria națională, 1936, p. 63—68.

Brîul-crucii ortodoxe (cuvînt de deschidere rostit la al IV-lea Congres general al Frăției ortodoxe române, ținut la Oradea în 6—8 noiembrie), Cluj, Biblioteca Asociației mirenilor „F.O.R.", 1937, 14 p.

Chestionarul VIII. Mîncăruri și băuturi, Cluj, Tiparul Institutului de arte grafice Ardealul, 1937, 12 p.

Cîteva scrisori. Omagiu lui Ion. I. Nistor, Cernăuți, Glasul Bucovinei, 1937, p. 1—21.

Cîteva scrisori (extras din *Omagiu lui Ion I. Nistor*), Cernăuți, Glasul Bucovinei, 1937, 21 p.

Études de linguistique roumaine (traduites du roumain à l'occasion du soixantième anniversaire de l'auteur), Cluj-București, Monitorul oficial, 1937, 508 p.

Ost-und West romanisch im Lichte der Sprache (extras din *Die Tatwelt*, 1937, p. 161—168), 1937, 7 p.

Zur Nachstellung des rumänischen Artikels (extras din *Zeitschrift für romanische Philologie*), Halle, 1937, 34 p.

Antologie română, Halle, Max Niemeyer Verlag, 1938, 87 p. (în colaborare cu Ion Breazu).

Der rumänische Sprachatlas (extras din *Archiv für Vergleichende Phonetik*, 1938, p. 107—118), Berlin, 1938, 11 p.

Gîndirea lingvistică și gîndirea filozofică (extras din *Revista Fundațiilor regale*, 1938, nr. 4), București, Imprimeria națională, 1938, 19 p.

Le rôle de la Transylvanie dans la formation et l'évolution de la langue roumaine (extras din *La Transylvanie*), Bucarest, Monitorul oficial, 1938, 25 p.

Le rôle de la Transylvanie dans la formation et l'évolution de la langue roumaine, La Transylvanie, II, București, Monitorul oficial, 1938, p. 37—69.

Limba cărților sfinte. Închinare înaltpreasfîntului patriarh Miron, cu prilejul împlinirii vîrstei de 70 ani, București, Tipografia cărților bisericești, 1938, p. 719—721.

Pe marginea cărților (extras din *Dacoromania*, IX, 1936—1938), București, Imprimeria națională, 1938, 46 p.

Veac nou (cuvînt de deschidere la al V-lea Congres general al F.O.R., Tîrgu Mureș, 26—28 nov. 1938), Cluj, Tipografia eparhiei ortodoxe române, Asociația mirenilor F.O.R., 1938, nr. 17, 15 p.

Wilhelm Meyer-Lübke (extras din *Dacoromania*, IX, 1936—1938), București, Imprimeria națională, 1938, 14 p.

L'économie du langage (extras din *Langue et littérature*, I, nr. 1), București, Imprimeria națională, 1940, 14 p.

Limba română, I. Privire generală, București, Fundația pentru literatură și artă, 1940, 457 p. + 35 hărți (cu dedicația: „Copiilor mei dragi, Radu și Lia").

O întîlnire la Iași în 1918 (extras in *Omagiu î.p.s. — sale dr. Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului la douăzeci de ani de arhipăstorie)*, Sibiu, Tiparul tipografiei arhidiecezane, 1940, 4 p.

Biatra cumătră e departe (extras din *Langue et littérature*, II, *1943, București*, Imprimeria națională, 1941, 14 p.

Despre i. *final. Pe marginea „Atlasului lingvistic". Bulgărisme în graiurile carpato-ruse* (extras din *Dacoromania*, X. 1941), București, Monitorul oficial, 1941, 4 p.

Matthias Friedwagner (extras din *Dacoromania*, X.1941), București, Imprimeria națională, 1941, 3 p.

Nicolae Drăganu (extras din *Dacoromania*, X, 1941), București, Imprimeria națională, 1941, 7 p. (cu următoarea notă: „Necrolog rostit la Muzeul limbii române în ședința din 9 ianuarie 1940").

Das rumänische Präfix des — (extras din *Zeitschrift für romanische Philologhie*, 1943, nr. 1), Heidelberg, 1943, 22 p.

Die rumänische Sprache (ihr wesen und ihre volkliche Prägung). Aus dem rumänischen übersetzt und bearbeitet von Heinrich Kuen, Leipzig, Otto Harassowitz, 1943, 612 p.

Die Weintraube, Rumänische Erzühlungen. Herausgeben von Sextil Pușcariu, Berlin-Wien, 1943, 296 p.

Disimilarea, diferențierea, despicarea, disocierea și înmugurirea sonantelor (extras din *Dacoromania*, X, partea a II-a, 1954), Sibiu, Cartea românească, 1943, 30 p. (cu următoarea notă: „fragment din vol. II din *Limba română*").

Etimologii și notițe etimologice (extras din *Dacoromania*, X, partea a II-a, 1943), Sibiu Cartea românească, 1943, 13 p.

Romanitatea noastră în lumina unor metode nouă de cercetare, Omagiu lui Ioan Lupaș, București, 1943, p. 743—755.

Scrisori de la Octavian Tăslăuanu (extras din *Transilvania*, 1943, nr. 2), Sibiu, Institutul de arte grafice Dacia Traiană, 1943, 12 p.

Limba română, II. Rostirea, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1959, 538 p. + 53 hărți (cu dedicația: „Elevilor mei"; cuprinde o notă redacțională și o prefață a academicianului Emil Petrovici, intitulată *Sextil Pușcariu și problemele de fonologie)*.

B. ÎN PERIODICE

I. LIMBĂ ŞI LITERATURĂ

(lucrări literare, studii de lingvistică şi filologie, istorie literară, articole de istorie culturală)

Pentru ce cade Crăciunul nemţilor cu 12 zile mai devreme decît Crăciunul românilor (snoavă), *Foaia poporului*, I, 1893, nr. 20, 16/28 mai, p. 194—195.

Pentru ce n-are ursul coadă? (snoavă), *Foaia poporului*, I, 1893. nr. 26, 27 iunie/9 iulie, p. 268.

Două epigrame. Vatra, II, 1895, nr. 6, p. 187 (semnat Sex. Til.)

Lipitoarea (traducere din Paul Schonthau), *Vatra*, II, 1895, nr. 7, p. 214—215 (semnat *Sex. Til.*).

Amorul la spînzurătoare (traducere din M. Saphir), *Vatra*, II, 1895, nr. 16, p. 495—496 (semnat *Sex. Til.*).

Lupta geniilor (schiţe din viaţa de şcoală), Vatra, II, 1895, nr. 19, p. 595—598; nr. 20, p. 626—632.

Poutpouri, Vatra, II, 1895. nr. 20, p. 640 (semnat *Sex. Til.*).

De la teatru (note critice), *Gazeta Transilvaniei*, LIX, 1896, nr. 211, p. 1—2; nr. 212 p. 1—2; nr 216, p. 1—2.

Dr. G. Weigand, Familia, XXXII, 1896, nr. 47, 553—555.

Din Lipsca (I, *Seminarul român;* II, *Impresiuni filologice.* III, *Le mouvement poétique en Roumanie*, par Lucile Kitzo, Craiova, 1896. *Telegraful român*, XLV, 1897, nr. 53, 13/25 mai, p. 210; nr. 54, 15/27 mai, p. 214; nr. 55, 17/19 mai, p. 218; nr. 56, 20 mai/1 iunie, p. 222; nr. 57, 24 mai/5 iunie, p. 226; nr. 58, 27 mai/8 iunie, p. 230; nr. 59, 29 mai/10 iunie, p. 234; nr. 60, 31 mai/12 iunie, p. 139; nr. 137, 13/25 decembrie, p. 549—550 (semnate *Sex. Til.*)

Henrik Ibsen (studiu critic), *Familia*, XXXIII, 1897, nr. 19, 11/23 mai, p. 217—219, nr. 20, 18/30 mai, p. 231—235; nr. 21, 25 mai/6 iunie, p. 248—249; nr. 22, 1/13 iunie, p. 259; nr. 8/20 iunie, p. 271; nr. 24, 15/27 iunie, p. 282—284; nr. 25, 22 iunie/4 iulie, p. 295; nr. 26, 29 iunie/11 iulie, p. 307—308; nr. 30, 27 iulie/8 august, p. 356; nr. 31, 3/15 august, p. 366—368, nr. 32, 10/22 august, p. 379—380; nr. 33, 17/29 august, p. 390—392; nr. 34, 24 august/5 septembrie, p. 403—405; nr. 36, 7/19 septembrie, p. 428—429; nr. 37, 14/26 septembrie, p. 439—441; nr. 38, 21 septembrie/3 octombrie, p. 451—452; nr. 39, 28 septembrie/10 octombrie, p. 462—465, nr. 40, 5/17 octombrie, p. 426—477; nr. 41, 12/24 octombrie, p. 487—489; nr. 42, 19/31 octombrie, p. 499—500; nr. 43, 26 octombrie/7 noiembrie, p. 511—513; nr. 45, 9/21 noiembrie, p. 536—537; nr. 46, 16/28 noiembrie, p. 548—549, nr. 47, 23 noiembrie/5 decembrie, p. 560—561; nr. 48, 30 noiembrie/12 decembrie, p. 524—525, nr. 49, 7/19 decembrie, p. 584—585, nr. 50, 14/26 decembrie, p. 596—597; nr. 51, 21 decembrie/2 ianuarie 1898, p. 608—609, nr. 52, 28 decembrie/9 ianuarie, p. 620—621.

Der Dialekt des oberen Oltthales. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig, V, 1898, p. 158—191.

Scrisori din Italia, Gazeta Transilvaniei, LXI, 1898, nr, 87; 88; 93; 98—102; 127—129; 138—140; 145, 153—156; 206—209; aprilie-septembrie.

Din tainele culiselor, Familia, XXXIV, 1898, nr. 23, 7/19, iunie, p. 265—267; nr. 24, 14/26 iunie, p. 279—283.

Din fonologia românească, Convorbiri literare, XXXIII, 1899, nr. 6, 15 iunie, p. 533—543; nr. 7, 15 iulie, p. 644—656; nr. 8, 15 august, p. 736—748.

Seminarul românesc din Lipsca, Noua revistă română, I, 1900, vol. I, nr. 2, 15 ianuarie, p. 61—64.

Diminuția în limba românească, Noua revistă română, I, 1 900, vol. I, nr. 8, 15 aprilie, p. 172—177.

În chestia diminutivelor, Noua revistă română, I, 1900, vol. 2, nr. 19, 1 octombrie, p. 255—259.

Arta aplicată, Noua revistă română, I, 1900, vol. 2, nr. 21, 1 noiembrie, p. 325—332.

Curier parizian. IV. Din pragul unui veac, Gazeta Transilvaniei, LXIV, 1901, nr. 46, 28 februarie/13 martie, p. 1—3; nr. 47, 1/14 martie, p. 1—2, nr. 48, 2/15 martie, p. 1—2; nr. 49, 3/16 martie; p. 1—2; nr. 51, 6/19 martie, p. 1—3.

Însurare (replică la studiul d-lui Nicolae Sulică, publicat în Gazeta Transilvaniei nr. 39—45 din 1901), *Gazeta Transilvanei* LXIV, 1901, nr. 79—83, martie.

Studii și notițe filologice, I, Etimologii, Convorbiri literare, XXXV, 1901, nr. 9, 1 septembrie, p. 813—832.

Studii și notițe filologice II, Două sufixe nestudiate. III, s *final în monosilabe, Convorbiri literare*, XXXV, 1901, nr. 10, octombrie, p. 885—893.

Die rumänischen Diminutivsuffixe, Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig, VIII, 1902, p. 86—232.

Dor de ducă, Sămănătorul, I, 1902, nr. 6, 6 ianuarie, p. 86—90.

Rumänische Etymologien, I (curat, dărîm, fărîmă, depărtez, departe, depun, fior, popor, boare, fuior, suflec, lăptare, minciună, rușine, mărăciune, mortăciune, mătrice nămal'u, naș, nuri, răschitor, screm, vultur, hultoare), *Zeitschrift für romanische Philologie*, Band XXVII, 1903, Heft 6, p. 738—748.

O scrisoare, Luceafărul, II, 1903, nr. 7, 15 martie, p. 122—128.

Gaston Paris, Convorbiri literare, XXXVII, 1903, nr. 4, 1 aprilie, p. 388—390.

Scrisoarea a II-a (despre organizarea culturală și economică a românimii din Ardeal), *Luceafărul*, II, 1903, nr. 12—13, iunie, p. 200—204.

Studii și notițe filologice, V. Etimologii (aripă, ceață, ciumăfaie, ciuma fetii, feri, purință, mijloc, sumuț), *Convorbiri literare*, XXXVII, 1903, nr. 5, 1 mai, p. 410—416; nr. 7, 1 iulie, p. 598—608.

Scrisoarea a III-a (răspuns la articolul *Un curent neîntemeiat în literatura românească)*, *Luceafărul*, II, 1903, nr. 16—18, august, p. 270—275.

Despre Maria Cunțan (conferință ținută în 5 noiembrie 1903 la „România jună" din Viena), *Luceafărul*, II, 1903, nr. 22, noiembrie, p. 361—364.

Căruț și căruță (puțină filologie), *Luceafărul*, II, 1903, nr. 1, decembrie, p. 26—28; III, 1904, nr. 6, 15 martie, p. 138—140.

Poeții noi (conferință ținută la Societatea pentru cultură și literatura poporului român din Bucovina), *Junimea literară*, I, 1904, nr. 3, martie, p. 34; nr. 4, aprilie, p. 51—53; nr. 5, mai, p. 65—68; nr. 6, iunie, p. 82—85.

Studii și notițe filologice. VI. Etimologii (adar, binaț, cățuie, cumpăt, culă, descurc, de-de-dimineață, dintele ochiului, leagăn, nuercă, porșor, razăm, spăl), *Convorbiri literare*, XXXVIII, 1904, nr. 3, 9 martie, p. 250—261.

Studii și notițe filologice. VII. Etimologii (rînă, căprină, deochi, dălac, gheabă, gheb, lamură, parîngă, predeal, tindecl'a, toamnă), *Convorbirii literare*, XXXVIII, 1904, nr. 5, mai, p. 455—471.

Studii și notițe filologice. VIII. Sufixul -ie, *Convorbiri literare*, XXXVIII, 1904, nr. 7—9, iulie-septembrie, p. 689—707.

George Dima, *Luceafărul*, III, 1904, nr. 14—16, 15 august, p. 271—272.

Ortografia revizuită a Academiei Române (scrisoare către d. Ioan Bogdan), *Convorbiri literare*, XXXVIII, 1904, nr. 11, noiembrie, p. 961—978.

Alexandru Vlahuță, *Kritischer Jahresbericht der romanischen Philologie*, Band VIII, 1904, p. 163.

Lateinisches ti *und* ki *im rumänischen, italienischen und sardischen*, *Jaresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*, XI, 1904, p. 1—187.

Rumänische Etymologien, II (amîn, căprină, caut, cat, cumpăt, descurc, încurc, lamură, împănez, pănuș, pănucl'e, păioase, pop, pecul'u, pecun'a, părîngă, purintat, răsfăț, rînă, zgîriu, toamnă, caier, baier, baieră, pleoapă, fost), *Zeitscrift für romanische Philologie*, XXVIII, 1904, p. 675—690.

Vlahuță, *Luceafărul*, IV, 1905, nr. 2, 15 ianuarie p. 36—39.

Rumänische Literaturgeschichte, 1800 *bis Gegenwart* 1902—1903, *Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie*, X, 1905, Band II, p. 324—334.

Studii și notițe filologice, IX. Etimologii (albină, buc, biet, călător, cap, cătinare, coacină, cută, dreptate, fulg, funigei, găunos, împiedec, mărdzeană, merdu, mundă, muntur, neghină, m'nicură, păioară, panucl'e, pop, pecul'u, părtinesc, răsfăț, zgîriu), *Convorbiri literare*, XXXIX, 1905, nr. 1, ianuarie, p. 50—75.

Coșbuc, *Luceafărul*, IV, 1905, nr. 8, 15 aprilie, p. 168—175.

Studii și notițe filologice, X. Etimologii (mărat, născut, niner, nuib, pup, răpag, refec, retez, scălîmba, spariu, aprujuiesc, sinl'edz, surin, țărm, tușina, uorbu — ocl'u, urlu, vintricel, vioară), *Convorbiri literare*, XXXIX, 1905, nr. 4, aprilie, p. 297—326.

Mussafia, *Luceafărul*, IV, 1905, nr. 12, 15 iunie, p. 257—258.

Nuveliștii în viață din regat (chestionar pentru autobiografii), *Luceafărul*, IV, 1905, nr. 15—16, 15 august, p. 295.

Timotei Cipariu (conferință ținută la adunarea generală a „Asociațiunii", Sibiu) *Luceafărul*, IV, 1905, nr. 15—16, 15 august, p. 315—320.

Rumänische Literatur, 1904, *Kritischer Jaresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie*, X, 1905—1906, Band II, p. 161—166.

Despre mișcarea literară românească în anii 1902 *și* 1903 (traducerea articolului din limba germană de I.P.), *Telegraful român*, LVI, 1906, nr. 20, 22 februarie/6 martie, p. 83—84, nr. 21, 23 februarie/8 martie, p. 87—88, nr. 22, 25 februarie/10 martie, p. 91—92; nr. 23, 28 februarie/13 martie, p. 95—96.
Poeziile lui Octavian Goga, *Convorbiri literare*, XL, 1906, nr. 2, februarie, p. 165—184.

Sohodol. Valea Seacă, *Convorbiri literare*, XL, 1906, nr. 3—5, martie-mai, p. 458—461

A ajunge (specimen din *Dicționarul limbii române*), *Junimea literară*, III, 1906, nr. 12, decembrie, p. 198—203.

Studii istroromâne, *Analele Academiei Române*, seria a II-a, tom. XXVIII, (1905—1906), *Memoriile secțiunii literare*, 1906, p. 117—182, (colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici, A. Byhan)

O scrisoare (lui I. Nistor), *Junimea literară*, IV, 1907, nr. 1, ianuarie, p. 3—5.

Adevărurile d-lui Philippide, *Convorbiri literare*, XLI, 1907, nr. 2, februarie, p. 205—208.

Dascăl, învățător și institutor, *Școala*, I, 1907, nr. 1, mai, p. 4—10.

Despre limba romanică vorbită în Dalmația, *Junimea literară*, IV, 1907, nr. 5, mai, p. 96—96.

Eine ausgestorbene Sprache, *Deutsche Literaturzeitung*, XXVIII, 1907 nr. 40, 5 octombrie, col. 2501—2506.

Aburcà = * *arboricare*, *Zeitschrift für romanische Philologie*, Band XXXI, 1907, p. 616—618.

Ameți = * *ammatire*, *Zeitschrift für romanische Philologie*, Band XXXI, 1907, p. 717—718.

Zu Zeitschrift XXXI, 283—286, *Zeitschrift für romanische Philologie*, Band XXXI, 1907, p. 742—744.

Birul național (colaborare cu Leonida Bodnărescul, Iancu Nistor, George Tofan), *Junimea literară*, V, 1908, nr. 1, ianuarie, p. 1—6.
În jurul dicționarului limbii române, *I. Articol introductiv*. *Convorbiri literare*, XLII, 1908, nr. 1, ianuarie, p. 321—330.

O scrisoare (către Maximovici), *Junimea literară*, V, 1908, nr. 2, februarie, p. 32.

Răspuns, *Voința poporului*, VII, 1908, nr. 8, p. 1—6.

În jurul dicționarului limbii române, II, Cîrtitorii, Convorbiri literare, XLII, 1908, nr. 5, mai, p. 595—608.

În loc de orice răspuns, Convorbiri literare, XLII, 1908, nr. 6, iunie, p. 578.

Aoace, Zeitschrift für romanische Philologie, Band XXXII, 1908, p. 478—482.

Aroà, arcò, Zeitschrift für romanische Philologie, Band XXXII, 1908, p. 606.

Mihai Eminescu (discurs rostit la Festivalul comemorativ Eminescu), *Junimea literară*, VI, 1909, nr. 7—8, iulie, p. 130—135.

Scrisorile lui Eminescu și fotografiile mamei lui, Junimea literară, VI, 1909, nr. 7—8, iulie, p. 157—158.

Băunà, soage, frămînta, Zeitschrift für romanische Philologie, Band XXXIII, 1909, p. 232—234.

Rumänische Literatur. Von 1800 bis zur Gegenwart, 1905, Romanischer Jahresbericht, Band IX, 1909, II, p. 271—282.

Tenuare im Rumänischen, Wörter und Sachen, Band I, 1909, Helt 1, p. 111—114.

Probleme nouă în cercetările lingvistice I, Convorbiri literare, XLIV, 1910, nr. 1, martie, p. 452—471.

Titu Maiorescu (discurs rostit la Festivalul prilejuit de împlinirea a 70 de ani ai lui Maiorescu), *Junimea literară*, VII, 1910, nr. 2—3, februarie-martie, p. 27—30.

Discurs (la serbarea comemorării lui Alecsandri și Eminescu), *Junimea literară*, VII, 1910, nr. 6, iunie, p. 116—117.

Probleme nouă în cercetările lingvistice, II, Convorbiri literare, XLIV, 1910, nr. 5, iulie, p. 523—542.

Dr. Matthias Friedwagner, Junimea literară, VII, 1910, nr. 11—12, noiembrie-decembrie, p. 201.

Rumänische Literatur. Von 1800 bis zur Gegenwart. 1906, Romanischer Jahresbericht, Band X, 1910, Helt II, p. 332—343.

Din carnetul unui filolog, Tribuna, XIV, 1910, nr. 274, decembrie, XV, 1911, nr. 1, 6, 17, 29, 38, 41, 53, 105, 109, ianuarie-mai.

Iorga ca istoric literar, Ramuri, VI, 1911, nr. 18, 19, 20; mai, iunie, iulie, p. 407—421. S-a republicat în *Tribuna*, XV, 1911, nr. 122, 5/18 iunie, p. 1—3; nr. 123, 7/20 iunie, p. 1—3.

Recitînd pe Bălcescu..., Tribuna, XV, 1911, nr. 76, 16 aprilie, p. 1—3.

Cînd s-a născut Alecsandri?, Tribuna, XV, 1911, nr. 81, 19 aprilie, p. 37—39; nr. 84, 23 aprilie, p. 1—4.

Zile de sărbătoare, Junimea literară, VIII, 1911, nr. 6, iunie, p. 92—97.

Contribuții la gramatica istorică a limbii române. Memoriul I. Analele Academiei Române, seria a II-a, tom. XXXIII, *Memoriile secțiunii literare*, 1911, p. 221—242.

Romanitatea limbii noastre, *Școala*, II, 1911, nr. 3, martie, p. 65—69.

Grupări literare și idei politice, *Luceafărul*, XI, 1912, nr. 1, p. 21—24; nr. 2, p. 41—42; nr. 3, p. 71—72; nr. 6, p. 128—135.

Studii și notițe filologice, XI. Etimologii (buiestru, necheza, plăsà), *Convorbiri l terare*, XLVI, 1912, nr. 2, februarie, p. 137—144.

Petre Liciu, *Junimea literară*, IX, 1912, nr. 4, aprilie, p. 64—66.

Istoria românilor la Universitatea din Cernăuți, *Junimea literară*, IX, 1912, nr. 10, octombrie, p. 175—176.

Manifestația tinerimii române din Cernăuți pentru macedoromâni, *Junimea literară*, IX, 1912, nr. 11—12, noiembrie-decembrie, p. 207—209.

Grigore Alexandrescu, *Luceafărul*, XI, 1912, nr. 33, 16 decembrie, p. 745—749.

Românii din Bucovina, *Luceafărul*, XI, 1912, nr. 33, 16 decembrie, p. 775—777.

Și-a făcut firogul, *Almanahul scriitorilor de la noi*, I, 1912, p. 36.

Aliații noștri, *Românismul*, I, 1913, nr. 2, februarie, p. 50—54.

Reflexii la reprezentațiile trupei „Petre Liciu", *Junimea literară*, X, 1913, nr. 7—8, iulie-august, p. 107—114.

St. O. Iosif, *Luceafărul*, XII, 1913, nr. 15—16, 1 august, p. 464—469.

Iubirea la Alecsandri, *Luceafărul*, XIII, 1914, nr. 8, 15 aprilie.

Glasul Bucovinei (primul număr, scris în întregime de Sextil Pușcariu), *Glasul Bucovinei*, I, 1918, nr. 1, 22 octombrie, p. 1—6.

[*Invitare la întrunirea națională din Cernăuți, 27 octombrie* 1918], *Glasul Bucovinei*, I, 1918, nr. 2, 25 octombrie, p. 2.

Răspunsul Germaniei, *Glasul Bucovinei*, I, 1918, nr. 2, 25 octombrie, p. 26—29.

Constituanta Bucovinei, *Glasul Bucovinei*, I, 1918, nr. 3, 29 octombrie, p. 34—37.

27 octombrie, *Glasul Bucovinei*, I, 1918, nr. 3, 29 octombrie p. 33—34.

Wilson, *Glasul Bucovinei*, I, 1918, nr. 3, 29 octombrie, p. 37—39.

Învățături pentru viitor din greșelile trecute, *Glasul Bucovinei*, I, 1918, art. 4, 1 noiembrie, p. 57—59.

Românii în războiul mondial, *Glasul Bucovinei*, I, 1918, nr. 4, 1 noiembrie, p. 51—53.

De la Consiliul național al Bucovinei, *Glasul Bucovinei*, I, 1918, nr. 5, 5 noiembrie, p. 65—66.

Perspective pentru viitor, *Glasul Bucovinei*, I, 1918, nr. 5, 5 noiembrie, p. 69—71.

Bine ați venit!, *Glasul Bucovinei*, I, 1918, nr. 6, 8 noiembrie, p. 81.

Întoarcerea pribegilor, *Glasul Bucovinei*, I, 1918, nr. 6, 8 noiembrie, p. 82—84.

Selecțiunea, *Glasul Bucovinei*, I, 1918, nr. 8, 15 noiembrie, p. 114—116.

Vasile Șulea, *Glasul Bucovinei*, I, 1918, nr. 8, 15 noiembrie, p. 116—117.

Mesagiu (pentru unirea Bucovinei cu România), *Glasul Bucovinei*, I, 1918, nr. 10, 24 noiembrie, p. 1.

Iancu Nistor, *Glasul Bucovinei*, II, 1919, nr. 42, 3 ianuarie, p. 1—2.

Florile dalbe, *Glasul Bucovinei*, II, 1919, nr. 45, 7 ianuarie p. 1.

Un poet: Lucian Blaga, *Glasul Bucovinei*, II, 1919, nr. 49, 16 ianuarie, p. 1—2.

Presa, *Glasul Bucovinei*, II, 1919, nr. 54, 23 ianuarie, p. 1.

N. Iorga, *Glasul Bucovinei*, II, 1919, nr. 85, 2 martie, p. 1.

Poetul Lucian Blaga, *Patria*, I, 1919, nr. 55, 20 aprilie, p. 3.

Istoricul Universității din Cluj, *Patria*, II, 1920, 6 februarie, p. 26; *Anuarul Universității din Cluj*, I, 1919—1920, p. 2—7.

Istoria literaturii noastre vechi, *Transilvania*, LI, 1920, nr. 1, mai, p. 17—32; nr. 2, iunie, p. 185—200; nr. 3, iulie, p. 301—316; nr. 4, august, p. 422—425.

Mitropolitul Nicolae, *Dacia*, II, 1920, nr. 144, 4 iunie, p. 1.

Academia Română, *Dacia*, II, 1920, nr. 154, 16 iunie, p. 1.

Universitatea românească a Daciei Superioare, *Patria*, I, 1920, nr. 184, 7 octombrie, p. 1; nr. 185, 8 octombrie, p. 1; nr. 187, 10 octombrie, p. 1.

La deschiderea Universității din Cluj, *Înfrățirea*, I, 1920, nr. 57, 13 octombrie, p. 2; nr. 58, 14 octombrie, p. 2; nr. 59, 15 octombrie, p. 2; nr. 60, 16 octombrie, p. 2.

George Coșbuc, *Transilvania*, LI, 1920, nr. 10, octombrie, p. 673—676.

Universitatea din Cluj, *Dacia*, II, 1920, nr. 257, 15 octombrie, p. 1.

Consuli culturali, *Dacia*, II, 1920, nr. 293, 29 noiembrie, p. 1.

Goethe și Ienăchiță Văcărescu, *Cele trei Crișuri*, I, 1920, nr. 13, 1 decembrie, p. 9—12.

Dărîmătorii de firme, *Dacia*, II, 1920, nr. 297, 4 decembrie, p. 1.

Ciprian Porumbescu, *Dacia*, III, 1920, nr. 2, 9 decembrie, p. 1—2.

Cîteva cazuri de asimilare și disimilare în limba română, *Dacoromania*, I, 1920—1921, p. 322—330.

Din perspectiva dicționarului, *Dacoromania*, I, 1920—1921, p. 73—108.

„Economia" din 1806 de Șincai, *Dacoromania*, I, 1920—1921, p. 348.

Etimologii și notițe lexicografice (anchiraș, aluniță, beleazna, conteni, dîlmă, îmbolduri, îndelete, întrăma, păcăli, scormoni, sprijini, șuchiat), *Dacoromania*, I, 1920—1921, p. 224—244.

Muzeul limbii române, *Dacoromania*, I, 1920—1921, p. 1—8.

Partea administrativă [a Muzeului limbii române], *Dacoromania*, I, 1920—1921, p. 560—566.

Persoana a doua a singularului aorist, *Dacoromania*, I, 1920—1921, p. 330.

Un nou exemplar din „Evangheliarul" lui Coresi, *Dacoromania*, I, 1920—1921, p 344—347.

Lectura care ne trebuie, *Voința*, I, 1921, nr. 110, 7 ianuarie, p. 2.

Opera d-lui Rotică, *Glasul Bucovinei*, IV, 1921, nr. 697, 27 martie, p. 2.

Răspuns (la *Titu Liviu Maiorescu*, discurs rostit de G. Bogdan-Duică la 25 mai 1921) Academia Română, *Discursuri de recepțiune*, LI, 1921, p. 27—37.

Der Lu — Genetiv im Rumänischen, *Zeitschrift für romanische Philologie*, Band XLV, 1921, p. 76—82.

Raportul rectorului Sextil Pușcariu despre activitatea Universității din Cluj de la înființarea ei, *Anuarul Universității din Cluj*, vol. I, Cluj, Institutul de arte grafice Ardealul, 1921, p. 1—20.

Constantin Gălușcă, *Dacoromania*, II, 1921—1922, p. 894.

Din perspectiva dicționarului, III. Despre legile fonologice, *Dacoromania*, II, 1921—1922, p. 19—84.

Despre „pre" la acuzativ, *Dacoromania*, II, 1921—1922, p. 565—581.

Etimologii (acerà, căpșună, căptuși, căpui, cîrcală, cîrcăli, carîmb, coroagă, scoroji, creplă, cucuibă, firav, flăcău, pol, prunc, rapăn, rapură, ciuf, zgardă), *Dacoromania*, II, 1921—1922, p. 592—610.

Ioan A. Scarlatescu, *Dacoromania*, II, 1921—1922, p. 894.

Notă la pag. 373 [a *Dacoromaniei*], despre cuvîntul *buiestru*, *Dacoromania*, II, 1921—1922, p. 683—686.

Părerile lui Petru Maior despre limba română, *Anuarul Institutului de istorie națională*, I, 1921—1922, p. 109—119.

Începutul unui roman [două scrisori ale lui St. O. Iosif], *Gîndirea*, I, 1922, nr. 19, 1 februarie, p. 354—356.

„A făgădui marea cu sarea", *Cugetul românesc*, I, 1922, nr. 4, mai, p. 395—397.

Cum a luat ființă „Glasul Bucivinei", *Glasul Bucovinei*, V, 1922, nr. 1.000, 3 iunie, p. 2.

Ion Scurtu (cîteva amintiri), *Cugetul românesc*, I, 1922, p. 550—553.

O istorie a literaturii române în ungurește, *Cugetul românesc*, I, 1922, p. 597—599.

Probleme nouă în cercetările lingvistice, *Cugetul românesc*, I, 1922, p. 73—77.

Contribuții fonologice, *Dacoromania*, III, 1922—1923, p. 378—397.

Etimologii (buștean, cătinel, arom, alinà, dr. călin, călîi, căloṅi, cătiha, căuș, caier, încăiera, încăibăra, ceacadaie, ceahlău, dezmeteci, îmbumbăci, împleteci, spălăci, păstaie, gălută, ruşchiu, tapă, împroşca, împrospăta, răcănel, scîlcia, smîrdar, stîrni), *Dacoromania*, III, 1922—1923, p. 657—692.

Forma de conjugare „ei face", *Dacoromania*, III, 1922—1923, p. 772—773.

Lat. „libet" în româneşte, *Dacoromania*, III, 1922—1923, p. 397—406.

Note la pag. 561 *şi u.* [ale *Dacoromaniei*], *Dacoromania*, III, 1922—1923, p. 774—781.

Notiță, *Dacoromania*, III, 1922—1923, p. 774.

Nicu Dracea, *Dacoromania*, III, 1922—1923, p. 1080.

Raport anual [al Muzeului limbii române], *Dacoromania*, III, 1922—1923, p. 1087—1095 (nesemnat).

Schimbarea accentului în „audă", *Dacoromania*, III, 1922—1923, p. 773—774.

Documente ale vremii, *Conştiinţa românească*, I, 1923, nr. 2, 4 februarie, p. 1.

Gînduri în legătură cu „numerus clausus", *Conştiinţa românească*, I, 1923, nr. 7, 11 martie, p. 1—3; nr. 8, 18 martie, p. 1—2.

Numirile de ţînţari şi ciribiri, *Junimea literară*, XII, 1923, nr. 1—3, ianuarie-martie, p. 23—24.

Programul revistei „Cultura", *Cultura*, I, 1924, nr. 1, ianuarie, p. 1 (nesemnat).

Liga Naţiunilor (impresii), *Cultura*, I, 1924, nr. 1, ianuarie, p. 29—38.

Gheorghe Lazăr, *Cultura*, I, 1924, nr. 1, ianuarie, p. 76—77.

Theodor Capidan, *Peninsula Balcanică*, II, 1924, nr. 4, p. 58.

Cum să scriem? Generalităţi, *Societatea de mîine*, I, 1924, nr. 3, 27 aprilie, p. 64.

Cum să scriem? Literă mare, *Societatea de mîine*, I, 1924, nr. 4, 4 mai p. 89.

Cum să scriem? Genitivele şi dativele feminine în ei *şi* ii, *Societatea de mîine*, I, 1924, nr. 5, 11 mai, p. 119.

Cum să scriem? Accentul, *Societatea de mîine*, I, 1924, nr. 6, 18 mai, p. 136.

Cum să scriem? S nu Z, *Societatea de mîine*, I, 1924, nr. 8, 1 iunie, p. 176.

Cum să scriem? Tot S şi Z, *Societatea de mîine*, I, 1924, nr. 9, 8 iunie, p. 202.

Din corespondenţa lui Ion Grămadă, *Glasul Bucovinei*, VII, 1924, nr. 1586, 6 iulie, p. 2; nr. 1587, 9 iulie, p. 2.

Etimologii (cercà, chercui, tierc, certat, chesmeci, colări, arom, căpare, alb, k'ipare, fluşturà, galfăd, încurà, înţesà, cheotoare, înfiripa (înciripa), închelba (închelbăra), cjelbe (chelboa), laie-bucălaie, licări, licurici), *Dacoromania*, IV, 1924—1926, partea a II-ea, p. 671—738.

Pe marginea cărților, *Dacoromania*, IV, 1924—1926, partea a II-a, p. 1303—1409.

Pour l'organisation du travail scientifique. La fiche internationale. L'index général, *Dacoromania*, IV, 1924—1926, partea a II-a, p. 1—11.

Raport anual [al Muzeului limbii române], *Dacoromania*, IV, 1924—1926, partea a II-a, p. 1551—1562.

Vasile Bogrea [cuvînt rostit în ședința Muzeului limbii române din 9 noiembrie 1926], *Dacoromania*, IV, 1924—1926, partea a II-a, p. 1530—1531.

Regionalism constructiv (conferință ținută la a V-a întrunire a „Societății de mîine"), *Societatea de mîine*, II, 1925, nr. 6, 8 februarie, p. 83—86.

Despre legea învățămîntului particular, *Adevărul*, XXXVIII, 1925, nr. 12713, 24 mai, p. 3.

Premiul de critică și istoriografie literară [decernat lui G. Bogdan-Duică], *Societatea de mîine*, II, 1925, nr. 25, 21 iunie, p. 425.

Chestionarul Muzeului limbii române, *România nouă*, III, 1926, nr. 114, 16 octombrie, p. 2 (datat „Cluj, 1926").

Il Museo della lingua romena, *Rassegna culturale della Romania*, II, 1926, nr. 6, octombrie, p. 3—6.

Cuvînt de despărțire [la moartea lui Ion Paul], *Societatea de mîine*, III, 1926, nr. 9, 28 februarie, p. 160.

Dicționarul Academiei, Academia Română, *Memoriile secțiunii literare*, seria a III-a, tomul III, memoriul 7, 1926, p. 195—229.

Douăzeci de scrisori ale lui Moise Grozea din războiul de la 1877, *Anuarul Institutului de istorie națională*, IV, 1926—1927, p. 229—249.

Românii din Istria, *Graiul românesc*, I, 1927, nr. 1, ianuarie, p. 1—7.

Calendare și almanahuri, *Almanahul graficii române*, Craiova, Scrisul românesc, 1927, p. 95—108.

Chitì, *Revista filologică*, I, 1927, p. 271—275.

Cicălì, *Revista filologică*, I, 1927, p. 269—271.

La romanité de la langue roumaine, *Latinitas* („numéro spécial, édité à l'occasion du Congrès de la presse latine"), 1927, p. 4—15.

Răsunetul războiului pentru independență în Ardeal, *Dacoromania*, XV, 1927, nr. 6, p. 19—48.

Romanitatea limbii române, *Graiul românesc*, I, 1927, nr. 7, p. 141—145.

Acum zece ani în Bucovina, *Societatea de mîine*, V, 1928, nr. 22—24, 1—15 decembrie, p. 396—399.

Impielecà, *Revista filologică*, II, 1928, p. 71—72.

Împilà, *Revista filologică*, II, 1928, p. 66—71.

Rîzgîià, Revista filologică, II, 1928, p. 271.

Ce e românesc în literatura noastră? Țara Bîrsei, I, 1929, nr. 1, ianuarie, p. 15—21; nr. 2, februarie, p. 99—110.

Atlasul lingvistic al României, Analele Academiei Române, Dezbateri, XLIX, 1929, p. 64—66.

Cuvinte de origine păstorească, Almanahul graficii române, Craiova, Scrisul românesc, 1929, p. 39—42.

Etimologii (cauă, mierliu, arom, rauă, scramură, urdoare, șteatăt(ă), tuli), *Dacoromania*, V, (1927—1928), 1929, p. 404—425.

Eugen Herzog, Dacoromania, V, (1927—1928), 1929, p. 882—883.

Hugo Schuchardt, Dacoromania, V (1927—1928), 1929, p. 880—882.

Proiect de reformă a ortografiei române, Analele Academiei Române, Dezbateri, tom. XLIX, 1929, p. 200—214.

Zestrea Ardealului (alocuțiune pronunțată la ședința solemnă a Academiei Române din 11 mai 1929, pentru comemorarea unirii provinciilor eliberate), *Analele Academiei Române, Dezbateri*, tom XLIX, 1929, p. 98—101.

Dinicu Golescu și epoca sa, Societatea de mîine, VII, 1930, nr. 23, 1 decembrie, p. 421—424.

Norme de recrutare a profesorilor Universității din Cluj, Societatea de mîine, VII, 1930. nr. 19—20, 1—15 octombrie, p. 340—341.

Opera literară a majestății-sale regina Maria a României, Societatea de mîine, VII, 1930, nr. 21, 1 noiembrie, p. 368—369.

Phonetisch und Phonologisch, Volkstum und Kultur der Romanen, III, 1930, p. 16—24.

Românii din Istria, Cele trei Crișuri, XI, 1930, nr. 1—2, ianuarie-februarie, p. 5—7.

Ardelenisme în limba noastră, Drumul nou, I, 1931, nr. 35, 24 iunie p. 1—2.

Calendare și almanahuri, Almanahul graficii române, Craiova, Scrisul românesc, 1931, p. 33—43.

Deosebiri de grai, Drumul nou, I, 1931, nr. 41, 2 iulie, p. 1.

Dicționarul Academiei, Analele Academiei Române, Dezbateri, LI, 1931, p. 201—205.

Dr. Iosif Bełulovici, Dacoromania, VI (1920—1930), 1931, p. 648.

Etimologii (ai, ciocîrlan, ciocîrlie, ciorchină, ciorcioli, ciozvîrtă, covîrși, fîrfoi, forfoi, înforfoiat, curcubeu, înfemeiat, îngurzi, îngurga; suf. — uș și -ușor, înșela), *Dacoromania*, VI (1929—1930), 1931, p. 305—332.

„Germanismele" în limba română din Ardeal, Drumul nou, I, 1931, nr. 37, 26 iunie, p. 1—2.

Gustav Weigand, Dacoromania, VI (1929—1930), 1931, p. 646—647.

Gustav Weigand, Romania, LVI, 1931, p. 611—615.

Întîlniri cu N. Iorga, Drumul nou, I, 1931, nr. 32, 20 iunie, p. 1.

Lingvistica modernă și evoluția ei. Țara Bîrsei, III, 1931, nr. 1 ianuarie-februarie, p. 3—13.

Morfonemul și economia limbii, Dacoromania, VI (1929—1930), 1931, p. 211—243.

Numiri de localități din Ardeal, Drumul nou, I, 1931, nr. 29, 17 iunie, p. 1.

Problema ardeleană în politica românească, Drumul nou, I, 1931.

Viitorul cu „vedere", Dacoromania, VI, (1929—1930), 1931, p. 387—393.

B. P. Hasdeu ca lingvist, Analele Academiei Române, memoriile secțiunii literare, seria a III-a, tom. VI, memoriul 6, 1932—1934, p. 199—206.

Organizația culturală a României, Lumea nouă, I, 1932, nr. 8, p. 3—8, nr. 9, p. 38—40.

Hărțile graiului, Țara Bîrsei, V, 1933, nr. 2, martie-aprilie, p. 112—121.

Rumänisch und Romanisch, Archiv für das Studium der neueren Sprachen, Band CLXIV, 1933, p. 209—223.

Considerațiuni asupra sistemului fonetic și fonologic al limbii române, Dacoromania, VII (1931—1933), 1934, p. 1—54.

Contribuțiuni la rotacism: o urmă indirectă?, Dacoromania, VII (1931—1933), 1934, p. 186—187.

Etimologii (afină, străin, Bucegi, coțobrel, cotorosi, coită, cheraples, izmă, șiroi, întrecleți, învărnici, înveghea), *Dacoromania*, VII, (1931—1933), 1934, p. 103—105.

Numele satelor noastre, Țara Bîrsei, VI, 1934, nr. 5, septembrie-octombrie, p. 385—394.

Perspective culturale, Gînd românesc, II, 1934, nr. 9—10, septembrie-octombrie, p. 473—486.

Civilizație și cultură, Țara Bîrsei, VII, 1935, nr. 3, mai-iunie, p. 211—216.

Gheorghe Bogdan-Duică, Revista Fundațiilor regale, II, 1935, nr. 2, 1 februarie, p. 334—348. S-a republicat în *Anuarul liceului „Mihai Viteazul"*, XV (1934—1935), 1935, p. 9—21.

Ion Bianu, Gînd românesc, III, 1935, nr. 2, februarie, p. 72—76.

Le parler de Transylvanie, Revue de Transylvanie, I, 1935, p. 145—152.

Opera dramatică și poetică a lui Lucian Blaga, Revista Fundațiilor regale, II, 1935, nr. 8, 1 august, p. 338—352.

Antoine Thomas, Dacoromania, VIII (1934—1935), 1936, p. 485.

Etimologii (cosmă, costelbă, coster, arom, giumbă, se înjunghie, a rîde, jărui, jiganie, javalaie, alb pregatis, răbda), *Dacoromania*, VII (1934—1935), 1936, p. 112—131.

H. Tiktin, Dacoromania, VIII (1934—1935), 1936, p. 483—484.

Les enseignements de l'Atlas linguistique de Roumanie, Revue de Transylvanie, II, 1936, nr. 1, p. 1—12.

Opera dramatică şi poetică a lui Lucian Blaga, Analele Academiei Române, Dezbateri, LV, 1936, p. 169—181.

Rostiri şi forme şovăitoare, Revista Fundaţiilor regale, III, 1936, nr. 9, 1 septembrie, p. 566—582.

Contribuţia Transilvaniei la formarea şi evoluţia limbii române, Revista Fundaţiilor regale, IV, 1937, nr. 5, 1 mai, p. 296—323.

Ost und West romanisch im Lichte der Sprache, Die Tatwelt, Band XIII, 1937, Helt 3, p. 161—168.

Zur Nachstellung des rumänischen Artikels, Zeitschrift für romanische Philologie, LVII, 1937, p. 240—274.

Ancienneté des établissements macédo-roumains, Balcania, I, 1938, p. 22—24.

Antonio Ive, Dacoromania, IX, (1936—1938), 1938, p. 666.

Der rumänische Sprachatlas, Archiv für Vergleichende Phonetik, 1938, Band II, Heft 2, p. 107—118.

Gîndirea lingvistică şi gîndirea filozofică, Revista Fundaţiilor regale, V, 1938, nr. 4, 1 aprilie, p. 75—93.

Gustav Kisch, Dacoromania, IX (1936—1938), 1938, p. 664—666.

Limba cărţilor sfinte, Biserica ortodoxă română, LVI, 1938, p. 719—721.

Wilhelm Meyer-Lübke, Dacoromania, IX (1936—1938), 1938, p. 1—14.

N. Drăganu, Revue de Transylvanie, V, 1939, p. 543—549.

L'économie du langage, Langue et littérature, I, 1940, vol. I, nr. 1 p. 5—17 (cu nota: *„fragment du livre „Limba română" qui va paraître prochainement"*).

Profilul muzical al „Rugăciunii" lui Eminescu, Gîndirea, XIX, 1940, p. 260—263.

Biata cumătră e departe, Langue et littérature, II, 1941, nr. 1—2, p. 5—19 (în limba germană).

Bulgărisme în graiurile carpato-ruse ?, Dacoromania, X, 1941, partea I, p. 69—70.

Despre i *final* (pe marginea atlasului lingvistic), *Dacoromania,* X, 1941, partea I, p. 68—69.

Matthias Friedwagner, Dacoromania, X, 1941, partea I, p. 225—227.

Nicolae Drăganu, Dacoromania, X, 1941, partea I, p. 1—7.

Das rumänische Präfix des-, *Zeitschrift für romanische Philologie,* LXIII, 1943, Helf 1—2, p. 1—22.

Din corespondenţa lui Andrei Glavina, Făt-Frumos, XVIII, 1943, nr. 2, martie-prier, p. 73—74.

Disimilarea, diferențierea, despicarea, disocierea și înmugurirea sonantelor, Dacoromania, X, 1943, partea a II-a, p. 374—403 (cu nota: „fragment din vol. II, din *Limba română*).

Etimologii și notițe etimologice (alerga, la, lîngă, pringă, dîngă, cacamiți, cută, scutesc, scutec, de-afetea, lațe, lespede) *Dacoromania*, X, 1943, partea a II-a, p. 285—297.

Scrisori de la Octavian Tăslăuanu, Transilvania, LXXIV, 1943, p. 103—112.

Toponimice românești pe vîrful muntelui Olimp, Dacoromania, X, 1943, partea a II-a, p. 297.

Mărturii lingvistice ale continuității, Astra, I, 1966, nr. 1, iunie, p. 17, 19.

Pe urmele trecutului, Astra, II, 1967, nr. 1, ianuarie, p. 4.

II. PE MARGINEA CĂRȚILOR

(cronici, recenzii, rapoarte, note)

Dritter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig, Wissenschaftliche Beilage der Leipziger Zeitung, 1896, nr. 147, 8 decembrie, p. 588.

Traduceri din H. Heine, Transilvania, XXVII, 1896, nr. X, decembrie, p. 249 (semnat *Sex. Til.*)

Al șaselea anuar al Seminarului românesc din Lipsca (Sechster Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig), *Convorbiri literare*, XXXIV, 1900, nr. 4, 15 aprilie, p. 316—330, nr. 5, 15 mai, p. 418—426.

Al șaptelea anuar al Seminarului românesc din Lipsca, Convorbiri literare, XXXIV, 1900, nr. 11, 15 noiembrie, p. 1031—1039.

A. Byhan, „Istrorumänisches Glossar", Convorbiri literare, XXXIV, 1900, nr. 5, 15 mai, p. 419—426.

St. O. Iosif, „Patriarhale", Gazeta Transilvaniei, LXIV, 1901, nr. 148—156, 18—27 iulie.

Zaharia Bârsan, „Visuri de noroc", Gazeta Transilvaniei, LXV, 1903, nr. 155, 15 iulie, p. 1—2; nr. 156, 16 iulie, p. 1—2.

I. A. Bassarabescu, „Nuvele", Luceafărul, III, 1904, nr. 1, 1 ianuarie, p. 40.

Foi răzlețe (D. Anghel și St. O. Iosif), „Traduceri din Paul Verlaine", Luceafărul, III, 1904, nr. 4, 15 februarie, p. 105.

Foi răzlețe (Ion Ciocîrlan, „Pe plai"), Luceafărul, III, 1904, nr. 6, 15 martie, p. 147.

Foi răzlețe (Brătescu-Voinești, „Nuvele și schițe"), Luceafărul, III, 1904, nr. 7, 1 aprilie, p. 162.

Foi răzlețe (C. Sandu, „Drum și popas"), Luceafărul, III, 1904, nr. 9—11, 1 mai—1 iunie, p. 218.

Foi răzlețe (M. Sadoveanu, „Povestiri"), Luceafărul, III, 1904, nr. 14—16, 15 august, p. 280—281.

Jànos Brenndörfer, „Romàn (Olàh) elemek az erdelyi szàsz nyeluben", Zeitschrift für romanische Philologie, Band XXXVIII, 1904, p. 612—613.

Candrea-Hecht J. A., „Les éléments latins de la langue roumaine: Le consonantisme", Zeitschrift für romanische Philologie, Band XXVIII, 1904, p. 615—619.

Gustav Weigand, „Praktische Gramatik der rumänischen Sprache", Zeitschrift für romanische Philologie, Band XXVIII, 1904, p. 256—257.

Foi răzlețe (M. Sadoveanu, „Dureri înăbușite"), Luceafărul, IV, 1905, nr. 4, 15 februarie, p. 94.

Prof. Dr. Gustav Weigand, „Die Dialekte der Bukovina und Bassarabiens", Junimea literară, II, 1905, nr. 3, martie, p. 44—46.

Foi răzlețe (D. Anghel, „În grădină"), Luceafărul, IV, 1905, nr. 10, 15 mai, p. 215—217.

Dr. M. Friedwagner, „Rumänische Volkslieder aus der Bukowina", Luceafărul, IV, 1905, nr. 10, 15 mai, p. 219.

V. Alecsandri, „Scrisori", Luceafărul, IV, 1905, nr. 11, 1 iunie, p. 242—243.

Th. Alexi, „Rumänisch-deutsches Wörterbuch", Luceafărul, IV, 1905, nr. 12, 15 iunie p. 259.

Foi răzlețe (St. O. Iosif, „Din zile mari"), Luceafărul, IV, 1905, nr. 15—16, 15 august, p. 320.

Foi răzlețe (Ion Agârbiceanu, „De la țară"), Luceafărul, IV, 1905, nr. 18, 15 septembrie, p. 359.

C. Sandu Aldea, „În urma plugului", Luceafărul, IV, 1905, nr. 21, 1 noiembrie, p. 455—457.

Iosif Popovici, „Rumänische Dialekte", Luceafărul, IV, 1905, nr. 22, 15 noiembrie, p. 477.

Ovid Densusianu, „Din istoria amuțirii lui u *final în limba română", Literaturblatt für germanische und romanische Philologie*, XXVI Jahrgang, 1905, nr. 10, p. 338.

Zenther Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (rumänisches Seminar), zu Leipzig, *Zeitschrift für romanische Philologie*, XXIX, 1905, p. 631—635.

Al treisprezecelea anuar, Convorbiri literare, XLII, 1908, nr. 1, ianuarie, p. 185—191.

Dr. G. Alexici, „Geschichte der rumänischen Literatur", Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte, Band XVII, 1908, Heft 3—4, p. 309—319.

D. Russo, „Studii bizantino-române", Deutsche Literaturzeitung, XXIX, Jahrgang, 1908, nr. 13, 28 martie col. 803—804.

„Poezii" de Nicu Dracinschi, Junimea literară, X, 1913, nr. 6, iunie, p. 87—89.

W. Meyer-Lübke, „Romanisches etymologisches Wörterbuch", Zeitschrift für romanische Philologie, Band XXXVII, 1913, p. 99—114.

Raport despre activitatea lui N. Bănescu, Analele Academiei Române, Dezbateri, seria a II-a, tom. XL (1919—1920), p. 138—139.

Virgil Ciobanu, „Terminologia medico-legală", Dacoromania, I, 1920—1921, p. 440—441.

Despre articolele din ziarul „Patria", Cluj, 1919 și 1920, ale lui G. Bogdan-Duică, Ștefan Meteș și N. Bănescu, Dacoromania, I, 1920—1921, p. 528.

Despre articolele din „Convorbiri literare", 1920, ale d-lor P. P. Panaitescu, D. Caracostea, I. Negruzzi, D. Onciul, C. Rădulescu-Motru, *Dacoromania*, I, 1920 — 1921, p. 530—531.

Ernst Gamillscheg, „Oltenische Mundarten", Dacoromania, I, 1920—1921, p. 363—377.

Petre V. Haneș, „Scriitorii basarabeni", Dacoromania, I, 1920—1921, p. 428—434.

Iorgu Iordan, „Diftongarea lui e *și* o *accentuați în pozițiile* ă *și* e", *Dacoromania*, I, 1920—1921, p. 377—396.

J. Jud, „Zur Geschichte der bündenerromanischen Kirchensprache", Dacoromania, I, 1920—1921, p. 434—439.

Corneliu Negulescu și Eugen Todoran, „Câteva îndrumări în dialectul ardelenesc", Dacoromania, I, 1920—1921, p. 440—441.

Raport [*la Leca Morariu*, De la noi], *Analele Academiei Române*, partea administrativă, seria a II-a, tom. XLI (1920—1921), 1922, p. 164—165.

Aurel Rășcanu, „Dicționar tehnic german-român", Dacoromania, I, 1920—1921, p. 440—441.

Gerhard Rohlfs, „Ager, Area, Atrium", Dacoromania, I, 1920—1921, p. 439—440.

Dr. Petar Skok, 1. *„Mărunțișuri filologice"* (în limba cehă), 2. *„Studii lexicale serbo-croate"* (în limba serbo-croată), 3. *„Contribuții la cunoașterea cuvintelor de origine romanică în limba serbo-croată"*, 4. *„Recenzie"* (în limba cehă), 5. *„Particularități de limbă latină-vulgară în inscripțiile provinciei romane Dalmația"* (în limba serbo-croată) 6. *„Studii de toponomastică ilirică"* (în limba serbo-croată), *Dacoromania*, I, 1920—1921, p. 422—427.

Prof. dr. Gustav Weigand, XXI—XXV, Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig, Dacoromania, I, 1920—1921, p. 396—417.

V. Bogrea, Între filologie și istorie. Dobrișan, fratele Mircii-vodă, Mențiuni umaniste despre noi, Recenzii, Dacoromania, II, 1921—1922, p. 850—852.

Al. Borza, „Flora grădinilor țărănești române", Dacoromania, II, 1921—1922, p. 704—707.

N. A. Constantinescu, „Despre morlaci", Dacoromania, II, 1921—1922, p. 708—713.

Radu Dragnea, „Mihail Kogălniceanu", Dacoromania, II, 1921—1922, p. 722—723.

Silviu Dragomir, „Vlahii din Serbia în sec. XII—XV", Dacoromania, II, 1921—1922, p. 708—713.

N. Drăganu, Critica ştiinţifică în filologia noastră actuală, Dacoromania, II, 1921—1922, p. 718—722.

V. V. Haneş „Din ţara Oltului", Dacoromania, II, 1921—1922, p. 723.

„Hugo Schuchardt-Brevier", Dacoromania, II, 1921—1922, p. 702—704.

Karl Jaberg, 1. *„Das Bündner Romanische in seinem Verältnis zu den Schweiz. Landessprachen"*, 2. *„Kultur und Sprache in Romanisch Bünden"*, 3. *„Dreschmethoden und Dreschgeräte in Romanisch Bünden"*, Dacoromania, II, 1921—1922, p. 713—717.

Frieda Kocher, „Reduplikationsbildung im französischen und italienischen", Dacoromania, II, 1921—1922, p. 707—708.

A. Meillet, „Linguistique historique et linguistique générale", Dacoromania, II, 1921—1922, p. 686—693.

Ştefan Meteş, „Câteva ştiri privitoare la românii din Croaţia", Dacoromania, III, 1921—1922, p. 708—713.

W. Meyer-Lübke, „Einführung in das Studium der romanischen Sprachen", Dacoromania, II, 1921—1922, p. 700—704.

W. Meyer-Lübke, „Historische Grammatik der französischen Sprache", Dacoromania, II, 1921—1922, p. 693—700.

Natalia Negru, „Helianta", Dacoromania, II, 1921—1922, p. 724.

C. S. Nicolaescu-Plopşor, „Vorbe oltenești", Dacoromania, II, 1921—1922, p. 723.

M. L. Wagner, „Die Beziehungen zwischen Vort-und Sachforschung", Dacoromania, II, 1921—1922, p. 713—717.

„Zamolxe" de Lucian Blaga, Cugetul românesc, I, 1922, p. 181—189.

G. Bogdan-Duică, „Istoria literaturii române moderne: întîii poeţi munteni", Dacoromania, III, 1922—1923, p. 846—847.

Vittorio Ferruccio Borri, „I Romeni d'Istria e il comune romeno di Val D'Arsa", Dacoromania, III, 1922—1923, p. 847—848.

Ovid Densusianu, „Grai şi suflet", vol. I, fasc. 1, Dacoromania, III, 1922—1923, p. 839—845.

Iorgu Iordan, „Lateinisches ci *und* ti *im Süditalienischen"*, Dacoromania, III, 1922—1923, p. 848—849.

H. Jarnik, „Romaniske etymologie", Dacoromania, III, 1922—1923, p. 850.

Norbert Jokl, „Linguistisch-Kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen", Dacoromania, III, 1922—1923, p. 817—823.

Georges Millardet, „Linguistique et dialectologie romane", Dacoromania, III, 1922—1923, p. 827—828.

Revista periodicelor străine: 1922 *(Romania. Zetschrift für romanische Philologie)*, *Dacoromania*, III, 1922—1923, p. 1075—1076.

Dr. Petar Skok, 1 *„Péjave vulgarno-latinskoga jezîka na natpisma rimske provincije Dalmacije"*, 2. *„Zum Vulgärlatein"*, 3. *„Des rapports linguistiques slavo-roumains"*, 4. *„Slave et Roumain"*, 4. *„Gilct es altgermanische Bestandteile im Rumänischen?"*, *Dacoromania*, III, 1922—1923, p. 829—839.

I. Șiadbei, *„Alexandru Lambrior"*, *Dacoromania*, III, 1922—1923, p. 850.

Carlo Tagliavini, *„Gard. Giuseppe Mezzofanti: Discorso sulla lingua valacca"*, *Dacoromania*, II, 1922—1923, p. 851.

Carol Tagliavini Gramatica della lingua romena" Dacoromania, III, 1922—1923, p. 851.

Dr. Nicolae Tcaciuc, *„Istoria literaturii române"*, *Dacoromania*, III, 1922—1923, p. 847.

Walter v. Wartburg, *„Französisch etymologisches Wärterbuch"*, *Dacoromania*, III, 1922—1923, p. 824—826.

Cezar Petrescu, *„Scrisorile unui răzeș"*, *Conștiința românească*, I, 1923, nr. 1, 28 ianuarie, p. 1—2.

Iorgu Iordan, *„Rumänische Toponomastik" I, Teil, Litteris*, Vol. II, 1925, nr. 2, septembrie, p. 181—184.

Pe marginea cărților, *Dacoromania*, V, (1927—1928), 1929, p. 744—800.

Cezar Petrescu, *„Întunecare"* (raport pentru premiul Academiei), *Darul vremii*, I, nr. 4—5, mai-iunie, 1930, p. 121—122.

Raport la Th. Capidan, „Aromânii. Dialectul aromân" (raport pentru premiul Academiei), *Academia Română*, *Anale*, tom. LI (1929—1930), 1931, p. 231—233.

Raport la „Tempi passati", *Academia Română. Anale*, tom LI (1930—1931), 1931, Imprimeria națională, p. 221—223.

N. Cartojan, *„Cărțile populare în literatura românească*, *Dacoromania*, VI (1920—1930), 1931, p. 422—424.

Pe marginea cărților, *Dacoromania* VI (1929—1930), 1931, p. 484—536.

Radu Const., *„Tablou sinoptic cronologic al istoriei literaturii române"*, *Dacoromania*, VI (1929—1930), 1931, p. 425—426.

Ramiro Ortiz, *„Medioevo Rumeno"*, *Dacoromania*, VI (1920—1930), 1931, p. 424—425.

Al. Procopovici, *Mic tratat de lingvistică* (raport pentru premiul Academiei), *Academia Română*, *Anale*, *Dezbateri*, tom. LII, 1932, p. 249—250.

C. Patsch, *„Aus 500 jahren veorrömischer und römischer Geschichte sud-osteuropos"*, *Dacoromania*, VII (1931—1933), 1934, p. 504.

Pe marginea cărțilcr, *Dacoromania*, VII (1931—1933), 1934, p. 447—504.

Prefață, *Dicționarul limbii române*, tom. II, partea I, Monitorul oficial și imprimeriile statului, București, 1934, p. 1—2.

Prefață [la *Dacoromania*], *Dacoromania*, VII (1931—1933), 1934, p. XI—XVI.

Rectification [răspuns lui N. Iorga], *Revue historique de sud-est européen*, XI, 1934, nr. 1—3, ianuarie-martie, p. 63—66.

Ernst Gamillscheg, „Romanica Germanica", *Dacoromania*, VIII (1934—1935), 1936, p. 289—294.

Pe marginea cărților, *Dacoromania*, VIII (1934—1935), 1936, p. 276—358.

[Prefață], *Atlasul lingvistic român*, vol. I, Cluj, 1938, p. 7—14 (în română și franceză).

Prefață [la *Dacoromania*], *Dacoromania*, VIII (1934—1935), 1936, p. III—VII.

Pe marginea cărților, *Dacoromania*, IX (1936—1938), 1938, p. 403—449.

Prefață [la *Dacoromania*], *Dacoromania*, IX (1936—1938), 1938, p. III—VI.

[Prefață], *Atlasul lingvistic român*, vol. I, partea II, Sibiu-Leipzig, 1940, p. III—IV.

Prefață, *Dicționarul limbii române*, tom. I, partea a II-a, Tipografia ziarului Universul, 1940, p. I—II.

SCRIERI ŞI REFERINŢE DESPRE S. PUŞCARIU

G. P. [ARIS], *„Studii şi notiţe filologice" de Sextil Puşcariu Romania*, XXXII, 1903, p. 476—477.

I. BIANU, *Despre activitatea lui Sextil Puşcariu, Analele Academiei Române, Dezbateri*, sesiunea 1904—1905, seria a II-a, tom. XXVII, p. 247—248.

DR. M. FRIEDWAGNER, *S. Puşcariu „Lateinisches* ti *und* ki *im rumänischen, italienischen und sardischen", Junimea literară*, II, 1905, nr. 1, ianuarie, p. 14—15.

CONSTANTIN BOTEZ, *Dicţionarul Academiei şi d. Sextil Puşcariu, Viaţa românească*, I, 1906, nr. 10, decembrie, p. 586—589.

GRAMMATICUS, *Dicţionarul limbii române şi d. Philippide, Viaţa românească*, I, 1906, nr. 3, mai, p. 425—431.

O. HEY, *S. Puşcariu, „Lateinisches* ti *und* ki *im rumänischen italienischen und sardischen", Archiv für lateinische Lexikographie*, XIV, 1906, p. 144.

G. P. [ASCU], *Sextil Puşcariu ş.a., „Studii istroromâne". I. Texte, Viaţa românească*, I, 1906, nr. 4, iunie, p. 178—179.

GIULIO SUBAK, *S. Puşcariu, „Etimologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache", Archeografo Triestino*, 1906, seria a III-a, vol. II, fasc. II, p. 9—21.

GUSTAV WEIGAND, *Sextil Puşcariu, „Etymologisches Wörterbusch der rumänischen Sprache", Deutsche Literaturzeitung*, XXVII, 1906, p. 1373—1376.

ADOLF ZAUNER, *S. Puşcariu, „Lateinische* ti *und* ki *im rumänischen, italienischen und sardischen", Literaturblatt für germanische und romanische Philologie*, XXVII, 1906, p. 64—69.

* * * *Adolf Zauner, Sextil Puşcariu: „Lateinisches « ti » und « ki » im rumänischen, italienischen und sardischen", Viaţa românească*, I, 1906, nr. 1, martie, p. 185.

* * * *Dr. Sextil Puşcariu, Luceafărul*, VI, 1906, nr. 21—24, 15 decembrie, p. 467—468.

* * * *S. Puşcariu, „Studii istroromâne", Vieaţa nouă*, II, 1906, p. 233.

* * * *S. Puşcariu, „Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache"..., Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen*, XVI, 1906, p. 488.

I. Bianu, *Dr. S. Puşcariu, „Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache", Analele Academiei*, seria a II-a, tom. XXIX (1906—1907), partea administrativă, 1907, p. 337—339.

I. Bianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române, Convorbiri literare*, XLI, 1907, nr. 5, mai, p. 489—493.

O. Densusianu, *Un dicţionar pretins etimologic, Viaţa nouă*, III, 1907, nr. 5, p. 114—118; nr. 6, p. 125—132.

N. Drăganu, *Dr. Sextil Puşcariu, „Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache", Nyelvetudomàny*, I, 1907, p. 225—232.

Grammaticus, *Adevărurile d-lui Puşcariu, Viaţa românească*, II, 1907, nr. 2, februarie p. 368—372.

A. Zauner, S. *Puşcariu, „Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache", Literaturblatt für germanische und rumänische Philologie*, XXVIII, 1907, p. 161—165.

A. Philippide, *Cum se apără specialistul român, Viaţa românească*, III, 1908, nr. 1, ianuarie, p. 16—28.

Philologus, *Dicţionarul Academiei Române sau basmul cucoşului roş, Viaţa românească*, III, 1908, nr. 2, februarie, p. 257—261.

Em. Popescu, *Dicţionarul Academiei, Junimea literară*, V. 1908, nr. 7—8, iulie-august, p. 155—157.

O. Densusianu, *Dicţionarul Academiei, Viaţa nouă*, IV, 1908, nr. 4, 1 aprilie, p. 65—72; nr. 5, 15 aprilie, p. 85—88; nr. 6, 1 mai, p. 107—111; nr. 10, iulie, p. 185—188.

O. Densusianu, *Răspuns unui întîrziat, Viaţa nouă*, IV, 1908, nr. 8, 1 iunie, p. 146—157.

I. Duma, *Sextil Puşcariu, „Cinci ani de mişcare literară", Luceafărul*, VIII, 1909, nr. 24, 16 decembrie, p. 559.

A. Philippide, *Un specialist român la Lipsca*, Iaşi, 1909, p. 112—138.

G. Weigand, *aoace, aroà, arcò, Jahresbericht über die Fortschritte der romanische Philologie*, XI, 1909, p. 131.

O. Densusianu, *Un nechemat, Viaţa nouă*, V. 1909, nr. 16, 1 octombrie, p. 313—318.

N. Iorga, *O carte a d-lui Sextil Puşcariu despre originea limbii noastre, Neamul românesc literar*, II, 1910, nr. 30, 25 iulie, p. 465—467.

M. G. H. *Sextil Puşcariu, „Cinci ani de mişcare literară" Revista idealistă*, VIII, 1910, nr. 3, martie, p. 199—200.

N. Drăganu, *S. Puşcariu, „Zur Rekonstruktion des Urrumänischen", Nyelvetudomàny* III, 1911, p. 220—223.

Nicolae Drăganu, *Sextil Puşcariu, „Zur Rekonstruktion des Urrumänischen", Transilvania*, XLII, 1911, nr. 1, ianuarie-februarie, p. 67—70.

marsch (germ.), 414
Marschall (germ.), 371
minne (mgs.), 276
minnen (mgs.), 276
muscles (engl.), 183

nastilô (got.), 270
nats (săs.), 272
nevoie (săs.), 272
Null (germ.), 413

omenin (săs.), 272
oŭlĕndekel (săs.), 273

Paar (germ.), 276
Palatschinken (germ. dial.), 312
palm (engl.), 183
pežos (săs.), 272
Peron (germ.), 414
Pferd (germ.), 195
plâi (săs.), 272
pokelin (săs.), 272
poweste (săs.), 272
powestin (săs.), 272
pränts (săs.), 272
Praxis (germ.), 413
Probe (germ.), 413
protokolieren (germ.), 413
prozessieren (germ.), 413
puggs (got.), 269
puika (săs.), 272
pun (săs.), 272
punĕ lume (săs.), 272
purligar (săs.), 272
purtschelchen (săs.), 272

rapíe (mgs.), 270
*rappôns (got.), 270
rare (engl.), 183
recht (germ.), 165
Regenschirm (germ.), 40
repezin (săs.), 272
resbin (săs.), 272
resfĕtsân (săs.), 272
*rīkja, 269
rinžin (săs.), 272
rissipin (săs.), 272
rollen (germ.), 97
Ross (germ.), 195
round (engl.), 183
rugân (săs.), 272

sahrja, 241
sâlbĕ (săs.), 272
Schachist (germ.), 414
Schmetten (germ. dial.), 304
Schokolade (germ.), 407
Schreibfeder (germ.), 40
schtirb(ich) (săs.), 272
Seife (germ.), 271
sistieren (germ.), 415
skina, 269
sokotin (săs.), 272
spâimĕ (săs.), 272
Spalte (germ.), 271
sternô (v. germ.), 270
stinĕ (săs.), 272
stirpĕ (săs.), 272
strungĕ (săs.), 272
szeturân (săs.), 272

taste (engl.), 183
Tausend (germ.), 271
temple (engl.), 183
thorp, 270
tief (germ.), 165
tirlĕ (săs.), 272
tress (engl.), 183
trintin (săs.), 272
trist (săs.), 272
tschurdĕ (săs.), 272
tsuikĕ (săs.), 272

übernehmen (germ.), 415
ungehobelt (germ.), 362
ungeschliffen (germ.), 362
Untertan (germ.), 102

vein (engl.), 183

Winkelhaken (germ.), 271
wirra, 205

zârĕ (săs.), 272
Zelle (germ.), 180
zer (săs.), 272
zestre (săs.), 272
Ziffer (germ.), 407
Zufall (germ.), 364
zügellos (germ.), 165

þuþaz, 270
þūf (v. engl.), 270

GRECEŞTI

ἄγγελος, 258
ἁγίασμα, 258
ἀδεβερίνζα (ngr), 260
ἄζυμος, 257
ἀκγυρο-κόπος, 373
ἄλογου, 259
ἀλφαβήτα (ngr), 260
ἀναφορά, 258
ἀνθεῖν, 165
ἀνθολόγηον (ngr), 260
ἀποσβεννύναι, 165
ἀργγάτης, 259
ἄργιλλα, 255
ἀρχάγγελος, 258
ἀφιερώνω (ngr), 260
ἀχαλίνος, 165
βάβα, 208
βαθύς, 165
βάλτα (ngr), 171
βάμμα (ngr), 260
βάτρα (ngr), 260
βασιλεύς, 259
βεκίλος (ngr), 260
βιρβιρίτσα, 208

βλαχορηχῖνοι, 256
βόρνικος (ngr), 260
βοῦβαλος, 281
βουρκόλακας, 208
βρόθακος, 257

γκοῦσα (ngr), 304
γκραδινάρις (ngr), 260
γλόμπα, 208
γῦρος, 258

δομνίζα (ngr), 260
δρόμος, 258
δῶσ' τοῦ δρόμο (ngr), 155

ἔσωσα, 259
εὐθηνός, 258

ζέμα, 257, 347

ἤλεκτρον, 377

Ἰαννάκης (ngr), 301
ἵππος, 259

κάδος, 257
καλτζοδέτα (ngr), 260
καλύβη, 258
κάματος, 258
κατσοῦλα (ngr), 171
κεντῶ, 259
κεραμίδα (ngr), 258
κίρκινος, 178
κλῆρος (ngr), 408
κολέντα, 208
κοπέλι (ngr), 171
κόσσα, 208
κόσσουρον, 208
κοττίζω, 364
κότυλος, 258
κοῦρβα, 208
κοῦρκα (ngr), 260
κοῦρκανος (ngr), 260
κουτουλῶ, 208
κοκῶνα (ngr), 260
κοκωνίτζα (ngr), 260
κόρτη, 259
κρεββάτι, 259
κριμπός, 208
κριπιτοῦρα (ngr), 260
κυβερνῶ, 259
κυλλός, 258
κῦμα, 258
κυριακδρόμιον (ngr), 260
κυρικός, 298
κύριλλος, 259
κώδικας (ngr), 408

λείπω, 259
λεχοῦσα (ngr), 260
λιβάδι, 258

μαγγανεύω, 257
μαγεύω, 257
μακάριος, 120
μάμμος (ngr), 260
μανάρι (ngr), 263
μανδραγόρα (ngr), 263
μάρτυρος, 258
μεγάλη ἑβδομάς, 259
μικ(χ)ός, 257
μυρόω, 258
μόζουλα, 169
μοῦτρον, 257
μπαμπάκα (ngr), 260
μπαντιέρα (ngr), 260
μπέλου, 208
μυλιόρα (ngr), 263
μυρωδία (ngr), 17

ναῦλον, 260
νευρικά (ngr), 260
Νικόλας, 257

ὀβορός, 208
ὀγιάριτον, 260
ὀργή, 257
ὄφεγος, 259

πάπυρος, 258
παρεάω, 259
πελίνος, 208
περισσός, 259
πέστροβα, 208
πίττα, 258
ποίημα (ngr), 260
πολλάετη, 259
ποῦγγα (ngr), 269
πρόνοια (ngr), 260
πρόσφατος, 258 n
πρώτε πεντάδα (ngr), 260

῾ρέγας (ngr), 260
῾Ρήχιος, 256

σαλαμάνδρα, 258
σάλμα, 283
σίτα, 208
σκλάβος (biz.), 259
σπαθί (ngr), 260
σπανός, 257
σπίτι (ngr), 261
στάμπα (ngr), 260
σταυραδελφοί, 259
σταφίδα, 259
στέριφος, 258
στεφανόνω, 259
στέφανος, 283
στῦλος, 258
σχῆμα, 257
σώνω, 259
συνειδήσις, 165

τζοβάνις (ngr), 313
το(ι)άπος (ngr), 171
τρυφή, 258
τσάτσα, 260
τυρινή, 259

ὑδρωπικία (ngr), 260
ὑποκείμενον, 260

φάλαγη, 258
φάρμακον, 258
φιόγκος (ngr), 260
φλέγμα (ngr), 260
φλογέρα (ngr), 171
φοῦντα (ngr), 260
φουντάρω (ngr), 260
φρίκη, 258
φυχονιός, 259

χαρτοφόρος (ngr), 260, 403
χάσκω, 257
χορός, 278

abundans, 402
acetum, 279, 280
aciale, 279
actus, 317
ad illam horam, 212
adjutorium, 211
ad-mane, 261
agestum, 196
agilis, 212
*agnelliola, 263
Agustus, 361
ala, 197
alauda, 256
alium, 346
*allargare, 242
altarium, 279
Alutum, 303
amare, 276
amblo, 178
ambulare, 111, 317
*ambulester, 102, 178
angelus, 258, 361
angiportus, 317
anima, 242
*animalium, 224
ante, 231
anus, 240
aperit, 226
apis, 195
apprehendo, 23
Aprilis, 361
Aprilius, 225
aqua, 355
aquaticus, 355
aquila, 196
arcula, 361
arena, 209
aries, 364
asina, 195
asinus, 195
attenuare, 356
aucupari, 368
audere, 197
aura, 226
aurarius, 17
auris, 176
austrum, 196
avena, 273
averruncare, 362
avica, 273
avicellus, 197
avus, 196, 224

*bajare, 245
bajulare, 245
baptisare, 361
barbatus, 200
basilica, 361
basio, 221
*bastum, 241
bellus, 212
benedico, 361
biblia, 361
bilancia, 273
blanditia, 211
blasphemare, 412
bos, 195
brachium, 241
bubalus, 247, 280
bullire, 212
*bunia, 241
butyrum, 257

caballicare, 178
caballus, 195
cadentia, 364
caesarius, 280
calathus, 241
calatio, 281
caldarium, 225
calendae, 280
caliceum, 180
callis, 242, 317
callum, 197
calor, 221, 226
cambiare, 256
camera, 409
camisia, 256
camminus, 256, 317
campana, 240
cancer, 241
candela, 361
canis, 170
canistrum, 241
canonicus, 361
cantator, 131
canticum, 212
*capacium, 241
*cappaneum, 241
caprittus, 212
captiare, 241
caput, 200
*carpinea, 241
carraria, 317
carricare, 178
carrum, 256
cartallus, 241
carus, 197, 276
cassanus, 205
*castaneus, 226
cattus, 278
causa, 212
*cavaneum, 241
cavea, 231
celarium, 180
cella, 180, 361
ceresia, 178, 280
cerniculum, 241
certare, 242
cessare, 212
chorus, 278
cicer, 221
cimex, 44
cippus, 278
*circanus, 178
circus, 409
cista, 241
cithera, 178
clerus, 408
*clocca, 240
coccinus, 304
cochlea, 200
cochlear(ium), 211
*coctorium, 17, 194
coctura, 17

coda, 180
codex, 408
coemiterium, 361
cohors, 259
colaphus, 257
coliclu (lat. vulg.), 348
colic(u)lus, 176
color, 406
commandare, 362
commater, 179
communicare, 280
compater, 179
complēre, 23
completus, 402
comprehendo, 23
concha, 200
condemnare, 406
conscientia, 165
consobrinus, 200, 221; ~ germanus, 40; ~ verus, 40
consocer, 179, 261
consuetudo, 273
continuus, 401
conventum, 242
conventus, 242
cophinus, 241
cor, 242
corbis, 241
cornūta, 264
corpus, 242
cos, 347
*cotitus, 194
cottizare, 258
cribellum, 241
crispus, 241
crux, 180, 361
cultellus, 194
cumulus, 117
cuna, 221
cuneolus, 240
cuneus, 240
currere, 21, 242
*curtiare, 261
cyma, 281
*cytola, 258

*dare, 26
delinctus, 242
delicatus, 242
deprehendere, 211
desiderare, 196
deverticulum, 317
dextella, 165
diaconus, 361
divisio, 404
dolatoria, 225
domine deus, 361
donare, 241
ducere (se), 196, 317

ecclesia, 361
edere, 200
effrenatus, 165
elemosyna, 361
episcopus, 361
equa, 195
equus, 195
eremita, 361
ero, 241
evangelium, 361
excaldare, 242
*excubulare, 363
excutere, 357
excutulare, 357
*experlavare, 196, 261
extemplare, 362
extinctum, 165
extricare, 194

faba, 221
faex, 165
falx, 241
familia, 200
farinarium, 241
femina, 200, 241
fenestra, 358
feriae, 363
*ferire, 211
fervere, 23, 212
ficatum, 186
ficus, 226
filare, 194
findere, 212
finis, 273
fiscus, 241
flebilis, 242
florere, 165
flores, 264
fluores, 264
focacia, 241
focus, 213
follis, 186
foras, 194
forma, 355
formorus, 212
fornax, 194
fortis, 243
forum, 361
fossatum, 356
frigidus, 213
fructuosus, 117
fructus ovis, 365
fundere, 242
furca, 356
fustis, 356

galbus, 213
giniperu, 180
grassus, 22
grevis, 22
gula, 348
gutta, 213

haedus, 212
hic, 128
hilarans, 402
homines, 178
honor, 273
horae, 263
horrere, 261
hortus, 273
hospitium, 212, 261

ignis, 213
imperator, 261
*inaltio, 46
individuus, 401
*infrangere, 18
*ingannare, 363
*ingrossio, 46
insula, 273, 360
intorquere, 278
in vanum, 213
invitare, 364
invitiare, 166
ire, 21, 196, 231, 317
isse, 179

jecur, 186
jocare, 195
jocor, 242

laborare, 242
labrum, 197
languidus, 211
languor, 17
lardum, 196
lavare, 196
legere, 402
lenis, 131
lenticula, 195
lentus, 194, 242
leuca, 256
levis, 196
limus, 196
a linea, 402
lingula, 211
liquare, 242
loca, 166
loci, 166
lucrare, 242
lumen, 282
luna, 247

machinari, 194
magis, 212
malus, 194, 364
mamilla, 264
mamma, 200, 264, 279
manducare, 200
*mantana, 283
manuarius, 263
manus, 349, *435*
margella, 258
Martius, 361
masculus, 178
mas rem, 430
masticare, 245
mater, 197, 279
mateuca, 356
maturus, 279
meatus, 317
medietatem, 169
medius locus, 68
mendicus, 242
mensis, 221, 226
mergere, 21, 155, 317, *429*
miles, 363
minor, 242
minus, 194
misericordia, 241
mixticare, 245
mola, 194
molere, 194
monachus, 361
monstrare, 213
movere, 213
mulier, 241
*muntulus, 225
muria, 347
musculus, 178

navis, 360
nepos, 131
nidus, 213
nitidus, 194
nix, 196, 346
noctu, 22
nocturnus, 22
nudus, 241, 273
nurus, 435
noella, 179
noembris, 179
novella, 406
novellae, 40
nux, 131

*obviare, 231
olēre, 193
opulentus, 156
orare, 262
orbus, 193
ordo, 225
oricla (lat. vulg.), 176

pacare, 241
padule, 180
pala, 241
palus, 262
panarium, 241
pantex, 186
pappare, 200
par, 276
parochia, 361
Paschae, 361
*passare, 21, 317
pater, 197, 279
patire, 280
pavor, 242
*pavorea, 242
pecorarius, 196, 346
pedester, 346
pedulis, 225
perambulare, 317
percolo, 225
perlongus, 242
persica, 178
pes, 194
pessicum, 178
picula, 245
pietas, 241
placenta, 211
plaga, 241
plangere, 194
planus, 194
platea, 361
plausare, 279
plebs, 361
plicare, 194, 317
plorare, 194
plus, 212
pons, 155
portus, 360
precare, 194, 212
primus, 242
profundus, 165
pulmo, 193
pulsare, 241

quadragesima, 275, 361
quaerere, 108
quem, 145
quercus, 205
quid, 145
quidecim, 82
quietus, 194
quindecim, 82
quod, 243

*rabidare, 118
rabies, 243
rapidus, 279
rapio, 279
rastellum, 273
rasum, 361

recens, 23
recipere, 273
ren, 196
reniculus, 349
*renu(n)culus, 349
retinere, 409
reus, 194, 364
*riscia, 241
rogare, 194, 212
romanus, 296
Rosalia, 280
*rosina, 243
*rosio, 243
rostrum, 348
rotulare, 97
ruga, 361

sabulum, 209
saeculum, 361
saetacium, 241
salutare, 107
sanatoria, 17
sanctus, 278, 294, 346
sanguisuga, 273
sanus, 196
sartor, 273
scala, 409
scortea, 262
scribere, 166
scutarius, 263
secare, 197
securis, 356
securus, 279
semita, 273, 317
sentire, 193
separare, 364
sessus, 155
si, 243
sic, 276
sine, 194
singulus, 178
sinus, 196
solere, 273
solidi, 178
*solīnus, 226
somniare, 194
soror, 435
speculum, 273
spiritus, 361
sponsa, 241
sporta, 241
stab(u)lum, 178
stare, 22, 26
status, 262
*stepanus, 283
strata, 361
sudor, 193, 347

talis, 243
tamisium, 241
tata, 200, 279
tectum, 213
tela, 264
tempus, 371
tener, 243
termen, 247
testa, 117, 200
timere, 273
tornare, 241
torquere, 194, 241, 278
*tortiare, 241
trabs, 273
tragere, 278
trames, 317
*trichea, 241
tristis, 131
troppus, 270
tufa, 270
tunc, 212
turbare, 243, 262
turta, 180
tympanum, 278
*tympenum, 278

ubi, 128
umbilicus, 102
*unculus, 51
ungula, 178
uva, 196, 224
uxor, 241

vacca, 195
vacuus, 241
vadere, 22, 26, 317
vatillum, 241
venetus, 211
venire, 205
verecundia, 243
*vespis, 195
veteranus, 325, 363
vetula, 240
via, 317
viginti, 221
villa, 361
vir, 200
vir(i)dia, 348
viridis, 178
virtus, 374
*visare, 194
vita, 357
vivere, 204
vocitus, 241

ROMANICE

abondant (fr.), 402
action (fr.), 413
agile (fr.), 212
ahuri (fr.), 383
amar (cat.), 276
angyimu (it. dial.), 257
apprendre (fr.), 23
aquatique (fr.), 355
arena (sp.), 209
asmo (port.), 257
atropellar (cat.), 270
avair (lionez), 156
aver (prov., v. sp.), 156
avoir (fr.), 156
áyimo (it. dial.), 257
azme (it. dial.), 257
azur (fr.), 211
azzuro (it.), 183, 211
baiser (fr.), 402
baligola (it. dial.), 169
ballast (fr.), 389
Beja (span.), 303
bertain (vegl.), 269, 278
bianco (it.), 183
bibelot (fr.), 402
biondo (it.), 183
blâmer (fr.), 412

blanc (fr.), 183
bler (v. fr.), 205
bleu (fr.), 183, 211
blond (fr.), 183
bollire (it. dial.), 212
borgne (fr.), 183
bouillir (fr.), 212
boulhir (prov.), 212
brizzolato (it.), 183
bru (fr.), 278
brut (friul.), 278
brüt (retor. vestic), 278
brutis (dalm.), 269
buffet (fr.), 413
buli (friul.), 212
bullir (cat.), 212
bureau (fr.), 402
byot (lomb.), 205

cachet (fr.), 402
cadre (fr.), 408
camino (sp.), 256
camminare (it.), 183
cammino (it.), 256
cantique (fr.), 212
capretto (toscan.), 212
car (cat.), 276
caro (sp.), 276
caroussel (fr.), 17
carrasca (span., port.), 205
carricare (it.), 165
carvalho (port.), 205
cascare (sard.), 257
casserole (fr.), 409
catu (it. dial.), 257
cédant, (fr.), 402
cessar (sp.), 212
cessare (it.), 212
cesser (fr.), 212
chance (fr.), 364
charger (fr.), 165
chauffeur (fr.), 401
chaussée (fr.), 410
chaussons (fr.), 410
chemin (fr.), 256, 317
chemisette (fr.), 410
chiffre (fr.), 407
chiromanzia (it.), 407
chitarra (it.), 407
chocolat (fr.), 407
chose (fr.), 212
cicisbeo (it.), 402
cifra (it.), 407
cioccolata (it.), 407
codex (fr.), 408
colacci (ven.), 166
colazz (friul.), 166
colecchio (it.), 176
comprendre (fr.), 23
condamner (fr.), 406
conducteur (fr.), 404
connaissance (fr.), 384
convoglio (it.), 401
cosa (it.), 212
côtoyer (fr.), 383
couleur (fr.), 406
cousin (fr.), 40
couteau (fr.), 194
couverture (fr.), 408
crochet (fr.), 402
cugino (it.), 40
cuiller (fr.), 211
cuirasse (fr.), 408
cullaciu (calabrez), 166
curioso (it.), 378

de (fr.), 129
délicieux (fr.), 86
délivrer (fr.), 293
demi (fr.), 166
donnola (it.), 116
douzaine (fr.), 276
droit (fr.), 165
dzappu (it. dial.), 171

eau (fr.), 355
edu (logudorez), 212
employé (fr.), 407
entrecouper (fr.), 404
entrepénétrer (fr.), 404
entreprendre (fr.), 404
entretenir (fr.), 404
en vain (fr.), 213
en vano (sp.), 213
envie, á l'~ (fr.), 364
espérer (fr.), 17
estimado (cat.), 276
estimar (cat.), 276
estrigar (sp.), 194
éteindre, s'~ (fr.), 165

fendere (it.), 212
fendre (fr.), 212
féroce (fr.), 383
ferver (port.), 212
feu (fr.), 213
florissant (fr.), 165
forme (fr.), 355
fournisseur (fr.), 412
francese (it.), 409
freddo (it.), 213
frio (sp.), 213
froid (fr.), 213
fuego (sp.), 213
fuoco (it.), 213

garriga (cat.), 205
goccia (it.), 213
goitre (fr.), 186
gota (it.) 183; (sp.), 213
gourle (v. fr.), 205
goutte (fr.), 213
gris (fr.), 183
groom (fr.), 389
grosse (douzaine) (fr.), 276
guancia (it.), 205
guerre (fr.), 205
guichet (fr.), 402
guillemet (fr.), 402
guitare (fr.), 407

handicap (fr.), 389
harmonieux (fr.), 86
hender (sp.), 212
hermano (sp.) 40,
hermoso (sp.), 212
hervir (sp.), 212
hilarant (fr.), 402
hoquet (fr.), 183
hospice (fr.), 212

illisible (fr.), 402
impiegato (it.), 407
ingrédient (fr.), 413
interrompre (fr.), 404
in vano (it.), 213

Jativa (sp.), 303
joue (fr.), 183, 205
jouer (fr.), 195

katę (it. dial.), 257
kutisa (it. dial.), 257

leggere (it.), 294
lenticchia (it.), 195
lentille (fr.), 195
leva (friul.), 166
lie (fr.), 165
lieue (fr.), 256
lieutenant (fr.), 403
liqueur (fr.), 401
lire (fr.), 294
livrer (fr.), 412
luogotenente (it.), 403

macari (Dio) (sic.), 120
magari (ven.), 120
mangiare (it.), 183
manzo (it.), 171
marcher (fr.), 183
maréchal (fr.), 371
mas (span.), 212
méridional (fr.), 22
metà (it.), 169
mikku (it. dial.), 257
moitié (fr.), 169
montrer (fr.), 213
morve (fr.), 183
mostrar (sp.), 213
mostrare (it.), 213
moustache (fr.), 183
mouvoir (fr.), 213
mover (sp.), 213
mouvere (it.), 213

nastuli (it. dial.), 270
nid (fr.), 213
nido (it., sp.), 213
nouvelle (fr.), 406

offense (fr.), 293
oisif (fr.), 383
orecchia (it.), 176
oreille (fr.), 176
oreja (sp.), 176
orelja (port.), 176
orija (sard.), 176

palta (lomb.), 171
pälta (emil.), 171
passare (it.), 317
passer (fr.), 317
patte (fr.), 117
pauta (piem.), 171
pêche (fr.), 178
persega (prov.) 178
pesca (it.), 178
piaggia (it.), 317
piètre (fr.), 346
pieux (fr.), 86
plage (fr.), 317
plier (fr.), 194
poussinière (fr.), 166
président (fr.), 403
pressec (cat.), 178
profond (fr.), 165

quadro (it.), 408
quartier (fr.), 408
querer (sp.), 276
querido (sp.), 276

rek (vegl.), 269
répétition (fr.), 413
résidence (fr.), 403
respirer (fr.), 17
retenir (fr.), 409
ricco (it.), 156, 269
riche (fr.), 156, 269
rien (fr.), 107
roler (v. fr.), 97

sabbio (it.), 209
sable (fr.), 209
sanctifier (fr.), 293
sapial (vegl.), 171
science (fr.), 384
scotezar (ven.), 257
scuttia (it. dial.), 257
séance (fr.), 403
sentier (fr.), 317
sentir (fr.), 193
sevrer (fr.), 364
sigisbé (fr.), 402
silencieux (fr.), 86
skaina (vegl.), 269
spano (sic.), 257
sport (fr.), 389
soutenir (fr.), 403

taire, se ~ (fr.), 145
techo (sp.), 213
tentation (fr.), 293
testa (it.), 117, 200
tête (fr.), 117, 200
tetto (it.), 213
toit (fr.), 213
tordre (fr.), 278
touffu (fr.), 183
traire (fr.), 278
trop (fr.), 270
tropel (prov.), 270
troppo (it.), 270
troupeau (fr.), 270
tunnel (fr.), 389
turf (fr.), 389
vertu (fr.), 374
violet (fr.), 86
virgule (fr.), 413
virtù (ital.), 374
volonté (fr.), 293
vrotacu (sic.), 257

wagon (fr.), 389

zap (triestin), 171
zapo (dalm.), 171
zappo (it. dial.), 171
zéro (fr.), 413

Arborić (sîrb.), 305
armie (pol.), 292
atagan (sîrb.), 316

baba, 205
balaga (sîrb.), 169
balaska, 356
balega (sîrb.), 169
balta (rut.), 171
baltina (m. bulg.), 171
bakieska (pol.), 312
Banišor (sîrb.), 305
Barbarasa (sîrb.), 305
Barbat (sîrb.), 305
barda (rut., slov.), 269
batut (bulg.), 305
bělŭ, 205
blato, 171
bojati sę 273—274
bort(a) (rut.), 291
bosiljak (sîrb.), 284
Bradel (sîrb.), 305
brąka, 304
Brnka (sîrb.), 304
brnza (sîrb.), 304
brŭlogŭ, 285
bruvino 282
brŭzŭ, 299
bučiniš (bulg.), 305
Bučum (sîrb.), 305
Bučumat (sîrb.), 305
Bukur (sîrb.), 305
Bukurovič (bulg.), 309
byvolŭ, 281

cap (ceh., pol., rut., sîrb., slov.), 171
čarčaluša (bulg.), 305
časŭ, 285
čemerĭ, 311
čep (bulg.), 278
čeramida (sîrb.), 284
Čerčel (bulg.), 309
césma (sîrb.), 316
česnovŭ, 280

*čestvrŭtŭ, 288
chlŭmŭ (sud-sl.), 291
chraniti (paleosl.), 293
chytrŭ (sud-sl.), 294
činiti (sîrb.), 304
Čipitor (sîrb.), 305
cĭsarĭ, 280
čkalĭ (sîrb.), 284
čoban(in) (bulg., sîrb.), 313
*čokležˇ, 288
čresa, 280
črŭnŭ (sud-sl.), 299
črŭta (slav. bis.), 293
čuda (cr.), 286
čuklja (slov.), 288
čukljav (slov.), 288
čuma (bulg.), 305
čun (sîrb.), 289
čupati (sîrb.), 263
cvětĭ, 273
cyfra (rus.), 407

dąbrava (paleosl.) 286
dąb(r)ova (v. bulg.), 299
dąb(r)ŭ (v. bulg.), 299
darŭ, 285
davam mu pătja (bulg.), 155
destur (bulg.), 305
divan (sîrb.), 316
divaniti (sîrb.), 316
dlato (paleosl.), 283
dlŭgŭ (sud-sl.), 299
dobąditi (paleosl.), 286
dragŭ, 276
Drakul (sîrb.), 305
drum (bulg., sîrb.), 258
drumŭ, 285
Durmitor (sîrb.), 305

fara (bulg.), 269
fašă (bulg.), 305
fela (sîrb.), 310
fičor (bulg.), 305
Fičor (sîrb.), 305
flojara (rut.), 171

flutur (bulg.), 305
frula (sîrb.), 171
fujara (pol.), 171
Funtura (sîrb.), 305
furka (bulg.), 305
furna (bulg.), 305

*gąbŭ, 295
gąda (paleosl.), 286
*gądŭ, 295
galbin (sîrb.), 304
gănska (m. bulg.), 291
gasiti, 279
găska (bulg.), 291
gąska, 291
glasŭ, 285
glezĭna, 285
globa, 205
*godak(ŭ), 29
godinak (bulg.), 29
gorě, 288
*goriti, 288
grabiti, 279
grąbŭ (paleosl.), 286
gradŭ 169, 171
grajati 289
greda (cr.), 286
grešiti, 279
greška (bulg.), 279
griža (bulg.), 289
grŭbavŭ, 205
gubav (sîrb.), 290
gŭdel, 205
guna (bulg.), 305
gura (bulg.), 305
guša (bulg., cr.), 304, 305
guska (cr.), 286

haljina (sîrb.), 290
holmŭ (rus.), 291
horo (bulg.), 278
hranja (bulg.), 293
huska (rut.), 291

igrati, 195, 242, 273
imane (bulg.), 156

ispovedati, 285
istĭcĭ (paleosl.), 364
izlazŭ (bulg.), 279

Jarbata (bulg.), 309
jevtin (bulg., sîrb.), 258

kačula (bulg.), 171
kalcuni (bulg.), 305
kalofer (bulg.), 290
kaloper (sîrb.), 290
kamata (paleosl.), 258
kanura (bulg.), 305
kapra (bulg.), 305
kapuš (bulg.), 305
karam (bulg.), 305
kărlig (bulg.), 305
karnja (sîrb.), 304
kărtja (bulg.), 291
kasarina (sîrb.), 304
kastrol (pol.), 409
kastrola (sîrb.), 409
kastrolŭ (bulg.), 409
katinar (bulg.), 305
Katuša (sîrb.), 305
katusz(a) (pol.), 304
keptarče (bulg.), 305
kêr (sîrb.), 304
keramida (paleosl.), 258
kerd (rut.), 304
kermač (rut.), 304
kirasŭ (rus.), 408
kjelatori (sîrb.), 319
klatiti, 285
klinŭ, 282
klirosŭ (paleosl.), 408
kobyla 204
kolač (bulg., sîrb.), 166
kolak (bulg.), 166
kolęda, 205, 280
koliba (bulg., ceh, pol., sîrb., slov.), 258
kolo, 166
kolyba (rut.), 258
komkam (bulg.), 280
kontora (rus.), 408
kópele (bulg.), 171
kopelŭ (rus.), 171
kopica, 282
kópil (sîrb.), 171
kópio (sîrb.), 171
Korbovo (sîrb.), 305
korda (bulg.), 305
Kormatura (sîrb.), 305
Kornet (sîrb.), 305
kornuta (rut., slov.), 264
korteti (rut.), 292
kosa 205
kosĭ, 205
kosica, 205
kostura (bulg.), 305
* kotĭliti 288
kotljasvam (bulg.), 288
kotŭ, 278
kovalj, 363
koža, 282; (cr., slov.), 286, 287
kožuhŭ, 285
kračunŭ (bulg.), 305
Kračun (sîrb.), 305
krąpŭ, 288
krasĭnŭ, 299
krculja (sîrb.), 305
Krecul (bulg.), 309
kremenĭ, 285
Krnul (bulg.), 309
krtiti (sîrb.), 292
Kručica (sîrb.), 305
krŭtĕnije (m. bulg.), 291
kukuta (sîrb.), 263
kupa (bulg.), 305
kurnota (ceh.), 264
kurŭva, 205
kuta (bulg.), 279
kvarnar (cr.), 275
kvartirovatĭ (rus.), 408
kyrd' (rut.), 304
kyrža (rut.), 304

lagoditi (slav. bis.), 293
lan (rut.), 288
lanac (sîrb.), 288
* lanĭcĭ, 289
lapa (rus.), 117
ledina (cr.), 286
lĕkŭ, 285
lešija (bulg.), 305
limba (bulg.), 305
livada (bulg., sîrb.), 258
Ljepurov (sîrb.), 305
ljubiti, 276
ljuti, 279
loviti 363, 282; (cr.), 286
lukŭ, 280
lunica (bulg.), 17
Lupulović (sîrb.), 305

mąčiti (paleosl.), 286
mačuka (bulg.), 305
Magura (sîrb.), 305
maj (bulg.), 309
mąka, 283
mamaliga (bulg.), 264
mamaljuga (sîrb.), 264
Maržini (sîrb.), 305
masa (bulg.), 309
Merul (bulg.), 309
město (bulg.), 166
metla 169, 283
Mijel (sîrb.), 305
Milišor (sîrb.), 305
mirosati (bulg.), 258
moc (bulg.), 309
mogyla 169
mǫka, 283
mrĕža, 285
mučka (bulg.), 305
Murgaš (bulg.), 309
Mušat (bulg.), 309
muskur (bulg.), 305

Negrišori (sîrb.), 305

oborŭ, 205
obositi, 279
obrazŭ, 285
ocĭtŭ, 280
Oparitul (sîrb.), 305
ověsŭ, 285

pągva (v. bulg.), 269
pakura (bulg.), 309
paliti, 285

pamętĭ (paleosl.), 286
pana (bulg.), 309
papura (bulg.), 309
papuša (bulg.), 309
Pasarel (sîrb.), 305
Păsărel (bulg.), 309
pasti, 171
pastrija (bulg.), 305
patijam (bulg.), 280
patiti (sîrb.), 280
paunŭ (bulg.), 305
paweza (pol.), 292
pedepsati (cr.), 286
pelynŭ, 205
peštera, 285
Pičor (bulg.), 309
pila (cr.), 286
piliti (cr.), 286
Pirlitor (sîrb.), 305
pistrŭva, 205
pitati (cr.), 287
plesati (sîrb.), 279
plęsati (paleosl.), 279
pletiti, 282
plodŭ, 285
Plovdiv (bulg.), 344
plŭkŭ (sud-sl.), 291
podŭ, 285
pogreška (rus.), 279
poljana, 285
polkŭ (rus.), 291
pomana (rut.), 304
poměna, 362
popŭ, 285
posąditi (paleosl.), 286
postŭ, 285
Prekočel (sîrb.), 305
premeniti, 285
prěmeždie, 285
Pričel (sîrb.), 305
Prijot (sîrb.), 305
pujka (rut., sîrb.), 264
pul'ka (rut.), 264

Radulovič (bulg.), 309
raj, 285
Randunel (sîrb.), 305
rast (sîrb.), 299
Ratunda (sîrb.), 305
razbiti (cr.), 286
rediti (cr.), 286
rodŭ, 285
ruda, 299
Rusalja, 280

saditi, 285
samar (bulg.), 305
san (cr.), 287
sapun (bulg.), 305
Sarapa (sîrb.), 305
Sarebire (sîrb.), 305
săvăršiti (slav. bis.), 293
săvăršen (bulg.), 293
sądĭcĭ (paleosl.), 286
sąditi (paleosl.), 286
Šerban (sîrb.), 305
Šerbula (sîrb.), 305
šetati, 309
Singur (bulg., sîrb.), 305
sito, 205
skąpŭ, 283
skina (sîrb., cr.), 269
skǫpŭ, 283
skovrada (paleosl.), 283
skurtejka (bulg.), 309
skut (bulg.), 279
slama (paleosl.), 283
slanikŭ, 299
slatina (sud-sl.), 299
slepo oko (bulg.), 284
Smederovo (sîrb.), 305
smetana (ceh., pol.), 304
sorokŭ, 275
sověstĭ (rus.), 165
speteazi (bulg.), 309
splina (bulg.), 305
spuza (bulg.), 305
srebro-sěčĭcĭ, 373
stanŭ, 283
stlŭpŭ (paleosl.), 286
stol (cr.), 287
Strimbul (sîrb.), 305
stup (cr.), 286
sugare (bulg.), 305
sŭmątiti (paleosl.), 286
sŭmętati, 283
sumienie (pol.), 165
Surdul (sîrb.), 305
sŭto, 283; (bulg.), 275
svăršan (bulg.), 293
svętŭ, 278
svetu, 282
szoltysz (pol.), 292

Taor (sîrb.), 305
tąpanŭ, 278
tąpŭ (paleosl.), 286
tąžiti (paleosl.), 286
topal (sîrb.), 299
toplica (sîrb.), 299
toplŭ (v. bulg.), 299
trŭnŭ, 301
tufa (bulg.), 305
tŭkŭmo, 283
tulŭ, 156
tumba (bulg.), 305
turta (bulg.), 305

udica (cr.), 286
Ursolica (bulg.), 309
Ursulović (sîrb.), 305
uzhrich (rut.), 280

Vakarel (bulg.), 309
vakeša (slov.), 312
valaska, 356
valiti, 282
varoš (sîrb.), 284
varŭ, 285
vatra (bulg., ceh., slov.), 171
věkŭ, 285
vela (sîrb.), 310
věverica, 205
vica (bulg.), 305
vrata (cr.), 287
vrěmę, 285
vrŭkolakŭ, 205
vrŭteti, 282
vuntur (bulg.), 309
Vyšinel (sîrb.), 305

watra (pol.), 171
žalba (sud-sl.), 291
zapad, 171, 288
zidŭ, 285
žila (bulg.), 273
žirŭ, 285
Zmantara (sîrb.), 305
žup(an), 256, 283

TURCEȘTI

arzulŭ, 17

boyar, 316

čoban, 313

dalavere, 316
deli orman, 314

kalaraș, 316
kolak, 166
kulač, 166

kurum, 256

lalyșveriș, 316

mamaliga, 316
mukan, 316

UNGUREȘTI

adomány, 310
árdelj, 312
ármás, 312

bárd, 269
bársony, 315
berbécs, 312
Besenyő, 313
beteg, 311
borbath, 312
bu, 103
bukáta, 312
bukaté, 312
bút, 103
butój(ka), 312

cáp, 171
cédula, 311
csercselye, 312
csipni, 263
csömörlik, 311
csoport, 103
csutra, 312

efféle, 310

fattyú, 312
fertály, 311
festelni, 29
ficsór, 312
fogoly, 311
fosztány, 316
*fürészni, 29
fürésző, 29
furulja, 171

galuska, 291
gomb, 295
gond, 295
gusa, 304, 312

hallatlan, 102
haluska, 291
harács, 316
herzeg, 311
hiába, 316
hirtelen, 102
hölgy, 116

irha, 311
izetlen, 311
izmat(a), 103

kacsula, 171
kalács, 166
kalák(penz), 166
kapu(t), 103
karácsony, 312
katona, 311
kékek, 312
kereszt, 295
keresztyén, 295
kokojza, 312
kokolyza, 312
kol(y)iba, 258
kópé, 171
korom, 256
kortély, 408
kort(uj), 259, 312
koszurfa, 310
Kükülő, 301

lánc, 289
lej, 312

mamaliga, 264
marha, 310
másféle, 310
miféle, 310
mindenféle, 310
munka, 279

nótin, 312

pakulár, 312
palacsinta, 312
pujka, 264
pulyka, 312

sétálni, 309
siguráncia, 312
sokféle, 310
szoba, 310
szombat, 295

tár, 311
terh(et), 103
toll katra, 312
üres, 313
vakisa, 312
vakszem, 284
város, 310
vatulya, 312
zsmál, 312

ALTE LIMBI

argella (v. macedoneană), 255
beč el (cuman), 314
benna (galic), 241
çannah (arab), 241
dušman (cuman), 314
jupikellos (galic), 255
kukel (cuman), 301
kurum (cuman), 256
lâzû (arab), 211
Menzana (mesapic), 171
Pulpudeva (tracic), 343
*stana (daco-trac), 283
teli orman (cuman), 314
toy (cuman), 314
*Tur(i)dava (dac), 344

LICEUL „GHEORGHE LAZĂR" BIBLIOTECA BUCUREȘTI

TABLA ILUSTRAȚIILOR ȘI HĂRȚILOR

Harta 1 : pluralul de la CAP 32
„ 2 : pluralul MAȚURI 33
„ 3 : CURGE 34
„ 4 : SCLÎNTIT, SCHINTIT = scrîntit 35
„ 5 : Inovații neobișnuite 36
„ 6 : Labiale palatalizate 37
Profilul muzical al *Rugăciunii* lui Eminescu 91
Harta 7 : GÎT 187
„ 8 : BURTĂ 188
„ 9 : GLEZNĂ 189
„ 10 : CHIOR 190
„ 11 : SUDOARE 191
„ 12 : PLĂMÎNI 192
„ 13 : CIOBAN 198
„ 14 : PORUMB 199
„ 15 : JUDEȚ 201
„ 16 : Regiunea din care au pornit „coritarii" din Iugoslavia 208
„ 17 : ARINĂ 210
„ 18 : ZĂPADĂ 215
„ 19 : Aromânii și meglenoromânii 223
„ 20 : Istroromânii 227
„ 21 : DA 277
Hărțile 22—24 : Cuvinte românești la slavii din Carpații nordici ..... 306—308
Harta 25 : Întinderea teritorială a Imperiului Roman 330
„ 26 : Extensiunea neolatinilor 331
„ 27 : AI, PEDESTRU, SÎMȚ 332
„ 28 : Colonizarea romană a Daciei 333
„ 29 : Portul vaselor pe cap 334
„ 30 : Nume de localități din Ardeal formate cu sufixul *-ești* 335
„ 31 : GRESIE 336
„ 32 : ZEAMĂ DE VARZĂ 337
„ 33 : CURECHI 338
„ 34 : RINICHI 339
„ 35 : Pluralul de la MÎNĂ 340

CUPRINS

Studiu introductiv V
Notă asupra ediției XXIII
Nota editurii XXIV
Abreviațiuni XXV

PREZENTARE 3

PARTEA ÎNTÎI

LIMBĂ ȘI EXPRESIE

A) ORGANIZAȚIA LIMBII 13
1. Sisteme 13
2. Gramatica 14

I. *Clasificarea materialului lingvistic* 16
3. Asociație de idei. Puterea de abstracțiune 16
4. Familia cuvintelor. Simțul etimologic. Etimologii populare 16
5. Serii derivative și morfologice. Simțul gramatical. Normalizarea. Proporționalitatea și simetria morfologică 18
6. Grupuri semantice. Semiotica 19
7. Contaminarea; forme supletive; orientarea formală 20
8. Grupări prin contraste și corelațiuni semantice 22
9. Contagiune semantică 22
10. Aspecte gramaticale 24
11. Generalizarea unei inovații asupra materialului lingvistic 27

II. *Graiul individual și limba comună* 28
12. Uzul 28
13. Inovații colective 29
14. Exemplificare prin hărți 30
15. Gramatică și stilistică 38

III. *Economia limbii* 39
16. Mijloace extralexicale 39
17. Elipsa 39
18. Pronumele 40
19. Precizarea sexului 41
20. Morfemul 41

21. Instrumente gramaticale 42
22. Cuvinte goale 43
23. Particule auxiliare 44
24. Morfonemele 45
25. Intonația. Relieful sonor 46
26. Contraste fonologice: de apertură, de fonie, de rezonanță, de durată și de presiune 48
27. Abaterea conștientă de la forma obișnuită: prin topică; prin întrebuințarea termenilor de înrudire în sens impropriu sau prin punerea în contrazicere a genului cu sexul; prin abrevieri; prin schimbare de sunete 49
28. Repetarea 51
29. Schimbarea funcțiunii 52
30. Echivocul și evitarea lui 53

IV. *Specificul românesc în organizarea limbii* 55
31. Comparația cu alte limbi 55

B) ROSTIREA 59
32. Limba scrisă 59

I. *Fonetica* 60
33. Litere și sunete 60
34. Fonetica experimentală 61
35. Transcrierea fonetică 62
36. Tubul fonator 63
37. Coarticulația 65
38. Silaba 68
39. Trăsăturile caracteristice ale foneticii românești. Sistemul fonetic al limbii române 70
40. Legi fonetice 72

II. *Fonologia* 73
41. Fonetică și fonologie 73
42. Sunet și fonem 75
43. Legi fonetice și legi fonologice 75
44. Contraste fonologice 76
45. Hotare în timp și spațiu. Alternanțe 77
46. Interpretarea materialului lingvistic 78
47. Excepții. Analogia. Sistemul fonologic român 78

III. *Psihofonia* 79
47 a. Semnalul individual. Închegarea structurală. Urechea-filtru 79

IV. *Eufonia* 82
48. Sonorități în limba poetică. Statistica frecvenței relative a sunetelor române 82
48 a. Profilul muzical al „Rugăciunii" lui Eminescu 88

V. *Scrierea* 94
49. Grafia 94
50. Limbă scrisă și limbă vorbită 96

VI. *Onomatopeea* 96
51. Coloritul stilistic. Cuvintele imitative 96

C) CUGETAREA LINGVISTICĂ 99
52. Asemănarea cu radioemisiunea 99

I. *Recepția* 101
53. Analiza 101
54. Cuvîntul 101
55. Simțul analitic 102
56. Forma-tip 103
57. Tulpina 104
58. Cuvîntul: formulă simplă pentru un complex de idei 105
59. Interpretarea 106

II. *Lungimea de undă* 109
60. Legătura sufletească între vorbitor și ascultător 109
61. Apelul. Interjecțiile. Vocativul și imperativul 109
62. Invocativul 111
63. Semnalul. Articolul 113
64. Demonstrația (deixis) 113
65. Anafora 115
66. Apelul la fantazie. Metafora 115
67. Apelul la umor. Exagerarea (hiperbola) 117
68. Apelul la sentiment. Modurile 119
69. Situația 120
70. Contextul 121
71. Brevilocvența 121

III. *Emisiunea* 123
72. Expresia-schiță și expresia-desen 123
73. Logica și gramatica 124
74. Predicatul nominal. Elemente verbale auxiliare. Copula 125
75. Fraza și propoziția 127
76. Categoriile lingvistice. Particulele interogative 127
77. Genul 130
78. Cazurile 132
78 a. Verbul 139
79. Particulele interogative: unde? cînd? a cui? care? (ce fel de?) cîți? de ce? cum? pentru ce? 140
80. Golurile 143
81. Verbele personale 144
82. Verbele unipersonale 147
83. Verbele și construcțiile nominale impersonale 148
84. Complementele 149
85. Subiectul 150
86. Fraza fără subiect 151
87. Schimbări semantice 153
88. Alte goluri 153

PARTEA A DOUA

LIMBĂ ŞI NAŢIUNE

89. Legătura între limba şi viaţa unui popor 155

I. *Sîngele* 158
90. Predispoziţii fiziologice 158
91. Substratul etnic 159
92. Lingvistica balcanică. Imaginaţia lingvistică 161
93. Elementul autohton 167
94. Superstratul 171
95. Românii vorbesc o limbă romanică 173
96. Latina vulgară. Hiperurbanisme. Deosebiri între latina clasică şi cea vulgară 175
97. Circulaţia cuvintelor 181
98. Uzarea cuvintelor 185
99. Bilingvismul 202
100. Cerere şi ofertă 205

II. *Pămîntul* 206
101. Colonizări 206
102. Răspîndirea fenomenelor de limbă. Lingvistică spaţială 209
103. Comunicaţia 213
104. Dialectul dacoromân 214
105. Dialectul aromân 218
106. Dialectul meglenoromân 224
107. Dialectul istroromân 228
108. Notele comune ale celor patru dialecte 232
109. Epoca străromână 243
110. Deosebiri regionale de grai în epoca străromână 248
111. Patria primitivă a românilor 251
112. Românii răsăriteni, românii apuseni şi dacoromânii 254

III. *Vecinii* 255
113. Sciţii, sarmaţii, agatirşii, celţii, cimerienii, avarii 255
114. Grecii 256
115. Albanezii 261
116. Adstratul albanez 267
117. Germanii vechi 269
118. Saşii, şvabii şi nemţii 271
119. Slavii 273
120. Vechimea influenţei slave 280
121. Influenţa slavă în dialectele transdanubiene şi la istroromâni 284
122. Influenţa slavă la dacoromâni 287
123. Slavonismele 292
123 a. Raporturile slavo-române 294
124. Onomastica de origine slavă 296
125. Toponimia de origine slavă 298

126. Împrumuturi făcute de slavi din limba română 303
127. Ungurii 309
128. Semințiile turco-tătare. Turcii 313

IV. *Trecutul* 317
129. Raportul între limbă și trecut 317
130. Cucerirea romană și romanizarea Daciei 323
131. Evacuarea Daciei 326
132. Continuitatea românilor în Dacia. Convieţuirea cu barbarii 329
133. Urmașii romanilor și dacilor romanizați din Dacia 345

V. *Elementul social* 350
134. Dialecte sociale 350
135. Graiul femeilor 352
136. Rusticizarea limbii latine în sud-estul european. Încetarea adstratului latin 354
137. Starea socială, felul de viață și îndeletnicirile românilor 356
138. Aportul adus de diferitele pături sociale la graiul comun 362
139. Migrațiunile românilor 365
140. Rezistența individuală împotriva organizării colective 367

VI. *Influențe culturale* 370
141. Cu fața întorși spre Orient 370
142. Expresii și cuvinte nouă. Împrumuturi de lux și necesare. Termeni culturali. Neologisme. Barbarisme 370
143. Orientarea bruscă spre Apus 372
144. Reromanizarea limbii noastre. Puriștii 375
145. Cele dintîi neologisme de origine latină 376
146. Spiritul tradiționalist și sfiala față de neologisme. Polisemia 378
147. Traduceri și decalcuri 382
148. Termeni tehnici. Căile de penetrație: comerțul, moda, presa, societatea bună 384
149. Reacțiunea împotriva neologismelor și noul teren favorabil neologismului 387
150. Campania antineologistă 392
151. Problema neologismului e de natură stilistică 394
152. Atrofierea puterii creatoare a limbii 397
153. Forma neologismului 400
154. Dublete și triplete 409
155. Pătrunderea neologismului la țară 409
156. Neologismul în Ardeal 412

CONCLUZII 416
Note și comentarii 423
Bibliografie 439
Indici 481
a) *de materii* 483
b) *de nume* 491
c) *de cuvinte* 496
Tabla ilustrațiilor și hărților 533

Lector: RODICA ROTARU
Tehnoredactor: POMPILIU STATNAI

Bun de tipar 25 X 1976. Tiraj: 5320 ex. broşate. Coli ed. 39,91
Coli tipar: 35,5

Tiparul executat sub comanda
nr. 261 la
Întreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918"
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
Bucureşti
Republica Socialistă România

Lei 25